Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्कैन्ड / Scanned

* श्रीगणेशायनमः *

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासप्रणीतम्

स्कन्दपुराणम्

तत्रादौ प्रथमं माहेश्वरखण्डम्प्रारभ्यते

—*::*—

प्रथमोऽध्यायः

मङ्गलाचरणवर्णनम्

ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरंचैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतींचैव ततो जयमुदीरयेत

व्यास उवाच

यस्याऽऽज्ञया जगत्स्रष्टा विरञ्चिःपालकोहरिः ।

संहर्त्ता कालरुद्राख्यो नमस्तस्मै पिनाकिने ॥ २ ॥

तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणांक्षेत्रमुत्तमम् । तत्रैवनैमिषारण्येशौनकाद्यास्तपोधनाः

दीर्घसत्रं प्रकुर्वन्तः सत्रिणः कर्मचेतसः ॥ ३ ॥

तेषां सन्दर्शनौत्सुक्यादागतो हि महातपाः ।

व्यासशिष्यो महाप्राज्ञो लोमशो नाम नामतः ॥ ५ ॥

तत्रागतं ते ददृशुर्मुनयो दीर्घसत्रिणः । उत्तस्थुर्युगपत्सर्वेसार्घ्यहस्ताःसमुत्सुकाः

दत्त्वाऽर्घ्यपाद्यं सत्कृत्य मुनयो वीतकल्मषाः ।

तं पप्रच्छुर्महाभागाः शिवधर्मं सविस्तरम् ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऋषय ऊचुः

कथयस्व महाप्राज्ञ! देवदेवस्य शूलिनः । महिमानं महाभागध्यानार्चनसमन्वितम्
सम्मार्जने किंफलं स्यात्तथारङ्गावलीषु च । प्रदानेदर्पणस्याऽथतथावै चामरस्यच
प्रदाने च वितानस्य तथा धारागृहस्य च ।
दीपदाने किं फलं स्यात्पूजायां किं फलं लभेत् ॥ ९ ॥
कानिकानिच पुण्यानि कथ्यतां शिवपूजने ।इतिहासपुराणानि वेदाध्ययनमेवच
शिवस्याऽग्रे प्रकुर्वन्ति कारयन्त्यथवा नराः ।
किं फलं च नृणां तेषां कथ्यतां विस्तरेण हि ।
शिवाख्यानपरो लोके त्वत्तो नान्योऽस्ति वै मुने ! ॥ ११ ॥
इति श्रुत्वा वचस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ।
उवाच व्यासशिष्योऽसौ शिवमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥

लोमश उवाच

अष्टादशपुराणेषुगीयतेवैपरः शिवः । तस्माच्छिवस्यमाहात्म्यंवक्तुंकोऽपिनपार्यते
शिवेतिद्व्यक्षरंनामव्याहरिष्यन्तियेजनाः।तेषांस्वर्गश्चमोक्षश्चभविष्यतिनचान्यथा
उदारो हि महादेवोदेवानां पतिरीश्वरः । येन सर्वं प्रदत्तंहि तस्मात्सर्व इतिस्मृतः
ते धन्यास्ते महात्मानो ये भजन्ति सदाशिवम् ॥ १६ ॥
विनासदाशिवं यो हि संसारंतर्तुमिच्छति । समूढोहिमहापापःशिवद्वेषीनसंशयः
भक्षितं हि गरं येन दक्षयज्ञो विनाशितः । कालस्य दहनं येन कृतं राज्ञः प्रमोचनम्

ऋषय ऊचुः

यथागरंभक्षितं च यथायज्ञो विनाशितः । दक्षस्य च तथा ब्रूहि परंकौतूहलंहिनः

सूत उवाच

दाक्षायणी पुरा दत्ता शङ्कराय महात्मने । वचनाद्ब्रह्मणो विप्रा दक्षेणपरमेष्ठिना
एकदा हि स दक्षो वै नैमिषारण्यमागतः । यदृच्छावशमापन्न ऋषिभिःपरिपूजितः
स्तुतिभिः प्रणिपातैश्च तथा सर्वैः सुरासुरैः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्र स्थितो महादेवो नाभ्युत्थानाभिवादने ।
चकाराऽस्य ततः क्रुद्धो दक्षो वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥
सर्वत्र सर्वे हि सुरासुरा भृशं नमन्ति मां विप्रवराः समुत्सुकाः ।
कथं ह्यसौ दुर्जनवन्महात्मा भूतादिभिः प्रेतपिशाचयुक्तः ॥
श्मशानवासी निरपत्रपो ह्ययं कथं प्रणामं न करोति मेऽधुना ॥ २३
पाखण्डिनो दुर्जनाः पापशीला विप्रं दृष्ट्वा चोद्धता उन्मदाश्च ।
वध्यास्त्याज्याः सद्भिरेवंविधा हि तस्मादेनं शापितुं चोद्यतोऽस्मि ॥
इत्येवमुक्त्वा स महातपास्तदा रुषान्वितो रुद्रमिदं बभाषे ॥ २५ ॥
शृण्वन्त्वमी विप्रतमा ! इदानीं वचो हि मे कर्तुमिहार्हथैतत् ।
रुद्रो ह्ययं यज्ञबाह्यो वृतो मे वर्णातीतो वर्णपरो यतश्च ॥ २६ ॥
नन्दीनिशम्यतद्वाक्यं शैलादोहिरुषान्वितः । अब्रवीत्त्वरितोदक्षं शापदंतंमहाप्रभम्

नन्द्युवाच

यज्ञबाह्योहिमेस्वामीमहेशोऽयंकृतःकथम् । यस्य स्मरणमात्रेणयज्ञाश्चसफलाह्यमी
यज्ञो दानं तपश्चैव तीर्थानि विविधानि च ।
यस्य नाम्ना पवित्राणि सोऽयं शप्तोऽधुना कथम् ॥ २६ ॥
वृथा ते ब्रह्मचापल्याच्छप्तोऽयंदक्ष दुर्मते । येनेदं पालितंविश्वंसर्वेण च महात्मना
शप्तोऽयं स कथं पाप ! रुद्रोऽयं ब्राह्मणाधम ! ॥ ३० ॥
एवंनिर्भर्त्सितस्तेननन्दिनाहि प्रजापतिः । नन्दिनश्चशशापाऽथदक्षोरोषसमन्वितः
यूयं सर्वे रुद्रवरा वेदबाह्याश्च वै भृशम् । शप्ता हिवेदमार्गैश्च तथात्यक्तामहर्षिभिः
पाखण्डवादसंयुक्ता शिष्टाचारबहिष्कृताः ।
कपालिनः पानरतास्तथा कालमुखा ह्यमी ॥ ३३ ॥
इतिशप्तास्तदातेन दक्षेण शिवकिंकराः । तदा प्रकुपितो नन्दी दक्षं शप्तुं प्रचक्रमे॥
शप्ता वयं त्वया विप्र साधवः शिवकिंकराः । वृथैवब्रह्मचापल्यादहं शापंददामिते
वेदवादरतायूयंनान्यदस्तीतिवादिनः । कामात्मनःस्वर्गपरालोभमोहसमन्विताः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वैदिकश्च पुरस्कृत्य ब्राह्मणाःशूद्रयाजकाः दरिद्रिणोभविष्यन्ति प्रतिग्रहरताःसदा
दक्ष ! केचिद् भविष्यन्ति ब्राह्मणाः ब्रह्मराक्षसाः ॥

लोमश उवाच

विप्रास्ते शापितास्तेन नन्दिना कोपिना भृशम् ॥ ३८ ॥
अथाकर्ण्येश्वरो वाक्यं नन्दिनः प्रहसन्निव ।
उवाच वाक्यं मधुरं बोधयुक्तं सदाशिवः ॥ ३९ ॥

महादेव उवाच

कोपं नाऽर्हसि वै कर्त्तुं ब्राह्मणान्प्रति वै सदा ।
ब्राह्मणाः गुरवो'ह्येते वेदवादरताः सदा ॥ ४० ॥
वेदो मन्त्रमयः साक्षात्तथा सूक्तमयो भृशम् ।
सूक्ते प्रतिष्ठितो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ ४१ ॥
तस्मान्नात्मविदो निन्द्या आत्मैवाऽहं न चेतरः ।
कोऽयं कस्तं क्व चाहं वै कस्माच्छप्ता हि वै द्विजाः ॥ ४२ ॥
प्रपञ्चरचनां हित्वा बुद्धो भव महामते! ।
तत्त्वज्ञानेन निर्वर्त्यस्वस्थःक्रोधादिवर्जितः ॥ ४३ ॥
एवं प्रबोधितस्तेन शम्भुना परमेष्ठिना । विवेकपरमो भूत्वा शैलादोहि महातपाः
शिवेन सह संगम्य परमानन्दसरूप्लुतः ॥ ४४ ॥
दक्षोऽपि हि रुषाविष्ट ऋषिभिः परिवारितः ।
ययौ स्थानं स्वकं तत्र प्रविवेश रुषान्वितः ॥ ४५ ॥
श्रद्धां विहाय परमां शिवपूजकानां निन्दापरः स हि बभूव नराधमश्च
सर्वैर्महर्षिभिरुपेत्य स तत्र शर्वम् देवं निनिन्द न बभूव कदापिशान्तः

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पुराणप्रस्तावदक्षवृत्तान्तवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वितीयोऽध्यायः

दक्षयज्ञवर्णनम्

लोमश उवाच

एकदातुतदातेनयज्ञःप्रारम्भितो महान् । तत्राऽऽहूतास्तदासर्वेदीक्षितेनतपस्विना

ऋषयो विविधास्तत्र वशिष्ठाद्याः समागताः ।

अगस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च वामदेवस्तथा भृगुः ॥ २ ॥

दधीचो भगवान्व्यासो भरद्वाजोऽथगौतमः । एतेचान्येचबहवः समाजग्मुर्महर्षयः

तथा सर्वे सुरगणालोकपालास्तथाऽपरे ।

विद्याधराश्च गन्धर्वाः किन्नराप्सरसांगणाः ॥ ४ ॥

सप्तलोकात्समानीतो ब्रह्मा लोकपितामहः ।

वैकुण्ठाच्च तथा विष्णुःसमानीतो मखम्प्रति ॥ ५ ॥

देवेन्द्रोहिसमानीतइन्द्राण्यासह सुप्रभः । तथाचन्द्रोहिरोहिण्यावरुणःप्रिययासह

कुबेरः पुष्पकारूढोमृगारूढोऽथमारुतः । बस्तारूढःपावकश्चप्रेतारूढोऽथनिर्ऋतिः

एते सर्वे समायातायज्ञवाटे द्विजन्मनः । ते सर्वे सत्कृतास्तेन दक्षेण च दुरात्मना

भवनानि महार्हाणि सुप्रभाणि महान्ति च ।

त्वष्ट्रा कृतानि दिव्यानि कौशल्येन महात्मना ॥ ६ ॥

तेषु सर्वेषु धिष्ण्येषु यथाजोषं समास्थिताः ॥ १० ॥

वर्त्तमाने महायज्ञे तीर्थेकनखले तथा । ऋत्विजश्चकृतास्तेनभृग्वाद्याश्चतपोधनाः

दीक्षायुक्तस्तदादक्षःकृतकौतुकमङ्गलः । भार्य्ययासहितोविप्रैःकृतस्वस्त्ययनोभृशम्

रेजे महत्त्वेन तदा सुहृद्भिः परितःसदा । एतस्मिन्नन्तरे तत्र दधीचिर्वाक्यमब्रवीत्

दधीचिरुवाच

एते सुरेशा ऋषयो महत्तराः सलोकपालाश्च समागतास्तव ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथाऽपि यज्ञस्तु न शोभते भृशं पिनाकिना तेन महात्मना विना ॥ १४ ॥
येनैव सर्वाण्यपि मङ्गलानि जातानि शंसन्ति महाविपश्चितः ।
सोऽसौ न दृष्टोऽत्र पुमान्पुराणो वृषध्वजो नीलकण्ठः कपर्दी ॥ १५ ॥
अमङ्गलान्येव च मङ्गलानि भवन्ति येनाधिकृतानि दक्ष! ।
त्रियम्बकेनाऽथ सुमङ्गलानि भवन्ति सद्यो ह्यपमङ्गलानि ॥ १६ ॥
तस्मात्त्वयैव कर्तव्यमाह्वानं परमेष्ठिना । त्वरितंचैवशक्रेण विष्णुनाप्रभविष्णुना
सर्वैरेव हि गन्तव्यं यत्र देवो महेश्वरः । ॥ १८ ॥
दाक्षायण्या समेतं तमानयध्वं त्वरान्विताः ।
तेन सर्वं पवित्रं स्याच्छम्भुना योगिना भृशम् ॥ १६ ॥
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या समग्रं सुकृतं भवेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन समानेयो वृषध्वजः ॥ २० ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रहसन्नाह दुष्टधीः । मूलंविष्णुर्हि देवानां यत्रधर्मःसनातनः
यस्मिन्वेदाश्च यज्ञाश्च कर्माणि विविधानि च ।
प्रतिष्ठितानि सर्वाणि सोऽसौ विष्णुरिहाऽऽगतः ॥ २२ ॥
सत्यलोकात्समायातोब्रह्मालोकपितामहः । वेदैश्चोपनिषद्भिश्च आगमैर्विविधैःसह
तथासुरगणैःसाकमागतःसुरराट्स्वयम् । तथायूयंसमायाताऋषयोवीतकल्मषाः
ये ये यज्ञोचिताः शान्तास्ते ते सर्वे समागताः ।
वेदवेदार्थतत्त्वज्ञाः सर्वे यूयं दृढव्रताः ॥ २५ ॥
अत्रैवचकिमस्माकंरुद्रेणाऽपिप्रयोजनम् । कन्यादत्ताभयाविप्राब्रह्मणानोदितेनहि
अकुलीनोह्यसौ विप्रानष्टोनष्टप्रियः सदा । भूतप्रेतपिशाचानां पतिरेको दुरत्ययः
आत्मसम्भावितो मूढः स्तब्धो मौनी समत्सरः ।
कर्मण्यस्मिन्नयोग्योऽसौ नाऽऽनीतो हि मयाऽधुना ॥ २८ ॥
तस्मात्त्वया न वक्तव्यंपुनरेवंवचोद्विज! । सर्वैर्भवद्भिः कर्तव्योयज्ञोमेसफलोमहान्
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य दधीचिर्वाक्यममब्रवीत् ॥ ३० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दधीचिरुवाच

सर्वेषामृषिवर्याणां सुराणां भावितात्मनाम् ।
अनयोऽयं महाञ्ञातो विना तेन महात्मनाम् ॥ ३१ ॥
विनाशोऽपि महान्सद्यो ह्यत्रत्यानां भविष्यति ।
एवमुक्त्वा दधीचोऽसावेक एव विनिर्गतः ॥ ३२ ॥

यज्ञवाटाच्च दक्षस्यत्वरितः स्वाश्रमंययौ । मुनौ विनिर्गते दक्षः प्रहसन्निदमब्रवीत्

गतः शिवप्रियो वीरो दधीचिर्नाम नामतः ।
आविष्टचित्ता मन्दाश्च मिथ्यावादरताः खलाः ॥ ३४ ॥

वेदबाह्यादुराचारास्त्याज्यास्तेह्यत्रकर्मणि । वेदवादरतायूयं सर्वेविष्णुपुरोगमाः
यज्ञं मे सफलं विप्राः कुर्वन्तु ह्यचिरादिव । तदा ते देवयजनं चक्रुःसर्वे महर्षयः ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र पर्वतेगन्धमादने । धारागृहे विमानेन सखीभिः परिवारिता ॥

दाक्षायणी महादेवी चकार विविधास्तदा ।
क्रीडाविमानमध्यस्थाकन्दुकाद्याः सहस्रशः ॥ ३८ ॥

क्रीडासक्ता तदादेवीददर्शाऽथमहासती । यज्ञंप्रयान्तंसोमञ्चरोहिण्यासहितंप्रभुम्

क्व गमिष्यति चन्द्रोऽयं विजये! पृच्छ सत्वरम् ।
तयोक्ता विजया देवी तं पप्रच्छ यथोचितम् ॥ ४० ॥

कथितंतेनतत्सर्वंदक्षस्यैवमखादिकम् । तच्छ्रुत्वात्वरितादेवीविजयाजातसम्भ्रमा

कथयामास तत्सर्वं यदुक्तं शशिना भृशम् ।। ४१ ॥
विमृश्य कारणं देवी किमाह्वानं करोति न ।
दक्षः पिता मे माता च विस्मृता मां कुतोऽधुना ॥ ४२ ॥
पृच्छामि शङ्करं चाऽद्य कारणं कृतनिश्चया ।
स्थापयित्वा सखीस्तत्र आगता शङ्करम्प्रति ॥ ४३ ॥

ददर्श तंसभामध्येत्रिलोचनमवस्थितम् । गणैःपरिवृतंसर्वैश्चण्डमुण्डादिभिस्तदा

गणोभृङ्गिस्तथानन्दीशैलादोहिमहातपाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महाकालो महाचण्डो महामुण्डो महाशिराः ॥ ४५ ॥
धूम्राक्षो धूम्रकेतुश्च धूम्रपादस्तथैव च । एतेचान्ये च बहवो गणारुद्रानुवर्त्तिनः ॥
केचिद् भयानका रौद्राः कबन्धाश्च तथाऽपरे ।
विलोचनाश्च केचिच्च वक्षोहीनास्तथाऽपरे ॥ ४७ ॥
एवंभूताश्च शतशः सर्वे तेकृत्तिवाससः । जटाकलापसम्भूताः सर्वे रुद्राक्षभूषणाः
जितेन्द्रिया वीतरागाः सर्वे विषयवैरिणः । एभिःसर्वैःपरिवृतः शङ्करोलोकशङ्करः
दृष्टस्तया उपाविष्ट आसने परमाद्भुते ॥ ४६ ॥
आक्षिप्तचित्ता सहसा जगाम शिवसन्निधिम् ।
शिवेन स्थापिता स्वाङ्के प्रीतियुक्तेन वल्लभा ॥ ५० ॥
प्रेम्णोदिता वचोभिः सा बहुमानपुरःसरम् । किमागमनकार्यं मे वदशीघ्रंसुमध्यमे
एवमुक्ता तदा तेन उवाचाऽसितलोचना ॥ ५२ ॥

सत्युवाच

पितुर्मम महायज्ञो कस्मात्तव न रोचते । गमनंदेवदेवेश ! तत्सर्वं कथय प्रभो ॥ ५३
सुहृदामेष वै धर्मःसुहृद्भिः सहसङ्गतिम् । कुर्वन्ति यन्महादेवसुहृदां प्रीतिवर्धिनीम्
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अनाहूतोऽपि गच्छ भोः ।
यज्ञवाटं पितुर्मेऽद्य वचनान्मे सदाशिव !॥ ५५ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा बभाषेसूनृतं वचः । त्वयाभद्रेन गन्तव्यं दक्षस्य यजनं प्रति
तस्य ये मानिनः सर्वे ससुरासुरकिन्नराः । तेसर्वेयजनंप्राप्ताः पितुस्तव न संशयः
अनाहूताश्च ये सुभ्र !गच्छन्तिपरमन्दिरम् । अपमानंप्राप्नुवन्तिमरणादधिकंततः
परेषां मन्दिरं प्राप्त इन्द्रोऽपिलघुतां व्रजेत् । तस्मात्त्वयान गन्तव्यंदक्षस्ययजनंशुभे
एवमुक्ता सती तेन महेशेन महात्मना । उवाच रोषसंयुक्तं वाक्यंवाक्यविदाम्वरा
यज्ञो हि सत्यं लोके त्वं स त्वं देववरेश्वर ! ।
अनाहूतोऽसि तेनाऽद्य पित्रा मे दुष्टचारिणा ॥
तत्सर्वं ज्ञातुमिच्छामि तस्य भावं दुरात्मनः ॥ ६१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्माच्चाऽद्यैव गच्छामियज्ञवाटंपितुर्म्मम । अनुज्ञां देहि मे नाथदेवदेव! जगत्पते

इत्युक्तो भगवान् रुद्रस्तया देव्या शिवः स्वयम् ।

विज्ञाताखिलदृग्द्रष्टा भगवान् भूतभावनः ॥ ६३ ॥

स तामुवाचदेवेशो महेशःसर्वसिद्धिदः । गच्छ देवि ! त्वरायुक्तावचनान्ममसुव्रते

एवं नन्दिनमारुह्य नानाविधगणान्विता ।

गणाः षष्टिसहस्राणि जग्मूरौद्राः शिवाज्ञया ॥ ६५ ॥

तैर्गणैः सम्वृता देवी जगाम पितृमन्दिरम् ।

निरीक्ष्य तद्बलं सर्वं महादेवोऽतिविस्मितः ॥ ६६ ॥

भूषणानि महार्हाणि तेभ्योदेव्यै परन्तपः । प्रेषयामासचाव्यग्रो महादेवोऽनुपृष्ठतः

देव्या गतं वै स्वपितुर्गृहं तदा विमृश्य सर्वं भगवान् महेशः ।

दाक्षायणी पित्रवमानिता सती न यास्यतीति स्वपुरं पुनर्जगौ ॥ ६८

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे दक्षयज्ञम्प्रति सतीदेव्या गमनवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

सत्या दक्षयज्ञसदने प्रवेशः

लोमश उवाच

दाक्षायणी गतातत्र यत्र यज्ञोमहानभूत् । तत्पितुःसदनंगत्वानानाश्चर्यसमन्वितम्

द्वारिस्थिता तदा देवी अवतीर्य निजासनात् ।

नन्दिनो हि महाभागा देवलोकं निरीक्ष्य च ॥ २ ॥

मातरं पितरं दृष्ट्वा सुहृत्सबन्धिबान्धवान् । अभिवाद्यैवपितरंमातरंचमुदान्विता

बभाषे वचनं देवी प्रस्तावसदृशं तदा । अनादृतस्तयाकस्माच्छम्भुः परमशोभनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

येन पूतमिदं सर्वं समग्रं सचराचरम् । यज्ञो यज्ञविदां श्रेष्ठो यज्ञाङ्गो यक्षदक्षिणः
द्रव्यं मन्त्रादिकंसर्वं हव्यंकव्यंचयन्मयम् । विना तेन कृतं सर्वमपवित्रं भविष्यति
शम्भुना हि विनातात कथं यज्ञः प्रवर्तते । एतेकथंसमायाताब्रह्मणासहिताःपितः
हे भृगो! त्वं न जानासिहे कश्यप महामते !। अत्रेवशिष्ठएकस्त्वंशक्रकिं कृतमद्यते

हे विष्णो! त्वं महादेवं जानासि परमेश्वरम् ।
ब्रह्मन् ! किं त्वन्न जानासि महादेवस्य विक्रमम् ॥ ६ ॥
पुरा पञ्चमुखो भूत्वा गर्वितोऽसि सदाशिवम् ।
कृतश्चतुर्मुखस्तेन विस्मृतोऽसि तदद्भुतम् ॥ १० ॥

भिक्षाटनंकृतंयेन पुरा दारुवने विभुः । शप्तोऽयं भिक्षुकोरुद्रोभवद्भिःसखिभिस्तदा
शप्तेनाऽपि च रुद्रेणभवद्भिर्विस्मृतंकथम् । यस्याऽवयवमात्रेण पूरितं सचराचरम्
लिङ्गभूतं जगत्सर्वं जातं तत्क्षणमेवहि । लयनाल्लिङ्गमित्याहुःसर्वेदेवा सवासवाः

सर्वे देवाश्च सम्भूता यतो देवस्य शूलिनः ।
सोऽसौ वेदान्तगो देवस्त्वया ज्ञातुं न पार्यते ॥ १४ ॥
तस्या वचनमाकर्ण्य दक्षः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ।
किं त्वया बहुनोक्तेन कार्यं नास्तीह साम्प्रतम् ॥ १५ ॥
गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे ! कस्मात्त्वं हि समागता ।
अमङ्गलो हि भर्ता ते अशिवोऽसौ सुमध्यमे ! ॥ १६ ॥

अकुलीनो वेदबाह्योभूतप्रेतपिशाचराट् । तस्मान्नाकारितोभद्रेयज्ञार्थंचारुभाषिणि

मया दत्ताऽसि सुश्रोणि ! पापिना मन्दबुद्धिना ।
रुद्रायाऽविदितार्थाय उद्धताय दुरात्मने ॥ १८ ॥
तस्मात्कार्यं परित्यज्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ! ।
दक्षेणोक्ता तदा पुत्री सा सती लोकपूजिता ॥ १६ ॥
निन्दायुक्तं स्वपितरं विलोक्य रुषिता भृशम् ।
चिन्तयन्ती तदा देवी कथं यास्यामि मन्दिरे ॥ २० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शङ्करं द्रष्टुकामाऽहं किं वक्ष्येतेनपृच्छिता । योनिंदतिमहादेवंनिंदमानं शृणोतियः

तावुभौ नरके यातो यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ २१ ॥

तस्मात्त्यक्ष्याम्यहं देहं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ २२ ॥

एवं मीमांसमाना सा शिवरुद्रेतिभाषिणी ।

अपमानाभिभूता सा प्रविवेश हुताशनम् ॥ २३ ॥

हाहाकारेणमहताव्याप्तमासीद्दिगन्तरम् ।सर्वेतेमश्वमारूढाःशस्त्रैर्व्याप्तानिरन्तराः

शस्त्रैः स्वैर्जघ्नुरात्मानं स्वानि देहानि चिच्छिदुः ।

केचित्करतले गृह्य शिरांसि स्वानि चोत्सुकाः ॥ २५ ॥

नीराजयन्तस्त्वरिताभस्मीभूयाश्चजज्ञिरे । एवमूचुस्तदासर्वेजगज्जु रतिभीषणम्

शस्त्रप्रहारैः स्वाङ्गानि चिच्छिदुश्चातिभीषणाः ।

ते तथा विलयं प्राप्ता दाक्षायण्या समन्तदा ॥ २७ ॥

गणास्तत्रायुतेद्वेचतदद्भुतमिवाऽभवत् । तेसर्वेऋषयोदेवाइन्द्राद्याःसमरुद्गणाः ॥

विश्वेऽश्विनौ लोकपालास्तूष्णीं भूतास्तदाऽभवन् ।

विष्णुं वरेण्यं केचिच्च प्रार्थयन्तः समन्ततः ॥ २६ ॥

एवं भूतस्तदायज्ञोजातस्तस्यदुरात्मनः । दक्षस्य ब्रह्मबन्धोश्चऋषयो भयमाग ताः

एतस्मिन्नन्तरे विप्रा ! नारदेन महात्मना । कथितंसर्वमेवैतद्दक्षस्य च विचेष्टितम्

तदाकर्ण्येश्वरो वाक्यं नारदस्य मुखोद्गतम् ।

चुकोप परमं क्रुद्ध आसनादुत्पतन्निव ॥ ३२ ॥

उद्धृत्य च जटां रुद्रो लोकसंहारकारकः ।

आस्फोटयामास रुषा पर्वतस्य शिरोपरि ॥ ३३ ॥

ताडनाच्च समुद्भूतो वीरभद्रो महायशाः ।

तथा काली समुत्पन्ना भूतकोटिभिरावृता ॥ ३४ ॥

कोपान्निःश्वसितेनैवरुद्रस्य च महात्मनः । ज्ञातंज्वराणांचशतंसन्निपातास्त्रयोदश

विज्ञप्तो वीरभद्रेण रुद्रोरौद्रपराक्रमः । किं कार्यं भवतःकार्यं शीघ्रमेव वद प्रभो !॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तो भगवान् रुद्रो प्रेषयामास सत्वरम् ।
गच्छ वीर! महाबाहो! दक्षयज्ञं विनाशय ॥ ३७ ॥
शासनं शिरसा धृत्वा देवदेवस्य शूलिनः ।
कालिकाऽऽलिहितो वीरः सर्वभूतैः समावृतः ॥
वीरभद्रो महातेजा ययौ दक्षमखं प्रति ॥ ३८ ॥
तदानीमेवसहसादुर्निमित्तानिचाऽभवन् । रूक्षोववौतदावायुःशर्कराभिःसमावृतः
असृग्वर्षति देवश्च (पर्जन्यः) तिमिरेणाऽऽवृता दिशः ।
उल्कापाताश्च वहवः पेतुरुर्व्यां सहस्रशः ॥ ४० ॥
एवम्विधान्यरिष्टानि ददृशुर्विवुधादयः । दक्षोऽपिभयमापन्नोविष्णुशरणमाययौ
रक्ष रक्ष महाविष्णो! त्वं हिनः परमो गुरुः ।
यज्ञोऽसि त्वं सुरश्रेष्ठ! भयान्मां परिमोचय ॥ ४२ ॥
दक्षेण प्राथ्र्थमानोहिजगाद मधुसूदनः । मयारक्षा विधातव्याभवतोनात्र संशयः
अवज्ञा हि कृतादक्ष त्वयाधर्ममजानता । ईश्वरावज्ञया सर्वं विफलं च भविष्यति
अपूज्यायत्र पूज्यन्ते पूजनीयोन पूज्यते । त्रीणितत्रप्रवर्तन्ते दुर्भिक्षं मरणं भयम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन माननीयो वृषध्वजः ।
अमानितान्महेशात्त्वां महद्भयमुपस्थितम् । अधुनैव वयं सर्वे प्रभवो न भवामहे
भवतो दुर्न्नयेनैव नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥
विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा दक्षश्चिन्तापरोऽभवत् ।
विवर्णवदनो भूत्वा तूष्णीमासीद्भुवि स्थितः ॥ ४८ ॥
वीरभद्रोमहावाहूरुद्रेणैवप्रचोदितः । कालीकात्यायनीशानाचामुण्डामुण्डमर्द्दिनी
भद्रकालीतथाभद्रात्वरितावैष्णवीतथा । नवदुर्गादिसहितोभूतानांचगणोमहान्
शाकिनी डाकिनीचैव भूतप्रमथगुह्यकाः ।
तथैव योगिनीचक्रं चतुःषष्ट्या समन्वितम् ॥ ५१ ॥
निर्जग्मुः सहसा तत्र यज्ञवाटं महाप्रभम् । वीरभद्रसमेता ये गणाः शतसहस्रशः
पार्षदाःशङ्करस्यैतेसर्वेरुद्रस्वरूपिणः । पञ्चवक्त्रा नीलकण्ठाःसर्वेतेशस्त्रपाणयः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

छत्रचामरसंवीताः सर्वे हरपराक्रमाः । दशबाहवस्त्रिनेत्रा जटिला रुद्रभूषणाः ॥
अर्धचन्द्रधराः सर्वे सर्वे चैव महौजसः । सर्वे ते वृषभारूढाः सर्वे ते वेषभूषणाः

सहस्रबाहुर्भुजगाधिपैर्वृतस्त्रिलोचनो भीमबलो भयावहः ।
एभिः समेतश्च तदा महात्मा स वीरभद्रोऽभिजगाम यज्ञम् ॥ ५६ ॥

युग्यानां च सहस्रेणद्विप्रमाणेनस्यन्दनम् । सिंहानांप्रयुतेनैववाह्यमानं च तस्यतत्
अथैव दंशिताःसिंहाबहवःपार्श्वरक्षकाः । शार्दूलामकरामत्स्यागजाश्चैवसहस्रशः

छत्राणि विवधान्येव चामराणि तथैव च ॥ ५८ ॥
मूर्द्धनि ध्रियमाणानि सर्वतोऽग्राणि सर्वशः ।
ततो भेरी महानादाः शङ्खाश्च विविधस्वनाः ।
पटहा गोमुखाश्चैव शृङ्गाणि विविधानि च ॥ ५६ ॥

ततोऽवाद्यन्ततातान्येवघनानिसुषिराणि च । कलगानपराः सर्वे सर्वे मृदङ्गवादिनः
अनेकलास्यसंयुक्ता वीरभद्राग्रतोऽभवन् । रणवादित्रनिर्घोषैर्जगर्जु रमितौजसः ॥
तेन नादेन महता नादितं भुवनत्रयम् । एवं सर्वे समायाता गणारुद्रप्रणोदिताः ॥
यज्ञवाटं च दक्षस्यविनाशार्थंप्रहारिणः । रजसाचाऽऽवृतंव्योमतमसाचवृतादिशः
सप्तद्वीपवती पृथ्वी चचाल साद्रिकानना । ते दृष्ट्वामहदाश्चर्यं लोकक्षयकरंतदा ॥
उत्तस्थुर्युगपत्सर्वे देवदैत्यनिशाचराः । ते वै ददृशुरायान्तींरुद्रसेनां भयावहाम् ॥

पृथ्वीं केचित्समायाता गगने केचिदागताः ।
दिशश्च प्रदिश्चैव समावृत्य तथापरे ॥ ६६ ॥

अनन्ता ह्यक्षयाः सर्वे शूरारुद्रसमा युधि । एवं भूतं च तत्सैन्यं रुद्रैश्चपरिवारितम्

दृष्ट्वोचुर्विस्मिताः सर्वे यामोऽद्य शस्त्रपाणयः ॥ ६७ ॥

इन्द्रो हिगजमारूढोमृगारूढः सदागतिः । यमो महिषमारूढो यमदण्डसमन्वितः
कुवेरः पुष्पकारूढः पाशीमकरमेवच । अग्निर्वस्तसमारूढो निर्ऋतिः प्रेतमेवच ॥

तथाऽन्ये सुरसङ्घाश्च यक्षचारणगुह्यकाः ।
आरुह्य वाहनान्येव स्वानि स्वानि प्रतापिनः ॥ ७० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्वेषामुद्योगमालोक्यदक्षश्चाश्रुमुखस्ततः । दण्डवत्पतितोभूमौसर्वानेवाऽभ्यभाषत
युष्मद्बलेनैवमयायज्ञः प्रारम्भितोमहान् । सत्कर्मसिद्धये यूयं प्रमाणं सुमहाप्रभाः

विष्णो! त्वं कर्मणः साक्षाद्यज्ञानां परिपालकः ।
धर्मस्य वेदगर्भस्य ब्रह्मण्यस्त्वं च माधव ! ॥ ७३ ॥
तस्माद्रक्षा विधातव्या यज्ञस्याऽस्य महाप्रभो ! ।
दक्षस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुसूदनः ॥ ७४ ॥

मयारक्षा विधातव्याधर्मस्यपरिपालने । तत्सत्यंतुत्वयोक्तंहिकिंतुतस्यव्यतिक्रमः
जातस्त्वद्यैव यज्ञस्ययत्त्वयोक्तंसदाशिवम् । नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रेतदाकिंनस्मृतंत्वया
योऽयं रुद्रोमहातेजा यज्ञरूपःसदाशिवः । यज्ञबाह्यःकृतो मूढ ! तच्च दुर्मन्त्रितंतव

रुद्रकोपाच्च को ह्यत्र समर्थो रक्षणे तव ।
न पश्यामि च तं विप्र ! त्वां वै रक्षति दुर्मतिम् ॥ ७८ ॥

किं कर्म किमकर्मेति तन्न पश्यतिदुर्मते !। समर्थं केवलं कर्म न भविष्यति सर्वदा

सेश्वरं कर्म विद्ध्येत तत्समर्थत्वेन जायते ।
नह्यन्यः कर्मणो दाता ईश्वरेण विना भवेत् ॥ ८० ॥

ईश्वरस्यचयेभक्ताःशान्तास्तद्गतमानसाः । कर्मणोहिफलंतेषांप्रयच्छतिसदाशिवः
यज्ञबाह्यःकृतोमूढ तच्च दुर्मन्त्रितं तव । केवलं कर्मचाश्रित्य निरीश्वरपराजनाः ॥

निरयं ते च गच्छन्ति कोटियज्ञशतैरपि ॥ ८२ ॥

पुनः कर्ममयैःपाशैर्बद्धा जन्मनि जन्मनि । निरयेषु प्रपच्यन्ते केवलं कर्मरूपिणः ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे वीरभद्रप्रादुर्भाववर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्थोऽध्यायः

देवैःसह शिवगणानां युद्धवर्णनम्

लोमश उवाच

विष्णुनोक्तं वचः श्रुत्वादक्षोवचनमब्रवीत् । वेदानामप्रमाणं च कृतं ते मधुसूदन !
वैदिकंकर्मचोत्सृज्यकथंसेश्वरतां व्रजेत् । तदुच्यतांमहाविष्णो!येनधर्मःप्रतिष्ठितः

दक्षेणोक्तो महाविष्णुरुवाच परिसान्त्वयन् ।
त्रैगुण्यविषया वेदाः सम्भवन्ति न चान्यथा ॥ ३ ॥
वेदोदितानि कर्माणि ईश्वरेण विना कथम् ।
सफलानि भविष्यन्ति विफलान्येव तानि च ॥ ४ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ईश्वरं शरणं व्रज । एवं ब्रुवति गोविन्द आगतः सैन्यसागरः ॥

वीरभद्रेण सहशो ददृशुस्तं तदा सुराः ॥ '५ ॥
इन्द्रोऽपि प्रहसन्विष्णुमात्मवादरतं तदा ।
वज्रपाणिः सुरैः सार्धं योद्धुकामोऽभवत्तदा ॥ ६ ॥

भृगुणाचारितः शीघ्रमुच्चाटनपरेणहि । तदागणाःसुरैःसार्धंयुयुधुस्तेगणान्विताः
शरतोमरनाराचैर्जघ्नुस्तेच परस्परम् । नेदुः शङ्खाश्च बहुशस्तस्मिन्रणमहोत्सवे

तथा दुन्दुभयो नेदुः पटहाडिण्डिमादयः ।
तेन शब्देन महताश्लाघ्यमानास्तदा सुराः ॥ ८ ॥
लोकपालैश्च सहिता जघ्नुस्ताञ्छिवकिङ्करान् ॥
खड्गैश्चापि हताः केचिद् गदाभिश्च विपोथिताः ।
देवैः पराजिताः सर्वे गणाः शतसहस्रशः ॥ १० ॥

इन्द्राद्यैर्लोकपालैश्चगणास्तेचपराङ्मुखाः । कृताश्चतत्क्षणादेव भृगोर्मन्त्रबलेनहि॥
उच्चाटनंकृतंतेषांभृगुणायज्विना तदा । यजनार्थं च देवानांतुष्ट्यर्थं दीक्षितस्य च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेनैव देवा जयिनो जातास्तत्क्षणमेवहि ।
स्वानां पराजयं दृष्ट्वा वीरभद्रो रुषान्वितः ॥ १३ ॥
भूतान्प्रेतान्पिशाचांश्च कृत्वातानेवपृष्ठतः । वृषभस्थान्पुरस्कृत्यस्वयंचैवमहाबलः
तीक्ष्णं त्रिशूलमादाय पातयामास तान्रणे ॥ १४ ॥
देवान्यक्षान्पिशाचांश्चगुह्यकान्राक्षसांस्तथा । शूलघातैश्चतेसर्वेगणादेवान्प्रजघ्निरे
केचिद् द्विधाकृताः खड्गैर्मुद्गरैश्चाऽपि पो (प्रो) थिताः ।
परश्वधैः खण्डशश्च कृताः केचिद्रणाजिरे ॥ १६ ॥
शूलैर्भिन्नाश्चशतशःकेचिच्चशकलीकृताः । एवं पराजिताः सर्वे पलायनपरायणाः ॥
परस्परं परिष्वज्य गतास्तेऽपि त्रिविष्टपम् ।
केवलं लोकपालाश्च इन्द्राद्यास्तस्थुरुत्सुकाः ।
बृहस्पतिं पृच्छमानाः कुतोऽस्माकं जयो भवेत् ॥ १८ ॥
बृहस्पतिरुवाचेदं सुरेन्द्रं त्वरितस्तदा ।

बृहस्पतिरुवाच

यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तत्सत्यं जातमद्य वै ॥ १९ ॥
अस्तिचेदीश्वरःकश्चित्फलरूप्यस्यकर्म्मणाः । कर्तारंभजतेसोऽपिनह्यकर्तुःप्रभुर्हिसः
न मन्त्रौषधयःसर्वेनाभिचारानलौकिकाः । नकर्माणिनवेदाश्चनमीमांसाद्वयंतथा
ज्ञातुमीशाः सम्भवन्ति भक्त्या ज्ञेयास्त्वनन्यया ।
शान्त्या च परया तुष्ट्या ज्ञातव्यो हि सदाशिवः ॥ २२ ॥
तेनसर्वंसम्भवन्तिसुखदुःखात्मकंजगत् । परन्तुसम्वदिष्यामिकार्याकार्यविवक्षया
त्वमिन्द्र ! बालिशो भूत्वा लोकपालैः सहाद्य वै ।
आगतो बालिशो भूत्वा इदानीं किं करिष्यसि ॥ २४ ॥
एतेरुद्रसहायाश्च गणाःपरमशोभनाः । कुपिताश्च महाभागा न तु शेषं प्रकुर्वते ॥
एवं बृहस्पतेर्वाक्यं श्रुत्वा तेऽपि दिवौकसः ।
चिन्तामापेदिरे सर्वे लोकपाला महेश्वराः ॥ २६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततोऽब्रवीद्वीरभद्रोगणैःपरिवृतो भृशम् । सर्वे यूयं बालिशत्वादवदानार्थमागताः

अवदानानि दास्यामि तृप्त्यर्थं भवतां त्वरन् ।

एवमुक्त्वा शितैर्बाणैर्जघानाऽथ रुषान्वितः ॥ २८ ॥

तैर्बाणैर्निहिताः सर्वे जग्मुस्ते च दिशो दश ॥ २९ ॥

गतेषु लोकपालेषु विद्रुतेषु सुरेषु च । यज्ञवाटे समायातो वीरभद्रो गणान्वितः ॥

तदा त ऋषयः सर्वे सर्वमेवेश्वरेश्वरम् । विज्ञप्तुकामाःसहसाऊचुरेवं जनार्दनः ॥३१

रक्ष यज्ञं हि दक्षस्ययज्ञोऽसित्वं न संशयः । एतच्छ्रुत्वातु वचनमृषीणांवै जनार्दनः

योद्धकामः स्थितो युद्धे विष्णुरध्यात्मदीपकः ।

वीरभद्रो महाबाहुः केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३ ॥

अत्र त्वयाऽऽगतं कस्माद्विष्णो! वेत्त्रा महाबलम् ।

दक्षस्य पक्षमाश्रित्य कथं जेष्यसि तद्वद ॥ ३४ ॥

दाक्षायण्याकृतंयच्च न दृष्टंकित्वयाऽनघ । त्वंचाऽपियज्ञे दक्षस्यअवदानार्थमागतः

अवदानं प्रयच्छामि तव चाऽपि महाभुज! ॥ ३५ ॥

एवमुक्त्वा प्रणम्याऽऽदौ विष्णुं सद्बशरूपिणम् ।

वीरभद्रोऽग्रतो भूत्वा विष्णुं वाक्यमथाऽब्रवीत् ॥ ३६ ॥

यथा शम्भुस्तथा त्वं हि मम नास्त्यऽत्र संशयः ।

तथाऽपि त्वं महाबाहो! योद्धुकामोऽग्रतःस्थितः ।

नेष्याम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेस्त्वमात्मना ॥ ३७ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वीरभद्रस्यधीमतः । उवाच प्रहसन्देवोविष्णुःसर्वेश्वरेश्वरः ॥

विष्णुरुवाच

रुद्रतेजःप्रसूतोऽसि पवित्रोऽसि महामते !। अनेन प्रार्थितः पूर्वं यज्ञार्थंच पुनः पुनः

अहंभक्तपराधीनस्तथासोऽपि महेश्वरः । तेनैव कारणेनाऽत्रदक्षस्य यजनं प्रति ॥

आगतोऽहं वीरभद्र! रुद्रकोपसमुद्भव! । अहं निवारयामित्वांत्वंवामां विनिवारय

इत्युक्तवतिगोविन्दे प्रहस्य स महाभुजः । प्रश्रयावनतोभूत्वा इदमाह जनार्दनम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यथा शिवस्तथात्वं हि यथात्वंचतथा शिवः । सेवकाश्च वयंसर्वेतववाशङ्करस्यच
तच्छ्रुत्वा वचनंतस्यसोऽच्युतःसम्प्रहस्यच । इदं विष्णुर्महावाक्यंजगादपरमेश्वरः
योधयस्व महाबाहो ! मया सार्धमशङ्कितः ।
तवाऽस्त्रैः पूर्यमाणोऽहं गच्छामि भवनं स्वकम् ॥ ४१ ॥
तथेत्युक्त्वातुवीरोऽसौवीरभद्रोमहाबलः । गृहीत्वा परमास्त्राणिसिंहनादैर्जगर्जह
विष्णुश्चाऽपि महाघोषं शङ्खनादं चकार सः ।
तच्छ्रुत्वा ये गता देवा रणं हित्वाऽऽययुः पुनः ॥ ४७ ॥
व्यूहं चक्रुस्तदा सर्वेलोकपालाःसवासवाः । तदेन्द्रेण हतो नन्दीवज्रेणशतपर्वणा
नन्दिना च हतःशक्रस्त्रिशूलेनस्तनान्तरे । वायुनाचहतो भृङ्गीभृङ्गिणावायुराहतः
शूलेन सितधारेण संनद्धो दण्डधारिणा । यमेन सहसंग्राममंमहाकालोबलान्वितः
कुबेरेण च सङ्गम्य कूष्माण्डानां पतिः स्वयम् ।
वरुणेन समं युद्धं मुण्डश्चैव महाबलः ॥ ५१ ॥
युयुधे परया शक्त्यात्रैलोक्यं विस्मयन्निव । नैर्ऋतेनसमागम्यचण्डश्च बलवत्तरः
युयुधेपरमास्त्रेण नैर्ऋत्यं च विडम्बयन् । योगिनीचक्रसंयुक्तो भैरवोनायकोमहान्
विदार्य देवानखिलान्पपौशोणितमद्भुतम् । क्षेत्रपालास्तथाचान्येभूतप्रमथगुह्यकाः
शाकिनी डाकिनी रौद्रा नवदुर्गास्तथैव च ।
योगिन्यो यातुधान्यश्च तथा कूष्माण्डकादयः ॥
नेदुः पपुः शोणितं च बुभुजुः पिशितं बहु ॥ ५५ ॥
भक्ष्यमाणं तदा सैन्यं विलोक्य सुरराट् स्वयम् ।
विहाय नन्दिनं पश्चाद् वीरभद्रं समाक्षिपत् ॥ ५६ ॥
वीरभद्रो विहायैव विष्णुं देवेन्द्रमास्थितः । तयोर्युद्धमभूद्घोरं बुधाङ्गारकयोरिव
वीरभद्रंपदाशक्रोहन्तुकामस्त्वरान्वितः । तावच्छक्रंगजस्थंहिपरयामास मार्गणैः
वीरभद्रो रुषाविष्टो दुर्निवार्यो महाबलः । तदेन्द्रेणाहतः शीघ्रं वज्रेण शतपर्वणा
सगजश्च सवज्रं चवासवंगन्तुमुद्यतः । हाहाकारोमहानासीद्भूतानां तत्रपश्यताम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वीरभद्रं तथाभूतं हन्तुकामं पुरन्दरम् । त्वरमाणस्तदाविष्णुवीरभद्राग्रतः स्थितः
शक्रं च पृष्ठतः कृत्वा योधयामास वै तदा । वीरभद्रस्य विष्णोश्चयुद्धंपरमभूत्तदा
शस्त्रास्त्रैर्विविधाकारैर्योधयामासतुस्तदा ।पुनर्नन्दिनमालोक्यशक्रोयुद्धविशारदः
द्वन्द्वयुद्धं सुतुमुलं देवानां प्रमथैः सह । प्रमथा मथिता देवैः सर्वे ते प्राद्रवन्रणात्

गणान्पराङ्मुखान्दृष्ट्वा सर्वे ते व्याधयो भृशम् ।
रुद्रकोपात्समुद्भूता देवांश्चाऽपि प्रदुद्रुवुः ॥ ६५ ॥
ज्वरैस्तु पीड़ितान्देवान्दृष्ट्वा विष्णुर्हसन्निव ।
जीवग्राहेण जग्राह देवांस्तांश्च पृथक्पृथक् ॥ ६६ ॥
देवाश्विनौ तदाऽऽहूय व्याधीन्हन्तुं तदा भृतिम् ।
ददौ ताभ्यां प्रयत्नेन गणयित्वा सुबुद्धिमान् ॥ ६७ ॥
ज्वरांश्च सन्निपातांश्च अन्येभूतद्रुहस्तदा ।
तान्सर्वान्निगृहीत्वाऽथ अश्विनौ तौ मुदान्वितौ ।
विज्वरानथ देवांश्च कृत्वा मुमुदतुश्चिरम् ॥ ६८ ॥

तैर्जितंयोगिनीचक्रंभैरवंव्याकुलीकृतम् । तीक्ष्णाग्रैःपातयामासुःशरैर्भूतगणानपि
सुरैर्विद्रावितं सैन्यं विलोक्यपतितं भुवि । वीरभद्रोरुषाविष्टोविष्णुंवचनमब्रवीत्
त्वंशूरोऽसिमहाबाहो!देवानांपालकोह्यसि । युध्यस्वमांप्रयत्नेनयदितेमतिरीदृशी

इत्युक्त्वा तं समासाद्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ।
ववर्ष निशितैर्बाणैर्वीरभद्रो महाबलः ॥ ७२ ॥

तदा चक्रेणभगवान्वीरभद्रंजघान सः । आयान्तंचक्रमालोक्यग्रसितंतत्क्षणाच्चतत्
ग्रसितं चक्रमालोक्य विष्णुः परपुरञ्जयः । मुखंतस्य परामृज्य विष्णुनोद्गलितंपुनः

स्वचक्रमादाय महानुभावो दिवंगतोऽसौ भुवनैकभर्त्ता ।
ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं च विष्णुःसतीकृतं दुष्प्रसहं परेषाम् ॥ ७५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे वीरभद्रादीनां विष्ण्वादिभिः सह युद्धवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चमोऽध्यायः

वीरभद्रेणदक्षशिरश्छेदनम्

लोमश उवाच

विष्णौगतेतदासर्वेदेवाश्च ऋषिभिःसह । विनिर्जितागणैःसर्वैये च यज्ञोपजीविनः

भृगुश्च पातयामास श्मश्रूणां लुञ्चनं कृतम् ।
द्विजांश्चोत्पाटयामास पूष्णो विकृतविक्रियान् ॥ २ ॥
विडम्बिता स्वधा तत्र ऋषयश्च विडम्बिताः ।
ववृषुस्ते पुरीषेण वितानाग्नौ रुषान्विताः ॥ ३ ॥

अनिर्वाच्यंतदाचक्रुर्गणाःक्रोधसमन्विताः । अन्तर्वेद्यन्तरगतोदक्षो वै महतोभयात्
तं निलीनं समाज्ञायआनिनाय रुषान्वितः । कपोलेषुगृहीत्वातंखड्गेनोपहतंशिरः

अभेद्यं तच्छिरो मत्वा वीरभद्रः प्रतापवान् ।
स्कन्धं पद्भ्यां समाक्रम्य कन्धरेऽपीडयत्तदा ॥ ६ ॥

कन्धरात्पात्यमानाच्चशिरश्छिन्नं दुरात्मनः । दक्षस्य च तदातेनवीरभद्रेणधीमता

तच्छिरः सुहुतं कुण्डे ज्वलिते तत्क्षणात्तदा ॥ ७ ॥

ये चान्ये ऋषयो देवाः पितरो यक्षराक्षसाः । गणैरुपद्रुताः सर्वे पलायनपरा ग्युः

चन्द्रादित्यगणाः सर्वे ग्रहनक्षत्रतारकाः ।
सर्वे विचलिता ह्यासन् गणैस्तेऽपि ह्युपद्रुताः ॥ ६ ॥

सत्यलोकंगतोब्रह्मापुत्रशोकेनपीडितः । चिन्तयामासचाव्यग्रः किंकार्यंकार्यमद्यवै
मनसा दूयमानेन शंन लेभे पितामहः । ज्ञात्वासर्वं प्रयत्नेन दुष्कृतं तस्य पापिनः
गमनाय मतिं चक्रे कैलासं पर्वतं प्रति । हंसारूढो महातेजाः सर्वदेवैः समन्वितः
प्रविष्टः पर्वतश्रेष्ठं स ददर्श सदाशिवम् । एकान्तवासिनं रुद्रं शैलादेन समन्वितम्

कपर्दिनं श्रिया युक्तं वेदाङ्गानां च दुर्गमम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथाविधं समालोक्य ब्रह्मा क्षोभपरोऽभवत् ॥ १४ ॥

दण्डवत्पतितो भूमौक्षमापयितुमुद्यतः । संस्पृशं तत्पदाब्जं च चतुर्मुकुटकोटिभिः

स्तुतिं कर्तुं समारेमे शिवस्य परमात्मनः ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच

नमोरुद्राय शान्तायब्रह्मणेपरमात्मने । त्वं हिविश्वसृजांस्रष्टाधातात्वंप्रपितामहः

नमो रुद्राय महते नीलकण्ठाय वेधसे ! विश्वाय विश्वबीजाय जगदानन्दहेतवे ॥

ओङ्कारस्त्वं वषट्कारः सर्वारम्भप्रवर्त्तकः ।

यज्ञोऽसि यज्ञकर्माऽसि यज्ञानां च प्रवर्त्तकः ॥ १८ ॥

सर्वेषां यज्ञकर्तृणां त्वमेवप्रतिपालकः । शरण्योऽसिमहादेव! सर्वेषांप्राणिनांप्रभो

रक्ष रक्ष महादेव! पुत्रशोकेन पीडितम् ॥ १६ ॥

महादेव उवाच

शृणुष्वाऽवहितोभूत्वाममवाक्यंपितामह! ।दक्षस्ययज्ञभङ्गोऽयंनकृतश्चमयाक्वचित्

स्वीयेन कर्मणा दक्षो हतो ब्रह्मन्न संशयः ॥ २१ ॥

परेषां क्लेशदं कर्म न कार्यं तत्कदाचन । परमेष्ठिन् परेषां यदात्मनस्तद्भविष्यति

एवमुक्त्वा तदा रुद्रो ब्रह्मणा सहितः सुरैः ।

ययौ कनखलं तीर्थं यज्ञवाटं प्रजापतेः ॥ २३ ॥

रुद्रस्तदा ददर्शाऽथवीरभद्रेणयत्कृतम् । स्वाहास्वधातथा पूषाभृगुर्मतिमतास्वरः

तदाऽन्यऋषयः सर्वे पितरश्च तथाविधाः । येऽन्ये च बहस्तत्र यक्षगन्धर्वकिन्नराः

त्रोटिता लुञ्चिताश्चैव मृताः केचिद्रणाजिरे ॥ २६ ॥

शम्भुं समागतं दृष्टावीरभद्रोगणैः सह । दण्डप्रणामसंयुक्तस्तस्थावग्रेसदाशिवम्

दृष्ट्वा पुरःस्थितं रुद्रो वीरभद्रंमहाबलम् । उवाचप्रहसन्वाक्यं किं कृतंवीरनन्विदम्

दक्षमानय शीघ्रं भो येनेदं कृतमीदृशम् । यज्ञे विलक्षणं तात यस्येदं फलमीदृशम्

एवमुक्तः शङ्करेण वीरभद्रस्त्वरान्वितः ।

कबन्धमानयित्वाऽथ शम्भोरग्रे तदाक्षिपत् ॥ ३० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तदोक्तः शङ्करेणैव वीरभद्रोमहामनाः । शिरःकेनापनीतं च दक्षस्याऽस्यदुरात्मनः

दास्यामि जीवनं वीर! कुटिलस्याऽपि चाधुना ।

एवमुक्तः शङ्करेण वीरभद्रोऽब्रवीत्पुनः ॥ ३२ ॥

मया शिरोहुतंचाग्नौतदानीमेवशङ्कर! । अवशिष्टं शिरःशम्भो पशोश्चविकृताननम्

इतिज्ञात्वा ततोरुद्रःकवन्धोपरिचाक्षिपत् ।

शिरःपशोश्च विकृतं कूर्चयुक्तं भयावहम् ॥ ३४ ॥

स दक्षो जीवितंलेभेप्रसादाच्छङ्करस्यच । सद्दृष्ट्वाऽग्रे तदारुद्रंदक्षोलज्जासमन्वितः

तुष्टाव प्रणतो भूत्वा शङ्करं लोकशङ्करम् ॥ ३५ ॥

दक्ष उवाच

नमामि देवं वरदं वरेण्यं नमामि देवेशवरं सनातनम् ।

नमामि देवाधिपमीश्वरं हरं नमामि शम्भुं जगदेकबन्धुम् ॥ ३६ ॥

नमामि विश्वेश्वर! विश्वरूपं सनातनं ब्रह्म निजात्मरूपम् ।

नमामि सर्वं निजभावभावं वरं वरेण्यं वरदं नतोऽस्मि ॥ ३७ ॥

लोमश उवाच

दक्षेण संस्तुतो रुद्रो बभाषे प्रहसन्नहः ॥ ३८ ॥

हर उवाच

चतुर्विधाभजन्तेमांजनाःसुकृतिनः सदा । आर्तोजिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानीचद्विजसत्तम!

तस्मान्मे ज्ञानिनः सर्वे प्रियाः स्युर्नाऽत्रसंशयः ।

विना ज्ञानेन मां प्राप्तु यतन्ते ते हि बालिशाः ॥ ४० ॥

केवलं कर्मणा त्वं हि संसारात्तर्तुमिच्छसि ॥ ४१ ॥

न वेदैश्चनदानैश्चन यज्ञैस्तपसाक्वचित् । न शक्नुवन्तिमांप्राप्तुंमूढाःकर्शवशानराः

तस्माज्ज्ञानपरोभूत्वाकुरुकर्म्मसमाहितः । सुखदुःखसमोभूत्वासुखीभवनिरन्तरम्

लोमश उवाच

उपदिष्टस्तदा तेन शम्भुनापरमेष्ठिना । दक्षं तत्रैवसंस्थाप्य ययौ रुद्रः स्वपर्वतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्रह्मणाऽपि तथा सर्वे भृग्वाद्याश्च महर्षयः ।
आश्वासिता बोधिताश्च ज्ञानिनश्चाऽभवन्क्षणात् ॥ ४५ ॥
गतः पितामहो ब्रह्मा ततश्च सदनं स्वकम् ॥ ४६ ॥
दक्षोऽपिचस्वयंवाक्यात्परंबोधमुपागतः । शिवध्यानपरोभूत्वातपस्तेपेमहामनाः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संसेव्यो भगवाञ्छिवः ॥ ४८ ॥
सम्मार्जनंचकुर्वन्तिनराये च शिवाङ्गणे । ते वै शिवपुरंप्राप्यजगद्वन्द्या भवन्ति च
ये शिवाय प्रयच्छन्तिदर्पणंसुमहाप्रभम् । भविष्यन्तिशिवस्याग्रेपार्षदत्वेन तेनराः
चामराणिप्रयच्छन्तिदेवदेवस्यशूलिनः । चामरैर्वीज्यमानास्तेभविष्यन्तिजगत्त्रये
दीपदानंप्रयच्छन्तिमहादेवालये नराः । तेजस्विनोभविष्यन्तितेत्रैलोक्येप्रदीपकाः
धूपं ये वै प्रयच्छन्तिशिवायपरमात्मने । यशस्विनोभविष्यन्तिउद्धरन्तिकुलद्वयम्
नैवेद्यंयेप्रयच्छन्तिभक्त्याहरिहराग्रतः । सिक्थेसिक्थेक्रतुफलंप्राप्नुवन्तिहितेनराः
*भग्नंशिवालयं ये च प्रकुर्वन्तिनरोत्तमाः । प्राप्नुवन्तिफलंतेवै द्विगुणंनात्रसंशयः
नूतनं ये प्रकुर्वन्ति इष्टकैरश्मनाऽपि वा ।
स्वर्गेहितेप्रमोदन्तेयावत्तिष्ठतिनिर्मलम् । यशोभूमौद्विजश्रेष्ठानात्रकार्याविचारणा
कारयन्ति च ये विप्राःप्रासादं बहुभूमिकम् ।
शिवस्याथ महाप्राज्ञाः प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ॥ ५७ ॥
शुद्धंधवलितंयेचकुर्वन्तिहरमन्दिरम् । स्वीयंपरकृतंचाऽपितेऽपियान्तिपरांगतिम्
वितानं ये प्रयच्छन्ति नराःसुकृतिनोऽपि हि ।
तारयन्ति कुलं कृत्स्नं शिवलोकंगताः पुनः ॥ ५९ ॥
ये च नादमयीं घण्टां निबध्नन्ति शिवालये ।
तेजस्विनः कीर्तिमन्तो भविष्यन्ति जगत्त्रये ॥ ६० ॥
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं चानुपश्यति ।
आढ्यो वाऽपि दरिद्रो वा सुखं दुःखात्प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥

---

* जीर्णोद्धारंप्रकुर्वन्तीत्यर्थः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रद्धावान्भजतेयो वा शिवायपरमात्मने । कुलकोटिं समुद्धृत्यशिवेनसहमोदते ।
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासंपरातनम् । ऐन्द्रद्युम्नेश्च सम्वादं यमस्य च महात्मनः
पुरा कृतयुगेह्यासीदिन्द्रसेनोनराधिपः । प्रतिष्ठानाधिपोवीरो मृगयारसिकःसदा
अब्रह्मण्यः सदाक्रूरः केवलासुतृपःसदा । परप्राणैर्निजप्राणान्पुष्णातिस खलःसदा
परस्त्रीलम्पटोऽत्यन्तंपरद्रव्येषुलोलुपः । ब्राह्मणाघातितास्तेन सुरापश्च निरन्तरम्
गुरुतल्पगतोऽत्यर्थंसदासौवर्णतस्करः । तथाभूतानुगाः सर्वे राज्ञस्तस्यदुरात्मनः
एवं बहुविधं राज्यं चकार स दुरात्मवान् । ततःकालेनमहतापञ्चत्वं प्रापदुर्मतिः

तदायाम्यैश्च नीतोऽसाविन्द्रसेनो दुरात्मवान् ।
यमान्तिकमनुप्राप्तस्तदा राजा सकल्मषः ॥ ६६ ॥
यमेन दृष्टस्तत्रासाविन्द्रसेनोऽग्रतः स्थितः ।
अभ्युत्थानपरो भूत्वा ननाम शिरसा शिवम् ॥ ७० ॥

दूतान्सम्भर्त्सयामासयमोधर्मभृतांवरः । पाशैर्बद्धंचेन्द्रसेनं मुक्त्वाप्रोवाचधर्मराट्

गच्छ पुण्यतमाँल्लोकान्भुङ्क्ष्व राजन्यसत्तम !।
यावदिन्द्रश्च नाकेऽस्ति यावत्सूर्यो नभस्तले ॥ ७२ ॥

पञ्चभूतानियावच्चतावत्त्वंचसुखीभव । सुकृतीत्वं महाराजशिवभक्तोऽसिनित्यदा
यमस्य वचनंश्रुत्वा इन्द्रसेनोभ्यमभाषत । अहंशिवं नजानामिमृगयारसिकोह्यहम्
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य यमो भाष्यमभाषत । आहर प्रहरस्वेतिउक्तं चेदं सदात्वया
तेन कर्मविपाकेनसदापूतोऽसिमानद! । तस्मात्त्वंगच्छ कैलासपर्वतंशङ्करम्प्रति ॥
एवंसम्भाषमाणस्ययमस्य च महात्मनः । आगताःशिवदूतास्तेवृषारूढामहाप्रभाः

नीलकण्ठाः दशभुजाः पञ्चवक्त्रास्त्रिलोचनाः ।
कपर्दिनः कुण्डलिनः शशाङ्काङ्कितमौलयः ॥ ७८ ॥

तान्दृष्ट्वा सहसोत्थाययमोधर्मभृतांवरः । पूजयामासतान्सर्वान्महेन्द्रप्रतिमांस्तदा
त्वरितेनैव ते सर्वे ऊचुर्वैवस्वतं यमम् । अत्रागतो महाभाग इन्द्रसेनोऽमितद्युतिः

नाम्नः प्रवर्तको नित्यं रुद्रस्य च महात्मनः ॥ ८० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रुत्वा च वचनंतेषांयमेनचपुरस्कृतः । इन्द्रसेनोविमानस्थःप्रेषितोऽहि शिवालयम्
आनीतोऽयंतदातैश्च पार्षदप्रवरोत्तमैः । शम्भुना हि तदा दृष्ट इन्द्रसेनोऽमितद्युतिः
अभ्युत्थायगतोरुद्रः परिष्वज्यतदानृपम् । अर्द्धासनगतंकृत्वा इन्द्रसेनं ततोऽब्रवीत्
किं दातव्यंनृपश्रेष्ठ!प्रयच्छामि तवेप्सितम् । इतिश्रुत्वावचस्तस्यमहेशस्यतदानृपः

आनन्दाश्रुकणान्मुञ्चन्प्रेम्णा नोवाच किञ्चन ॥ ८४ ॥

तदाकृतोमहेशेनपार्षदोहिमहात्मना ।चण्डोनाम्नाचविख्यातोमुण्डस्यचसखाप्रियः
नामोच्चारणमात्रेणरुद्रस्यपरमात्मनः । सिद्धिम्प्राप्तोहिपापिष्ठइन्द्रसेनोनराधिपः
हरे हरेति वै नाम्ना शम्भोश्चक्रधरस्यच । रक्षिता बहवोमर्त्याः शिवेनपरमात्मना
महेशान्नापरो देवो दृश्यते भुवनत्रये । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयः सदाशिवः ॥
पत्रैः पुष्पैःफलैर्वाऽपि जलैर्वाविमलैःसदा । करवीरैः पूज्यमानः शङ्करोवरदोभवेत्
करवीराद्दशगुणमर्कपुष्पं विशिष्यते । विभूत्यादिकृतं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ९०

शिवस्याङ्गणलग्नाया तस्मात्तां धारयेत्सदा ।
ततस्त्रिपुण्ड्रे यत्पुण्यं तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ ९१ ॥

सर्वपापहरंपुण्यंतच्छृणुध्वंद्विजोत्तमाः । स्तेनःकोऽपिमहापापोघातितोराजदूतकैः

तं खादितुं समायातः श्वा शिरस्युपरि स्थितः ।
नखान्तरालसंलग्ना रक्षा तस्यैव पापिनः ॥ ९३ ॥

ललाटेपतिता तस्य त्रिपुण्ड्राङ्कितमुद्रया । चैतन्येन विनातस्य देहमात्रैकलग्नया
कैलाशं तस्करो नीतो रुद्रदूतैस्ततस्तदा । विभूतेर्महिमानं तु को विशेषितुमर्हति

विभूत्या मण्डिताङ्गानां नराणां पुण्यकर्मणाम् ।
मुखे पञ्चाक्षरो येषां रुद्रास्तेनाऽत्र संशयः ॥ ९६ ॥

जटाकलापिनोयेच ये रुद्राक्षविभूषणाः । ते वै मनुष्यरूपेणरुद्रानास्त्यत्र संशयः

तस्मात्सदाशिवः पुम्भिः पूजनीयो हि नित्यशः ।
प्रातर्मध्याह्नकाले च सायं सन्ध्या विशिष्यते ॥ ९८ ॥
प्रातस्तु दर्शनाच्छम्भोर्नैशमेनो व्यपोहति ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मध्याह्ने दर्शनाच्छम्भोः सप्तजन्मार्जितं नृणाम् ॥ ९९ ॥
पापंप्रणाशमायातिनिशायां नैव गम्यते । शिवेतिद्व्यक्षरंनाममहापापप्रणाशनम्
येषां मुखोद्गतं नृणां तैरिदं धार्यते जगत् ॥ १०० ॥
शिवाङ्गणेतु या भेरीस्थापितापुण्यकर्मभिः । तस्यानादेनपूतावैयेचपापरताजनाः
पाखण्डिनोऽप्यसद्वादास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ १०१ ॥
पशोर्यस्यचसम्बद्धाचर्मणा च शिवालये । नृभिर्यास्थापिताभेरीमृदंगमुरजादिच
स पशुः शिवसान्निध्यमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥ १०२ ॥
तस्मात्ततं च विततं घनं सुषिरमेव च ।
चामराणि महार्हाणि मञ्चकाः शयनानि च ॥ १०३ ॥
गाथाश्च इतिहासाश्च गायनं च यथाविधि ।
बहुरूपादिकं शम्भोः प्रियाण्येतानि कल्पयेत् ॥ १०४ ॥
कल्पयित्वा च गच्छन्ति शिवलोकं हि पापिनः ।
सुधर्माणो महात्मानः शिवपूजाविशारदाः ॥ १०५ ॥
गुरोर्मुखाच्च सम्प्राप्तशिवपूजारताश्च ये ।
शिवरूपेण ये विश्वं पश्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥ १०६ ॥
सम्यग्बुद्ध्या समाचारा वर्णाश्रमयुता नराः ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या शूद्राश्चाऽन्ये तथा नराः ॥ १०७ ॥
श्वपचोऽपिवरिष्ठःसशम्भोःप्रियतरोभवेत् । शम्भुनाऽधिष्ठितंसर्वं जगदेतच्चराचरम्
तस्मात्सर्वं शिवमयं ज्ञातव्यं सुविशेषतः । वेदैःपुराणैःशास्त्रैश्च तथोपनिषदैरपि
आगमैर्विविधैःशम्भुर्ज्ञातव्योनात्रसंशयः । निष्कामैश्चसकामैश्चपूजनीयःसदाशिवः

लोमश उवाच

कथयामि पुरावृत्तमितिहासं पुरातनम् । नन्दी नामपुरावैश्योह्यवन्तीपुरमावसत्
शिवध्यानपरोभूत्वा शिवपूजां चकारसः । नित्यंतपोवनस्थंहिलिङ्गमेकंसमर्चयत्
उषस्युषसि चोत्थाय प्रत्यहं शिववल्लभः । नन्दीलिङ्गार्चनरतो बभूवातिशयेन हि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लिङ्गं पञ्चामृतेनैव यथोक्तेनाभ्यषेचयत् । विप्रैः समावृतो नित्यं वेदवेदाङ्गपारगैः

यथा शास्त्रेण विधिना लिङ्गार्च्चनपरोऽभवत् ।

स्नापयित्वा ततः पुष्पैर्नानाश्चर्यसमन्वितैः ॥ ११५ ॥

मुक्ताफलैरिन्द्रनीलैर्गोमेदैश्चनिरन्तरम् । वैडूर्यैश्चैवनीलैश्चमाणिक्यैश्च तथाऽर्च्चयत्

एवं नन्दी महाभागो बह्वन्यब्दानि चार्च्चयत ।

विजनस्थं तदा लिङ्गं नानाभोगसमन्वितम् ॥ ११७ ॥

एकदा मृगयासक्तः किरातो भूतहिंसकः । अविवेकपरोभूत्वा मृगयारसिकःसदा

पापी पापसमाचारो विचरन्गिरिकन्दरे । अनेकश्वापदाकीर्णे हन्यमानइतस्ततः

एवंविचरमाणोऽसौ किरातोभूतहिंसकः । यद्दृच्छयागतस्तत्रलिङ्गं यत्रसुपूजितम्

उदकं वीक्षमाणोऽसौ तृषया पीडितो भृशम् ।

ततो वनेचरः शीघ्रं दृष्ट्वा तोये समाविशत् ॥ १२१ ॥

तीरे संस्थाप्य दुष्टात्मा तत्सर्वं मृगयादिकम् ।

गण्डूषोत्सर्जनं कृत्वा पीत्वा तोयं च निर्गतः ॥ १२२ ॥

शिवालयं ददर्शाऽग्रे अनेकाश्चर्यमण्डितम् ।

दृष्टं सुपूजितं लिङ्गं नानारत्नैः पृथक् पृथक् ॥ १२३ ॥

तथालिङ्गं समालक्ष्ययदा पूजांसमाहरत् । रत्नानिसर्वभूतानिविधूतानिइतस्ततः

स्नपनं तस्य लिङ्गस्य कृतं गण्डूषवारिणा ।

करेणैकेन पूजार्थं बिल्वपत्राणि सोऽर्पयत् ॥ १२५ ॥

द्वितीयेन करेणैव मृगमांसं समर्पयत् । दण्डप्रणामसंयुक्तः सङ्कल्पं मनसाऽकरोत्

अद्यप्रभृति पूजां वै करिष्यामिप्रयत्नतः । त्वं मे स्वामीच भक्तोऽहमद्यप्रभृतिशङ्कर!

एवं नैयमिको भूत्वा किरातो गृहमागतः ।

नन्दी ददर्श तत्सर्वं किरातेन इतस्ततः ॥ १२८ ॥

चिन्तायुक्तोऽभवन्ननन्दी जातं किं छिद्रमद्य मे ।

कथितानि च विघ्नानि शिवपूजारतस्य च ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उपस्थितानि तान्येव मम भाग्यविपर्ययात् ॥ १२९ ॥
एवं विमृश्य सुचिरं प्रक्षाल्य शिवमन्दिरम् । यथागतेन मार्गेण नंदीस्वगृहमागतः
ततो नन्दिनमागत्य पुरोधा गतमानसम् । अब्रवीद्वचनं तं तु कस्मात्त्वं गतमानसः
पुरोहितं प्रति तदा नन्दी वचनमब्रवीत् ॥ १३२ ॥
अद्यदृष्टंमयाविप्र! अमेध्यं शिवसन्निधौ । केनेदं कारितं तत्र न जानामि कथञ्चन॥
ततः पुरोधा वचनं नन्दिनं चाब्रवीत्तदा । येन विस्खलितंतत्र रत्नादीनां प्रपूजनम्
सोऽपि मूढो न सन्देहः कार्याकार्येषु मन्दधीः ॥ १३४ ॥
तस्माच्चिन्ता न कर्तव्या त्वया अणुरपि प्रभो ।
प्रभाते च मया सार्द्धं गम्यतां तच्छिवालयम् ॥ १३५ ॥
निरीक्षणार्थं दुष्टस्यतत्कार्यंविदधाम्यहम् । एतच्छ्रुत्वातुवचनंनन्दीतस्यपुरोधसः
आस्थितः स्वगृहे नक्तं दूयमानेन चेतसा ।
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामाहूय च पुरोधसम् ॥ १३७ ॥
गतः शिवालयं नन्दीसमं तेन महात्मना । ततो दृष्टं पूर्वदिनंकृतं तेन दुरात्मना ॥
सम्यक्प्रपूजनं कृत्वा नानारत्नपरिच्छदम् ।
पञ्चोपचारसंयुक्तं चैकादश्यन्वितं तथा ॥ १३९ ॥
अनेक स्तुतिभिः स्तुत्वा गिरीशं ब्राह्मणैः सह ।
तदा यामद्वयं जातं स्तूयमानस्य नन्दिनः ॥ १४० ॥
आयातो हि महाकालस्तथारूपो महाबलः ।
कालरूपो महारौद्रो धनुष्पाणिः प्रतापवान् ॥ १४१ ॥
तं दृष्ट्वा भयवित्रस्तो नन्दी स विललाप ह ।
पुरोधाश्चैव सहसा भयभीतस्तदाऽभवत् ॥ १४२ ॥
किरातेन कृतंतत्र यथापूर्वमविस्खलम् । तां पूजां प्रपदाऽऽहत्य बिल्वपत्रंसमर्पयत्
स्नपनं तस्य कृत्वा च ततो गण्डूषवारिणा ।
नैवेद्यं तत्पलं चैव किरातः शिवमर्पयत् ॥ १४४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दण्डवत्पतितोभूमावुत्थायस्वगृहं गतः । तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं चिन्तयामासवैचिरम्
पुरोधसा सह तदा नन्दी व्याकुलचेतसा । तेन चाकारिताविप्राबहवोवेदवादिनः

निवेद्य तेषु तत्सर्वं किरातेन च यत्कृतम् ।
किं कार्यमथ भो विप्राः! कथ्यतां च यथातथम् ॥ १४७ ॥
सम्प्रधार्य ततः सर्वे मिलित्वा धर्मशास्त्रतः ।
ऊचुः सर्वे तदा विप्रा नन्दिनं चाऽतिशङ्किनम् ॥ १४८ ॥

इदं विघ्नं समुत्पन्नं दुर्निवार्यं सुरैरपि । तस्मादानय लिङ्गं स्वं स्वगृहं वैश्यसत्तम!

तथेति मत्वाऽसौ नन्दी शिवस्योत्पाटनं तदा ।
कृत्वा स्वगृहमानीय प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ १५० ॥

सुवर्णपीठिकां कृत्वा नवरत्नसुशोभिताम् । उपचारैरनेकैश्च पूजयामास वै तदा
अथापरेद्युरायातः किरातः शिवमन्दिरम् । यावद्विलोकयामासलिङ्गमैशंनदृष्टवान्

मौनं विहाय सहसा ह्याक्रोशन्निदमब्रवीत् ।
हे शम्भो ! क्व गतोऽसि त्वं दर्शयाऽऽत्मानमद्य वै ॥ १५३ ॥
न दृष्टोऽसि मया त्वं हि त्यजाम्यद्यकलेवरम् ।
हे शम्भो ! हे जगन्नाथ ! त्रिपुरान्तकर ! प्रभो ! ॥ १५४ ॥
हे रुद्र ! हे महादेव ! दर्शयाऽऽत्मानमात्मना ।
एवं साक्षेपमधुरैर्वाक्यैः क्षिप्तः सदाशिवः ॥ १५५ ॥
किरातेन ततोरङ्गैर्वीरोऽसौ जागरं स्वकम् ।
बिभेदाऽऽशु ततो बाहुना स्फोटूयैव रुषाऽब्रवीत् ॥ १५६ ॥
हे शम्भो दर्शयात्मानं कुतो मां त्यज्य यास्यसि ॥ १५७ ॥
इति क्षिप्त्वा ततोऽन्त्राणि मांसमुत्कृत्य सर्वतः ।
तस्मिन्गर्ते करेणैव किरातः सहसाऽक्षिपत् ॥ १५८ ॥

स्वस्थं च हृदयंकृत्वासस्नौतत्सरसिध्रुवम् ।तथैवजलमानीयबिल्वपत्रंत्वरान्वितः

पूजयित्वा यथान्यायं दण्डवत्पतितो भुवि ॥ १६० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ध्यानस्थितस्ततस्तत्रकिरातःशिवसन्निधौ । प्रादुर्भूतस्तदारुद्रःप्रमथैःपरिवारितः
कर्पूरगौरोद्युतिमान् कपर्दी चन्द्रशेखरः । तं गृहीत्वाकरेरुद्र उवाचपरिसान्त्वयन्

भो भो वीर ! महाप्राज्ञ मद्भक्तोऽसि महामते !।
वरं वृणीष्वाऽऽत्महितं यत्तेऽभिलिषितं महत् ॥ १६३ ॥
एवमुक्तः स रुद्रेण महाकालो मुदान्विताः ।
पपात दण्वद्भूमौ भक्त्या परमया युतः ॥ १६४ ॥
ततो रुद्रं बभाषे स वरं सम्प्रार्थयाम्यहम् ।
अहं दासोऽस्मि ते रुद्र त्वं मे स्वामी न संशयः ॥ १६५ ॥
एतद् बुद्ध्वाऽऽत्मनो भक्तिं देहि जन्मनि जन्मनि ।
त्वं माता च पिता त्वं च त्वं बन्धुश्च सखा हि मे ॥ १६६ ॥
त्वं गुरुस्त्वं महामन्त्रो मन्त्रवेद्योऽसि सर्वदा ।
तस्मात्त्वदपरं नान्यत्त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥ १६७ ॥

निष्कामं वाक्यमाकर्ण्य किरातस्यतदाभवः । ददौपार्षदमुख्यत्वंद्वारपालत्वमेवच
तदा डमरुनादेन नादितं भुवनत्रयम् । भेरीभाङ्कारशब्देन शङ्खानां निनदेन च ॥

तदा दुन्दुभयो नेदुः पटहाश्च सहस्रशः ।
नन्दी तं नादमाकर्ण्य विस्मयात्त्वरितो ययौ ॥ १७० ॥

तपोवनं यत्र शिवःस्थितः प्रमथसम्वृतः । किरातोहितथाद्रृष्टोनन्दिनाचतदाभृशम्

उवाच प्रश्रितो वाक्यं स नन्दी विस्मयान्वितः ।
किरातं स्तोतुकामोऽसौ परमेण समाधिना ॥ १७२ ॥
इहानीतस्त्वया शम्भुस्त्वं भक्तोऽसि परन्तप ! ।
त्वं भक्तोऽहमिह प्राप्तो मां निवेदय शङ्करे ॥ १७३ ॥

तच्छ्रुत्वावचनंतस्य किरातस्त्वरयान्वितः । नन्दिनंच करे गृह्य शङ्करं समुपागतः

प्रहस्य भगवान्रुद्रः किरातं वाक्यमब्रवीत् ।
कोऽयं त्वया समानीतो गणानामिह सन्निधौ ॥ १७५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

किरात उवाच

विज्ञप्तोऽसौकिरातेन शङ्करोलोकशङ्करः । तव भक्तः सदा देव ! तव पूजारतोह्यसौ
प्रत्यहंरत्नमाणिक्यैःपुष्पैश्चोच्चावचैरपि । जीवितेनधनेनाऽपिपूजितोऽसिनसंशयः
तस्माज्जानीहि मन्मित्रं नन्दिनं भक्तवत्सल ! ॥ १७८ ॥

महादेव उवाच

न जानामि महाभाग! नन्दिनं वैश्यचर्चितम् ।
त्वं मे भक्तः सखाचेति महाकाल ! महामते ! ॥ १७६ ॥

उपाधिरहितायेचयेऽपिचैवमनस्विनः । तेऽतीवमेप्रियाभक्तास्तेविशिष्टानरोत्तमाः

किरात उवाच

तव भक्तोह्यहंतात स च मे प्रियकृत्तरः । तावुभौ स्वीकृतौ तेन पार्षदत्वेन शम्भुना
ततो विमानानि वहूनि तत्र समागतान्येव महाप्रभाणि ।
किरातवर्येण स वैश्यवर्य उद्धारितस्तेन महाप्रभेण ॥ १८२ ॥

कैलासं पर्वतंप्राप्तौ विमानैर्वेगवत्तरैः । सारूप्यमेव सम्प्राप्तावीश्वरेण महात्मना
निराजितौ गिरिजया शिवेन सहितौ तदा । उवाचेदंततोदेवीप्रहस्यगजगामिनी
यथा त्वं हि महादेव ! तथा चैतौन संशयः ।
स्वरूपेण च गत्या च हास्यभावैः सुपूजितौ ॥ १८५ ॥
मया त्वमेक एवाऽऽसीः सेवितो वै न संशयः ।
देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा किरातो वैश्य एव च ॥ १८६ ॥
सद्यः पराङ्मुखौ भूत्वा शङ्करस्य च पश्यतः ।
भवावस्त्वनुकम्प्यौ च भवता हि त्रिलोचन ! ॥ १८७ ॥
तव द्वारि स्थितौ नित्यं भवावस्ते नमोनमः ॥ १८८ ॥
तयोर्भावं स भगवान्विदित्वा प्रहसन्भव ।
उवाच परया भक्त्या भवतोरस्तु वाञ्छितम् ॥ १८६ ॥
तदा प्रभृति द्वावेतौ द्वारपालौ वभूवतुः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिव द्वारि स्थितौ विप्रा मध्याह्ने शिवदर्शिनौ ॥ १६० ॥
एको नन्दी महाकालो द्वावेतौ शिववल्लभौ ।
ऊचतुस्तौ मुदायुक्तावेक एव सदाशिवः ॥ १६१ ॥
एकाङ्गुलिं समुद्धृत्य महादेवोऽभ्यभाषत ।
तथा नन्दी उवाचेदमुद्धृत्य स्वाङ्गुलिद्वयम् ॥ १६२ ॥
एवं सञ्ज्ञान्वितौ द्वारि तिष्ठतस्तौ महात्मनः ।
शङ्करस्य महाभागाः शृण्वन्तु ऋषयो ह्यमी ॥ १६३ ॥
शैलादेनपुराप्रोक्तंशिवधर्ममनन्तकम् । प्राणिनांकृपयाविप्राःसर्वेषांदुष्कृतात्मनाम्
ये पापिनोऽप्यधर्मिष्ठा अन्धा मूकाश्च पङ्गवः ।
कुलहीना दुरात्मानः श्वपचा अपि मानवाः ॥ १६५ ॥
यादृशास्तादृशाश्चाऽन्ये शिवभक्तिपुरस्कृताः ।
तेऽपि गच्छन्ति सान्निध्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥ १६६ ॥
लिङ्गं सिकतामयं ये च पूजयन्ति विपश्चितः ।
ते रुद्रलोकं गच्छन्ति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १६७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवभक्तिमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

षष्ठोऽध्यायः

लिङ्गप्रतिष्ठावर्णनम्

ऋषय ऊचुः

लिङ्गप्रतिष्ठाच कथंशिवंहित्वाप्रवर्तिता । तत्कथ्यतां महाभाग! परं शुश्रूषतांहिनः

लोमश उवाच

यदा दारुवने शम्भुर्भिक्षार्थं प्राचरत्प्रभुः ॥ २ ॥

दिगम्बरो मुक्तजटाकलापो वेदान्तवेद्यो भुवनैकभर्ता ।

स ईश्वरो (सर्वेश्वरो) ब्रह्मकपालधारी योशीश्वराणां परमः परश्च ॥ ३ ॥

अणोरणीयान्महतो महीयान्महानुभावो भुवनाधिपो महान् ।

स ईश्वरो भिक्षुरूपी महात्मा भिक्षाटनं दारुवने चकार ॥ ४ ॥

मध्याह्न ऋषयो विप्रास्तीर्थं जग्मुः स्वकाश्रमात् ।

तदानीमेव सर्वास्ता ऋषिभार्याः समागताः ॥ ५ ॥

विलोकयन्तः शम्भुं तमाचख्युश्च परस्परम् ।

कोऽसौ भिक्षुकरूपोऽयमागतोऽपूर्वदर्शनः ॥ ६ ॥

अस्मै भिक्षां प्रयच्छामो वयं च सखिभिः सह ।

तथेति गत्वा सर्वास्ता गृहेभ्य आनयन्मुदा ॥ ७ ॥

भिक्षान्नं विविधंश्लक्ष्णंसोपचारं च शक्तितः । प्रदत्तं भक्षितं तेन देवदेवेनशूलिना

काचित्प्रियतमं शम्भुं बभाषे विस्मयान्विता ।

कोऽसि त्वं भिक्षुको भूत्वा आगतोऽत्र महामते ! ॥ ६ ॥

ऋषीणामाश्रमंशुद्धं किमर्थं नोनिषीदसि । तयोक्तोऽपि तदाशम्भुर्बभाषेप्रहसन्निव

ईश्वरोऽहं सुकेशान्ते पावने प्राप्तवानिमम् ।

ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा ऋषिभार्या उवाच तम् ॥ ११ ॥

ईश्वरोऽसि महाभाग कैलासपतिरेव च । एकाकिनः कथं देव ! भिक्षार्थमटनंतव

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवमुक्तस्तया शम्भुः पुनस्तामब्रवीद्वचः ।
दाक्षायण्या विरहितो विचरामि दिगम्बरः ॥ १३ ॥
भिक्षाटनार्थं सुश्रोणि ! सङ्कल्परहितः सदा ।
तया सत्या विना किञ्चित् स्त्रीमात्रं मम भामिनि !
न रोचते विशालाक्षि ! सत्यं प्रतिवदामि ते ॥ १४ ॥
तस्योक्तं वचनंश्रुत्वाउवाचकमलेक्षणा । स्त्रियो हि सुखसंस्पर्शाःपुरुषस्यनसंशयः
ताःस्त्रियो वर्जिता शम्भो ! त्वादृशेन विपश्चिता ॥ १६ ॥
इति च प्रमदाःसर्वामिलितायत्रशङ्करः । भिक्षापात्रं च तच्छम्भोःपूरितंचमहागुणैः
अन्नैश्चतुर्विधैःषड्भीरसैश्च परिपूरितम् । यदा शम्भुर्गन्तुकामः कैलाशं पर्वतं प्रति
तदा सर्वा विप्रपत्न्यो ह्यन्वगच्छन्मुदान्विताः ॥ १८ ॥
गृहकार्यंपरित्यज्य चेरुस्तद्गतमानसाः । गतासु तासुसर्वासु पत्नीषुऋषिसत्तमाः
यावदाश्रममभेत्यतावच्छून्यंव्यलोकयन् । परस्परमथोचुस्तेपत्न्यःसर्वाःकुतोगताः
न विदामोऽथ वै सर्वाः केन नष्टेन चाहृताः ।
एवं विमृश्यमानास्तेविचिन्वन्तस्ततस्ततः ॥ २१ ॥
समपश्यंस्ततःसर्वेशिवस्यानुगताश्चताः ।शिवंदृष्ट्वातुसम्प्राप्ताऋषयस्तेरुषान्विताः
शिवस्याथाऽग्रतो भूत्वा ऊचुःसर्वे त्वरान्विताः ।
किं कृतं हि त्वया शम्भो! विरक्तेन महात्मना ॥
परदारापहर्त्ताऽसि त्वमृषीणां न संशयः ॥ २३ ॥
एवं क्षिप्तः शिवो मौनी गच्छमानोऽपि पर्वतम् ।
तदा स ऋषिभिः प्राप्तो महादेवोऽव्ययस्तथा ॥ २४ ॥
यस्मात्कलत्रहर्तात्वंतस्मात्षण्ढोभवत्वरम् ।एवंशप्तःसमुनिभिर्लिङ्गंतस्यापतद्भवि
भूमिप्राप्तं च तल्लिङ्गं ववृधे तरसा महत् ॥ २५ ॥
आवृत्य सप्तपातालान्क्षणाल्लिङ्गमधोर्ध्वतः ।
व्याप्य पृथ्वीं समग्रां च अन्तरिक्षं समावृणोत् ॥ २६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्वर्गाः समावृताः सर्वे स्वर्गातीतमथाभवत् ।
न मही न च दिक्चक्रं न तोयं न च पावकः ॥ २७ ॥
नचवायुर्नवाऽऽकाशंनाहंकारोनवामहत् । नचाव्यक्तं नकालश्चनमहाप्रकृतिस्तथा
नासीद्द्वैतविभागं च सर्वं लीनं च तत्क्षणात् ।
यस्माल्लीनंजगत्सर्वं तस्मिं ल्लिङ्गे महात्मनः ॥ २६ ॥
लयनाल्लिङ्गमित्येवं प्रवदन्ति मनीषिणः । तथाभूतं वर्द्धमानं दृष्ट्वा तेऽपि सुरर्षयः
ब्रह्मेन्द्रविष्णुवाय्वग्निलोकपालाः सपन्नगाः ।
विस्मयाविष्टमनसः परस्परमथाऽब्रुवन् ॥ ३६ ॥
किमायामं च विस्तारं कश्चान्तः क च पीठिका ।
इति चिन्तान्वितो विष्णुमूचुः सर्वे सुरास्तदा ॥ ३२ ॥

देवा ऊचुः

अस्य मूलं त्वया विष्णो! पद्मोद्भव! च मस्तकम् ।
युवाभ्यां च विलोक्यं स्यात्स्थाने स्यात्परिपालकौ ॥ ३३ ॥
श्रुत्वातुतौमहाभागौवैकुण्ठकमलोद्भवौ । विष्णुर्गतोहिपातालंब्रह्मास्वर्गंजगामह
स्वर्गं गतस्तदा ब्रह्मा अवलोकनतत्परः । नापश्यत्तत्रलिङ्गस्य मस्तकंचविचक्षणः
तथागतेन मार्गेण प्रत्यावृत्याब्जसम्भवः । मेरुपृष्ठमनुप्राप्तः सुरभ्या लक्षितस्ततः
स्थितायाकेतकीच्छायामुवाचमधुरंवचः । तस्यावचनमाकर्ण्यसर्वलोकपितामहः
उवाच प्रहसन्वाक्यं छलोक्त्या सुरभिं प्रति ॥ ३७ ॥
लिङ्गंमहाद्भुतंदृष्टंयेनव्याप्तंजगत्त्रयम् ।दर्शनार्थंचतस्यान्तंदेवैःसम्प्रेषितोऽस्म्यहम्
न दृष्टंमस्तकंतस्यव्यापकस्यमहात्मनः । किंवक्ष्येऽहंचदेवाग्रे चिन्तामेचातिवर्तते
लिङ्गस्यमस्तकंदृष्टंदेवानां च मृषावदेः । ते सर्वेयदिवक्ष्यन्तिइन्द्राद्यादेवतागणाः
ते सन्ति साक्षिणो देवा अस्मिन्नर्थे वद त्वरम् ।
अर्थेऽस्मिन्भव साक्षी त्वं केतक्या सह सुव्रते !॥ ४१ ॥
तद्वचः शिरसागृह्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । केतकी सहिता तत्र सुरभी तदमानयत् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं समागतो ब्रह्मा देवाग्रे समुवाच ह ॥ ४३ ॥
लिङ्गस्य मस्तकं देवा दृष्टवानहमद्भुतम् । समीचीनं चर्चितं च केतकीदलसंयुतम् ॥
विशालं विमलं श्लक्ष्णं प्रसन्नतरमद्भुतम् । रम्यं च रमणीयं च दर्शनीयं महाप्रभम्॥
एतादृशं मयादृष्टं न दृष्टंतद्विनाकश्चित् । ब्रह्मणोहि वचः श्रुत्वासुराविस्मयमाययुः
एवं विस्मयपूर्णास्तेइन्द्राद्या देवतागणाः ।
तिष्ठन्ति तावत्सर्वेशो विष्णुरध्यात्मदीपकः ॥ ४७ ॥
पातालादागतः सद्यःसर्वेषामवदत्त्वरन् । तस्याप्यन्तोन दृष्टो मे ह्यवलोकनतत्परः
विस्मयो मे महाञ्जातः पातालात्परतश्चरन् ।
अतलं सुतलं चाऽपि वितलं च रसातलम् ॥ ४६ ॥
तथा गतस्तलंचैवपातालं च तथातलम् । तलातलानितान्येवं शून्यवद्यद्विभाव्यते
शून्यादपि च शून्यं च तत्सर्वं सुनिरीक्षितम् ।
न मूलं च न मध्यञ्च चान्तो ह्यस्य नविद्यते ॥ ५१ ॥
लिङ्गरूपी महादेवो येनेदं धार्यतेजगत् । यस्यप्रसादादुत्पन्ना यूयं च ऋषयस्तथा
श्रुत्वा सुराश्च ऋषयस्तस्य वाक्यमपूजयन् ।
तदा विष्णुरुवाचेदं ब्रह्माणं प्रहसन्निव ॥ ५३ ॥
दृष्टंहिचेत्त्वयाब्रह्मन्मस्तकंपरमार्थतः । साक्षिणःकेत्वयातत्रअस्मिन्नर्थेप्रकल्पिताः
आकर्ण्यवचनं विष्णोर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उवाच त्वरितेनैव केतकी सुरभीति च ॥ ५५ ॥
तेदेवाममसाक्षित्वेजानीहिपरमार्थतः। ब्रह्मणोहिवचःश्रुत्वासर्वेदेवास्त्वरान्विताः
आह्वानं चक्रिरे तस्याः सुरभ्याश्च तया सह ।
आगते तत्क्षणादेव कार्यार्थं ब्रह्मणस्तदा ॥ ५७ ॥
इन्द्राद्यैश्च तदादेवैरुक्ता च सुरभीततः । उवाचकेतकी साद्धंदृष्टो वै ब्रह्मणासुराः
लिङ्गस्यमस्तकोदेवाःकेतकीदलपूजितः । तदानभोगतावाणीसर्वेषांशृण्वतामभूत्
सुरभ्या चैव यत्प्रोक्तं केतक्या च तथा सुराः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तन्मृषोक्तं च जानीध्वं न दृष्टो ह्यस्य मस्तकः ॥ ६० ॥

तदासर्वेऽथविबुधाःसेन्द्रावैविष्णुनासह । शेपुश्चसुरभिंरोषान्मृषावादनतत्पराम्

मुखेनोक्तं त्वयाऽद्यैवमनृतं च तथाशुभम् । अपवित्रं मुखंतेऽस्तु सर्वधर्मबहिष्कृतम्

सुगन्धकेतकीचाऽपि अयोग्या त्वं शिवार्चने ।

भविष्यसि न सन्देहो अनृता चैव भामिनी ॥ ६३ ॥

तदानभोगतावाणीब्रह्माणंचशशापवै । मृषोक्तं च त्वया मन्द!किमर्थंबालिशेनहि

भृगुणा ऋषिभिः साकं तथैव च पुरोधसा ।

तस्माद्यूयं न पूज्याश्च भवेयुः क्लेशभागिनः ॥ ६५ ॥

ऋषयोऽपि च धर्मिष्ठास्तत्ववाक्यबहिष्कृताः ।

विवादनिरता मूढा अतत्त्वज्ञाः समत्सराः ॥ ६६ ॥

याचकाश्चावदान्याश्च नित्यं स्वज्ञानघातकाः ।

आत्मसंभाविताःस्तब्धाः परस्परविनिन्दकाः ॥ ६७ ॥

एवं शप्ताश्च मुनयो ब्रह्माद्यादेवतास्तथा । शिवेन शप्तास्तेसर्वेलिङ्गं शरणमाययुः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डेश्रीशिवलिङ्गमाहात्म्येब्रह्मादिशापवृत्तान्तवर्णनंनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६॥

सप्तमोऽध्यायः

देवैर्लिङ्गस्तुतिकरणम्

लोमश उवाच

तदा चतेसुराःसर्वऋषयोऽपिभयान्विताः । ईडिरेलिङ्गमैशंचब्रह्माद्याज्ञानविह्वलाः

ब्रह्मोवाच

त्वं लिङ्गरूपी तु महाप्रभावो वेदान्तवेद्योऽसि महात्मरूपी ।

येनैव सर्वं जगदात्ममूलं कृतं सदानन्दपरेण नित्यम् ॥ २ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वं साक्षी सर्वलोकानां हर्ता त्वं च विचक्षणः ।
रक्षणोऽसि महादेव! भैरवोऽसि जगत्पते !॥ ३ ॥
त्वया लिङ्गस्वरूपेणव्याप्तमेतज्जगत्त्रयम् । क्षुद्राश्चैव वयंनाथ!मायामोहितचेतसः
अहं सुराऽसुराःसर्वेयक्षगन्धर्वराक्षसाः । पन्नगाश्चपिशाचाश्च तथाविद्याधराह्यमी
त्वं हि विश्वसृजां स्रष्टा त्वं हि देवो जगत्पतिः ।
कर्त्ता त्वं भुवनस्याऽस्य त्वं हर्ता पुरुषः परः ॥ ६ ॥
त्राह्यस्माकंमहादेव!देवदेवनमोऽस्तुते । एवं स्तुतो हि वै धात्रालिङ्गरूपीमहेश्वरः
ऋषयः स्तोतुकामास्ते महेश्वरमकल्मषम् ।
अस्तुवन्गीर्भिरग्र्याभिः श्रुतिगीताभिराद्दृताः ॥ ८ ॥

ऋषय ऊचुः

अज्ञानिनो वयं कामान्न विदामोऽस्य संस्थितिम् ।
त्वं ह्यात्मा परमात्मा च प्रकृतिस्त्वं विभाविनी ॥ ६ ॥
त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ।
त्वमीश्वरो वेदविदेकरूपो महानुभावैः परिचिन्त्यमानः ॥ १० ॥
त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् ।
सर्वं भवति यस्मात्त्वत्तस्मात्सर्वोऽसि नित्यदा ॥ ११ ॥
यस्माच्च सम्भवत्येतत्तस्माच्छम्भुरिति प्रभुः ॥ १२ ॥
त्वत्पादपङ्कजं प्राप्ता वयं सर्वे सुरादयः । ऋषयो देवगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः ॥१
तस्माच्च कृपया शम्भो पाह्यस्माञ्जगतःपते! ॥ १४ ॥

महादेव उवाच

शृणुध्वंतुवचोमेऽद्यक्रियतां च वरान्वितैः । विष्णुंसर्वेप्रार्थयन्तुत्वरितेनतपोधनाः
तस्य तद्वचनंश्रुत्वाशङ्करस्य महात्मनः । विष्णुं सर्वे नमस्कृत्यईडिरेचतदासुराः

देवा ऊचुः

विद्याधराः सुरगणा ऋषयश्च सर्वे त्राताস्त्वयाऽद्य सकलाजगदेकबन्धो !

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तद्वत्कृपाकर!जनान्परिपालयाऽद्यत्रैलोक्यनाथ!जगदीश!जगन्निवास! ॥ १७ ॥
प्रहस्य भगवान्विष्णुरुवाचेदं वचस्तदा । दैत्यैः प्रपीडिता यूयंरक्षिताश्चपुरामया
अद्यैवभयमुत्पन्नं लिङ्गादस्माच्चिरन्तनम् । नशक्यतेमयात्रातुमस्माल्लिङ्गभयात्सुराः
अच्युतेनैवमुक्तास्ते देवाश्चिन्तान्विताभवन् ।
तदा नभोगता वाणी उवाचाश्वाऽस्य वै सुरान् ॥ २० ॥
एतल्लिङ्गं सम्वृणुष्व पूजनायजनार्दन !। पिण्डीभूत्वामहाबाहोरक्षस्वसचराचरम्
तथेति मत्वा भगवान्वीरभद्रोऽस्यपूजयत् ॥ २१ ॥
ब्रह्मादिभिः सुरगणैः सहितैस्तदानीं सम्पूजितः शिवविधानरतो महात्मा ।
सवीरभद्रः शशिशेखरोऽसौ शिवप्रियो रुद्रसमस्त्रिलोक्याम् ॥ २२ ॥
लिङ्गस्यार्चनयुक्तोऽसौ वीरभद्रोऽभवत्तदा । तद्रूपस्यैवलिङ्गस्य येनसर्वमिदंजगत्
उद्भाति स्थितिमाप्नोति तथा विलयमेति च ।
तल्लिङ्गं लिङ्गमित्याहुर्लयनात्तत्त्वचित्तमाः ॥ २४ ॥
ब्रह्माण्डगोलकैर्व्याप्तं तथारुद्राक्षभूषितम् । तथालिङ्गंमहज्जातंसर्वेषांदुरतिक्रमम्
तदा सर्वेऽथ विबुधा ऋषयो वै महाप्रभाः ।
तुष्टुवुश्च महालिङ्गं वेदवादैः पृथक् पृथक् ॥ २६ ॥
अरोरणीयांस्त्वं देव! तथा त्वं महतो महान्
तस्मात्त्वया विधातव्यं सर्वेषां लिङ्गपूजनम् ॥ २७ ॥
तदानीमेव सर्वेण लिङ्गं च बहुशःकृतम् । सत्येब्रह्मेश्वरंलिङ्गं वैकुण्ठे च सदाशिवः
अमरावत्यां सुप्रतिष्ठममरेश्वरसञ्ज्ञकम् ।
वरुणेश्वरं च वारुण्यां याम्यां कालेश्वरं प्रभुम् ॥ २६ ॥
नैरृतेश्वरं च नैरृत्यां वायव्यां पावनेश्वरम् ।
केदारं मृत्युलोके च तथैव अमरेश्वरम् ॥ ३० ॥
ओङ्कारं नर्मदायां च महाकालं तथैव च । काश्यांविश्वेश्वरंदेवंप्रयागेललितेश्वरम्
त्रियम्बकं ब्रह्मगिरौ कलौ भद्रेश्वरं तथा । द्राक्षारामेश्वरं लिङ्गं गङ्गासागरसङ्गमे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सौराष्ट्रे च तथा लिङ्गं सोमेश्वरमितिस्मृतम् ।
तथा सर्वेश्वरं विन्ध्ये श्रीशैले शिखरेश्वरम् ।
कान्त्यां मल्लालनाथं (कामदंमल्लिनाथं) च सिंहनाथं च सिंह(ह)ले ॥ ३३॥
विरूपाक्षं तथालिङ्गं कोटिशङ्करमेव च । त्रिपुरान्तकं च भीमेश ममरेश्वरमेव च
भोगेश्वरं च पाताले हाटकेश्वरमेव च । एवमादीन्यनेकानि लिङ्गानि भुवनत्रये ॥
स्थापितानि तदा देवैर्विश्वोपकृतिहेतवे ॥ ३५ ॥
लिङ्गैशैश्च तथा सर्वैः पूर्णमासीज्जगत्त्रयम् ।
तथा च वीरभद्रांशाः पूजार्थममरैः कृताः ॥ ३६ ॥
तत्रविंशतिसंस्कारास्तेषामष्टाधिकाभवन् ।
कथिताः शङ्करेणैव लिङ्गस्यार्चनसूचकाः ॥ ३७ ॥
सन्ति रुद्रेण कथिताः शिवधर्माः सनातनाः ।
वीरभद्रो यथा रुद्रस्तथाऽन्ये गुरवः स्मृताः ॥ ३८ ॥
गुरोर्जाताश्चगुरवोविख्याताभुवनत्रये । लिङ्गस्य महिमानंतुनन्दीजानातितत्त्वतः
तथा स्कन्दो हि भगवानन्ये ते नामधारकाः ।
यथोक्ताः शिवधर्मा हि नन्दिना परिकीर्त्तिताः ॥ ४० ॥
शैलादेन महाभागाविचित्रालिङ्गधारकाः । शवस्योपरिलिङ्गंचध्रियतेचपुरातनैः
लिङ्गेन सहपञ्चत्वंलिङ्गेनसहजीवितम् । एतेधर्माः सुप्रतिष्ठाःशैलादेन प्रतिष्ठिताः
धर्मः पाशुपतः श्रेष्ठः स्कन्देन प्रतिपालितः ॥ ४३ ॥
* शुद्धा पञ्चाक्षरी विद्या प्रासादी तदनन्तरम् ।
षडक्षरी तथा विद्या प्रासादस्य च दीपिका ॥ ४४ ॥
स्कन्दात्तत्समनुप्राप्तमगस्त्येन महात्मना । पश्चादाचार्यभेदेनह्यागमावहवोऽभवन्
किं नु वै बहुनोक्तेन शिवइत्यक्षरद्वयम् । उच्चारयन्तियेनित्यंते रुद्रा नाऽत्र संशयः
सतांमार्गंपुरस्कृत्ययेसर्वेतेपुरान्तकाः । धीरामाहेश्वराज्ञेयाः पापक्षयकरान्नृणाम्

---

* प्रासादः प्रणवः —इतिमन्त्रशास्त्रे प्रणवस्य प्रासाद बीजसञ्ज्ञा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रसङ्गेनानुषङ्गेण श्रद्धया च यदृच्छया ।
शिवभक्तिम्प्रकुर्वन्ति ये वै ते यान्ति सद्गतिम् ॥ ४८ ॥
श्रृणुध्वं कथयामीह इतिहासं पुरातनम् ।
कृतं शिवालये यच्च पतङ्ग्या मार्जनं पुरा ॥ ४९ ॥
आगता भक्षणार्थं हि नैवेद्यं केन चार्पितम् ।
मार्जनं रजसस्तस्याः पक्षाभ्यामभवत्पुरा ॥ ५० ॥
तेन कर्मविपाकेन उत्तमंस्वर्गमागता । भुक्त्वास्वर्गसुखंचोग्रंपुनः संसारमागता
काशिराजसुता जाता सुन्दरी नाम विश्रुता ।
पूर्वाभ्यासाच्च कल्याणी बभूव परमा सती ॥ ५२ ॥
उषस्युषसितन्वङ्गी शिवद्वाररतासदा । सम्मार्ज्जनं च कुरुतेभक्त्यापरमयायुता
स्वयमेव तदा देवी सुन्दरी राजकन्यका ।
तथा भूतां च तां दृष्ट्वा ऋषिरुद्दालकोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥
सुकुमारी सतीबाले स्वयमेवकथंशुभे !। सम्मार्जनंचकुरुषे कन्यकेत्वं शुचिस्मिते!
दासी दास्यश्च बहवः सन्ति देवि ! तवाग्रतः ।
तवाज्ञया करिष्यन्ति सर्वं सम्मार्जनादिकम् ॥ ५६ ॥
ऋषेस्तद्वचनंश्रुत्वा प्रहस्येदमुवाच ह । शिवसेवां प्रकुर्वाणाः शिवभक्तिपुरस्कृताः
ये नराश्चैव नार्यश्च शिवलोकं व्रजन्ति वै ॥ ५८ ॥
सम्मार्जनं च पाणिभ्यां पद्भ्यां यानं शिवालये ।
तस्मान्मया च क्रियते सम्मार्जनमतन्द्रितम् ॥ ५९ ॥
अन्यत्किञ्चिन्न जानामि एकं सम्मार्जनं विना ।
ऋषिस्तद्वचनंश्रुत्वा मनसा च विमृश्य हि । ॥ ६० ॥
अनयाकिं कृतं पूर्वंकेयंकस्यप्रसादतः । तदा ज्ञातं च ऋषिणा तत्सर्वं ज्ञानचक्षुषा
विस्मयेन समाविष्टस्तूष्णींभूतोऽभवत्तदा ॥ ६१ ॥
सविस्मयोऽभूदथ तद्विदित्वा उद्दालको ज्ञानवतां वरिष्ठः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवप्रभावं मनसा विचिन्त्य ज्ञानात्परं बोधमवाप शान्तः ॥ ६२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवालयसम्मार्जनमाहात्म्य-वर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

तस्करवृत्तान्तवर्णनम्

लोमश उवाच

तस्करोऽपि पुराब्रह्मन्सर्वधर्मबहिष्कृतः। ब्रह्मघ्नोऽसौसुरापश्चसुवर्णस्य चतस्करः

लम्पटोहिमहापापउत्तमस्त्रीषु सर्वदा। द्यूतकारी सदा मन्दः कितवैः सहसंगतः

एकदा क्रीड़तातेनहारितं द्यूतमद्भुतम्। कितवैर्मर्द्यमानो हि तदा नोवाचकिञ्चन

पीडितोऽप्यभवत्तूष्णींतैरुक्तःपापकृत्तमः। द्यूते त्वयाचतद्द्रव्यंहारितंकिंप्रयच्छसि

नो वा तत्कथ्यतां शीघ्रं याथातथ्येन दुमते!।
यद्धारितं प्रयच्छामि रात्रावित्यब्रवीच्च सः ॥ ५ ॥
तैर्मुक्तस्तेन वाक्येन गतास्ते कितवादयः।
तदा निशीथसमये गतोऽसौ शिवमन्दिरम् ॥ ६ ॥
शिरोऽधिरुह्य शम्भोश्च घण्टामादातुमुद्यतः।
तावत्कैलासशिखरे शम्भुःप्रोवाचकिंकरान् ॥ ७ ॥

अनेन यत्कृतं चाऽद्य सर्वेषामधिकंभुवि। सर्वेषामेवभक्तानां वरिष्ठोऽयंचमत्प्रियः

इति प्रोक्त्वाऽऽनयामास वीरभद्रादिभिर्गणैः।
ते सर्वे त्वरिताजग्मुःकैलासाच्छिववल्लभात् ॥ ८ ॥

सर्वैर्डमरुनादेन नादितंभुवनत्रयम्। तान्दृष्ट्वा सहसोत्तीर्यतस्करोऽसौदुरात्मवान्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लिङ्गस्य मस्तकात्सद्यः पलायनपरोऽभवत् ॥ १० ॥
पलायमानं तं दृष्ट्वा वीरभद्रः समाह्वयत् ॥ ११ ॥
कस्माद्विभेषि रे मन्द देवदेवोमहेश्वरः । प्रसन्नस्तवजातोऽद्य उदारचरितोह्यसौ
इत्युक्त्वा तं विमाने च कृत्वा कैलासमाययौ ।
पार्षदो हि कृतस्तेनतस्करो हि महात्मना ॥ १३ ॥
तस्माद् भाव्या शिवे भक्तिः सर्वेषामपि देहिनाम् ।
पशवोऽपि हि पूज्याः स्युः किम्पुनर्मानवा भुवि ॥ १४ ॥
ये तार्किकास्तर्कपरास्तथा मीमांसकाश्च ये ।
अन्योन्यवादिनश्चान्ये चान्येवाऽऽत्मवितर्ककाः ॥ १५ ॥
एकवाक्यं न कुर्वन्तिशिवार्चनबहिष्कृताः । तर्कोहिक्रियतेयैश्चतेसर्वेकिंशिवंविना
तथा किं बहुनोक्तेन सर्वेऽपि स्थिरजङ्गमाः ।
प्राणिनोऽपिहि जायन्ते केवलं लिङ्गधारिणः ॥ १७ ॥
पिण्डीयुक्तं यथा लिङ्गं स्थापितं च यथाऽभवत् ।
तथा नरा लिङ्गयुक्ताः पिण्डीभूतास्तथा स्त्रियः ॥ १८ ॥
शिवशक्तियुतंसर्वंजगदेतच्चराचरम् । तंशिवंमौढ्यतस्त्यक्त्वामूढाश्चान्यंभजन्तिये
धर्ममात्यन्तिकं तुच्छं नश्वरं क्षणभङ्गुरम् ।
यो विष्णुः स शिवो ज्ञेयो यः शिवो विष्णुरेव सः ॥ २० ॥
पीठिका विष्णुरूपं स्याल्लिङ्गरूपी महेश्वरः ।
तस्माल्लिङ्गार्चनं श्रेष्ठं सर्वेषामपि वै द्विजाः ॥ २१ ॥
ब्रह्मा मणिमयं लिङ्गं पूजयत्यनिशंशुभम् । इन्द्रोरत्नमयं लिङ्गं चन्द्रोमुक्तामयंतथा
भानुस्ताम्रमयंयिङ्गं पूजयत्यनिशं शुभम् । रौक्मं लिङ्गंकुवेरश्च पाशीचारक्तमेवच
यमो नीलमयंलिङ्गंराजतं नैर्ऋतस्तथा । काश्मीरंपवनोलिङ्गमर्चयत्यनिशंविभोः
एवं ते लिङ्गिताः सर्वे लोकपालाः सवासवाः ।
तथा सर्वेऽपि पाताले गन्धर्वाः किन्नरैः सह ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दैत्यानां वैष्णवाःकेचित्प्रह्लादप्रमुखाद्विजाः ।
तथा हि राक्षसानां च विभीषणपुरोगमाः ॥ २६ ॥
बलिश्च नमुचिश्चैव हिरण्यकशिपुस्तथा । वृषपर्वा वृषश्चैवसंह्लादोबाण एव च ॥
एते चान्ये च बहवःशिष्या शुक्रस्य धीमतः ।
एवं शिवार्चनरताः सर्वे ते दैत्यदानवाः ॥ २८ ॥
राक्षसा एवतेसर्वे शिवपूजान्विताः सदा । हेतिःप्रहेतिःसंयातिर्विघसःप्रघसस्तथा
विद्युज्जिह्वस्तीक्ष्णदंष्ट्रो धूम्राक्षोभीमविक्रमः ।
मालीचैवसुमाली च माल्यवानतिभीषणः ॥ ३० ॥
विद्युत्केशस्तडिज्जिह्वो रावणश्चमहाबलः । कुम्भकर्णोदुराधर्षो वेगदर्शीप्रतापवान्
एते हि राक्षसाः श्रेष्ठाः शिवार्चनरताःसदा ।
लिङ्गमभ्यर्च्य च सदा सिद्धिंप्राप्ताः पुरा तु ते ॥ ३२ ॥
रावणेन तपस्तप्तं सर्वेषामपि दुःसहम् । तपोधिपो महादेवस्तुतोष च तदाभृशम्
वरान्प्रायच्छत तदा सर्वेषामपि दुर्लभान् ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं लब्धं तेन सदाशिवात् ॥ ३४ ॥
अजेयत्वंच संग्रामे द्वैगुण्यं शिरसामपि । पञ्चवक्त्रो महादेवोदशवक्त्रोऽथरावणः
देवानृषीन्पितॄंश्चैव निर्जित्य तपसा विभुः ।
महेशस्य प्रसादाच्च सर्वेषामधिकोऽभवत् ॥ ३६ ॥
राजा त्रिकूटाधिपतिर्महेशेनकृतो महान् । सर्वेषांराक्षसानांचपरमासनमास्थितः
तपस्विनां परीक्षायै यदृषीणां विहिंसनम् ।
कृतं तेन तदा विप्रा रावणेन तपस्विना ॥ ३८ ॥
अजेयो हि महाञ्जातोरावणोलोकरावणः । सृष्ट्यन्तरं कृतंयेनप्रसादाच्छङ्करस्यच
लोकपाला जितास्तेन प्रतापेनतपस्विना । ब्रह्माऽपिविजितोयेनतपसापरमेणहि
अमृतांशुकरो भूत्वा जितो येन शशी द्विजाः ।
दाहकत्वाज्जितोवह्निरीशः कैलासतोलनात् ॥ ४१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऐश्वर्येणजितश्चेन्द्रोविष्णुःसर्वगतस्तथा । लिङ्गार्चनप्रसादेनत्रैलोक्यंचवशीकृतम्
तदा सर्वे सुरगणा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः । मेरुपृष्ठं समासाद्य सुमन्त्रं चक्रिरे तदा
पीड़िताःस्मोरावणेनतपसादुष्करेणवै । गोकर्णाख्येगिरौदेवाःश्रूयतांपरमाद्भुतम्
साक्षाल्लिङ्गार्चनं येन कृतमस्ति महात्मना । ज्ञानगेयं ज्ञानगम्यं यद्यत्परममद्भुतम् ॥
तत्कृतं रावणेनैव सर्वेषां दुरतिक्रमम् ॥ ४१ ॥
वैराग्यंपरमास्थायऔदार्यं चततोऽधिकम् । तेनैव ममतात्यक्त्वारावणेनमहात्मना
संवत्सरसहस्राच्च स्वशिरो हि महाभुजः । कृत्वाकरेणलिङ्गस्य पूजनार्थंसमर्पयत्
रावणस्य कबन्धं च तदग्रे च समीपतः । योगधारणया युक्तं परमेण समाधिना
लिङ्गे लयं समाधाय कयाऽपि कलया स्थितम् ।
अन्यच्छिरो चिवृश्चयैवं तेनाऽपि शिवपूजनम् ।
कृतं नैवान्यमुनिना तथा चैवापरेण हि ॥ ४६ ॥
एवं शिरांस्तेव बहूनि तेन समर्पितान्येव शिवार्चनार्थे ।
भूत्वा कबन्धो हि पुनः पुनश्च तदा शिवोऽसौ वरदो बभूव ॥ ५० ॥
मया विनासुरस्तत्रपिण्डीभूतेनवै पुरा । वरान्वरयपौलस्त्ययथेष्टं तान्ददाम्यहम्
रावणेन तदा चोक्तः शिवः परममङ्गलः । यदि प्रसन्नोभगवन्देयो मे वर उत्तमः ॥
न कामयेऽन्यंच वरमाश्रयेत्वत्पदांबुजम् । यथातथा प्रदातव्यं यद्यस्तिचकृपामयि
तदा सदाशिवेनोक्तो रावणो लोकरावणः ।
मत्प्रसादाच्च सर्वं त्वं प्राप्स्यसे मनसेप्सितम् ॥ ५४ ॥
एवं प्राप्तं शिवात्सर्वं रावणेनसुरेश्वराः । तस्मात्सर्वैर्भवद्भिश्च तपसापरमेण हि
विजेतव्योरावणोऽयमिति मे मनसि स्थितम् ।
अच्युतस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ५६ ॥
चिन्तामापेदिरे सर्वे चिरं ते विस्मयान्विताः ।
ब्रह्माऽपि चेन्द्रियग्रस्तः सुतां रमितुमुद्यतः ॥ ५७ ॥
इन्द्रोहि जारभावाच्चचन्द्रोहिगुरुतल्पगः । यमःकदर्यभावाच्चचञ्चलत्वात्सदागतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पावकः सर्वभक्षित्वात्तथाऽन्ये देवतागणाः ।
अशक्ता रावणं जेतुं तपसा च विजृम्भितम् ॥ ५६ ॥
शैलादो हि महातेजा गणश्रेष्ठः पुरातनः । बुद्धिमान्नीतिनिपुणो महाबलपराक्रमी
शिवप्रियो रूद्ररूपी महात्मा ह्युवाच सर्वानथ चन्द्रमुख्यान् ।
कस्माद्यूयं सम्भ्रमादागताश्च एतत्सर्वं कथ्यतां विस्तरेण ॥ ६१ ॥
नन्दिना च तदा सर्वे पृष्टाः प्रोचुस्त्वरान्विताः ॥ ६२ ॥

देवा ऊचुः

रावणेन वयंसर्वैर्निर्जितामुनिभिः सह । प्रसादयितुमायाताःशिवं लोकेश्वरेश्वरम्
प्रहस्य भगवान्नन्दी ब्रह्माणं वै ह्युवाचह । क यूयं क शिवः शम्भुस्तपसापरमेणहि
द्रष्टव्यो हृदि मध्यस्थः सोऽद्य द्रष्टुं न पार्यते ॥ ६४ ॥
यावद्भावाह्यनेकाश्चइन्द्रियार्थास्तथैव च । यावच्चममताभावस्तावदीशोहिदुर्लभः
जितेन्द्रियाणां शान्तानां तन्निष्ठानां महात्मनाम् ।
सुलभो लिङ्गरूपी स्याद्भवतां हि सुदुर्लभः ॥ ६६ ॥
तदा ब्रह्मादयो देवाऋषयश्चविपश्चितः । प्रणम्यनंदिनं प्राहुः कस्मात्त्वंवानराननः
तत्सर्वं कथयान्यं च रावणस्य तपोबलम् ॥ ६७ ॥

नन्दीश्वर उवाच

कुबेरोऽधिकृतस्तेनशंकरेणमहात्मना । धनानामाधिपत्ये च तंद्रष्टुं रावणोऽत्रवै
आगच्छत्त्वरया युक्तः समारुह्य स्ववाहनम् ।
मां दृष्ट्वा चाब्रवीत्क्रुद्धः कुबेरो ह्यत्र आगतः ॥ ६९ ॥
त्वया दृष्टोऽथवाऽत्रासौ कथ्यतामविलंबितम् ।
किं कार्यं धनदेनाऽद्य इति पृष्टो मया हि सः ॥ ७० ॥
तदोवाच महातेजा रावणो लोकरावणः ।
मय्यश्रद्धान्वितो भूत्वा विषयात्मा सुदुर्मदः ॥ ७१ ॥
शिक्षापयितुमारब्धोमैवं कार्यमितिप्रभो !।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यथाऽहं च श्रियायुक्त आढ्योऽहं बलवानहम् ॥
तथा त्वं भव रे मूढ मा मूढत्वमुपार्जय ॥ ७२ ॥
अहं मूढः कृतस्तेन कुबेरेणमहात्मना । मया निराकृतो रोषात्तपस्तेपे स गुह्यकः
कुबेरः स हि नन्दिन्!किमागतस्तव मंदिरम् ।
दीयतां च कुबेरोऽद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ७४ ॥
रावणस्य वचः श्रुत्वा ह्यवोचं त्वरितोऽप्यहम् ।
लिङ्कोऽसि महाभाग! त्वमहं च तथाविधः ॥ ७५ ॥
उभयोः समतां ज्ञात्वा वृथाजल्पसि दुर्मते !।
यथोक्तः स त्ववादीन्मां वदनार्थे बलोद्धतः ॥ ७६ ॥
यथाभवद्भिः पृष्टोऽहं वदनार्थे महात्मभिः । पुरावृत्तंमयाप्रोक्तंशिवार्चनविधेःफलम्
शिवेन दत्तं सारूप्यं न गृहीतं मया तदा ॥ ७७ ॥
याचितं च मयाशंभोर्वदनं वानरस्य च । शिवेन कृपया दत्तं ममकारुण्यशालिनः
निरभिमानिनो ये च निर्दम्भा निष्परिग्रहाः ।
शम्भोः प्रियास्ते विज्ञेया ह्यन्ये शिवबहिष्कृताः ॥ ७९ ॥
तथावदन्मयासार्द्धं रावणस्तपसोबलात् ।
मया च याचितान्येव दशवक्त्राणि धीमता ॥ ८० ॥
उपहासकरं वाक्यं पौलस्त्यस्य तदासुराः ।
मया तदा हि शप्तोऽसौ रावणो लोकरावणः ॥ ८१ ॥
ईदृशान्येव वक्त्राणियेषांवै संभवन्ति हि । तैःसमेतोयदाकोऽपिनरवर्योमहातपाः
मां पुरस्कृत्य सहसा हनिष्यन्ति न संशयः ॥ ८२ ॥
एवं शप्तोमया ब्रह्मन्रावणो लोकरावणः । अर्चितं केवलं लिङ्गं विनातेनमहात्मना
पीठिकारूपसंस्थेन विना तेन सुरोत्तमाः ।
विष्णुना हि महाभागास्तस्मात्सर्वं विधास्यति ॥ ८४ ॥
देवदेवोमहादेवो विष्णुरूपी महेश्वरः । सर्वे यूयंप्रार्थयन्तु विष्णुं सर्वगुहाशयम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अहं हि सर्व देवानां पुरोवर्ती भवान्यतः ।
ते सर्वे नन्दिनो वाक्यं श्रुत्वा मुदितमानसाः ।
वैकुण्ठमागता गीर्भिर्विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रिरे ॥ ८६ ॥

देवा ऊचुः

नमो भगवते तुभ्यं देवदेव ! जगत्पते ! । त्वदाधारमिदं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥
एतल्लिङ्गं त्वया विष्णो! धृतं वै पिण्डरूपिणा ।
महाविष्णुस्वरूपेण घातितौ मधुकैटभौ ॥ ८८ ॥
तथा कमठरूपेण धृतो वै मन्दराचलः । वराहरूपमास्थायहिरण्याक्षो हतस्त्वया
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो हतो नृहरिरूपिणा । त्वयाचैव बलिर्बद्धो दैत्योवामनरूपिणा
भृगूणामन्वयेभूत्वाकृतवीर्यात्मजोहतः । इतोऽप्यस्मान्महाविष्णोतथैवपरिपालय
रावणस्य भयादस्मात्त्रातुं भूयोऽर्हसि त्वरम् ॥ ९२ ॥
एवं संप्रार्थितो देवैर्भगवान्भूतभावनः । उवाच च सुरान्सर्वान्वासुदेवो जगन्मयः
हे देवा! श्रूयतां वाक्यं प्रस्तावसदृशं महत् ।
शैलार्दि च पुरस्कृत्य सर्वे यूयं त्वरान्विताः ॥ ९३ ॥
अवतारान्प्रकुर्वन्ति वानरीं तनुमाश्रिताः ॥ ९४ ॥
अहंहिमानुषो भूत्वा ह्यज्ञानेन समावृतः । संभविष्याम्ययोध्यायां गृहेदशरथस्यच
ब्रह्मविद्यासहायोऽस्मि भवतां कार्यसिद्धये ॥ ९५ ॥
जनकस्य गृहे साक्षाद् ब्रह्मविद्या जनिष्यति ।
भक्तो हि रावणः साक्षाच्छिवध्यानपरायणः ॥ ९६ ॥
तपसा महतायुक्तो ब्रह्मविद्यां यदेच्छति । तदा सुसाध्योभवतिपुरुषोधर्मनिर्जितः
एवं संभाष्यभंगवान्विष्णुः परममङ्गलः । बालीचेन्द्रांशम्भूतः सुग्रीवोंऽशुमतःसुतः
तथा ब्रह्मांशसम्भूतो जाम्बवानृक्षकुञ्जरः । शिलादतनयोनन्दीशिवस्यानुचरःप्रियः
यो वै चैकादशो रुद्रो हनूमान्स महाऋषिः ।
अवतीर्णः सहायार्थं विष्णोरमिततेजसः ॥ १०० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मैन्दादयोऽथ कपयस्ते सर्वे सुरसत्तमाः। एवं सर्वे सुरगणा अवतेरुर्यथातथम् ॥

तथैव विष्णुरुत्पन्नः कौशल्यानन्दवर्द्धनः।
विश्वस्य रमणाच्चैव राम इत्युच्यते बुधैः ॥ १०२ ॥
शेषोऽपि भवत्या विष्णोश्च तपसाऽवातरद्भुवि ॥ १०३ ॥
दोर्दण्डावपि विष्णोश्च अवतीर्णौ प्रतापिनौ।
शत्रुघ्नभरताख्यौ च विख्यातौ भुवनत्रये ॥ १०४ ॥
मिथिलाधिपतेः कन्या या उक्ता ब्रह्मवादिभिः।
सा ब्रह्मविद्याऽवतरत्सुराणां कार्यसिद्धये।
सीता जाता लाङ्गलस्य इयं भूमिविकर्षणात् ॥ १०५ ॥
तस्मात्सीतेति विख्याता विद्या सान्वीक्षिकी तदा।
मिथिलायां समुत्पन्ना मैथिलीत्यभिधीयते ॥ १०६ ॥
जनकस्य कुले जाता विश्रुता जनकात्मजा।
ख्याता वेदवती पूर्वं ब्रह्मविद्याऽघनाशिनी ॥ १०७ ॥
सा दत्ता जनकेनैव विष्णवे परमात्मने ॥ १०८ ॥

तयाऽथविद्यया सार्द्धंदेवदेवोजगत्पतिः। उग्रेतपसिलीनोऽसौ विष्णुः परममङ्गलः
रावणं जेतुकामो वै रामो राजीवलोचनः। अरण्यवासमकरोद्देवानांकार्यसिद्धये
शेषावतारोऽपि महांस्तपः परमदुष्करम्। ततापपरयाशक्त्या देवानांकार्यसिद्धये

शत्रुघ्नो भरतश्चैव तेपतुः परमन्तपः ॥ ११२ ॥

ततोऽसौ तपसा युक्तः सार्द्धंतैर्देवतागणैः। सगणंरावणंरामःषड्भिर्मासैरजीहनत्

विष्णुना घातितः शस्त्रैः शिवसारूप्यमाप्तवान् ॥ ११३ ॥
सगणः स पुनः सद्यो बन्धुभिः सह सुव्रताः ॥ ११४ ॥

शिवप्रसादात्सकलं द्वैताद्वैतमवाप ह। द्वैताद्वैतविवेकार्थमृषयोऽप्यत्र मोहिताः

तत्सर्वं प्राप्नुवन्तीह शिवार्चनरता नराः ॥ ११५ ॥
येऽर्चयन्ति शिवं नित्यं लिङ्गरूपिणमेव च।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्त्रियो वाऽप्यथवा शूद्राः श्वपचा ह्यन्त्यवासिनः ॥
तं शिवं प्राप्नुवन्त्येव सर्वदुःखोपनाशनम् ॥ ११६ ॥
पशवोऽपि परं याताः किं पुनर्मानुषादयः ॥ ११७ ॥
ये द्विजा ब्रह्मचर्येण तपः परममास्थिताः । वर्षैरनेकैर्यज्ञानांतेऽपि स्वर्गपरा भवन्
ज्योतिष्टोमो वाजपेयो ह्यतिरात्रादयो ह्यमी ।
यज्ञाः स्वर्गं प्रयच्छन्ति सत्रिणां नाऽत्र संशयः ॥ ११९ ॥
तत्र स्वर्गसुखंभुक्त्वापुण्यक्षयकरं महत् । पुण्यक्षयेऽपियज्वानोमर्त्यलोकंपतन्तिवै
पतितानां च संसारे दैवाद् बुद्धिः प्रजायते ।
गुणत्रयमयी विप्रास्तासु तास्विह योनिषु ॥ १२१ ॥
यथा सत्त्वं सम्भवति सत्त्वयुक्तभवं नराः ।
राजसाश्च तथा ज्ञेयास्तामसाश्चैव ते द्विजाः ॥ १२२ ॥
एवं संसारचक्रेऽस्मिन्भ्रमिता बहवो जनाः । यद्रृच्छयादैवगत्याशिवंसंसेवतेनराः
शिवध्यानपराणां च नराणां यतचेतसाम् ।
मायानिरसनं सद्यो भविष्यति न चान्यथा ॥ १२४ ॥
माया निरसनात्सद्यो नश्यत्येव गुणत्रयम् ।
यदा गुणत्रयातीतो भवतीति स मुक्तिभाक् ॥ २२५ ॥
तस्माल्लिङ्गार्चनं भाव्यं सर्वेषामपि देहिनाम् ।
लिङ्ग रूपी शिवो भूत्वा त्रायते सचराचरम् ॥ १२६ ॥
पुराभवद्भिः पृष्टोऽहं लिङ्गरूपीकथंशिवः । तत्सर्वं कथितंविप्रायाथातथ्येनसम्प्रति
कथं गरं भक्षितवाञ्छिवो लोकमहेश्वरः ।
तत्सर्वं श्रूयतां विप्रा यथावत्कथयामि वः ॥ १२८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवलिङ्गार्चनमाहात्म्यकथने श्रीरामावतारकथावर्णनं नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नवमोऽध्यायः

गुरोरवज्ञयेन्द्रस्य राज्यभङ्गवर्णनम्

लोमश उवाच

एकदा तु सभामध्य आस्थितो देवराट् स्वयम् ।
लोकपालैः परिवृतो देवैश्च ऋषिभिस्तथा ॥ १ ॥

अप्सरोगणसंवीतो गन्धर्वैश्च पुरस्कृतः । उपगीयमानविजयः सिद्धविद्याधरैरपि

तदा शिष्यैः परिवृतो देवराजगुरुः सुधीः ।
आगतोऽसौ महाभागो बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ३ ॥

तं दृष्ट्वा सहसा देवाःप्रणेमुःसमुपस्थिताः । इन्द्रोऽपिदद्दृशे तत्रप्राप्तंवाचस्पतिंतदा
नोवाच किञ्चिद्दुर्मेधावचोमानपुरःसरम् । नाह्वानं नासनं तस्य न विसर्जनमेवच

शक्रं प्रमत्तं ज्ञात्वाऽथ मदाद्राज्यस्य दुर्मतिम् ।
तिरोधानमनुप्राप्तो बृहस्पती रुषान्वितः ॥ ६ ॥

गते देवगुरौ तस्मिन्विमनस्काऽभवन्सुराः ।
यक्षानागाः सगन्धर्वा ऋषयोऽपि तथा द्विजाः ॥ ७ ॥

गान्धर्वस्याऽवसानेतु लब्धसञ्ज्ञो हरिः सुरान् ।
पप्रच्छ त्वरिते नैव क्व गतो हि महातपाः ॥ ८ ॥

तदैवनारदेनोक्तः शक्रोदेवाधिपस्तथा । त्वयाकृताह्यवज्ञा च गुरोर्नास्त्यत्र संशयः

गुरोरवज्ञया राज्यं गतं ते बलसूदन ! ।
तस्मात्क्षमापनीयोऽसौ सर्वभावेन हि त्वया ॥ १० ॥

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः ।
आसनात्सहसोत्थाय तैः सर्वैः परिवारितः ॥
आगच्छत्त्वरया शक्रो गुरोर्गेहमतन्द्रितः ॥ ११ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पृष्ट्वातारांप्रणम्यादौक गतोहिमहातपाः । नजानामीत्युवाचेदंताराशक्रंनिरीक्षती ॥
तदा चिन्तान्वितो भूत्वा शक्रः स्वगृहमाव्रजत् ।
एतस्मिन्नन्तरे स्वर्गे ह्यनिष्टान्यद्भुतानि च ॥ १३ ॥
अभवन्सर्वदुःखार्थे शक्रस्य च महात्मनः । पातालस्थेनबलिनांज्ञातंशक्रस्यचेष्टितम्
ययौ दैत्यैः परिवृतः पातालादमरावतीम् ।
तदा युद्धमतीवाऽऽसीद्देवानां दानवैः सह ॥ १५ ॥
देवाः पराजिता दैत्यैः राज्यं शक्रस्य तत्क्षणात् ।
सम्प्राप्तं सकलं तस्य मूढस्य च दुरात्मनः ॥ १६ ॥
नीतं सर्वप्रयत्नेन पातालं त्वरितंगताः । शुक्रप्रसादात्तेसर्वे तथा विजयिनोऽभवन्
शक्रोऽपि निःश्रिको जातो (नष्टश्रीर्यातो) देवैस्त्यक्तस्ततो भृशम् ।
देवी (शची) तिरोधानगता बभूव कमलेक्षणा ॥ १८ ॥
ऐरावतो महानागस्तथैवोच्चैःश्रवा हयः । एवमादीनिरत्नानिअनेकानि बहून्यपि
नीतानि सहसा दैत्यैर्लोभादसाधुवृत्तिभिः ।
पुण्यभाञ्जि च तान्येव पतितानि च सागरे ॥
तदा स विस्मयाविष्टो बलिराह गुरुम्प्रति ॥ २० ॥
देवान्निर्जित्यचास्माभिरानीतानिबहूनि च । रत्नानितुसमुद्रेऽथपतितानितदद्भुतम्
बलेस्तद्वचनं श्रुत्वा उशनाः प्रत्युवाच तम् ॥ २१ ॥
अश्वमेधशतेनैव सुरराज्यं भविष्यति । दीक्षितस्य न सन्देहस्तस्माद्वोक्तासएव च
अश्वमेधं विना किञ्चित्स्वर्गं भोक्तुं न पार्यते ॥ २३ ॥
गुरोर्वचनमाज्ञाय तूष्णीम्भूतो बलिस्ततः ।
बभूव देवैः सार्द्धं च यथोचितमकारयत् ॥ २४ ॥
इन्द्रोऽपि शोच्यतां प्राप्तो जगाम परमेष्ठिनम् ।
विज्ञापयामास तथा सर्वं राज्यभयादिकम् ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा परमेष्ठी उवाच ह ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

संमिलित्वा सुरान्सर्वास्त्वया साकं त्वरान्विताः ।
आराधनार्थं गच्छामो विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ २६ ॥
तथेति गत्वाते सर्वेशक्राद्यालोकपालकाः । ब्रह्माणं च पुरस्कृत्यतटंक्षीरार्णवस्यच
प्राप्योपविश्य ते सर्वे हरिं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच

देवदेव जगन्नाथ सुरासुरनमस्कृत !। पुण्यश्लोकाव्ययानन्त परमात्मन्नमोस्तुते
यज्ञोऽसि यज्ञ रूपोऽसि यज्ञाङ्गोऽसि रमापते !।
ततोऽद्य कृपया विष्णो! देवानां वरदो भव ॥ ३० ॥
गुरोरवज्ञयाद्याद्य भ्रष्टराज्यः शतक्रतुः । जातः सुरर्षिभिःसाकं तस्मादेनं समुद्धर ॥

श्रीभगवानुवाच

गुरोरवज्ञयासर्वं नश्यतीति किमद्भुतम् । ये पापिनोह्यधर्मिष्ठाः केवलंविषयात्मकाः
पितरौ निन्दितौ चैश्च निर्दैवास्ते न संशयः ॥ ३२॥
अनेन यत्कृतं ब्रह्मन्सद्यस्तत्फलमागतम् ।
कर्मणा चास्य शक्रस्य सर्वेषां सङ्कटागमः ॥ ३३ ॥
विपरीतो यदा कालः पुरुषस्य भवेत्तदा । भूतमैत्रीं प्रकुर्वन्ति सर्वकार्यार्थसिद्धये
तेन वैकारणेनेन्द्र मदीयं वचनं कुरु। कार्यहेतोस्त्वया कार्यो दैत्यैः सह समागमः
एवं भगवताऽऽदिष्ट शक्रः परमवुद्धिमान् ।
अमरावतीं ययौ हित्वा सुतलं दैवतैः सह ॥ ३६ ॥
इन्द्रं समागतं श्रुत्वा इन्द्रसेनो रुषान्वितः । बभूव सहसैन्येन हन्तुकामः पुरन्दरम्
नारदेन तदा दैत्या बलिश्च बलिनां वरः ।
निवारितस्तद्वधाच्च वाक्यैरुच्चावचैस्तथा ॥ ३८॥
ऋषेस्तस्यैववचनात्त्यक्तमन्युर्बलिस्तदा । बभूव सह सैन्येन आगतो हि शतक्रतुः
इन्द्रसेनेन दृष्टोऽसौ लोकपालैः समावृतः ।
उवाच त्वरया युक्तः प्रहसन्निव दैत्यराट् ॥ ४० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कस्मादिहाऽऽगतः शक्र ! सुतलं प्रति कथ्यताम् ।
तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स्मयमान उवाच तम् ॥ ४१ ॥
वयं कश्यपदायादा यूयं सर्वे तथैव च । यथा वयं तथा यूयं विग्रहो हि निरर्थकः
मम राज्यं क्षणेनैव नीतं दैववशात्त्वया । तथा हृतानितान्येवरत्नानि सुबहून्यपि
गतानि तत्क्षणादेव यत्नानितानि वै त्वया (यत्रत्यानि च तत्र वै)॥ ४३ ॥
तस्माद्विमर्शः कर्तव्यः पुरुषेण विपश्चिता ।
विमर्शाज्जायते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो भविष्यति ॥ ४४ ॥
किंतु मे बत उक्तेन जानेनच तवाग्रतः । शरणार्थीह्यहं प्राप्तः सुरैः सहतवान्तिकम्
एतच्छ्रुत्वा तु शक्रस्य वाक्यं वाक्यविदांवरः ।
प्रहस्योवाच मतिमाञ्छक्रं प्रति विदांवरः ॥ ४६ ॥
त्वमागतोऽसि देवेन्द्र ! किमर्थं तन्न वेद्म्यहम् ॥ ४७ ॥
शक्रस्तद्वचनंश्रुत्वाह्यश्रुपूर्णा कुलेक्षणः । किञ्चिन्नोवाच तत्रैनंनारदोवाक्यमब्रवीत्
बले! त्वं किं न जानासि कार्याकार्यविचारणाम् ।
धर्मो हि महतामेष शरणागतपालनम् ॥ ४९ ॥
शरणागतं च विप्रं च रोगिणंवृद्धमेव च । यएतान्न च रक्षन्ति ते वै ब्रह्महणोनराः
शरणागतशब्देन आगतस्तव सन्निधौ । संरक्षणाययोग्यश्चत्वया नास्त्यत्र संशयः
एवमुक्तो नारदेन तदा दैत्यपतिः स्वयम् ॥ ५१ ॥
विमृश्यपरया बुद्धया कार्याकार्यविचारणम् । शक्रंप्रपूजयामासबहुमानपुरःसरम्
लोकपालैः समेतं च तथा सुरगणैः सह ॥ ५२ ॥
प्रत्ययार्थं च सत्त्वानिह्यनेकानि व्रतानि वै । बलिप्रत्ययभूतानि सचकारः पुरन्दरः
एवं स समयं कृत्वा शक्रः स्वार्थपरायणः ।
बलिना सह चाचात्सीदर्थशास्त्रपरो महान् ॥ ५४ ॥
एवं निवसतस्तस्य सुतलेऽपिशतक्रतोः । वत्सराबहवोह्यासंस्तदाबुद्धिमकल्पयत्
संस्मृत्य वचनं विष्णोर्विमृश्य च पुनःपुनः ॥ ५५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकदा तु सभामध्य आसीनो देवराट् स्वयम् ।
उवाच प्रहसन्वाक्यं बलिमुद्दिश्य नीतिमान् ॥ ५६ ॥
प्राप्तव्यानि त्वया वीर अस्माकं च त्वया बले !।
गजादीनि बहून्येव रत्नानि विविधानि च ॥ ५७ ॥
गतानि तत्क्षणादेव सागरे पतितानि वै ।
प्रयत्नो हि प्रकर्तव्यो ह्यस्माभिस्त्वरयान्वितैः ॥ ५८ ॥

तेषां चोद्धरणे दैत्य! रत्नानामिह सागरात् । तर्हि निर्मथनंकार्यंभवताकार्यसिद्धये
बलिः प्रवर्तितस्तेनशक्रेण सुरसूदनः । उवाच शक्रं त्वरितः केनेदं मथनं भवेत् ॥

तदा नभोगता वाणी मेघगम्भीरनिःस्वना ।
उवाच देवा दैत्याश्च मन्थध्वं क्षीरसागरम् ॥ ६१ ।
भवतां बलवृद्धिश्च भविष्यति न संशयः ॥ ६२ ॥
मन्दरञ्चैव मन्थानं रज्जुं कुरुत वासुकिम् ।
पश्चाद् देवाश्च दैत्याश्च मेलयित्वा विमथ्यताम् ॥ ६३ ॥

नभोगतांचतां वाणीं निशम्याऽथतदासुराः । दैत्यैःसार्द्धंततःसर्वंउद्यमंचक्रुरुद्यताः
पातालान्निगताः सर्वे तदातेऽथ सुरासुराः । आजग्मुरतुलं सर्वेमन्दरं पर्वतोत्तमम्

दैत्याश्च कोटिसङ्ख्याकास्तथा देवा न संशयः ।
उद्युक्ता सहसा प्रापुर्मन्दरं कनकप्रभम् ॥ ६६ ॥

सरत्नं वर्तुलाकारं स्थूलं चैव महाप्रभम् । अनेकरत्नसंवीतं नानाद्रुमनिषेवितम् ॥
चन्दनैःपारिजातैश्चनागपुन्नागचम्पकैः । नानामृगगणाकीर्णं सिंहशार्दूलसेवितम्
एवम्विधं महाशैलं दृष्ट्वा ते सुरसत्तमाः । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे तदा ते सुरसत्तमाः

देवा ऊचुः

अद्रे सुरा वयं सर्वे विज्ञप्तुमिह चागताः । तच्छृणुष्वमहाशैल परेषामुपकारकः ॥

एवमुक्तस्तदा शैलो देवैर्दैत्यैः स मन्दरः ।
उवाच निःसृतो भूत्वा परं विग्रहवान्वचः ॥ ७१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेन रूपेणरूपी स पर्वतो मन्दराचलः । किमर्थमागताः सर्वे मत्समीपं तदच्युताम्
तदा बलिरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं वचः । इन्द्रोऽपि त्वरयायुक्तो बभाषे सूनृतंवचः

अस्माभिः सह कार्यार्थे भव त्वं मन्दराचल ! ।
अमृतोत्पादनार्थे त्वं मन्थानं भव सुव्रत !॥ ७४ ॥

तथेति मत्वा तद्वाक्यं देवानां कार्यसिद्धये । ऊचेदेवासुरांश्चेदमिन्द्रंप्रतिविशेषतः
छेदितौ चत्वयापक्षौ वज्रेणशतपर्वणा । गन्तुं कथं समर्थोऽहं भवतां कार्यसिद्धये

तदा देवासुराः सर्वे स्तूयमाना महाचलम् ।
उत्पाटयेयुरतुलं मन्दरं च ततोऽद्भुतम् ॥ ७७ ॥
क्षीरार्णवं नेतुकामा ह्यशक्तास्ते ततोऽभवन् ।
पर्वतः पतितः सद्यो दैवदैत्योपरि ध्रुवम् ॥ ७८ ॥
केचिद्भग्ना मृताः केचित्केचिन्मूर्छापरा भवन् ।
परीवादरताः केचित्केचित्क्लेशत्वमागताः ॥ ७६ ॥

एवं भग्नोद्यमाजाताअसुराःसुरदानवाः । चेतनां परमां प्राप्ता स्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम्
रक्ष रक्ष महाविष्णो शरणागतवत्सल !। त्वया ततमिदं सर्वं जङ्गमाजङ्गमं च यत्

देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं प्रादुर्भूतो हरिस्तदा ।
तान्दृष्ट्वा सहसा विष्णुर्गरुडोपरि संस्थितः ॥ ८२ ॥

लीलया पर्वतश्रेष्ठमुत्तभ्यारोपयत्क्षणात् । गरुत्मति तदा देवः सर्वेषामभयं ददौ ॥

तत उत्थाय तान्देवान्क्षीरोदस्योत्तरं तटम् ।
नीत्वा तं पर्वतं वृद्धं निक्षिप्याऽप्सु ततो ययौ ॥ ८४ ॥

तदा सर्वे सुरगणाः स्वागत्य असुरैः सह । वासुकिंच समादायचक्रिरेसमयंचतम्

मन्थानं मन्दरं चैव वासुकिं रज्जुमेव च ।
कृत्वा सुरासुराः सर्वे ममन्थुक्षीरसागरम् ॥ ८६ ॥
क्षीराब्धेर्मथ्यमानस्य पर्वतो हि रसातलम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गतः स तत्क्षणादेव कूर्मो भूत्वा रमापतिः ॥
उद्धृतस्तत्क्षणादेव तदद्भुतमिवाऽभवत् ॥ ८७ ॥
भ्राम्यमाणस्ततःशैलोनोदितःसुरदानवैः। भ्रममाणोनिराधारो बोधश्चेवगुरुंविना
परमात्मा तदा विष्णुराधारो मन्दरस्य च ।
दोर्भिश्चतुर्भिः सङ्गृह्य ममन्थाब्धिं सुखावहम् ॥ ८६ ॥
तदा सुरासुराः सर्वे ममन्थुः क्षीरसागरम् ।
एकीभूत्वा बलेनैव मतिमात्रं बलोत्कटाः ॥ ६० ॥
पृष्ठकण्ठोरुजान्वन्तः कमठस्य महात्मनः। तथाऽसौ पर्वतश्रेष्ठो वज्रसारमयो दृढः
उभयोर्घर्षणादेव वडवाग्निः समुत्थितः ॥ ६१ ॥
हलाहलं च संजातं तद्दृष्ट्वा नारदेन हि। ततो देवानुवाचेदं देवर्षिरमितद्युतिः ॥
न कार्यं मथनं चाऽब्धेर्भवद्भिरधुनाऽखिलैः ।
प्रार्थयध्वं शिवं देवाः सर्वे दक्षस्य याजनम् ॥
तद्विस्मृतिं च वो यातं वीरभद्रेण यत्कृतम् ॥ ६३ ॥
तस्माच्छिवः स्मर्यतां चाऽऽशु देवाः! परः पराणामपि वा परश्च
परात्परः परमानन्दरूपो योगिध्येयो निष्प्रपञ्चो ह्यरूपः ॥ ६४ ॥
ते मथ्यमानास्त्वरिता देवाः स्वात्मार्थसाधकाः ।
अभिलाषपराः सर्वे न शृण्वन्ति यतो जडाः ॥ ६५ ॥
उपदेशेश्च बहुभिर्नोपदेश्याः,कदाचन । ते रागद्वेषसंघाताः सर्वे शिवपराङ्मुखाः
केवलोद्यमसम्वीता ममन्थुःक्षीरसागरम्। अतिनिर्मथनाज्जातंक्षीराब्धेश्चहलाहलम्
त्रैलोक्यदहने प्रौढं प्राप्तं हन्तुं दिवौकसः ।
अत ऊर्ध्वं दिशः सर्वा व्याप्तं कृत्स्नं नभस्तलम् ॥
ग्रसितुं सर्वभूतानां कालकूटं समभ्ययात् ॥ ६८ ॥
दृष्ट्वा बृहन्तं स्वकरस्थमोजसा तं सर्पराजं सह पर्वतेन ।
तत्रैव हित्वा प्रययुस्तदानीं पलायमाना ह्यसुरैः समेताः ॥ ६६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्रैव सर्व ऋषयो भृग्वाद्याः शतशस्ततः । दक्षस्य यजनंतेन यथाजातंतथाभवन्

सत्यलोकं गताः सर्वे भृगुणानोदिता भृशम् ।

वेदवाक्यैश्च विविधैः कालकूटं प्रशाम्यति ॥

देवा नास्त्यत्र सन्देहः सत्यं सत्यं वदामि वः ॥ १०१ ॥

भृगुणोक्तं वचः श्रुत्वाकालकूटविषार्द्दिताः । सत्यलोकंसमासाद्यब्रह्माणंशरणंययुः

ददौ जाज्वल्यमानं वै कालकूटं प्रभोज्ज्वलम् ।

दृष्ट्वा ब्रह्माऽथ तान्दृष्ट्वा ह्यकर्मज्ञान्सुरासुरान् ॥

तेषां शपितुमारेभे नारदेन निवारितः ॥ १०३ ॥

ब्रह्मोवाच

अकार्यं किं कृतं देवाः कस्मात्क्षोभोऽयमुद्यतः ।

ईश्वरस्य च जातोऽद्य नान्यथा मम भाषितम् ॥ १०४ ॥

ततो देवैः परिवृतो वेदोपनिषदैस्तथा । नानागमैः परिवृतः कालकूटभयाद्ययौ ॥

ततश्चिन्तान्विता देवा इदमूचुः परस्परम् ।

अविद्या कामसम्वीताः कुर्यामः शङ्करं च कम् ॥ १०६ ॥

ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तदा देवास्त्वरान्विताः ।

वैकुण्ठामाव्रजन्सर्वे कालकूटभयार्द्दिताः ॥ १०७ ॥

ब्रह्मादयश्चर्षिगणाश्च तदा परेशं विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमीशम् ।

वैकुण्ठामश्रितमधोक्षजमाधवन्ते(न्तं) सर्वेसुरासुरगणाःशरणं प्रयाताः

तावत्प्रवृद्धं सुमहत्कालकूटंसमभ्ययात् । दग्ध्वादो ब्रह्मणोलोकंवैकुण्ठं च ददाहवै

कालकूटाग्निनादग्धोविष्णुःसर्वगुहाशयः। पार्षदैःसहितःसद्यस्तमालसदृशच्छविः

वैकुण्ठं च सुनीलं च सर्वलोकैः समावृतम् ।

जलकल्मषसम्वीताः सर्वे लोकास्तदा भवन् ॥ १११ ॥

अष्टावरणसंवीतं ब्रह्माण्डं ब्रह्मणा सह । भस्मीभूतं चकाराशु जलकल्मषमद्भुतम् ॥

नोभूमिर्नजलं चाग्निर्न वायुर्न नभस्तदा । नाहङ्कारो न च महान्मूलाविद्यातथैवच

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवस्य कोपात्सञ्जातं तदा भस्माकुलं जगत् ॥ ११३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमेमाहेश्वरखडा-न्तर्गते केदारखण्डे समुद्रमथनवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

समुद्रमथने गणेशकृतविघ्नवर्णनम्

यत्त्वया कथितं ब्रह्मन्ब्रह्माण्डं सचराचरम् ।
भस्मीभूतं रुद्रकोपात्कालकूटाग्निनाऽखिलम् ॥ १ ॥

ब्रह्माण्डान्तरतः किंतु रुद्रं मन्यामहे वयम् । तदा चराचरं नष्टं ब्रह्मविष्णुपुरोगमम्
भस्मीभूतंरुद्रकोपात्कथंसृष्टिःप्रवर्तिता । कुतो ब्रह्मा च विष्णुश्चकुतश्चन्द्रपुरोगमाः
अन्ये सुरासुराः कुत्र भस्मीभूतालयंगताः । अत ऊर्ध्वं किमभवत्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि

व्यासप्रसादात्सकलं वेत्थ त्वं नापरो हि तत् ।
तस्माज् ज्ञानमयं शास्त्रं तज्जानासि न चापरः ॥ ५ ॥
इति पृष्टस्तदा सर्वैर्मुनिभिर्भावितात्मभिः ।
सूतो व्यासं नमस्कृत्य वाक्यं चेदमथाऽब्रवीत् ॥ ६ ॥

लोमश उवाच

यदा ब्रह्माण्डमध्यस्था व्याप्ता देवा विषाग्निना ।
हरिब्रह्मादयो ह्येते लोकपालाः सवासवाः ॥
तदा विज्ञापितः शम्भुर्हेरम्बेन महात्मना ॥ ७ ॥

हेरम्ब उवाच

हे रुद्र हे महादेव हे स्थाणो! हे जगत्पते । मयाविघ्नं विनोदेन कृतंतेषांसुदुर्जयम्
भयेन मतिमोहात्त्वां नार्चयन्ति च मामपि ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उद्योगं ये प्रकुर्वन्ति तेषां क्लेशोऽधिको भवेत् ॥ ६ ॥
एवमभ्यर्थितस्तेन पिनाकीवृषभध्वजः । विघ्नान्धकारसूर्येणगणाधिपतिना तदा
लिङ्गरूपोऽब्रवीच्छम्भुर्निराकारो निरामयः ।
निरञ्जनो व्योमकेशः कपर्द्दी नीललोहितः ॥ ११ ॥

महेश्वर उवाच

हेरम्बश्शृणुमेवाक्यं श्रद्धया परया युतः । अहङ्कारात्मकं चैव जगदेतच्चराचरम् ॥
स्थितिं करोत्यहङ्कारः प्रलयोत्पत्तिमेव च । जगदादौगणपते तदा विज्ञप्तिमात्रतः
मायाविरहितंशान्तं द्वैताद्वैतपरं सदा । ज्ञप्तिमात्रस्वरूपंतत्सदानन्दैकलक्षणम्

गणपतिरुवाच

यदि त्वंकेवलोह्यात्मा परमानन्दलक्षणः । तस्मात्त्वदपरंकिञ्चिन्नान्यदस्तिपरन्तप
नानारूपं कथं जातं सुरासुरविलक्षणम् । विचित्रं मोहजननंत्रिभिर्देवैश्चलक्षितम्
भूतग्रामैश्चतुर्भिश्च नानाभेदैःसमन्वितैः । जातंसंसारचक्रंचनित्यानित्यविलक्षणम्
परस्परविरोधेन ज्ञानवादेन मोहिताः ।
कर्मवादरताः केचित्केचित् स्वगुणमाश्रिताः ॥ १८ ॥
ज्ञाननिष्ठाश्च ये केचित्परस्परविरोधिनः । एवंसंशयमापन्नं त्राहि मां वृषभध्वज!
अहं गणश्चकुत्रत्यः क चायं वृषभः प्रभो !। एतेचान्ये च बहवः कुतोजाताश्चकुत्रवै
कृताः सर्वे महाभागाः सात्त्विका राजसाश्च वै ।
प्रहस्य भगवाञ्छम्भुर्गणेशं वक्तुमुद्यतः ॥ २१ ॥

महेश्वर उवाच

कालशक्त्या च जातानि रजःसत्त्वतमांसि च ।
तैरावृतं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २२ ॥
परिदृश्यमानमेतच्चानश्वरं परमार्थतः । चिद्ध्येतत्सर्वसिद्ध्यैवकृतकत्वाच्च नश्वरम्

लोमश उवाच

यावद् गणेशसंयुक्तो भाषमाणः सदाशिवः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लिङ्गरूपी विश्वरूपः प्रादुर्भूता यदाशिवा ॥ २४ ॥
शिवरूपा जगद्योनिः कार्यकारणरूपिणी ।
लिङ्गरूपी सभगवान्निमग्नस्तत्क्षणादभूत् ॥ २५ ॥
एकास्थितापराशक्तिर्ब्रह्मविद्यात्मलक्षणा । गणेशोविस्मयाविष्टोह्यवलोकनतत्परः

ऋषय ऊचुः

प्रकृत्यन्तर्गतं सर्वं जगदेतच्चराचरम् । गणेशस्य पृथक्त्वं च कथं जातं तदुच्यताम्

लोमश उवाच

साक्षात्प्रकृत्याः सम्भूतो गणेशो भगवानभूत् ।
यथारूपः शिवः साक्षात्तद्रूपो हि गणेश्वरः ॥ २८ ॥
शिवेनसहसङ्ग्रामोह्यभूत्तस्यमहात्मनः । अज्ञानात्प्राकृतोभूत्त्वाबहुकालंनिरन्तरम्
तस्य दृष्ट्वा ह्यजेयत्वं गजारूढस्यतत्तदा । त्रिशूलेनाऽहनच्छम्भुः सगजंतमपातयत्
तदास्तुतोमहादेवः परशक्त्या परन्तपः । परशक्तिमुवाचेदं वरं वरय शोभने! ॥
तदावृतो महादेवो वरेण परमेण हि । योऽयं त्वया हतो देव! ममपुत्रो न संशयः॥
त्वां न जानात्ययंमूढः प्रकृत्यंशसमुद्भवः । तस्मात्पुत्रंजीवयेमं ममतुष्ट्यर्थमेव च
प्रहस्य भगवान्रुद्रो मायापुत्रमजीवयत् । सिन्धुरवदनेनैव मुखे स समयोजयत्
तदा गजाननो जातः प्रसादाच्छङ्करस्य च ।
मायापुत्रोऽपि निर्मायो ज्ञानवान्सम्बभूव ह ॥ ३५ ॥
आत्मज्ञानामृतेनैव नित्यतृप्तो निरामयः
समाधिसंस्थितो रौद्रः कालकालान्तकोऽभवत् ॥ ३६ ॥
योगदण्डार्थमुत्पाट्य स्वकीयंदशनं महत् । करे गृह्यगणाध्यक्षः शब्दब्रह्मातिवर्तते
ऋद्धिसिद्धिद्वयेनैव एकत्वेन विराजितः ॥ ३७ ॥
ये ते गणाश्च विघ्नाश्च येचान्येऽभ्यधिकाभुवि ।
तेषामपि पतिर्जातः कृतोऽसौ शम्भुना तदा ॥ ३८ ॥
तस्माद्विलोकयामास प्रकृतिं विश्वरूपिणीम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पृथक् स्थित्वाऽग्रतोजानाल्लिङ्गं (जातोलिङ्गं) प्रकृतिमेव च ॥
दर्दर्श विमलं लिङ्गं प्रकृतिस्थं स्वभावतः ॥ ३६ ॥
आत्मानं च गणैःसार्धं तथैवचजगत्त्रयम् । लीनंलिङ्गे समस्तंतद्दृष्ट्वाऽम्बोज्ञानवानपि
मुमोहच पुनःसञ्ज्ञांप्रतिलभ्यप्रयत्नतः । ननामशिरसाताभ्यामीशाभ्यांसगणेश्वरः
तदा ददर्शतत्रैव लोकसंहारकारकम् । ब्रह्माणं चैव रुद्रं च विष्णुञ्चैवसदाशिवम्
दर्दर्श प्रेततुल्यानि लिङ्गशक्त्यात्मकानि च ।
ब्रह्माण्डगोलकान्येव कोटिशः परमाणुवत् ॥ ४३ ॥
लीयन्तेच विलीयन्तेमहेशेलिङ्गरूपिणि । प्रकृत्यन्तर्गतंलिङ्गं लिङ्गस्यान्तर्गताचसा
शक्त्या लिङ्गश्च संछन्नं तदासर्वमदृश्यत । लिङ्गेन शक्तिः संछन्ना परस्परमवर्तत
शिवाभ्यां संश्रितं लोकं जगदेतच्चराचरम् ।
गणेशो वाऽपि तज्ज्ञानं न परेऽपि तथाविदन् ॥ ४६ ॥
तदोवाच महातेजागणाध्यक्षोगणैःसह । सशक्तिकंस्तूयमानःशक्त्याचपरयातदा

गणेश उवाच

नमामि देवं शक्त्यान्वितं ज्ञानरूपं प्रसन्नं ज्ञानात्परं परमं ज्योतिरूपम् ।
रूपात्परं परमं तत्त्वरूपंतत्त्वात्परं परमं मङ्गलञ्च आनन्दाख्यंनिष्कलंनिर्विषादम् ॥
धूमात्परमयो वह्निर्धूमवत्प्रतिभासते । प्रकृत्यन्तर्गतस्त्वं हि लक्ष्यसे ज्ञानसम्भवः
प्रकृत्यन्तर्गतस्त्वं हि मायाव्यक्तिरितीर्यसे ॥ ४९ ॥
एवंविधस्त्वं भगवन्स्वमायया सृजस्यथो लुम्पसि पासि विश्वम्।
अस्माद् गरात्सर्वमिदं प्रनष्टं सब्रह्मविप्रेन्द्रयुतं चराचरम् ॥ ५० ॥
तथा पुराऽऽसीर्भगवान्महेशस्त्रैलोक्यनाथोऽसि चराचरात्मा ।
कुरुष्व शीघ्रं सहजीवकोशं चराचरं तत्सकलं प्रदग्धम् ॥ ५१ ॥

लोमश उवाच

एवं स्तुतो गणेशेन भगवान्भूतभावनः । यदुत्थितं कालकूटं लोकसंहारकारकम्
लिङ्गरूपेण तद्ग्रस्तं विमलंचाकरोत्तदा । सदेवासुरमर्त्याश्च सर्वाणित्रिजगन्तिच

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्क्षणाद्रक्षितान्येव कृपया परया युतः ॥ ५३ ॥
ब्रह्मा विष्णुःसुरेन्द्रश्च लोकपालाःसहर्षयः ।
यक्षाविद्याधराः सिद्धा गन्धर्वाप्सरसांगणाः ।
उत्थिताश्चैव ते सर्वे निद्रा परिगता इव ॥ ५४ ॥
विस्मयेन समाविष्टा बभूवुर्जातसाध्वसाः । सर्वे देवासुराश्चैवऊचुराश्चर्यवत्ततः
क कालकूटंसुमहद्येनविद्रावितावयम् । मृतप्रायाः कृताःसद्यःसलोकपालकाह्यमी
इत्यब्रुवंस्तदा दैत्यास्तूष्णींभूतास्तदा स्थिताः ।
शक्रादयो लोकपाला विष्णु सर्वेश्वरेश्वरम् ॥
ब्रह्माणञ्च पुरस्कृत्य इदमूचुः समेधिताः ॥ ५७ ॥
केनेदं कारितं विष्णो! न विदामोऽल्पमेधसः ।
तदा प्रहस्य भगवान्ब्रह्मणा सह तैः सुरैः ॥ ५८ ॥
समाधिमगमन्सर्वेऽप्येकाग्रमनसस्तदा ।
तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य कामक्रोधादिकान्द्विजाः ॥ ५९ ॥
तदात्मनि स्थितं लिङ्गमपश्यन्विबुधादयः ।
विष्णु पुरस्कृत्य तदा तुष्टुवुः परमार्थतः ॥ ६० ॥
आत्मना परमात्मानं योगिनः पर्युपासते ॥ ६१ ॥
लिङ्गमेव परंज्ञानं लिङ्गमेव परंतपः । लिङ्गमेव परोधर्मो लिङ्गमेव परागति ॥
तस्माल्लिङ्गात्परतरं यच्च किञ्चिन्न विद्यते ॥ ६२ ॥
एवं ब्रुवन्तो हि तदा सुरासुराः सलोकपाला ऋषिभिश्च साकम् ।
विष्णु पुरस्कृत्य तमालवर्णं शम्भु शरण्यं शरणं प्रपन्नाः ॥ ६३ ॥
त्राहि त्राहि महादेव!कृपालोपरमेश्वर! । पुरा त्राता यथासर्वे तथात्वंत्रातुमर्हसि
तद्देवदेव! भवतश्चरणारविन्दं सेवानुबन्धमहिमानमनन्तरूपम् ।
त्वदाश्रितं यत्परमानुकम्पया नमोऽस्तु ते देववर! प्रसीद ॥ ६५ ॥
लिङ्गस्वरूपमध्यस्थो भगवान्भूतभावनः । सर्वैः सुरगणैः साकं बभाषेदंरमापतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वं लिङ्गरूपी भगवाञ्जगतामभयप्रदः । विष्णुना संस्तुतो देवो लिङ्गरूपीमहेश्वरः
मृतास्त्राताग‌रात्सर्वे तस्मान्मृत्युञ्जयप्रभो । रक्षरक्षमहाकालत्रिपुरान्तनमोऽस्तुते

विष्णुना संस्तुतो देवो लिङ्गरूपीमहेश्वरः ।
प्रादुर्बभूव साम्बोऽथ बोधयन्निव तत्सुरान् ॥ ६६ ॥
हेविष्णो हे सुराःसर्वेऋषयः श्रूयतामिदम् ।
मन्यतेऽपि हि (पीह) संसारे अनित्ये नित्यतां कुतः ॥ ७० ॥
अवलोकयताऽऽत्मानमात्मनाविबुधादयः ।
किं यज्ञैः किं तपोभिश्च किमुद्योगेन कर्मणाम् ॥ ७१ ॥

एकत्वेन पृथक्त्वेन किञ्चिन्नैवप्रयोजनम् । यस्माद्भवद्भिर्मिलितैः कृतंयत्कर्मदुष्करम्
क्षीराब्धेर्मथनं तत्तु अमृतार्थं कथं कृतम् । मृत्युञ्जयं निराकृत्य अवज्ञायचमांसदा
तस्मात्सर्वेमृत्युमुखंपतिता वै नसंशयः । अस्माभिर्निर्मितोदेवोगणेशःकार्यसिद्धये

न नमन्ति गणेशं च दुर्गां चैव तथाविधाम् ।
क्लेशभाजो भविष्यन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ ७५ ॥
यूयं सर्वे त्वधर्मिष्ठाःस्तब्धाःपण्डितमानिनः ।
कार्याकार्यमविज्ञाय केवलं मानमोहिताः ॥ ७६ ॥

तस्मात्कालमुखे सर्वे पतितानात्रसंशयः । सर्वेश्रुतिपरायूयमिन्द्राद्यादेवतागणाः
प्ररोचनपराः सर्वेक्षुद्राश्चेन्द्रादयोवृथा । नात्मानं च प्रपञ्चेन वेत्सि त्वंहिशचीपते
कृतः प्रयत्नो हि महानमृतार्थं त्वया शठ! । अश्वमेधशतेनैव यद्राज्यं प्राप्तवानसि

अपि तच्च पराधीनं तन्न जानासि दुर्मते! ॥ ७९ ॥
यैर्वेदवाक्यैस्त्वं मूढ! संस्तुतोऽसि तपस्विभिः ।
ते मूढास्तोषयन्ति त्वां तत्तद्रागपरायणाः ॥ ८० ॥
विष्णो! त्वं च पक्षपातान्नजानासि हिताहितम् ।
केचिद्धतास्त्वया विष्णो रक्षिताश्चैव केचन ॥ ८१ ॥

इच्छायुक्तस्त्वमत्रैवसदाबालकचेष्टितः । येऽन्येचलोकपाःसर्वेतेषांवार्ताकुतस्त्विह

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अन्यथा हिकृतेह्यर्थेअन्यथात्वंभविष्यति । कार्यसिद्धिर्भवेद्येनभवद्भिर्विस्मृतंच तत्
येनाद्य रक्षिताः सर्वे कालकूटमहाभयात् । येननीलीकृतोविष्णुर्येनसर्वेपराजिताः

लोका भस्मीकृता येन तस्माद्येनाऽपि रक्षिताः ।

तस्यार्च्चनविधिः कार्यो गणेशस्य महात्मनः ॥ ८५ ॥

कर्मारम्भेतुविघ्नेशं ये नार्चन्तिगणाधिपम् । कार्यसिद्धिर्नतेषांवैभवेत्तुभवतांयथा

एतन्महेशस्य वचो निशम्य सुरासुराः किन्नरचारणाश्च ।

पूजाविधानं परमार्थतोऽपि पप्रच्छुरेनं च तदा गिरीशम् ॥ ८७ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे समुद्रमन्थनाख्याने शिवकृतविषभक्षणवृत्तान्तवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

श्रीगणेशपूजाविधानवर्णनम्

माहेश्वर उवाच

प्रतिपक्षेचतुर्थ्यांतुपूजनीयोगणाधिपः । स्नात्वा शुक्लतिलैः शुद्धैःशुक्लपक्षेसदान्नृभिः

कृत्वा चाऽऽवश्यकं सर्वं गणेशस्याऽर्चनक्रियाम् ।

प्रयत्नेनैव कुर्वीत गन्धमाल्याक्षतादिभिः ॥ २ ॥

ध्यानमादौ प्रकर्तव्यं गणेशस्ययथाविधि । आगमाबहवोजातागणेशस्ययथामम
बहुधोपासकायस्मात्तमःसत्वरजोन्विताः । गणभेदेनतान्येवनामानिबहुधाऽभवन्

पञ्चवक्त्रोगणाध्यक्षोदशबाहुस्त्रिलोचनः ।

कान्तस्फटिकसङ्काशो नीलकण्ठो गजाननः ॥ ५ ॥

मुखानि तस्य पञ्चैव कथयामि यथातथम् ॥ ६ ॥

मध्यमं तुमुखंगौरंचतुर्दन्तंत्रिलोचनम् । शुण्डादण्डमनोज्ञं चपुष्करेमोदकान्वितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथाऽन्यत् पीतवर्णं च नीलं च शुभलक्षणम् ।
पिङ्गलं च तथा शुभ्रं गणेशस्य शुभाननम् ॥ ८ ॥
तथा दशभुजेष्वेव ह्यायुधानि ब्रवीमि वः । पाशं परशुपद्मे च अङ्कुशं दन्तमेव च ॥
अक्षमालांलाङ्गलंवमुसलंवरदंतथा । पूर्णं च मोदकैःपात्रंपाणिना च विचिन्तयेत्
लम्बोदरं विरूपाक्षं निवीतं मेखलान्वितम् ।
योगासने चोपविष्टं चन्द्रलेखाङ्कशेखरम् ॥ ११ ॥
ध्यानं च सात्विकं ज्ञेयं राजसं हि नृणामिव ।
शुद्धचामीकराभासं गजाननमलौकिकम् ॥ १२ ॥
चतुर्भुजं त्रिनयनमेकदन्तं महोदरम् । पाशाङ्कुशधरं देवं दन्तमोदकपात्रकम् ॥
नीलंच तामसंध्यानमेवं त्रिविधमुच्यते । ततः पूजा प्रकर्तव्या भवद्भिःशीघ्रमेवच
एकविंशतिदूर्वाभिर्द्वाभ्यां नाम्ना पृथक् पृथक् ।
सर्वनामभिरेकैव दीयते गणनायके ॥ १५ ॥
तथैवनामभिर्देया एकविंशतिमोदकाः । दशनामान्यहं वक्ष्ये पूजनार्थंपृथक्पृथक्
गणाधिप नमस्तेऽस्तु उमापुत्राघनाशन! । विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक!
एकदन्तेभवक्त्रेति तथा मूषकवाहन! । कुमारगुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः ॥
एवमुक्त्वा सुरान्सद्यः परिष्वज्य च सादरम् ।
विष्णुं गुहाशयं सद्यो ब्रह्माणं च सदाशिवः ॥ १६ ॥
तिरोधानं गतःसद्यः शम्भुः परमशोभनः ।
प्रणम्य शम्भुं ते सर्वे गणाध्यक्षार्च्चने रताः ॥ २० ॥
ततः सम्पूज्यविधिवद्गणाध्यक्षार्च्चने रताः । उपचारैरनेकैश्चदूर्वाभिश्चपृथक्पृथक्
सन्तुष्टो हि गणाध्यक्षोदेवानांवरदोऽभवत् । प्रदक्षिणंनमस्कृत्यतैःसर्वैरभितोषितः
तमोगुणान्विताः सर्वे ह्यसुरा नाभ्यपूजयन् ।
उपहासपरास्ते वै देवान्प्रत्यसुरोत्तमाः ॥ २३ ॥
पूजयित्वाशाङ्करिं ते पुनःक्षीरार्णवंययुः । ब्रह्माविष्णुश्चऋषयोदेवदैत्याःसुरोत्तमाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मन्थानं मन्दरं कृत्वा रज्जुं कृत्वाऽथ वासुकिम् ।
ममन्थुश्च तदा देवा विष्णुं कृत्वाऽथ सन्निधौ ॥ २५ ॥

मथ्यमाने तदाऽब्धौ च निर्गतश्चन्द्रअग्रतः । पीयूषपूर्णः सर्वेषांदेवानां कार्यसिद्धये

शौनक उवाच

अर्णवे किं पुरा चन्द्रो निक्षिप्तः केन सुव्रत ! ।
गजादिकानि रत्नानि कथितानि त्वया पुरा ॥ २७ ॥

एतत्सर्वं समासेन आदौ कथय मे प्रभो । ज्ञात्वा सर्वेवयं सूत! पश्चादावर्णयामहे
तेषांतद्वचनंश्रुत्वासूतोवाक्यमुपाददे ।रसचन्द्रआपोमयोविप्राअत्रिपुत्रोगुणान्वितः

उत्पन्नो ह्यनसूयायां ब्रह्मणोंऽशात्समुद्भवः ।
रुद्रस्यांशाद्धि दुर्वासा विष्णोरंशात्तु दत्तकः ॥ ३० ॥
क्षीराब्धिं मथ्यमानं तु दृष्ट्वा चन्द्रो मुदान्वितः ।
क्षीराब्धिरपि चन्द्रश्च दृष्ट्वा सोऽप्युत्सुकोऽभवत् ॥ ३१ ॥
प्रविष्टश्चोभयप्रीत्या शृण्वतां भो द्विजोत्तमाः !।
चन्द्रो ह्यमृतपूर्णोऽभूदग्रतो देवसन्निधौ ॥ ३२ ॥
दृष्ट्वा च कान्ति त्वरितोऽथ चन्द्रो नीराजितो देवगणैस्तदानीम् ।
वादित्रघोषैस्तुमुलैरनेकैर्मृदङ्गशङ्खैः पटहैरनेकैः ॥ ३३ ॥

नमश्चक्रुश्च ते सर्वे ससुरासुरदानवाः । तदागर्गं पृच्छमाना बलं चन्द्रस्यतत्त्वतः
गर्गेणोक्तास्तदा देवाः सर्वेषां बलमद्यवै । केन्द्रस्थानगताःसर्वेभवतामुत्तमाग्रहाः
चन्द्रंगुरुः समायातोबुधश्चैव समागतः । आदित्यश्च तथाशुक्रःशनिरंगारकोमहान्
तस्माच्चन्द्रबलं श्रेष्ठं भवतांकार्यसिद्धये । गोमन्तसञ्ज्ञकोनाम मुहूर्त्तोऽयं जयप्रदः
एवमाश्वासितादेवागर्गेणैव महात्मना । ममन्थुरब्धिं त्वरितागर्जमानामहाबलाः
द्विगुणं बलमापन्ना महात्मानो दृढव्रताः । महेशं स्मरमाणास्ते गणेशंच पुनःपुनः
निर्मथ्यमानादुदधेर्गर्जमानाच्च सर्वशः । निर्गतासुरभिःसाक्षाद्देवानांकार्यसिद्धये

तुष्टा कपिलवर्णा सा ऊधोभारेण भूयसा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तरङ्गोपरि गच्छन्ती शनकैः शनकैस्ततः ॥ ४१ ॥
कामधेनुं समायान्तीं दृष्ट्वा सर्वे सुरासुराः । पुष्पवर्षेणमहता ववर्षु रमितप्रभाम्
तदा तूर्याण्यनेकानिनेदुर्वाद्यान्यनेकशः । आनीताजलमध्याच्च संवृता गोशतैरपि
तासु नीलाश्च कृष्णाश्च कपिलाश्च कपिञ्जलाः ।
बभ्रवः श्यामका रक्ता जम्बूवर्णाश्च पिङ्गलाः ।
आभिर्युक्ता तदा गोभिः सुरभिः प्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥
असुरासुरसम्वीतांकामधेनुंययाचिरे । ऋषयो हर्षसंयुक्तादेवान्दैत्यांश्च तत्क्षणात्
सर्वेभ्यश्चैवविप्रेभ्यो नानागोत्रेभ्य एवच । सुरभीसहितागावोदातव्यानात्रसंशयः
तैर्याचितास्तेऽत्र सुरासुराश्च ददुश्च ता गाःशिवतोषणाय ।
तैःस्वीकृतास्ता ऋषिभिः सुमङ्गलैर्महात्मभिः पुण्यतमैःसुरभ्यः ॥ ४७ ॥
पुण्याहं मुनिभिः सर्वैः कारितास्ते तदासुराः ।
देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमसुराणां क्षयाय च ॥ ४८ ॥
पुनः सर्वे सुसंरब्धा ममन्थुः क्षीरसागरम् ।
मथ्यमानात्तदा तस्मादुदधेश्च तथाऽभवत् ॥ ४६ ॥
कल्पवृक्षःपारिजातश्चूतः सन्तानकस्तथा । तान्द्रुमानेकतःकृत्वागन्धर्वनगरोपमान्
ममन्थुरुग्रं त्वरिताः पुनः क्षीरार्णवं बुधाः ॥ ५० ॥
निर्मथ्यमानादुदधेरभवत्सूर्यवर्चसम् । रत्नानामुत्तमं रत्नं कौस्तुभाख्यं महाप्रभम्
स्वकीयेन प्रकाशेन भासयन्तं जगत्त्रयम् ।
चिन्तामणिं पुरस्कृत्य कौस्तुभं ददृशुर्हि ते ॥ ५२ ॥
सर्वे सुरा ददुस्तं वै कौस्तुभं विष्णवे तदा ।
चिन्तामणिं ततः कृत्वा मध्ये चैव सुरासुराः ।
ममन्थुः पुनरेवाब्धिं गर्जन्तस्ते बलोत्कटाः ॥ ५३ ॥
मथ्यमानात्ततस्तस्मादुच्चैःश्रवाःसमद्भुतम् ।
बभूव अश्वो रत्नानां पुनश्चैरावतो गजः ॥ ५४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथैव गजरत्नं च चतुःषष्ट्या समन्वितम् ।
गजानां पाण्डुराणां च चतुर्दन्तं मदान्वितम् ॥ ५५ ॥

तान्सर्वान्मध्यतः कृत्वा पुनश्चैव ममन्थिरे । निर्मथ्यमानादुदधेर्निर्गतानि बहून्यथ
मदिरा विजयाभृंगीतथालशुनगृञ्जनाः । अतीव उन्मादकरोधत्तूरः पुष्करस्तथा

स्थापितानैकपद्येन तीरेनदनदीपतेः ।
पुनश्च तेतत्रमहासुरेन्द्राममन्थुरब्धिंसुरसत्तमैःसह ॥ ५८ ॥

निर्मथ्यमानादुदधेस्तदासीत्सा दिव्यलक्ष्मीभुर्वनैकनाथा ।
आन्वीक्षिकीं ब्रह्मविदो वदन्ति तथा चान्ये मूलविद्यां गृणन्ति ॥ ५६ ॥
ब्रह्मविद्यां केचिदाहुः समर्थाः केचित्सिद्धिमृद्धिमाज्ञामथाशाम् ।
यां वैष्णवींयोगिनःकेचिदाहुस्तथा च मायां मायिनो नित्ययुक्ताः ॥ ६०॥
* वदन्ति सर्वे केनसिद्धान्तयुक्तां यांयोगमायांज्ञानशक्त्यान्विता ये ॥६१

ददृशुस्तां महालक्ष्मीमायान्तीं शनकैस्तदा ।
गौरां च युवतीस्निग्धां पद्मकिंजल्कभूषणाम् ॥ ६२ ॥
सुस्मितां सुद्विजां श्यामां नवयौवनभूषणाम् ।
विचित्रवस्त्राभरणरत्नानेकोद्यतप्रभाम् ॥ ६३ ॥
बिम्बोष्ठीं सुनसां तन्वीं सुग्रीवां चारुलोचनाम् ।
सुमध्यां चारुजघनां बृहत्कटितटां तथा ॥६४ ॥

नानारत्नप्रदीपैश्च नीराजितमुखाम्बुजाम् । चारुप्रसन्नवदनां हारनूपुरशोभिताम्

मूर्द्धनि ध्रियमाणेनच्छत्रेणाऽपि विराजिताम् ।
चामरैर्वीज्यमानां तां गङ्गाकल्लोललोहितैः ॥ ६६ ॥

पाण्डुरं गजमारूढांस्तूयमानांमहर्षिभिः । सुरद्रुमपुष्पमालांबिभ्रतींमल्लिकायुताम्

कराग्रे ध्रियमाणां तां दृष्ट्वा देवाः समुत्सुकाः ।
आलोकनपरायावत्तावत्तान्ददृशे ह्यसौ ॥ ६८ ॥

---

* केनसिद्धान्तयुक्ताम्-केनोपनिषत्प्रतिपाद्योमाशब्दवाच्यब्रह्मविद्यामित्यर्थः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

देवांश्च दानवांश्चैव सिद्धचारणपन्नगान् ।
यथा माता स्वपुत्रांश्च महालक्ष्मीस्तथा सती ॥ ६६ ॥
आलोकितास्तथा देवास्तया लक्ष्म्या श्रियान्विताः ।
सञ्जातास्तत्क्षणादेव राज्यलक्षणलक्षिताः ॥
दैत्यास्ते निःश्रिका जाता ये श्रियाऽनवलोकिताः ॥ ७० ॥
निरीक्ष्यमाणा च तदा मुकुन्दं तमालनीलं सुकपोलनासम् ।
विभ्राजमानं वपुषा परेण श्रीवत्सलक्ष्मं सदयावलोकम् ॥ ७१ ॥
दृष्ट्वा तदैव सहसा वनमालयान्विता लक्ष्मीर्गजादवततार सुविस्मयन्ती ।
कण्ठे ससर्ज पुरुषस्य परस्य विष्णोर्मालां श्रिया विरचितां भ्रमरैरुपेताम् ॥
वामाङ्कमाश्रित्य तदा महात्मनः सोपाविशत्तत्र समीक्ष्य ता उभौ ।
सुराः सदैत्या मुदमापुरद्भुतां सिद्धाप्सरःकिन्नरचारणाश्च ॥ ७३ ॥
सर्वेषामेवलोकानामैकपद्येन सर्वशः । हर्षो महानमभूत्तत्र लक्ष्मीनारायणागमे ॥
लक्ष्म्यावृतो महाविष्णुर्लक्ष्मीस्तेनैव सम्वृता ।
एवं परस्परं प्रीत्या ह्यवलोकनतत्परौ ॥ ७५ ॥
शङ्खाश्च पटहाश्चैवमृदंगानकगोमुखाः । भेर्यश्चझर्झरीणां चसशब्दस्तुमुलोऽभवत्
बभूव गायकानां च गायनं सुमहत्तदा । ततानि चिततान्येव घनानिसुषिराणिच
एवं वाद्यप्रभेदैश्चविष्णुं सर्वात्मनाहरिम् । अतोषयन्सुगीतज्ञागन्धर्वाप्सरसांगणाः
तथा जगुर्नारदतुम्बुरादयो गन्धर्वयक्षाः सुरसिद्धसङ्घाः ।
संसेवमानाः परमात्मरूपं नारायणं देवमगाधबोधम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमन्थनाख्यानेलक्ष्मीप्रादुर्भाववर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वादशोऽध्यायः

समुद्रमन्थनवर्णनम्

लोमश उवाच

प्रणम्य परमात्मानं रमायुक्तं जनार्दनम् । अमृतार्थं ममन्थुस्ते सुरासुरगणाः पुनः
उदधेर्मथ्यमानाच्च निर्गतः सुहायशाः । धन्वन्तरिरिति ख्यातोयुवामृत्युञ्जयःपरः

पाणिभ्यां पूर्णकलशं सुधायाः परिगृह्य वै
यावत्सर्वे सुराः तस्मै निरीक्षन्ते मनोहरम् ॥ ३ ॥
तदा दैत्याः समं गत्वा हर्तुकामा बलादिव ।
सुधया पूर्णकलशं धन्वन्तरिकरे स्थितम् ॥ ४ ॥

यावत्तरङ्गमालाभिरावृतोऽभूद्भिषक्तमः । शनैः शनैः समायातोदृष्टोऽसौवृषपर्वणा
करस्थः कलशस्तस्य हृतस्तेन बलादिव । असुराश्च ततः सर्वेजगर्जु रतिभीषणम्

कलशं सुधया पूर्णं गृहीत्वा ते समुत्सुकाः ।
दैत्याः पातालमाजग्मुस्तदादेवा भ्रमान्विताः ॥ ७ ॥

अनुजग्मुः सुसंनद्धायोद्धुकामाश्चतैः सह । तदा देवान्समालोक्यबलिरेवमभाषत

बलिरुवाच

वयं तु केवलं देवाः सुधयापरितोषिताः । शीघ्रमेव प्रगन्तव्यं भवद्भिश्च सुरोत्तमैः

त्रिविष्टपं मुदायुक्तैःकिमस्माभिःप्रयोजनम् ।
पुराऽस्माभिः कृतं मैत्रं भवद्भिःस्वार्थतत्परैः ॥
अधुना विदितं तत्तु नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥

एव निर्भर्त्सितास्तेन बलिनासुरसत्तमाः । यथागतेन मार्गेण जग्मुर्नारायणंप्रभुम्

तं दृष्ट्वा विष्णुना सर्वे सुरा भग्नमनोरथाः ।
आश्वासिता वचोभिश्च नानानुनयकोविदैः ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मा त्रासं कुरुताऽत्रार्थ आनयिष्यामि तां सुधाम् ।
एवमाभाष्य भगवान्मुकुन्दोऽनाथसंश्रयः ॥ १३ ॥
स्थापयित्वा सुरान्सर्वांस्तत्रैव मधुसूदनः ।
मोहिनीरूपमास्थाय दैत्यानामग्रतोऽभवत् ॥ १४ ॥
तावद् दैत्याःसुसंरब्धाःपरस्परमथाब्रुवन् ।
विवादः सर्वदैत्यानाममृतार्थे तदाऽभवत् ॥ १५ ॥

एवं प्रवर्तमानेतु मोहिनीरूपमाश्रिताम् । दृष्ट्वा योषां तदा दैवात्सर्वभूतमनोरमाम्
विस्मयेन समाविष्टा बभूवुस्तृषितेक्षणाः । तांसंमान्यतदादैत्यराजोबलिरुवाच ह

बलिरुवाच

सुधा त्वयाविभक्तव्या सर्वेषां गतिहेतवे । शीघ्रत्वेन महाभागे कुरुष्व वचनं मम

एवमुक्ता ह्युवाचेदं स्मयमाना बलिं प्रति ।

श्रीमोहिन्युवाच

स्त्रीणां नैव च विश्वासः कर्तव्यो हि विपश्चिता ॥ १६ ॥
अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता ।
अशौचं निर्घृणत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २० ॥
निःस्नेहत्वं च विज्ञेयं धूर्तत्वं चैव तत्त्वतः ।
स्वस्त्रीणां चैव विज्ञेया दोषा नास्त्यत्र संशयः ॥ २१ ॥
यथैव श्वापदानां च वृका हिंसापरायणाः ।
काका यथाण्डजानां च श्वापदानां च जम्बुकाः ॥
धूर्ता तथा मनुष्याणां स्त्री ज्ञेया सततं बुधैः ॥ २२ ॥

मया सह भवद्भिश्चकथंसख्यं प्रवर्तते । सर्वथाऽत्र न विज्ञेयाः के यूयं चैवकाह्यहम्

तस्माद्भवद्भिः सञ्चिन्त्य कार्याकार्यविचक्षणैः ।
कर्तव्यं परया बुद्ध्या प्रयातासुरसत्तमाः ॥ २४ ॥

बलिरुवाच

यास्त्वया कथिता नार्यो ग्राम्या ग्राम्यजनप्रियाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तासां त्वं कथ्यमानानां मध्यगा नासि शोभने ! ॥ २५ ॥
किं त्वया बहुनोक्तेन कुरुष्व वचनंहिनः । सामोहिनीदंप्रोवाचबलेर्वाक्यादनन्तरम्
करिष्यामि च ते वाक्यं सूक्तासूक्तमिति प्रभो ! ॥ २७ ॥

बलिरुवाच

अद्याऽमृतं च सर्वेषां विभजस्व यथातथम् ।
त्वया दत्तं च गृह्णीमः सत्यं सत्यं वदामि ते ॥ २८ ॥
एवमुक्ता तदा देवी मोहिनी सर्वसङ्कुला ।
उवाचाऽथासुरान्सर्वान्नोचयंल्लौकिकींस्थितम् ॥ २९ ॥

भगवानुवाच

यूयं सर्वेकृतार्थाश्च जातादैवेनकेनचित् । अद्योपवाससंयुक्ताअमृतस्याधिवासनम्
क्रियतामसुराःश्रेष्ठाः शुभेच्छा किञ्चिदस्ति वः ।
श्वोभूते पारणं कुर्याद् व्रतार्चनरतिश्च वः ॥ ३१ ॥
न्यायोपार्जितवित्तेन दशमांशेन धीमता । कर्तव्यो विनियोगश्च ईशप्रीत्यर्थहेतवे
तथेति मत्वाते सर्वे यथोक्तं देवमायया । चक्रुस्तथैवदैतेयामोहितानातिकोविदाः
मयासुरेण च तदा भवनानि कृतानिवै । मनोज्ञानिमहार्हाणि सुप्रभाणिमहान्तिच
तेषूपविष्टास्ते सर्वे सुस्नाताः समलङ्कृताः ।
स्थापयित्वा सुसंरब्धाः पूर्णं कलशमग्रतः ॥ ३५ ॥
रात्रौ जागरणं सर्वैःकृतं परमयामुदा । अथोषसि प्रवृत्ते च प्रातः स्नानयुता भवन्
असुरा बलिमुख्याश्च पङ्क्तिभूता यथाक्रमम् ।
सर्वमावश्यकं कृत्वा तदा पानरता भवन् ॥ ३७ ॥
बलिश्च वृषपर्वाच नमुचिः शंख एव च । सुदंष्ट्रश्चैव संह्लादः कालनेमिर्विभीषणः ॥
वातापिरिल्वलः कुम्भो निकुम्भः प्रच्छदस्तथा ।
तथा सुन्दोपसुन्दौ च निशुम्भः शुम्भ एव च ॥ ३९ ॥
महिषो महिषाक्षश्च विडालाक्षः प्रतापवान् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चिक्षुराख्यो महाबाहुर्जृम्भणोऽथ वृषासुरः ॥ ४० ॥
विबाहुर्बाहुकोघोरस्तथावै घोरदर्शनः । एते चान्येचबहवो दैत्यदानवराक्षसाः ॥
यथाक्रमं चोपविष्टा राहुः केतुस्तथैव च ॥ ४१ ॥
तेषां तु कोटिसङ्ख्यानां दैत्यानां पङ्क्तिरास्थिता ॥ ४२ ॥
ततस्तया तदा देव्या अमृतार्थं हि वै द्विजाः !।
यज्जातं तच्छृणुध्वं हि तया देव्या कृतं महत् ॥ ४३ ॥
सर्वे विज्ञापिताः सद्यो गृहीतकलशातदा ।
शोभया परया युक्ता साक्षात्सा विष्णुमोहिनी ॥ ४४ ॥
करस्थेन तदा देवी कलशेन विराजिता । शुशुभे परया कान्त्याजगन्मङ्गलमङ्गला
परिवेषधराः सर्वे सुरास्ते ह्यसुरान्तिकम् ।
आगतास्तत्क्षणादेव यत्र ते ह्यसुरोत्तमाः ॥ ४६ ॥
तान्दृष्ट्वा मोहिनी सद्य उवाच प्रमदोत्तमा ॥ ४७ ॥

मोहिन्युवाच

एते ह्यतिथयो ज्ञेया धर्मसर्वस्वसाधनाः । एभ्योदेयंयथाशक्त्यायदिसत्यंवचोमम
प्रमाणं भवतां चाद्य कुरुध्वं मा विलम्बथ ॥ ४८ ॥
परेषामुपकारं च ये कुर्वन्ति स्वशक्तितः ।
धन्यास्ते चैव विज्ञेयाः पवित्रा लोकपालकाः ॥ ४९ ॥
केवलात्मोदरार्थाय उद्योगं ये प्रकुर्वते ।
ते क्लेशभागिनो ज्ञेया नात्र कार्या विचारणा ॥ ५० ॥
तस्माद्धि भजनं कार्यं मयैतस्य शुभव्रताः ।
देवेभ्यश्च प्रयच्छध्वं यद्धि चात्मप्रियाप्रियम् ॥ ५१ ॥
इत्युक्ते वचने देव्या तथा चक्रुरतन्द्रिताः ।
आह्वयामासुरसुराः सर्वान्देवान्सवासवान् ॥ ५२ ॥
उपविष्टाश्चते सर्वे अमृतार्थं च भोद्विजाः । तेषूपविश्यमानेषु ह्य वाच परमंवचः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मोहिनी सर्वधर्मज्ञा असुराणां स्मयन्निव ॥ ५३ ॥

मोहिन्युवाच

आदौ ह्यभ्यागताः पूज्या इति वै वैदिकी श्रुतिः ॥ ५४ ॥

तस्माद्यूयं वेदपराः सर्वे देवपरायणाः । ब्रवन्तु त्वरितेनैव आदौ केषां ददाम्यहम्

अमृतं हि महाभागा बलिमुख्या वदन्तु भोः !॥ ५५ ॥

बलिनोक्ता तदा देवी यत्ते मनसि रोचते ।

स्वामिनी त्वं न सन्देहो ह्यस्माकं सुन्दरानने !॥ ५६ ॥

एवं संमानिता तेन बलिना भावितात्मना । परिवेषणकार्यार्थं कलशंगृह्यसत्वरा

तस्मान्नरेन्द्रकरभोरुलसद्दुकूला श्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाङ्गी ।

सा कूजती कनकनुपूरसिञ्जितेन कुम्भस्तनी कलशपाणिरथाऽऽविवेश

तदा तु देवी परिवेषयन्ती सा मोहिनी देवगणाय साक्षात् ।

ववर्ष देवेषु सुधारसं पुनः पुनः सुधाहाररसामृतं यथा ॥ ५९ ॥

पुनश्च ते देवगणाः सुधारसं दत्तं तया परया विश्वमूर्त्या ।

देवेन्द्रमुख्याः सह लोकपाला गन्धर्वयक्षाप्सरसां गणाश्च ॥ ६० ॥

सर्वे दैत्या आसनस्थास्तदानीं चिन्तान्विताः क्षुधया पीड़िताश्च ।

तूष्णींभूता बलिमुख्या द्विजेन्द्रा मनस्विनो ध्यानपरा बभूवुः ॥ ६१ ॥

ततस्तथाविधान्दृष्ट्वा दैत्यांस्तान्मोहमाश्रितान् ।

तदा राहुश्चकेतुश्च द्वावेतौ दैत्यपुङ्गवौ ॥ ६२ ॥

देवानां रूपमास्थाय अमृतार्थं त्वरान्वितौ ।

उपविष्टौ तदा पङ्क्त्यां देवानाममृतार्थिनौ ॥ ६३ ॥

यदाऽमृतंपातुकामोराहुः परमदुर्जयः । चन्द्रार्काभ्यांप्रकथितोविष्णोरमिततेजसः

तदा तस्य शिरश्छिन्नं राहोर्दुर्विग्रहस्य च । शिरो गगनमापेदे कबन्धंचमहीतले

भ्रममाणं तदा ह्यद्रींश्चूर्णयामास वै तदा ॥ ६५ ॥

साद्रिश्च सर्वभूलोकश्चूर्णितश्च तदाऽभवत् । तया तेन च देहेन चूर्णितं सचराचरम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दृष्ट्वातदामहादेवस्तस्योपरितुसंस्थितः ।निवासःसर्वदेवानांतस्याःपादतलेऽभवत्

पीडनं तत्समीपेऽथ निवास इति नाम वै ॥ ६८ ॥

महतामालयं यस्माद्यस्यास्तच्चरणाम्बुजम् ।

महालयेति विख्याता जगत्त्रयविमोहिनी ॥ ६९ ॥

केतुश्च धूमरूपोऽसावाकाशेविलयंगतः । सुधांसमर्प्यचन्द्रायतिरोधानगतोऽभवत्

वासुदेवो जगद्योनिर्जगतां कारणं परम् ।

विष्णोः प्रसादात्तज्जातं सुराणां कार्यसिद्धिदम् ॥ ७१ ॥

असुराणां विनाशाय जातं दैवविपर्ययात् । विनादैवेनजानीध्वमुद्यमोहिनिरर्थकः

यौगेपद्यन तैः सर्वैः क्षीराब्धेर्मन्थनं कृतम् ।

सिद्धिर्जाता हि देवानामसिद्धिरसुरान्प्रति ॥ ७३ ॥

ततश्च ते देववरान्प्रकोपिता दैत्याश्च मायाप्रविमोहिताः पुनः ।

अनेकशस्त्रास्त्रयुतास्तदाऽभवन्विष्णौ गते गर्जमानास्तदानीम् ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमन्थनाख्याने देवानाममृतप्राशनवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

त्रयोदशोऽध्यायः

देवदानवयुद्धवर्णनम्

लोमश उवाच

ततस्तेगर्ज्जमानाश्चआक्षिपन्तःसुरान्रणे । शतक्रतुप्रमुख्यांस्तान्महाबलपराक्रमान्

विमानमारुह्य तदा महात्मा वैरोचनिः सर्वबलेन सार्द्धम् ।

दैत्यैः समेतो विविधैर्महाबलैः सुरान्प्रदुद्राव महाभयावहम् ॥ २ ॥

स्वानि रूपाणि बिभ्रन्तः समापेतुः सहस्रशः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

केचिद् व्याघ्रान्समारूढा महिषांश्च तथापरे ॥ ३ ॥
अश्वान् केचित्समारूढा द्विपान्केचित्तथापरे ।
सिंहांस्तथा परे रूढाः शार्दूलाञ्छरभांस्तथा ॥ ४ ॥
मयूरान्राजहंसांश्च कुक्कुटांश्च तथा परे । केचिद्धयान्समारूढा उष्ट्रानश्वतरानपि
गजान्खरान्परे चैवशकटांश्चतथापरे । पादातावहवोदैत्याःखड्गशक्त्यृष्टिपाणयः
परिघायुधिनः पाशशूलमुद्गरपाणयः ।
असि लोमान्विताः केचिद् भुशुण्डीपरिघायुधाः ॥ ७ ॥
हयनागरथाश्चान्येसमारूढाःप्रहारिणः ।विमानानिसमारूढावलिमुख्याःसहस्रशः
स्पर्द्धमानास्तथाऽन्योन्यं गर्जन्तश्च मुहुर्मुहुः । वृषपर्वाह्य वाचेदं वलिनं दैत्यपुङ्गवम्
त्वया कृतं महाबाहो ! इन्द्रेण सह सङ्गमम् ।
विश्वासो नैव कर्तव्यो दुर्हृदाञ्च कथञ्चन ॥ १० ॥
अनेनाऽपि हि तुच्छेन वैरिणापि कथञ्चन । मैत्रीवुद्धिमताकार्याआपद्यपिनिवर्तते
न विश्वसेत् पूर्वविरोधिना क्वचित्पराजिताः स्मोऽथ वले! त्वयाऽधुना ॥
पुराणदुष्टाः कथमद्य वै पुनर्मन्त्रं विकर्तुं न च ते यतेरन् ॥ १२ ॥
इत्यूचुस्ते दुराधर्षा योद्धुकामा व्यवस्थिताः ।
ध्वजैश्छत्रैः पताकैश्च रणभूमिसमण्डयन् ॥ १३ ॥
चामरैश्च दिशः सर्वा लोपितं च रणस्थलम् ।
तथा सर्वे सुरास्तत्र दैत्यान्प्रति समुत्सुकाः ॥ १४ ॥
पीत्वाऽमृतं महाभागा वाहान्यारुह्य दंशिताः ।
गजारूढो महेन्द्रोऽपि वज्रपाणिः प्रतापवान् ।
सूर्यश्चोच्चैःश्रवारूढो मृगारूढश्च चन्द्रमाः ॥ १५ ॥
छत्रचामरसंवीताः शोभिता विजयश्रिया ।
प्रणम्य विष्णुं ते सर्वं इन्द्राद्या जयकाङ्क्षिणः ॥ १६ ॥
ते विष्णुना ह्यनुज्ञाता असुरान्प्रति वै रुषा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

असुराश्च महाकाया भीमाक्षा भीमविक्रमाः ॥ १७ ॥
तेषां घोरमभूद्युद्धं देवानां दानवैः सह । तुमुलं च महाघोरं सर्वभूतभयावहम् ॥
शरधारान्वितं सर्वं बभूव परमाद्भुतम् । ततश्चटचटाशब्दा बभूवुश्च दिशोदश ॥१६
ततो निमिषमात्रेण शरवातयुता भवन् । शरतोमरनाराचैराहताश्चापतन्भुवि ॥
विध्यमानस्तथा केचिद् विविधुश्चापरात्रणे ।
भल्लैर्भग्नाश्च पतिता नाराचैः शकलीकृताः ॥ २१ ॥
क्षुरप्रहारिताः केचिद् दैत्या दानवराक्षसाः ।
शिलीमुखैर्मारिताश्च भग्नाः केचिच्च दानवाः ॥ २२ ॥
एवं भग्नं दानवानां च सैन्यं दृष्ट्वा देवा गर्जमानाः समन्तात् ।
हृष्टाः सर्वे सम्मिलित्वा तदानीं लब्धा युद्धे ते जयं श्लाघयन्ते ॥ २३ ॥
शङ्खवादित्रघोषेण पूरितं च जगत्त्रयम् । देवान्प्रति कृतामर्षा दानवास्तेमहाबलाः
बलिप्रभृतयः सर्वे संभ्रमेणोत्थिताः पुनः । विमानैः सूर्यसंकाशैरनेकैश्च समन्विताः
द्वन्द्वयुद्धं सुतुमुलं देवानांदानवैः सह । सम्प्रवृत्तं पुनश्चैव परस्परजिगीषया ॥२६॥
बलिना दानवेन्द्रेण महेन्द्रो युयुधे तथा । तथा यमो महाबाहुर्नमुच्यासह संगतः
नैर्ऋतः प्रबसेनैव पाशी कुम्भेन सङ्गतः । निकुम्भेनैव सुमहद्युद्धे चक्रे सदारयः ॥
सोमेन सह राहुश्च युद्धं चक्रे सुदारुणम् । राहुणा चन्द्रदेहोत्थममृतं भक्षितं तदा
सम्पर्कादमृतस्यैव यथा राहुस्तथाऽभवत् ॥ २६ ॥
तानिसर्वाणिदृष्टानि शम्भुनापरमेष्ठिना । आश्रयोऽहं च सर्वेषांभूतानांनात्रसंशयः
असुराणां सुराणाञ्च सर्वेषामपि वल्लभः ॥ ३० ॥
एवमुक्तस्तदा राहुः प्रणम्य शिरसा शिवम् ।
मौलौ स्थितस्तदा चन्द्रो अमृतं व्यसृजद्भयात् ॥ ३१ ॥
तेनतस्य हि जातानिशिरांसिसुबहून्यपि । ऐकपद्येन तेषां च स्रजंकृत्वामनोहराम्
बबन्ध शम्भुः शिरसि शिरोभूषणवत्कृतम् ॥ ३२ ॥
अशनात्कालकूटस्य नीलकण्ठोऽभवत्तदा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं मुण्डमाला तथा कृता ॥ ३३ ॥
दधार शिरसा तां च मुण्डमालां महेश्वरः ॥ ३४ ॥
तया स्रजाऽसौ शुशुभे महात्मा देवादिदेवस्त्रिपुरान्तको हरः ।
गजासुरो येन निपातितो महानथान्धको येन कृतश्च चूर्णः ॥ ३५ ॥
गङ्गा धृता येन शिरस्सुमध्ये चन्द्रं च चूड़े कृतवान्भयापहः ।
वेदाः पुराणानि तथाऽऽगमाश्च तथैव नानाश्रुतयोऽथ शास्त्रम् ॥ ३६
जल्पन्ति नानागमभेदभेदैर्मीमांसमानाश्च भवन्ति मूकाः ।
नानागमाचार्यमतप्रभेदैर्निरूप्यमाणो जगदेकबन्धुः ॥ ३७ ॥
शिवं हि नित्यं परमात्मदैवं वेदैकवेद्यं परमात्मदिव्यम् ।
विहाय तं मूढजनाः प्रमत्ताः शिवं न जानन्ति परमात्मरूपम् ॥ ३८ ॥
येनैव सृष्टं विधृतं च येन येन श्रितं येन कृतं समग्रम् ।
यस्यांशभूतं हि जगत् कदाचिद्वेदान्तवेद्यः परमात्मा शिवश्च ॥ ३९ ॥
आढ्यो वाऽपि दरिद्रो वा उत्तमोह्यधमोऽपिवा ।
शिवभक्तिरतो नित्यं शिव एव न संशयः ॥ ४० ॥
यो वा परकृतां पूजां शिवस्योपरि शोभिताम् ।
दृष्ट्वा सन्तोषमायाति दायं प्राप्नोति तत्समम् ॥ ४१ ॥
ये दीपमालां कुर्वन्ति कार्तिक्यां श्रद्धयान्विता ।
यावत्कालं प्रज्वलन्ति दीपास्ते लिङ्गमग्रतः ॥
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ॥ ४२ ॥
कौसुम्भतैलसंयुक्ता दीपादत्ताः शिवालये ।
सदारास्तेऽपि कैलासे मोदन्ते शिवसन्निधौ ॥ ४३ ॥
अतसीतैलसंयुक्ता दीपा दत्ताः शिवालये ।
दातारस्तेऽपि कैलासे मोदन्ते शिवसन्निधौ ॥ ४४ ॥
ज्ञानिनोऽपि हि जायन्ते दीपदानफलेन हि ॥ ४५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तिलतैलेन संयुक्तादीप्तादत्ताः शिवालये । तेशिवंयन्तिसंयुक्ताःकुलानां च शतेनवै

घृताक्ता यैः कृता दीपा दीपिताश्च शिवालये ।
ते यान्ति परमं स्थानं कुललक्षसमन्विताः ॥ ४७ ॥

कर्पूरागुरुधूपैश्च ये यजन्तिसदाशिवम् । आरार्तिकांसकर्पूरां ये कुर्वन्तिदिनेदिने

ते प्राप्नुवन्ति सायुज्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४८ ॥
एक कालं द्विकालं वा त्रिकालं ये ह्यतन्द्रिताः ।
लिङ्गार्चनं प्रकुर्वन्ति ते रुद्रा नात्र संशयः ॥ ४९ ॥

रुद्राक्षधारणं ये च कुर्वन्ति शिवपूजने । दानेतपसि तीर्थे च पर्वकाले ह्यतन्द्रिताः

तेषां यत्सुकृतं सर्वमनन्तं भवति द्विजाः !॥ ५० ॥
रुद्राक्षा ये शिवेनोक्तास्ताञ्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः !।
आरभ्यैकमुखं तावद्यावद् वक्त्राणि षोडश ॥
एतेषां द्वौ च विज्ञेयौ श्रेष्ठौ तारयितुं द्विजाः ॥ ५१ ॥

रुद्राक्षाणां पञ्चमुखस्तथा चैकमुखःस्मृतः । ये धारयन्त्येकमुखंरुद्राक्षमनिशंनराः

रुद्रलोकं च गच्छन्ति मोदन्ते रुद्रसन्निधौ ॥ ५२ ॥
जपस्तपः क्रियायोगः स्नानं दानार्चनादिकम् ।
क्रियते यच्छुभं कर्म्म ह्यनन्तं चाऽक्षधारणात् ॥ ५३ ॥
शुनःकण्ठनिबद्धोऽपि रुद्राक्षो यदि वर्तते ।
सोऽपि सन्तारितस्तेन नात्र कार्या विचारणा ॥ ५४ ॥

तथा रुद्राक्षसम्बन्धात्पापमपिक्षयं व्रजेत् । एवंज्ञात्वाशुभंकर्मकार्यंरुद्राक्षबन्धनात्

त्रिपुण्ड्रधारणं येषां विभूत्या मन्त्रपूतया । ते रुद्रलोकेरुद्राश्चभविष्यन्तिनसंशयः

कपिलायाश्च सङ्गृह्य गोमयं चान्तरिक्षगम् ।
शुष्कं कृत्वाऽथ संदाह्य विभूत्यर्थं शिवप्रियैः ॥ ५७ ॥
विभूतीति समाख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ।
ललाटेऽङ्गुष्ठरेखा च आदौ भाव्या प्रयत्नतः ॥ ५८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मध्यमां वर्जयित्वा तु अंगुलीयकद्वयेन च । एवंत्रिरेखासंयुक्तोललाटेयस्य दृश्यते
स शैवः शिववज्ज्ञेयो दर्शनात्पापनाशनः ॥ ५६ ॥
जटाधराश्चये शैवाः सप्तपञ्चतथानव । जटायेस्थापयिष्यन्ति शैवेनविधिनायुताः
ते शिवं प्राप्नुवन्तीह नात्र कार्या विचारणा ।
रुद्राक्षधारणं कार्यं शिवभक्तैर्विशेषतः ॥ ६१ ॥
अल्पेन वा महत्त्वेन पूजितो वा सदाशिवः । कुलकोटिंसमुद्धृत्यशिवेनसह;मोदते
तस्माच्छिवात्परतरं नास्ति किञ्चिद् द्विजोत्तमाः !।
यदैवमुच्यते शास्त्रे तत्सर्वं शिवकारणम् ॥ ६३ ॥
शिवो दाता हि लोकानां कर्त्ता चैवानुमोदिता ।
शिवशक्त्यात्मकं विश्वं जानीध्वं हि द्विजोत्तमाः !॥ ६४ ॥
शिवेति द्व्यक्षरं नाम त्रायते महतो भयात् ।
तस्माच्छिवश्चिन्त्यतां वै स्मर्यतां च द्विजोत्तमाः !॥ ६५ ॥

ऋषय ऊचुः

सोमनाथस्य माहात्म्यं ज्ञातं तस्य प्रसादतः ।
राहोः शिरोभयात्सर्वे रक्षिता परमेष्ठिना ॥ ६६ ॥
सुराश्चेन्द्रादयश्चान्ये तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ।
अतः ऊर्ध्वं सुराः सर्वे किमकुर्वत उच्यताम् ॥ ६७ ॥
शिवस्य महिमा सर्वः श्रुतस्तवमुखोद्गतः । अथयुद्धस्यवृत्तान्तःकथ्यतांपरमार्थतः

लोमश उवाच

यदा हि दैत्यैश्च पराजिताः सुराः शम्भुं च सर्वे शरणं प्रपन्नाः ।
शिवं प्रणेमुः सहसा सुरोत्तमा युद्धाय सर्वे च मनो दधुस्तदा ॥ ६६ ॥
तथैव दैत्या अपि युध्यमाना उत्साहयुक्तातिबलाश्च सर्वे ।
देवैः समेताश्च पुनः पुनश्च युद्धं प्रचक्रुः परमास्त्रयुक्ताः ॥ ७० ॥
एवं च सर्वे ह्यसुराः सुराश्च शक्त्यृष्टिशूलैः परिघैः परश्वधैः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

जयार्थिनोऽमर्षयुताः परस्परं सिंहा यथा हैमवतीं दुरत्ययाः ॥
निहन्यमाना ह्यसुराः सुरैस्तदा नानास्त्रयोगैः परमैर्निपेतुः ॥ ७१ ॥
चक्रस्तेसकलामुर्वीं मांसशोणितकर्दमाम् । महींवृक्षाद्रिसंयुक्तांससागरवनाकराम्
शिरांसि च कबन्धानि कवचानि महान्ति च ।
ध्वजा रथाः पताकाश्च गजवाजिशिरांसि च ॥ ७३ ॥
वहन्त्यश्चापगाह्यासन्नद्योभीरुभयावहाः । अगाधाःशोणितोदाश्चतरंतोब्रह्मराक्षसाः
ते नयन्ति परान्भूतप्रेतप्रमथराक्षसान् ॥ ७४ ॥
शाकिनी डाकिनी सङ्घा यक्षिण्योऽथ सहस्रशः ।
नानाकेलिषु संयुक्ताः परस्परमुदान्विताः ॥ ७५ ॥
एवं संक्रीडमानास्ते भूतप्रमथराक्षसाः । रणे तस्मिन्महारौद्रे देवासुरसमागमे ॥
वलिना सह देवेन्द्रो युयुधेऽद्भुतविक्रमः । शक्त्या जघान देवेन्द्रं वैरोचनिरमर्षणः
तां शक्तिं वञ्चयामास महेन्द्रोलघुविक्रमः । जघान स बलिं यत्नाद्दैत्येन्द्रं परमेणहि
वज्रेण शितधारेण वाहुं चिच्छेद विक्रमी ।
गतासुरपतद् भूमौ विमानात्सूर्यसन्निभात् ॥ ७६ ॥
पतितं च बलिं दृष्ट्वा वृष पर्वा रुषान्वितः ।
ववर्ष शर धाराभिः पयोद इव पर्वतम् ॥ ८० ॥
महेन्द्रं सगजंचैव सहमानं शिताञ्छरान् । तदा युद्धमभूद्घोरं महेन्द्रवृषपर्वणोः ॥
निपात्य वृषपर्वाणमिन्द्रः परबलार्दनः ॥ ८२ ॥
ततो वज्रेण महता दानवानवधीद्रणे ।
शिरसिच्छेदिताः केचित्कन्धरतो हताः ॥ ८३ ॥
चिह्नलाश्चकृताःकेचिदिन्द्रेण कुपितेन च । तथा यमेन निहता वायुना वरुणेन च
कुवेरेण हताश्चान्ये नैर्ऋतेन तथापरे । अग्निना निहताः केचिदीशेनैव विदारिताः
एवं तदा तैर्निहता बलीयसो महासुरा विक्रमशालिनश्च ।
सुरैस्तु सर्वैः सह लोकपालैः शिवप्रसादाभिहतास्तदानीम् ॥ ८६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततो महादैत्यवरो दुरात्मा सकालनेमिः परमास्त्रयुक्तः ।
ययौ तदानीं सुरसत्तमांस्तान्हन्तुं सदा क्रूरमतिः स एकः ॥ ८७ ॥
सिंहारूढो दंशितश्च त्रिशूलेनहि संयुतः । दैत्यानामर्बुदेनैव सिंहारूढेन सम्वृतः ॥
तेसिंहादंशिताःसर्वे महाबलपराक्रमाः । तेषु सिंहेषु चारूढा महादैत्याश्चतत्समाः
आयान्तीं दैत्यसेनां तां सर्वां सिंहविभूषिताम् ।
कालनेमियुतां दृष्ट्वा देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥
भयमाजग्मुरतुलं तदा ध्यानपरा भवन् ॥ ९० ॥
किं कुर्मोऽद्य वयं सर्वे कथं जेष्याम चाद्भुतम् ।
एतादृशमसंख्याकमनीकं सिंहसम्वृतम् ॥ ९१ ॥
एवं विचिन्त्यमानास्ते ह्यागतस्तत्र नारदः । नारदेन च सत्सर्वं पुरावृत्तं महत्तरम्
कथितं च महेन्द्राय कालनेमेस्तपोबलम् । अजेयत्वं च संग्रामे वरदानबलेन तु ॥
विष्णुं विना वयं देवा अशक्तारणमण्डले । जेतुंच सततोविष्णुःस्मर्यतांपरमेश्वरः
तमालनीलो वरदः सर्वैर्विजयकाङ्क्षिभिः ॥ ९४ ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा तदा देवास्त्वरान्विताः ।
ध्यानेन च महाविष्णुं ततः परबलार्द्दनम् ॥
स्मरन्तः परमात्मानमिदमूचुश्च तं विभुम् ॥ ९५ ॥

देवा ऊचुः

नमस्तुभ्यंभगवते नमस्तेविश्वमङ्गलम् । श्रीनिवास! नमस्तुभ्यं श्रीपते ते नमोनमः
अद्याऽस्मान्भयभीतांस्त्वं कालनेमिभयार्द्दितान् ।
त्रातुमर्हसि दैत्याच्च देवानामभयप्रद ! ॥ ९७ ॥
एवं ध्यातः संस्मृतश्च प्रादुर्भूतो हरिस्तदा । नीलोगरुडमारुह्य जगतामभयप्रदः
चक्रपाणिस्तदाऽऽयातो देवानां विजयाय च ।
गगनस्थं महाविष्णुं गरुडोपरि संस्थितम् ॥
श्रीवासमेनं दुर्द्धर्षं योद्धुकामं ददर्शिरे ॥ ९९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथा दृष्ट्वा कालनेमिस्तदानीं प्रहस्यमानोऽतिरुषा बलान्वितः।
कस्त्वं महाभाग ! वरेण्यरूपः श्यामो युवा वारणमत्तविक्रमः।
करे गृहीतं निशितं महाप्रभं चक्रं च कस्मात्कथयस्व मे प्रभो ! ॥१००॥

श्रीभगवानुवाच

युद्धार्थमिह चायातोदेवानांकार्यसिद्धये। त्वंस्थिरोभव रे मन्द दहाम्यद्यनसंशयः

श्रुत्वा भगवतो वाक्यं कालनेमिः प्रतापवान्।
उवाच रुषितो भूत्वा भगवन्तमधोक्षजम् ॥ १०२ ॥
मूलभूतो हि देवानां भगवान्युद्धदुर्मदः।
युद्धं कुरु मया सार्द्धं यदि शूरोऽसि सम्प्रति ॥ १०३ ॥

प्रहस्यभगवान्विष्णुरुवाचेदं महाप्रभः। गगनस्थोभव त्वंहि महीस्थोऽहंभवामिवै
अप्रशस्तं च विषमं युद्धं चैव यथाभवेत्। तथाकुरु महाबाहो ! गगने वा महीतले

तथेति मत्वा हि महानुभावो दैत्यैः समेतोऽर्बुदसङ्ख्यकैश्च।
सिंहोपरिस्थैश्च महानुभावैर्महाबलैः क्रूरतरैस्तदानीम् ॥ १०६ ॥
गगनमथजगाहे मन्दमन्दं महात्मा ह्यसुरगणसमेतो विश्वरूपं जिघांसुः।
त्रिशिखमपरमुग्रं गृह्य सन्देशचेष्टादशनविकृतवक्त्रो योद्धुकामोहरिंसः

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे समुद्रमन्थनाख्याने देवासुरसंग्रामवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्दशोऽध्यायः

विष्णुकालनेमियुद्धवर्णनम्

लोमश उवाच

ततोयुद्धमतीवाऽऽसीदसुरैर्विष्णुनासह । ततःसिंहाःसपक्षास्तेदंशिताःपरमाद्भुताः
असुरैरुह्यमानास्ते गरुत्मन्तं व्यदारयन् ।
सिंहास्ते दारितास्तेन खण्डशश्च विदारिताः ॥ २ ॥
विष्णुना च तदा दैत्याश्चक्रेण शकलीकृताः ।
हतांस्तानसुरान्दृष्ट्वा कालनेमिः प्रतापवान् ॥ ३ ॥
त्रिशूलेनाहनद्विष्णुं रोषपर्याकुलेक्षणः । तमायान्तं च जगृहेमुकुन्दोऽनाथसंश्रयः
करेण वामेन जघान लीलया तं कलनेमिं ह्यसुरं महाबलम् ।
तेनैव शूलेन समाहतोऽसौ मूर्छान्वितोऽसौ सहसा पपात ॥ ५ ॥
पतितःपुनरुत्थायशनैरुन्मीलयलोचने । पुरतः स्थितमालोक्यविष्णुंसर्वगुहाशयम्
लब्धसञ्ज्ञोऽब्रवीद्वाक्यंकालनेमिर्महाबलः ।
तव युद्धं न दास्यामि नास्ति लोके स्पृहा मम ॥ ७ ॥
ये येऽसुरा हता युद्धे अक्षयंलोकमाप्नुयुः । ब्रह्मणोवचनात्सद्य इन्द्रेण सहसङ्गताः
भुञ्जतो विविधान्भोगान्देववद्विचरन्तिते । इन्द्रेणसहिताःसर्वेसंसारेच पतन्त्यथ
तस्माद्युद्धेन मरणं न काङ्क्षे क्षणभङ्गुरम् । अन्यजन्मनि मेवीर!वैरभावान्नसंशयः
दातुमर्हसि मे नाथ! कैवल्यं केवलं परम् ॥ १० ॥
तथेति दैत्यप्रवरो निपातितः परेण पुंसा परमार्थदेन ।
दत्त्वाऽभयं देवतानां तदानीं तथा सुधां देवताभ्यः प्रदत्त्वा ॥ ११ ॥
कालनेमिर्हतो दैत्यो देवा जाता ह्यकण्टकाः ।
शल्यरूपो महान्सद्यो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तिरोधानं गतः सद्योभगवान्कमलेक्षणः । इन्द्रोऽपिकदनंकृत्वादैत्यानांपरमाद्भुतम्

पतितक्लीवरूपाणां भग्नानां भीतचेतसाम् ।

मुक्तकच्छशिखानां च चक्रे स कदनक्रियः ॥ १४ ॥

अर्थशास्त्रपरोभूत्वा महेन्द्रो दुरतिक्रमः । दैत्यानां कालरूपोऽसौशचीपतिरुदाधीः

एवं निहन्यमानानामसुराणां शचीपतेः । निवारणार्थं भगवानागतो नारदस्तदा

नारद उवाच

युद्धहस्ताश्च ये वीराह्यसुरारणमण्डले । तेषामनु कथंकर्त्ताभीतानांचविहिंसनम्

ये भीतांश्च प्रपन्नांश्च घातयन्ति मदोद्धताः ।

ब्रह्मघ्नास्तेऽपि विज्ञेया महापातकसंयुताः ॥ १८ ॥

तस्मात्त्वया न कर्तव्यं मनसाऽपि विहिंसनम् ।

एवमुक्तस्तदा शक्रो नारदेन महात्मना ॥ १६ ॥

सुरसेनान्वितःसद्य आगतोहित्रिविष्टपम् । तदा सर्वेसुरगणाःसुहृद्भ्यश्चपरस्परम्

बभूवुर्मुदिताः सर्वे यक्षगन्धर्वकिन्नराः ॥ २० ॥

तदा इन्द्रोऽमरावत्यां सह शच्याऽभिषेचितः ॥ २१ ॥

देवर्षिप्रमुखैश्चैव ब्रह्मर्षिप्रमुखैस्तथा । शक्रोऽपि विजयम्प्राप्तः प्रसादाच्छङ्करस्य च

तदा महोत्सवो विप्रा! देवलोके महानभूत् ।

शङ्खाश्च पटहाश्चैव मृदङ्गा मुरजा अपि ।

तथाऽऽनकाश्च भेर्यश्च नेदुर्दुन्दुभयः समम् ॥ २३ ॥

गायकाश्चैवगन्धर्वाःकिन्नराश्चाप्सरोगणाः ।

ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्च सिद्धचारणगुह्यकाः ॥ २४ ॥

एवं विजयमापन्नः शक्रोदेवेश्वरस्तदा । देवैर्हतास्तदादैत्याः पतितास्ते महीतले

गतासवो महात्मानो बलिप्रमुखतो ह्यमी ।

तपस्तप्तुं पुरा विप्रो भार्गवो मानसोत्तरम् ॥ २६ ॥

गतः शिष्यैःपरिवृतस्तस्माद्युद्धं न वेदतत् । अवशेषाश्चयेदैत्यास्तेगताभार्गवम्प्रति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कथितं वै महद्वृत्तमसुराणांक्षयावहम् । निशम्यमन्युमाविष्टोह्यागतो भृगुनन्दनः

शिष्यैः परिवृतो भूत्वा मृतांस्तानसुरानपि ।
विद्यया मृतजीविन्या पतितान्समजीवयत् ॥ २६ ॥
निद्रापायगता यद्वदुत्थितास्ते तदाऽसुराः ।
उत्थितः स बलिः प्राह भार्गवं ह्यमितद्युतिम् ॥ ३० ॥

जीवितेनकिमद्यैव ममनास्तिप्रयोजनम् । पातितस्त्रिदशेन्द्रेणयथा कापुरुषस्तथा

बलिनोक्तं वचः श्रुत्वाशुक्रोवचनमब्रवीत् । मनस्विनो ह्येशूराःपतन्तिसमरेबुधाः

ये शस्त्रेण हताः सद्योम्रियमाणा व्रजन्ति वै ।
त्रिविष्टपं न सन्देह इति वेदानुशासनम् ॥ ३३ ॥
एवमाश्वासयामास बलिनं भृगुनन्दनः ।
ततस्तताप विविधं दैत्यानां सिद्धिदायकम् ॥ ३४ ॥
तथा दैत्या गताःसर्वे भृगुणा च प्रचोदिताः ।
पातालमवसन्सर्वे बलिमुख्याः सुखेन वै ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे देवासुरसंग्रामे भार्गवेण मृतदैत्यसञ्जीवन-वर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चदशोऽध्यायः

गुरोरवज्ञयेन्द्रस्य राज्यनाशः

ऋषय ऊचुः

राज्यंप्राप्तोहि देवेन्द्रःकथितस्तेगुरुम्विना । गुरोरवज्ञयाजातोराज्यभ्रंशोहितस्यतु
केन प्रणोदितश्चेन्द्रो बभूव चिरमासने । तत्सर्वं कथयाऽऽशुत्वं परं कौतूहलंहिनः

लोमश उवाच

गुरुणाऽपि विना राज्यं कृतवान्स शचीपतिः ।
विश्वरूपोक्तविधिना इन्द्रो राज्ये स्थितो महान् ॥ ३ ॥
विश्वकर्मसुतो विप्राविश्वारूपोमहान्नृपः । पुरोहितोऽथशक्रस्ययाजकश्चाभवत्तदा
तस्मिन्यज्ञेऽवदानैश्च यजने असुरान्सुरान् ।
मनुष्यांश्चैव त्रिशिरा अपरोक्षं शचीपतेः ॥ ५ ॥
देवान्ददाति साक्रोशं दैत्यांस्तूष्णीमथाददात् ।
मनुष्यान्मध्यपातेन प्रत्यहं स ग्रहान् द्विजः ॥ ६ ॥
एकदा तुमहेन्द्रेणसूचितोगुरुलाघवात् । अलक्ष्यमाणेन तदाज्ञातंतस्यचिकीर्षितम्
दैत्यानां कार्यसिद्ध्यर्थमन्नदानं प्रयच्छति ।
असौ पुरोहितोऽस्माकं परेषां च फलप्रदः ॥ ८ ॥
इति मत्वा तदाशक्रो वज्रेणशतपर्वणा । चिच्छेदतच्छिरांस्येवतत्क्षणादभवद्वधः
येनाकरोत्सोमपानमजायन्त कपिञ्जलाः ।
ततोऽन्येन सुरापानात्कलविङ्काभवन्मुखात् ॥ १० ॥
अन्याननादजायन्त तित्तिराविश्वरूपिणः । एवंहतोविश्वरूपःशक्रेणमन्दभागिना
ब्रह्महत्या तदोद्भूतादुर्धर्षा च भयावहा । दुर्धर्षादुर्मुखादुष्टाचण्डालरजसान्विता
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । इत्येषामप्यघवतामिदमेव चनिष्कृतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नामव्याहरणं विष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः ।
त्रिशिरा धूम्रहस्ता सा शक्रं ग्रस्तुमुपाययौ ॥ १४ ॥
ततो भयेन महता पलायनपरोऽभवत् । पलायमानं तं दृष्ट्वा ह्यनुयाता भयावहा ॥
यतो धावति साऽधावत्तिष्ठन्तमनुतिष्ठति ।
अङ्गकृता यथा छाया शक्रस्य परिवेष्टितुम् ॥
आयाति तावत्सहसा इन्द्रोऽप्यप्सु न्यमज्जत ॥ १६ ॥
शीघ्रत्वेन यथा विप्राश्चिरन्तनजलेचरः ॥ १७ ॥
एवं दिव्यशतं पूर्णं वर्षाणां च शचीपतेः । वसतस्तस्यदुःखेन तथा चैवशतद्वयम्
अराजकं तदा जातं नाकपृष्ठे भयावहम् ॥ १८ ॥
तदा चिन्तान्विता देवा ऋषयोऽपि तपस्विनः ।
त्रैलोक्यं चाऽऽपदा ग्रस्तं बभूव च तदा द्विजाः !॥ १६ ॥
एकोऽपि ब्रह्महा यत्र राष्ट्रे वसति निर्भयः । अकालमरणंतत्रसाधूनामुपजायते ॥
राजा पापयुता यस्मिन्राष्ट्रे वसति तत्र वै ।
दुर्भिक्षं चैव मरणं तथैवोपद्रवा द्विजाः ॥ २१ ॥
भवन्ति बहवोऽनर्थाः प्रजानांनाशहेतवे । तस्माद्राज्ञातुकर्तव्योधर्म्मःश्रद्धापरेणहि
तथा प्रकृतयो राज्ञः शुचित्वेन प्रतिष्ठिताः । इन्द्रेण च कृतं पापंतेनपापेनवैद्विजाः
नानाविधैर्महातापैः सोपद्रवमभूज्जगत् ॥ २३ ॥

शौनक उवाच

अश्वमेधशतेनैव प्राप्तं राज्यं महत्तरम् । देवानामखिलं सूत !कस्माद्विघ्नमजायत ॥
शक्रस्य च महाभाग! यथावत्कथयस्व नः ॥ २४ ॥

सूत उवाच

देवानां दानवानां च मनुष्याणां विशेषतः । कर्म्मैव सुखदुःखानांहेतुभूतंनसंशयः
इन्द्रेण च कृतं विप्रा महद्भूतं जुगुप्सितम् । गुरोरवज्ञा च कृताविश्वरूपवधःकृतः
गौतमस्य गुरोः पत्नी सेविता तस्य तत्फलम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्राप्तं महेन्द्रेण चिरं यस्य नास्ति प्रतिक्रिया ॥ २७ ॥
ये हि दुष्कृतमर्म्माणो न कुर्वन्ति च निष्कृतिम् ।
दुर्दशांप्राप्नुवन्त्येते यथैवेन्द्रःशतक्रतुः ॥ २८ ॥
दुष्कृतोपार्जितस्याऽतः प्रायश्चित्तं हि तत्क्षणात् ।
कर्तव्यं विधिवद्विप्राः! सर्वपापोपशान्तये ॥ २९ ॥
उपपातकमध्यस्तं महापातकतां व्रजेत् ॥ ३० ॥
ततः स्वधर्मनिष्ठांचयेकुर्वन्तिसदानराः । प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने तेषांपापंविनश्यति
प्राप्नुवन्त्युत्तमं लोकं नात्र कार्या विचारणा ।
तस्मादसौ दुराचारः प्राप्तो वै कर्मणः फलम् ॥ ३२ ॥
सम्प्रधार्य तदा सर्वे लोकपालास्त्वरान्विताः ।
बृहस्पतिमुपागम्य सर्वमात्मनि धिष्ठितम् ।
कथयामासुरव्यग्रा इन्द्रस्य च गुरुम्प्रति ॥ ३३ ॥
देवैरुक्तंवचोविप्रानिशम्य चबृहस्पतिः । अराजकंचसम्प्राप्तंचिन्तयामासबुद्धिमान्
किं कार्यं चाऽद्य कर्तव्यं कथं श्रेयो भविष्यति ।
देवानां चाऽद्य लोकानामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ३५ ॥
मनसैव च तत्सर्वं कार्याकार्यंविचार्यच । जगामशक्रं त्वरितो देवैः सहमहायशाः
प्राप्तो जलाशयं तं च यत्राऽऽस्ते हि पुरन्दरः ।
यस्य तीरे स्थिता हत्या चण्डालीव भयावहा ॥ ३७ ॥
तत्रोपविष्टास्ते सर्वे देवाऋषिगणान्विताः ।
आह्वानं च कृतं तस्य शक्रस्य गुरुणा स्वयम् ॥ ३८ ॥
समुत्थितस्ततः शक्रो ददर्श स्वगुरुंतदा । वाष्पपूरितवक्त्रो हि बृहस्पतिमभाषत
प्रणिपत्य च तत्रत्यान्कृताञ्जलिरभाषत । तदा दीनमुखोभूत्वामनसासंविमृश्यच
स्वयमेव कृतं पूर्वमज्ञानलक्षणं महत् । अधुनैव मया कार्यं किं कर्तव्यं वद प्रभो ॥
प्रहस्योवाच भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः । पुरा त्वयाकृतंयच्च तस्येदं कर्मणःफलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मां च उद्दिश्य भो इन्द्र ! तद्भोगादेवसंक्षयः ।
प्रायश्चित्तं हि हत्याया न दृष्टं स्मृतिकारिभिः ॥ ४३ ॥
अज्ञानतोहि यज्जातं पापंतस्य प्रतिक्रिया । कथिताधर्मशास्त्रज्ञैः सकामस्यनविद्यते
सकामेन कृतं पापमकामं नैव जायते । ताभ्यां विषयभेदेन प्रायश्चित्तंविधीयते ॥
मरणान्तो विधिः कार्यःकामेन हि कृतेन हि ।
अज्ञानजनिते पापे प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ४६ ॥
तस्मात्त्वया कृतं यच्च स्वयमेव हतो द्विजः ।
पुरोहितश्च विद्वांश्च तस्मान्नास्ति प्रतिक्रिया ॥ ४७ ॥
यावन्मरणमप्येति तावदप्सु स्थिरो भव ॥ ४८ ॥
शताश्वमेधसञ्ज्ञश्च यत्फलं तव दुर्मते !। तन्नष्टं तत्क्षणादेव घातितोहि द्विजोयदा
सच्छिद्रे च यथा तोयं न तिष्ठति घटेऽण्वपि ।
तथैव सुकृतं पापे हीयते च प्रदक्षिणम् ॥ ५० ॥
तस्माच्चदैवसंयोगात्प्राप्तंस्वर्गादिकंच यैः । यथोक्तं तद्भवेत्तेषां धर्मिष्ठानांनसंशयः
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य शक्रो वचनमब्रवीत् । कुकर्मणा मदीयेनप्राप्तमेतन्नसंशयः ॥
अमरावतीमाशु त्वंगच्छदेवर्षिभिःसह । लोकानांकार्यसिद्ध्यर्थैदेवानांचबृहस्पते!
इन्द्रं कुरु महाभाग! यस्ते मनसि रोचते ॥ ५३ ॥
यथा मृतस्तथाऽहं वै ब्रह्महत्यावृतोमहान् ।
रागद्वेषसमुत्थेन पापेनाऽस्मि परिप्लुतः ॥ ५४ ॥
तस्मात्त्वरान्विता यूयंदेवराजानमाशु वै । कुर्वन्तु मदनुज्ञाताःसत्यंप्रतिवदामिवः
एवमुक्तास्तदा सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः । एत्यामरावतीं तूर्णं पुरन्दरविचेष्टितम् ॥
कथयामासुरव्यग्राः शचीं प्रति यथा तथा ॥ ५६ ॥
राज्यस्य हेतोः किं कार्यं विमृशन्तः परस्परम् ॥ ५७ ॥
एवं विमृश्यमानानां देवानां तत्र नारदः । यदृच्छयागतस्तत्र देवर्षिरमितद्युतिः ॥
उवाच पूजितो देवान् कस्माद्यूयं विचेतसः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेनोक्ताः कथयामासुः सर्वं शक्रस्य चेष्टितम् ॥ ५९ ॥
गतमिन्द्रस्य चेन्द्रत्वमेनसा परमेण तु । ततः प्रोवाच तान्देवान्देवर्षिर्नारदोवचः ॥
यूयं देवाश्च सर्वज्ञास्तपसां विक्रमेण च । तस्मादिन्द्रोहिकर्तव्योनहुषःसोमवंशजः
सोऽस्मिन्नराष्ट्रे प्रतिष्ठाप्यस्त्वरितेनैव निर्जराः ।
एकोनमश्वमेधानां शतं तेन महात्मना ।
कृतमस्ति महाभागा! नहुषेण च यज्वना ॥ ६२ ॥
शच्या श्रुतंचतद्वाक्यंनारदस्यमुखोद्गतम् । गतान्तःपुरमव्यग्राबाष्पपूरितलोचना
नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वे देवान्वमोदयन् ॥ ६४ ॥
नहुषं राज्यमारोढुमैकपद्येन ते यदा । आनीतो हि तदा राजा नहुषोह्यमरावतीम्
राज्यं दत्तं महेन्द्रस्य सुरैःसर्वैर्महर्षिभिः । तदाऽगस्त्यादयः सर्वे नहुषं पर्युपासत
गन्धर्वाप्सरसो यक्षा विद्याधरमहोरगाः ।
रक्षाः सुपर्णाः पतगा ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥ ६७ ॥
तदा महोत्सवोजातो देवपुर्यां निरन्तरः । शंखतूर्यमृदङ्गानि नेदुर्दुन्दुभयः समम्
गायकाश्चजगुस्तत्रतथावाद्यानिवादकाः । नर्तकानन्नृतुस्तत्र तथा राज्यमहोत्सवे
अभिषिक्तस्तदा तत्र बृहस्पतिपुरोगमैः ॥ ७० ॥
अर्चितोदेवसूक्तैश्च यथावद् ग्रहपूजनम् । कृतवांश्चैवऋषिभिर्विद्वद्भिर्भावितात्मभिः
तथा च सर्वैः परिपूजितो महान्राजा सुराणां नहुषस्तदानीम् ।
इन्द्रासने चेन्द्रसमानरूपः संस्तूयमानः परमेण वर्चसा ॥ ७२ ॥
सुगन्धदीपैश्च सुवाससा युतोऽलङ्कारभोगैः सुविराजिताङ्गः ।
बभौ तदानीं नहुषो मुनीन्द्रैः संस्तूयमानो हि तथाऽमरेन्द्रैः ॥ ७३ ॥
इति परमकलाकुलान्वितोऽसौ सुरमुनिवरगणैश्च पूज्यमानः ।
नहुषनृपवरोऽभवत्तदानीं हृदि (सपदि) महता हृच्छयेन तप्तः ॥ ७४ ॥

नहुष उवाच

इन्द्राणी कथमद्यैव नायातिममसन्निधौ । तां चाह्वयतशीघ्रं भो मा विलम्बितुमर्हथ

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नहुषस्यवचःश्रुत्वाबृहस्पतिरुदारधीः। शचीभवनमासाद्य उवाच च सविस्तरम्
शक्रस्य दुर्निमित्तेन ह्यानीतो नहुषोऽत्रवै। राज्यार्थेभामिनित्वंचअर्द्धासनगताभव
शची प्रहस्य चोवाच बृहस्पतिमकल्मषम्।
असौ न परिपूर्णो हि यज्ञैः शक्रासने स्थितः॥
एकोनमश्वमेधानां शतं कृतमनेन वै॥ ७८॥
तस्मान्न योग्यो मां प्राप्तुं तत्त्वतो हि विमृश्यताम्।
यदि मां साभिलाषो हि परस्त्रियमचेतनः॥
अवाह्यवाहनेनैव अत्राऽऽगत्य लभेत माम्॥ ७६॥
तथेति गत्वा त्वरितो बृहस्पतिरुवाचतम्। नहुषंकामसन्तप्तं शच्योक्तंचयथातथम्
तथेति मत्वा राजाऽसौ नहुषः काममोहितः।
विमृश्य परया बुद्ध्या अवाह्यं किं प्रशस्यते॥ ८१॥
स बुद्ध्या च चिरं स्मृत्वा ब्राह्मणाश्च तपस्विनः।
अवाह्याश्च भवन्त्यस्मादात्मानं वाहयाम्यहम्॥ ८२॥
द्वाभ्यां च तस्याः प्राप्त्यर्थमिति मे हृदि वर्तते।
शिविकां च ददौ ताभ्यां द्विजाभ्यां काममोहितः॥ ८३॥
उपविश्यतदातस्यां शिबिकायांसमाहितः। सर्पसर्पेतिवचनान्नोदयामासतौतदा
अगस्त्यः शिविकावाही ततः क्रुद्धोऽशपन्नृपम्।
विप्राणामवमन्ता त्वमुन्मत्तोऽजगरो भव॥ ८५॥
शापोक्तिमात्रतो राजा पतितो ब्राह्मणस्य हि।
तथैवाऽजगरो भूत्वा विप्रशापो दुरत्ययः॥ ७६॥
यथाहिनहुषोजातस्तथा सर्वेऽपिताद‍ृशाः। विप्राणामवमानेनपतन्तिनिरयेऽशुचौ
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पदं प्राप्य विचक्षणैः। अप्रमत्तैर्नरैर्भाव्यमिहामुत्र च लब्धये॥
तथैव नहुषःसर्पो जातोऽरण्येमहाभये। एवं चैवाभवत्तत्र देवलोके ह्यराजकम्॥
तथैव ते सुराः सर्वे विस्मयाविष्टचेतसः।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अहो बत महत्कष्टं प्राप्तं राज्ञा ह्यनेन वै ॥ ६० ॥
न मर्त्यलोको न स्वर्गो जातो ह्यस्य दुरात्मनः ।
सतामवज्ञया सद्यः सुकृतं दग्धमेव हि ॥ ६१ ॥
याज्ञिको ह्यपरोलोके कथ्यतांच महामुने !। तदोवाच महातेजानारदो मुनिसत्तमः
ययातिं च महाभागा आनयध्वं त्वरान्विताः ।
देवदूतास्तु वै तूर्णं ययातिं द्रुतमानयन् ॥ ६३ ॥
विमानमारुह्य तदा महात्मा ययौ दिवं देवदूतैः समेतः ।
पुरस्कृतो देववरैस्तदानीं तथोरगैर्यक्षगन्धर्वसिद्धैः ॥ ६४ ॥
आयातः सोऽमरावत्यां त्रिदशैरभितोषितः ।
इन्द्रासने चोपविष्टो बभाषे च स सत्वरम् ॥ ६५ ॥
नारदेनैवमुक्तस्तुत्वं राजाह्याज्ञिकोह्यसि । सतामवज्ञयाप्राप्तो नहुषो दन्दशूकताम्
ये प्राप्नुवन्तिधर्मिष्ठादैवेनपरमं पदम् । प्राक्तनेनैव मूढास्ते न पश्यन्ति शुभाशुभम्
पतन्ति नरके घोरे स्तब्धा वै नात्र संशयः ॥ ६८ ॥

ययातिरुवाच

यैःकृतं चामितं पुण्यं तेषांविघ्नःप्रजायते । अल्पकत्वेन देवर्षे !विद्धि सर्वं परं मम॥
महादानानि दत्तानि अन्नदानयुतानि च । गोदानानि बहून्येव भूदानयुतानि च
तथैव सर्वाण्यपि चोत्तमानि दानानि चोक्तानि मनीषिभिर्यदा ।
एतानि सर्वाणि मया तथैव दत्तानि काले च महाविधानतः ॥ १०१
यज्ञैरिष्टं वाजपेयातिरात्रैर्ज्योतिष्टोमै राजसूयादिभिश्च ।
शास्त्रप्रोक्तैरश्वमेधादिभिश्च यूपैरेषाऽलङ्कृता भूः समन्तात् ॥ १०२ ॥
देवदेवोजगन्नाथ इष्टो यज्ञैरनेकशः । गालवाय पुरा दत्ता कन्या त्वेषा च माधवी
पत्नीत्वेन चतुर्भ्यश्चदत्ताःकन्यामुनेतदा । गालवस्यगुरोरर्थे विश्वामित्रस्यधीमतः
एवं भूतान्यनेकानि सुकृतानिमयापुरा । महान्ति च बहून्येवतानि वक्तुं न पार्यते
भूयः पृष्टः सर्वदेवैः स राजा कृतं सर्वं गुप्तमेवं यथार्थम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विज्ञातुमिच्छाम यथार्थतोऽपि सर्वे वयं श्रोतुकामा ययाते !॥ १०६ ॥

वचो निशम्य देवानां ययातिरमितद्युतिः ।
कथयामास तत्सर्वं पुण्यशेषं यथार्थतः ॥ १०७ ॥

कथितं सर्वमेतच्चनिःशेषं व्यासवत्तदा । स्वपुण्यकथनेनैव ययातिरपतद्भुवि ॥१०८
तत्क्षणादेव सर्वेषां सुराणांतत्र पश्यताम् । एवमेव तथा जातमराजकमतन्द्रितम्

अन्यो न दृश्यते लोके याज्ञिको यो हि तत्र वै ।
शक्रासनेऽभिषेकार्थं श्रूयतां हि द्विजोत्तमाः !॥ ११० ॥

सर्वे सुराश्च ऋषयोऽथ महाफणीन्द्रा गन्धर्वयक्षखगचारणकिन्नराश्च ।
विद्याधराःसुरगणाप्सरसांगणाश्चचिन्तापराःसमभवन्मनुजास्तथैवच

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे देवेन्द्रस्वाराज्याभिषेकवृत्तान्ते देवेन्द्रस्य-ब्रह्महत्योपद्रुतौ नहुषशापययातिभूपपुण्यक्षयवृत्तान्तवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

बृहस्पतिम्प्रतिइन्द्राण्याःशापवर्णनम्

लोमश उवाच

ततः शची तान्प्रोवाच वाचं धर्मार्थसंयुताम् ।
मा चिंता क्रियतां देवा बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ १ ॥

गच्छत त्वरिताः सर्वे शक्रं द्रष्टुं विचक्षणाः ।
ब्रह्महत्याभिभूतोऽसौ यत्रास्ते सुरसत्तमः ॥ २ ॥

बहूनां कारणेनैव विश्वरूपो हि मंदधीः । हतस्तेन महेन्द्रेण सर्वैःसोऽपिनिराकृतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मात्सर्वैर्भवद्भिश्च गन्तव्यं यत्र स प्रभुः। अवज्ञाहि कृता पूर्वं महेन्द्रेण तवानघ

अवज्ञामात्रक्षुब्धेन त्वया शप्तः पुरन्दरः।
तथैव शापितश्चासि मया त्वं हि बृहस्पते !॥ ५ ॥
निरस्तोऽपि हि तस्मात्त्वमवसानपरो भव ॥ ६ ॥
यथा मदर्थमानीतौ शक्रे जीवति तावुभौ।
त्वयि जीवति भो ब्रह्मन्कार्यं तव करिष्यति ॥ ७ ॥
कोऽपि सौभाग्यवाँल्लोके तव क्षेत्रे जनिष्यति।
पुत्रं विख्यातनामानमत्र नैवास्ति संशयः ॥ ८ ॥
गच्छ शीघ्रं सुरैःसार्द्धं शक्रमानय मा चिरम्।
प्रयासि त्वरितो नो चेत्पुनः शापं ददामि ते ॥ ९ ॥

शच्योक्तं वचनं श्रुत्वा सुरैःसार्द्धंजगामस। पुरंदरंगताःसर्वे ब्रह्महत्याभिपीडितम्

सरसस्तीरमासाद्य ते शक्रं चाऽभ्यवादयन्।
दृष्टाः शक्रेण ते सर्वे तदा ह्यप्सु स्थितेन वै ॥ ११ ॥

उवाचदेवान्देवेशः कस्माद्यूयमिहागताः। अहं हि पातकग्रस्तोब्रह्महत्यापरिप्लुतः

अप्सु तिष्ठामि भो देवा एकाकी तपसान्वितः ॥ १२ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्यसर्वे देवाः शतक्रतोः। ऊचुर्विह्वलिता एनं देवराजानमद्भुतम्
एतादृशं न वाच्यं ते परेषामुपकारतः। कृतं त्वयैव यत्कर्म विश्वरूपवधादिकम् ॥

विश्वकर्मसुतेनैव कृतं याजनमद्भुतम्।
येन देवाः क्षयं यान्ति ऋषयोऽपि महाप्रभाः॥ १५ ॥

तस्माद्धतस्त्वया देवा परेषामुपकारतः। ततःसर्वेवयं प्राप्तास्त्वां नेतुममरावतीम्
एवं विवदमानेषुदेवेषु च तदाऽब्रवीत्। ब्रह्महत्या त्वरायुक्ता देवेन्द्रं वरयाम्यहम्

तदा बृहस्पतिर्वाक्यमुवाच सहसैव तु ॥ १८ ॥

बृहस्पतिरुवाच

वासार्थं च करिष्यामः स्थानानि तव साम्प्रतम्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रसान्त्विता तदा हत्या देवैस्तत्कार्य गौरवात् ॥ १९ ॥
विमृश्य सर्वे विभजुश्चतुर्द्धा हत्यां सुरास्ते ऋषयो मनीषिणः ।
यक्षाः पिशाचा उरगाः पतंगास्तथा च सर्वे सुरसिद्धचारणाः ॥ २० ॥
आदौ क्षमां प्रति तदा ऊचुः सर्वे दिवौकसः ।
हे क्षमेंऽशस्त्वया ग्राह्यो हत्यायाः कार्यसिद्धये ॥ २१ ॥
सुराणां तद्वचः श्रुत्वा धरित्री कम्पिताऽवदत् ।
कथं ग्राह्यो मया ह्यंशो हत्यायास्तद्विमृश्यताम् ॥ २२ ॥
अहं हि सर्वभूतानां धात्री विश्वं धराम्यहम् ।
अपवित्रा भविष्यामि एनसा सम्वृता भृशम् ॥ २३ ॥
पृथ्व्यास्तद्वचनं श्रुत्वा वृहस्पतिरुवाच तम् ।
माभैषीश्चारुसर्वांगि निष्पापाऽसि न चान्यथा ॥ २४ ॥
यदा यदुकुले श्रीमान्वासुदेवो भविष्यति ।
तदा तत्पदविन्यासान्निष्पापा त्वं भविष्यसि ॥ २५ ॥
कुरु वाक्यं त्वमस्माकं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥
इत्युक्तापृथिवीतेषां निष्पापासाकरोद्वचः । ततोवृक्षान्समाहूयसर्वे देवाऽब्रुवन्वचः
हत्यांशो हि ग्रहीतव्यो भवद्भिः कार्य सिद्धये ।
एवमुक्ताऽब्रुवन्वृक्षा देवान्सर्वे समागताः ॥ २८ ॥
वयं सर्वे तथा भूतास्तापसानां फलप्रदाः ।
तदा हत्यान्विताः सर्वे भविष्यन्ति तपस्विनः ॥ २९ ॥
पापिनो हि महाभागास्तस्मात्सर्वं विमृश्यताम् ।
तदा पुरोधसा चोक्ताः सर्वे वृक्षाः समागताः ॥ ३० ॥
मा चिंता क्रियतां सर्वैःप्रसादाच्चशतक्रतोः । छेदिताश्चैवसर्वेवैह्यनेकांशत्वमागताः
ततो विटपिनो नित्यं यूयं सर्वे भविष्यथ ।
इत्युक्तास्ते तदा सर्वेऽगृह्णन्हत्यां विभागशः ॥ ३२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततोह्यपः समाहूय ऊचुः सर्वेदिवौकसः । अद्भिश्च गृह्यतामद्यहत्यांशःकार्यसिद्धये

तदा ह्यापो मिलित्वाऽथ ऊचुः सर्वाः पुरोधसम् ।
यानि कानि च पापानि तथा दुश्चरितानि च ॥ ३४ ॥
अस्मत्सम्पर्क सम्बन्धात्स्नानशौचाशनादिभिः ।
पुनन्ति प्राणिनः सर्वे पापेन परिवेष्टिताः ॥ ३५ ॥

तासां वचनमाकर्ण्य वृहस्पतिरुवाच ह । माभयं क्रियतामाप एनसा दुस्तरेणहि
आपः पुनंतु सर्वेषां चराचरनिवासिनाम् । तदा स्त्रियः समाहूय वृहस्पतिरुवाचह

अद्यैव ग्राह्यो हत्यांशः सर्वकायार्थसिद्धये ।
निशम्य तद्गुरोर्वाक्यमूचुः सर्वाश्च योषितः ॥ ३८ ॥

पापमाचरते योषा तेन पापेन नान्यथा । लिप्यन्ते बहवःपक्षाइति वेदानुशासनम्

श्रुतमस्ति न ते किंचिद्धे पुरोधो विमृश्यताम् ।
योषिद्भिः प्रोच्यमानोऽपि उवाचाऽथ वृहस्पतिः ॥ ४० ॥
मा भयं क्रियतां सर्वाः पापादस्मात्सुलोचना ।
भविष्याणां तथाऽन्येषां भविष्यति फलप्रदः ॥
हत्यांशो यो हि सर्वासां यथाकामित्वमेव च ॥ ४१ ॥

एवमंशाश्चहत्यायाश्चत्वारःकल्पिताःसुरैः निवासमकरोत्सद्यस्तेषुहत्याद्विजोत्तमाः
निष्पापो हि यदाजातो महेन्द्रोह्यभिषेचितः । देवपुर्यां सुरगणैस्तथैवऋषिभिःसह

शच्या समेतो हि तदा पुरन्दरो बभूव विश्वाधिपतिर्महात्मा ।
देवैः समेतो हि महानुभावैर्मुनीश्वरैः सिद्धगणैस्तदानीम् ॥ ४४ ॥
तदाऽग्नयः शोभना वायवश्च सर्वे ग्रहाः सुप्रभाः शान्तियुक्ताः ।
जाता सद्यः पृथिवी शोभमाना तथाऽद्रयो मणिप्रभवा बभूवुः ॥ ४५ ॥
प्रसन्नानि तथा ह्यासन्मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ४६ ॥

नद्यश्चाऽमृतवाहिन्योवृक्षाह्यासन्सदाफलाः । अकृष्टपच्यौषधयोबभूवुश्चामृतोपमाः
ऐकपद्येन सर्वेषामिन्द्रलोकनिवासिनाम् । बभूव परमोत्साहो महामोदकरस्तथा॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लोमश उवाच

एतस्मिन्नंतरे त्वष्टा दृष्ट्वा चेन्द्रमहोत्सवम् । बभूव रुषितोऽतीव पुत्रशोकप्रपीडितः
जगाम निर्वेदपरस्तपस्तप्तुं सुदारुणम् । तपसा तेन संतुष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः॥
त्वष्टारमब्रवीत्तुष्टो वरं वरय सुव्रत !। तदा चव्रे वरं त्वष्टा सर्वलोकभयावहम् ॥
वरं पुत्रो हि दातव्यो देवानां हि भयावहः ॥ ५१ ॥
तथेति च वरो दत्तो ब्रह्मणा परमेष्ठिना । वरदानात्सद्य एव बभूव पुरुषस्तदा ॥
वृत्रनामाङ्कितस्तत्र दैत्यो हि परमाद्भुतः । धनुषां शतमात्रं हि प्रत्यहं ववृधेऽसुरः
पातालान्निर्गता दैत्या ये पुराऽमृतमन्थने ।
घातिताः सुरसङ्घैश्च भृगुणा जीविताास्त्वरात् ॥ ५४ ॥
सर्वं महीतलं व्याप्तं तेनैकेन महात्मना ॥ ५५ ॥
तदा सर्वेऽपि ऋषयो वध्यमानास्तपस्विनः ।
ब्रह्माणं त्वरिताः सर्वे ऊचुर्व्यसनमागतम् ॥ ५६ ॥
तथा चेन्द्रादयो देवागंधर्वाः समरुद्गणाः । ब्रह्मणा कथितंसर्वंत्वष्टुश्चैतच्चिकीर्षितम्
भवद्वधार्थंजनितस्तपसापरमेण तु । वृत्रोनाममहातेजाः सर्वदैत्याधिपो महान्
तथापि यत्नः क्रियतां यथा वध्यो भवेदसौ ।
निशम्य ब्रह्मणो वाक्यमूचुर्देवाः सवासवाः ॥ ५६ ॥

देवा ऊचुः

यदा इन्द्रो हि हत्याया विमुक्तः स्थापितो दिवि ।
तदाऽस्माभिरकार्यं वै कृतमस्ति दुरासदम् ॥ ६० ॥
शस्त्राण्यस्त्राण्यनेकानि संक्षिप्तानि ह्यबुद्धितः ।
दधीचस्याश्रमे ब्रह्मन् ! किं कार्यं करवामहे ॥ ६१ ॥
तच्छ्रुत्वा प्रहसन्वाक्यं देवान्ब्रह्मा तदाऽब्रवीत् ।
चिरं स्थितानि विज्ञाय गच्छध्वं तानि वै सुराः ॥ ६२ ॥
गत्वा देवास्तदा सर्वे नापश्यन्स्वं स्वमायुधम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पप्रच्छुश्च दधीचिं ते सोऽवादीन्नैव वेद्म्यहम् ॥ ६३ ॥
पुनर्ब्रह्माणमागत्य ऊचुः सर्वे मुनेर्वचः ॥ ६४ ॥
ब्रह्मोवाचतदादेवान्सर्वेषांकार्यसिद्धये । तस्यास्थीन्येवयाचध्वंप्रदास्यतिनसंशयः
तच्छ्रुत्वा ब्रह्मणो वाक्यं शक्रो वचनमब्रवीत् ॥ ६६ ॥
विश्वरूपो हतो देव देवानां कार्यसिद्धये । एकएव तदा ब्रह्मन्पापिष्ठोऽहंकृतः सुरैः
तथा पुरोधसा चैव निःश्रीकस्तत्क्षणात्कृतः ।
दिष्ट्या परमया चाऽहं प्रविष्टो निजमन्दिरम् ॥ ६८ ॥
दधीचं घातयित्वा वै तस्याऽस्थीनि बहून्यपि ।
अस्त्राणि तानि भगवन्कृतानि ह्यशुभानि वै ॥ ६९ ॥
त्वष्ट्राहि जनितो यो वै वृत्रोनामैषदैत्यराट् । कथंतं घातयाम्येवंसततंपापभीरुणा
शक्रेणोक्तं निशम्याऽथ ब्रह्मा वाक्यमुवाच ह ॥ ७० ॥
अर्थशास्त्रपरेणैवविधिनातमबोधयत् । आततायिनमायान्तंब्राह्मणंवातपस्विनम्
हन्तुकामं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ ७१ ॥

इन्द्र उवाच

दधीचस्यवधाद्ब्रह्मन्नहं भीतो न संशयः । तस्माद्ब्रह्मवधात्सत्यंमहदेनोभविष्यति
अतो न कार्यमस्माभिर्ब्राह्मणानां तु हेलनम् ।
हेलनाद् बहवो दोषा भविष्यन्ति न चान्यथा ॥ ७३ ॥
अदृष्टं परमं धर्म्यं विधिना परमेण हि । कर्तव्यं मनसा चैवं पुरुषेण विजानता ॥
निःस्पृहं तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा ब्रह्मा ह्युवाच तम् ।
शक्र ! स्वबुद्ध्या वर्तस्व दधीचिं गच्छ सत्वरम् ॥ ७५ ॥
याचस्व तस्य चाऽस्थीनि दधीचेः कार्यगौरवात् ।
गुरुणा सहितः शक्रो देवैः सह समन्वितः ॥ ७६ ॥
तथेति गत्वा ते सर्वे दधीचस्याऽऽश्रमं शुभम् ।
नानासत्त्वसमायुक्तं वैरभावविवर्जितम् ॥ ७७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मार्जारमूषकाश्चैव परस्परमुदान्विताः । ऐकपद्येन सिंहाश्च गजिन्यः कलभैः सह

तथा जात्यश्च विविधाः क्रीडायुक्ताः परस्परम् ।

नकुलैः सह सर्पाश्च क्रीडायुक्ताः परस्परम् ॥ ७६ ॥

एवम्विधान्यनेकानिह्याश्चर्याणि तदाश्रमे । पश्यंतोविबुधाःसर्वे विस्मयंपरमंययुः

अथासने मुनिश्रेष्ठं ददृशुः परमास्थितम् । तेजसापरमेणैव भ्राजमानं यथा रविम्

विभावसुं द्वितीयं वा सुवर्चासहितं तदा ।

यथा ब्रह्मा हि सावित्र्या तथाऽसौ मुनिसत्तमः ॥ ८२ ॥

तंप्रणम्य ततो देवा वचनं चेदमब्रुवन् । त्वं दाता त्रिषुलोकेषुत्वत्सकाशमिहागताः

निशम्य वचनं तेषां देवानां मुनिरब्रवीत् । किमर्थमागताःसर्वेवदध्वंतत्सुरोत्तमाः

प्रयच्छामि न संदेहो नान्यथा मम भाषितम् ।

तदोचुः सहिताः सर्वे दधीचिं स्वार्थकामुकाः ॥ ८५ ॥

भयभीता वयंविप्र भवद्दर्शनकांक्षिणः । त्रातारंत्वांसमाकर्ण्यब्रह्मणानोदितावयम्

सम्प्राप्ता विद्धि तत्सर्वं दातुमर्होऽथ सुव्रत ! ॥ ८७ ॥

निशम्य वचनं तेषां किं दातव्यं तदुच्यताम् ॥ ८८ ॥

ततोदेवाब्रुवन्विप्र दैत्यानांनिधनाय नः । शस्त्रनिर्माणकार्यार्थंतवास्थीनिप्रयच्छवै

प्रहस्योवाचविप्रर्षिस्तिष्ठध्वंक्षणमेवहि । स्वयमेव त्वहं देवास्त्यक्ष्यामद्यकलेवरम्

इत्युक्त्वा तानथो पत्नीं समाहूय सुवर्चसम् ।

प्रोवाच स महातेजाः शृणु देवि! शुचिस्मिते !॥ ९१ ॥

अस्थ्यर्थंयाचितो देवैस्त्यजाम्येतत्कलेवरम् । ब्रह्मलोकंव्रजाम्यद्यपरमेणसमाधिना

मयि याते ब्रह्मलोकं त्वं स्वधर्मेण तत्र माम् ।

प्राप्स्यस्येव न सन्देहो वृथा चिन्तां च मा कृथाः ॥ ९३ ॥

इत्युक्त्वा तां स्वपत्नीं स प्रेषयामास चाऽश्रमम् ।

ततो देवाग्रतो विप्रः समाधिमगमत्तदा ॥ ९४ ॥

समाधिना परेणैव विसृज्य स्वं कलेवरम् । ब्रह्मलोकं गतः सद्यः पुनर्नावर्तते यतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दधीचिनामा मुनिवृन्दवर्यः शिवप्रियः शिवदीक्षाभियुक्तः ।
परोपकारार्थमिदं कलेवरं शीघ्रं स विप्रोऽत्यजदात्मना तदा ॥ ६६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे देवैरस्थिकृतेऽभ्यर्थितस्य दधीचेर्योगेन स्वदेहविसर्जनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

दधीचिशरीरत्यागानन्तरं तत्पत्न्या देवान्प्रति शापः

लोमश उवाच

ततः सर्वेसुरगणाद्दृष्ट्वा तं विलयं गतम् । चिन्तयन्तः सुरगणाः कथं च विदधामहे
सुरभिं चाह्वयित्वाथतदोवाचशचीपतिः । कलेवरंदधीचस्यलिह्यास्त्वंवचनान्मम
तथेति चवचोमत्वातत्क्षणादेवलिह्यतत् । निर्मांसंचकृतंसद्यस्तयाधेन्वाकलेवरम्

जगृहुस्तानि चाऽस्थीनि चक्रुःशस्त्राणि वै सुराः ।
तस्य वंशोद्भवं वज्रं शिरोब्रह्मशिरस्तथा ॥ ४ ॥
अन्यानि चास्थीनि बहूनि तस्य ऋषेस्तदानीं जगृहुः सुराश्च ।
तथा शिराजालमयांश्च पाशांश्चक्रुः सुरा वैरयुताश्च दैत्यान् ॥ ५ ॥

शस्त्राणिकृत्वा ते सर्वे महाबलपराक्रमाः । ययुर्देवास्त्वरायुक्ता वृत्रघातनतत्पराः
ततः सुवर्चाश्चदधीचिपत्नी या प्रेषिता सा सुरकार्यसिद्धये ।

व्यलोकयत्तत्र समेत्य सर्वं मृतं पतिं देहमथो ददर्श तम् ॥ ७ ॥
ज्ञात्वा च तत्सर्वमिदं सुराणां कृत्यं तदानीं च चुकोप साध्वी ।
ददौ सतीशापमतीवरुष्टा तदा सुवर्चा ऋषिवर्यपत्नी ॥ ८ ॥
अहो सुरा दुष्टतराश्च सर्वे सर्वे ह्यशक्ताश्च तथैव लुब्धाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्माच्च सर्वेऽप्रजसो भवन्तु दिवौकसोऽद्यप्रभृतीत्युवाच सा ॥ ६ ॥
एवं शापंददौतेषां सुराणांसातपस्विनी । प्रविश्याश्वत्थमूलेसास्वोदरंदारयत्तदा

निर्गतो जठराद्गर्भो दधीचस्य महात्मनः ।

साक्षाद्रुद्रावतारोऽसौ पिप्पलादो महाप्रभः ॥ ११ ॥
प्रहस्य जननीगर्भमुवाचरुषितेक्षणा । सुवर्चा तं पिप्पलादं चिरंतिष्ठास्य सन्निधौ
अश्वत्थस्य महाभाग! सर्वेषांसफलो भवेः । तथैवभाषमाणासा सुवर्चातनयंप्रति

पतिमन्वगमत्साध्वी परमेण समाधिना ॥ १३ ॥

एवं दधीचपत्नी सा पतिना स्वर्गमाव्रजत् ॥ १४ ॥

ते देवाः कृतशस्त्रास्त्रा दैत्यान्प्रतिसमुत्सुकाः ।

आजग्मुश्चेन्द्रमुख्यास्ते महाबलपराक्रमाः ॥ १५ ॥

गुरुं पुरस्कृत्य तदाज्ञया ते गणाः सुराणां बहवस्तदानीम् ।

भुवं समागत्य च मध्यदेशमूचुश्च सर्वे परमास्त्रयुक्ताः ॥ १६ ॥
समागतानुपसृत्य देवांश्चेन्द्रपुरोगमान् । ययौवृत्रो महादैत्यो दैत्यवृन्दसमावृतः
यथा मेरोश्च शिखरंपरिपूर्णं प्रदृश्यते । तथासोऽपि महातेजा विश्वकर्म्मसुतोमहान्
तेन दृष्टो महेन्द्रश्च महेन्द्रेण महासुरः । देवानां दानवानां च दर्शनं च महाद्भुतम्
तदा ते बद्धवैराश्च देवदैत्याः परस्परम् । अन्योन्यमभिसंरब्धाजगर्ज्जुः परमाद्भुतम्

वादित्राणि च भीमानि वाद्यमानानि सर्वशः ।

श्रूयन्तेऽत्र गभीराणि सुरासुरसमागमे ॥ २१ ॥
वाद्यमानेषु तूर्येषु ते सर्वे त्वरयान्विताः । अनेकशस्त्रसङ्घातैर्जघ्नुरन्योन्यमोजसा
तदा देवासुरे युद्धे त्रैलोक्यं सचराचरम् । भयेन महता युक्तं बभूव गतचेतनम् ॥

छेदिताः स्फोटिताश्चैव केचिच्छस्त्रैर्द्विधा कृताः

नाराचैश्च तथा केचिच्छस्त्रास्त्रैः शकलीकृताः ॥ २४ ॥
भल्लैश्चेरुर्हताःकेचिद्व्यङ्गभूता दिवौकसः । रश्मयोमेघसम्भूताःप्रकाशंतेनभस्स्विव
शिरांसि पतितान्येवबहूनि च नभस्तलात् । नक्षत्राणीवचयथामहाप्रलयसङ्कुलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रवर्तितं मध्यदेशे सर्वभूतक्षयावहम् । शक्रेण सहसङ्ग्रामं चकार नमुचिस्तदा ॥
वज्रेण जघ्ने तरसा नमुचिं देवराट् स्वयम् । नरोमैकं च त्रुटितं नमुचेरसुरस्य च
वज्रेणापि तदा सर्वे विस्मयंपरमंगताः । असुराश्चसुराश्चैव महेन्द्रोव्रीडितस्तदा
गदया नमुचिं जघ्ने गदा सापि विचूर्णिता । नमुचेरङ्गलग्नाऽपि पपातवसुधातले
तथा शूलेन महता तं जघान पुरन्दरः । तच्छूलं शतधा चूर्णं नमुचेरङ्गमाश्रितम्
एवं तं विविधैःशस्त्रैराजघान सुरारिहा । प्रहस्यमानो नमुचिर्न जघान पुरन्दरम्

तूष्णींभूतस्तथा चेन्द्रश्चिन्तया परया युतः ।
किं कार्यं किमकार्यं वा इतीन्द्रो नाविदत्तदा ॥ ३३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र महायुद्धे महाभये । जाता नभोगता वाणीइन्द्रमुद्दिश्यसत्वरम्

जह्येनमद्याशु महेन्द्र! दैत्यं दिवौकसां घोरतरं भयावहम् ।
फेनेन चैवाशु महासुरेन्द्रमपां समीपेन दुरासदेन ॥ ३५ ॥
अन्येन शस्त्रेण च आहतोऽसौ वध्यः कदाचिन्न भवत्ययन्तु ।
तस्माच्च देवेश! वधार्थमस्य कुरु प्रयत्नं नमुचेर्दुरात्मनः ॥ ३६ ॥
निशम्य वाचं परमार्थयुक्तां दैवीं सदानन्दकरीं शुभावहाम् ।
चक्रे परं यत्नवतां वरिष्ठो गत्वोदधेः पारमनन्तवीर्यः ॥ ३७ ॥

तत्रागतं समीक्ष्याऽथ नमुचिः क्रोधमूर्च्छितः । हत्वाशूलेनदेवेन्द्रं प्रहसन्निदमब्रवीत्
समुद्रस्यतटःकस्मात्सेवितःसुरसत्तम !। विहायरणभूमिं च त्यक्तशस्त्रोऽभवद्भवान्

त्वदीयेनैव वज्रेण किं कृतं मम दुर्मते! ॥ ४० ॥
तथाऽन्यानि च शस्त्राणि अस्त्राणि सुबहूनि च ।
गृहीतानि पुरामन्द हन्तुमामेव चाऽधुना ॥ ४१ ॥

किं करिष्यसिमांहंतुंयुद्धायसमुपस्थितः । केनशस्त्रेणरेमन्दयोद्धुमिच्छसिसंयुगे
त्वां घातयामि चाद्यैवयदितिष्ठसिसंयुगे । नोचेद्गच्छमयामुक्तश्चिरंजीवसुखीभव
एवं स गर्वितं तस्य वाक्यमाहवशोभिनः । श्रुत्वामहेन्द्रोऽपि रुषाजगृहेफेनमद्भुतम्

फेनं करस्थं दृष्ट्वा तु असुरा जहसुस्तदा ॥ ४५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

क्षयं गतानि चास्त्राणि फेनेनैव पुरंदरः । हन्तुमिच्छति मामद्य शतक्रतुरुदारधीः
एवं प्रहस्य नमुचिरवज्ञाय पुरन्दरम् । सावज्ञं पुरतस्तस्मैनमुचिर्दैत्यपुङ्गवः ॥ ४७॥
तदैव तं स फेनेन शीघ्रमिन्द्रो जघान ह ॥ ४८ ॥
हते तुनमुचौदेवाःसर्वेचैवमुदान्विताः । साधुसाध्विविशब्देनऋषयश्चाभ्यपूजयन्
तदा सर्वे जयं प्राप्ता हत्वा नमुचिमाहवे ।
दैत्यास्ते कोपसंरब्धा योद्धुकामा मुदान्विताः ॥ ५० ॥
पुनः प्रववृते युद्धं देवानां दानवैः सह । शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैः परस्परवधैषिभिः
यदा ते ह्यसुरा देवैः पातिताश्च पुनःपुनः ।
तदा वृत्रो महातेजाः शतक्रतुमुपाव्रजत् ॥ ५२ ॥
वृत्रं दृष्ट्वा तदा सर्वे ससुरासुरमानवाः । भयेन महताविष्टाः पतिता भुवि शेरते॥
एवं भीतेषु सर्वेषु सुरसिद्धेषु वै तदा । इन्द्रश्चैरावतारूढो वज्रपाणिः प्रतापवान्
छत्रेण ध्रियमाणेन चामरेण विराजितः ।
तदा सर्वैः समेतो हि लोकपालैः प्रतापितः ॥ ५५ ॥
वृत्रं विलोक्य ते सर्वे लोकपाला महेश्वराः ।
भयभीताश्च ते सर्वे शिवं शरणमन्वयुः ॥ ५६ ॥
मनसाचिन्तयन्सर्वे शंकरं लोकशंकरम् । लिंगं संपूज्य विधिवन्महेन्द्रोजयकामुकः
गुरुणा विदितः सद्यो विश्वासेन परेण हि ।
उवाच च तदा शक्रं बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ५८ ॥

बृहस्पतिरुवाच

कार्तिके शुक्लपक्षे तु मन्दवारेत्रयोदशी । समग्रा यदि लभ्येत सर्वप्राप्त्यै न संशयः
तस्यां प्रदोषसमये लिङ्गरूपी सदाशिवः । पूजनीयो हि देवेन्द्र सर्वकामार्थसिद्धये
स्नात्वा मध्याह्नसमयेतिलामलकसंयुतम् ।
शिवस्य चाऽर्चनं कुर्याद् गन्धपुष्पफलादिभिः ॥ ६१ ॥
पश्चात्प्रदोषवेलायां स्थावरंलिङ्गमर्च्चयेत् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्वयम्भुस्थापितं चापिपौरुषेयमपौरुषम् ॥ ६२ ॥
जने वा विजने वापि अरण्ये वा तपोवने । तल्लिङ्गमर्च्चयेद्भक्त्या प्रदोषेतुविशेषतः
ग्रामाद् बहिः स्थितं लिङ्गं ग्रामाच्छतगुणं फलम् ।
बाह्याच्छतगुणं पुण्यमरण्ये लिङ्गमद्भुतम् ॥ ६४ ॥
आरण्याच्छतगुणं पुण्यमर्चितं पार्वतं तथा ।
पार्वताच्चैव लिंगाच्च फलं चायुतसंज्ञितम् ॥
तपोवनाश्रितं लिङ्गं पूजितं वा महाफलम् ॥ ६५ ॥
तस्मादेतद्विभागेन शिवपूजनार्चनं बुधैः । कर्तव्यं निपुणत्वेनतीर्थस्नानादिकंतथा
पञ्चपिण्डान्समुद्धृत्य स्नानमात्रेण शोभनम् ।
कूपे स्नानं प्रकुर्वीत उद्धृतेन विशेषतः ॥ ६७ ॥
तडागे दश पिण्डांश्चउद्धृत्यस्नानमाचरेत् । नदीस्नानंविशिष्टंचमहानद्यांविशेषतः
सर्वेषामपि तीर्थानांगङ्गास्नानंविशिष्यते । देवखातेचतत्तुल्यंप्रशस्तंस्नानमाचरेत्
प्रदीपानां सहस्रेण दीपनीयः सदाशिवः । तथादीपशतेनापि द्वात्रिंशद्दीपमालया
घृतेन दीपयेद्दीपाञ्छिवस्य परितुष्टये । तथा फलैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्गन्धधूपकैः ॥
उपचारैः षोडशभिर्लिङ्गरूपी सदाशिवः । पूज्यः प्रदोषवेलायां नृभिःसर्वार्थसिद्धये
प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं तथा । नमस्कारान्प्रकुर्वीत तावत्संख्यान्प्रयत्नतः
प्रदक्षिणनमस्कारैः पूजनीयः सदाशिवः ।
नाम्नां शतेन रुद्रोऽसौ स्तवनीयो यथाविधि ॥ ७४ ॥
नमो रुद्राय भीमाय नीलकण्ठाय वेधसे ।
कपर्द्दिने सुरेशाय व्योमकेशाय वै नमः ॥ ७'१
वृषध्वजाय सोमाय नीलकण्ठाय वै नमः । दिगम्बराय भर्गाय उमाकांतकपर्द्दिने
तपोमयाय व्याप्ताय शिपिविष्टाय वै नमः ।
व्यालप्रियाय व्यालाय व्यालानां पतये नमः ॥ ७७ ॥
महीधराय व्याघ्राय पशूनां पतये नमः । त्रिपुरांतकसिंहाय शार्दूलोग्रवराय च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मीनाय मीननाथाय सिद्धाय परमेष्ठिने। कामांतकाय बुद्धायबुद्धीनां पतयेनमः
कपोताय विशिष्टाय शिष्टाय परमात्मने। वेदाय वेदबीजाय देवगुह्याय वै नमः

दीर्घाय दीर्घदीर्घाय दीर्घार्घाय महाय च।
नमो जगत्प्रतिष्ठाय व्योमरूपाय वै नमः ॥ ८१ ॥

गजासुरविनाशाय ह्यन्धकासुरभेदिने। नीललोहितशुक्लाय चण्डमुण्डप्रियायच ॥
भक्तिप्रियाय देवाय ज्ञानज्ञानाव्ययाय च। महेशाय नमस्तुभ्यं महादेवहराय च ॥
त्रिनेत्राय त्रिवेदाय वेदांगाय नमोनमः। अर्थाय अर्थरूपाय परमार्थाय वै नमः ॥

विश्वरूपाय विश्वाय विश्वनाथाय वै नमः।
शङ्कराय च कालाय कालावयवरूपिणे ॥ ८५ ॥
अरूपाय च सूक्ष्माय सूक्ष्मसूक्ष्माय वै नमः।
श्मशानवासिने तुभ्यं नमस्ते कृत्तिवाससे ॥ ८६ ॥

शशाङ्कशेखरायैव रुद्रविश्वाश्रयाय च। दुर्गाय दुर्गसाराय दुर्गावयवसाक्षिणे ॥
लिङ्गरूपाय लिंगाय लिंगानांपतये नमः। नमः प्रणवरूपाय प्रणवार्थाय वै नमः

नमोनमः कारणकारणाय ते मृत्युंजयायाऽऽत्मभवस्वरूपिणे।
त्रियम्बकायासितकण्ठभर्ग! गौरीपते! सकलमङ्गलहेतवे नमः ॥ ८६ ॥

बृहस्पतिरुवाच

नाम्नांशतं महेशस्य उच्चार्यं व्रतिना तदा। प्रदक्षिणनमस्कारैरेतत्संख्यैः प्रयत्नतः

कार्यं प्रदोषसमये तुष्ट्यर्थं शङ्करस्य च ॥ ९० ॥

एवं व्रतं समुद्दिष्टं तव शक्र! महामते। शीघ्रं कुरु महाभाग पश्चाद्युद्धं कुरु प्रभो

शम्भोः प्रसादात्सर्वं ते भविष्यति जयादिकम् ॥ ९२ ॥

वृत्रो ह्ययं महातेजा दैतेयस्तपसापुरा। शिवं प्रसादयामास पर्वते गन्धमादने ॥

नाम्ना चित्ररथो राजा वनं चित्ररथस्य तत्।
एतज्जानीहि भो इन्द्र! शिवपुर्याः समीपतः ॥ ९४ ॥

यस्मिन्वने महाभाग! नसंति च षडूर्मयः। तस्माच्चैत्ररथं नाम वनं परममङ्गलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्य राज्ञः शिवेनैव दत्तं यानं महाद्भुतम् ॥ ९५ ॥
कामगं किङ्किणीयुक्तं सिद्धचारणसेवितम् ।
गन्धर्वैरप्सरोयक्षैः किन्नरैरुपशोभितम् ॥ ९६ ॥
ततस्तेनैव यानेनपृथिवींपर्यटन्पुरा । तथागिरीशमुख्यांश्च द्वीपांश्चविविधांस्तथा
एकदा पर्यटन्राजा नाम्ना चित्ररथो महान् ।
कैलाशमागतस्तत्र स ददर्श पराद्भुतम् ॥ ९८ ॥
सभातलं महेशस्य गणैश्चैव विराजितम् ।
अर्द्धाङ्गलग्नया देव्या शोभितं च महेश्वरम् ॥ ९९ ॥
निरीक्ष्य देव्या सहितं सदाशिवं देव्यान्वितं वाक्यमिदं बभाषे
वयं च शंभो! विषयान्विताश्च मर्त्यादयः स्त्रीजिताश्चापि चान्ये ।
न लोकमध्ये वयमेव चाऽज्ञाः स्त्रीसेवनं लज्जया नैव कुर्मः ॥ १०१ ॥
एतद्वाक्यं निशम्याऽथमहेशः प्रहसन्निव । उवाचन्यायसंयुक्तंसर्वेषामपिश्रृण्वताम्
भयं लोकापवादाच्चसर्वेषामपिनान्यथा । ग्रासितं कालकूटं च सर्वेषामपिदुर्जरम्
तथापि उपहासो मे कृतो राज्ञा हि दुर्जरः ।
तं चित्ररथमाहूय गिरिजावाक्यमब्रवीत् ॥ १०४ ॥

गिरिजोवाच

रे दुरात्मन्कथं त्वज्ञ!शङ्करश्चोपहासितः । मयासहैवमन्दात्मन्द्रक्ष्यसेकर्मणःफलम्
साधूनां समचित्तानामुपहासं करोति यः ।
देवो वाऽप्यथवा मर्त्यः स विज्ञेयोऽधमाधमः ॥ १०६ ॥
एते मुनीन्द्राश्च महानुभावास्तथा ह्यमी ऋषयो वेदगर्भाः ।
तथैव सर्वे सनकादयो ह्यमी अज्ञाश्च सर्वे शिवमर्चयन्ते ?॥ १०७ ॥
रे मूढ! सर्वेषु जनेष्वभिज्ञस्त्वमेक एवाऽद्य न चापरे जनाः ।
तस्मादभिज्ञं हि करोमि दैत्यं देवैर्द्विजैश्चापि बहिष्कृतं त्वाम् ॥ १०८॥
एवंशप्तस्तयादेव्या भवान्या राजसत्तमः । राजाचित्ररथःसद्यः पपातसहसादिवः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आसुरीं योनिमासाद्य वृत्रोनाम्नाऽभवत्तदा ।
तपसा परमेणैव त्वष्ट्रा संयोजितः क्रमात् ॥ ११० ॥
तपसातेनमहता अजेयोवृत्र उच्यते । तस्माच्छम्भुंसमभ्यर्च्यप्रदोषेविधिनाऽधुना
जहि वृत्रं महादैत्यं देवानां कार्यसिद्धये । गुरोस्तद्वचनंश्रुत्वाउवाचाऽथशतक्रतुः
सोद्यापनविधिं ब्रूहि प्रदोषस्य च मेऽधुना ॥ ११२ ॥

बृहस्पतिरुवाच

कार्त्तिकेमासिसम्प्राप्ते मन्दवारे त्रयोदशी । सम्पूर्तिस्तु भवेत्तत्र सम्पूर्णव्रतसिद्धये
वृषभो राजतः कार्यःपृष्ठेतस्यसुपीठकम् । तस्योपरिन्यसेद्देवमुमाकातंत्रिलोचनम्
पञ्चवक्त्रंदशभुजमर्द्धाङ्गे गिरिजांसतीम् । एवंचोमामहेशं च सौवर्णं कारयेद्बुधः
सवृषं ताम्रपत्रे च वस्त्रेण परिगुण्ठिते ।
स्थापयित्वोमया सार्द्धं नानाभोगसमन्वितम् ॥ ११६ ॥
विधिना जागरं कुर्याद्रात्रौ श्रद्धासमन्वितः ।
पञ्चामृतेन स्नपनं कार्यमादौ प्रयत्नतः ॥ ११७ ॥
गोक्षीरस्नानं देवेश! गोक्षीरेण मयाकृतम् । स्नपनं देवदेवेश गृहाण परमेश्वर ! ॥
दध्नाचैवमयादेव स्नपनं क्रियतेऽधुना । गृहाण च मया दत्तं सुप्रसन्नो भवाद्य वै
सर्पिषा च मयादेव स्नपनं क्रियतेऽधुना । गृहाण श्रद्धया दत्तं तव प्रीत्यर्थमेव च
इदं मधु मया दत्तं तव प्रीत्यर्थमेव च । गृहाण त्वं हि देवेश मम शान्तिप्रदो भव
सितया देवदेवेश स्नपनं क्रियतेऽधुना । गृहाण श्रद्धयादत्तां सुप्रसन्नो भव प्रभो
एवं पञ्चामृतेनैव स्नपनीयो वृषध्वजः । पश्चादर्घ्यं प्रदातव्यं ताम्रपात्रेण धीमता
अनेनैव च मन्त्रेण उमाकान्तस्य तुष्टये ॥ १२३ ॥
अर्घ्योऽसि त्वमुमाकान्त!अर्घेणानेन वै प्रभो । गृहाणत्वंमयादत्तं प्रसन्नोभवशङ्कर
मया दत्तं च ते पाद्यं पुष्पगन्धसमन्वितम् । गृहाण देवदेवेश! प्रसन्नो वरदो भव
विष्टरं विष्टरेणैव मया दत्तं च वै प्रभो !। शान्त्यर्थं तवदेवेश वरदो भव मे सदा ॥
आचमनीयं मया दत्तं तव विश्वेश्वर प्रभो !। गृहाणपरमेशान तुष्टो भव ममाद्य वै

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्रह्मग्रन्थिसमायुक्तं ब्रह्मकर्मप्रवर्त्तकम् । यज्ञोपवीतं सौवर्णं मया दत्तं तव प्रभो
सुगन्धं चन्दनं देव! मया दत्तं च वै प्रभो! ।
भक्त्या परमया शम्भो ! सुगन्धं कुरु मां भव ! ॥ १२६ ॥
दीपं हि परमं शम्भो ! घृतप्रज्वलितं मया । दत्तं गृहाण देवेश मम ज्ञानप्रदो भव॥
दीपं विशिष्टं परमं सर्वौषधिविजृम्भितम् । गृहाण परमेशान मम शान्त्यर्थमेव च
दीपावलीं मयादत्तां गृहाण परमेश्वर । आरार्तिकप्रदानेन मम तेजःप्रदो भव ॥
फलदीपादिनैवेद्यताम्बूलादिक्रमेण च । पूजनीयो विधानज्ञैस्तस्यां रात्रौप्रयत्नतः
पश्चाज्जागरणं कार्यं गृहे वा देवतालये ।
वितानमण्डपं कृत्वा नानाश्चर्यसमन्वितम् ।
गीतवादित्रनृत्येन अर्चनीयः सदाशिवः ॥ १३४ ॥
अनेनैव विधानेन प्रदोषोद्यापनेविधिः । कार्योविधिमता शक्र सर्वकार्यार्थसिद्धये
गुरुणा कथितं सर्वं तच्चकार शतक्रतुः । तेनैव च सहायेन इन्द्रोयुद्धपरायणः ॥
वृत्रं प्रतिसुरैः सार्द्धं युयुधे च शतक्रतुः । तुमुलं युद्धमभवद्देवानां दानवैः सह ॥
तस्मिन्सुतुमुले गाढे देवदैत्यक्षयावहे । द्वन्द्वयुद्धं सुतुमुलमतिवेलं भयावहम् ॥
व्योमोयमेन युयुधे ह्यग्निना तीक्ष्णकोपनः । वरुणेनमहादंष्ट्रोवायुना च महाबलः
द्वन्द्वयुद्धरताः सर्वे अन्योन्यबलकाङ्क्षिणः ॥ १४० ॥
तथैव ते देववरा महाभुजाः सङ्ग्रामशूरा जयिनस्तदाऽभवन् ।
पराजयं दैत्यवराश्च सर्वे प्राप्तास्तदानीं परमं समन्तात् ॥ १४१ ॥
दृष्ट्वा सुरैर्दैत्यवरान्पराजितान्पलायमानानथ कान्दिशीकान् ।
तदैव वृत्रः परमेण मन्युना महाबलो वाक्यमिदं बभाषे ॥ १४२ ॥

वृत्र उवाच

हे दैत्याः परमार्ताश्चकस्माद्यूयं भयातुराः । पलायनपराः सर्वे विसृज्यरणमद्भुतम्
स्वंस्वं पराक्रमं वीरा युद्धाय कृतनिश्चयाः । दर्शयध्वंसुरगणास्सूदयध्वंमहाबलाः
गदाभिः पट्टिशैः खड्गैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

असिभि(ऋष्टिभि)र्भिन्दिपालैश्च पासतोमरमुष्टिभिः ॥ १४५ ॥
तदादेवाश्च युयुधुर्दधीचास्थिसमुद्भवैः । शस्त्रैरस्त्रैश्च परमैरसुरान्समदारयन् ॥१४६
पुनर्दैत्याहता देवैः प्राप्तास्तेऽपि पराजयम् । पुनश्चतेन वृत्रेणनोद्यमानाःसुरान्प्रति
यदा हि ते दैत्यवराः सुरेशैर्निहन्यमानाश्च विदुद्रुवुर्दिशः ।
केचिद् द्रष्ट्वा दानवास्ते तदानीं भीतित्रस्ताः क्लीबरूपाः क्रमेण ॥१४८
वृत्रेण कोपिना चैवं धिक्कृता दैत्यपुङ्गवाः । हेपुलोमन्महाभागवृषपर्वन्नमोऽस्तुते
हे धूम्राक्ष महाकाल महादैत्यवृकासुर । स्थूलाक्ष हेमहादैत्यस्थूलदंष्ट्रनमोऽस्तुते
स्वर्गद्वारं विहायैव क्षत्रियाणां मनस्विनाम् ।
पलायध्वं किमर्थं वा सङ्ग्रामाङ्गणमुत्तमम् ॥ १५१ ॥
सङ्गरे मरणं येषां ते यान्ति परमं पदम् । यत्रतत्र च लिप्सेत सङ्ग्रामे मरणं बुधः
त्यजन्ति सङ्गरं ये वै ते यान्ति निरयं ध्रुवम् ॥ १५३ ॥
ये ब्राह्मणार्थे भृत्यार्थे स्वार्थे वै शस्त्रपाणयः ।
सङ्ग्रामं ये प्रकुर्वन्ति महापातकिनो नराः ॥ १५४ ॥
शस्त्रघातहता ये वै मृता वा सङ्गरे तथा ।
ये यान्ति परमं स्थानं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १५५ ॥
शस्त्रैर्विच्छिन्नदेहा ये गवार्थे स्वामिकारणात् ।
रणे मृताः क्षता ये वै ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १५६ ॥
तस्माद्रणेऽपि ये शूराः पापिनो निहताः पुरः (ऽपिहतास्तुते) ।
प्राप्नुवन्ति परं स्थानं दुर्लभं ज्ञानिनामपि ॥ १५७ ॥
अथवा तीर्थगमनं वेदाध्ययनमेव च । देवतार्चनयज्ञादि श्रेयांसि विविधानि च ॥
ऐकपद्येन तान्येव कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
संग्रामे पतितानां च सर्वशास्त्रेष्वयं विधिः ॥ १५९ ॥
तस्माद्युद्धावदानं च कर्तव्यमविशंकितैः । भवद्भिर्नान्यथा कार्यं देववाक्यप्रमाणतः
यूयं सर्वे शौरवृत्त्या समेताः कुलेन शीलेन महानुभावाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पदानि तान्येव पलायमाना गच्छन्त्यशूरा रणमण्डलाच्च ॥ १६१ ॥
त एव सर्वे खलु पापलोकान्गच्छन्ति नूनं वचनात्स्मृतेश्च ॥ १६२ ॥
ये पापिष्ठास्त्वधर्म्मस्था ब्रह्मघ्ना गुरुतल्पगाः ।
नरकं यान्ति ते पापं तथैव रणविच्युताः ॥ १६३ ॥
तस्माद्भवद्भिर्योद्धव्यंस्वामिकार्यभरक्षमैः । एवमुक्तास्तदातेनवृत्रेणामपिमहात्मना
चक्रुस्ते वचनं तस्य असुराश्च सुरान्प्रति । चक्रुः सुतुमुलं युद्धं सर्वलोकभयङ्करम्
तस्मिन्प्रवृत्ते तुमुले विगाढे वृत्रो महादैत्यपतिः स एकः ।
उवाच रोषेण महाद्भुतेन शतक्रतुं देववरैः समेतम् ॥ १६६ ॥

वृत्र उवाच

शृणु वाक्यं मया चोक्तं धर्म्मार्थसहितं हितम् ।
त्वं देवानांपतिर्भूत्वा न जानासि हिताहितम् ॥ १६७ ॥
किं बलार्थपरो भूत्वा विश्वरूपो हतस्त्वया ।
प्राप्तमद्यैव भो इन्द्र! तस्येदं कर्म्मणः फलम् ॥ १६८ ॥
ये दीर्घदर्शिनो मन्दा मूढा धर्मबहिष्कृताः ।
अकल्पाः कार्यसिद्ध्यर्थं यत्कुर्वन्ति च निष्फलम् ॥
तत्सर्वं विद्धि देवेन्द्र! मनसा सम्प्रधार्यताम् ॥ १६९ ॥
तस्माद्धर्म्मपरो भूत्वा युध्यस्व गतकल्मषः ।
भ्रातृहा त्वं ममैवेन्द्र! तस्मात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ १७० ॥
माप्रयाहिस्थिरोभूत्वादेवैश्चपरिवारितः । एवमुक्तस्तु वृत्रेणशक्रोऽतीवरुषान्वितः
ऐरावतं समारुह्य ययौ वृत्रजिघांसया ॥ १७१ ॥
इन्द्रमायांतमालोक्यवृत्रोबलवतां वरः । उवाच प्रहसन्वाक्यं सर्वेषां शृण्वतामपि
आदौ मां प्रहरस्वेति तस्मात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ १७२ ॥
इत्येवमुक्तो देवेन्द्रो जघान गदया भृशम् । वृत्रं बलवतां श्रेष्ठं जानुदेशे महाबलम्॥
तामापतन्तीं जग्राह करेणैकेन लीलया । तयैवैनं जघानाशु गदया त्रिदिवेश्वरम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सा गदापातयामाससवज्रं च पुरन्दरम् । पतितं शक्रमालोक्य वृत्र ऊचेसुरान्प्रति
नयध्वं स्वामिनं देवाः ! स्वपुरीममरावतीम् ॥ १७७ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचः सत्यं वृत्रस्य च महात्मनः ।
तथा चक्रुः सुराः सर्वे रणाच्चेन्द्रं समुत्सुकाः ॥ १७८ ॥
अपोवाह्य गजस्थं हि परिवार्य भयातुराः ।
सुराः सर्वे रणं हित्वा जग्मुस्ते त्रिदिवं प्रति ॥ १७९ ॥
ततो गतेषु देवेषु ननर्त च महासुरः । वृत्रो जहास च परं तेनापूर्यत दिक्तटम् ॥
चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना । चुक्षुभे च तदा सर्वं जङ्गमं स्थावरं तथा
श्रुत्वा प्रयातं देवेन्द्रंब्रह्मालोकपितामहः । उपयातोऽथदेवेन्द्रःस्वकमण्डलुवारिणा
अस्पृशल्लब्धसञ्ज्ञोऽभूत्तत्क्षणाच्च पुरन्दरः ॥ १८२ ॥
दृष्ट्वा पितामहं चाग्रे व्रीडायुक्तोऽभवत्तदा । महेन्द्रं त्रपयायुक्तं ब्रह्मोवाच पितामहः

ब्रह्मोवाच

वृत्रो हि तपसा युक्तो ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ।
त्वष्टुश्च तपसा युक्तो वृत्रश्चाऽयं महायशाः ॥
अजेयस्तपसोग्रेण तस्मात्त्वं तपसा जय ॥ १८४ ॥
वृत्रासुरो दैत्यपतिश्च शक्र ! ते समाधिना परमेणैव जय्यः ।
निशम्य वाक्यं परमेष्ठिनो हरिः सस्मार देवं वृषभध्वजं तदा ॥ १८५ ॥
स्तुत्या तदा तं स्तवमानो महात्मा पुरन्दरो गुरुणा नोदितो हि १८६

इन्द्र उवाच

नमो भर्गाय देवायदेवानामतिदुर्गम । वरदो भव देवेश ! देवानां कार्यसिद्धये ॥
एवं स्तुतिपरो भूत्वा शचीपतिरुदारधीः ।
स्वकार्यदक्षो मन्दात्मा प्रपञ्चाभिरतः खलु ॥ १८८ ॥
प्रपञ्चाभिरतामूढाःशिवभक्तिपराह्यपि । न प्राप्नुवंति ते स्थानंपरमीशस्यरागिणः
निर्मला निरहंकारा ये जनाः पर्युपासते । मृडं ज्ञानप्रदं चेशं परेशं शंभुमेव च ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेषां परेषां वरद इहामुत्र च शंकरः । महेन्द्रेण स्तुतः शर्वो रागिणा परमेण हि ॥

रागिणां हि सदा शम्भुर्दुर्लभो नात्र संशयः ।

तस्माद्विरागिणां नित्यं सन्मुखो हि सदाशिवः ॥ १६२ ॥

राजा सुराणां हि महानुरागी स्वकर्मसंसिद्धिमहाप्रवीणः ।

तस्मात्सदा क्लेशपरः शचीपतिः स्वकामभावात्मपरो हि नित्यम् ॥

स्तवमानंतदाचेन्द्रमब्रवीत्कार्यगौरवात् । विज्ञायाऽखिलदृग्द्रष्टामहेशोलिङ्गरूपवान्

इन्द्र गच्छ सुरैः सार्द्धं वृत्रं वै दानवंप्रति । तपसैव च साध्योऽयं रणे जेतुंशतक्रतो

इन्द्र उवाच

केनोपायेन साध्योऽयं वृत्रो दैत्यवरो महान् ।

तच्छीघ्रं कथ्यतां शम्भो ! येन मे विजयो भवेत् ॥ १६६ ॥

रुद्र उवाच

रणे न शक्यते हन्तुमपि दैववरैरपि । तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं कुत्सितंकर्मवाऽद्यवै

अस्य शापः पुरा दत्तः पार्वत्या मम सन्निधौ ।

असौ चित्ररथो नाम्ना विख्यातो भुवनत्रये ॥ १६८ ॥

पर्यटन्सुविमानेन मयादत्तेन भास्वता । उपहासादिमां योनिंसम्प्राप्तो दैत्यपुङ्गवः

तस्मादजेयं जानीहि रणे रणविदाम्वर !।

एवमुक्तो महेन्द्रोऽयं शम्भुना योगिना भृशम् ॥ २०० ॥

तथेति मत्वा शक्रोऽसौ नियमं तमुपाददे ॥ २०१ ॥

रन्ध्रं प्रतीक्ष्य वृत्रस्य तत्समीपे सहस्रकम् ।

वत्सराणां महाभागा वसन्हन्तुं मनोदधे ॥ २०२ ॥

अन्तर्वेद्यां बहिः स्थित्वा वज्रपाणिरनुज्ञया ।

गुरोः पुरोधसश्चैव स्वकार्यमकरोद् भृशम् ॥ २०३ ॥

एकदा नर्म्मदायां वै वृत्रो दानवपुङ्गवः ।

दैत्यैः परिवृतः सर्वैः समायातो यदृच्छया ॥ २०४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इन्द्रः पराभवंप्राप्तो नीतो देवैर्द्दिवं प्रति । अहमेव हतारिश्च नान्योऽस्तिसदृशोमम
मन्यमानः सदावृत्रः पौरुषेण समन्वितः । प्रदोषसमये विप्रा नर्मदायामुपस्थितः
दृष्टश्चेन्द्रेण सुमहानसुरैः परिवारितः । वृत्रो बलवतां श्रेष्ठः प्रदोषसमये तदा ॥

तस्मिन्प्रदोषे संयुक्ता मन्दवारे त्रयोदशी ।
नोदितो गुरुणा चेन्द्रः करे गृह्य बृहस्पतिः ॥ २०८ ॥
प्रदक्षिणानमस्कारैर्यथोक्तविधिना तदा ।
पूजितो लिङ्गरूपी च ओंकारो नर्मदा तटे ॥ २०६ ॥
प्रदोषव्रतमहात्म्याद्वज्रपाणिः प्रतापवान् ।
सञ्जातस्तत्तत्क्षणादेव प्रसादाच्छङ्करस्य च ॥ २१० ॥

वृत्रोऽपि तपसा युक्तःप्रदोषसमये महान् । निद्रासक्तोऽभवत्तत्र शुंडेनप्रतिबोधितः
स्वापात्प्रदोषवेलायां तपसाचार्जितंफलम् । प्रनष्टंतत्क्षणादेवनिःश्रीकत्वमुपागतः

देव्याः शापाच्च सञ्जातो वृत्रो भग्नमनोरथः ॥ २१३ ॥
संध्यापादो गतो यावद्वृत्रस्तीर्थमुपाविशत् ।
परीतो विविधैर्दैत्यैर्नानायुधसमन्वितैः ॥ २१४ ॥
तस्य तत्कर्मणश्छिद्रं छिद्रान्वेषी शचीपतिः ।
ज्ञात्वा गतः शनैर्हन्तुमात्मशत्रुं शतक्रतुम् ॥ २१५ ॥

ततस्तैरभवद्युद्धमतिप्रबलदण्डिभिः । सर्वे देवाः सहायार्थं तदाऽऽजग्मुः शतक्रतोः
तदा दैत्याश्च देवाश्च युयुधुस्ते तरस्विनः । रात्रौयुद्धंसमभवत्सुरासुरविमर्दनम्
अनेकशस्त्रसम्वीतं महारौद्रमवर्तत । एवं प्रवर्तमाने तु सङ्ग्रामे रौद्रदारुणे ॥

तदा वृत्रोऽथ सन्नद्धो गृहीत्वा शूलमुल्बणम् ॥ २१६ ॥
इन्द्रप्रमुखतो भूत्वा जगर्जातिविभीषणम् ।
तस्य नादप्रणादेन त्रासितं भुवनत्रयम् ॥ २२० ॥

ऐरावणं समारुह्य महेन्द्रः शुशुभे तदा । ध्रियमाणेन च्छत्रेण चन्द्रमण्डलशोभिना

चामरैर्वीज्यमानोऽथ बभाषे दैत्यपुङ्गवम् ॥ २२२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इन्द्र उवाच

संग्रामं कुरु मे वृत्र! बलेन महता वृतः। शूरस्त्वमसि शूराणां तपसा परमेण हि॥

एवमुक्तस्तदा तेन वृत्रो वाक्यमुवाच ह।
आदौ प्रहर मामिन्द्र! पश्चात्त्वां घातयाम्यहम् ॥ २२४ ॥
तथेति मत्वा तदतीव दुःसहं वज्रं तदानीं शतधारमेव।
स मोक्तुकामो हि तदा पुरन्दरो निवारितस्तेन महाप्रभेण ॥
पुरोधसा बुद्धिमतां वरेण तथेति मत्वा स चकार चेन्द्रः ॥ २२५ ॥

गदांप्रगृह्य देवेन्द्रो वृत्रं विव्याधतांगदाम्। वारयामासवृत्रोसावतिथिंकृपणोयथा
व्यर्थां च स्वगदां दृष्ट्वा इन्द्रश्चिन्तामवाप ह ॥ २२७ ॥
तं चिन्त्यमानं स तदा पुरन्दरं वृत्रो बभाषे परिभर्त्स्यमानः।
पुरा कृतं शक्र! महाद्भुतं त्वया जुगुप्सितं कर्म च विस्मृतं किम् ॥
येनैव जातोऽसि सहस्रनेत्रः शापान्महर्षेरथ गौतमस्य ॥ २२८ ॥

ये शूराश्चेन्द्रियग्रामं वर्तन्ते हि नियम्य तु। ते जयं प्राप्नुवन्तीहनेतरेहि भवादृशाः
रणाजिरं महाघोरं पापिनां नाऽत्र संशयः ॥ २३० ॥
एवं निर्भर्त्सयामास देवेन्द्रं दैत्यपुङ्गवः।
त्रिशूलं धूनयामास देवेन्द्रो हि तडित्समम् ॥ २३१ ॥

तेन शूलेन महता वृत्रोऽद्भुतपराक्रमः। बभौ तीव्रेण तपसा यथा रुद्रो युगान्तकृत्
तथाभूतं समालक्ष्य देवराजः शतक्रतुः। अभ्युद्ययौ हन्तुकामो वृत्रं दानवपुङ्गवम्
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य हन्तुकामं पुरन्दरम्। जहास परमं तत्र शक्रस्य च भयावहम्
मुखं प्रसार्य सुमहदागतो हि पुरन्दरम् ॥ २३४ ॥
ग्रस्तुकामो महातेजा दैत्यानामधिपस्तथा।
आगत्य सहसा शक्रं ग्रासयित्वा सकुञ्जरम् ॥ २३५ ॥

सवज्रं सकिरीटं च ननर्त च जगर्ज्ज च। निमिषांतरमात्रेण ग्रसितोऽसौ पुरन्दरः
हाहाकारो महानासीद्देवानां तत्र पश्यताम्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भूकम्पो हि तदा ह्यासीदुल्कापातः सहस्रशः ॥ २३७ ॥
तिमिरेणावृतं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् । नर्तमानस्तदा वृत्रो बभूव परमद्युतिः ॥
विध्यमानास्तदा सर्वेदेवा ब्राह्मणमागताः । शशंसुःसर्वमेवैतद्वृत्रासुरविचेष्टितम्
तच्छ्रुत्वा भगवान्ब्रह्मा व्यथितोऽतीवविस्मितः ।
कथं जातं महेन्द्रस्य व्यसनं परमाद्भुतम् ॥ २४० ॥
देवैः सह तदा ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः । तुष्टाव गिरिशं देवं परमेण समाधिना

ब्रह्मोवाच

ॐनमो लिङ्गरूपाय महादेवाय वै नमः । विश्वरूपाय देवाय विरूपाक्षाय वै नमः
त्राहि त्राहि त्रिलोकेश! वृत्रग्रस्तं पुरन्दरम् ।
तदा नभोगता वाणी सर्वेषामेव शृण्वताम् ॥ २४३ ॥
उवाच हितकामाय विधिं लिङ्गार्चने सती । प्रदोषव्रतयुक्तेन इन्द्रेण विकृतं कृतम्
निर्माल्यंपीठिकां चैवच्छायाप्रासादमेवच । प्रदक्षिणांकृतवतापीठिकालंघनंकृतम
लङ्घयन्ति च ये मूढास्ते वै दण्ड्या न संशयः ।
चण्डस्य गणमुख्यस्य तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नतः ॥
प्रदक्षिणानमस्कारौ लिङ्गार्चनसमन्वितः ॥ २४६ ॥
श्रेयः प्राप्त्येकबुद्ध्या वै प्रयत्ना ल्लिङ्गपूजनम् ।
कार्यं दीक्षापरैर्नित्यं सर्वपापोपशान्तये ॥ २४७ ॥
अशरीरं च तद्वाक्यं श्रुत्वा ब्रह्मादयः सुराः ।
पप्रच्छुस्ते प्राञ्जलयो नभोवाणीं शुभावहाम् ॥ २४८ ॥
कथमर्चामहे लिङ्गं केनैव विधिना ततः । प्रातर्मध्याह्नसमये सायंकाले तथैव च
कानि पुष्पाणि सायाह्ने मध्याह्ने च तथैव हि ।
प्रातःकाले तु कान्येव कथयस्व यथातथम् ॥ २५० ॥
तदा नभोगता वाणी कथयामास विस्तरम् ॥ २५१ ॥
करवीरं चार्कपुष्पं बृहतीपुष्पमेव च । धत्तूरकुसुमं चैव शतपत्रं तथैव च ॥ २५२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आरग्वधं च पुन्नागं वकुलं नागकेशरम् । ब्रध्नोत्पलं कदम्बं च मंदारकुसुमं तथा
बहूनि वरपुष्पाणि बहूनि कमलान्यपि ।
त्रिकाले च पवित्राणि ज्ञेयानि सततं बुधैः ॥ २५४ ॥
जातीपुष्पं मल्लिकायाश्च पुष्पं पुष्पं मोगरकं नीलपुष्पं तथैव ।ः
तथा पुष्पं कुटजं कर्णिकारं कौसुम्भाख्यं वारिजं रक्तवर्णम् ॥ २५५ ॥
एतान्येव च पुष्पाणि मध्याह्ने लिङ्गपूजने ।
विशिष्टानि मयोक्तानि सायाह्ने कथयाम्यहम् ॥ २५६ ॥
चम्पकानि त्रिकाले च पवित्राणि न संशयः ।
रात्रौ मोगरकाण्येव पवित्राणि न संशयः ॥ २५७ ॥
एवमर्च्चनभेदांश्च ज्ञात्वा तल्लिङ्गपूजने ।
कार्यो विधिर्विधिज्ञैश्च सततं च शिवालये ॥ २५८ ॥
वृषभान्तरितो भूत्वा पीठिकान्तरमेव च ।
प्रदक्षिणां च कुर्वीत कुर्वन्किल्बिषमश्नुते ॥ २५९ ॥
तथा ह्यनेन शक्रेण कृतं चैव प्रदक्षिणम् ।
राजसम्भावमाश्रित्य तस्माज्जातं च निष्फलम् ॥ २६० ॥
ग्रसितोऽद्यैव वृत्रेण सगजो हि पुरन्दरः । भवद्भिरेव तत्कार्यं येन इन्द्रः प्रमुच्यते ॥
महारुद्रविधानेन मुक्तो भवति तत्क्षणात् ।
पुरन्दरो ह्ययं देवा नात्र कार्या विचारणा ॥ २६२ ॥
तेनैव वचसा देवा रुद्रमभ्यर्च्य यत्नतः । यथोक्तेन विधानेन रुद्रसूक्तेन यत्नतः ॥
तथा चैकादशी रुद्रया रुद्रमभ्यर्च्य वै सुराः ।
हवनं प्रत्यहं चक्रुर्दशांशेन द्विजोत्तमाः ॥ २६४ ॥
जपं च पूजां हवनं च चक्रुर्विमोक्तुकामाः सहसा पुरन्दरम् ।
शम्भोः प्रसादात्सहसा विनिर्गतः कुक्षिं भित्त्वा देवराजस्तदानीम् ॥
तं निर्गतं समीक्ष्याऽथदेवदेवेन्द्रमोजसा । सगजं च सवज्रं चसकिरीटं सकुण्डलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रिया परमया युक्तं पुरन्दरं महौजसम् ॥ २६६ ॥
देवदुन्दुभयो नेदुस्तथा शंखा ह्यनेकशः । गन्धर्वाप्सरसोयक्षाऋषयश्चमुदान्विताः
ऐकपद्येन सर्वेषां महाहर्षो दिवौकसाम् । सञ्जातस्तत्क्षणादेव यदा मुक्तः पुरंदरः
तदा शची समायाता यत्र मुक्तः पुरन्दरः ॥ २६८ ॥
तत्र शच्या समेतोऽसावभिषिक्तो महर्षिभिः ।
पुण्याहवाचनं तस्य कृतं सर्वैः प्रयत्नतः ॥ २६९ ॥
एवं तदाभिषिक्तोऽसौ महेन्द्र ऋषिभिः पुनः ।
मही मङ्गलभूयिष्ठा तदा जाता द्विजोत्तमाः ॥ २७० ॥
दिशः प्रसन्नतां याता निर्मलश्चाभवन्नभः ।
शान्तास्तदाऽग्नयो ह्यासन्मनांसि च महात्मनाम् ॥ २७१ ॥
एवमादीन्यनेकानि मङ्गलानिततोऽभवन् । मुक्ते शतक्रतौतस्मिन्बभूव परमाद्भुतम्
एवं प्रवर्तमाने तु महतां च महोत्सवे । तावद्वृत्रस्य पतितं शरीरं चभयानकम्
तत्रैव ब्रह्महत्या च पापिष्ठा पतिता भुवि ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये अन्तर्वेदीति कथ्यते ॥ २७४ ॥
पुण्यभूमिरिति ख्याता प्रसिद्धा लोकपावनी ।
वृत्रहत्याप्रतिष्ठासायस्मिन्देशेसपापवान् ॥ २७५ ॥
मलस्य बहुसंभूत्या मालावेतिप्रकीर्तिता । तस्यांतुमलभूम्यांवैवृत्रस्यचमहच्छिरः
षण्मासेष्वपतत्सर्वैः कृत्तं देवैः सवासवैः । एवंवृत्रवधं कृत्वा शक्रोजयमवाप ह
इन्द्रासने चोपविष्टो निरातंकः शचीपतिः ।
एतस्मिन्नंतरे दैत्याः पातालवासिनंबलिम् ॥
शशंसुः सर्वमागत्य शक्रस्य च विचेष्टितम् ॥ २७८ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वावैरोचनीरुषान्वितः । शुक्रंप्रपच्छ स तदाकथमिन्द्रोवशीभवेत्
तेनोक्तं बलये राजञ्जयस्यन्दनलब्धये । महायज्ञं कुरुष्वाद्य तेन ते विजयो भवेत्
तेनोक्तो भृगुणा चैवबलिर्यज्ञार्थमुद्यतः । दधौयानीहद्रव्याणियज्ञयोग्यानितानिवै

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मेलयित्वा त्वरेणैव वैरोचनिरुदारधीः ॥ २८१ ॥
प्रवर्तितो महायज्ञो भार्गवेण महात्मना। दीक्षायुक्तो बलिरभूज्जुहुवे हव्यवाहनम्
हूयमाने तदाग्नौतु कर्मणाविधिहेतुना। तस्माद्बलेःसमुत्पन्नःस्यन्दनः परमाद्भुतः
हयैश्चतुर्भिः संयुक्तो ध्वजे सिंहो महाप्रभः।
शस्त्रास्त्रैः संयुतः श्रीमान्हयैः श्वेतैरलङ्कृतः ॥ २८४ ॥
ततश्चावभृथस्नानं चक्रेशुक्रप्रणोदितः। स्यंदनं पूजयित्वाऽथ आरुरोह बलिस्तदा
दैत्यैः परिवृतः सद्यो योद्धुकामः पुरंदरम्।
सद्य एव दिवं प्राप्तो बलिर्वैरोचनोमहान् ॥ २८६ ॥
आगत्य सेनया सार्द्धमारुरोहामरावतीम्।
संरुद्धां तां पुरीं दृष्ट्वा तदा ते सुरसत्तमाः।
विमर्शयित्वा सुचिरमूचुः सर्वे बृहस्पतिम् ॥ २८७ ॥
किं कुर्मोऽद्य महाभाग आगतादैत्यपुंगवाः।
योद्धकामामहावीरा सर्वे युद्धविशारदाः ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा बृहस्पतिरभाषत ॥ २८९ ॥
एते घृतमुखा घोरा भृगुणा नोदिताः सुराः।
अजेयाश्चैव ते सर्वे तपसा विक्रमेण च ॥ २९० ॥
एतन्निशस्य वचनं च गुणाभियुक्तं सर्वे सुराः समभवंस्त्रपयाभियुक्ताः
इन्द्रोऽपिवुद्धिविकलःपरिचिंतयाच व्रीडायुतःसमभवत्परिभर्त्स्यमानः
इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे बलिदैत्यस्य सङ्ग्रामोद्योगवर्णनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टादशोऽध्यायः

बुद्धिविकलानां देवानां नानारूपधारणम्

लोमश उवाच

कर्मणा परिभूतोहिमहेन्द्रोगुरुमब्रवीत् । विनायत्नेनसंक्लेशात्ततुंकर्मकिमुच्यताम्

बृहस्पतिरुवाचेदं त्यक्त्वा चैवामरावतीम् ।
यास्यामोऽन्यत्र सर्वे वै सकुटुम्बा जिगीषवः ॥ २ ॥
तथा चक्रुः सुराः सर्वे हित्वा चैवामरावतीम् ।
बर्हिणो रूपमास्थाय गतः सद्यः पुरन्दरः ॥ ३ ॥
काको भूत्वा यमः साक्षात्कृकलासो धनाधिपः ।
अग्निः कपोतको भूत्वा भेको भूत्वा महेश्वरः ॥ ४ ॥
नैर्ऋतस्तत्क्षणादेव कपोतोऽभूत्ततोगतः ।
पाशी कपिञ्जलो भूत्वा वायुः पारावतोऽभवत् ॥ ५ ॥

एवं नानातनुभृतोहित्वातेत्रिदिवंगताः । कश्यपस्याश्रमंपुण्यंसंप्राप्तास्तेभयातुराः

अदितिं मातरं सर्वे शशंसुर्दैत्यचेष्टितम् ॥ ७ ॥

अप्रियं तदुपाकर्ण्य ह्यदितिः पुत्रलालसा । उवाचकश्यपंसातुसुराणांव्यसनंमहत्

महर्षे! श्रूयतां वाक्यं श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
दैत्यैः पराजिता देवा हित्वा चैवाऽमरावतीम् ।
त्वदीयमाश्रमं प्राप्तास्तान्रक्षस्व प्रजापते !॥ ९ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कश्यपो वाक्यमब्रवीत् ।
तपसा महता तन्वि! जानीहि त्वं च भामिनि !।
अजेया ह्यसुराः साध्वि! भृगुणा ह्यनुमोदिताः ॥ १० ॥

तेषां जयो हि तपसाउग्रेणाऽद्येनभामिनि । कुरुशीघ्रतरेणैवसुराणां कार्यसिद्धये

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

व्रतमेतन्महाभागे कथयाम्यर्थसिद्धये । तत्कुरुष्व प्रयत्नेन यथोक्तविधिना शुभे ॥

मासि भाद्रपदे देवि! दशम्यां नियता शुचिः ।
एकभक्तं प्रकुर्वीत विष्णोः प्रीत्यर्थमेव च ॥ १३ ॥

प्रार्थनीयो हरिः साक्षात्सर्वकामवरेश्वरः । मन्त्रेणानेन सुभगे! तद्भक्तैर्वरवर्णिनि ॥

तव भक्तोऽस्म्यहंनाथदशम्यादिदिनत्रयम् । व्रतंचराम्यहंविष्णोअनुज्ञांदातुमर्हसि

अनेनैव च मंत्रेण प्रार्थनीयो जगत्पतिः । एकभक्तं प्रकुर्वीत तच्च भक्तं च केवलम् ॥

रम्भापत्रे च भोक्तव्यं वर्जितं लवणेन हि । एकादश्यां चोपवासं प्रकुर्वीतप्रयत्नतः॥

रात्रौ जागरणं कुर्यात्प्रयत्नेन सुमध्यमे !। द्वादश्यांनिपुणत्वेनपारणातुविधानतः

कर्तव्या ज्ञातिभिः सार्द्धं भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ १८ ॥

एवं द्वादशमासांस्तु कुर्याद्व्रतमतन्द्रितः । मासि भाद्रपदे प्राप्तेएकादश्यांप्रयत्नतः

विष्णुमभ्यर्च्य यत्नेन कलशोपरि संस्थितम् ॥ १६ ॥

सौवर्णं राजतं वापि यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ।
श्रवणेन तु संयुक्तां द्वादशीं पापनाशिनीम् ॥
व्रती उपवसेद्यत्नात्सर्वदोषप्रशान्तये ॥ २० ॥

एवं हि कश्यपेनोक्तं श्रुत्वाऽदितिरथाचरत् । व्रतंसांवत्सरंयावन्नियमेनसमन्विता

वर्षान्तेन व्रतेनैव परितुष्टो जनार्दनः । प्रादुर्बभूव द्वादश्यां श्रवणेन तदा द्विजाः ॥

वटुरूपधरः श्रीशो द्विभुजः कमलेक्षणः । अतसीपुष्पसङ्काशो वनमालाविभूषितः

तं दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा पूजामध्येऽदितिस्तदा ।
कश्यपेन समायुक्ता साऽस्तौषीत्कमलेक्षणा ॥ २४ ॥

अदितिरुवाच

नमोनमः कारणकारणाय ते विश्वात्मने विश्वसृजे चिदात्मने ।
वरेण्यरूपाय परावरात्मने ह्यकुण्ठबोधाय नमो नमस्ते ॥ २५ ॥

इति स्मृतस्तदाऽदित्यादेवानांपतिरच्युतः । प्रहस्यभगवानाहअदितिंदेवमातरम्

श्रीभगवानुवाच

तपसा परमेणैव प्रसन्नोऽहं तवानघे । अमुना वपुषा चैव देवानां कार्यसिद्धये ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रुत्वा भगवतो वाक्यमदितिस्तमुवाचह । भगवन्पराजिता देवा असुरैर्बलवत्तरैः
तान्रक्ष शरणापन्नान्सुरान्सर्वाञ्जनार्दन !॥ २८ ॥
निशम्य वाक्यं किल तच्च तस्या विष्णुर्विकुण्ठाधिपतिः स एकः ।
ज्ञात्वा च सर्वं सुरचेष्टितं तदा बलेश्च सर्वं च चिकीर्षितञ्च ॥ २९ ॥
किं कार्यमद्यैव मया हि कार्यं येनैव देवा जयमाप्नुवन्ति ।
पराजयं दैत्यवराश्च सर्वे विष्णुः परात्मैव विचिन्त्य सर्वम् ॥ ३० ॥
गदामुवाच भगवान्गच्छस्वाद्यवधंप्रति । वैरोचनिंमहाभागेघातयस्वत्वरान्विता
गदोवाच हृषीकेशंप्रहसन्तीवभामिनी । मया ह्यशक्योवधितुंब्रह्मण्योहिबलिर्महान्
चक्रं प्रति तदा विष्णुरुवाच परिसान्त्वयन् । त्वंगच्छबलिनंहन्तुं शीघ्रमेवसुदर्शन
तदोवाच त्वरेणैव चक्रपाणिं सुदर्शनम् । न शक्यते मया हन्तुं बलिनं तंमहाप्रभो
ब्रह्मण्योऽसि यथा विष्णो तथाऽसौ दैत्यपुङ्गवः ।
धनुषा च तथैवोक्तः शार्ङ्गपाणिश्च विस्मितः ।
चिन्तयामास बहुधा विमृश्य सुचिरं बहु ॥ ३५ ॥

अत्रिरुवाच

तदा ते ह्यसुराः सर्वे किमकुर्वंस्तदुच्यताम् ॥ ३६ ॥

लोमश उवाच

तदा ते ह्यसुराः सर्वे बलिप्रभृतयो दिवि । रुरुधुर्नगरीं रम्यांयोद्धुकामाःपुरंदरम्
न विदुर्ह्यसुराः सर्वे गतान्देवांस्त्रिविष्टपात् ।
नानारूपधरांस्तस्मात् कश्यपस्याऽऽश्रमम्प्रति ॥ ३८ ॥
प्राकारमारुह्य तदा हि सम्भ्रमाद्दैत्याः सुरेशं प्रति हन्तुकामाः ।
यावत्प्रविष्टा ह्यमरावतीं तां शून्यामपश्यन्परितुष्टमानसाः ॥ ३९ ॥
इन्द्रासने च शुक्रेण ह्यभिषिक्तो बलिस्तदा ।
महाभिषेकविधिना ह्यसुरैः परिवारितः ॥ ४० ॥
तथैवाधिष्ठितोराज्येबलिर्वैरोचनोमहान् । शुशुभे परयाभूत्यामहेन्द्राधिकृतस्तदा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नागैश्चासुरसङ्घैश्चसेव्यमानो महेन्द्रवत् । सुरद्रुमोजितस्तेनकामधेनुर्मणिस्तथा

दानैर्दाता च सर्वेषां येये दानित्वमागताः ।
सर्वेषामेव भूतानां दानैर्दाता बलिर्महान् ॥ ४३ ॥
यान्यान्कामयते कामांस्तान्सर्वान्वितरत्यसौ ।
सर्वेभ्योऽपि स चाऽर्थिभ्यो दानवानामधीश्वरः ॥ ४४ ॥

शौनक उवाच

देवेन्द्रो हि महाभाग न ददाति कदाचन । कथंबलिरसौदाताकथयस्वयथातथम्

लोमश उवाच

यत्नतो येनयत्किञ्चित्क्रियते सुकृतं नरैः । शुभंवाप्यशुभंवापिज्ञातव्यंहिविपश्चिता
शक्रो हि याज्ञिकोविप्राअश्वमेधशतेन वै । प्राप्तराज्योऽमरावत्यांकेवलंभोगलोलुपः

अर्थितं तत्फलं विद्धि पुनः कार्पण्यमाविशत् ।
पुनर्मरणमाविश्य क्षीणपुण्यो भविष्यति ॥ ४८ ॥
यइन्द्रः कृमिरेवस्यात्कृमिरिन्द्रो हि जायते ।
तस्माद्दानात्परतरं नान्यदस्तीह मोचनम् ॥ ४९ ॥
दानाद्धि प्राप्यते ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षो न संशयः ।
मोक्षात्परतरा भक्तिः शूलपाणौ हि वै द्विजाः ॥ ५० ॥

ददाति सर्वं सर्वेशः प्रसन्नात्मा सदाशिवः । किञ्चिदल्पेनतोयेनपरितुष्यतिशङ्करः
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । विरोचनसुतेनेदं कृतमस्ति न संशयः ॥
कितवोहि महापापो देवब्राह्मणनिन्दकः । निकृत्या परयोपेतः परदाररतोमहान् ॥

एकदा तु महापापात्कैतवाच्च जितं धनम् ।
गणिकार्थे च पुष्पाणि ताम्बूलं चन्दनं तथा ॥ ५४ ॥
कौपीनमात्रं तस्यैव कितवस्य प्रदृश्यते ।
कराभ्यां स्वस्तिकं कृत्वा गन्धमाल्यादिकञ्च यत् ॥ ५५ ॥

गणिकार्थमुपादाय धावमानोगृहंप्रति । तदाप्रस्खलितोभूमौनिपपातचतत्क्षणात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पतनान्मूर्च्छयायुक्तः क्षणमात्रं तदाऽभवत् ।
ततो मूर्छागतस्याऽस्य पापिनोऽनिष्टकारिणः ॥ ५७ ॥
बुद्धिःसद्यःसमुत्पन्ना कर्मणा प्राक्तनेन हि । निर्वेदं परमापन्नः कितवो दुःखसंयुतः
भूम्यांनिपतितंयच्च गन्धपुष्पादिकं महत् । समर्पितंशिवायेतिकितवेनाप्यबुद्धिना
तेनैव सुकृतेनैव याम्यैर्नीतो यमालयम् । तं पापीति यमोऽवोचत्सर्वलोकभयावहः
पचनीयोऽसि मे मन्द! नरकेषु महत्सु च । इत्युक्तोधर्मराजेन कितवोवाक्यमब्रवीत्
पापाचारोहिभगवन् कश्चिन्नैवमयाकृतः । विमृश्यतत्राम्मेसुकृतं याथातथ्येनभोयम
श्चित्रगुप्तेन चाख्यातं दत्तमस्तितत्वयापुनः । पतितं चैव देहान्ते शिवायपरमात्मने
तेनकर्मविपाकेन घटिकात्रयमेव च । शचीपतेः पदं विद्धि प्राप्स्यसित्वं न संशयः
आगतस्तत्क्षणाद्देवः सुरैः सर्वैः समन्वितः ।
ऐरावतं समारूढो नीतोऽसौ शक्रमन्दिरम् ॥
शक्रः प्रबोधितस्तेन गुरुणा भावितात्मना ॥ ६५ ॥
घटिकात्रितयं यावत्तावत्कालं पुरन्दरः ।
निजासनेऽपि संस्थाप्यः कितवोऽपि ममाज्ञया ॥ ६६ ॥
गुरोर्वचनमाकर्ण्य कृत्वा शिरसि तत्क्षणात् ।
गतोऽन्यत्रैव शक्रोऽसौ कितवो हि प्रवेशितः ॥
भवनं देवराजस्य नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ६७ ॥
शक्रासनेऽभिषिक्तोऽसौ राज्यं प्राप्तःशतक्रतोः ।
शम्भोर्गन्धप्रदानाच्च पुष्पताम्बूलसंयुतम् ॥ ६८ ॥
किंपुनःश्रद्धयायुक्ताःशिवायपरमात्मने । अर्पयन्तिसदाभक्त्यागन्धपुष्पादिकंमहत्
शिवसायुज्यमायाताः शिवसेनासमन्विताः ।
प्राप्नुवन्ति महामोदं शक्रो ह्येषां च किङ्करः ॥ ७० ॥
शिवपूजारतानां च यत्सुखंशान्तचेतसाम् । ब्रह्मशक्रादिकानांचतत्सुखंदुर्लभंमहत्
वराकास्ते नजानन्तिमूढाविषयलोलुपाः । वन्दनीयोमहादेवोह्यर्चनीयःसदाशिवः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूजनीयो महादेवः प्राणिभिस्तत्ववेदिभिः ।
तस्मादिन्द्रत्वमगमत्कितवोधटिकात्रयम् ॥ ७३ ॥
पुरोधसाभिषिक्तोऽसौपुरन्दरपदेस्थितः। तदानींनारदेनोक्तःकितवोऽसौमहायशाः
इन्द्राणीमानयस्वेति यथा राज्यं सुशोभितम् ।
ततः प्रहस्य चोवाच कितवः शिववल्लभः ॥ ७५ ॥
इन्द्राण्या नास्तिमे कार्यंनवाच्यन्ते महामते । एवमुक्त्वाथकितवःप्रदातुमुपचक्रमे
ऐरावतमगस्त्याय प्रददौ शिववल्लभः । विश्वामित्राय कितवो ददौ हयमुदारधीः
उच्चैःश्रवससञ्ज्ञं च कामधेनुं महायशाः ।
ददौ वशिष्ठाय तदा चिन्तामणिं महाप्रभम् ॥ ७८ ॥
गालवाय महातेजास्तदा कल्पतरुं च सः ।
कौण्डिन्याय महाभागः कितवोऽपि गृहं तदा ॥ ७९ ॥
एवमादीन्यनेकानिरत्नानिविविधानि च । ददावृषिभ्योमुदितःशिवप्रीत्यर्थमेवच
घटिकात्रितयं यावत्तावत्कालं ददौ प्रभुः ।
घटिकात्रितयादूर्ध्वं पूर्वस्वामी समागतः ॥ ८१ ॥
पुरन्दरोऽमरावत्यामुपविश्यनिजासने । ऋषिभिःसंस्तुतश्चैवशच्यासहतदाऽभवत्
शचीमुवाचदुर्मेधाःकितवेनासि भामिनि । भुक्ताह्यस्यैवकथययाथातथ्येनशोभने
तदा प्रहस्य चोवाच पुरन्दरमकल्मषः । आत्मौपम्येन सर्वत्र पश्यसि त्वं पुरन्दर
असौ महात्मा कितवस्वरूपी शिवप्रसादात्परमार्थविज्ञः ।
वैराग्ययुक्तो हि महानुभावो येनापि सर्वं परमं प्रसन्नम् ॥ ८५ ॥
राज्यादिकं मोहमयं च पाशं त्यक्त्वा परेभ्यो विजयी स जातः॥८६॥
वचो निशम्य देवेश इन्द्राण्याः स पुरन्दरः ।
व्रीडायुक्तोऽभवत्तूष्णीमिन्द्रासनगतस्तदा ॥ ८७ ॥
बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यंवाक्यविदाम्वरः । ऐरावतो नदृश्येततथैवोच्चैःश्रवाहयः
पारिजाताद्यः सर्वे पदार्थाः केन वाहृताः । ततोगुरुरुवाचेदं कितवेन कृतं महत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऋषिभ्यो दत्तमद्यैव यावत्सत्ता हि तस्य वै ।
स्वसत्तायां महत्यां च स्वसत्तायैभवन्ति च ॥ ६० ॥
अप्रमत्ताश्चये नित्यंशिवध्यानपरायणाः । तेप्रियाःशङ्करस्यैवहित्वाकर्मफलानिवै
केवलं ज्ञानमाश्रित्य ते यान्ति परमं पदम् ।
एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य चेन्द्रो बृहस्पतेर्वाक्यमिदं बभाषे ।
प्रायो यमो वक्ष्यति सर्वमेतत्समृद्धये ह्यात्मनश्चैव शक्रः ॥ ६२ ॥
तथेति मत्वा गुरुणा सहैव राजा सुराणां सहसा जगाम ।
स्वकार्यकामो हि तथा पुरन्दरो ययौ पुरीं संयमनीं तदानीम् ॥ ६३ ॥
यमेन पूज्यमानोहि शक्रोवाक्यमुवाच ह । त्वयादत्तंममपदं कितवाय दुरात्मने ॥
अनेनैतत्कृतं कर्म्म जुगुप्सितं महत्तरम् । मदीयानि चरत्नानि यानि सर्वाण्यनेन वै
एभ्य एभ्यः प्रदत्तानि धर्म्म !जानीहि तत्त्वतः ॥ ६५ ॥
त्वं धर्मनामासि कथं कितवाय प्रदत्तवान् ।
मम राज्यविनाशाय कृतमस्ति त्वयाऽधुना ॥ ६६ ॥
आनयस्व महाभाग! गजादीनि च सत्वरम् ।
अन्यानि चैव रत्नानि दत्तानि च यतस्ततः ॥ ६७ ॥
निशम्य वाक्यं शक्रस्य यमो वचनमब्रवीत् ।
कितवश्च रुषाविष्टः किं त्वया पापिना कृतम् ॥ ६८ ॥
भोगार्थं चैवयद्दत्तं शक्रराज्यंत्वयाऽधुना । प्रदत्तांचद्विजातिभ्योह्यन्यथावैकृतंमहत्
अकार्यं वै त्वया मूढ! परद्रव्यापहारणम् । तेनपापेन महता निरयं प्रतिगच्छसि
यमस्य वचनं श्रुत्वा कितवो वाक्यमब्रवीत् ।
अहं निरयगामी च नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ १०१ ॥
यावत्सत्ता मम विभो! जाता शक्रासने तथा ।
तावद्दत्तं हि यत्किञ्चिद् द्विजेभ्यो हि यथातथम् ॥ १०२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यम उवाच

दानं प्रशस्तं भूम्यां च दृश्यते कर्म्मणः फलम् ।
स्वर्गे दानं न दातव्यं केनचित्कस्यचित्कचित् ॥
तस्माद्दण्ड्योऽसि रे मूढ! अशास्त्रीयं कृतं त्वया ॥ १०३ ॥
गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।
सर्वेषां पापशीलानां शास्ताऽहं नाऽत्र संशयः ॥ १०४ ॥
एवंनिर्भर्त्सयित्वातं कितवं धर्मराट्स्वयम् । उवाचचित्रगुप्तंच नरके पच्यतामयम्
तदा प्रहस्य चोवाच चित्रगुप्त' यमं प्रति ॥ १०५ ॥
कथंनिरयगामित्वं कितवस्य भविष्यति । येनदत्तोह्यगस्त्यायगजऐरावतो महान्
तथाश्वो ह्यब्धिसम्भूतो गालवाय महात्मने ।
विश्वामित्राय भद्रं ते चिन्तामणिर्महाप्रभः ॥ १०७
एवमादीनि रत्नानि दत्तानि कितवेन हि । तेन कर्मविपाकेन पूजनीयो जगत्त्रये
शिवमुद्दिश्य यद्दत्तं स्वर्गेमर्त्येचयैर्नरैः । तत्सर्वं त्वक्षयंविद्यान्निश्छिद्रंकर्मचोच्यते
तस्मान्नरकगामित्वं कितवस्य न विद्यते ॥ १०६ ॥
यानि यानि च पापानि कितवस्य महात्मनः ।
भस्मीभूतानि सर्वाणि जातानि स्मरणाच्च वै ॥ ११० ॥
शम्भोः प्रसादात्सर्वाणि सुकृतानि च तत्क्षणात् ।
तद्वचश्चित्रगुप्तस्य निशम्य प्रेतराट् स्वयम् ॥ १११ ॥
प्रहस्याऽवाङ्मुखो भूत्वा इदमाह शतक्रतुम् ।
त्वं हि राजा सुरेन्द्राणां स्थविरो राज्यलम्पटः ॥ ११२ ॥
अश्वमेधशतेनैव एकंजन्मार्जितं कृतम् । त्वया नास्त्यत्र सन्देहो ह्यर्जितं तेनवै महत्
प्रार्थयित्वा ह्यगस्त्यादीन्मुनीन्सर्वान्विशेषतः ।
अर्थेन प्रणिपातेन त्वया लभ्यानि तानि च ॥
गजादिकानि रत्नानि येन त्वं च सुखी त्वरन् ॥ ११४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथेति मत्वा वचनं पुरन्दरो गतः पुरीं स्वामविवेकदृष्टिः ।
अभ्यर्थयामास विनम्रकन्धरश्चर्षीं स्ततो लब्धवान्पारिजातम् ॥ ११५ ॥
अनेनैव प्रकारेण लब्धराज्यः पुरन्दरः । जातस्तदामराचत्यांराजासह॰महात्मभिः
कितवस्य पुनर्जन्म दत्तं वैवस्वतेन हि ।
किञ्चित्कर्मविपाकेन विरोचनसुतोऽभवत् ॥ ११७ ॥
सुरुचिर्जननी तस्य कितवस्याऽभवत्तदा । विरोचनस्य महिषी दुहिता वृषपर्वणः
तस्थौ जठरमास्थाय तस्याः सोऽपि महात्मनः ॥ ११८ ॥
तदाप्रभृति तस्यैव प्रह्लादस्यात्मजात्सवै । सुरुचेश्चतथाप्यासीद्धर्मे दानेमहामतिः
तेनैव जठरस्थेन कृता मतिरनुत्तमा । कितवेनकृताविप्रादुर्लभा या मनीषिणाम्
एकदा वै तदा शक्रो ययौ वैरोचनं प्रति ।
हन्तुकामो हि दैत्येन्द्रं विप्रोभूत्वाऽथ याचकः ॥ १२१ ॥
विरोचनगृहं प्राप्त इन्द्रो वाक्यमुवाच ह । स्थविरोब्राह्मणोभूत्वा देहीतिममसुव्रत
मनस्वी त्वं च दैत्येन्द्र! दाता च भुवनत्रये ॥ १२२ ॥
तव विप्रा महाभाग! चरितं परमाद्भुतम् ।
वर्णयन्ति समाजेषु स्थित्वा कीर्तिं च निर्मलाम् ॥
याचकोऽहं च दैत्येन्द्र! दातुमर्हसि सुव्रत! ॥ १२३ ॥
तस्य तद्वचनंश्रुत्वादैत्येन्द्रोवाक्यमब्रवीत् । किंदातव्यं तवविभोवदशीघ्रंममाधुना
इन्द्रो हि विप्ररूपेणविरोचनमुवाच ह । याचयामि च दैत्येन्द्र! यदहंपरिभावितः
आत्मप्रीत्याच दातव्यं मम नास्त्यत्र संशयः ।
उवाच प्रहसन्वाक्यं प्रह्लादस्याऽऽत्मजोऽसुरः ॥ १२६ ॥
ददाम्यात्मशिरो विप्र! यदि कामयसेऽधुना ।
इदं राज्यमनायासमियं श्रीर्नान्यगामिनी ।
अहं समर्पयिष्यामि तव नास्त्यत्र संशयः ॥ १२७ ॥
इत्युक्तस्तेन दैत्येनविमृश्य च तदाहरिः । उवाच देहि मेस्वीयंशिरोमुकुटसेवितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवमुक्ते तु वचने शक्रेण द्विजरूपिणा । त्वरन्महेन्द्राय तदा शिर उत्कृत्य वै मुदा

स्वकरेण ददौ तस्मै प्रह्लादस्याऽऽत्मजोऽसुरः ॥ १२६ ॥

प्रह्लादेन पुरायस्तुकृतोधर्मःसुदुष्करः । केवलां भक्तिमाश्रित्यविष्णोस्तत्परचेतसा

दानात्परतरं चान्यत्कचिद्वस्तु न विद्यते ।

तद्दानं च महापुण्यमार्तेभ्यो यत्प्रदीयते ॥ १३१ ॥

स्वशक्त्या यच्च किंचिच्च तदानन्त्याय कल्पते ।

दानात्परतरं नान्यत्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १३२ ॥

सात्त्विकं राजसं चैव तामसं च प्रकीर्तितम् ।

तथा कृतमनेनैव दानं सात्त्विकलक्षणम् ॥ १३३ ॥

शिरउत्कृत्य चेन्द्राय प्रदत्तं विप्ररूपिणे । किरीटः पतितस्तत्रमणयो हिमहाप्रभाः

ऐकपद्येन पतितास्ते जाता मण्डलाय वै । दैत्यानांचनरेन्द्राणां पन्नगानांतथैवच

विरोचनस्य तद्दानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।

गायन्त्यद्याऽपि कवयो दैत्येन्द्रस्य महात्मनः ॥ १३६ ॥

विरोचनस्य पुत्रोऽभूत्कितवोऽसौ महाप्रभः ।

मृते पितरि जातोऽसौ माता तस्य पतिव्रता ॥ १३७ ॥

कलेवरं च तत्याज पतिलोकं गता ततः ।

भार्गवेणाभिषिक्तोऽसौ जनकस्य निजासने ॥ १३८ ॥

नाम्नाबलिरितिख्यातो बभूवचमहायशाः । तेनसर्वेसुरगणास्त्रासिताःसुमहाबलाः

गतास्तेकथिताःपूर्वं कश्यपस्याश्रमंशुभम् । तदाबलिरभूदिन्द्रोदेवपुर्यांमहायशाः

स्वयं तताप तपसा सूर्यो भूत्वा तदासुरः ।

ईशो भूत्वा स्वयं चाऽऽस्ते ऐशान्यां दिशि पालयन् ॥ १४१ ॥

तथा च नैर्ऋतो भूत्वा तथा त्वम्बुपतिः स्वयम् ।

धनाध्यक्ष उदीच्यां वै स्वयमास्ते बलिस्तदा ।

एवमास्ते बलिः साक्षात्स्वयमेव त्रिलोकभुक् ॥ १४२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवार्चनरतेनैव कितवेन बलिर्द्विजाः। पूर्वाभ्यासेन तेनैव महादानरतोऽभवत् ॥
एकदा तु सभामध्ये आस्थितो भृगुणा सह।
दैत्येन्द्रैः सम्वृतः श्रीमाञ्छण्डामर्कौ वचोऽब्रवीत् ॥ १४४ ॥
आवासः क्रियतामत्र असुरैर्म्मम सन्निधौ। हित्वापातालमद्यैवमाविलम्बितुमर्हथ
भार्गवस्तदुपश्रुत्य प्रहस्येदमुवाच ह। यज्ञैश्च विविधैश्चैव स्वर्गलोके महीयते ॥
याज्ञिकैश्च महाराज! नान्यथा स्वर्गमेव हि।
भोक्तुं हि पार्यते राजन्नान्यथा मम भाषितम् ॥ १४७ ॥
गुरोर्वचनमाज्ञाय दैत्येन्द्रो वाक्यमब्रवीत्। मयाकृतं च यत्कर्म तेन सर्वे महासुराः
स्वर्गे वसन्तु सुचिरं नात्र कार्या विचारणा ॥ १४८ ॥
प्रहस्योवाच भगवान्भार्गवाणां महातपाः।
बलिनं बालिशं मत्वा शुक्रो बुद्धिमताम्वरः ॥ १४९ ॥
यत्त्वयोक्तं च वचनं बले मम न रोचते। इहैव त्वं समागत्य वस्तुं चेच्छसिसुव्रत
अश्वमेधशतेनैव यज त्वं जातवेदसम्। कर्मभूमिं गतो भूत्वा मा विलंबितुमर्हसि॥
तथेति मत्वा स बलिर्महात्मा हित्वा तदानीं त्रिदिवं मनस्वी।
दैत्यैः समेतो गुरुणा च सङ्गतो ययौ भुवं सोऽनुचरैः समेतः ॥ १५२ ॥
तन्नर्मदाया गुरुकुल्यसंज्ञकं तीरे महातीर्थमुदारशोभम्।
गत्वा तदा दैत्यपतिर्महात्मा जित्वा समग्रं वसुधातलञ्च ॥ १५३ ॥
ततोऽश्वमेधैर्बहुभिर्विचक्षणो गुरुप्रयुक्तः स महायशा बलिः।
ईजे च दीक्षां परमामुपेतो वैरोचनिं सत्यवतां वरिष्ठः ॥ १५४ ॥
कृत्वा ब्राह्मणमाचार्यमृत्विजःषोडशोऽभवन्।
सुपरीक्षितेन तेनैव भार्गवेण महात्मना ॥ १५५ ॥
यज्ञानामूनमेकेन शतं दीक्षापरेण हि। बलिना चाश्वमेधानां पूर्णं कर्तुं समादधे
यावद्यज्ञशतं पूर्णं तस्य राज्ञोभविष्यति। पुरा प्रोक्तंमयाचात्रह्यदित्या व्रतमुत्तमम्
व्रतेन तेन संतुष्टो भगवान्हरिरीश्वरः। बटुरूपेण महतापुत्रभूतो बभूव सः ॥१५८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अदित्याः कश्यपेनैव उपनीतस्तदा प्रभुः। उपनीतेऽथसंप्राप्तो ब्रह्मा लोकपितामहः
दत्तं यज्ञोपवीतं च ब्रह्मणापरमेष्ठिना। दण्डकाष्ठं प्रदत्तं हिसोमेन च महात्मना
मेखला च समानीता अजिनं च महाद्भुतम्।
तथा च पादुके चैव मह्या दत्ते महात्मनः॥ १६१॥
तत्र भिक्षा समानीता भवान्या चाऽर्थसिद्धये।
एवं भगवते दत्तं विष्णवे बटुरूपिणे॥ १६२॥
अभिवन्द्य तथा श्रीशो वामनो ह्यदितिं तथा। कश्यपंचमहातेजायज्ञवाटं जगामच
याज्ञिकस्य बलेराह च्छलनार्थं स्वयं प्रभुः॥ १६३॥
तदा महेशः स जगाम स्वर्गं प्रकम्पयन्गां प्रपदाभरेण।
स वामनो बटुरूपी च साक्षाद्विष्णुः परात्मा सुरकार्यहेतोः॥ १६४॥
गीर्भिर्यथार्थाभिरभिष्टुतो जनैर्मुनीश्वरैर्देवगणैर्महात्मा।
त्वरेण गच्छन्स च यज्ञवाटं प्राप्तस्तदानीं जगदेकबन्धुः॥ १६५॥
उद्गापयन्साम यतो हि साक्षाच्चकार देवो बटुरूपवेषः।
उद्गीयमानो भगवान्स ईश्वरो वेदान्तवेद्यो हरिरीश्वरः प्रभुः॥ १६६॥
ददर्श तं महायज्ञमश्वमेधं बलेस्तदा। द्वारि स्थितो महातेजा वामनो बटुरूपधृक्
ब्रह्मरूपेण महताव्याप्तमासीद्दिगन्तरम्। पवमानस्य च बटोर्वामनस्य महात्मनः
तच्छ्रुत्वा च बलिः प्राह शण्डामर्कौ च बुद्धिमान्।
ब्राह्मणाः कतिसंख्याश्च आगताः सन्ति ईक्ष्यताम्॥ १६९॥
तथेति मत्वा त्वरितावुत्थितौ तौ तदा द्विजाः।
शण्डामर्कौसमागम्य मण्डपद्वारि संस्थितौ॥ १७०॥
ददृशाते महात्मानं श्रीहरिं बटुरूपिणम्। त्वरितौपुनरायातौ बलेः शंसयितुं तदा
ब्रह्मचारी समायात एक एव न चापरः। पठनादौ महाराजचागतस्तव सन्निधौ
किमर्थं तन्न जानीवो जानीहि त्वं महामते!॥ १७२॥
एवमुक्ते तु वचने ताभ्यां स च महामनाः। उत्थितस्तत्क्षणादेवदर्शनार्थंबटुंप्रति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स ददर्श महातेजा विरोचनसुतो महान् । दण्डवत्पतितो भूमौननामशिरसाबटुम्

आनयित्वा बटुं सद्यः सन्निवेश्य निजासने ।
अर्घ्यपाद्येनमहताऽभ्यर्चयामास तं बटुम् ॥ १७५ ॥
विनम्रकन्धरो भूत्वा उवाच श्लक्ष्णया गिरा ।
कुतः कस्माच्च कस्याऽसि तच्छीघ्रं कथ्यतां प्रभो ॥ १७६ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विरोचनसुतस्य वै ।
मनसा हृषितश्चासौ वामनोवक्तुकारभत् ॥ १७७ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्वं हि राजा त्रिलोकेशो नान्यो भवितुमर्हसि ।
स्वकुलं न्यूनतां गच्छेद्यो वै कापुरुषः स्मृतः ॥ १७८ ॥
समं वा चाऽधिको वाऽपि यो गच्छेत्पुरुषः स्मृतः ।
त्वया कृतं च यत्कर्म न कृतं पूर्वजैस्तव ॥ १७९ ॥

दैत्यानां च वरिष्ठा ये हिरण्यकशिपादयः । कृतं महत्तपो येन दिव्यं वर्षसहस्रकम्

शरीरं भक्षितं यस्य जुषाणस्य तपो महत् ।
पिपीलिकाभिर्बहुभिर्दंशैश्चैव समावृतम् ॥ १८१ ॥

अभवत्तस्य तज्ज्ञात्वा सुरेन्द्रो ह्यगमत्पुरा । नगरं तस्य च तदा सैन्येन महतावृतः

तत्सन्निधौ हताः सर्वेअसुरा दैत्यशत्रुणा ।
विन्ध्या तु महिषी तस्य नीयमाना निवारिता ॥ १८३ ॥
नारदेन पुरा राजन्किंचित्कार्यं चिकीर्षुणा ।
शम्भोः प्रसादादखिलं मनसा यत्समीक्षितम् ।
दैत्येन्द्रेण च तत्सर्वं तपसैव वशीकृतम् ॥ १८४ ॥
तस्याः पुत्रो महातेजा येन नीतोऽभवत्सभाम् ।
तस्य पुत्रो महाभाग! पिता तेऽपि नृवत्सलः ।
नाम्ना विरोचनो विद्वानिन्द्रो येन महात्मना ॥ १८५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दानेनतोषितोराजन्स्वेनैवशिरसा तदा । तस्यात्मजोऽसिभोराजन्कृतंतेपरमंयशः
यशोदीपेन महता दग्धाः शलभवत्सुराः ।
इन्द्रोऽपि निर्जितो येन त्वया नास्त्यत्र संशयः ॥ १८७ ॥
श्रुतमस्ति मया सर्वं चरितंतव सुव्रत !। अल्पकोऽहमिहायातोब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः
उटजार्थे च मे देहि भूमिं भूमिभृतांवरः । बटोस्तस्यैव तद्वाक्यंश्रुत्वाबलिरभाषत
हे बटो पण्डितो भूत्वा यदुक्तं वचनं पुरा ।
शिशुत्वात्तन्न जानासि श्रुत्वा मन्ये यथार्थतः १६० ॥
वद शीघ्रं महाभाग! कियन्मात्रां महीं तव ।
दास्यामि त्वरितेनैव मनसा तद्विमृश्यताम् ॥ १६१ ॥
तदाहवामनोवाक्यंस्मयन्मधुरयागिरा । असन्तोषपराये च विप्रा नष्टा न संशयः
सन्तुष्टा ये हि विप्रास्ते नान्ये वेषधरा ह्यमी ।
स्वधर्मनिरता राजन्निर्दम्भा निरवग्रहाः ॥ १६३ ॥
निर्मत्सरा जितक्रोधा वदान्या हि महामते !।
विप्रास्ते हि महाभाग! तैरियं धार्यते मही ॥ १६४ ॥
मनस्वीत्वं बहुत्वाच्च दातासि भुवनत्रये । तथापि मे प्रदातव्यामहीत्रिपदसंमिता
बहुत्वे नास्ति मे कार्यं मह्या वै सुरसूदन । प्रवेशमात्रमुटजं तथा मम भविष्यति
त्रिपदं पूर्यतेऽस्माकं वस्तु नास्त्यत्र संशयः ।
देहि मे क्रमतो राजन्यावद्भूमिर्भविष्यति ॥
तावत्संख्या प्रदातव्या यदि दाताऽसि भो बले !॥ १६७ ॥
प्रहस्य तमुवाचेदं बलिर्वैरोचनात्मजः ।
दास्यामि ते महीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ॥ १६८ ॥
मदीयां वै महाभाग! मया दत्तां गृहाण वै ।
याचकोऽसि बटो! पश्य दानं दैत्यात्प्रयाचसे ॥ १६६ ॥
याचको ह्यल्पको वाऽस्ते दाता सर्वं विमृश्य वै ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथा विलोक्य ह्यात्मानं ह्यर्थिभ्यश्च ददाति वै ॥ २०० ॥

आत्मौपम्येनसर्वत्रयोददातिह्युदारधीः । तस्मान्नयाचितव्यंहिअर्थिनामंदभागिना

बटो! ददाम्यहं तेऽद्य सशैलवनकाननाम् ।

पृथ्वीं सपर्वतां साब्धि नाऽन्यथा मम भाषितम् ॥ २०२ ॥

पुनः प्रोवाच स बटुर्विरोचनसुतं प्रति । पूर्यते मम दैत्येन्द्र क्रमतो हि पदैस्त्रिभिः

बटोस्तद्वचनं श्रुत्वा असुरेन्द्रो बलिस्तदा ।

उवाच प्रहसन्वाक्यं मन्यमानो बलिर्भृशम् ॥

गृह्यतां च मया दत्तां पदैस्त्रिभिरलङ्कृताम् ॥ २०४ ॥

इत्युक्तो वामनः प्राह प्रहसन्नसुरं प्रति । संकल्प्य सकलां पृथ्वीं दातुमर्हसि सुव्रत

तथेति मत्वा बलिना सुपूजितः स वामनः कश्यपनन्दनो महान् ।

बलिस्तदानीं सहसा नितान्तं संस्तूयमानस्त्वृषिभिर्मुनीन्द्रैः ॥ २०६ ॥

तं पूजयित्वा स बलिर्यावद्दातुं समुद्यतः । गुरुणावारितस्तावद्विरोचनसुतोमहान्

न दातव्यं त्वया दानं विष्णवे बटुरूपिणे । इन्द्रार्थमागतःसद्योयज्ञविघ्नंकरोतिते

तस्मात्त्वया न पूज्यो हि विष्णुरध्यात्मदीपकः ॥ २०८ ॥

पुरा कृतमनेनैव मोहिनीरूपधारिणा । देवेभ्यश्चामृतं दत्तं राहुर्येन हतो महान् ॥

येन विद्राविता दैत्याः कालनेमिर्हतो बली ॥ २१० ॥

एवम्विधोऽयं पुरुषो महात्मा स ईश्वरो विश्वपतिः स एव ।

विमृश्य सर्वं मनसा महामते! हिताहितं कर्तुमिहार्हसि त्वम् ॥२११॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे

बलियज्ञे वामनगमनवर्णनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकोनविंशोऽध्यायः

बलिम्प्रति गुरोः शापकथनम्

लोमश उवाच

एवं सम्बोधितो दैत्यो गुरुणा भार्गवेण हि ।
उवाच प्रहसन्वाक्यं मेघगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥
त्वयोक्तोऽहं हितार्थाय यैर्वाक्यैश्चालितोऽस्म्यहम् ।
तव वाक्यं मम प्रीत्यै हितमप्यहितं भवेत् ॥ २ ॥
दास्यामि भिक्षितं चास्मै विष्णवे बटुरूपिणे ।
पात्रीभूतो ह्ययं विष्णुः सर्वकर्मफलेश्वरः ॥ ३ ॥
येषां हृदि स्थितो विष्णुस्ते वै पात्रतमा ध्रुवम् ।
यस्य नाम्ना सर्वमिदं पवित्रमिव चोच्यते ॥ ४ ॥
येन वेदाश्च यज्ञाश्च मन्त्रतन्त्रादयो ह्यमी ।
सर्वे सम्पूर्णतां यान्ति सोऽयं विश्वेश्वरो हरिः ॥ ५ ॥
आगतः कृपयामेऽद्य सर्वात्मा हरिरीश्वरः । उद्धर्तुं मां न सन्देहएतज्जानीहितत्त्वतः
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चुकोप च रुषान्वितः । भार्गवःशप्तुमारेभेदैत्येन्द्रंधर्म्मवत्सलम्
मम वाक्यमतिक्रम्य दातुमिच्छस्यरिन्दम ।
विगुणो भव रे मन्द तस्मात्त्वं निःश्रिको भव ॥ ८ ॥
एवं शशाप च तदा परमार्थविज्ञः शिष्यं महात्मानमगाधबोधम् ।
स वै जगामाऽथ महाकविस्त्वरात्स्वमाश्रमं धर्म्मविदां वरिष्ठः ॥ ९ ॥
गते तु भार्गवे तस्मिन्बलिर्विरोचनात्मजः ।
वामनं चार्चयित्वा स महीं दातुं प्रचक्रमे ॥ १० ॥
विन्ध्यावलिः समागत्य बलेरर्द्धाङ्गशोभिता ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अवनिज्य वटोः पादौ प्रददौ विष्णवे महीम् ॥ ११ ॥
सङ्कल्पपूर्वेण तदा विधिना विधिकोविदः । संकल्पेनैव महता ववृधे भगवानजः
यदैकेन मही व्याप्ता विष्णुना प्रभविष्णुना ।
सर्वे स्वर्गा द्वितीयेन व्याप्तास्तेन महात्मना ॥ १३ ॥
सत्यलोकगतो विष्णोश्चरणः परमेष्ठिना । कमण्डलुगतेनैव अम्भसा चावनेनिजे ॥
तत्पादसम्पर्कजलाच्च जाता भागीरथी सर्वसुमङ्गला च ।
यया त्रिलोकी च कृता पवित्रा यया च सर्वे सगराः समुद्धृताः ॥
यया कपर्दः परिपूरितो वै शम्भोस्तदानीं च भगीरथेन ॥ १५ ॥
तीर्थानां तीर्थमाद्यं च गंगाख्यमवतारितम् । तद्विष्णोश्चरणेनैव समेतंब्रह्मणाकृतम्
त्रिविक्रमात्परो ह्यात्मा नाम्ना त्रिविक्रमोऽभवत् ।
त्रिविक्रमक्रमाक्रान्तं त्रैलोक्यं च तदाऽभवत् ॥ १७ ॥
पदद्वयेन वा पूर्णं जगदेतच्चराचरम् । विहाय तत्स्वरूपं च देवदेवो जनार्द्दनः ॥
पुनश्च वटुरूपोऽसावुपविश्य निजासने ॥ १८ ॥
तदा देवाः सगंधर्वा मुनयः सिद्धचारणाः । आगताश्च बलेर्यज्ञं द्रष्टुं यज्ञपतिं प्रभुम्
तत्र ब्रह्मा समागत्य स्तुतिं चक्रे परात्मनः ।
बलेस्तत्रैव चान्ये च दैत्येन्द्राश्चागतास्त्वरम् ॥ २० ॥
एभिः सर्वैः परिवृतो वामनो बलिसद्मनि । उपविश्यासनेसोऽथ उवाच गरुडंप्रति
दैत्योऽसौ बालिशो भूत्वा दत्ताऽनेन मही मम ।
त्रिपदक्रमणेनैव गृहीतं च पदद्वयम् ॥ २२ ॥
पदमेकं प्रतिश्रुत्य न ददाति हि दुर्मतिः । तस्मात्त्वया गृहीतव्यं तृतीयं पदमेव च
इत्युक्तो गरुडस्तेन वामनेन महात्मना । वैरोचनिं विनिर्भर्त्स्य वाक्यंचेदमुवाचह
रे बले! किं त्वया मूढ! कृतमस्ति जुगुप्सितम् ।
अविद्यमाने ह्यर्थे हि किं ददासि परमात्मने ॥
औदार्येण हि किं कार्यमल्पकेन त्वयाऽधुना ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तो बलिराविष्टः स्मयमानः खगेश्वरम् ।
वक्ष्यमाणमिदं वाक्यं गरुत्मन्तं तदाऽब्रवीत् ॥ २६ ॥
समर्थोऽस्मिमहापक्ष कृपणो न भवाम्यहम् । येनेदंकारितंसर्वंतस्मैकिंप्रददाम्यहम्
असमर्थो ह्यहं तात! कृतोऽनेन महात्मना ।
तदोवाच बलिं सोऽपि ताक्ष्‍र्यपुत्रो महामनाः ॥ २८ ॥
जानन्नपि च दैत्येन्द्र गुरुणाऽपि निवारितः ।
विष्णवेऽपि महीं प्रादास्त्वया किं विस्मृतं महत् ॥ २९ ॥
दातव्यंतत्पदंविष्णोस्तृतीयं यत्प्रतिश्रुतम् । न ददासिकथंवीरनिरये च पतिष्यसि
न ददासि तृतीयं च पदं मे स्वामिनः कथम् ।
बलाद् गृह्णामि रे मूढ! इत्युक्त्वा तं महासुरम् ॥
बबन्ध वारुणैः पाशैर्विरोचनसुतं तदा ॥ ३१ ॥
नितरां निष्ठुरो भूत्वा गरुडो जयतांवरः ।
बद्धं स्वपतिमालोक्य विन्ध्यावलिः समभ्ययात् ॥ ३२ ॥
बाणमेकं समारोप्य वामनस्याऽग्रतः स्थिता ।
वामनेन तदा पृष्टा केयं चात्राग्रतः स्थिता ॥ ३३ ॥
तदोवाच महातेजाः प्रह्लादो ह्यसुराधिपः ।
बलेः पत्नीति त्वां प्राप्ता इयं विन्ध्यावली सती ॥ ३४ ॥
प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा वामनो वाक्यमब्रवीत् ।
ब्रूहि विन्ध्यावले ! वाक्यं किं कार्यं ते करोम्यहम् ॥
एवमुक्ता भगवता विन्ध्यावलिरभाषत ॥ ३५ ॥

विन्ध्यावलिरुवाच

कस्माद्बद्धो मम पतिर्गरुडेन महात्मना । तत्कथ्यतां महाभाग त्वरन्नेव जनार्द्दन
तदोवाच महातेजा वटुवेषधरो हरिः ॥ ३६ ॥

श्रीभगवानुवाच

अनेनैव प्रदत्तामे मही त्रिपदलक्षणा । पदद्वयेन च मया क्रांतं त्रैलोक्यमद्य वै ॥३७॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनेन मम दातव्यं तृतीयं पदमेव च । तस्माद्बद्धो मया साध्वि! गरुडेनैव ते पतिः
श्रुत्वा भगवतो वाक्यमुवाच परमं वचः । प्रतिश्रुतमनेनैव न दत्तं हि तव प्रभो !॥

क्रान्तं त्रिभुवनं चाऽद्य त्वया विक्रमरूपिणा ।
तदस्माकं विजघ्नीथाः स्वर्गे वाप्यथवा भुवि ॥ ४० ॥

किंचिन्न दत्ता हि विभो देवदेव जगत्पते । प्रहस्य भगवानाहतदाविंध्यावलिंप्रभुः

पदाति त्रीणि मे चाद्य दातव्यानि कुतोऽधुना ।
शीघ्रं वद विशालाक्षि! यत्ते मनसि वर्तते ॥
तदोवाच च सा साध्वी ह्य रुक्ममवस्थिता ॥ ४२ ॥
त्वया कुतो चेयमुरुक्रमेण क्रान्ता त्रिलोकी भुवनैकनाथ ! ।
तथैव सर्वं जगदेकबन्धो देयं किमस्माभिरतुल्यरूपिणे ॥ ४३ ॥

तस्माद्विहायतद्विष्णो त्वमेवंकुरुसंप्रति । प्रतिश्रुतानिमेभर्त्रापदानित्रीणिचाधुना

ददाति मे पतिस्तेऽद्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ४४ ॥
निधेहि मे पदं त्वं हि शीर्ष्णि देववर! प्रभो !।
द्वितीयं मे शिशोस्त्वं हि कुरु मूर्ध्नि जगत्पते ॥ ४५ ॥

तृतीयं च जगन्नाथ कुरु शीर्ष्णि पतेर्मम । एवं त्रीणि पदानीश तवदास्यामिकेशव

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा परितुष्टो जनार्दनः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा विरोचनसुतं प्रति ॥ ४७ ॥

भगवानुवाच

सुतलं गच्छ दैत्येन्द्र मा विलंबितुमर्हसि । सर्वैश्चासुरसंघैश्च चिरंजीव सुखी भव

परितुष्टोऽस्म्यहं तात !किं कार्यं करवाणि ते ।
सर्वेषामपि दातॄणां वरिष्ठोऽसि महामते !॥ ४६ ॥

वरं वरय भद्रं ते सर्वान्कामान्ददामि ते । त्रिविक्रमेणैवमुक्तो विरोचनसुतस्तदा

विमुक्तो हि परिष्वक्तो देवदेवेन चक्रिणा ।
तदा बलिरुवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ५१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वया कृतमिदंसर्वं जगदेतच्चराचरम् । तस्मान्नकामयेकिंचित्त्वत्पदाब्जंविना प्रभो
भक्तिरस्तु पदाम्भोजे तव देव जनार्दन । भूयोभूयश्च देवेश भक्तिर्भवतु शाश्वती ॥
एवमभ्यर्थितस्तेन भगवान्भूतभावनः । उवाच परमप्रीतो विरोचनसुतं तदा ॥

भगवानुवाच

बले! त्वं सुतलं याहि ज्ञातिसम्बन्धिभिर्वृतः ।
एवमुक्तस्तदा तेन असुरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५१ ॥

सुतले किंनु मे कार्यं देवदेव वदस्वमे । तिष्ठामि तवसांनिध्ये नान्यथावक्तुमर्हसि

तदोवाच हृषीकेशो बलिं तं कृपयाऽन्वितः ।
अहं तव समीपस्थो भवामि सततं नृप !॥ ५७ ॥

द्वारिस्थितस्तवविभो!निवासामिनित्यंमाखिद्यतामसुरवर्यबलेशृणुष्व
वाक्यं तु मे वरमहो वरदस्तवाऽद्य वैकुण्ठासिभिरलं च भजामि गेहम्

तच्छ्रुत्वावचनंतस्यविष्णोरतुलतेजसः । जगाम सुतलं दैत्यो ह्यसुरैः परिचारितः
तदा पुत्रशतेनैव बाणमुख्येन सत्वरम् । वसमानो महाबाहुर्दातृणां च परागतिः ॥

त्रैलोक्ये याचका ये च सर्वे यान्ति बलिं प्रति ।
द्वारि स्थितस्तस्य विष्णुः प्रयच्छति यथेप्सितम् ॥ ६१ ॥
भुक्तिकामाश्च ये केचिन्मुक्तिकामास्तथा परे ।
येषां यज्ञे च ते विप्रास्तत्तेभ्यः सम्प्रयच्छति ॥ ६२ ॥

एवंविधो बलिर्जातः प्रसादाच्छङ्करस्य च । पुरा हि कितवत्वेन यद्दत्तं परमात्मने

अशुचि भूमिमासाद्य गन्धपुष्पादिकं महत् ।
पतितं चार्पितं तेन शिवाय परमात्मने ॥ ६४ ॥
किं पुनः परया भक्त्या चार्चयन्ति महेश्वरम् ।
गन्धं पुष्पं फलं तोयं ते यांति शिवसन्निधिम् ॥ ६५ ॥
शिवात्परतरो नास्ति पूजनीयो हि भो द्विजाः ।
ये हि मूकास्तथान्धाश्च पङ्गवो ये जडास्तथा ॥ ६६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

जातिहीनाश्च चण्डालाः श्वपचाह्यन्त्यजा ह्यमी ।
शिवभक्तिपरा नित्यं ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ६७ ॥
तस्मात्सदाशिवः पूज्यः सर्वैरेव मनीषिभिः ।
पूजनीयो हि सम्पूज्यो ह्यर्चनीयः सदाशिवः ॥ ६८ ॥
महेशं परमार्थज्ञाश्चिन्तयंतिहृदिस्थितम् । यत्र जीवो भवत्येव शिवस्तत्रैवतिष्ठति
विना शिवेन यत्किंचिदशिवं भवति क्षणात् ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च गुणकार्यकरा ह्यमी ॥ ७० ॥
रजोगुणान्वितो ब्रह्मा विष्णुः सत्त्वगुणान्वितः ।
तमोगुणाश्रितो रुद्रो गुणातीतो महेश्वरः ॥ ७१ ॥
लिङ्गरूपो महादेवो ह्यर्चनीयो मुमुक्षुभिः ।
शिवात्परतरो नास्ति भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे वलये वरप्रदानवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

———

विंशोऽध्यायः

लिङ्गरूपीशिवस्य कथं निर्गुणत्वमिति वर्णनम्

ऋषय ऊचुः

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सगुणाः कीर्तितास्त्वया ।
लिङ्गरूपी तथैवेशो निर्गुणोऽसौ कथं वद ॥ १ ॥
त्रिभिर्गुणैर्व्याप्तमिदं चराचरं जगन्महद्वाप्यथवाल्पकं वा ।
मायामयं सर्वमिदं विभाति लिङ्गं विना केन कुतो विभाति ॥ २ ॥
यद्दृश्यमानं महदल्पकं च तन्नश्वरं कृतकत्वाच्च सूत ! ॥ ३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्माद्विमृश्यभोःसूतसंशयं छेत्तुमर्हसि । व्यासप्रसादात्सकलंज्ञानासित्वंनचापरः

सूत उवाच

व्यासेन कथितं सर्वमस्मिन्नर्थे शुकं प्रति ॥

शुक उवाच

लिङ्गरूपी कथं शम्भुर्निर्गुणः कथ्यते त्वया । एतन्मे संशयं तातच्छेत्तुमर्हस्यशेषतः

व्यास उवाच

शृणुवत्स ब्रवीम्येतत्पुरा प्रोक्तं च नन्दिना । आगस्त्यंपृच्छमानं च येनसर्वंश्रुतंशुक

निर्गुणं परमात्मानं विद्धि लिङ्गस्वरूपिणम् ।

परा शक्तिस्तथा ज्ञेया निर्गुणा शाश्वती सती ॥ ७ ॥

यया कृतमिदं सर्वं गुणत्रयविभावितम् । एतच्चराचरं विश्वं नश्वरं परमार्थतः ॥८

एकएव परोह्यात्मा लिङ्गरूपी निरञ्जनः । प्रकृत्या सहते सर्वे त्रिगुणा विलयंगताः

यस्मिन्नेव ततो लिङ्गं लयनात्कथितं पुरा ।

तस्माल्लिङ्गे लयं प्राप्ता परशक्तिः कुतोऽपरे ॥ १० ॥

लीनागुणाश्च रुद्रोक्त्या यैरिदं बद्धमेव च । चराचरंमहाभागतस्माल्लिङ्गंप्रपूजयेत्

लिङ्गं च निर्गुणं साक्षाज्जानीध्वं भो द्विजोत्तमाः ! ।

लयाल्लिङ्गस्य माहात्म्यं गुणानां परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥

शङ्करः सुखदाता हि उच्यमानो मनीषिभिः ।

सर्वो हि कथ्यते विप्राः सर्वेषामाश्रयो हि सः ॥ १३ ॥

शम्भुर्हि कथ्यते विप्रा यस्माच्च शुभसंभवः ॥ १४ ॥

एवं सर्वाणिनामानि सार्थकानि महात्मनः । तेनावृतं जगत्सर्वं शम्भुनापरमेष्ठिना

ऋषय ऊचुः

यदा दाक्षायणी चाग्नौ पतिता यज्ञकर्मणि ।

दक्षस्य च महाभागा तिरोधानगता सती ॥ १६ ॥

प्रादुर्भूताकदा सूतकथ्यतां तत्त्वयाऽधुना । पराशक्तिर्महेशस्यमिलिताचकथंपुनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतत्सर्वं महाभाग पूर्ववृत्तं च तत्त्वतः ।
कथनीयं च अस्माकं नान्यो वक्ताऽस्ति कश्चन ॥ १८ ॥

सूत उवाच

जज्ञे दाक्षायणी ब्रह्मन् ! दग्धावयवा यदा ।
विना शक्त्या महेशोऽपि ततापः परमं तपः ॥ १९ ॥

लीलागृहीतवपुषा पर्वते हिमवद्गिरौ । भृङ्गिणा सहविश्वेन नन्दिना च तथैव च
तथा चण्डेन मुण्डेन तथान्यैर्बहुभिर्वृतः । दशभिः कोटिगुणितैर्गणैश्च परवारितः
गणानां चैव कोट्या च तथा षष्टिसहस्रकैः । एवं तत्र गणैर्देव आवृतोवृषभध्वजः
तपो जुषाणः सहसा महात्मा हिमालयस्याग्रगतस्तथैव ।
गणैर्वृतो वीरभद्रप्रधानैः स केवलो मूलविद्याविहीनः ॥ २३ ॥

एतस्मिन्नन्तरेदैत्याःप्रादुर्भूताह्यविद्यया । विष्णुनाहिबलिर्बद्धस्तथातेवैमहाबलाः
जाता दैत्यास्ततो विप्रा इन्द्रोपद्रवकारकाः ।
कालखञ्जा महारौद्रा कालकेयास्तथा परे ॥ २५ ॥

निवातकवचाः सर्वे खराचकसंज्ञकाः । अन्ये च बहवो दैत्याः प्रजासंहारकारकाः
तारको नमुचेः पुत्रस्तपसा परमेण हि । ब्रह्माणं तोषयामास ब्रह्मातस्य तुतोष वै
वरान्ददौ यथेष्टांश्च तारकाय दुरात्मने ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते सर्वान् कामान्ददामि ते ॥ २८ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । वरयामास च तदा वरं लोकभयावहम्
यदि मे त्वं प्रसन्नोऽसि अजरामरतां प्रभो !।
देहि मे यद्विजानासि अजेयत्वं तथैव च ॥ ३० ॥

एवमुक्तस्तदा तेन तारकेण दुरात्मना । उवाच प्रहसन्वाक्यममरत्वं कुतस्तव ॥
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युरेतज्जानीहि तत्त्वतः ।
प्रहस्य तारकः प्राह अजेयत्वं च देहि मे ॥ ३२ ॥
ब्रह्मोवाच तदा दैत्यमजेयत्वं तवाऽनघ !।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विनाऽर्भकेण दत्तं वै ह्यर्भकस्त्वां विजेष्यते ॥ ३३ ॥
तदा स तारकः प्राह ब्रह्माणं प्रणतः प्रभो !।
कृतार्थोऽहं हि देवेश! प्रसादात्तव सम्प्रति ॥ ३४ ॥
एवं लब्धवरो भूत्वा तारको हि महाबलः ।
देवान्युद्धार्थमाहूय युयुधे तैः सहासुरः ॥ ३५ ॥
मुचुकुन्दं समाश्रित्य देवास्ते जयिनोऽभवन् ।
पुनः पुनर्विकुर्वाणा देवास्ते तारकेण हि ॥ ३६ ॥
मुचुकुन्दबलेनैवजयमापुःसुरास्तदा । किं कर्तव्यं हि चास्माकं युध्यमानैर्निरंतरम्
भवितव्यमिति स्मृत्वा गतास्ते ब्रह्मणः पदम् ।
ब्रह्मणश्चाऽग्रतो भूत्वा ह्यब्रुवंस्ते सवासवाः ॥ ३८ ॥

देवा ऊचुः

बलिना सह पातालमास्तेऽसौ मधुसूदनः ।
विष्णुं विना हि ते सर्वे वृषाद्याःपतिताःपरैः ॥ ३९ ॥
दैत्येन्द्रैश्चमहाभागत्रातुमर्हसिनःप्रभो । तदानभोगतावाणीह्युवाचपरिसांत्वयवै
हे देवाः क्रियतामाशु मम वाक्यं हि तत्त्वतः ।
शिवात्मजो यदा देवा भविष्यति महाबलः ॥ ४१ ॥
युद्धे पुनस्तारकं च वधिष्यति न संशयः । येनोपायेनभगवाञ्छंभुःसर्वगुहाशयः
दारापरिग्रही देवास्तथा नीतिर्विधीयताम् ।
क्रियतां च परो यत्नो भवद्भिर्नान्यथा वचः ॥ ४३ ॥
यूयं देवा विजानीध्वमित्युवाचाऽशरीरवाक् ।
परंविस्मयमापन्ना ऊचुर्देवाःपरस्परम् ॥ ४४ ॥
श्रुत्वा नभोगतां वाणीमाजग्मुस्ते हिमालयम् ।
बृहस्पतिं पुरस्कृत्य सर्वे देवा वचोऽब्रुवन् ॥ ४५ ॥
हिमालयं महाभागाः सर्वे कार्यार्थगौरवात् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उपकर्तुरगस्त्यस्यजातमेतन्निदर्शनम् । कृताद्दृक्काशिजंदुःखं कृताद्दृक्श्रीमुखेक्षणम्
करिकर्णाग्रचपलञ्जीवितंविविधंवसु ।। तस्मात्परोपकरणंकार्यमेकं विपश्चिता

यल्लक्ष्मीनाममात्राप्त्या नरो नो माति कुत्रचित् ।
साक्षात्समीक्ष्य तां लक्ष्मीं कृतकृत्योभवन्मुनिः ॥ १० ॥

गच्छन् यदृच्छयासोथदूराच्छ्रीशैलमैक्षत । यत्रसाक्षान्निवसतिदेवः श्रीत्रिपुरान्तकः
उवाच वचनं पत्नींतदाप्रीतमनामुनिः । इहस्थितैवपश्य त्वं कान्तेकान्ततरं परम्
श्रीशैलशिखरंश्रीमदिदन्तद्यद्विलोकनात् । पुनर्भवोमनुष्याणांभवेऽत्रनभवेत्कचित्

गिरिश्चतुरशीत्यायं योजनानां हि विस्तृतः ।
सर्वलिङ्गमयो यस्मादतः कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥

लोपामुद्रोवाच

किञ्चिद्विज्ञप्तुमिच्छामि यद्याज्ञा स्वामिनो भवेत् ।
ब्रूते हि याऽननुज्ञाता पत्या सा पतिता भवेत् ॥ १५ ॥

अगस्त्य उवाच

किंवक्तुकामादेवि!त्वंब्रूहितत्त्वमशङ्किता । न त्वादृशीनांवाक्यंहिपत्युः खेदायजायते
ततः पप्रच्छ सा देवी प्रणम्य मुनिमानता । सर्वेषाञ्च हितार्थाय स्वसन्देहापनुत्तये

लोपामुद्रोवाच

श्रीशैलशिखरंदृष्ट्वा पुनर्जन्मनविद्यते । इदमेव हि सत्यञ्चेत्किमर्थंकाशिरिष्यते ॥

अगस्तिरुवाच

आकर्णय वरारोहे!सत्यं पृष्टंत्वयामले !। निर्णीतमसकृच्चैतन्मुनिभिस्तत्त्वचिन्तकैः

मुक्तिस्थानान्यनेकानि कृतस्तत्रापि निर्णयः ।
तानि ते कथयाम्यत्र दत्तचित्ता भव क्षणम् ॥ २० ॥

प्रथमंतीर्थराजन्तुप्रयागाख्यंसुविश्रुतम् । कामिकंसर्वतीर्थानांधर्मकामार्थमोक्षदम्
नैमिषञ्च कुरुक्षेत्रं गङ्गाद्वारमवन्तिका । अयोध्या मथुरा चैव द्वारकाप्यमरावती
सरस्वतीसिन्धुसङ्गोगङ्गासागरसङ्गमः । कान्तीचत्र्यम्बकञ्चापिसप्तगोदावरीतटम्

•Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कालञ्जरंप्रभासश्च तथा वदरिकाश्रमः । महालयस्तथोङ्कारक्षेत्रं वैपौरुषोत्तमम्
गोकर्णोभृगुकच्छश्च भृगुतुङ्गश्चपुष्करम् । श्रीपर्वतादितीर्थानिधारातीर्थंतथैवच
मानसान्यपितीर्थानिसत्यादीनिचवैप्रिये । एतानिमुक्तिदान्येवनात्रकार्याविचारणा

गयातीर्थञ्च यत्प्रोक्तं तत्पितृणां हि मुक्तिदम् ।
पितामहानामृणतो मुक्तास्तत्तनया अपि ॥ २७ ॥

सधर्मिण्युवाच

मानसान्यपितीर्थानियान्युक्तानिमहामते । कानिकानिचतानीहह्येतदाख्यातुमर्हसि

अगस्त्य उवाच

श्रृणुतीर्थानिगदतोमानसानिममानघे । येषुसम्यङ्नरः स्नात्वाप्रयातिपरमांगतिम्
सत्यं तीर्थं क्षमातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदयातीर्थं तीर्थमार्जवमेवच
दानंतीर्थं दमस्तीर्थं सन्तोषस्तीर्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं परंतीर्थं तीर्थञ्चप्रियवादिता
ज्ञानंतीर्थंधृतिस्तीर्थं तपस्तीर्थमुदाहृतम् । तीर्थानामपि तत्तीर्थं विशुद्धिर्मनसः परा
न जलाप्लुतदेहस्यस्नानमित्यभिधीयते । सस्नातोयोदमस्नातःशुचिःशुद्धमनोमलः

यो लुब्धः पिशुनः क्रूरोदाम्भिकोविषयात्मकः ।
सर्वतीर्थेष्वपि स्नातः पापो मलिन एवसः ॥ ३४ ॥

न शरीरमलत्यागान्नरो भवतिनिर्मलः । मानसे तु मले त्यक्तेभवत्यन्तः सुनिर्मलः
जायन्ते च म्रियन्तेचजलेष्वेवजलौकसः । न च गच्छन्तितेस्वर्गमविशुद्धमनोमलाः
विगयेष्वतिसंरागो मानसोमल उच्यते । तेष्वेव हि विरागोस्यनैर्मल्यं समुदाहृतम्
चित्तमन्तर्गतं दुष्टंतीर्थस्नानान्न शुद्ध्यति । शतशोथजलैर्धौतंसुराभाण्डमिवाशुचिः
दानमिज्यातपः शौचंतीर्थसेवाश्रुतं तथा । सर्वाण्येतानितीर्थानियदिभावोननिर्मलः
निगृहीतेन्द्रियग्रामोयत्रैवचवसेन्नरः । तत्रतस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषंपुष्कराणिच ॥ ४० ॥
ध्यानपूते ज्ञानजले रागद्वेषमलापहे । यः स्नाति मानसे तीर्थे स यातिपरमांगतिम्
एतत्ते कथितं देवि!मानसंतीर्थलक्षणम् । भौमानामपि तीर्थानांपुण्यत्वेकारणंश्रृणु

यथा शरीरस्योद्देशाः केचिन्मेध्यतमाः स्मृताः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथापृथिव्यामुद्देशाः केचित्पुण्यतमाः स्मृताः ॥ ४३ ॥

प्रभावादद्भुताद्भूमेः सलिलस्य च तेजसा । परिग्रहान्मुनीनाञ्चतीर्थानांपुण्यतास्मृता
तस्माद्भौमेषु तीर्थेषुमानसेषुचनित्यशः । उभयेष्वपियः स्नातिसयाति परमांगतिम्
अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्यच । अदत्त्वा काञ्चनंगाश्चदरिद्रोनामजायते
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः । न तत्फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमनेनयत्
यस्यहस्तौ च पादौचमनश्चैव सुसंयतम् । विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते
प्रतिग्रहादुपावृत्तः सन्तुष्टो येनकेनचित् । अहङ्कारविमुक्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥
अदम्भको निरारम्भोलघ्वाहारोजितेन्द्रियः । विमुक्तःसर्वसङ्गैर्यः सतीर्थफलमश्नुते
अकोपनोऽमलमतिः सत्यवादीदृढव्रतः । आत्मोपमश्चभूतेषु स तीर्थफलमश्नुते

तीर्थान्यनुसरन् धीरः श्रद्दधानः समाहितः ।
कृतपापो विशुद्धयेत किंपुनः शुद्धकर्मकृत् ॥ ५२ ॥
तिर्यग्योनिं न वै गच्छेत्कुदेशे नैव जायते ।
न दुःखी स्यात्स्वर्गभाक्च मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥ ५३ ॥

अश्रद्दधानः पापात्मानास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः । हेतुनिष्ठश्चपञ्चैतेनतीर्थफलभागिनः.
तीर्थानिचयथोक्तेनविधिनासञ्चरन्तिये । सर्वद्वन्द्वसहाधीरास्तेनराः स्वर्गभागिनः

तीर्थयात्राञ्चिकीर्षुः प्राग्विधायोपोषणं गृहे ।
गणेशञ्च पितॄन्विप्रान्साधूञ्छक्त्या प्रपूज्य च ॥ ५६ ॥

कृतपारणकोहृष्टो गच्छेन्नियमधृक्पुनः । आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत्
नपरीक्ष्योद्विजस्तीर्थेष्वन्नार्थीभोज्यएवच । सक्तुभिः पिण्डदानञ्च चरुणापायसेनच
कर्तव्यमृषिभिर्दृष्टंपिण्याकेन गुडेन च । श्राद्धंतत्र प्रकर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितम् ॥
अकालेप्यथवा काले तीर्थेश्राद्धञ्च तर्पणम् । अविलम्बेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत्

तीर्थंप्राप्य प्रसङ्गेन स्नानं तीर्थे समाचरेत् ।
स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राश्रितं न च ॥ ६१ ॥

नृणांपापकृतांतीर्थेपापस्यशमनंभवेत् । यथोक्तफलदंतीर्थं भवेच्छुद्धात्मनांनृणाम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

षोडशांशंसलभतेयः परार्थञ्च गच्छति । अर्धंतीर्थफलंतस्ययः प्रसङ्गेन गच्छति ॥
कुशप्रतिकृतिंकृत्वा तीर्थवारिणि मज्जयेत् । मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सोऽष्टमांशं लभेतवै
तीर्थोपवासः कर्तव्यःशिरसोमुण्डनंतथा । शिरोगतानिपापानियान्तिमुण्डनतोयतः
यदह्नितीर्थप्राप्तिः स्यात्ततोह्नःपूर्ववासरे । उपवासस्तुकर्तव्यःप्राप्ताह्नि श्राद्धदोभवेत्
तीर्थप्रसङ्गात्तीर्थाङ्गमप्युक्तं त्वत्पुरो मया । स्वर्गसाधनमेवैतन्मोक्षोपायश्च वै भवेत्

काशी कान्ती च मायाख्या त्वयोध्या द्वारवत्यपि ।
मथुरावन्तिका चैताः सप्तपुर्योऽत्र मोक्षदाः ॥ ६८ ॥
श्रीशैलो मोक्षदः सर्वः केदारोपि ततोऽधिकः ।
श्रीशैलाच्चापि केदारात्प्रयागं मोक्षदं परम् ॥ ६९ ॥

प्रयागादपितीर्थाग्र्यादविमुक्तंविशिष्यते । यथा विमुक्तेनिर्वाणंनतथाक्काप्यसंशयम्

अन्यानि मुक्तिक्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणि च ।
काशीं प्राप्याऽपि मुच्येत नान्यथा तीर्थकोटिभिः ॥ ७१ ॥

अत्रार्थे कथयिष्येहमितिहासंपुरातनम् । यथाविष्णुगणैरुक्तं द्विजाय शिवशर्मणे ॥

तीर्थाध्यायमिमंश्रुत्वा नरोनियतमानसः ।
श्रावयित्वा द्विजांश्चापि श्रद्धाभक्तिसमन्वितान् ॥ ७३ ॥
क्षत्रियान्धर्मनिरतान्वैश्यान्सन्मार्गवर्तिनः ।
शूद्रान्द्विजेषु भक्तांश्च निष्पापो जायते द्विजः ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां चतुर्थे काशीखण्डे
तीर्थाध्यायवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तमोऽध्यायः

सप्तपुरीवर्णने शिवशर्मविप्रकथानकवर्णनम्

अगस्तिरुवाच

मथुरायांद्विजः कश्चिदभूद्भूदेवसत्तमः। तस्यपुत्रोमहातेजाः शिवशर्मेति विश्रुतः
अधीत्यवेदान्विधिवदर्थं विज्ञायतत्त्वतः। पठित्वाधर्मशास्त्राणिपुराणान्यधिगम्य च

अङ्गान्यभ्यस्यतर्कांश्च परिलोड्य समन्ततः।
मीमांसाद्वयमालोक्य धनुर्वेदंविगाह्य च॥ ३॥

आयुर्वेदंविचार्यापि नाट्यवेदेकृतश्रमः। अर्थशास्त्राण्यनेकानिप्राप्याश्वगजचेष्टितम्

कलासु च कृताभ्यासो मन्त्रशास्त्रविचक्षणः।
भाषाश्च नानादेशानां लिपीर्ज्ञात्वा विदेशजाः॥ ५॥
अर्थानुपार्ज्य धर्मेण भुक्त्वा भोगान्यदृच्छया।
उत्पाद्य पुत्रान्सुगुणांस्तेभ्यो ह्यर्थं विभज्य च॥ ६॥

यौवनं गत्वरंज्ञात्वाजरांदृष्ट्वाश्रितांश्रुतिम्। चिन्तामवापमहतींशिवशर्मा द्विजोत्तमः
पठतोमेगतः कालस्तथोपार्जयतोधनम्। नाराधितो महेशानः कर्मनिर्मूलनक्षमः॥
न मयातोषितोविष्णुः सर्वपापहरोहरिः। सर्वकामप्रदोनृणां गणेशोनार्चितोमया
तमस्तोमहरःसूर्यो नार्चितोवै मयाक्वचित्। महामायाजगद्धात्रीनध्याताभवबन्धहृत्
न प्रीणिता मया देवा यज्ञैःसर्वैसमृद्धिदाः। तुलसीवनशुश्रूषा न कृतापापशान्तये॥
न मया तर्पिता विप्रा मृष्टान्नैर्मधुरैरसैः। इहापि च परत्रापि विपदामनुतारकाः॥
बहुपुष्पफलोपेताः सुच्छायाःस्निग्धपल्लवाः। पथि नारोपिता वृक्षाइहामुत्रफलप्रदाः
दुकूलैःस्वानुकूलैश्च चोलैःप्रत्यङ्गभूषणैः। नालङ्कृताःसुवासिन्य इहामुत्रसुवासदाः
द्विजाय नोर्वरा दत्ता यमलोकनिवारिणी। सुवर्णं न सुवर्णाय दत्तं दुरितहृत्परम्

नाऽलङ्कृता सवत्सा गौः पात्राय प्रतिपादिता।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इह पापापहन्त्र्याशु सप्तजन्मसुखावहा ॥ १६ ॥
ऋणापनुत्तयेमातुःकारितोनजलाशयः । नातिथिस्तोषितः क्वापि स्वर्गमार्गप्रदर्शकः
छत्रोपानत्कुण्डिकाश्च नाध्वगाय समर्पिताः ।
यास्यतः संयमिन्यां हि स्वर्गमार्गसुखप्रदाः ॥ १८ ॥
न च कन्याविवाहार्थं वसु क्वाऽपि मयार्पितम् ।
इह सौख्यसमृद्ध्यर्थं दिव्यकन्यार्पकं दिवि ॥ १९ ॥
न वाजपेयावभृथे स्नातो लोभवशादहम् । इह जन्मनि चान्यस्मिन्बहुमृष्टान्नपानदे
न मया स्थापितं लिङ्गं कृत्वा देवालयं शुभम् ।
यस्मिन्संस्थापिते लिङ्गे विश्वं संस्थापितं भवेत् ॥ २१ ॥
विष्णोरायतनंनैव कृतं सर्वसमृद्धिदम् । न च सूर्यगणेशानां प्रतिमाः कारितामया
न गौरी न महालक्ष्मीश्चित्रेपि परिलेखिते । प्रतिमाकरणेचैषांनकुरूपो न दुर्भगः ॥
सुसूक्ष्माणि विचित्राणि नोज्ज्वलान्यम्बराण्यपि ।
समर्पितानि विप्रेभ्यो दिव्याम्बरसमृद्धये ॥ २४ ॥
न तिलाश्च घृतेनाक्ताःसुसमिद्धे हुताशने । हुतावै मन्त्रपूताश्च सर्वपापापनुत्तये ॥
श्रीसूक्तं पावमानीश्च ब्राह्मणोमण्डलानिच । जप्तं पुरुषसूक्तन्न पापारिशतरुद्रियम् ॥
अश्वत्थसेवानकृतात्यक्तवाचार्कं त्रयोदशीम् । सद्यःपापहरासाहिनरात्रौ न भृगोर्दिने
शयनीयं न चोत्सृष्टं मृदुलाच प्रतूलिका । दीपीदर्पण संयुक्तं सर्वभोगसमृद्धिदम्
अजाश्वमहिषी मेषी दासीकृष्णाजिनं तिलाः ।
सकरम्भास्तोयकुम्भानाऽऽसनं मृदुपादुके ॥ २६ ॥
पादाभ्यङ्गं दीपदानं प्रपादानं विशेषतः । व्यजनंवस्त्रताम्बूलं तथान्यंमुखवासकृत् ॥
नित्यश्राद्धंभूतबलिंतथाऽतिथिसमर्चनम् । विशन्त्यन्यानिदत्त्वाचप्रशस्यानियमालये
न यमं यमदूतांश्च नयामीरपियातनाः । पश्यन्ति ते पुण्यभाजो नैतच्चापि कृतंमया
कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि तथा नक्तव्रतानि च ।
शरीरशुद्धिकारीणि न कृतानि क्वचिन्मया ॥ ३२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गवाह्निकञ्च नोदत्तं गोकण्डूतिर्नवै कृता। नोद्धृतापङ्कमग्नागौर्गौर्लोकसुखदायिनी
नार्थिनःप्रार्थितैरर्थैकृतार्थाहिमयाकृताः। देहिदेहीतिजल्पाकोभविष्याम्यन्यजन्मनि

न वेदा न च शास्त्राणि नार्थो दारा न नो सुतः।
न क्षेत्रं न च हर्म्यादि मा यान्तमनुयास्यति ॥ ३६ ॥

शिवशर्मेति सञ्चिन्त्य बुद्धिं सन्धायसर्वतः। निश्चिकायमनस्येवंभवेत्क्षेमतरं मम

यावत्स्वस्थोऽस्तिमे देहो यावन्नेन्द्रियविक्लवः।
तावत्स्वश्रेयसां हेतुं तीर्थयात्रां करोम्यहम् ॥ ३८ ॥

दिनानिपञ्चषाण्येवमतिवाह्यगृहेद्विजः। शुभेतिथौ शुभेवारे शुभलग्नवले द्विजः॥

उपोष्य रजनीमेकां प्रातःश्राद्धं विधाय च।
गणेशान्ब्राह्मणान्नत्वा भुक्त्वा प्रस्थितवान्सुधीः ॥ ४० ॥
इति निश्चित्य निर्वाणपदनिःश्रेणिकां पराम्।
सर्वेषामेव जन्तूनां तत्र संस्थितिकारिणाम् ॥ ४१ ॥
अथ पन्थानमाक्रम्य कियन्तमपि स द्विजः।
मुहूर्तं पथि विश्रम्याऽचिन्तयत्प्राक् क्याम्यहम ॥ ४२ ॥

भुवितीर्थान्यनेकानि लोलमायुश्चलंमनः। ततःसप्तपुरीर्यायां सर्वतीर्थानि तत्र यत्
अयोध्याञ्च पुरीं गत्वा सरयूमवगाह्य च। तत्तत्तीर्थेषु सन्तर्प्य पितृन्पिण्डप्रदानतः
पञ्चरात्रमुषित्वा तु ब्राह्मणान्परिभोज्यच। प्रयागमगमद्विप्रस्तीर्थराजं सुहृष्टवत् ॥
सिताऽसितेसरिच्छ्रेष्ठेयत्रास्तांसुरदुर्लभे। यत्राप्लुतोनरःपापःपरम्ब्रह्माधिगच्छति
क्षेत्रंप्रजापतेः पुण्यंसर्वेषामेवदुर्लभम्। लभ्यतेपुण्यसम्भारैर्नान्यथाऽर्थस्यराशिभिः

दमयन्तीं कलिकालंकलिन्दतनयां शुभाम्।
आगत्य मिलिता यत्र पुण्या स्वर्गतरङ्गिणी ॥ ४८ ॥

प्रकृष्टं सर्वयागेभ्यः प्रयागमिति गीयते। यज्वनां पुनरावृत्तिर्न प्रयागार्द्रवर्ष्मणाम् ॥
यत्रस्थितःस्वयंसाक्षाच्छूलटङ्कोमहेश्वरः। तत्राप्लुतानांजन्तूनांमोक्षवर्त्मोपदेशकः
तत्राऽक्षय्यवटोऽप्यस्तिसप्तपातालमूलवान्। प्रलयेऽपियमारुह्यमृकण्डतनयोऽवसत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

हिरण्यगर्भो विज्ञेयः स साक्षाद्रुद्ररूपधृक् ।
तत्समीपे द्विजान्भक्तया सम्भोज्याक्षयपुण्यभाक् ॥ ५२ ॥

यत्रलक्ष्मीपतिःसाक्षाद्वैकुण्ठादेत्यमानवान् । श्रीमाधवस्वरूपेणनयेद्विष्णोःपरम्पदम्
श्रुतिभिःपरिपठ्यं तेसिताऽसितसरिद्वरे । तत्राप्लुताङ्गाह्यमृतंभवन्तीतिविनिश्चितम्

शिवलोकाद् ब्रह्मलोकादुमालोकवरात्पुनः ।
कुमारलोकाद्वैकुण्ठात्सत्यलोकात्समन्ततः ॥ ५५ ॥
तपोजनमहर्भ्यश्च सर्वे स्वर्लोकवासिनः ।
भुवोलोकाच्च भूर्लोकान्नागलोकात्तथाऽखिलात् ॥ ५६ ॥

अचलाहिभवन्मुख्याः कल्पवृक्षादयोनगाः । स्नातुंमाघे समायान्तिप्रयागमरुणोदये
दिगङ्गनाः प्रार्थयन्तियत्प्रयागानिलानपि । तेपिनःपावयिष्यन्तिकिंकुर्मःपङ्गवोवयम्
अश्वमेधादियागाश्च प्रयागस्य रजःपुनः । तुलितंब्रह्मणापूर्वं न ते तद्रजसासमाः ॥
मज्जागतानिपापानिवहुजन्मार्जितान्यपि । प्रयागनामश्रवणात्क्षीयन्तेऽतीवविह्वलम्
धर्मतीर्थमिदंसम्यगर्थतीर्थमिदं परम् । कामिकं तीर्थमेतच्च मोक्षतीर्थमिदं ध्रुवम् ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि तावद्गर्जन्ति देहिषु । यावन्मज्जन्ति नोमाघे प्रयागे पापहारिणि
तद्विष्णोःपरमंपदं सदा पश्यन्ति सूरयः । एतद्यत्पठ्यते वेदे तत्प्रयागं पुनः पुनः ॥
सरस्वतीरजोरूपा तमोरूपाकलिन्दजा । सत्त्वरूपा च गङ्गात्र नयन्तिब्रह्मनिर्गुणम्

इयं वेणी हि निःश्रेणी ब्रह्मणो वर्त्म यास्यतः ।
जन्तोर्विशुद्धदेहस्य श्रद्धाऽश्रद्धाप्लुतस्य च ॥ ६५ ॥

काशीति काचिदबला भुवनेषु रूढा लोलार्ककेशवविलोलविलोचना च ।
तद्दोर्युगश्च वरणासिरियं तदीया वेणीतियाऽत्रगदिताऽक्षयशर्मभूमिः ॥ ६६ ॥

अगस्तिरुवाच

सुधर्मिणि! गुणांस्तस्य कोऽत्र वर्णयितुं क्षमः ।
तीर्थराजप्रयागस्य तीर्थैः संसेवितस्य च ॥ ६७ ॥
पापिनां यानि;पापानि प्रसह्य क्षालितान्यहो ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तच्छुद्धयै सेव्यते तीर्थैः प्रयागमधिकं ततः ॥ ६८ ॥
प्रयागस्य गुणाञ्ज्ञात्वा शिवशर्मा द्विजः सुधीः ।
तत्र माघमुषित्वाऽथ प्राप वाराणसीं पुरीम् ॥ ६६ ॥

प्रवेशएवसम्वीक्ष्य सदेहलिविनायकम् । अन्वलिम्पत्ततोभक्त्यासाज्यसिन्दूरकर्दमैः
निवेद्य मोदकान्पञ्चवञ्चयन्तं निजं जनम् । महोपसर्गवर्गेभ्यस्ततोऽन्तःक्षेत्रमाविशत्

आगत्य दृष्ट्वा मणिकर्णिकायामुदग्वहांस्वर्गतरङ्गिणीं सः ।
संक्षीणपुण्येतरपुण्यकर्मणां नृणां गणैःस्थाणुगणैरिवावृताम् ॥ ७२ ॥
सचैलमाप्लुत्यजलेऽमलेऽमलेऽविलम्बमालम्बितशुद्धबुद्धिः ।
सन्तर्प्य देवर्षिमनुष्यदिव्यपितॄन्पितॄन्स्वान्स हि कर्मकाण्डवित् ॥ ७३ ॥
विधाय च द्राक् स हि पञ्चतीर्थिकां विश्वेशमाराध्य ततो यथास्वयम् ।
पुनःपुनर्वीक्ष्य पुरीं पुरारेरिदं मयाऽलोकि नवेति विस्मितः ॥ ७४ ॥
नस्वःपुरीसात्वनया पुरासमंसमञ्जसापिप्रतिसाम्यमावहेत् ।
प्रवन्धभेदद्व्यतिरिक्तपुस्तकप्रतिर्यथासल्लिपिभेदभङ्गतः ॥ ७५ ॥
पयोपि यत्रत्यमचिन्त्यवैभवं दिविस्थितासाधुसुधाप्यते मुधा ।
तथाप्रसूतेस्तुपयोधरे पयो न पीयते पीतमिदं यदि क्वचित् ॥ ७६ ॥
अनामयाश्छिन्तनया नयेशितुर्जनामनाग्यत्र विना पिनाकिना ।
न कर्मसत्कर्मकृतोपि कुर्वतेऽनुकुर्वते सर्वगणांश्च सर्वतः ॥ ७७ ॥
न वर्ण्यते कैःकिल काशिकेयं जन्तोःस्थितस्यात्र यतोऽन्तकाले ।
पचेलिमैःप्राकृतपुण्यभारैरोङ्कारमोङ्कारयतीन्दुमौलिः ॥ ७८ ॥
संसारिचिन्तामणिरत्र यस्मात्तं तारकं सज्जनकर्णिकायाम् ।
शिवोभिधत्ते सहसान्तकाले तद्गीयतेऽसौ मणिकर्णिकेति ॥ ७६ ॥

मुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणिस्तच्चरणाब्जयोः । कर्णिकेयंततःप्राहुर्यांजनामणिकर्णिकाम्
जरायुजाण्डजोद्भिज्जाःस्वेदजाह्यत्र वासिनः । नसमामोक्षभाजस्तेत्रिदशैर्मुक्तिदुर्दशैः
ममजन्मवृथाजातं दुर्वृत्तस्यजडात्मनः । नाद्ययावन्मयैक्षिष्टकाशिकामुक्तिकाशिका

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पुनःपुनश्च तत्क्षेत्रमतिथीकृत्य नेत्रयोः । विचित्रं च पवित्रं च तृप्तिं नाधिजगाम ह

सप्तानां च पुरीणां हि धुरीणामवयाम्यहम् ।
वाराणसीं सुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणाम् ॥ ८४ ॥

तथापिनचतस्रोऽन्यामयाद्दृग्गोचरीकृताः । तासांप्रभावंविज्ञायाप्यागमिष्याम्यहंपुनः

तीर्थयात्रां प्रतिदिनं कुर्वन्नूनं सवत्सरम् ।
न प्राप सर्वतीर्थानि तीर्थं काश्यां तिले तिले ॥ ८६ ॥

अगस्तिरुवाच

जानन्नपि गुणान्देवि ! क्षेत्रस्याऽस्य परान्द्विजः ।
नानाप्रमाणैः प्रवणो निरगात्स तथाप्यहो ॥ ८७ ॥
किंकुर्वन्ति हि शास्त्राणि सप्रमाणानि सुन्दरि !।
महामायां भवित्रीं तां को निवारयितुं क्षमः ॥ ८८ ॥
कः समुच्चलितश्चेतस्तोयं वासं प्रतीपयेत् ।
प्रोच्चस्थानस्थितमपि स्वभावो यच्चलस्तयोः ॥ ८९ ॥

शिवशर्माव्रजन्सोऽथदेशाद्देशान्तरंक्रमात् । महाकालपुरींप्रापकलिकालविवर्जिताम्

कल्पे कल्पेऽखिलं विश्वं कालयेद्यः स्वलीलया ।
तं कालं कलयित्वा यो महाकालोऽभवत्किल ॥ ९१ ॥

पापादवन्ती साविश्वमवन्तीतिनिगद्यते । युगेयुगेन्यनाम्नीसा कलावुज्जयिनीतिच

विपन्नो यत्र वै जन्तुः प्राप्यापि शवतां स्फुटम् ।
न पूतिगन्धमाप्नोति समुच्छ्रयति न क्वचित् ॥ ९३ ॥

यमदूतानयस्यांहिप्रविशन्तिकदाचन । परः कोटीनिलिङ्गानितस्यां सन्ति पदेपदे

हाटकेशोमहाकालस्तारकेशस्तथैव च ।
एकं लिङ्गं त्रिधा भूत्वा त्रिलोकीं व्याप्य संस्थितम् ॥ ९५ ॥
ज्योतिः सिद्धवटे ज्योतिस्ते पश्यन्तीह ये द्विजाः ।
अथवा श्रीमहाकालद्रष्टारः पुण्यराशयः ॥ ९६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महाकालस्य तल्लिङ्गं यैर्दृष्टंकष्टिभिः क्वचित् ।
न स्पृष्टास्ते महापापैर्न दृष्टास्ते यमोद्भटैः ॥ ६७ ॥
महाकालपताकाग्रैः स्पृष्टपृष्टास्तुरङ्गमाः । अरुणस्यकशाघातं क्षणंविश्रमयन्ति खे॥
महाकालमहाकालमहाकालेतिसन्ततम् । स्मरतःस्मरतोनित्यंस्मरकर्तृस्मरान्तकौ
एवमाराध्य भूतेशं महाकालं ततो द्विजः । जगाम नगरींकान्तींकान्तांत्रिभुवनादपि
लक्ष्मीकान्तः स्वयं साक्षाज्जन्तूंस्तत्र निवासिनः ।
श्रीकान्तानेव कुरुते परत्रेह च निश्चितम् ॥ १०१ ॥
दृष्ट्वा कान्तीं कान्तिमतीं कान्तिमद्भिर्निषेविताम् ।
कान्तिमानभवत्सोऽपि नाऽकान्तिस्तत्र कस्यचित् ॥ १०२ ॥
तत्रकृत्यञ्च यत्कृत्यं तत्कृत्वा सर्वकृत्यवित् । सप्तरात्रमुषित्वातुययौद्वारवतींपुरीम्
चतुर्णामपि वर्गाणां यत्रद्वाराणिसर्वतः । अतोद्वारवतीत्युक्ता विद्वद्भिस्तत्त्ववेदिभिः
अस्थीन्यपिचजन्तूनांयत्रचक्राङ्कितान्यहो । किंचित्रंतत्रयत्रस्युःशङ्खचक्राङ्कितैःकरैः
अन्तकः शिक्षयत्येवं निजदूतान्मुहुर्मुहुः ।
ते त्याज्या यैर्द्वारवत्या नामापि परिगृह्यते ॥ १०६ ॥
श्रीखण्डे क्व स आमोदः स्वर्णे वर्णः क्व तादृशः ।
तत्पावित्र्यं क्व वै तीर्थे तद्गोपीचन्दने यथा ॥ १०७ ॥
दूताःशृण्वन्तुयद्भालंगोपीचन्दनलाञ्छितम् । ज्वलदिङ्गलवत्सोपिदूरेत्याज्यःप्रयत्नतः
तुलस्यलङ्कृता येये तुलसीनामजापकाः । तुलसीवनपालाये ते त्याज्यादूरतोभटाः
युगेयुगे द्वारवत्या रत्नानिपरितो मुषन् । अब्धीरत्नाकरोद्यापि लोकेषुपरिगीयते ॥
द्वारवत्यां म्रियन्तेयेजन्तवःकालनोदिताः ।चतुर्भुजाःस्युर्वैकुण्ठेतेपीताम्बरधारिणः
तत्रापि सन्तर्प्य पितृन्ससदेवर्षिमानवान् । तत्र तेषु च तीर्थेषु सस्नौसर्वेष्वतन्द्रितः
ततो मायापुरीं प्राप्तो दुष्प्रापां पापकारिभिः ।
यत्र सा वैष्णवी माया मायापाशैर्न पाशयेत् ॥ ११३ ॥
केचिदूचुर्हरिद्वारं मोक्षद्वारं ततःपरे । गङ्गाद्वारञ्च केप्याहुः केचिन्मायापुरीं पुनः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यतोविनिर्गतागङ्गाख्याताभागीरथीभुवि । यन्नामोच्चारणात्पुंसांपापंयातिसहस्रधा
वैकुण्ठस्यैकसोपानं हरिद्वारंजगुर्जनाः । अत्राप्लुतानरायान्तितद्विष्णोःपरमस्पदम्
तीर्थापवासकंकृत्वानिशाजागरणंतथा । प्रातःस्नात्वाचगङ्गायां तर्प्यान्सन्तर्प्यसर्वतः
यावत्स पारणंकर्तुमियेष द्विजसत्तमः । तावच्छीतज्वराक्रान्तश्चकम्पेऽत्यर्थमातुरः

वैदेशिकस्तथैकाकी तथाऽतिज्वरपीडितः ।
चिन्तामवाप महतीं किमेतत्समुपस्थितम् ॥ ११६ ॥

चिन्तार्णवे निमग्नोभूत्त्यक्ताशोजीवितेधने । सांयात्रिकइवागाधे भिन्नप्रोतोमहार्णवे
क्व क्षेत्रं क्व कलत्रं मे क्व पुत्राः क्वचतद्वसु । क्वतद्विचित्रं वैहर्म्यंक्वसापुस्तकसम्भृतिः
अद्यापिनायुः पर्याप्तं पलितं न तथा मयि । ज्वरोऽयंदारुणःप्राप्तःकालज्ञश्चातिदारुणः

मृत्युर्मूर्ध्नि कृतावासो वासो दूरे व्यवस्थितः ।
अग्नौ गृहोपरि प्राप्ते कूपं तुखनयेदिह ॥ १२३ ॥

किमेभिश्चिन्तनैर्व्यर्थैरतितापकरैर्मम । चिन्तयामि हृषीकेशं शिवदं शिवमेव च ॥
अथवामुक्त्युपायो वै मयैकः सदनुष्ठितः । मुक्तिपुर्यस्तुसप्तैता स्वनेत्रविषयीकृताः
स्वर्गापवर्गयोरेकः साध्यो हि विदुषाध्रुवम् । तयोरसाधनेपश्चात्सन्तापेनचतप्यते
अथवा चिन्तया किं मे त्वनया दुरवस्थया । रणेवा मरणं श्रेयस्तीर्थे वात्रयथामम

किमहं मन्दभागीव रथ्यां क्वापि म्रियेऽधुना ।
भागीरथ्यां म्रिये वाद्य का चिन्ता मम मूढवत् ॥ १२८ ॥

चर्मास्थिसञ्चये नाहमनेनवपुषाध्रुवम् । प्राप्स्यामिनिधनादत्रसिद्धिंनैःश्रेयसींध्रुवम्
एवंचिन्तयतस्तस्यपाडासीदतिदारुणा । कोटिवृश्चिकदष्टस्ययावस्थातामवापसः
स्मर्त्तव्यं विस्मृतंसर्वंकाहंकोहंनवेत्तिच । दिनानिसप्तसप्तेति स्थित्वापञ्चत्वमागतः

तावद्वैकुण्ठभुवनाद्विमानं समुपस्थितम् ।
तार्क्ष्योपलक्षितो यत्र ध्वजश्चातिसमुच्छ्रितः ॥ १३२ ॥
अधिष्ठितं सुकन्यानां स्वर्णकौशेयवाससाम् ।
चामरव्यग्रहस्तानां स सहस्रेणातिविस्तृतम् ॥ १३३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

१२	समुद्रमन्थनवर्णनम्	७१
,,	अमृतविभाजनवर्णनम्	७३
,,	राहुशिरःकर्तनवर्णनम्	७५
१३	देवदानवयुद्धवर्णनम्	७६
,,	,,	७७
,,	दीपदानवर्णनम्	७९
,,	देवदानवयुद्धवर्णनम्	८१
,,	विष्णुसमागमवर्णनम्	८३
१४	विष्णुकालनेमियुद्धवर्णनम्	८५
,,	भार्गवेणमृतदैत्यसञ्जीवनवर्णनम्	८७
१५	गुरोरवज्ञयेन्द्रस्य राज्यनाशः	८८
,,	कर्मप्रधानत्ववर्णनम्	८९
,,	नारदागमवर्णनम्	९१
,,	नहुषपतनवर्णनम्	९३
१६	बृहस्पतिंप्रति इन्द्राण्याः शापवर्णनम्	९५
,,	ब्रह्महत्याविभागवर्णनम्	९७
,,	देवानांदधीचिपार्श्वेगमनवर्णनम्	९९
,,	दधीचिना ब्रह्मलोकगमनवर्णनम्	१०१
१७	दधीचिशरीरत्यागानन्तरं तत्पत्न्यादेवान्प्रतिशापः	१०२
,,	इन्द्रनमुचियुद्धवर्णनम्	१०३
,,	प्रदोषे शिवपूजनवर्णनम्	१०५
,,	वृत्रासुरपूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्	१०७
,,	सोद्यापनप्रदोषव्रतवर्णनम्	१०९
,,	वृत्रेण दैत्यप्रबोधनवर्णनम्	१११

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

१७	शङ्करमहिमवर्णनम्	११३
,,	इन्द्रवृत्रासुरयुद्धवर्णनम्	११५
,,	शिवाय नानापुष्पदानसमर्पणवर्णनम्	११७
,,	शुक्रबलिपरामर्शवर्णनम्	११६
१८	बुद्धिविकलानां देवानां नानारूपधारणम्	१२१
,,	बलिराज्याभिषेकवर्णनम्	१२३
,,	सदाशिवपूजामहत्त्ववर्णनम्	१२५
,,	यमकितवसम्वादवर्णनम्	१२७
,,	इन्द्रस्य प्रह्लादसमीपेगमनम्	१२६
,,	अदित्यां वामनावतारवर्णनम्	१३१
,,	बलिवामनसम्वादवर्णनम्	१३३
,,	बलिकृते समुद्बोधनवर्णनम्	१३५
१६	बलिम्प्रति गुरोःशाप कथनम्	१३६
,,	गरुडबलिसम्वादवर्णनम्	१३७
,,	वामनबलिसम्वादवर्णनम्	१३६
२०	लिङ्गरूपी शिवस्य कथं निर्गुणत्वमितिवर्णनम्	१४१
,,	तारकाय वरदानवर्णनम्	१४३
,,	देवगणहिमालयसम्वादवर्णनम्	१४५
२१	हिमालयस्य शिवसमीपे गमनम्	१४७
,,	इन्द्रमदनसम्वादवर्णनम्	१४६
,,	उमासौन्दर्यवर्णनम्	१५१
,,	काममहिमवर्णनम्	१५३
,,	रतिशम्बरदैत्यसम्वादवर्णनम्	१५५
,,	हिमालयापर्णासम्वादवर्णनम्	१५७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

२१	देवैः स्वभयप्रकाशनवर्णनम्	१५६
२२	ब्रह्मादि देवानां शिवसमीपेगमनम्	१६०
,,	,,	१६१
,,	वटुरूपशिवेन सहजयावार्तावर्णनम्	१६३
,,	गिरिजासमीपे शिवप्रादुर्भाववर्णनम्	१६५
,,	शिवपार्वतीसम्वादवर्णनम्	१६७
२३	सप्तर्षीणां कन्यादर्शनार्थं हिमालयगृहगमनम्	१६६
,,	नारदेनविष्णुसमीपे गमनम्	१७१
,,	शिवस्य वैवाहिकमङ्गलकार्यवर्णनम्	१७३
,,	महेशवरयात्रावर्णनम्	१७५
२४	हिमालयगृहे गर्गाचार्येणमण्डपरचनाकरणम्	१७६
,,	सर्वेषां देवानां समागनवर्णनम्	१७७
,,	कामदेवदुर्जयत्ववर्णनम्	१७६
२५	शङ्करस्य नोराजनार्थं मेनाया आगमनम्	१८१
,,	विष्णु प्रमथसम्वादवर्णनम्	१८३
,,	सर्वाभिः पार्वतोनीराजनवर्णनम्	१८५
,,	शिवशिवाविवाहवर्णनम्	१८७
२६	ब्रह्मणो वाक्याद्धिमालयकृतकन्यादानवर्णनम्	१८८
,,	बालखिल्यादीनामाविर्भाववर्णनम्	१८६
,,	पार्वती शिवोद्वाहोत्सववर्णनम्	१६१
२७	विवाहानन्तरं सर्वेषां देवानां स्वे स्वे स्थानेगमनम्	१६२
,,	शिवमाहात्म्यवर्णनम्	१६३
,,	ब्रह्मादिदेवैः शिवप्रार्थनकरणवर्णनम्	१६५
,,	कार्त्तिकेयोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्	१६७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

२७	कार्त्तिकेयोत्पत्तिवृत्तान्तवर्णनम्	१९९
२८	देवैः सह कुमारस्यगमनम्	२००
,,	तारकसमीपे नारदागमनवर्णनम्	२०१
,,	देवदानवानांयुद्धार्थमागमनम्	२०३
२९	मुचुकुन्दतारकयुद्धवर्णनम्	२०४
,,	नारदमुचकुन्दसम्वादवर्णनम्	२०५
,,	देवदानवयुद्धवर्णनम्	२०७
,,	देवगणतारकसम्वादवर्णनम्	२०९
३०	इन्द्र तारकासुर युद्धवर्णनम्	२१०
,,	कार्त्तिकेयतारकसंग्रामवर्णनम्	२११
,,	शिवपार्वतीसमागमवर्णनम्	२१३
३१	तारकवधानन्तरं देवैः सह यमस्य शङ्करप्रतिगमनम्	२१४
,,	शिवयमसम्वादवर्णनम्	२१५
,,	यमाय त्रिदेवज्ञानप्रदानवर्णनम्	२१७
,,	,,	२१९
,,	कुमारेण शिवपूजावर्णनम्	२२१
३२	सश्वेतराजचरितवर्णनं कालदहनवृत्तान्ते शिवभक्ति महिम-प्रतिपादनम्	२२३
,,	कालोपरि शिवप्रहारवर्णनम्	२२५
,,	कालकृतशिवस्तववर्णनम्	२२७
,,	शिवभक्तिमहत्त्ववर्णनम्	२२९
३३	महाशिवरात्रिव्रतमाहात्म्ये चण्डलुब्धकस्यवृत्तवर्णनम्	२३०
,,	पुष्कसीचिन्तावर्णनम्	२३१
,,	पुष्कसजिज्ञासाशान्तिवर्णनम्	२३३

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

३३	कालमहिमवर्णनम्	२३५
,,	शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यवर्णनम्	२३७
३४	कैलासशिखरे शिवदर्शनाय नारदगमनवर्णनम्	२३८
,,	नारदस्य शिवलोके गमनम्	२३९
,,	नारदेनशिवपार्वतीस्तवकरणवर्णनम्	२४१
,,	उमाशङ्करयोर्द्यूतक्रीडावर्णनम्	२४३
,,	पार्वतीभृङ्गिसम्वादवर्णनम्	२४५
३५	पार्वत्या शवरीरूपेण शिवस्यगन्धमादनपर्वतं प्रत्यानयन पूर्वकं बृहस्पतिकृतं शिवराज्याभिषेकवर्णनम्	२४६
,,	शङ्करशवरीसम्वादवर्णनम्	२५१
,,	शङ्करप्रभाववर्णनम्	२५३

द्वितीयस्यकौमारिकाखण्डस्य विषयसूचिका

१	मुनीनामुग्रश्रवसासम्वादे पञ्चतीर्थविषयेप्रश्नस्तत्र पार्थद्वारापञ्चाप्सरःसमुद्धारवर्णनम्	२५५
,,	अर्जुनाप्सरसोः सम्वादवर्णनम्	२५७
,,	गृहस्थप्रशंसनवर्णनम्	२५९
२	नारदद्वाराऽर्जुनाय तीर्थप्रशंसनं तत्र च सत्यतपः शौचसांख्य योगादिषु धर्मणर्जु सह दानस्य प्रशंसा	२६१
,,	नानासार्वभौमधर्माणाम्वर्णनम्	२६३
,,	दानप्रशंसनवर्णनम्	२६५
,,	दानभेदवर्णम्	२६७
,,	दानप्रशंसावर्णनम्	२६९

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

३	नारदार्जुनसम्वादे महीसारसङ्गमतीर्थमाहात्म्यम्	२७०
,,	भृगुनारदसम्वादवर्णनम्	२७१
,,	पितृपूजनवर्णनम्	२७३
,,	सुभद्रदेवशर्मसम्वादवर्णनम्	२७५
४	नारदार्जुनसम्वादे दानभेदप्रशंसावर्णनम्	२७७
,,	दानश्लोकव्याख्यानवर्णनम्	२७६
,,	दानविपाकवर्णनम्	२८१
,,	नारददानानुरोधववर्णनम्	२८३
५	नारदार्जुनसम्वादे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेन नारद-प्रश्नोत्तरकथनम्	२८४
,,	मातृकादिप्रश्नवर्णनम्	२८५
,,	मातृकादिप्रश्नोत्तरवर्णनम्	२८७
५	मातृकाप्रश्नोत्तरवर्णनम्	२८६
,,	द्वितीयप्रश्नोत्तरवर्णनम्	२६१
,,	अर्चिरादिमार्गवर्णनम्	२६३
६	नारदद्वारा पृथ्वीसङ्गमतीर्थे ब्राह्मणानां प्रस्थापनं तत्र स्थान-प्रतिष्ठावर्णनञ्च	२६४
,,	ब्राह्मणानां सत्यतपोवर्णनम्	२६५
,,	महीसागरसंगमवर्णनम्	२६७
,,	चिरकारिसमाख्यानम्	२६६
,,	मातृगौरववर्णनम्	३०१
,,	नारदस्थानप्रतिष्ठावर्णनम्	३०३
७	नारदार्जुनसम्वादे इन्द्रद्युम्नकथाप्रसङ्गेन महीप्रादुर्भावकथाप्रसङ्गवर्णनम्	३०४

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

७	ब्रह्मेन्द्रद्युम्नसम्वादवर्णनम्	३०५
,,	वकस्यसृष्टिजन्मसाक्ष्यवर्णनम्	३०७
,,	गालवपत्नीवृत्तवर्णनम्	३०६
,,	मदत्रयीवर्णनम्	३११
८	नाडीजङ्घेन सह राजेन्द्रद्युम्नस्य प्राकारकर्णसमीपेगमनं तत्संशयनिवृत्तये तस्योलूकत्वप्राप्तिकारणत्वप्रतिपादनं विल्व-दलमाहात्म्यम्	३१२
,,	नारदादेशेनोलूकसमीपेगमनम्	३१३
,,	देवलेन स्वकन्याया वाग्दानर्णनम्	३१५
,,	विल्वदलमहात्म्यवर्णनम्	३१७
६	गृध्रपूर्वजन्मवृत्तान्ते दमनकमहोत्सववर्णनपुरःसरं शम्भुगण-त्वप्राप्तिमुनिकन्ययासह विमानेन वलात्कारकरणादृषिशापः पश्चादनुग्रहश्च	३१८
,,	गृध्रपूर्वजन्मवृत्तान्तम्	३१६
,,	अग्निवेश्यानुग्रहप्रार्थनवर्णनम्	३२१
१०	कूर्मदिदृक्षूणां मार्कण्डवककौशिकानां सरस्वतीतीरेगमनं तत्रै-वेन्द्रद्युम्नकृते विमानारोहणाय देवानामाग्रहः तत्कीर्त्तिनवीकर-णायकूर्मात्सर्ववार्तालाभः	३२२
,,	देवदूतवचनवर्णनम्	३२३
११	कूर्मपूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्	३२५
,,	जयदत्ताय शापवर्णनम्	३२७
१२	लोमशवृत्तान्ते शिवपूनमाहात्म्यवर्णनम्	३२६
,,	शिवदर्शनादुच्चगेहे जन्मवर्णनम्	३३१
,,	शिवपूजनमाहात्म्यवर्णनम्	३३३

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

१३ लोमशनिकटे बकगृध्रकच्छपोलूकादीनां गमनं तत्र शापभ्रष्टानां तेषां कृते वाराणस्यां सम्वर्तपार्श्वे गत्वा समुद्धारोपायकथनं शतरूद्रीयलिङ्गमाहात्म्येन्द्रद्युम्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनम् ३३४
" नारदोपायेन सम्वर्तदर्शनवर्णनम् ३३५
" प्रच्छन्ननिवासकारणवर्णनम् ३३७
" सर्वेभ्योभद्रवाण्यावबोधवर्णनम् ३३६
" पुष्करयोगमहत्त्ववर्णनम् ३४१
" शिवलिङ्गपूजामहत्त्ववर्णनम् ३४३
" शतरुद्रिये लिङ्गनामवर्णनम् ३४५
" शतरुद्रियमाहात्म्यवर्णनम् ३४७
१४ नारदार्जुनसम्वादे कुमारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम् ३४६
" इन्द्रद्वारा मरुतांछेदनस्वीकरणवर्णनम् ३५१
" ब्रह्मणा वज्राङ्गाय पत्नीसमर्पणवर्णनम् ३५३
" वज्राङ्गेतिहासवर्णनम् ३५५
१५ कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णनम् ३५६
" तारकासुतोत्पत्यै ब्रह्मणा वरप्रदानवर्णनम् ३५७
" तारकाय ब्रह्मणो वरप्रदानवर्णनम् ३५६
१६ तारकासुर देवेन्द्रयुद्धोपक्रमे देवदैत्यसैन्ययोर्युद्धवर्णनम् ३६०
" नानायोद्धृगणानां वर्णनम् ३६१
" देवदानवपक्षयोर्युद्धायसज्जीभवनवर्णनम् ३६३
१७ तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनम् ३६५
" देवदानवयुद्धवर्णनम् ३६७
" यमग्रसनयुद्धवर्णनम् ३६६
१८ नारदार्जुनसम्वादे देवसैन्यतारसैन्ययोर्युद्धवर्णनम् ३७०

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

१८	निर्ऋतिपराक्रमवर्णनम्	३७१
,,	वरुणपराक्रमवर्णनम्	३७३
,,	सूर्यपराक्रमवर्णनम्	३७५
१९	देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिकृतयुद्धसम्मर्दे विष्णुनासह	"
	कालनेमियुद्धवर्णनम्	३७६
,,	कालनेमिपराक्रमवर्णनम्	३७७
,,	विष्णुनासमरेसमागमवर्णनम्	३७६
,,	विष्णुकालनेमिनोर्युद्धवर्णनम्	३८१
२०	दैत्यैः सहः विष्णोर्युद्धवर्णनम्	३८२
,,	गरुडमूर्च्छावर्णनम्	३८३
,,	तार्क्ष्यस्यमथनाभिमुखगमनवर्णनम्	३८५
,,	केशवजम्भयोर्युद्धवर्णनम्	३८७
२१	देवासुरसङ्ग्रामे तारकविजयवर्णनम्	३८८
,,	हिमगिरिश्रृङ्गे इन्द्रागमनवर्णनम्	३८९
,,	निम्गिजाद्देवपलायनवर्णनम्	३९१
,,	इन्द्रजम्भयुद्धवर्णनम्	३९३
,,	इन्द्रेण नारायणास्त्रमोचनवर्णनम्	३९५
,,	इन्द्रेणाघोरमन्त्रनियोजनवर्णम्	३९७
,,	तारकेण सर्वदेवैः सह युद्धवर्णनम्	३९९
,,	,,	४०१
,,	,,	४०३
,,	मर्कतारकसम्वादवर्णनम्	४०५
,,	विष्णुनाकालप्रभाववर्णनम्	४०७
,,	विष्णुनादेवप्रबोधवर्णनम्	४०९

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

२२	कुमारेशमाहात्म्ये पार्वतीजन्मवर्णनम्	४१०
”	देवैःकृतास्तुतिवर्णनम्	४११
”	ब्रह्मविभावरीसम्वादवर्णनम्	४१३
”	पार्वतीजन्मवर्णनम्	४१५
२३	कुमारेशमाहात्म्ये नारदेन पर्वतपुत्रींदृष्ट्वा सामुद्रिकशास्त्रदृष्ट्या भविष्यकथनं पश्चाच्च हिमवते आश्वासनवर्णनम्	४१६
”	मेनाया आगमनवर्णनम्	४१७
”	पितृकृतेकन्यादुःखवर्णनम्	४१९
२४	कुमारेशमाहात्म्ये शिवद्वारा कामदहनवर्णनम्	४२१
”	शिवेन कामदर्शनवर्णनम्	४२३
२५	नारदार्जुनसम्वादे महादेवतपःकरणं पार्वत्यापि स्वेष्टसाधनाय हिमाद्रेरधित्यकायां तपस्याकृता तत्रमुनीनां तपःकरणाय विरोधः पश्चाच्छङ्करद्वारा ब्रह्मचारिछद्मवेषेण पर्वतपुत्र्याःपरीक्षा शिवपार्वत्युद्वाहकविषयक उत्साहः	४२५
”	ब्रह्मचारिवेषेण शिवस्यागमनवर्णनम्	४२७
”	ब्रह्मचारिपार्वत्योर्वार्तावर्णनम्	४२९
”	शिवपार्वतीवार्तावर्णनम्	४३१
”	देवैः शिवस्तवनवर्णनम्	४३३
२६	शिवपार्वत्युद्वाहे समेषांकृते निमन्त्रणं तत्र विवाहमण्डपे कन्यादानसङ्कल्पावसरे शिवपूर्वजत्वकृते प्रश्नो विष्णुना समाधानेनसानन्दं शिवगौरीविवाहः	४३५
”	मेनाया आगमनवर्णनम्	४३७
”	शिवोद्वाहे सर्वेषामगमनवर्णनम्	४३९
”	शिवपार्वतीविवाहवर्णनम्	४४१

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

२७	कुमारेशमाहात्म्ये पार्वती प्रकोपवर्णनम्	४४३
"	शिवगणानां वर्णनम्	४४५
"	पार्वतीम्प्रति कृष्णवर्णकृते शिवनर्मवचनम्	४४७
२८	पार्वत्या तपःकरणार्थं हिमालयेगमनवर्णनम्	४४६
२६	कुमारेश्वरमाहात्म्ये कुमारस्य सर्वदेवसैन्याधिपत्याभिषेकोत्सववर्णनम्	४५१
"	असुरादिनिपातवर्णनम्	४५३
"	वीरकेणावरोधवर्णनम्	४५५
"	अग्निना पारावतरूपधारणवर्णनम्	४५७
"	वह्निना शङ्करशिक्षणवर्णनम्	४५६
"	कार्त्तिकेयाष्टोत्तरशतनामवर्णनम्	४६१
"	स्कन्दस्य देवसैन्येन युद्धवर्णनम्	४६३
"	इन्द्रस्कन्दसम्वादवर्णनम्	४६५
"	कुमाराभिषेकवर्णनम्	४६७
३०	कार्त्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनम्	४६८
"	कुमाराभिषेकवर्णनम्	४६६
"	सर्वदेवैः स्कन्दाय नानावस्तुप्रदानवर्णनम्	४७१
"	कार्त्तिकेयस्य सेनानीत्वेऽभिषेकवर्णनम्	४७३
३१	स्कन्दस्य तारकासुरनगरम्प्रति विजयाभियानवर्णनम्	४७४
"	तारकपुरम्प्रति कुमारप्रस्थानवर्णनम्	४७५
"	देववन्दिभिर्जयध्वनिवर्णनम्	४७७
३२	नारदार्जुनसम्वादे कुमारेशमाहात्म्ये कुमारकृततारकवधवर्णनम्	४७८
"	तारकासुरसंग्रामवर्णनम्	४७६

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

३२	विष्णुकालनेमियुद्धवर्णनम्	४८१
"	तारकस्कन्दयोर्युद्धार्थं सञ्जीभवनम्	४८३
"	स्कन्दम्प्रति विष्णुप्रबोधवचनम्	४८५
"	तारकस्य सर्वदेवैः सह युद्धवर्णनम्	४८७
"	विष्णुतारकयुद्धवर्णनम्	४८६
"	तारकशीर्षान्नार्याःप्रादुर्भावः	४६१
"	तारकेणक्रौञ्चदारण वर्णनम्	४६३
३३	रुद्रस्यांशस्तारक इति तारकवधखेदखिन्नोगुहः प्रायश्चित्तं कर्तुमुद्युक्तस्तत्पापप्रशमनायाऽपृच्छद्विष्णुकृतं कार्त्तिकेयकृतसान्त्वनंप्रतिज्ञेश्वरशक्तिच्छिद्रेश्वरज्योतिर्लिङ्गयोः प्रतिष्ठावर्णनम्	४६४
"	विष्णुनास्कन्दसमाधानवर्णनम्	४६५
"	विष्णुस्कन्दसम्वादवर्णनम्	४६७
"	शक्तिच्छिद्रेश्वरमहत्त्ववर्णनम्	४६६
३४	शिवमन्दिरप्रतिष्ठापुण्येन सह कुमारेशस्थापनवर्णनं माहात्म्यञ्च	५००
"	शिवलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्	५०१
"	कुमारकृतशिवस्तोत्रवर्णनम्	५०३
"	कुमारेशमाहात्म्यवर्णनम्	५०५
"	स्कन्दम्प्रति श्रीदेवीवाक्यवर्णनम्	५०७
३५	स्तम्भेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	५०६
३६	पञ्चलिङ्गोपाख्याने सिद्धेश्वरलिङ्गस्थापनम्	५११
"	पञ्चलिङ्गोपाख्याने सिद्धेश्वरलिङ्गस्थापनम्	५१३
३७	बर्करीतीर्थापरनामक कुमारिकातीर्थवर्णनम्	५१५
"	जम्बूद्वीपवर्णनम्	५१७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

३७	द्वीपानां वर्णनम्	५१६
३८	ऊर्ध्वलोकव्यवस्थितिवर्णनम्	५२०
”	”	५२१
”	”	५२३
३९	सप्ताधोलोकानां व्यवस्थावर्णनम्	५२४
”	नरकाणां वर्णनम्	५२५
”	वर्करिकाख्यानवर्णनम्	५२७
”	शतश्रृङ्गवर्णनम्	५२८
”	नवखण्डानांग्रामसंख्या वर्णनम्	५३१
४०	महाकालकरन्धमसस्वादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनम्	५३३
”	कालभीतिसमीपे नरवेषे शिवागमनम्	५३५
”	शिवकृता कालभीतिपरीक्षावर्णनम्	५३७
”	शिवलिङ्गदानपूजनमहत्त्ववर्णनम्	५३९
”	महाकालकरन्धमसस्वादवर्णनम्	५४१
”	महाकालकरन्धमसस्वादे चतुर्युगव्यवस्थावर्णनम्	५४३
”	कलिधर्मवर्णनम्	५४५
”	”	५४७
४१	महाकालकरन्धमसस्वादे शिवपूजाविधानवर्णनं नारकीणांगति-वर्णनम्	५४८
”	अधर्मभेदवर्णनम्	५४९
”	पापकर्मणांवर्णनम्	५५१
”	शिवपूजाविधानवर्णनम्	५५३
”	सदाचारप्रतिपादनम्	५५५
”	शिवलिङ्गपूजनमहत्त्ववर्णनम्	५५७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

४२	ऐतरेयब्राह्मणचरित्रवर्णनम्	५५८
,,	ऐतरेयस्यमात्रासहसम्वादवर्णनम्	५६१
,,	क्लेशबहुलसंसारेऽसारत्ववर्णनम्	५६३
,,	परमार्थंब्रह्मप्रतिपादनवर्णनम्	५६५
,,	ऐतरेयकृताभगवत्स्तुतिवर्णनम्	५६७
,,	,,	५६६
,,	श्रीवृद्धवासुदेवमाहात्म्यवर्णनम्	५७१
४३	सभट्टादित्यस्थापनं सूर्यमहिमवर्णनमैतरेयायवाग्दानपुरःसरं-भट्टादित्यपूजामाहात्म्यवर्णनम्	५७२
,,	श्रीसूर्यपूजावर्णनम्	५७३
,,	श्रीसूर्यपूजामहिमवर्णनम्	५७५
४४	भट्टादित्यमाहात्म्येऽष्टदिव्यपरीक्षावर्णनम्	५७७
,,	अष्टविधदिव्येषु विषदिव्यवर्णनम्	५७६
४५	नन्दभद्रवणिग्वृत्तान्तवर्णने तस्यस्वमित्रेणसत्यव्रतेनसहनास्तिक-वादविषयेविवादः	५८१
,,	नन्दभद्रस्यकृषिविषयेविचारवर्णनम्	५८३
,,	नन्दभद्रसत्यव्रतपरामर्शवर्णनम्	५८५
,,	नन्दभद्रद्वारा सत्यव्रतप्रश्नानामुत्तरवर्णनम्	५८७
४६	नन्दभद्रस्यसंशयापनोदनायबालस्यसारगिरापरतत्त्वप्रतिपादनम्	५८८
,,	नन्दभद्रसंशयवर्णनम्	५८६
,,	बालद्वारानन्दभद्रबोधनवर्णनम्	५६१
,,	बालनन्दभद्रसम्वादवर्णनम्	५६३
,,	बालस्यपूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्	५६५
४७	देव्याख्यानवर्णनम्	५६७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

४७	नानादेवीपीठानांवर्णनम्	५६६
"	देवीनांपीठवर्णनम्	६०१
४८	स्तम्भतीर्थमाहात्म्ये सोमनाथमाहात्म्यवर्णनम्	६०३
४६	आदित्यकमठसम्वादे जीवस्यदेहोत्पत्तिवर्णनम्	६०५
"	जीवोत्पत्तिवर्णनम्	६०७
५०	आदित्यकमठसम्वादे जीवस्यपारलौकिकगत्यादिवर्णनम्	६०६
"	शारीरिकविश्लेषणवर्णनम्	६११
"	पापपुण्यकर्तॄणां गतिवर्णनम्	६१२
५१	सजयादित्यस्तवनं जयादित्यमाहात्म्यवर्णनम्	६१४
"	केनकर्मणाकीदृशोमानवोभववीतिवर्णनम्	६१५
"	जयादित्यमाहात्म्यवर्णनम्	६१७
५२	नारदार्जुनसम्वादे कोटितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	६१६
"	"	६२१
५३	कोटितीर्थादिमाहात्म्यवर्णनम्	६२२
"	नारदायसरोमाहात्म्यवर्णनम्	६२३
५४	श्रीनारदमाहात्म्यवर्णनम्	६२४
"	कृष्णोग्रसेनसम्वादवर्णम्	६२५
५५	गौतमेश्वरमाहात्म्ये योगस्याऽष्टाङ्गानां सविस्तरवर्णनम्	६२८
"	प्राणायामवर्णनम्	६२६
"	स्वप्नदर्शनवर्णनम्	६३१
"	अणिमाद्यष्टसिद्धीनांवर्णनम्	६३३
५६	नारदार्जुनसम्वादे ब्रह्मेश्वरमोक्षेश्वरगर्भेश्वरमाहात्म्य-वर्णनम्	६३५
५७	नीलकण्ठमाहात्म्यवर्णनम्	६३७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

५ महीसागरमाहात्म्यवर्णने तीर्थानां सर्वोत्तमत्वेनिर्णयाय ब्रह्मसमीपे गमनं ब्रह्मणा सर्वश्रेष्ठतीर्थायार्घ्यप्रदानावसरे पुलस्त्यं स्वसुतम्प्रति अर्घ्यपात्रानयनाय कथनं सर्वश्रेष्ठतीर्थ-कृते स्ववाचामहीसागरतीर्थद्वारा स्वश्लाघावर्णनं धर्मराजेन महीसागरकृते श्रेष्ठताविषयेऽसहमतिप्रदर्शनं गुहसमागमनेन महीसागरस्थितस्य स्तम्भतीर्थस्य श्रेष्ठतास्वीकृतिरर्जुनस्य यात्रासमाप्तिश्च ६३७

" स्तम्भतीर्थमाहात्म्यवर्णनम् ६३९

" अर्जुनतीर्थयात्रासमाप्तिवर्णनम् ६४१

५९ घटोत्कचस्य कृष्णसम्मत्या प्राग्ज्योतिषपुरम्प्रतिगमनम् ६४२

" घटोत्कचाख्यानवर्णनम् ६४३

" " ६४५

६० घटोत्कचद्वारा मौर्व्यां बर्बरीकपुत्रोत्पत्तिवर्णनम् ६४७

" मौर्वीघटोत्कचसम्वादवर्णनम् ६४८

६१ महाविद्यासाधने गणेश्वरकल्पवर्णनम् ६५१

" बर्बरीकाख्यानवर्णनम् ६५३

६२ कालिकायारुद्राविर्भाववर्णनम् ६५५

" महाविद्यासाधनवर्णनम् ६५७

" " ६५९

६३ बर्बरीक (सुहृदय) महाविद्याप्रसन्नकरणे नानाविघ्नान् रेपलादीनां सहसेनापाकरणं नागैर्वरप्रदानं तत्रकार्य-सिद्धिवर्णनम् ६६०

" बर्बरीकवीरतावर्णनम् ६६१

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

६३	दैत्यवर्वरीकसम्वादवर्णनम्	६६३
६४	भीमवर्वरीकविवादप्रसंगे भीमेश्वरलिङ्गप्रतिष्ठावर्णनम्	६६४
,,	भीमवर्वरीकसम्वादर्णनम्	६६५
,,	भीमतत्पौत्रसम्वादवर्णनम्	६६७
६५	युधिष्ठिरकृतं देवीस्तवनं तत्रयुधिष्ठिरभीमयोर्विसम्वादः भीमद्वारा स्वनेत्रान्धत्वमपाकर्तुं प्रार्थना केलेश्वर्यादि देवीस्थापनम्	६६९
,,	देवीस्तवनवर्णनम्	६७१
,,	केलेश्वरीवर्णनम्	६७३
,,	तीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	६७५
६६	कुरुक्षेत्रेकौरवपाण्डवसैन्ययोर्युद्धाय सज्जितयोर्भीमेनयुधिष्ठिरसम्वादस्तत्रपाण्डवपक्षीयैरर्जुनादिभिर्युद्धे सैन्यसंहाराय समयसीमानिर्धारणे बर्वरीकेण स्वहस्तलाघवप्रदर्शनं कृष्णेन चक्रद्वारा तच्छिरःकर्त्तनं तस्मै शिरसे देवीवरदानेनाऽमरत्वप्रदानं गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरिसमाप्तिः	६७६
,,	वर्वरीकवलवर्णनम्	६७७
,,	श्रीकृष्णेन वर्वरीकशिरःपूजनकथनम्	६७८
,,	गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्	६८१
,,	,,	६८३

तृतीयारुणाचलमाहात्म्यस्थ (पूर्वार्धस्य) विषयानांसूचिका

१	लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्	६८४
,,	विष्णुना ज्योतिःस्वरूपशिवप्रभाववर्णनम्	६८५
,,	,,	६८७
२	ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकमरुणाचलेश्वरशङ्करस्य स्थावरलिङ्ग-	

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

	माहात्म्यवर्णनम्	६८८
२	अरुणाचलमाहात्म्यवर्णनम्	६८६
३	पार्वत्याः शिवनेत्रनिमीलनेनतमासाक्षुब्धलोकपापभयेन काञ्च्यां कम्पास्थितैकाम्रतले तपश्चर्याकरणार्थमागमनं शिवविरहश्च	६६१
"	शिवनेत्रपिधानेन जगतोऽस्वास्थ्यवर्णनम्	६६३
४	विजयासान्त्वनया पार्वत्या तपःकरणं आकाशवाण्या गौतमर्षेराश्रमगमनाय प्रेरणं देव्यास्तत्रगमनम्	६६५
"	अरुणाचले तपःकरणवर्णनम्	६६७
५	अरुणाचलशिवाविर्भावे ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनम्	६६६
"	अरुणाद्रिप्रसिद्धि कारणवर्णनम्	७०१
६	अरुणाचलस्थविविधतीर्थवर्णनम्	७०३
"	अरुणाद्रौ सिद्धिप्राप्तिप्रकारवर्णनम्	७०५
"	अरुणाद्रिमहत्त्ववर्णनम्	७०७
"	"	७०६
७	अरुणाचलस्थितनानातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	७१०
"	अरुणाद्रिविषये पार्वतीगौतमसम्वादवर्णनम्	७११
८	पार्वतीगौतमसम्वादेऽरुणाचले स्थापिताऽरुणेश्वराराधनमाहात्म्यवर्णनम्	७१३
"	शिवोपदेशवर्णनम्	७१५
"	अरुणेश्वराराधनवर्णनम्	७१७
६	गौतमाय श्रीशङ्करेण शिवमुख्यानाम्नां परिगणनपुरःसरं पार्वतीकृते गौतमप्रश्नेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्	७१८
"	अरुणाद्रिप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्	७१६
"	"	७२१

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

९ उपचारफलवर्णनम् ७२३
१० देव्यास्तपश्चर्यायां महिषासुरेणसहयुद्धवर्णनम् ७२४
,, देवीसमीपेमातॄणामागमनम् ७२५
,, महिषासुरपलायनवर्णनम् ७२७
,, देवीमहिषासुरयुद्धवर्णनम् ७२६
११ महिषासुरवधोत्तरं देवीहस्तेमहिषासुरशिरःसँलग्नतावर्णनम-
रुणाचलमाहात्म्यञ्च ७३०
,, इन्द्रकृता देवीस्तुतिवर्णनम् ७३१
,, महिषवधानन्तरं देव्याचिन्ताकरणवर्णनम् ७३३
१२ संनवप्रतिष्ठापनंदेव्या शिवसमागमवर्णनम् ७३५
,, शिवभक्तेषु विश्वासोपदेशः ७३७
,, शिवसमागमनवर्णनम् ७३६
१३ शिवेनाऽरुणाचलस्यसर्वश्रेष्ठत्वायवरप्रदानवर्णनम् ७४०
,, अरुणाचलश्रेष्ठत्ववर्णनम् ७४१

तृतीयारुणाचलमाहात्म्यस्थ (उत्तरार्धस्य) विषयानुक्रमणिका

१ स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनम् ७४३
२ नन्दिकेश्वरमार्कण्डेयसम्वादे महीमण्डलस्थितानाम्विविध-
शिवक्षेत्राणां शक्तिसहितानाम्वर्णनम् ७४४
,, विविधशिवक्षेत्राणांवर्णनम ७४५
,, पृथ्व्यांनानाशिवक्षेत्रवर्णनम् ७४७
३ अरुणाचलरहस्यस्थानवर्णनम् ७४६
४ अरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनम् ७५०
,, ,, ७५१

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

,,	अरुणाचलस्यशिवरूपत्त्वम्	७५३
५	कर्मविपाकवर्णनम्	७५४
६	पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनम्	७५५
७	काम्यकर्मवर्णनम्	७५७
,,	शोणाद्रीशस्यनानोपायनपूजनफलवर्णनम्	७५६
८	सृष्टिवर्णनम्	७६०
,,	,,	७६१
९	ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनम्	७६२
,,	महेशमनःसङ्कल्पवर्णनम्	७६३
१०	युध्यतोर्ब्रह्मविष्णवोर्मध्येतेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्	७६४
,,	तेजोमयलिङ्गोद्भववर्णनम्	७६५
११	विष्णुना लिङ्गाधोभागशोधनवर्णनम्	७६६
१२	ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनम्	७६७
१३	लिङ्गोपरिभागशोधनकालेऽध्वखेदखिन्ने ब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्यार्थ केतकच्छदप्रार्थनावर्णनम्	७६९
१४	शङ्करप्रादुर्भावर्णनम्	७७१
१५	ज्योतिर्लिङ्गादाविर्भूताय शङ्करायविष्णुकृताप्रार्थना शङ्करद्वारा ब्रह्मणे छद्मकरणेऽसन्तुष्टिः ब्रह्मणा शिवस्तुत्युद्यमवर्णनञ्च	७७३
१६	ब्रह्मकृतस्तवमनु शिवप्रसादेन ब्रह्मविष्णुभ्यां वरप्रदानं शिवाज्ञयाऽरुणाचलेशमन्दिरनिर्माणम्	७७४
,,	शिवेन ब्रह्मविष्णुभ्यांवरदानवर्णनम्	७७५
,,	अरुणाचलेशमन्दिरवर्णनम्	७७७
१७	शिवपार्वतोविहारवर्णनम्	७७८
,,	,,	७७९

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

१८	पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनम्	७८०
,,	पार्वत्यागौतममुनिदर्शनवर्णनम्	७८१
१९	देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनम्	७८४
,,	दैत्यानांयुद्धार्थमागमनम्	७८५
२०	पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनम्	७८७
,,	,,	७८६
२१	शिवकृतंपार्वतीप्रशंसनवर्णनम्	७९०
,,	,,	७९१
२२	वज्राङ्गदस्यराज्ञोवृत्तान्तवर्णनम्	७९३
,,	,,	७९५
२३	कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनम्	७९६
२४	स्वपुत्राय राज्यं समर्प्य शिवभक्तो वज्राङ्गदराजा सद्गतिं जगामेतिवर्णनम्	७९७
,,	वज्राङ्गदसद्गतिवर्णनम्	७९९

समाप्ताचेयं स्कन्दपुराणान्तर्गतमाहेश्वरखण्ड-कौमारिकाखण्डारुणाचल-माहात्म्यानां विषयानुक्रमणिका

इति विद्वज्ज कृपाभिलाषिणौ लक्ष्मणदुर्गाभिजन (लक्ष्मणगढ़-सीकर निवासि) ब्रह्मदत्त त्रिवेदी—नवलदुर्गवास्तव्य (नवलगढ़-जयपुर निवासि) रामनाथमिश्र दाधीचौ ।

शुभमस्तु सताम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।

स्कैन्ड / Scanned

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कामकल्पतरुं पुंसां दर्शनादेव मुक्तिदम् । ते व्रजन्ति महात्मानो वैकुण्ठभवनं हरेः
रथेन विचरन्तं तं सिन्धुतीरे जनार्दनम् । पश्यन्तं करुणापाङ्गैः प्रणतान्पुरतो नरान् ॥
दक्षिणाभिमुखं यान्तं प्रासादं नीलभूधरे । सर्वतीर्थनिधिं सर्वदानकल्पतरुं हरिम् ॥
स्तुवन्तः प्रणमन्तश्च श्रद्दधानाश्च ये नराः । न तेपुनरिहायान्तिब्रह्मलोकस्थिताध्रुवम्
मुनयः कथितो वोऽयं महावेदीमहोत्सवः । यस्य सङ्कीर्त्तनादेव निर्मलो जायतेनरः
यश्चेदं कीर्तयेन्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः । शृणुयादपि बुद्धिस्थः शक्रलोकं व्रजेदसौ
प्रत्यर्चारूपमपि वा रथमास्थाप्य योहरेः । कुर्याद्यात्रामिमां श्रद्धाभक्तिभावेनमानवः

सोऽपि विष्णोः प्रसादेन गुण्डिचोत्सवजं फलम् ।
प्राप्य वैकुण्ठभवनं याति नाऽत्र विचारणा ॥ २४ ॥

पश्यश्रीर्यावतीविप्राभक्तिर्वाश्रद्धयान्विता । तावतीयंमहायात्रायो यथाकर्तुमिच्छति
इदं पवित्रं परमं रहस्यं वेधसोदितम् । कारयित्वाऽथवा दृष्ट्वा यन्नरोनाऽवसीदति

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णखण्डा-
न्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
नवाह्निकयात्रायांरथरक्षाविधानंनामपञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

भगवताःशयनोत्सवविधिवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अतः परम्प्रवक्ष्यामिशयनोत्सवमुत्तमम् । आषाढीमवधिं कृत्वा हरेः स्वापस्तुकर्कटे

वार्षिकांश्चतुरो मासान्यावत्स्यात्कार्त्तिकी द्विजाः ।
अयं पुण्यतमः कालो हरेराराधनम्प्रति ॥ २ ॥

काश्यां वहुयुगं वासान्नियमव्रतसंस्थितेः । फलं यदुक्तं तद्विद्यात्क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चातुर्मास्यदिनैकेन वसतःसन्निधौः हरेः । वार्षिकाणांचतुर्णां तु यान्यहानिवसन्नयेत्
पुण्यक्षेत्रे जगन्नाथसन्निधौ निर्मलान्तरे । प्रत्यक्षं वाजिमेधस्य सहस्रस्यलभेत्फलम्
स्नात्वा सिन्धुजले पुण्ये दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् । चातुर्मास्यव्रतेतिष्ठन्नशोचतिकुतश्चन
चातुर्मास्ये निवसति क्षेत्रेश्रीपुरुषोत्तमे । साक्षाद्दृष्टिर्भगवतस्तद्द्वयं मुक्तिसाधनम्

तस्मात्सर्वाणि सन्त्यज्य श्रौतस्मार्त्तानि मानवः ।
प्रयत्नान्निवसेत्पुण्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ८ ॥

भोगिभोगासने सुप्तश्चातुर्मास्येषु वै प्रभुः । सर्वक्षेत्रेषुसान्निध्यंनकरोति जगद्गुरुः
अत्र साक्षान्निवसति यथा वैकुण्ठवेश्मनि । द्वादशस्वपि मासेषु भगवानत्र मूर्तिमान्
मुक्तिदश्चक्षुषा दृष्टश्चातुर्मास्ये विशेषतः । अष्टमासनिवासेन दृष्ट्वा विष्णुं दिने दिने
यदाप्नोति फलं तद्धि चातुर्मास्यदिनैकतः । चातुर्मास्यनिवासेन क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे
दिनं दिनं महापुण्यं सर्वक्षेत्रनिवासजम् । फलं ददाति भगवान्क्षेत्रे वर्षनिवासतः ॥
सर्वपापप्रसक्तोऽपि सर्वाऽऽचारच्युतोऽपि च । सर्वधर्मबहिर्भूतो निवसेत्पुरुषोत्तमे
चातुर्मास्यमथैकं यः कुर्याद्वै पापकृन्नरः । विहाय सर्वपापानि बहिस्तश्च निर्मलः ॥

नरसिंहप्रसादेन वैकुण्ठभवनं व्रजेत् ॥ १५ ॥

तस्मान्नरः सर्वभावैर्विष्णोःशयनभावितान् । वार्षिकांश्चतुरोमासान्निवसेत्पुरुषोत्तमे

कुर्यादन्यन्न वा कुर्याज्जन्मसाफल्यमृच्छति ॥ १७ ॥

आषाढशुक्लैकादश्यां कुर्यात्स्वापमहोत्सवम् । मण्डपं रचयेत्तत्र शयनागारमुत्तमम्॥
देवस्य पुरतःशय्यांरत्नपल्यङ्किकोपरि । स्वास्तीर्यसोपधानांतु मृदुचीनोत्तरच्छदाम्
कर्पूरधूलिविक्षिप्तांसाधुचन्द्रातपांशुभाम् । सर्वतोवेष्टितांछिद्ररहितां चन्दनोक्षिताम्

साधुद्वारां समां स्निग्धां नानाचित्रोपशोभिताम् ।
एकं स्वापगृहं कृत्वा निशीथे प्रतिमात्रयम् ॥ २१ ॥

सौवर्णं राजतं वाऽपि रीतिजं दार्षदंतथा । यथाश्रद्धं प्रकुर्वीत प्रशस्तं चोत्तरोत्तरम्
तत्त्रयाणां सुराणाम्वैपादमूले यथातथम् । निधाय पूजयेद्देवांस्तच्छेषंतेषुनिक्षिपेत्
पूजान्ते भावयेदैक्यं तेषां कृष्णादिभिःसह । एह्येहिभगवन्देव सर्वलोकैकजीवन !॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्वापार्थं चतुरो मासान्सर्वकल्याणवृद्धये । इतिसम्प्रार्थ्यदेवेशांस्तदंगात्तत्स्रजांत्रयम्
प्रत्यर्चासु विनिक्षिप्य माङ्गल्यस्तुतिगीतिभिः ।
नयेच्छय्यागृहद्वारं वासयेद्धटिकात्रये ॥ २८ ॥
पञ्चामृतैः स्नापयेत्तान्पृथक्पलशताधिकैः । सुगन्ध चन्दनैर्लिप्तान्वस्त्राऽलङ्करणादिभिः
पूजयित्वा यथान्यायं प्राञ्जलिर्मन्त्रमुच्चरेत् । जगद्वन्द्य! जगन्नाथ! जगत्त्राणपरायण!
हितायजगतामीश चातुर्मास्यान्यनागमान् । सुप्त्वाप्रशमयाऽरिष्टाञ्छक्रेणसहपूजितः
एह्येहि शयनागारं सुखमत्र स्वप प्रभो !। इति सम्प्रार्थ्य देवेशं स्वापयेत्पुरुषोत्तमम्
सुदृढंबन्धयेद्द्वारं विष्णोः शयनवेश्मनः । स्वापयित्वाजगन्नाथं लभते सुखमुत्तमम्
वार्षिकांश्चतुरोमासान्प्रसुप्ते वै जनार्दने । व्रतैरनेकैर्नियमैर्मासान्वै चतुरः क्षिपेत् ॥३२
कल्पस्थायीविष्णुलोकेनरोभक्तोभवेद्ध्रुवम् । नियमव्रतानि गदतःश्रृणुध्वंमुनयो मम
मञ्चखट्वादिशयनं वर्जयेभक्तिमान्नरः । अनृतौ न व्रजेद्भार्यां मासं मधु परौदनम् ॥
पटोलं मूलकं चैव वार्त्ताकं च न भक्षयेत् । अभक्ष्यंवर्जयेद्दूरान्मसूरं सितसर्षपम्
राजमाषान्कुलत्थांश्च आशुधान्यं च सन्त्यजेत् ।
शाकं दधि पयो माषाञ्छ्रावणादौ क्रमादिमान् ॥ ३६ ॥
राजगोपयतींस्त्यक्त्वा नाऽऽरोहेच्चर्मपादुके । वार्षिकांश्चतुरो मासानव्रतेन नयेद्यदि
तस्य पापस्य शान्त्यर्थं कार्तिके वा व्रती भवेत् ॥ ३७ ॥
नमः कृष्णाय हरये केशवाय नमोनमः । नमोऽस्तु नारसिंहाय विष्णवे पापजिष्णवे
सायम्प्रातर्दिवामध्ये कर्मान्तेषु च योजयेत् ॥ ३६ ॥
तस्य पापानि घोराणि चितानिबहुजन्मसु । निर्दहत्येव सर्वाणितूलराशिमिवानलः
एकाहारोयताहारोविष्णुनिर्माल्यभोजनः । आषाढीमवधिकृत्वाकार्तिक्यवधियोभवेत्
नक्तभोजी भवेद्वाऽपि स्वर्गस्तस्याऽल्पकं फलम् ॥ ४१ ॥
तैलाभ्यङ्गंदिवास्वापंमृषावादश्चवर्जयेत् । आषाढशुक्लैकादश्यांसंक्रान्तौकर्कटस्यवा
आषाढ्यां वा नरो भक्त्या गृह्णीयान्नियमम्व्रती । सर्वपापहरं देवं प्रपूज्य मधुसूदनम्
तदग्रे प्रतिसङ्कल्प्य व्रतार्चनजपादिकम् । प्रार्थयेत्परमानन्दं कृताञ्जलिपुटो व्रती ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चातुर्मास्यव्रतं देव गृहीतं त्वत्प्रसादतः । तव प्रसादान्निर्विघ्नं सिद्धिमायातु केशव
व्रतेऽस्मिन्नद्यसम्पूर्णे परलोकगतिर्भवेत् । तन्मे भवतु सम्पूर्णं त्वत्प्रसादादधोक्षज!
इति सम्प्रार्थ्य देवेशं पूर्वोक्तनियमस्थितः । प्रापयेच्चतुरोमासान्विष्ण्वर्पितमतिर्व्रती
पारणं प्रतिमासान्ते प्रीत्यै कृष्णस्य कारयेत् ॥ ४८ ॥

मिष्टान्नैर्भोजयेद्विप्रान्पूजयित्वा जगत्पतिम् ।
असमर्थस्तु कार्तिक्यां पारयेद्व्रतमुत्तमम् ॥ ४६ ॥

तस्यां पूज्यंजगन्नाथंवह्निस्थंतर्पयेत्ततः । द्विजाग्र्यान्पायसैर्मिष्टैर्विष्णुभक्त्याप्रपूजयेत्
यथाशक्त्या प्रदद्याद्वै कनकं वस्त्रमेव च । अशक्तः कार्तिके मासि व्रतंकुर्यात्पुरोदितम्
व्रतं च विविधं विष्णोः कृच्छ्रचान्द्रायणं तथा ॥ ५२ ॥

[एकान्तरंद्वान्तरंवाकुर्यान्मासोपवासकम् । अनोदनं फलाहारं नक्तव्रतमथाऽपिवा ।
यवगोधूमकं कुर्यात्पराकम्वाव्रतं द्विजाः ॥]

पयःपीत्वानयेद्यस्तुशाकाहारेणवापुनः । भुक्त्वाऽत्रविपुलान्भोगान्परंनिर्वाणमृच्छति
तत्राऽपि चेदशक्तः स्याद्भीष्मपञ्चकमुत्तमम् । प्रीतये देवदेवस्य वन्यवृत्तिर्भवेद्व्रती
एतद्व्रतं समाख्यातं भगवत्प्रीतिकारकम् । सर्वपापप्रशमनं विष्णुलोकगतिप्रदम् ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामप्रसाधनम् (प्रसादनम्)॥ ५५ ॥

मुनयः प्रोक्तमेतद्वो रहस्यं शृणुताऽपरम् । एतद्व्रतम्वा चान्यानिव्रतानि सुबहूनि च
भगवद्भक्तिहीनानां जानीध्वं विफलानि वै । फलं महाक्रतूनांयत्तीर्थानां फलमुत्तमम्
दानानां तपसांचैवसात्त्विकानांचयत्फलम् । एकयाविष्णुभक्त्यातत्समग्रं फलमश्नुते
ये पश्यन्तिमहात्मानः शयनोत्सवमुत्तमम् । मातुर्गर्भे न स्वपन्तिकारयन्तिचयेमहत्
उत्सवान्ते व्रतं चेदं प्रतिज्ञाय तदग्रतः । पर्याप्तं पारयित्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
भगवतःशयनोत्सवविधिवर्णनंनामषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

दक्षिणायनसङ्क्रान्तिकृत्यवर्णनमुखेनश्वेतमाधवोपाख्यानवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामिदक्षिणायनमुत्तमम् । सङ्क्रान्तेःपूर्वकालेयाकला वै विंशतिर्मताः
अयनं पुण्यकालोऽयंपुण्यकर्मसुकर्मिणाम् । पञ्चामृतैस्तत्रदेवंस्नापयेत्स्वापवद्द्विजाः
सर्वाङ्गं लेपयेदस्यागुरुकर्पूरचन्दनैः । सुगन्धमाल्यालङ्कारैश्चारुवस्त्रैश्च दीपकैः ॥ ३ ॥
नानाभक्ष्योपहारैश्च पूजयेत्परमेश्वरम् । कर्पूरालतिकामुच्चैर्मुखाभ्याशे हरेर्ददेत् ॥ ४
दुर्वाङ्कुराक्षतैर्नीराजनेनाऽथप्रवन्दयेत् । माङ्गल्यगीतनृत्ताद्यैर्नारी हुलुहुलां वदेत् ॥ ५
पूजितं पूज्यमानं च यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् । पूजाशतगुणं पुण्यं तस्मै दद्याज्जनार्दनः
अयने दक्षिणे तस्मिन्नर्च्यमानंश्रियःपतिम् । विहायसर्वपापानिविष्णुलोकंव्रजन्तिते

स्वल्पा वा महती यात्रा सर्वा मुक्तिप्रदा हरेः ।
तस्मिंस्तस्मिन्दिने दृष्टो भगवान्मुक्तिदो ध्रुवम् ॥ ८ ॥
विश्वासहेतोर्मूर्खाणां यात्रा ह्येताः कृपावता ।
विष्णुना कथिता विप्राः! पापिनां किल्बिषापहाः ॥ ९ ॥

आयासजनितं पुण्यं मन्यन्ते ये नराधमाः । लक्ष्मीपतेर्भोजनायसंस्कार्योऽत्रमहानसः
वैष्णवाग्निं समाधाय निरूप्य चरुमुत्तमम् । वैश्वदेवं प्रकुर्वीत भगवत्पाकसाधनम्
ब्रह्मणे वास्तुपतये प्रजानाम्पतये तथा । विष्णवेविश्वकर्त्रे चशुच्यग्नौजुहुयाच्छुचिः
राज्ञा नियुक्त आचार्यःश्रौतस्मार्तक्रियापरः । द्वारपालप्रचण्डाभ्यामैशान्यांक्षेत्रपालिने
दक्षिणे च विरूपाय खगानाम्पतयेतथा । दुर्गासरस्वतीभ्यांचनैर्ऋत्यांविनिवेदयेत्

महालक्ष्मीमहेन्द्राभ्यां प्राच्यां दिशि बलिः स्मृतः ।
विष्णुपारिषदेभ्योऽथ पशूनाम्पतये तथा ॥ १५ ॥

उदीच्यां बलिदानंतुनारदायाऽथपश्चिमे । अग्नेय्यामग्नयेदद्याद्वायव्यांविश्वसाक्षिणे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चश्वसनरूपेभ्यो विश्वकर्त्रेऽथ मध्यतः । आद्यन्तयोर्जलं दद्यात्प्रत्येकं बलिकर्मणि
दत्त्वा बलिं तदग्नौ तु कारयेत्पाकमुत्तमम् । सन्ध्यात्रये भगवतःपूजार्थैचरुकारणात्
चरुसंस्कारकाङ्गानिभक्ष्यभोज्यादिकानि वै । न दीप्तान्योजयेत्तत्रलोकेत्रैवर्णिकोनृपः

आर्यान्पवित्राञ्छूद्रान्वा वर्णांश्च परिसेवकान् ।

लौकिकव्यवहारोऽयं पचति श्रीःस्वयं ध्रुवम् ॥ २० ॥

भुङ्क्ते नारायणो नित्यं तयापक्वंशरीरवान् । अमृतंतद्धिनैवेद्यंपापघ्नंमूर्ध्निधारणात्
भक्षणान्मद्यपानादिमहादुरितनाशनम् । आघ्राणान्मानसं पापं दर्शनाद्दृष्टिजं तथा ॥
आस्वादात्तु कृतं पापं श्रावणंचव्यपोहति । स्पर्शनात्त्वक्कृतंपापंमिथ्याभाषणजंतथा

गात्रलेपाद्दहेत्पापं शारीरं वै न संशयः ॥ २४ ॥

महापवित्रं हि हरेर्निवेदितं नियोजयेद्यः पितृदेवकर्मसु ।

तृप्यन्ति तस्मै पितरः सुरास्तथा प्रयान्ति लोकं मधुसूदनस्य ते ॥ २५ ॥

नातःपवित्रंवस्त्वस्तिहव्यकव्येषुभोद्विजाः । नराणांरूपमस्थायतदश्नन्तिदिवौकसः
अभिमानो महांस्तत्र देवदेवस्य चक्रिणः । श्वेतोनाम महाराजः पुरात्रेतायुगेऽभवत्
व्रतस्थोऽपि महाभक्तिं चकार पुरुषोत्तमे । इन्द्रद्युम्नेन रचितभोगमात्रानुसारतः ॥
भोगान्प्रकल्पयामासप्रत्यहंश्रीपतेर्मुदा । भक्ष्यभोज्यान्यनेकानिषड्रसांश्चसुसंस्कृतान्
माल्यानिचविचित्राणिसुगन्धमनुलेपनम् । गीतवादित्रनृत्यानि दिव्यानिसुबहूनिच
राजोपचारा बहुशोऽवसरेऽवसरे हरेः । बहुवित्तव्ययायासभक्तिभावनिरूपकाः ॥३१
तत्तद्वैष्णवशास्त्रोक्तचित्रभोगाःपृथग्विधाः । कल्पितास्तेनभूपेनविद्वत्पङ्कजभानुना ॥
प्रातः पूजनवेलायां हरिं द्रष्टुं जगाम सः । कस्मिंश्चिद्दिवसेराजापूज्यमानंददर्शतम्
प्रणम्य देवदेवं तु बद्धाञ्जलिपुटोमुदा । प्रासादद्वारनिकटे तस्थिवान्नृपसत्तमः ॥
दृष्ट्वा स्वयंविरचितानुपचाराननुत्तमान् । उपायनसहस्रं च हरेरग्रे प्रकल्पितम् ॥ ३५

चिन्तयामास मनसा किञ्चिद्ध्यानावलम्बितः ।

मनुष्यकल्पितं भोगं ग्रहीष्यति हरिः किमु ॥ ३६ ॥

दैवैर्दिव्योपचारैर्यो शक्यतेनाऽर्चनाविधौ । मानसैरुपहारैर्यंपूजयन्ति यतव्रताः ॥३७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भावदुष्टो बहिर्यागो नमुदे तस्यनिश्चितम् । इत्थंसञ्चितयन्राजादिव्यासनगतंविभुम्
भुञ्जानमन्नपानाढ्यं श्रिया सुपरिवेष्टितम् । दिव्यस्रजालङ्कृतयादिव्यगन्धदुकूलया
अनर्घ्यरत्नमञ्जीरसिञ्जितेन सुरालयम् ।पूरयन्त्यास्वर्णदर्व्या ददत्या सादरं रसान् ॥
भगवत्प्रतिरूपैश्च भुञ्जानैः परिवेष्टितम् । दृष्ट्वा कृतार्थमात्मानं मन्यमानस्तदद्भुतम्
प्रोन्मीलिताक्षः स पुनःप्राग्दृष्टंसमवैक्षत । अतःप्रभृतिराजाऽसौपरांनिर्वृतिमाप्तवान्
निवेदिताशीर्व्रतवांश्चचार सुमहत्तपः । अकालमृत्युनाशाय स्वराज्ये मृतमुक्तये ॥
मन्त्रराजं जपन्नित्यं श्रितानां कल्पपादपम् । ददर्श शतवर्षान्ते नृहरिं दुरितापहम्

योगासनाब्जनिलयं वामाङ्कावस्थितश्रियम् ।
दिव्यालङ्कृतसर्वाङ्गं स्फटिकामलविग्रहम् ॥ ४५ ॥

त्रिदशैःसिद्धमुक्तैश्चस्तूयमानंस्मिताननम् । भ्रान्तोविस्मयभीतिभ्यांहर्षगद्गदयागिरा

प्रसीद नाथेति लपन्पपात धरणीतले ॥ ४८ ॥

तपः कृशं तं प्रणतं दृष्ट्वा मनुजकेसरी । अकल्मषं क्षितिपतिं विवक्षुर्भक्तवत्सलः ॥

श्रीभगवानुवाच

उत्तिष्ठवत्स! भक्त्यातेप्रसन्नंविद्धिमांप्रभुम् । मयि प्रसन्नेनालभ्यंवरंतत्प्रार्थ्यतांभवान्
श्रुत्वेत्थं भगवद्वाक्यंसमुत्तस्थौ ततोनृपः । बद्धाञ्जलिपुटोनम्रोभक्त्योवाच जनार्दनम्

श्वेत उवाच

स्वामिन्यदि प्रसादस्ते मयि जातः सुदुर्लभः ।
सारूप्यमथ सम्प्राप्य स्थास्यामि तव सन्निधौ ॥ ५० ॥
स्थास्ये यावन्नृपत्वेऽहं मद्राज्ये नो जनः क्वचित् ।
अकाले म्रियतां जन्तुः काले चेन्मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान्प्राह श्वेतराजानमुत्तमम् ॥ ५२ ॥

श्वेत! ते वाञ्छितंभूयात्तिष्ठ त्वं ममदक्षिणे । भुक्त्वावर्षसहस्रंतुस्वराज्यंसुसमृद्धिमत्
मम निर्माल्यभोगेनक्षीणशेषाघसञ्चयः । सुनिर्मलान्तःकरणोमत्सायुज्यमवाप्स्यसि
वटसागरयोर्मध्येमुक्तिस्थानेसुदुर्लभे । मदीयाऽऽद्यावतारस्यविष्णोर्मत्स्यस्वरूपिणः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सम्मुखीनोवसत्वंहिस्फटिकामलविग्रहः। ख्यातिंयास्यसिभूर्लोकेश्वेतमाधवसञ्ज्ञया
युवयोरन्तरालेयेप्राणांस्त्यक्ष्यन्तिमानवाः। तिर्यञ्चोऽपिचकीटावाध्रुवंतेमुक्तिमाप्नुयुः
अमरा यत्र मरणमिच्छन्ति किमुमानवाः। तवोत्तरस्यां दिशियत्सरःपापनिबर्हणम्
तत्र स्नात्वाउपस्पृश्यतदीयेदक्षिणेतटे। उभयोर्दृष्टिपूतःसंस्त्यक्त्वाप्राणान्विमुच्यते
आसमन्तादिदं क्षेत्रं यत्रतत्राऽपिमुक्तिदम्। मूढात्मनांविश्वसितुंप्रधानंस्थानमीरितम्
तव राज्ये तु येलोकाममनिर्माल्यभोजिनः। मृतिराकालिकीतेषांनकदाचिद्भविष्यति

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
श्वेतमाधवोपाख्यानवर्णनंनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः॥ ३७॥

—::०::—

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

भगवतःप्रसादनिर्माल्यादिमाहात्म्यवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

इतिदत्त्वावरंतस्मैश्वेतराजायवैपुरा। जगामाऽन्तर्हितोविप्राःप्रासादान्तःस्थितोहरिः
समस्तजगदाद्याश्रीःसृष्टिस्थितिविनाशकृत्।वैष्णवीशक्तिरतुलाविष्णुदेहार्द्धहारिणी
सुधोपमं सुपक्वान्नं भुङ्क्ते नारायणः प्रभुः। तदुच्छिष्टोपभोगो हिसर्वाघक्षयकारकः
नताद्दृशसमंपुण्यंवस्त्वस्तिपृथिवीतले। [प्रायश्चित्तमशेषाणाम्पापानांपरिकीर्तितम्
भगवत्पादपद्मानुप्रेक्षणोपासनादिभिः]। पापसंस्कार कर्तॄणां सम्पर्कात्तु न दुष्यति
पद्मायाः सन्निधानेन सर्वे तेशुचयःस्मृताः। विष्ण्वालयगतंतद्धिनिर्माल्यंपतितादयः
स्पृशन्त्यन्नं न दुष्टंतद्यथाविष्णुस्तथैव तत्। व्रतस्थाविधवाश्चैवसर्वैवर्णाश्रमास्तथा
तत्प्राशनेन पूयन्ते दीक्षिताश्चाग्निहोत्रिणः। दरिद्रःकृपणो वाऽपि गृहस्थःप्रभुरेववा
स्वदेश्याः परदेश्या वा सर्वेतत्रसमागताः। नाभिमानंप्रकुर्वीरन्विष्णोर्निर्माल्यभक्षणे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भक्त्या लोभात्कौतुकाद्वा क्षुधासंशमनेनवा आकण्ठभक्षितंतद्धि पुनाति सकलांहसः

सर्वरोगोपशमनं पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् ।

दारिद्र्यहरणं श्रेष्ठं विद्यायुःश्रीप्रदं शुभम् ॥ १० ॥

पक्षपातो महांस्तत्रविष्णोरमिततेजसः । निन्दन्ति ये तदमृतं मूढाःपण्डितमानिनः

स्वयं दण्डधरस्तेषु सहते नाऽपराधिनः । येषामत्र स दण्डश्चेद्ध्रुवातेषांहि दुर्गतिः

कुम्भीपाके महाघोरे पच्यन्ते तेऽतिदारुणे ।

न विक्रयः क्रयो वाऽपि प्रशस्तस्तस्य भो द्विजाः !॥ १३ ॥

निर्माल्यं जगदीशस्य नाऽशित्वाऽश्नामि किञ्चन ।

इति सत्यप्रतिज्ञो यः प्रत्यहं तच्च भक्षयेत् ॥ १४ ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तः शुद्धान्तःकरणो नरः । स शुद्धं वैष्णवस्थानं क्रमाद्यातिन संशयः

चिरस्थमपि संशुश्कं नीतं वा दूरदेशतः । यथातथोपयुक्तं तत्सर्वं पापापनोदनम् ॥

कुक्कुरस्य मुखाद्भ्रष्टं तदन्नं पतितं यदि । ब्राह्मणेनाऽपि भोक्तव्यमितरेषांतुकाकथा

उपोष्य तिष्ठता वाऽपि नोपवासं च कुर्वता । अशुचिर्वाप्यनाचारोमनसापापमाचरन्

प्राप्तमात्रेण भोक्तव्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १८ ॥

नैवेद्यान्नं जगद्भर्त्तुर्गाङ्गं वारि समं द्वयम् । दृष्टेःस्वर्गादिसम्प्राप्तिर्भक्षणाच्चाऽघनाशनम्

जगद्धात्र्या हि यत्पक्वं वैष्णवेऽग्नौ सुसंस्कृते ।

भुङ्क्तेऽन्वहं चक्रपाणिर्युगमन्वन्तरादिषु ॥ २० ॥

सप्तद्वीपधरामध्ये सान्निध्यं नेदृशं हरेः । यादृशंनीलगोत्रेऽस्मिन्व्याजमानुषचेष्टितम्

दारुरूपं परंब्रह्म सर्वचाक्षुषगोचरम् । प्रकाशते भो मुनयो न दृष्टं न श्रुतं क्वचित् ॥२२

तस्मै प्रवृत्तिरूपाय ब्रह्मणे परमात्मने ।

प्रवृत्तिरूपा शक्तिः श्रीः प्रवर्तयति यद्धविः ॥ २३ ॥

तदश्नाति जगन्नाथस्तच्छेषं दुरितापहम् । किमत्र चित्रंभो विप्रायदुक्तंमुक्तिकारणम्

नाऽल्पपुण्यवतां तत्र विश्वासश्च प्रजायते । वेदाचारप्रधानेषु युगेष्वेतत्प्रकीर्तितम्

महिमानं न वेदास्य विशेषाच्छ्रूयतां कलौ ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

घोरे कलियुगे तस्मिंस्त्रिपादो धर्मविप्लवः ॥ २६ ॥
धर्मः स्यादेकपादस्तु कचित्तस्य भयाच्चरेत् । सर्वेऽनृतप्रधानाहि दाम्भिकाःशठवृत्तयः
प्रायश्च धर्मविमुखा जिह्वोपस्थपरायणाः । न ध्यायन्ति तपस्यन्तिव्रतयन्तिकदाचन
अधर्मबहुलाः सर्वे हिंसका लोलुपाः परम् । परेषां परिवादेन तुष्यन्ति स्वकृतंविना
प्रसङ्गात्कौतुकाद्वाऽपि निघ्नन्ति परकर्म वै । क्षुद्रकार्याशयात्स्वस्यपरकार्यप्रबाधकाः

धर्मलब्धां स्त्रियं रम्यामवज्ञाय स्ववेश्मनि ।
परयोषिति निन्द्यायां प्रसक्ताः पशुचेष्टिताः ॥ ३१ ॥
अग्निहोत्रादिकं वाऽपि व्रतं नाऽन्यत्कचित्कचित् ।
जीविका तद्द्विजातीनां ोषां वा पारलौकिकम् ॥ ३२ ॥

अव्रताधीतवेदेन अन्यायाऽऽप्तधनेन च । वित्तशाठ्येन च कृतं न तथा फलदायि तत्
प्रायः कलियुगे भूपाः प्रजावनपराङ्मुखाः । करादानपरानित्यं पापिष्ठाश्चौर्यवृत्तयः ॥
वर्णसङ्करिणः सर्वे शूद्रप्रायाः कलौयुगे । हर्तारः पार्थिवाः एव शूद्राश्च नृपसेवकाः ॥
श्रौतस्मार्तादिकं कर्म न तथासदनुष्ठितम् । युगे चतुर्थे भो विप्राःपरलोकायकल्पिते

दानधर्मः परो ह्येष नाऽन्योधर्मःप्रशस्यते ।
कर्मणा मनसा वाचा हितमिच्छेद्द्विजन्मनाम् ॥ ३७ ॥

इतिहोवाचभगवान्ब्राह्मगोमामकीतनुः । ब्राह्मणायस्यसन्तुष्टाःसन्तुष्टस्तस्यचाप्यहम्
उभयत्र समो भूयाद्ब्राह्मणे च जनार्दने । यद्वदन्तिद्विजावाक्यं तत्स्वयंभगवान्वदेत्

यथा तथा वर्तमानो वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
भगवानपि देवेशःस साक्षाद्ब्राह्मणप्रियः ॥ ४० ॥

सदाऽवतारं कुरुते ब्राह्मणार्थं जनार्दनः । तत्पालनार्थं दुष्टान्वै निगृह्णाति युगे युगे
ससर्जब्राह्मणानग्रे सृष्ट्यादौ स चतुर्मुखः । सर्वे वर्णाः पृथक्पश्चात्तेषां वंशेषु जज्ञिरे

तस्मात्कलियुगे तस्मिन्ब्राह्मणो विष्णुरेव च ।
उभौ गतिश्च सर्वेषां ब्राह्मणानां हरिर्गतिः ॥ ४३ ॥

हरिरेवाऽत्र सर्वेषांगतिः प्राप्तेकलौयुगे । शालग्रामादिके क्षेत्रे स्मर्यतेकीर्त्यतेऽपि च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मिन्नीलाचलेपुण्ये क्षेत्रे क्षेत्रज्ञवर्ष्मणि । जीवभूतः स सर्वेषां दारुव्याजशरीरभृत्
कलिकल्मषनाशाय प्रायो दुष्कृतकर्मणाम् ।
दर्शनस्तवनोच्छिष्टभोजनैर्मुक्तिदायकः ॥ ४६ ॥
उच्छिष्टेन सुरेशस्य व्याप्तंयस्यकलेवरम् । तदाहारस्तदात्माहिलिप्यते न सपातकैः
निवेदनीयमन्यासु मूर्तिष्वीशस्य वर्तते । पावनं तदपि प्रोक्तमुच्छिष्टं तु विमोचकम्
भुङ्क्ते त्वत्रैवभगवान्पश्यत्यन्यत्रचक्षुषा । पुराऽयंप्रार्थितो देवो योगिभिःपरिवेष्टितः
निर्माल्योच्छिष्टभोगेन तव मायां जयेमहि ।
अत्यन्तस्तिमिताक्षाणामनायासेन मुक्तिदः ॥ ५० ॥
शयनासनभोगाद्यै रमते च श्रिया सह । अत्र चेष्टा भगवतो वेदार्थ इति धार्यताम् ॥
समतिक्रान्तवेदो हि न कदाचित्प्रवर्तते । वेदरक्षार्थमेवास्य सम्भवो हि युगे युगे ॥
प्रमाणभूतो भगवान्विरुद्धं कथमाचरेत् । तस्मिन्विरुद्धं चरति जगदेव तथा भवेत्
आचारेण हि वेदार्थो नियतो धामतांगतः । मध्यदेशभवः पूर्वमत्रागच्छद्द्विजोत्तमः
शिष्टाचारैः सुविमलः शास्त्रार्थपरिनिष्ठितः ।
सदा शान्तः सदा दान्तःकायवाङ्मनसैर्गृही ॥ ५५ ॥
स तीर्थविधिनादेवंसमभ्यर्च्यचसाग्निकः । त्रिरात्रमत्रोषितवान्विष्णवर्चनपरःशुचिः
यज्ञशेषं गृहस्थानां भोक्तव्यमितिशास्त्रतः । देवोच्छिष्टं न जग्राहअन्यपाकाभिशङ्कया
दैवतैरत्र संस्कार्यो देवयोग्यः कथं भवेत् । अयोग्यत्वाच्च नैवेद्यमग्राह्यंच भवेद्ध्रुवम्
अगृहीते च नैवेद्ये श्रोत्रियेणतदाद्विजाः । सर्वे च तस्यानुचरा नाभुञ्जन्तनिवेदितम्
ततः स व्याधिसम्मग्नो विह्वलीभूतविग्रहः । सकुटुम्बोऽभवन्मूकोभगवद्द्रोहसंयुतः
मनसाचिन्तयत्येवं निर्निमित्तं कथं नु मे । कुटुम्बसहितस्याभूत्पीडासर्वाङ्गभञ्जिनी
एवं चिन्तयमानस्यत्रिरात्रान्तेऽभवन्मतिः । नेदृशी व्याधिपीडाचसर्वेषामेकदाभवेत्
को वा द्रोहः कृतोऽस्माभिरेतस्मिन्पुरुषोत्तमे ।
न बुद्धिपूर्वकः किं स्यात्ततो मे व्याधिकारणम् ॥ ६३ ॥
मुहुरित्थं चिन्तयित्वादध्यौनारायणंप्रभुम् । ध्यानावसानेतुष्टाव शास्त्रतत्त्वार्थदर्शकः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शाण्डिल्य उवाच

चतुर्दशाऽपिया विद्याधर्मनिर्णयहेतवः। ताः सर्वास्तव वाक्यानि मुखपद्मविनिर्गताः

ताभिरेवाऽऽचरेद्धर्ममिति शास्त्रार्थनिश्चयः। तस्य धर्मस्य रक्षार्थमवतारो युगे युगे

तमुल्लङ्घ्य वर्त्तमानो भवद्द्रोहकरो ध्रुवम्। अहं ते देवदेवेश! कर्मणा मनसा गिरा

धर्मशास्त्रमतिक्रम्य न वर्त्तेऽप्यर्थकामयोः। अनेकजन्मसाहस्रैः सञ्चितं पापसञ्चयम्

दग्धुमत्राऽऽगतोदेवत्वद्दर्शनदवाग्निना। कोऽपराधः कृतो देव त्वच्छास्त्रपथिवर्तिना

सर्वाङ्गं बाधते यस्मादुग्रो व्याधिरहेतुकः॥ ६६॥

ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि त्वत्पादसरसीरुहे। कृतोऽपराधोयोदेव! तं क्षमस्व कृपाम्बुधे!

भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलम्बनम्। त्वयिजातापराधानां त्वमेवशरणम्प्रभो

तवाऽपराधजं पापं त्वमेव च क्षमस्व मे॥ ७१॥

वह्निसन्तापतोनश्येद्वह्निसन्तापजो व्रणः। तदिमां दुर्दशांदेव प्रारब्धांपापबीजजाम्

लीलापाङ्गेन शमय अपवर्गैकहेतुना। मामुद्धर जगन्नाथ पतितं शोकसागरे॥ ७३॥

त्वद्दर्शनपथं यातः किं नु शोच्योभवेन्नरः। निसर्गकरुणाम्भोधे यस्त्वद्दृष्टिपथङ्गतः

सदानन्दाब्धिसंमग्नोनशोचतिनकाङ्क्षति। नाल्पभाग्योह्यहंदेव त्वामद्राक्षंस्वचक्षुषा

अपवर्गान्तरायो मे ध्रुवमेषा विभीषिका। तत्प्रसीद जगन्नाथ! सेवकं द्रोहिणं सदा

सेव्यसेवकसम्बन्धादपराधं क्षमस्व मे।

इति स्तवान्ते तस्याऽऽशु देहपीडाऽगमत्तदा॥ ७७॥

ददर्श सोथ गोविन्दंनृसिंहंभक्तवत्सलम्। दिव्यसिंहासनारूढंदिव्याऽलङ्कारभूषितम्

आददानं श्रिया दत्तं परमान्नं कराम्बुजे। ग्रासावशेषं पात्रेषु क्षिपन्तं च मुहुर्मुहुः॥

यावद्दत्तंवस्तुजातंतावदश्नन्तमत्वरम्। विलाससस्मितापाङ्गंहस्तेलक्ष्म्याऽपवर्जितम्

तं दृष्ट्वा विस्मयाविष्टः शाण्डिल्यः स द्विजोत्तमः।

सस्माराऽऽत्मकृतं द्रोहं नैवेद्यग्रहणेस्थितम्॥ ८१॥

क्वाऽहं प्रादेशिकः प्राज्ञः सर्वज्ञाननिधिर्भवान्। क्व त्वं महदहङ्कारभूततत्त्वविसर्जकः॥

त्वन्मायोमूढमनसो जानीयुः कथमीश ते।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निरंकुशामनिर्वाच्यामिच्छां सृष्टिलयात्मिकाम् ॥ ८३ ॥

इतिस्तुवन्तंनृहरिस्तेनैवोच्छिष्टपाणिना । सिषेच ग्रासशिष्टांश्चसर्वाङ्गेद्विजसत्तमम्
तैःसिक्तैर्ब्राह्मणःसद्यःसुधासेकोपमैर्मुदा । बभौदिव्यवपुःश्रीमाञ्जीवन्मुक्तोयथा मुनिः
महिमानं हि भक्तेस्तु भक्ता एवविजानते । महतींसूतिपीडांतुवन्ध्यानानुभवेत्कचित्
इत्युदीर्य स्वयं गात्रादुच्छिष्टं परमात्मनः । भुक्त्वा कृतार्थमात्मानं मेने श्रोत्रियपुङ्गवः
साधरणं धर्मशास्त्रं क्षेत्रेऽस्मिन्न विचार्यते । अयं तु परमो धर्मो यो देवेन प्रकीर्तितः
आधारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः । इत्थं सञ्चिन्तयन्विप्रःकुटुम्वार्थेऽवशेषितम्
आजहार स्वयं मुष्ट्या ध्यानभङ्गमवापच । प्रवुद्धश्चिन्तयामासस्वप्नंतंविस्मिताशयः

अयमेव मम द्रोहो ह्यवज्ञासिषमीश्वरम् ।
नैवेद्याशनमाहात्म्यमजानन्परमाद्भुतम् ॥ ९१ ॥

अष्टादश चतुर्दश ब्रह्माण्डं यत्पदाम्वुजम् । धर्मद्रवेण प्रक्षाल्य अपुनास्त्वं तदम्वुना
यमर्चयन्ति शक्राद्या दिव्यभोगैरनुत्तमैः । समानुष्यकृतं भुङ्क्ते क्षेत्रेऽस्मिन्महदद्भुतम्
इत्याश्चर्यपरस्तेन स्वप्नलब्धेन वै द्विजाः । नैवेद्येन कुटुम्वं स्वं मार्जयामास सादरम्
ततः सर्वे नीरुजास्ते सुवाक्याहृष्टमानसाः । पुनर्जन्म मन्यमानाः शशंसुः क्षेत्रमुत्तमम्

नाऽस्त्यस्य सदृशं क्षेत्रं सप्तद्वीपावनीतले ।
यत्र स्वोच्छिष्टदानेन पापान्मोचयते नरान् ॥ ९६ ॥

पुरुशोत्तममाहात्म्यं क्षेत्रं परमदुर्लभम् । यतः स्वर्गश्च भोगश्च मुक्तिश्चैव करे स्थिता
आर्तानां भवकान्तारेभाग्यादत्रसमीयुषाम् । नानाभोगोपतृप्तानांमुक्तिमार्गःसुखंभवेत्
इत्थं ते हर्षमापन्नाः प्रलपन्तः परस्परम् । यथेष्टं भोजयामासुरन्योन्यं च निवेदितम्
ततस्ते निर्मला विप्रास्तरुणादित्यवर्चसः । देवा इव बभुः सर्वे निष्पापानिर्गतज्वराः
नैवेद्याशनमाहात्म्यंकथितं वो द्विजोत्तमाः । श्रुत्वाऽपिमहतःपापान्मुच्यतेपापकृत्तमः
निर्माल्यग्रहणस्याऽस्यफलंवक्तुं नशक्नुमः । साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपेणध्रियतेवपुषाहितत्
पुष्पचन्दनमाल्यादि यदङ्गैरुपधार्यते । अपनीतं यथाकाले निर्माल्यं तत्प्रकीर्तितम् ॥
धारणं शिरसा तस्य तेनाङ्गेचापिमार्जनम् । सार्द्धानांकोटितीर्थानामभिषेकफलप्रदम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भक्षणं गुरुतल्पादिपातकौघविनाशनम् ॥ १०४ ॥
लेप्या मूर्त्तिरियं विष्णोरन्येभ्योलेपउत्तमः । श्रीखण्डागुरुकर्पूरकस्तूरीकुङ्कुमादिभिः
प्रविष्टलेपस्नेहेन चन्दनागुरुदारुणा । शरीरे वासुदेवस्य इन्द्रद्युम्नेन कारितः ॥१०६
प्रत्यहं भो द्विजश्रेष्ठा वर्षान्ते चाऽपनीयते । लेप्यानां लेपनिर्मोके दर्शनं न प्रशस्यते
अन्तरा चेत्पतेल्लेपः पिष्टं लिम्पेत्पुनश्च तम् ।
नान्यलेपः प्रशस्यो हि स विष्णोरङ्गसम्मतः ॥ १०८ ॥
चन्दनार्द्रशरीरं च दृष्ट्वा विष्णुं पुरा किल । सौगन्ध्याल्लोभयामास नृपपुत्रःसमूढधीः
तस्य प्रीत्यै नियुक्तस्तु आकृष्याङ्गात्प्रलेपनम् । ददौ नृपकुमारायलिलिम्पेहृदिस्वके
तावत्प्रदेशं कुष्ठं वै श्वेतं तस्याऽभवत्क्षणात् ।
स आसीत्कुष्ठपाणिस्तु तस्मै यो दत्तवान्किल ॥ १११ ॥
ततो वर्षावधिष्ठायीलेपःपुण्यतमःस्मृतः । निर्माल्यानांप्रधानंतद्घ्राणादंहोविनाशनम्
पुरा दमनकं दैत्यं समुद्रोदकचारिणम् । बाधितारं जनानां वै मायाबलपराक्रमम् ॥
भगवानपि मायावी पितामहनिदेशतः । मत्स्यावतारेण विभुः प्रविश्य वरुणालयम्
अन्विष्याऽऽकृष्य वेलायां निष्पिपेष महीतले ।
मधोः शुक्ल चतुर्दश्यां पतितो दानवोत्तमः ॥ ११५ ॥
भगवत्करसम्पर्कात्सुगन्धिरभवत्तृणम् । तस्यैव नाम्नाऽतः सम्यग्जग्राहाश्चर्यमानसः
मालां कृत्वा हृत्प्रदेशभिलितांवनमालया । अचिन्तयत्तस्यगन्धंयावद्धस्तुचिरस्थितम्
तस्याऽपि गन्धः सर्वेषां पुष्पाणां सौरभापहः ।
वर्णस्तु भगवन्मूर्तेस्तुल्योऽभूत्स सुशोभनः ॥ ११८ ॥
तस्य माला भगवतः परमप्रीतिकारिणी । शुष्कापयुंषिता वाऽपिनदुष्टाभवतिकचित्
तस्य सुग्रथितां मालांदत्त्वादमनकास्ये । उत्पादयेन्महाप्रीतिंविष्णोर्यामुक्तिदायिनी
अङ्गापकर्षितां मालां भक्त्या यो धारयेन्नरः । हयमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्
तुलसीकलिपतां मालां विष्णोरङ्गापकर्षिताम् ।
धारयेन्मूर्ध्नि कण्ठे च भक्तो यो विन्यसेद् धृदि ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तावत्सङ्ख्यं वाजिमेधफलमव्यग्रमश्नुते ॥ १२२ ॥
निर्माल्यतुलसीपत्रं यावद्भक्षयते हरेः । तावज्जन्मसहस्रं तु विष्णुलोके महीयते ॥
हरेर्नैवेद्यमन्नं च तुलसीदलमिश्रितम् । प्रतिग्रासं सोमपानं फलं तत्सममश्नुते ॥
यावज्जीवं तु भुञ्जानो ध्रुवं मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १२५ ॥
अर्घ्यशेषादिकं विष्णोस्तथाऽऽचमनोदकम् ।
पादोदकं स्नानवारि प्रत्येकं पापनाशनम् ॥ १२६ ॥
सर्वतीर्थाभिषेकाणां फलदं ग्रहनाशनम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं भूतवेतालनाशनम् ॥
शवाद्यमेध्यसंस्पर्शदोषनाशनमुत्तमम् । सर्वदीक्षाव्रतफलप्रदमैश्वर्यवर्द्धनम् ॥ १२८ ॥
अकालमृत्युहरणं व्याधिव्यूहनिबर्हणम् । सुरागोमांसभक्ष्यादिपापसङ्घविनाशनम् ॥
एतैराप्लुतदेहस्तु शृणुयाद्यदि सूतकम् । नाशौचं विद्यते तस्य सर्वकर्माऽदिकारिणः
यावज्जीवं प्रतिज्ञाय यस्त्वेतान्येकमेव वा ।
गृह्णीयाद्भूरि वा स्वल्पं मुच्येद्विष्णोः प्रसादतः ॥ १३१ ॥
एवं तत्र वसन्देवो लोकानुग्रहकाङ्क्षया । रममाणः श्रिया सार्द्धमनायासविमोचकः
निर्माल्यपादाम्बुनिवेदनीयदानै[1]स्तदालोकनतत्प्रणामैः ।
पूजोपहारैश्च विमुक्तिदाता क्षेत्रोत्तमेऽस्मिन्पुरुषोत्तमाख्ये ॥ १३३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे भगवतःप्रसादनिर्माल्यादिमाहात्म्यकथनंनामाऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

---

[1] बङ्गाक्षरमुद्रितपुस्तके "निवेदितान्नपानैः" इतिपाठः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः

भगवतःपार्श्वपर्यायणसमुत्सवविधिवर्णनम्

मुनय ऊचुः

मुने! त्वत्तः श्रुतं सम्यङ्माहात्म्यं जगदीशितुः। निर्माल्यप्रभृतीनांचयथावदनुपूर्वशः
श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्यात्रान्तरफलानि वै। श्रृण्वतां तत्त्वतो ब्रूहि यथोद्देशःकृतःपुरा

जैमिनिरुवाच

सर्वथा वर्त्तते लोकहिताय पुरुषोत्तमः। नानागुणविकासैश्च नानारूपविचेष्टितैः ॥३॥
नानारूपविलासेन नानात्मा च जगन्मयः। अहङ्कारं विना कर्मफलं नो द्विजसत्तमाः
अहङ्कारेण वध्यन्ते कारागारे भवाभिधे। बुद्ध्यहङ्कारयुक्तस्तु यत्कर्माऽऽरभते नरः
तस्यसद्गुणमाप्नोति फलं शुभमथाऽपरम्। बुद्धिस्तुत्रिविधातेषांगुणभेदेनभाविता
तत्र ये सात्त्विकाः सन्तः फलावाप्तिपराङ्मुखाः। भगवत्प्रीतये कर्मकुर्वतेतेमुमुक्षवः
परस्य स्पर्द्धया कीर्त्यै फलमुद्दिश्य वा पुनः। बहुवित्तव्ययायासै राजसं कर्म तन्वते
गतानुगतिका ये च दृष्टार्थैकपरायणाः। प्रसङ्गात्फलमिच्छन्तस्तामसं कर्म कुर्वते ॥

सात्त्विकानां जगन्नाथः सर्वदा सर्वभावनः।
ध्यातो दृष्टः स्मृतो वाऽपि मुक्तिदाता न संशयः॥ १० ॥

राजसास्तामसा ये वै मूढात्मानः फलैषिणः। उत्सवादिकृतं कर्ममन्यन्तेफलदायिते
सम्भूय वहवो विप्रा आरभन्तेऽल्पकं विधिम्। बहुलायासदुःखंयत्कर्मतेषांफलप्रदम्
तेषामुद्धरणार्थाय विश्वासाय दुरात्मनाम्। यात्रा नानाविधा विप्रा वर्षे वर्षे प्रवर्तयेत्
जन्मस्नानं महावेद्या उत्सवश्च प्रकीर्तितः। महायात्राद्वयं पुंसां कीर्तनात्पापनाशनम्
दर्शनं दक्षिणामूर्तेस्तथा च शयनोत्सवः। सर्वपापहरश्चैषामुत्सवो दक्षिणायने ॥१५
अतः परं प्रवक्ष्यामि पार्श्वस्य परिवर्तनम्। शयितस्य जगद्धर्तुः परिवर्तयितुर्युगम्
नभस्यविमले पक्षे सम्प्राप्ते हरिवासरे। विष्णोः स्वापगृहद्वारि शनैर्गत्वा प्रविश्य च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नमस्कृत्वा जगन्नाथं पर्यङ्के शयितं मुदा। अवच्छाद्य शनैर्गत्वा पूजयेदुपचारकैः॥
प्रणम्य भक्त्या तत्पादौ गुह्योपनिषदैः स्तुवन्।
मन्त्रं चेमं पठन्देवं स्वापयेदुत्तरामुखम्॥ १९॥
देवदेव जगन्नाथ कल्पानां परिवर्तक !। परिवृत्तमिदं सर्वं येन स्थावरजङ्गमम् ॥२०॥
यदिच्छाचेष्टितैरेव जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभिः। जगद्धिताय सुप्तोऽसि पार्श्वेन परिवर्त्तय
परिवर्त्तनकालोऽयंजगतः पालनाय ते। तवाऽऽज्ञयाऽयंशक्रोऽपिध्वजेतिष्ठन्समुत्सुकः
द्रष्टुं त्वत्पादकमलं विमुञ्चञ्जलदैर्जलम्। महीतलं प्लावयति प्रजापालनहेतुकम् ॥२३॥
इति सम्प्रार्थ्य देवेशं वीप्सया तोषयेत्ततः। व्यजनैश्चामरैश्चैव वीजयेदनुकल्पकृत्
सुगन्धचन्दनैरस्य सर्वाङ्गं परिलेपयेत्। स्वादूनिक्षुविकारांश्च विकृतैः पायसैस्तथा
यावकानि च हृद्यानिफलानिविविधानिवै। स्वादूपदंशानन्यांश्चघृतपूपान्सपायसान्
पक्वताम्बूलपत्राणि सोपस्काराणि च द्विजाः।
शय्यागृहद्वारि विभोः शनैर्भक्त्या निवेदयेत्॥ २७॥
तस्मिन्दिने हरे रूपं भवेद्यदि महाफलम्। देवमुद्दिश्य यः कुर्यात्सर्वमक्षयतां व्रजेत्
स्नानं दानं जपो होमस्तपो जागरणं तथा। उपवासश्च नियमो व्रतान्तेद्विजतर्पणम्
साङ्गं व्रतमिदं कृत्वा विष्णुलोकमवाप्नुयात्।
यं यं कामयते चित्ते तं तमाप्नोत्यसंशयम्॥ ३०॥
अयं वः कथितो विप्राःपार्श्वपर्यायणोत्सवः। अनायासेनलोकानामक्षयःसुखदायकः
अतः परं वै शृणुत उत्थापनमहोत्सवम्। पूजयित्वा जगन्नाथं कौमुद्याख्येमहोत्सवे
अक्षक्रीडादिभिः पुष्पवस्त्रमाल्यानुलेपनैः।
ततोऽस्मिन्पौर्णमास्यायां रात्रावुत्सवसंयुतम्॥ ३३॥
नारिकेलादिभिर्द्रव्यैः पिष्टकैरर्चयेद्धरिम्। ततः प्रभाते सङ्कल्प्य कार्त्तिके व्रतमुत्तमम्
व्रतेन तेनैव नयेद्यावदेकादशी सिता। तस्यामुत्थापयेद्देवं सुषुप्तं जगदीश्वरम् ॥३५॥
पूर्ववत्पूजयित्वा तु निशामध्ये जगद्गुरुम्। उत्थापयेदिमं मन्त्रमाह्वयञ्छनकैर्मुदा
उत्तिष्ठ देवदेवेश! तेजोराशे जगत्पते। वीक्षस्व सकलं देव प्रसुप्तं तव मायया ॥३७॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रफुल्लपुण्डरीकश्रीहारिणा नयनेन वै । त्वया दृष्टं जगदिदं पावित्र्यं परमेष्यति ॥३८

श्रौतस्मार्त्ताः क्रियाः सर्वाः प्रवर्त्तन्ते ततो ध्रुवम् ।
इत्युत्थाप्य जगन्नाथं वेणुवीणादिकस्वनैः ॥ ३९ ॥

वन्दिमागधसूतानां स्तुतिभिर्मङ्गलस्वनैः । शङ्खकाहालमुरजवादनैर्नृत्यगीतकैः ४०

जयशब्दैस्तथा स्तोत्रैर्नयेत्तं नृत्यमण्डपम् ।
सुगन्धतैलेनाऽभ्यज्य स्नापयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ४१ ॥

पञ्चामृतैर्नारिकेलरसैः फलरसैस्तथा । सुगन्धाऽऽमलकेनाऽथ यवकल्केन लेपयेत्
घर्षयेत्तुलसीचूर्णैर्लेपयेद्गन्धचन्दनैः । पुष्पाधिवासितैस्तोयैस्तथा कर्पूरवासितैः ॥
कुशोदकै रत्नतोयैस्तथागन्धोदकैस्तथा । स्नाप्यमानंतथादेवंयेपश्यन्तिमुदान्विताः
क्षालयन्तिदृढंपङ्कंबहुजन्मोपपादितम् । ततः श्रीजगदीशस्य क्रोडेसम्वासयेद्द्विजाः
आपादान्मूर्धपर्यन्तं सर्वाङ्गं परिलेपयेत् । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरैश्चन्दनान्वितैः ॥
पाटलोदकसम्पिष्टैः कालागुरुरसाप्लुतैः । दत्त्वा च मालतीमालां चन्द्रचूर्णेनसंयुताम्
महोपचारैः सम्पूज्य विष्णुं नीराजयेत्ततः । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्परयामुदा
चराचरमिदं सर्वं त्वदेकशरणं विभो !। अनुग्रहामृतालोकैः पावयस्व जगद्गुरो !॥
नृत्यगीतैः प्रेक्षणकै रात्रिशेषं समापयेत् । शयनादुत्थितं देवं यः पश्यति गदाधरम्

निद्रां मोहमयीं भित्त्वा ज्योतिः शान्तं व्रजन्ति ते ।
सर्वान्कामानवाप्नोति यान्यान्कामयते हृदि ॥ ५१ ॥

अश्वमेधसहस्रस्य फलं साङ्गं लभेत वै । कपिलाऽलङ्कृताधेनुकोटिदानफलं तथा
पुण्यं चाप्नोति परमंसर्वतीर्थाभिषेकजम् । कार्त्तिक्यांपारणंकुर्याच्चातुर्मास्यव्रतस्यवै

दामोदरस्य प्रतिमां स्वर्णनिष्केण निर्मिताम् ।
यथाशक्तिकृतां वाऽपि शालग्रामशिलास्थिताम् ॥ ५४ ॥

चक्रमूर्तिं भगवतः पूजयेत्प्रयतात्मवान् । रचयेन्मण्डपं शुभ्रमेकदेशं गृहस्य वा ॥५५॥
अलङ्कुर्यात्पुष्पदामचामरैः सवितानकैः । भूमिभित्तीः सुधालेपैःस्तम्भैश्चित्रदुकूलकैः
कालागुरूणां धूपैश्च धूपयेत्तद्गृहं शुभम् । तन्मध्येमण्डलंकुर्यात्स्वस्तिकंवर्णकैःशुभैः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तदन्तः स्थपयेत्खट्वां करिदन्तमयीं शुभाम् । पट्टतूलीं तदुपरिवासयेत्पुरुषोत्तमम्

दामोदराकृतिं शङ्खपद्मपाणिं चतुर्भुजम् ।

लक्ष्मीमालिङ्ग्य पद्मस्थां क्रोडस्थां वामपाणिना ॥ ५६ ॥

भक्तेभ्यो दातुमुद्यन्तं वरं दक्षिणपाणिना । सुनासं सुललाटं च सुनेत्रं सुश्रुतिद्वयम्
विशालवक्षसं देवं सर्वलावण्यसंयुतम् । सर्वालङ्काररुचिरं दिव्यपीतनिचोलिनम्
लक्ष्मीं पद्माकरांवापितास्वूलंददतींतथा । पञ्चामृतैः स्नापयित्वावासो युग्मेनवेष्टयेत्
पूजयेदुपचारैस्तं यथाविभवविस्तरैः । ताम्रदीपान्मृन्मयान्वाज्वालयेद्गव्यसर्पिषा ॥
तैलेन वा शतं दीपवृक्षांश्चैव प्रदीपयेत् । ब्रह्माणं नारदादींश्च देवर्षींस्तत्र पूजयेत् ॥
दामोदरस्वरूपान्वै ब्राह्मणानपि पूजयेत् । वस्त्रयुग्मैर्माल्यगन्धैर्भक्ष्यभोज्यफलैस्तथा
तीर्थराजाभिषेकाङ्गं पूजाकर्म यथोचितम् । दामोदरस्य तेनैव विधिनेहाऽर्चनम्भवेत्
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण ब्रह्मादीनपि पूजयेत् । वेणुवीणादिकैर्गीतैः पुराणपठनेन च
महोत्सवं प्रकुर्वीत ततो जागरणेन च । ततः प्रभाते विमलेऽग्निकार्यञ्च समाचरेत्
अष्टाक्षरेणमन्त्रेण समिदाज्यचरूनपि । लाजान्मधुसमिन्मिश्राञ्जुहुयाच्चततः श्रियै
सूक्तेनाऽष्टोत्तरशतं ब्रह्मादीनां तदन्ततः । अष्टाहुतीर्वै जुहुयात्क्रमादेकैकशस्तिलैः ॥
ब्रह्माणं नारदं दक्षं वसिष्ठं गौतमं तथा । सनत्कुमारमत्रिं च भरद्वाजञ्च कश्यपम् ॥
दुर्वाससमगस्त्यञ्च महादेवं ततःपरम् । विख्याता वैष्णवा ह्येते विष्णुरूपानसंशयः

एतान्सम्पूजयन्विप्रान्विष्णुः प्रीणाति तत्क्षणात् ।

होमान्ते प्राशनं कृत्वा दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ॥ ७३ ॥

सुवर्णभूषितां धेनुं वस्त्रं धान्यञ्च भक्तितः । प्रीतये वासुदेवस्यभोजयेद्द्विजपुङ्गवान्

सर्वोपचारसहितं दद्याद्दामोदरं ततः ॥ ७५ ॥

ॐ दामोदर! जगन्नाथ! त्वन्मयंविश्वमेव हि । त्वदाधारमिदंसर्वंत्वं धर्मःसर्वभावनः

त्वत्प्रसादात्व्रतञ्चीर्णं सुसम्पूर्णं तदस्तु मे ॥ ७६ ॥

दामोदरः प्रदाता च ग्रहीता च वृषध्वजः । प्रदीयते जगन्नाथः प्रीयतां मे जगद्गुरुः
इति मन्त्रं जपन्दद्यादाचार्याय सुरोत्तमम् । समाप्य पूजयेद्भक्तयास्तूयात्तंच प्रसादयत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आचार्ये परितुष्टे तु तुष्टो भवति माधवः । तत्तद्द्रव्याणिच ततो दद्याद्विप्रेभ्य एवहि
ततः स्वयं वै भुञ्जीत इष्टैः शिष्टैः स्वबन्धुभिः ।
चातुर्मास्यव्रतं चेदं प्रतिष्ठाप्य विधानतः ॥ ८० ॥
यथोक्तफलसम्पन्नोविष्णुलोकमवाप्नुयात् । श्रुतिस्मृतिपुराणेषुनाऽतः परतरं व्रतम्
येनाऽनुष्ठितमात्रेण कृतकृत्योभवेन्नरः । विष्णोःप्रीतिकरंयाद्वङ्नतथान्यद्व्रतं द्विजाः
तिलपात्रसहस्रैस्तु गवां चैवायुतायुतैः । कृष्णाजिनशतेनापि कन्यायामयुतेन च ॥
दत्त्वा यत्फलमाप्नोतिकृत्वैतद्व्रतमुत्तमम् । सार्द्धत्रिकोटितीर्थानामभिषेकफलं तथा
प्राप्नोति तत्फलं विप्रा यं यं कामयते नरः ॥ ८५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे श्रीपुरुषोत्तक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
चातुर्मास्यव्रतविधिर्नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः

भगवतोनृसिंहस्यप्रावरणोत्सववर्णनम्

जैमिनिरुवाच

मार्गशीर्षेसितेपक्षेषष्ठ्याप्रावरणोत्सवम् । कृत्वाद्दृष्ट्वानरोभक्तयावैष्णवंलोकमाप्नुयात्
विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनयोऽधुना ।
वासोऽधिवासं कुर्वीत पञ्चम्यां निशि कर्मवित् ॥ २ ॥
देवाग्रे मण्डपे कुर्यात्पद्ममष्टदलान्वितम् । दिक्पालान्पूजयेद्दिक्षु क्षेत्रपालं गणाधिपम्
चण्डप्रचण्डौ च बहिश्चतुर्दिक्षु प्रपूजयेत् । मध्ये पात्रं समाधाय प्रोक्षयेद्वस्त्रवारिणा
द्विजान्स्वेनेतिमन्त्रेणच्छादयेद्दिव्यवाससा । सुधूपितंवस्त्रजातमेकविंशतिसंख्यकम्
तन्मध्ये स्थापयेन्मन्त्रंवैष्णवञ्चसमुच्चरन् । अन्येनवाससातद्धिसमाच्छाद्यप्रयततः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्पृष्ट्वाजपेन्मन्त्रमिमंसंस्मरन्पुरुषोत्तमम् । आच्छादकोयोजगतांतेजसाविष्णुरव्ययः

वसनात्तस्य वस्त्र त्वं वस वासे जगत्पतेः ।

इन्द्रवोष्वस्त्वेति रक्षां विदध्यात्तस्य सर्वतः ॥ ८ ॥

पूजयेद्गन्धपुष्पाभ्यां ततो देवं प्रपूजयेत् । सर्वलेपम्प्रकुर्वीत नृत्यगीतैर्नयेन्निशाम् ॥

ततोऽरुणोदयेकाले प्रातःसन्ध्यासमीपतः । पुनःप्रपूजयेद्देवं पूर्ववत्सुसमाहितः ॥

ततस्तं पूजितंवस्त्रसमूहंवहिरानयेत् । कार्पासपट्टक्षौमाढ्यंतथैवाऽऽच्छादितं द्विजाः

छत्रध्वजपताकाभिश्चामरान्दोलनैस्तथा । गीतवादित्रनृत्यैश्च प्रसूनोत्किरणेन च ॥

प्रासादंत्रिःपरिक्रम्यदेवंत्रिर्भ्रामयेत्ततः । आच्छादितंतदाकृष्यसंस्कुर्याद्वीक्षणादिभिः

सप्तभिः सप्तभिर्देवान्वासोभिः परिवेष्टयेत् । मुखवर्जं तु सर्वाङ्गं शीतप्रावरणद्विजाः

ताम्बूलञ्च निवेद्याऽथकर्पूरलतिकांतथा । दूर्वाऽक्षतैः प्रपूज्याऽथकुर्यान्नीराजनंविभोः

हिमागमे नृसिंहं ये प्रावृण्वन्तिसुचेलकैः । पश्यन्तिप्रावृतिंये वा नतेषांमोहसम्वृतिः

ते द्वन्द्ववातशीतोत्थभयंनाप्नुवते क्वचित् । विष्णोर्देवाधिदेवस्य इमंप्रावरणोत्सवम्

भक्त्या येवै प्रपश्यन्तिसर्वान्कामानवाप्नुयुः । भगवन्तंसमुद्दिश्य ब्राह्मणेभ्यःप्रदापयेत्

गुरुभ्यश्चाऽन्यदेवेभ्यो दीनानाथेभ्य एव च । शीतप्रावरणं दद्यात्सत्कृत्य परया मुदा

ददाति भगवान्प्रीतस्तस्मै वरमनुत्तमम् ॥ १६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
प्रावरणोत्सववर्णनंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

पुष्यस्नानमहोत्सववर्णनम्

जैमिनिरुवाच

पुष्यस्नानोत्सवं वक्ष्येयथोक्तम्ब्रह्मणापुरा । पुष्यर्क्षेणचसंयुक्ता पौर्णमासीयदाभवेत्
पौषेमासितथाकुर्यात्पुष्यस्नानोत्सवंहरेः । एकादश्यांप्रकुर्वीत ऐशान्यामङ्कुरार्पणम्
ततः प्रतिदिनं कुर्यात्प्रतिमायां हरेर्गृहे । नृत्यगीतोपहारैश्च प्रतिरात्रम्बलिं हरेत् ॥

चतुर्दशीनिशायां तु कुम्भानामधिवासनम् ।
एकाशीतिप्रमाणानां तथा स्वर्णमयाञ्छुभान् ॥ ४ ॥

गव्यसर्पिः प्रपूर्णांश्च स्थापयेदेकविंशतिम् । कारयेत्सर्वतोभद्रं मण्डलं पुरतो हरेः ॥
तन्मध्ये बृहदाधारं स्थापयेद्दर्पणं शुभम् । रात्रौ जागरणंकुर्याद्गीतनृत्यादिविस्तरैः
प्रभाते वह्निकार्यं च कुर्यात्तद्दैवतं द्विजाः । पालाशीभिःसमिद्भिस्तुचरुणासर्पिषातथा
ब्रह्मविष्णुशिवेभ्यस्तु प्रत्येकं तु सहस्रकम् । स्वलिङ्गमन्त्रैर्जुहुयात्तदन्तेपुरुषोत्तमम्
पूजयेदुपचारैस्तैरादर्शप्रतिबिम्बितम् । ततः पुरुषसूक्तेन कुम्भांस्तानभिमन्त्रयेत् ॥
तेनैवाऽच्छिद्रधारेण स्नापयेत्पुरुषोत्तमम् । पावमानीयकैर्देवाञ्छ्रीसूक्तेन ततः परम्॥
सर्पिः कुम्भैः स्नापयेच्च गायत्र्याच ततःपरम् । वैष्णव्यागन्धतोयेनश्रीसूक्तेनसमर्चयेत्
सहस्रधारया देवं ततोनिर्माल्यमुत्सृजेत् । देवाङ्गं लेपयेद्गन्धैश्चन्दनेन च विग्रहे ॥१२
यथास्थानं यथाशोभमलङ्कारांश्च योजयेत् । सुगन्धसुमनोमाल्यैर्भूषयेत्तदनन्तरम् ॥
अष्टायुधानिदेवस्य चक्रादीनि न्यसेत्पुरः । रक्तच्छत्रं समुच्छ्रित्यपूजयेत्पुरुषोत्तमम्

लक्ष्म्या युक्तं पुनर्विप्रा उपहारैः समृद्धिमत् ।
शङ्खेषु पूर्यमाणेषु स्निग्धगम्भीरनादिषु ॥ १५ ॥

चामरान्दोलव्यग्रासुवेश्यासुरुचिरासुच । माङ्गल्यगीतनृत्याद्यैःस्तुतिपाठेषुवन्दिनाम्
जयशब्दं प्रकुर्वत्सु द्विजातिषु मुहुर्मुहुः । दूर्वाक्षताञ्जलिभिस्त्रिभिः सम्पूज्य केशवम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गोसर्पिर्दीपकैः स्वर्णपात्रकैरतिनिर्मलैः । नीराजयेज्जगन्नाथं कर्पूरयुतवर्तिभिः ॥ १८
स्वर्णपात्रस्थितं चारु ताम्बूलं सुपरिष्कृतम् । शनैःशनैर्मुखाभ्याशे प्रत्येकं विनिवेदयेत्
आचार्ये दक्षिणां दद्याद् ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत् ॥ २० ॥
पुष्यस्नानोत्सवं पुण्यं ये पश्यन्ति मुदान्विताः । सम्पूर्णसर्वकामास्ते व्रजेयुर्वैष्णवं पदम्
राज्यभ्रष्टो लभेद्राज्यं सार्वभौमं च विन्दति । अपुत्रा मृतवत्सा वा पुत्रं दीर्घायुषं लभेत्
दारिद्र्यनाशनं धन्यं ब्रह्मवर्चसकारणम् । पुष्यस्नानं कीर्तितं वः शृणुध्वं चोत्तरायणम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशातिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
पुष्यस्नानमहोत्सववर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

मकरसङ्क्रमणविधिवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

मृगराशिं संक्रमति यदा भास्वान्द्विजोत्तमाः । उत्तराशां जिगमिषुस्तदा स्यादुत्तरायणम्
तस्य संक्रमणाद्र्ध्वं च यावत्स्युर्विंशतिः कलाः । महापुण्यतमः कालः पितृदेवद्विजप्रियः
तत्र स्नात्वा विधानेन तीर्थराजजले नरः । नारायणं समभ्यर्च्य कल्पवृक्षं प्रणम्य च
प्रविश्य देवतागारं कृत्वा तं त्रिः प्रदक्षिणम् । मन्त्रराजेन सम्पूज्य देवं श्रीपुरुषोत्तमम्
तथा बलं सुभद्रां च स्वमन्त्रेण प्रपूजयेत् । दृष्ट्वोत्तरायणे देवं मुच्यते देहबन्धनात् ॥
विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुध्वं पावनं महत् । संक्रान्ते पूर्वदिवसे नवां शालिं सुकुट्टिताम्
प्रासादपूर्वदेशे च स्थापयित्वाऽधिवासयेत् । नवेन वाससा वेष्ट्य दूर्वासर्षपपुष्पकैः
पूजयित्वा मन्त्रयेद्वै कृष्णस्त्वामभिरक्षतु ।
तस्मिन्नेव निशायामे व्यतीते जगदीशितुः ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रत्यर्चां सन्निधौ नीत्वाभावयेद्देवताधिया । उपचारावशिष्टाभ्यां पूजयेद्वै समाहितः
ततोनिर्माल्यवसनमालामस्यां निधापयतेत् । महासमृद्ध्यातामर्चांत्रिर्देवम्भ्रामयेत्ततः

आन्दोलिकायामारोप्य प्रासादद्वारमानयेत् ।

त्रिविक्रमं विक्रमेण त्रैलोक्यक्रमणं विभुम् ॥ ११ ॥

विडम्बयन्तं तां लीलां प्रासादं भ्रामयेच्च तम् । त्रिरन्तेपुनरङ्केचसुसमृद्ध्याशनैःशनैः
दीपिकाशतसंरुद्धतमसोवरणान्तरे । छत्रध्वजपताकाभिर्नृत्यवादित्रगीतकैः ॥ १३
तद्दर्शनपरिक्षीणपातकानां महात्मनाम् । न च चिह्नं शरीरेऽस्य नवाङ्गे भ्रमणं ततः
अनुयान्ति तदा ये तं महामायं त्रिविक्रमम् । लभन्तेवाजिमेधस्य फलंते वैपदे पदे
प्रथमभ्रमणं दृष्ट्वा मुच्यते पञ्चपातकैः । मलिनीकरणैर्मुच्येद्द्वितीयं भ्रमणं द्विजाः
अपात्रीकरणैर्दृष्ट्वा तृतीयं भ्रमणं ध्रुवम् । उपपातकपापैश्च चतुर्थं मुच्यते ततः ॥
पुनः प्रभाते देवेशं प्रलिम्पेद्गन्धचन्दनैः । वस्त्राऽलङ्कारमाल्यैश्च भूषयित्वायथाविधि
पूजयेदुपचारैस्तं यथाशक्तिसमृद्धिमत् । नीराजयित्वा देवेशं तन्दुलानधिवासितान्

स्थालीषु शातकुम्भासु दधिखण्डाज्यमिश्रितान् ।

सनारिकेलशकलाञ्छृङ्गबेरदलान्वितान् ॥ २० ॥

प्रासादं त्रिः परिभ्रम्यनयेद्देवसमीपतः । पङ्क्तिशःस्थापयेदग्रेगन्धपुष्पाक्षतान्वितान्
जीवनं सर्वभूतानां जनकस्त्वंजगत्प्रभो !। त्वन्मयाः शालयोह्येतेत्वयैव जनिताःप्रभो
लोकानुग्रहणार्थाय गृहीतोचितविग्रह !। तव प्रीत्यै कृतानेतान्गृहाण परमेश्वर !॥२३
त्वयितुष्टे जगत्सर्वमनेन प्रभविष्यति । स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारादिवौकसाम्
आप्यायना भविष्यन्तितैरेवाऽऽप्यायितं जगत् । रक्षसर्वंजगन्नाथत्वन्मयंसचराचरम्

इति सम्प्रार्थ्य देवेशं शालिस्तम्बान्निवेदयेत् ।

तन्मयान्भक्ष्यभोज्यांश्च दधिकुम्भान्सुगन्धिनः ॥ २६ ॥

कर्पूरखण्डमरिचचूर्णयुक्तान्निवेदयेत् । ब्राह्मणान्पूजयेद्भक्त्या देवदेवपुरःस्थितान् ॥
तेभ्यःप्रदद्याद्भक्त्या ताञ्छाल्यादीन्भगवद्धिया । इमंमहोत्सवंविप्राःपुराकल्पेचकश्यपः
सचसृष्टिं विनिर्माय भगवत्प्रीतयेऽकरोत् । येपश्यन्त्युत्सवंचैनंकश्यपेन विनिर्मितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वदा सर्वकामैस्ते पूर्णाः शोचन्ति न द्विजाः।
उषित्वा त्रिदशैः सार्द्धं कल्पान्ते मोक्षमाप्नुयुः ॥ ३० ॥
महानसस्यसंस्कारं वह्नेः संस्कारमेवच । अत्रापिकुर्यान्मुनयो वैश्वदेवं दिनेदिने ॥
आधानसंस्कृते वह्नौ भगवद्भुक्तये रमा । प्रत्यहं पाकमाधत्ते दिव्यरूपा तिरोहिता ॥
अस्मिन्महापुण्यतम उत्सवे परात्मनः । तुलापुरुषदानादि कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥
स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
सर्वमक्षयतां याति ह्युत्सवे चोत्तरायणे ॥ ३४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव-खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे मकरसङ्क्रमविधिवर्णनंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

दोलारोहणमहोत्सववर्णनम्

जैमिनिरुवाच

फाल्गुने मासि कुर्वीत दोलारोहणमुत्तमम् । यत्र क्रीडतिगोविन्दोलोकानुग्रहणायवै
प्रत्यर्चां देवदेवस्य गोविन्दाख्यां तु कारयेत् ।
प्रासादपुरतः कुर्यात्षोडशस्तम्भमुच्छ्रितम् ॥ २ ॥
चतुरस्रं चतुर्द्वारं मण्डपं वेदिकान्वितम् । चारुचन्द्रातपं माल्यचामरध्वजशोभितम्
भद्रासनं वेदिकायां श्रीपर्णीकाष्ठनिर्मितम् । फल्गूत्सवंप्रकुर्वीतपञ्चाहानित्र्यहाणिवा
फाल्गुन्यां पूर्वतो विप्राश्चतुर्दश्यां निशामुखे । वह्न्युत्सवंप्रकुर्वीतदोलामण्डपपूर्वतः
गोविन्दानुगृहीतं तु यात्राङ्गं तत्प्रकीर्तितम् । आचार्यवरणं कृत्वा वह्निंनिर्मथनोद्भवम्
भूमिं संस्कृत्यविधिवत्तृणराशिमहोच्छ्रयम् । सुसमंकारयित्वातुवह्नितत्रविनिक्षिपेत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूजयित्वा विधानेन कूष्माण्डविधिना हुनेत् ।
गोविन्दं पूजयित्वा तु भ्रामयेत्स ततो विभुम् ॥ ८ ॥

यत्नात्तं रक्षयेद्वह्निं यावद्यात्रा समाप्यते । प्रातर्यामे चतुर्दश्यां गोविन्दप्रतिमां शुभाम्
वासयित्वा हरेरग्रे पूजयेत्पुरुषोत्तमम् । उपचारावशिष्टैस्तु प्रत्यर्चामपि पूजयेत् ॥१०
ततोऽवरोप्यवसनंमालांचद्विजसत्तमाः ॥ अर्चायांविन्यसेन्मन्त्रीपरंज्योतिर्विभावयन्
ततः सा प्रतिमा साक्षाज्जायतेपुरुषोत्तमः । रत्नान्दोलिकयातांवैनयेत्स्नानस्यमण्डपम्
तत्र नानातूर्यनादैः शङ्खध्वनिपुरःसरम् । जयशब्दैस्तथा स्तोत्रैः पुष्पवृष्टिभिरेव च ॥
छत्रध्वजपताकाभिश्चामरैर्व्यजनैस्तथा । निरन्तरं दीपिकाभिस्तदाकुर्यान्महोत्सवम्

आगच्छन्ति तदा देवाः पितामहपुरोगमाः ।
द्रष्टुं चर्षिगणैः सार्द्धं गोविन्दस्य महोत्सवम् ॥ १५ ॥

भद्रासनेऽधिवास्यैव पूजयेदुपचारकैः । महास्नानस्य विधिना स्नपनं तस्य कारयेत्
पञ्चामृतैश्च सर्वैश्च तेषामन्यतमेन वा । स्नानान्ते गन्धतोयेन श्रीसूक्तेनाऽभिषेचयेत् ॥
सम्प्रोक्ष्य भूषयेद्देवंवस्त्राऽलङ्कारमाल्यकैः । नीराजयित्वा सम्पूज्य प्रासादं परिवेष्टयेत्
सप्तकृत्वस्ततो देवं दोलामण्डपमानयेत् । सुसंस्कृतायां रथ्यायांपताकातोरणदिभिः

अधोदेशे मण्डपं तं सप्तशो भ्रामयेत्पुनः ॥ १९ ॥

ऊर्द्ध्वदेशे पुनः सप्त स्तम्भवेद्यां च सप्त वै । यात्रावसाने च पुनर्भ्रामयेदेकविंशतिम्
इयं लीला भगवतः पितामहमुखेरिता । राजर्षिणेन्द्रद्युम्नेन कारिता पूर्वमेव हि ॥२१॥
फलपुष्पोपनम्रैश्च शाखिभिः परिकल्पिते । वृन्दावनान्तरे रम्ये मत्तभ्रमररावििणि ॥
कोकिलारावमधुरे नानापक्षिगणाकुले । नानोपशोभारचितनानागुरुसुधूपिते ॥ २३ ॥
प्रफुल्लकेतकीषण्डगन्धामोदिदिगन्तरे । मल्लिकाऽशोकपुन्नागचम्पकैरुपशोभिते ॥ २४
तत्काननान्तर्घटिते मण्डपे चारुतोरणे । भूषिते माल्यवसनचामरैरुपशोभिते ॥ २५ ॥
रत्नखट्वान्दोलिकायां तन्मध्ये वासयेत्प्रभुम् । सद्रत्नमुकुटं तारहारशोभितवक्षसम्
अनर्घ्यरत्नघटितकुण्डलोद्भासितश्रुतिम् । यथास्थानं यथाशोभं दिव्यालङ्कारमञ्जुलम्

विकचाम्बुजमध्यस्थं विश्वधात्र्या श्रिया युतम् ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् । सुप्रसन्नं सुनासं तं पीनवक्षःस्थलोज्ज्वलम्
पुरोव्योमस्थितैर्देवैर्ब्रह्माद्यैर्नतमस्तकैः । कृताञ्जलिपुटैर्भक्त्या जयशब्दैरभिष्टुतम्॥३०
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च किन्नरैः सिद्धचारणैः । हाहाहूहूप्रभृतिभिः सत्वरं दिव्यगायनैः
अहम्पूर्विकया नृत्यगीतवादित्रकारिभिः । नेत्राऽम्बुजसहस्रैश्च पूज्यमानं मुदान्वितैः
किरद्भिः सर्वतो दिक्षु गन्धचन्दनजं रजः । उपवेश्याऽथ गोविन्दं पूजयेदुपचारकैः ॥
बल्लवीवृन्दमध्यस्थं कदम्बतरुमूलगम् । हावहास्यविलासैश्च क्रीडमानं वनान्तरे ॥
गोपीभिश्चैवगोपालैर्लीलान्दोलितयानगम् । चिन्तयित्वाजगन्नाथंविकिरेद्गन्धचूर्णकैः
सकर्पूरै रक्तपीतशुक्लैर्दिक्षु समन्ततः । दिव्यवस्त्रैर्दिव्यमाल्यैर्दिव्यैर्गन्धैः सुधूपकैः ॥

चामरान्दोलनैर्गीतैः स्तुतिभिश्च समर्चितम् ।
आन्दोलयेद्दोलिकास्थं सप्तवाराञ्छनैः शनैः ॥ ३७ ॥

तदा पश्यन्ति ये कृष्णंमुक्तिस्तेषांनसंशयः । ब्रह्महत्यादिपापानांपञ्चकानांक्षयोभवेत्
त्रिरेवं दोलयेद्देवं सर्वपापापनोदनम् । भक्त्यानुग्राहकं पुंसां भुक्तिमुक्त्येककारणम् ॥
लीलाविचेष्टितं यस्य कृत्रिमं सहजं तथा । अंहःसङ्घक्षयकरं मूलाविद्यानिवर्त्तकम्
पश्यन्द्वितीयं हरति गोहत्याद्युपपातकम् । हरत्यशेषपापानि तृतीये नाऽत्र संशयः
दृष्ट्वा दोलायितं देवं सर्वपापैः प्रमुच्यते । आध्यात्मिकैराधिभौतैराधिदैवैर्विमुच्यते
इमां यात्रां कारयित्वा चक्रवर्ती भवेन्नृपः । ब्राह्मणस्तु चतुर्वेदी ज्ञानवाञ्जायते ध्रुवम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डेपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
दोलारोहणंनामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

सम्वत्सरेप्रतिमासंविष्ण्वादिद्वादशमूर्त्तिपूजनमहोत्सववर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अत्रवःकथयिष्यामिव्रतंसाम्वत्सरंपरम् । सम्वत्सरस्यादिदिनेपौर्णमास्यांतुफाल्गुने
अनादिदेवस्य हरेर्मूर्त्तयो द्वादशैव याः । विष्णवादि नामप्रथिताः प्रतिमासं प्रपूजयेत्
एकैकां मूर्तिमेतासां मासेषु द्वादशस्वपि । प्रत्यहं पूजयेत्पुष्पैः फलैर्द्वादशभिस्तथा
अशोको मल्लिका चैव पाटलञ्च कदम्बकम् । करवीरं जातिपुष्पं मालती शतपत्रकम्
उत्पलं चैव वासन्ती कुन्दं पुन्नागकं तथा । एतानि क्रमशो दद्यात्कुसुमानि हरेर्मुदा
दाडिमं नारिकेलञ्च आम्रञ्च पनसं तथा । खर्जूरं तृणराजञ्च प्राचीनामलकं तथा ॥६
श्रीफलं नागरगञ्च क्रमुकं करमर्दकम् । जातीफलञ्च क्रमशः फलान्येतानि वै ददेत्

भक्ष्यभोज्यानि चोष्याणि लेह्यानि मधुराणि च ।
आसनाद्यपचारांश्च दत्त्वा स्तुत्वा जगद्गुरुम् ॥ ८ ॥

सर्वव्यापिञ्जगन्नाथभूतभव्यभवत्प्रभो !। त्राहिमांपुण्डरीकाक्षविष्णो! संसारसागरत्
एकार्णवजले रौद्रे निरालम्वे पुरा मधुम् । अवधीर्विश्वरक्षार्थं मधुसूदन! रक्ष माम् ॥

त्रीन्विक्रमान्क्रमित्वा यो हत्वा दैत्यवलंमहत् ।
त्रैलोक्यं पालयामास त्रिविक्रम! नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

कृत्वा वामनकं रूपमृग्यजुःसामगर्भकम् । मोहयित्वाऽद्भुतं रूपं तस्मै मायाविने नमः
यः श्रियं धारयेन्नित्यंहृदिभक्तेभ्यएव च । ददात्यपि श्रियंतस्मैश्रीधरायनमोऽस्तुते
इन्द्रियाणामधिष्ठाता यः सर्वेषां सदा प्रभुः । सुखैकहेतुर्भक्तानांहृषीकेश! नमोऽस्तुते
यन्नाभिपद्मसम्भूतं जगदेतच्चराचरम् । विधातुरासनं नित्यं पद्मनाभ ! नमोऽस्तुते ॥
यस्यैतत्त्रिगुणैर्वद्धं जगदेतच्चराचरम् । दाम्नावद्धः स गोप्या तु दामोदर! नमोऽस्तुते

त्रैलोक्यविप्लवकरं हतवान्केशिदानवम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ईशिता सर्वसौख्यानां त्राहि केशव माम्प्रभो ॥ १७ ॥
स्रष्टाससर्जभूतानिजगतामादिकारणम् । अचिन्त्यमहिमन्विष्णोनारायणनमोऽस्तुते
मायया यस्य विश्वं वै मोहितं यदनाद्यया । सर्वधर्मस्वरूपाय माधवाय नमो नमः
ज्ञानिनां ज्ञानगम्यस्त्वमगतीनां गतिप्रदः । सम्पूर्णमस्तुगोविन्दत्वत्प्रसादाद्व्रतंमम
प्रतिमासंपूजनान्ते मन्त्रैरेतैः कृताञ्जलिः । प्रार्थयेत्परयाभक्त्या भजनान्तं जनार्दनम् ॥
एवंसम्वत्सरं नीत्वा व्रतं वैमूर्तिपञ्जरम् । सम्पूर्णफलसिद्ध्यर्थंप्रतिष्ठाविधिमाचरेत्
सुवर्णनिर्मिता विष्णोर्मूर्तयोद्वादशैवतु । यथाशक्तिकृताःस्थाप्याःकुम्भेषुद्वादशस्वपि
आम्रपात्राच्छादितेषु साक्षात्तेषु पृथक्पृथक् । श्वेतवस्त्रावनद्धेषु गन्धपल्लववारिषु ॥
अष्टदिक्षुचतुर्दिक्षु सर्वतोभद्रमण्डले । स्थापनीयाश्च ते कुम्भास्तेषु पूज्याश्च मूर्तयः
द्वादशाक्षरमन्त्रेण उपचारैः पृथक्पृथक् ।
पञ्चामृतैश्च स्नपनं सर्वेषामादितो द्विजाः !॥ २६ ॥
गीतवादित्रनृत्याद्यैस्तथा ब्राह्मणपूजनैः । वस्त्रयुग्मैर्द्वादशभिश्छत्रोपानद्युगैस्तथा ॥
व्यजनैरुदकुम्भैश्च शयनीयैः सपीठकैः । गन्धैर्माल्यैः सुताम्बूलैर्मुद्रिकाकुण्डलैस्तथा
प्रदीपाः सर्पिषा ज्वाल्याद्वादशद्वादशक्रमात् । नीत्वात्रियामामित्थंवैप्रभातेवह्निकर्मच
समिदाज्यचरूणां वै प्रतिदेवं शतत्रयम् । अष्टोत्तरसहस्रं तु तिलैर्व्याहृतिभिस्ततः ॥
होमान्ते प्राशनंकृत्वा दद्यादाचार्यदक्षिणाम् । कपिला धेनवोदेयाःसालङ्काराश्चद्वादश
शतं चतुश्चत्वारिंशद्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । तद्देववृन्दं सघटं सवितानं सचामरम् ॥
सर्वोपचारसहितमाचार्याय निवेदयेत् । व्रतराजमिमं कृत्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात्
गुण्डिचाद्यास्तु यायात्रा विष्णोर्द्वादश कीर्तिताः ।
तासां दर्शनजं पुण्यं व्रतेनाऽनेन लभ्यते ॥ ३४ ॥
ऐन्द्रं पदं सार्वभौमं चक्रवर्तित्वमेव च । अष्टैश्वर्यमवाप्नोति देवदेवप्रसादतः ॥ ३५॥
एतन्महापुण्यतमं नारदः कृततान्व्रतम् । कृत्वा द्वादश वर्षाणिजीवन्मुक्तोऽभवन्मुनिः
अन्ये च वैष्णवा ये वै चक्रुस्ते बहुशः पुरा ।
व्रतं नाऽतः परतरं भगवत्प्रीतिकारकम् ॥ ३७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धर्म्यंयशस्यमायुष्यंब्राह्मण्यंवंशवर्द्धनम् । भवन्तोऽपियतात्मानःकुर्वन्ति व्रतमुत्तमम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे-सम्वत्सरज्येष्ठपञ्चकव्रतवर्णनंनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

दमनकभञ्जिकाविधिवर्णनम्

मुनय ऊचुः

मुने! व्रतमिदं पुण्यं श्रुतं वै मूर्तिपञ्जरम् । अन्तःप्रमोदजननं महिम्ना च महत्तरम् ॥
यात्रा द्वादश पुण्या या उद्दिष्टा भगवत्प्रियाः । तासांद्वेअवशिष्टेनः कथयस्वमहामुने

जैमिनिरुवाच

वासन्तिकां समाख्यास्ये यात्रां दमनभञ्जिकाम् ।
यस्यां कृतायां दृष्टायां प्रीणाति पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥

पुरा यत्कथितं विप्रास्तृणं दमनकाह्वयम् । चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामाहरेत्तत्समूलकम् ॥ ४
तन्मध्ये मण्डलं कुर्यात्सुशुभं पद्मसञ्ज्ञितम् । तदन्तर्वासयेद्देवप्रत्यर्चांप्रतिपूजिताम्
युक्तां श्रीसत्यभामाभ्यां पूजयेद्विधिवच्च ताः । अर्द्धरात्रे तु कर्मेदंदेवदेवस्यकारयेत्
पुरानिशीथेऽपि विभुर्बभञ्ज दमनासुरम् । भङ्क्त्वा लेभेपरांप्रीतिं तदङ्गोत्थंचतत्तृणम्
तस्यामेव त्रयोदश्यां तृणं दैत्यं विभावयेत् । कृताञ्जलिपुटोभूत्वावाक्यंचेदमुदाहरेत्
अवधीर्दमनंदैत्यं पुरा त्रैलोक्यकण्टकम् । स एवेत्थं परिणतः पुरतस्तव तिष्ठति ॥
अस्योत्पत्तौ तदा प्रीतिरासीद्यातवमाधव !। अधुनाऽपि तथैवास्तांप्रीतिर्दमनभञ्जने
इत्युक्त्वा तृणमेके तुकरेदेवस्यदापयेत् । ततोऽवशिष्टां रात्रिंच नृत्यगीतादिभिर्नयेत्
ततश्चाऽभ्युदिते सूर्ये देवं तृणपुरः सरम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नयेच्च जगदीशस्य समीपं द्विजसत्तमाः ॥ १२ ॥
उपचारैर्जगन्नाथं पूजयेत्पूर्ववत्ततः । हिरण्यकशिपुं हत्वा ह्यन्त्रमालां तदङ्गजाम् ॥
कृत्वा कण्ठे यथाऽप्रीणास्तथेदं दमनं तृणम् । तव प्रीत्यै तु भगवन्मयादत्तंतवाऽङ्गके
इत्युच्चार्य हरेर्मूर्ध्नि दद्याद्गन्धतृणं शुभम् । तदा दृष्ट्वा हरेर्वक्त्रपद्मंप्रीतिकरं मुदा ।
भवदुःखपरिक्षीणः सुखमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १५ ॥
गृहीत्वा मूर्ध्नि तच्छाखां विष्णुमूर्ध्नोऽपकर्षिताम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वसेद्विष्णुपुरे ध्रुवम् ॥ १६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकादशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डेपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
दमनकभञ्जिकाविधिवर्णनंनाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

भगवत्पूजाविधौदक्षप्रजापतिनाभगवतःप्राथनवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि यात्रामक्षयमोक्षदाम् । अनायासेन मूढानांवासनाबद्धचेतसाम्॥
वैशाखस्यामले पक्षे द्वितीयारात्रिमध्यतः । मण्डपं वचतुष्कोणंसुधालिप्तंसवेदिकम्
सुधौतवाससा कुर्यात्प्रतिसोरासमं ततः । साधुसोपानसंयुक्तंचारुचन्द्रातपान्वितम्
तन्मध्ये विन्यसेन्नूनं साधु भद्रासनोत्तमम् ।
तस्मिन्निचोलसञ्छन्ने विन्यसेत्स्वर्णभाजनम् ॥ ४ ॥
तस्यपश्चिमभागेवै स्वासीनोब्राह्मणःशुचिः । पात्रान्तरे तुगृह्णीयाच्चन्दनंपञ्चविंशतिम्
सुपिष्टंकृष्णस्नेहस्यगृह्णीयाच्चपलाधिकम् । अगुर्वर्द्धंकुङ्कुमं स्यात्कुङ्कुमार्द्धंचसिह्लकम्
कस्तूरिकाकर्पूरयोः प्रमाणं सिह्लसंमितम् । सर्वमेकत्र संपिष्यात्पाटलोद्भववारिणा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पलद्वयं ततो दद्यादगुरुस्नेहमुत्तमम् । एकत्र लोडितां कृत्वा पूर्वपात्रे निधापयेत् ॥
आच्छाद्य केतकीपत्रैर्वेष्टयेच्चीनवाससा । गन्धस्ते सोममन्त्रेण रक्षेद्गरुडमुद्रया ॥९॥

एवं तु मण्डपे तस्मिन्साऽधिवासं निधापयेत् ।

अरुणोदयकालेऽथ नयेत्कृष्णस्य सन्निधिम् ॥ १० ॥

शङ्खचामरछत्राद्यैर्भ्रामयित्वा सुरालयम् । देवाग्रे स्थापयित्वा च पूजयेत्पुरुषोत्तमम्
उद्घाटयेत्ततोवस्त्रंदिव्यदृष्ट्यावलोकयेत् । प्रोक्षितं मन्त्रराजेन सङ्कुर्यात्ताडनादिभिः
गन्धपुष्पाक्षतैःपूज्यः श्रियःसूक्तेन लेपयेत् । श्रीशस्यसर्वगात्रेषु मृदुस्पर्शं शनैः शनैः
वैष्णवा जयशब्दैस्तंवर्द्धयन्तितदा हरिम् । नानासूक्तोपनिषदैर्विद्वांसस्तं स्तुवन्तिवै
वेणुवीणादिकैर्नृत्यगीतवाद्यैरनेकशः । व्यजनैश्चामरैश्छत्रैरन्यैर्नानोपहारकैः ॥ १५॥
सन्तोषयञ्जगन्नाथंतृतीयादौविलेपयेत् । यस्य चिन्तनमात्रेण तापा नश्यन्तिदेहिनाम्

सोऽसौ सन्दर्शनात्तापान्नृणां हन्ति तदा द्विजाः ।

अचिन्त्यो महिमा विष्णोरीदृवताद्भक्तया सदा ॥ १७ ॥

ततः सूक्ष्माम्वरैर्माल्यैर्भक्ष्यभोज्यादिपानकैः । द्रव्यैर्नानाविधैर्हृद्यैर्गव्यैरावर्तितैः शुभैः

ततः सम्पूजयेद्देवं ताम्वूलैश्च सुसंस्कृतैः ।

तस्मिन्काले तु ये कृष्णं भक्त्या पश्यन्ति मानवाः ॥ १९ ॥

न तेषां पुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि । विष्णोःस्वरूपमासाद्यविष्णुलोकेवसन्तिवै

पुरा कलियुगे विप्रा! दक्षो नाम प्रजापतिः ।

आध्यात्मिकादिसन्तापैः सुदीनान्वीक्ष्य मानवान् ॥ २१ ॥

तत्र गत्वा कृपायुक्तो महिमानंचकार वै । यथाविधि मयाप्रोक्तं स एव प्रथमंद्विजाः
प्रलिप्य चन्दनेनाऽङ्गंमाधवामलपक्षके । तृतीयायां जगन्नाथं स्तुतिमेतां मुदा जगौ

दक्ष उवाच

देवदेव जगन्नाथ ! सहजानन्द! निर्मल !। संसारार्णवसम्मग्नांस्त्राहि नः परमेश्वर !॥

नानाविधैश्च सन्तापैः सन्तप्तान्मानवानिमान् ।

ममानुकोशवुद्ध्या वै शुभदृष्ट्याऽमृतेन च ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सन्तर्पय तृणाञ्छुष्कान्कृष्णमेघ ! नमोऽस्तु ते ।
कलिकल्मषसम्मूढानुद्धर्तुं जगताम्पते !॥ २६ ॥

अवतारोऽयमेतस्मिन्नीलाचलगुहान्तरे । चिरकालप्ररूढानां दुस्त्यजानां महांहसाम्
राशिं दग्धुं त्वमेवेशो दीनानाथ! कृपाकर !। त्वद्दर्शनमहायोगे यमाद्यष्टाङ्गवर्जिते ॥२८
येषां मतिः समुत्पन्ना चतुर्वर्गैकसाधने । न ते शोचन्ति दुष्पारे भवारण्ये महाभये ॥
कर्मानपेक्षंदेवेश! नाऽऽत्मज्ञानंविमोचकम् । इदं तेदर्शनंनाथ! विनाकर्माऽपि मोचयेत्
जयकृष्ण! जयेशान! जयाक्षर! जयाव्यय !। प्रसीदानुगृहाणेमान्दीनान्मूढान्विचेतसः
इति स्तुत्वा दण्डपातं पपात चरणाम्बुजे । प्रसीदेश प्रसीदेश प्रसीदेशेति घोषयन्॥
ततो जगाद भगवान्सुस्वरेण प्रजापतिम् । उत्तिष्ठवत्स ते दत्तं दुर्लभं यद्वरं त्वया
काङ्क्षितंमत्प्रसादेनभविष्यतिनसंशयः। मदनुग्रहोऽल्पपुण्यानांदुर्लभोविदितस्त्वया

मदङ्गजातोऽस्ति भवान्मां त्वं प्रार्थितवानसि ।
ममोत्सवेन सन्तोष्य ततस्ते प्रददाम्यहम् ॥ ३५ ॥

इमामक्षययात्रांयेभक्तयापश्यन्तिहर्षिताः । तस्मिन्कालेयदिच्छन्तिमनसातदवाप्नुयुः
यथा सन्तापहरणं चन्दनेनाऽनुलेपनम् । तथोत्सवोऽयं मे दक्ष सन्तापत्रयनाशनः ॥
मत्प्रेरितमतिस्त्वंहिउत्सवंकृतवानसि । सङ्कल्पितोऽयंमनसादीनोद्धृत्यैमया ध्रुवम्

त्वयाऽभिकाङ्क्षितं सर्वं दास्याम्येव प्रजापते !।
द्वादशैता महायात्रा गुण्डिचाद्यास्तु पावनाः ॥ ३६ ॥
एकैका मुक्तिदाः सर्वा धर्मकामार्थवर्द्धनाः ॥ ४० ॥
तासामेकतमास्वाऽपि यो भक्त्या चाऽवलोकयेत् ।
एकयाऽपि भवाब्धिं स तीर्त्वा विष्णुपदम्व्रजेत् ॥ ४१ ॥

जैमिनिरुवाच

इत्युदीर्य प्रजानाथं भगवान्स तिरोदधे ॥ ४२ ॥
दक्षः प्रजापतिः सोऽपि श्रद्दधानस्तदाज्ञया।
सम्वत्सरं गिरौ स्थित्वा सन्ददर्श महोत्सवान् ॥ ४३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वज्ञो ब्राह्मणो भूत्वाकौशिकस्यकुलोत्तमः । लोकान्प्रवर्तयामासयथाविधिमहेषुसः
विश्वासायाऽल्पबुद्धीनां यात्रावै परिकीर्तिताः । अयञ्चसाक्षात्परमब्रह्मरूपीजगद्गुरुः
प्रासादितः सुरेशेन लोकानुग्रहणाय वै ॥ ४५ ॥
यथा तथा दृष्टिपथं यातोमुक्तिप्रदोध्रुवम् । सर्वान्कामान्ददात्येव नारीणांनात्रसंशयः
सत्यप्रतिज्ञोभगवांस्तत्राऽऽस्तेमधुसूदनः । शोकं तरतियं दृष्ट्वा भवपाथोधिसम्भवम्
किं व्रतैः किं तपोदानैः किं कृच्छ्रैः क्रतुभिस्तथा ॥ ४७ ॥
किमष्टाङ्गेन योगेन किं साङ्ख्येन परेण च ॥ ४८ ॥
तीर्थराजजले स्नात्वा क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । न्यग्रोधमूलवसतौ वसन्तं चर्मचक्षुषा
दृष्ट्वा दारुमयं ब्रह्म देहबन्धात्प्रमुच्यते ॥ ४६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्येजैमिनिऋषिसंवादे भगवत्पूजाविधौदक्षकृतार्चावर्णनंनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

भगवतोनानामूर्त्तिनांसमाराधनेनविविधफलप्राप्तिवर्णनम्

मुनय ऊचुः

भगवन्सर्वशास्त्रज्ञ! श्रुतं परममद्भुतम् । यात्रारूपं भगवतो माहात्म्यं पापनाशनम् ॥१॥
यथाऽयं पूजितो देवःकामिभिः सर्वकामदः । भूत्युपासनया भूतिप्रदो ब्रूहितथाहिनः

जैमिनिरुवाच

सर्वा विभूतयोविष्णोर्जगत्यस्मिंश्चराचराः । भूतिप्रदोविभूतिश्च स एकः परमेश्वरः
यथायथोपचरति तथा वै जायते नरः । एतावदस्य महिमा परिमातुं न शक्यते ॥
यो यथा समुपास्ते तं तथा वै फलमाप्नुयात् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकः पन्थाश्चतुर्णां वै धर्मादीनां स दारवः ॥ ५ ॥
धर्मस्य पन्थागहनः सङ्कीर्णो बहुशासनैः ।
तत्त्वावधारणेनाऽस्य क्षमः कोऽपि द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥
अर्थकामोहितन्मूलावित्थंस्थूलगतीसदा । तेषां त्रयाणां भगवाननायासेन वृद्धिकृत्
धर्मोहि भगवान्विष्णुर्धर्ममूलमिदं जगत् । धर्मस्य जगतश्चापि प्रभुरेषजनार्दनः ॥ ८
पुरुषार्थमयेतस्मिन्भक्तिर्यस्यप्रतिष्ठिता । स सर्वकामतृप्तात्मा न शोचतिनकाङ्क्षति
त्रैलोक्यैश्वर्यदाताऽसौ शक्ररूपो ह्युपासितः । भावितोधातृरूपेण वंशवृद्धिकरोहरिः
सनत्कुमाररूपेण दीर्घमायुः प्रयच्छति । वृत्तिसम्पत्प्रदो ह्येष पृथुरूपेण भावितः॥११
गङ्गादितीर्थफलदोवाचस्पतिरुपासितः । अन्तस्तमः प्रणुदति भास्वद्रूपेण भावितः
सौभाग्यमतुलं दद्यादमृतांशुरुपासितः । विद्याष्टादशतत्त्वज्ञो वाक्पतित्वेन भावयन्
वाजिमेधादियज्ञानां फलदोऽयं सनातनः । यज्ञेश्वरस्वरूपेण भावितोऽयं जगन्मयः
ध्यातः कुबेररूपेण समृद्धिमतुलां ददेत् ॥ १५ ॥
एवं दयाम्बुधिरसौ तस्मिन्नीलाचले वसन् । दीनानाथानुग्रहाय दारुव्याजशरीरवान्
प्रयात तत्र भो विप्रा वसध्वं सुसमाहिताः । श्रीशपादाब्जयुगलं शरणं तत्प्रपद्यत
ऐहिकामुष्मिकान्भोगान्वाञ्छध्वं यदि शाश्वतान् ।
अन्ते मुक्तिं च कैवल्यां यथेच्छं तत्र प्राप्नुत ॥ १८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डेपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
भगवतोविविधमूर्त्युपासनया नानाकामप्राप्तिवर्णनंनाम
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

जैमिनिऋषिसम्वादेराज्ञेन्द्रद्युम्नेनराजाज्ञयाविष्णुपूजाप्रचारवर्णनम्

मुनय उचुः

प्रासादस्यप्रतिष्ठान्त इन्द्रद्युम्नाय यद्वरान् । आज्ञापयामास हरिर्यात्रास्ताद्वादशापि च

त्वत्सकाशाच्छ्रुतं सर्वं ततः स पृथिवीपतिः ।

किं चकार महाबुद्धिर्विष्णुभक्तोऽप्यवस्थितः ॥ २ ॥

जैमिनिरुवाच

वराँल्लब्ध्वाजगन्नाथात्साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपिणः । कृतकृत्यंसमेनेवाआत्मानं नरपुङ्गवः

यथाज्ञं कारयित्वावैयात्रास्ताः पुण्यमोक्षदाः । बहूपचारैर्बहुदा समभ्यर्च्यजगद्गुरुम्

गालराजं समादिश्य देवस्याऽऽज्ञां यथाविधि । इदं प्रोवाचमधुरंधर्मन्यायसमायुतम्

इन्द्रद्युम्न उवाच

राजन्बहुश्रुतोऽसि त्वं धर्मनिष्ठामुपागतः । भगवत्यपि भक्तिस्ते कर्मणामनसा गिरा

न ह्येकस्योपदेशाय भगवाननुशास्तिवै । चराचरगुरुर्ह्यत्र विश्वं तच्छिष्यतां गतम्

ममानुग्रहलक्ष्येण अवतीर्णो जगत्पतिः । उद्धृत्यैदीनमनसामत्रापिस्थास्यतेचिरात्

भक्त्या च श्रद्धयायुक्त एतदाज्ञां प्रवर्त्तय । प्रतिमाव्यवहारेण नैनं जानीहि भूमिप !॥९

प्रत्यक्षं ते यथा जातंत्रैलोक्यं भूमिमागतम् ।

प्रासादान्तःप्रवेशो हि यस्याऽस्य जगदीशितुः ॥ १० ॥

पितामहाद्यास्त्रिदशाः सर्वे युगपदागताः । विश्वमूर्त्यां वयं सर्वेजाता वै नष्टचेतनाः ॥

चराचरमयो ह्येष साक्षाद्दारुस्वरूपधृक् । कल्पवृक्षमिमं विद्धि भूगतं सर्वकामदम् ॥

उपास्यैनंहि लभते योयथाकामनाफलम् । यतन्तो बहुधा तंहि यतयो न विदन्तिवै

तमः पारे प्रतिष्ठितं किंस्विज्ज्योतिः स्वरूपिणम् ॥ १३ ॥

यतीनां धर्मनिष्ठानां शुद्धानामूर्ध्वरेतसाम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनन्यभक्तियुक्तानामेकः पन्थास्तु योगिनाम् ॥ १४ ॥
ग्रीष्मे शीते गभीरे वै निमज्ज्य सलिलाशये ।
परां निर्वृतिमाप्नोति तथाऽस्मिन्करुणाम्बुधौ ॥ १५ ॥
त्रितापदुःखं त्यजति सम्प्राप्ते पुरुषोत्तमे ॥ १६ ॥
न माता न पिता मित्रं न पत्नी न सुतस्तथा । शरणागतदीनानां यथायमुपकारकः ॥
तदेनं परिसेवस्व भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
पौरैः प्रजाभिर्यात्रास्ताः समृद्धं परिवर्त्तय ॥ १८ ॥
साधारणो धर्मपन्था नृपाणां नृपसत्तम ! । प्रवर्तितश्च पूर्वेण पाल्यतेऽनन्तरेण सः॥
नृसिंहं भज राजेन्द्र! उपचारैर्महर्द्धिभिः ।
पूजयस्व त्रिसन्ध्यं तं परं निर्वाणमाप्नुहि ॥ २० ॥
स्वकृतादुत्तमं प्राहुः परकृत्योपरक्षणम् । पालयेत्परदत्तं यः स्वदत्तादुत्तमं हि तत् ॥

जैमिनिरुवाच

कृताञ्जलिपुटःसोऽथश्वेतोनृपतिसत्तमः । मूर्ध्निजग्राहतद्वाक्यंमालामिवगुणान्विताम
इन्द्रद्युम्नोऽपि राजर्षिः प्रसाद्य पुरुषोत्तमम् । नारदेन सह श्रीमान्ब्रह्मलोकं जगाम ह
एतद्वः कथितं पुण्यं क्षेत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ।
तत्र नित्योषितस्याऽपि माहात्म्यं ब्रह्मदारुणः ॥ २४ ॥
यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या वाच्यमानंद्विजोत्तमाः । अश्वमेधसहस्रस्यफलंसोऽविकलंलभेत्
अर्द्धोदयस्तु यो योगः स्कन्देन परिकीर्तितः ।
तत्कोटिगुणितं पुण्यं विष्णोर्माहात्म्यकीर्त्तनात् ॥ २६ ॥
प्रातः प्रातर्यः शृणुयात्कपिलाशतदो भवेत् । गाङ्गैः पुष्करजैस्तोयैरभिषेकफलंलभेत्
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं सन्तानवर्द्धनम् । स्वर्गप्रतिष्ठागतिदं सर्वपापापनोदनम् ॥
एतद्रहस्यमाख्यातं पुराणेषु सुगोपितम् ।
वैष्णवेभ्यो विनाऽन्येषु न तु वाच्यं कदाचन ॥ २६ ॥
कुतर्कोपहता येच दुरधीतश्रुतागमाः । नास्तिका दाम्भिका नित्यं परदोषोपदर्शिनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अवैष्णवा मोघजीवास्तेभ्यो गोप्यं सदैव हि ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायांद्वितीयेवैष्णव-खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्र माहात्म्ये जैमिनिऋषिसंवादे राज्ञेन्द्रद्युम्नेनभगवत्पूजाप्रचारवर्णनंनामाऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

---

*एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

पुरुषोत्तमक्षेत्रस्यसाक्षाद्विष्णुस्वरूपत्ववर्णनम्

स्कन्द उवाच

श्रुत्वेत्थं जैमिनिप्रोक्तं ब्रह्मणोदारुरूपिणः । माहात्म्यं सरहस्यंतन्मुनयः शौनकादयः
आनन्दं परमम्प्राप्य विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
रोमाञ्चाञ्चितदेहास्तु कृतकृत्यास्ततोऽभवन् ॥ २ ॥
अहोबतमहत्क्षेत्रंमोचकंहिसुगोपितम् । अस्माकंभाग्यसम्पत्त्यासाम्प्रतंविष्णुरुपिणा
साक्षाज्जैमिनिना स्पष्टीकृतं सर्वस्य गोचरम् ॥ ३ ॥
तस्मिन्क्षेत्रेस्थितंसाक्षाद्ब्रह्मरूपंप्रकाशते । मरणान्मुक्तिदं मूढाःकथंयान्तियमालयम्
अहो माया भगवतः सर्वत्र हि निरङ्कुशा । विष्णुब्रह्मस्वरूपस्य क्षेत्रञ्चापिहितंतथा
इदानीं तत्र यास्यामो निश्चयो न पुनर्यथा । वयं न पुनरेष्यामः पिण्डेवैपाञ्चभौतिके
ज्ञानैकजन्मसंसिद्धिर्यमाद्यष्टाङ्गयोगिनाम् । क गत्वापावनं क्षेत्रंजन्तोर्मुक्तिरसुक्षयात्

---

*इत उत्तरं कलिकातास्थबङ्गवासीमुद्रिते ग्रन्थे सार्धैकादशाऽध्यायात्मकः स्कन्दउवाच—श्रुत्वेत्थं (षट्चत्वारिंशाऽध्यायादारभ्य) यथायथा शक्तिरत्रसिद्धि-स्तस्यतथातथेत्यन्तः पाठः (सप्तपञ्चाशेऽध्याये एकचत्वारिंशच्छ्लोकपर्यन्तः) विशेष उपलभ्यते तत्प्रस्तूयते ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इति चिन्तयतां तेषांमध्येजैमिनिशिष्यकः। मुनिरुद्दालकोनाम नाऽतितृप्तमनास्ततः
किञ्चिद्विवक्षुरगमज्जैमिनेरेवसन्निधिम्। गत्वाप्रणम्यसाष्टाङ्गंकृताञ्जलिपुटोऽभवत्
भगवन्! प्रष्टुमिच्छामिमयितेऽनुग्रहोमहान्। जानामित्वत्प्रसादेनमीमांसनमनुत्तमम्
अष्टादशसुविद्यासु वेदे सपरिवृंहणे। शाखासहस्रमतनोत्कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥११
ततः प्रकीर्णोवेदानांराशिरल्पकबुद्धिभिः। दुरूहःसहसाचाऽऽसीत्कृत्याकृत्येषुकर्मसु
तद् दृष्ट्वा कर्मशैथिल्यं स्वाध्यायोपप्लवस्तथा। तपोज्ञानगरिष्टेन भवताऽनुग्रहःकृतः

केचिन्मन्त्रात्मका वेदा केचित्कर्मप्रचोदकाः।
केचित्तु स्तुतिनिन्दाभ्यां विहीनास्तावकाः स्थिताः ॥ १४ ॥

स्तोत्रशास्त्रादिषुगताः सहायाश्च निवन्धकाः। वेदत्वंगमितास्तेतत्कर्मसाधनहेतवः
एवं मन्त्रात्मकं वेदमुपभाव्याऽथ ये परे। मन्त्रागमामन्त्रमात्रोपासनाःसर्वसिद्धिदाः
स्तुत्यर्थवादमूला हि स्तुतयो हि स्वरूपतः। वेदप्रवृत्तिद्वारेण तत्तदिष्टप्रसाधकाः॥
विध्यनुवादमूलाये अग्निष्टोमेनचोदिताः। पूजाविध्युपहारादि साधनादिषु देशकाः॥
एवम्महावेदरशिम्विभज्यतु सुवुद्धिना। कर्ममार्गंशुभाचारं व्यवस्थाप्यसमुज्ज्वलम्

मर्यादा रक्षिता लोके वेदाचारप्रवर्तनात् ॥ १६ ॥ ॥
तत्र सिद्धार्थवादार्थौ वेदान्ताख्या श्रुतिस्तु या ॥ २० ॥

अनाद्यविद्या संरूढं दृढमूलं सनातनम्। देहेन्द्रियादि विषयं भ्रमोच्छेदनसाधनम् ॥

श्रुत्वा मत्या निदिध्यास्य स्वरूपमात्मनस्तथा।
यत्साक्षात्करणं प्रोक्तं त्वया मुक्तिस्वरूपकम् ॥ २२ ॥

तदनेकजन्मसाध्यं दुर्लभंजन्मिनां सदा। शुकोवावामदेवोवा मुक्तइत्यस्ति संशयः
तदेतन्मुक्तिदं क्षेत्रं मरणाद्यत्त्वयोदितम्। अर्थवादस्वरूपम्वेत्येतन्मे संशयो महान् ॥
बहवोह्यर्थवादाहिभूत्युपासनवादकाः । साक्षात्कारम्विनामुक्तिर्नास्तीत्येतन्मतंश्रुतेः
धर्मशास्त्रेष्वपिमुने! निश्चितंभारतादिषु। तत्कथं मरणाल्लभ्यं क्षेत्रेऽस्मिन्पुरुषोत्तमे

जैमिनिरुवाच

गतागतप्रदं कर्म साङ्गं श्रुत्या निवेदितम्। तत्तत्स्वरूपं जानामि एतत्क्षेत्रवहिष्कृतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यथासुगोपितं ब्रह्मतथेदंक्षेत्रमुत्तमम् । क्षेत्रं विष्णोस्तुजानीहियथाविष्णुस्तथैवतत्
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परश्च यत् ।
तत्र यच्छब्दरूपं हि तत्तु नानार्थ संयुतम् ॥ २६ ॥
यस्मादर्थाज्जगदिदं सम्भूतं सचराचरम् । सोऽर्थो दारुस्वरूपेण क्षेत्रेजीवइवस्थितः
तस्मिन्क्षेत्रे यतात्मानो विलोक्य पापकञ्चुकम् ।
निर्मुच्य योगवद्याति त्यक्त्वा देहं हरेः पदम् ॥ ३१ ॥
नैतद्गुणफलं विप्र ! साक्षात्कारस्य चोदितम् ।
चाण्डालवेश्मनि मृतः श्वा विड्भुक् मुक्तिमेति यत् ॥ ३२ ॥
नाऽल्पभाग्यस्य पुंसोहि मरणं तत्र जायते । बहुजन्मसहस्रेषु मुत्त्यर्थं यतते तु यः॥
स क्षीणाशेषपापौघस्तत्र यातिनसंशयः । सतत्रम्रियमाणोऽपिसंयतात्माविवेकवान्
विज्ञाय क्षेत्रमाहात्म्यं भक्तिं कृत्वा जनार्दने ।
यः प्राणांस्त्यजते तस्य आत्मज्ञानम्प्रकाशते ॥ ३५ ॥
दीनार्तिहरणःश्रीशो म्रियमाणस्य तत्र वै । कर्णमूलेब्रह्मविद्यां कथयेन्नाऽत्रसंशयः ॥
तयाविनाशिष्टमोहोऽसौसाक्षात्पश्यतितत्विभुम् । यत्रगत्वानपततिजननीजठरे पुनः
तत्र प्रविष्टो विप्राग्र्य! जलेजलमिवोक्षितम् । साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपेणभासते सचराचरे
नाऽऽत्मज्ञानं विनामुक्तिरेतदेव सुनिश्चितम् । विघ्नाश्चतत्रबहवोज्ञातृज्ञेयगताःद्विजाः
अभ्यस्याभ्यस्य बहुभिर्जन्मभिर्जितमानसैः । वेदविद्भिर्महद्दुःखैः प्राप्यतेतदुपासने ॥
अव्यक्तोपासनं विप्र ! दुर्लभं देहिनां सदा ।
श्रुत्वा विरमते कश्चिदारभ्याऽपि गुरोर्मुखात् ॥ ४१ ॥
गुरुशुश्रूषणे यत्नोन येषास्विप्र ! जायते । न तेषां ज्ञानसम्पत्तिर्जायते च कदाचन ॥
अष्टाङ्गयोगसम्पन्ना मनोमत्तगजं तु ये । आत्मवश्यंप्रकुर्वन्ति तेहितत्राऽधिकारिणः
एवम्बहुतिथे जन्मन्यतीते निश्चलम्मनः । आत्माकारं वृत्तिमेत्यभासते निर्मलं यदा
तदा मोक्षाधिकारोहि नाऽन्यथा विप्र जायते ॥ ४४ ॥
मोक्षस्वरूपम्वक्ष्यामि शृणु विप्र! विधानतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मुनयोऽप्यत्र मुह्यन्ति तत्तु वक्ष्यामि निश्चयात् ॥ ४५ ॥

इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे पुरुषोत्तमक्षेत्रस्य साक्षाद्विष्णुस्वरूपत्वकथनंनामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

मृतस्याऽऽत्मज्ञानलाभादिवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

शुद्धबोधस्वरूपो हि आत्मा सर्वस्य देहिनः।
कूटस्थो निश्चलो विप्र! सान्द्रानन्दैकभावनः ॥ १ ॥

आद्यन्तरहितो नित्यः सर्वोपप्लववर्जितः । विभुःसर्वगतःसूक्ष्मआकाश इवनिष्क्रियः
षड्डूर्मिरहितः साक्षात्पञ्चक्लेशविवर्जितः । अनाद्यविद्यासञ्जातः वासनाऽपप्लुतेन वै
अहङ्कारसमुत्थेन चित्तेनाऽऽलिङ्गितोयदा । तदाभ्रान्तस्तदाकारं गृहीत्वा संसरेदयम्
सत्त्वेन रजसा चैव तमसा प्राकृतेन वै । त्रिविधेनगुणेनैष दृढबद्धस्तदाऽवशः ॥ ५ ॥
गन्धर्वनगराकारं पश्यन्प्राकृतविस्तरम् । पाञ्चभौतिकपिण्डेषु पञ्चविंशतिकारिषु

आत्माऽयमविकारोऽपि विकारीव विचेष्टते ।
दुःखार्णवे निमग्नोऽसौ बाध्यमानो य ऊर्मिभिः ॥ ७ ॥

भूताऽविष्टमनायद्वद्भूतचेष्टांविचेष्टते । तथाऽयमात्मासन्त्यज्यसच्चिदानन्दरूपताम्

चेष्टते मनसो वृत्तीर्बहुधाऽज्ञानमोहितः ॥ ८ ॥

तस्य मोक्षो विधातव्यो येन सुस्थोऽपि जायते।
अकार्यश्रवणप्राप्यो नित्यमुक्तः स्वभावतः ॥ ९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निरावरण रूपस्य निर्मलाऽकाशभागिनः ।
भ्रान्त्याऽऽवृते विनाशो हि स्वाकारेऽवस्थितिर्भवेत् ॥ १० ॥
भ्रान्तेः सञ्जायतेसूक्ष्मोनिरूपाख्योहिपश्यति । नभस्तलंनभोनीलमितिसर्वैर्विभाव्यते
निर्मलेनिर्गुणेसान्द्राऽऽनन्दबोधस्वरूपिणि । परमात्मनिजायेतभ्रान्तिराविद्यिकीदृशी
स्वप्रत्यक्षेऽपि भ्रान्तिः स्यात्स्वकण्ठाभरणोपमा ।
तस्मान्मोक्षः कुतः कस्मात्कर्मणा विप्र ! जायते ॥ १३ ॥
ज्ञानेनाऽवकृते रूपे प्राप्यते तद्धि दुर्लभम् ॥ १४ ॥
तत्र क्षेत्रे हरेःक्षेत्रे ईश्वराऽनुग्रहेण वै । ज्ञानोदयस्तु सुलभः प्राणिनां संयमेन वै ॥
प्रसादेसर्वदुःखानांयस्यनाशोऽभिजायते । सदाप्रसन्नःक्षेत्रेऽस्मिन्म्रियमाणस्यसप्रभुः
अन्तिमो विग्रहो ह्येष क्षेत्रेयो न त्यजेदसून् । मुक्तिमुद्दिश्ययत्कर्मनतत्कर्मसमीरितम्
श्रावणादि यथाकर्म मुक्तये मूलसाधनम् । तथाऽत्रमरणंपुंसांसाक्षात्कैवल्यसाधनम्
यथा पर्वतसंरूढःपाषाणंतु दृढाश्रयम् । झटित्याऽऽकृष्यतेलोहमयस्कान्तमणिर्यथा
तत्र प्राणपरित्यागः सर्वकर्माणिदेहिनाम् । अनेकजन्मजातानि निर्बीजानिकरोतिवै
शुभाऽशुभफलासङ्गादात्मस्वरूपतामियात् । तेनैववद्धोभ्रमतिश्रृङ्खलाबद्धकाकवत् ॥
वहित्रकाको हि यथा भ्रमन्नाऽऽकाशमण्डले ।
अनवाप्याऽन्यधिष्ण्यस्वै स्वधिष्ण्ये निश्चलो वसेत् ॥ २२ ॥
तथाऽयमात्मासर्वत्र वासनावसतोभ्रमन् । पञ्चविंशात्मकेपिण्डे गुणैर्बद्धः सदाभवेत्
तत्तत्क्षेत्रमहिम्नावै भगवत्करुणावशात् । प्राणत्यागात्परिक्षीणःसमस्तदृढवासनः ॥
विष्णुरूपमवाप्याऽसौ याति विष्णोः परम्पदम् ।
यत्र गत्वा पुनर्देहबन्धमेष न वाऽऽप्नुयात् ॥ २५ ॥
उद्दालकाऽत्र तेशङ्का नाऽर्थवादकृतास्तु वै । य आत्माभगवत्क्षेत्रेदेहबन्धम्परित्यजेत्
कथं स पुनरत्रैव देहबन्धमुपव्रजेत् । आत्मसन्न्यासयोगोऽयं योगिनामपिदुर्लभः ॥
द्वे एव साधने मुक्तेरात्मवृत्तिस्तुचेतसः । प्राणत्यागश्चेह तथा नाऽन्यथेत्यवधारय ॥
शिवोपदेशात्काश्यां तु प्राणत्यागोऽपि मोचकः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेन ज्ञानेन हि पुमान् क्रमादभ्यासयोगतः ॥ २६ ॥
क्षीणकर्माविमुच्येत पुरैतद्विमलम्मतम् । अन्तर्हिता हि सा काशीगणेश्वरभयादभूत्
मयावःकथितम्पूर्वम्महादेवो यथाऽत्यजत् । काशिराजप्रसङ्गेन भगवत्परिभावितः ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
मृतस्यात्मज्ञानलाभादि वर्णनंनाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

भगवद्भक्तयोर्विप्रयोरुपाख्यानम्

जैमिनिरुवाच

विशेषन्ते प्रवक्ष्यामि शृणु उद्दाल ! तत्त्वतः ।
अद्याऽपि काश्यां देवोऽपि स्थितवान् वृषभध्वजः ॥ १ ॥
युगत्रये तिष्ठतिस न तु घोरेकलौयुगे । अधर्मबहुले तस्मिन्कलौसाऽन्तर्हिताऽभवत्
अन्यान्यपि च तीर्थानि यथावन्न फलन्ति च ॥ २ ॥
चतुर्युगेषु सर्वेषु यथार्थफलदन्तु तत् । अत्र पापप्रवेशोहि कदाचिन्नोऽपजायते ॥
धर्मस्रष्टा हि भगवांस्तत्रतिष्ठतिसर्वदा । अविद्यादीनवृत्तीनां सुखोद्बोधाययत्नवान्
इदमेव परं सेव्यं चतुर्वर्गैकसाधनम् । विशेषान्मोचकं साक्षादनायासेन देहिनाम् ॥
पापिष्ठोऽत्यन्तदुश्चेष्टश्चाण्डालो वाऽन्त्यजोऽशुचिः ।
विद्वान् वा धार्मिकश्रेष्ठः सर्वे तत्र समा द्विज !॥ ६ ॥
देवा मरणमिच्छन्ति यत्र क्षेत्रे मुमुक्षवः । आत्मसाक्षात्कृतौमुक्तिस्तत्क्षेत्रेमरणादथ
विध्यर्थवादावेतौ हि नाऽर्थवादो न वा विधिः ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न विधेयोऽपवर्गोहिकालग्रस्तामृतिस्तथा। अल्पाऽपिशङ्कामाभू त्तेतत्क्षेत्रेमरणम्प्रति
विश्वसन्ति न ते मूढाः ये संसारप्रवृत्तिकाः। अनाद्यविद्यासंसारप्रवृत्तौतच्चगोपितम्

साक्षात्कार आत्मनो यः स प्रसिद्धः श्रुतौ सदा।
तदर्थं यतमानाश्च योगिनोऽपि सदाऽऽसते॥ ११॥
यवव्रीह्यादिवत्ते द्वे प्रधाने मुक्तिसाधिके॥ १२॥
योगात्प्रमुच्यते योगी त्वन्तरायावशाद् द्विजः।
चतुर्मध्ये त्यजन्प्राणान्निर्विघ्नम्मुक्तिभाग्भवेत्॥ १३॥

आद्योमत्स्यावतारोहिप्राङ्मुखस्तत्रवर्तते। श्वेताख्योमाधवःप्रत्यक्श्वेतभूपप्रसादितः
चटसागरयोर्मध्यम्मुक्तिद्वारमकल्पयत्। तत्र त्यजन्नसून्मर्त्योनिर्विघ्नम्मुक्तिमाप्नुयात्
अत्र ते कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम्। चतुर्मुखस्यपुरतो दुर्वासायदृन्यजिज्ञपत्
सहि देवस्य रुद्रस्यअवतीर्णोऽशतःपुरा। आशैशवाद्ब्रह्मचारीतत्त्ववित्तपसांनिधिः
यदृच्छाभ्रमणोमर्त्यश्चतुर्दशजगत्स्वपि। कदाचित्पृथिवींयातो सत्याचारदिदृक्षया
मध्यदेशेददर्शाऽथब्राह्मणौमुनिसत्तमः। एकस्तयोस्तपोनिष्ठःस्वाध्यायाचारवान्गृही
अपरस्तु सदाचारो देवदेवस्य चक्रिणः। भक्तिश्चिकीर्षुश्चेष्टासुन तथाऽन्यासुवर्तते

स तु केनाऽपि बौद्धेन नास्तिकेन प्रलोभितः।
उच्छास्त्रवर्त्ती धनवान् विषयेष्वनुसज्जते॥ २१॥

अथतौज्योतिषांवेत्ताजगामस्वार्थलिप्सया। परिपृष्टोऽथताभ्यांसआयुषःशेषमादरात्
तयोर्जगादगणकोविचार्यकुशलादिभिः। पक्षत्रिंशद्दिनान्तेवांप्राणत्यागोभविष्यति

तच्छ्रुत्वा चिन्तयाऽऽविष्टौ कथमावाम्भविष्यति।
मुक्तिक्षेत्रेऽन्यक्षेत्रे वा गृहे वा यत्र कुत्रचित्॥
सम्वत्सर! विचार्यैतत्कथयस्व यथातथम्॥ २४॥
एवमुक्तस्तु ताभ्यां स मुक्तिभावं विचिन्तयन्।
पूर्वस्य प्राह नद्यान्ते प्राणाः यास्यन्ति संक्षयम्॥ २५॥

उत्तमां गतिमासाद्य देवभूयं गमिष्यसि। इतरस्य तु विस्मेरःकैवल्यप्राप्तिमूचिवान्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वंविप्र! बहुभाग्योऽसिनिधनेतेबृहस्पतिः। स्वोच्चस्थोवर्ततेतेनब्रह्मनिर्वाणमेष्यसि
पुरुषोत्तमाख्यं भो विप्र ! क्षेत्रं परमपावनम्। यत्रप्रविष्टमात्रस्यसर्वार्थौघविनाशनम्
स्थितिं करोति भगवान् दारुरूपो दयानिधिः।
म्रियमाणस्य तस्मिन्स कैवल्यं सम्प्रयच्छति ॥ २६ ॥
इत्युक्तस्तेन स विप्रो भाग्योदयवशात्पुनः। पुनर्बभूवशुद्धात्माविष्णुभक्तिचिकीर्षया
तम्पूजयित्वा सत्कारैर्विससर्जमुदान्वितः।
केन मार्गेण वा तत्र कथं यास्यत्यचिन्तयत् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे भगवद्भक्तयोर्विप्रयोरुपाख्यानवर्णनंनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

भगवद्भक्तविप्रस्य प्राक् परित्यक्तपत्न्यासहसङ्गतिवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

इत्थं चिन्तयमानस्य तत्क्षेत्रगमनम्प्रति। प्राप्तवान्रुद्ररूपः सदुर्वासास्तपसांनिधिः
तं दृष्ट्वा सहसोत्थायब्राह्मणो हृष्टमानसः। पाद्यादिभिः समभ्यर्च्यसुखासीनं सुविष्टरे
प्रश्रयावनतो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

ब्राह्मण उवाच

भगवन् ! भाग्यसम्पत्तेः परिपाकात्समागतः।
सदनम्मे ततो जातः कृतकृत्योऽस्मि निश्चितम् ॥ ३ ॥
भवादृशो ज्ञानविद्यः साक्षाद्धर्मस्वरूपिणः।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नाऽल्पभाग्वतां पुंसां द्रृशः स्युरतिथयोध्रुवम् * ॥ ४ ॥
यद्प्यहं कृतार्थोऽस्मि भवागमनभाग्यतः । तथाऽपिवाञ्छाम्यमृतंत्वदाज्ञावचनम्प्रति
इत्युक्तवन्तं दुर्वासा मुनिराह हसन्निव । विप्रवर्य! नवायोगिवर्यं त्वं किन्न भाषसे ॥
मासादूर्ध्वं त्वमस्माकमुपास्यः सम्भविष्यसि ।
उपस्थितापवर्गस्त्वं विना श्रुत्यादिसाधनैः ॥ ७ ॥
एवमुक्ते द्विजः प्राह मुने! त्वं सत्यवागसि । भवाद्रृशानांरसनानस्वप्नेऽपिमृषाऽप्रिया
दासे मयि परीहासः किं वाऽनुग्रहभाषणम् । तत्त्वतोब्रूहि भगवन्न भयं मे ह्यनुग्रहात्
यथेच्छाचारदुष्टोऽहं न विवेकोऽल्पको मयि । न वासनावद्धद्रृढं कर्मत्यजति मेमनः
इन्द्रियार्थोपभोगेच्छा क्षणंनच्यवतेमम । इहामुत्रफलाकाङ्क्षाप्राणयात्रांविना यदा
नोत्पद्यतेविनामुक्तावधिकारंविदुर्बुधाः । मुने! द्रृढममत्वोऽहंकथंप्राप्स्यामिनिर्वृतिम्
आत्यन्तिकदुःखहानिःकथंमे वाऽऽत्मसंविदः । अनुग्रहाद्भगवतो विनामेस्यात्कथंवद
विप्रवाक्यमिदंश्रुत्वादुर्वासाःपुनरब्रवीत् । यदवोचः स्वरूपं हि स्वस्यतन्नोमृषाध्रुवम्
तथा प्रवृत्तिस्ते येन तत्ते वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ १५ ॥
पूर्वजन्मनि त्वं विप्र! महाभागवतोऽभवत् । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुहृद्भिर्बन्धुभिः सह ॥
माघेमासिगतस्तत्रक्षेत्रेश्रीपुरुषोत्तमे । तत्रतस्यां विष्णुतिथौस्नात्वासिन्धु जलेशुभे
सङ्क्षीणकल्मषस्त्वं हि उपोष्यकृतजागरः । उपचारैर्जगन्नाथंदारुरूपं समर्च्चयन्
कुन्दस्रग्भिः सुगन्धाभिः पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
प्रभाते च पुनः स्नात्वा समर्च्य जगतां पतिम् ॥ १६ ॥
तत्प्रीत्यै द्विजवर्येभ्यः प्रतिपाद्याऽऽसनादिकम् ।
ततश्च वन्धुभिः सार्द्धम्पुनरायाः स्वकं गृहम् ।
कर्म्मणा तेन मुक्तेस्त्वं भाजनं प्रत्यपद्यथाः ॥ २० ॥
तत्क्षेत्रमुत्कलेदेशेदक्षिणोदधितीरगम् । सुगोप्यंब्रह्मणःशम्भोर्दुष्प्राप्यंस्वल्पभाग्यकैः
यत्कर्मपरिपाकेन त्वमाप हीद्रृशीं तनुम् । क्षीणपापोऽसि भगवद्दर्शनात्त्वंतदा द्विज

* "द्रृशोरतिथयो ध्रुवम्" इतिशुद्धपाठः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निवर्त्तमानः स्वगृहं सङ्गदोषेण दूषितः । गत्वाऽऽन्नं प्रत्यहं भुक्त्वा तत्कर्मपरिपाकतः
पाषण्डसङ्गदुर्बुद्धिः स्वेच्छाचारो भवानभूत् ॥ २३ ॥
साम्प्रतं गृहजं वस्तुजातं दत्त्वा कुटुम्बके । तूर्णं प्रयाहि भगवत्पादमूलं सुदुर्लभम् ॥

जैमिनिरुवाच

इत्युक्तस्तेनमुनिनासद्विजो हृष्टमानसः । गृहक्षेत्रकुटुम्बेषु त्यक्तमोहो विवेकवान् ॥
निः ससारगृहात्तूर्णं चिन्तयन्पुरुषोत्तमम् । तेनैव मुनिना सार्द्धं जगाम पुरुषोत्तमम्॥
दिनद्वयान्तरे मार्गे दूरशून्ये व्रजन्मुनिः । चित्तशुद्धिपरीक्षार्थमन्तर्धानगतोऽभवत् ॥
पदानि कतिचिद् गत्वा स विप्रो दीनमानसः ।
दुर्वाससमनालोक्य कान्दिशीकोऽभवत्तदा ॥ २८ ॥
असहायो गमिष्यामिकाऽहंशून्यपथाव्रजन् । कुत्रदेशेमुनिःस्थानंत्यक्त्वामांवाकथंगतः
अनामन्त्र्य हि साधूनां नैष पन्थाः प्रवर्त्तते ॥ २६ ॥
परित्यज्य कुटुम्बंस्वंवेशमतत्सुपरिच्छदम् । अप्राप्यमोचकंक्षेत्रंशून्येसीदामिहाकथम्
दैवज्ञः स तु भिक्षार्थी जीर्णौ गणनकर्मणा ॥ ३१ ॥
तापसाश्छद्मरूपा हि वञ्चयन्तो जनान्बहून् ।
राक्षसा नाशयन्त्याऽऽशु मनुष्यानपकारिणः ॥ ३२ ॥
अविचार्य्य मया साङ्गं दृष्ट्वा दृष्ट्वा सुखप्रदम् ।
इत्थमाचरितं कर्म्म श्रेयः स्यान्मे कथं पुनः ॥ ३३ ॥
दैवेन वञ्चितं किम्वा करिष्याम्यात्मनो हितम् ।
त्रिशङ्कुवत्स्थितो मध्ये प्रान्तरे ह्यद्य विह्वलः ॥ ३४ ॥
स्वेच्छोपनीताविषयावर्तन्तेस्वगृहेमम । तान्परित्यज्यभीतोऽहंकयास्येभीतचौरवत्
इत्थं चिन्ताकुलः सोऽथ व्रजन् शून्यपथि श्वसन् ॥ ३५ ॥
भयातुरांस्पर्शदुष्टां बालांकाञ्चिदपश्यत । लावण्याम्बुधिरत्नंसासीमासौन्दर्यभूषणा
सर्वगात्राऽनवद्याङ्गीमोहनास्त्रं मनोभुवः ॥ ३७ ॥
तां दृष्ट्वा विस्मयाविष्टःतत्र स्त्रीरूपहारिणीम् । चिन्तयामासनैदृक्क्वेदृष्टपूर्वाहिसुन्दरी

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महानगरमध्येऽहं भ्रमभाणो यदृच्छया । अवरोधेऽपि नृपतेः कान्ता नैदृक् सुशोभना
एकाऽपि लभ्यते येयं देवलोकेऽपि दुर्लभा । एवं शून्याटवीदेशं भूषयन्ती मनोहरा ॥
दृष्टाऽपि या शुचं घोरां झटित्याकृष्यते मम ॥ ४० ॥
साऽपि तं निकटे दृष्ट्वा किञ्चित्सुस्थाकृतिस्तदा ।
स्थिता त्रपाऽनुरागाभ्यां भूषिता स्वैरतां गता ॥ ४१ ॥
अथोवाच द्विजोऽनङ्गपीडितोऽस्थिरमानसः ॥ ४२ ॥
का त्वं शुभे! कुतो वाऽस्मिन्कान्तारे समुपस्थिता ।
असहाया भयत्रस्ता दिव्यरूपा विभाव्यसे ॥ ४३ ॥
इत्युक्तवन्तं तं दृष्ट्वा वशचित्तं तदाऽब्रवीत् ।
कान्त! मा माऽन्यथा मंस्थास्त्वदीयाऽहं पुरा स्थिता ॥ ४४ ॥
दुर्दैवाद्युग्रचित्तस्त्वं सवैमां शैशवेऽत्यजः । अवसं जनकस्याऽहंमन्दिरे विप्रवासिता
त्वां ध्यायन्ती दिवारात्रौ यौवनं निष्फलं गतम् ।
पितुर्गृहं मे निकटे श्रुत्वा त्वां निर्गतं गृहात् ॥ ४६ ॥
एकाकिनीभयोद्विग्नात्वत्सन्निधिमुपागता । अद्याप्यनुक्रोशय मांजीवितंरक्षमेप्रभो!
उद्वाहितायायुवतेः परित्यागोऽसुखावहः । नरकाय गतिः पुंसामितिशास्त्रविनिश्चयः
एहि कान्त! व्रजाम्यद्य पितुर्गेहं सुखालयम् । यथाकामं मया सार्द्धंतत्रतिष्ठचिरंप्रभो!
तया प्रबोधितश्चैवंस विप्रो हृष्टमानसः । जगाम तांपुरस्कृत्यअ (ह्य) दूरेश्वशुरालयम्
श्वशुरोऽपिचतं दृष्ट्वा सत्कृत्याऽऽशु प्रपूजयन् । स्वगृहे वेशयामाससर्वकामसमृद्धिभिः
रममाणस्तया सार्द्धंमासमात्रमुवास ह । एतत्सर्वं मुनेर्मायां न जानातिद्विजस्त्वयम्
व्रजंस्तु केवलं नित्यं क्षेत्रस्य निकटं ययौ ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे-
भगवद्भक्तविप्रस्य प्राक्परित्यक्तपत्न्यासहसङ्गतिर्नाम
द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

भगवद्भक्तविप्रस्यवैष्णवज्ञानलाभवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

द्वितीयेऽह्निदिवामध्येचतुर्मध्येप्रवेक्ष्यति । पूर्वेऽहनि ज्वरस्तस्यमहानासीत्सुदारुणः
तस्मिन् क्षेत्रे हरेश्चक्रंविष्णुपारिषदोगणः । यमस्यच सुघोरास्तेदूताःपाशादिपाणयः
युगपद्भवनं तस्य प्राप्तास्ते च परस्परम् ॥ २ ॥

यमदूता ऊचुः

कथम्भोवैष्णवा एनं पापसञ्चयकारिणम् । नेतुमिच्छथ वैकुण्ठं कथयध्वं भवादृशाः
अनेन कानि पापानि कृतानि न दुरात्मना । कथमेनं रक्षितुम्वै सुदर्शनमुपागतम् ॥
चक्रमेतद्द् वैष्णवं दुष्टाचारनिषूदनम् ॥ ४ ॥

कथम्वाजडबुद्धित्वमुपागम्यसुबुद्धयः । निर्मलाःपार्षदाः विष्णोः पापसन्निधिमागताः
पुनः पुनर्वदत्यस्मद्राजा वैवस्वतोहि नः । नयतो वैष्णवान् पुंस ईशितारश्च ते मयि
अवलोकयितुं तान् हि नेशो स्वप्नेऽपि भोभटाः ॥
तान्विष्णुरूपान् सेवन्ते वैष्णवाः पार्षदाः सदा ॥
सुदर्शनं चक्रवरं तस्य पार्श्वेऽवतिष्ठते ॥ ८ ॥
ये तु पापरता नित्यं विष्णुभक्तिपराङ्मुखाः ।
तेषामहं नियन्तेति स्थापितः प्रभविष्णुना ॥ ६ ॥

अहोऽसौ पापिनां श्रेष्ठो यमस्य वशमेष्यति । चित्रगुप्तेनकथितं नरकर्मसुसाक्षिणा
यमदूतवचः श्रुत्वा प्राहुर्वैष्णवपुङ्गवाः । मूढाः यूयं न बुद्धयध्वंक्रूरात्मानोचिहिंसकाः
कः पापी धार्मिको वाऽपि को वा मोक्षाधिकारवान् ।
अस्य त्राता धार्मिको वै सदाचारः सुनिर्मलः ॥ १२ ॥

यज्ज्वादाता सत्यवादीनतथा वैष्णवोऽभवत् । कर्मण्यःकामनायुक्तःस्वगृहेवर्ततेन च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महाज्वरोपस्पृष्टश्च सोऽपि मोहसमन्वितः । तन्नेतुमागता दूताःकथमत्र समागताः
निष्क्रान्तः स्वगृहादेवक्षेत्रेश्रीपुरुषोतमे । त्यक्ष्ये प्राणांश्चतुर्मध्येसङ्कल्पेन द्विजोत्तमः
तदारभ्यसमाज्ञप्ता वयं वै विश्वसाक्षिणा । दीनोद्धृतौ दयापक्षपातिनाप्रभुणाभटाः
एतस्य सन्निधौस्थानं भवतां न सहामहे । गदाचूर्णितमूर्धानो भविष्यथ न संशयः
यावत्ते कलहायन्ते यमदूताश्च वैष्णवाः । ध्वस्तमोहोऽभवद्विप्रो निशाचविरराम सा

प्रातः प्राप चतुर्मध्यं दुर्वासाः सोऽपि च द्विजः ।
चिन्तयन् किं मया दृष्टं स्वप्ने चाऽत्यन्तकौतुकम् ॥ १६ ॥

कान्ताऽवलोकनाद्यन्तंस्वंचमोहमुपागतम् । दृष्ट्वाऽऽलिङ्ग्यभृशंतस्यारोदनंश्वशुरस्यतु

अहो भगवतो माया मामद्याऽपि त्यजेन्न हि ॥ २१ ॥

सर्वत्र ममतां त्यक्त्वा मुनिनागृहनिर्गतः । यावद्दुःखाद्यनुभवं स्वप्नेनजनुषाऽपिवा

इदानीमत्र सम्प्राप्तः किं करिष्यामि येन तत् ।
यास्यामि विष्णुसायुज्यं मुनिना सम्प्रकीर्तितम् ॥ २३ ॥

विचिन्त्येत्थंदिशःप्राप्ते सर्वत्रसमलोकयत् । पश्चात्स्थितंमुनिंस्मेरंददर्शप्रीतिसंयुतम्
दुर्बलः स समुत्थाय प्रणम्यशिरसामहीम् । जगामनोत्थातुमसौपुनःसामर्थ्यमाप्तवान्
विष्णुदूतपरिध्वस्तयमदूस्तैस्तु तैस्तदा । विज्ञापितोधर्मराजःसहसासमुपागतः
कूटमुद्गरपाशादिदण्डपट्टिशपाणिभिः । सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रुद्धैः समन्तात्परिवेष्टितः ॥
चण्डारावमहाघण्टाभूषिते महिषे स्थितः । मृत्युकालप्रभृतिभिरुद्दीपितरुषोभृशम्
गृह्यतां गृह्यतामेष वध्यतां वध्यतामिति । तदग्रतोवचो दूराच्छुश्रुवे घोरदर्शनम् ॥
तच्छ्रुत्वा प्रेतराजस्य मर्यादातिक्रमं वचः । अमर्षणाविष्णुगणा प्राहुरुच्चैर्वचोभृशम्

अरे प्रेतगणाध्यक्षं नाऽऽत्मानं मन्यसे रुषा ।
कुत्राऽधिकारो भवतः स्वामिनो नः प्रकल्पितः ॥ ३१ ॥
ये प्रेताः सन्निधौ यान्तु मुक्तांस्तानवधारय ॥ ३२ ॥

अदूरदर्शी मूढात्मन् ! यदेनं प्रतिधावसि । एष प्रेतत्वनिर्मुक्तः साक्षाद्भगवतःप्रियः ॥
वटसागरयोर्मध्यं माधवाभ्यां सुरक्षितम् । क्षेत्रेमुक्तिप्रदे नूनं चतुर्मध्यम्विशेषतः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कैवल्यम्मनसा यत्र कल्पितं प्रभविष्णुना । क्षीणकिल्बिषपुण्यायेतेषामत्रायुषःक्षमाः
अविज्ञायैतन्माहात्म्यंयम ! किं गर्जसेवृथा । अत्रसाक्षाज्जगन्नाथो दीनानामार्त्तिनाशनः
सुप्रसन्नमुखाम्भोजः करुणालम्बिबाहुधृक् । तस्मिक्षेत्रेरमेशस्यदेहभूते सदाऽव्यये ॥
यत्रतत्रसर्वदा ये प्राणांस्त्यजन्तिवैनराः । तेषाम्मुक्तिप्रदोदेवःसाक्षान्नारायणःस्वयम्

किन्नः स्मरन्ति वृत्तं यत्तवैवाऽत्र पुराऽभवत् ।
काकः कैवल्यमुक्तोऽपि त्वरमाणो यदाऽगमत् ॥ ३६ ॥

यदाह त्वां रमानाथो नीलेन्द्रमणिविग्रहः । स एवाऽयंजगन्नाथो दारुरूपीरमाप्रभुः
महाराजाधिराजेन वैष्णवाग्र्येण धीमता । योगीश्वरेन्द्रद्युम्नेन हयमेधैः प्रसादितः ॥
त्रैलोक्यवासिभिः सिद्धदेवर्षियतिभूमिपैः । सार्धंसाक्षादब्जभुवा पूजितः परमेष्ठिना
अनादिसञ्चिताशेषपापतूलौघपावकः । दर्शनान्मुक्तिदो नृणां मरणादपि मुक्तिदः
न पश्यस्यभ्रतश्चक्रं दुष्टचक्रविनाशनम् । अपक्रामस्वाऽधिकारे तिष्ठदेव! चिराद्यम!

तेषामित्थम्प्रवदतां स निशम्य वचोऽमृतम् ।
योद्धुकामः समुत्तस्थौ स्वगणेनोद्यतो यमः ॥ ४५ ॥

अत्रान्तरे द्विजाग्र्यस्वै शयानन्तमधोमुखम् । चतुर्मध्येशनैःकश्चिन्निन्येवैष्णवपुङ्गवः

यावन्मध्यङ्गतः सोऽथ श्वसन्विप्रोऽथ विह्वलः ।
उत्सारयन्यमगणान्पाञ्चजन्यभवो ध्वनिः ॥
शुश्रुवे चाऽपतद् व्योम्नः पुष्पवृष्टिर्द्विजोपरि ॥ ४७ ॥

ततः पतगराजस्य पृष्ठासनगतो हरिः । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गपद्मोद्यतभुजोत्तमः ॥ ४८

सुप्रसन्नमुखाम्भोजः सजलाम्बुदसन्निभः ।
पीताम्बरधरः श्रीमान् कौस्तुभोद्भासिविग्रहः ॥ ४६ ॥

अवरुह्यखगात्तूर्णं कर्णमूले द्विजस्यवै । अनाद्यविद्यातमसः प्रध्वंसनमनुत्तमम् ॥५०
दिदेश वैष्णवज्ञानं वामदेवः शुकोऽथवा । अवधूय वृथा ज्ञानं येन मोक्षमवापतुः ॥
ततस्तद्बोधसँल्लीनः दृढवासनतामसः । प्रत्यूषसोयथाभानुरुदियाय महोमहत् ॥
दुर्वासःप्रभृतीनाम्वै पश्यतामेव तत्क्षणात् । तज्ज्योतिर्भगवच्चक्र पद्मान्तरमवाप च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततस्तिरोदधेदेवोह्यन्तर्यामी जगत्प्रभुः । दुर्वासाविस्मयाविष्टोब्रह्मणश्चान्तिकंययौः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
भगवद्भक्तविप्रस्य वैष्णवज्ञानलाभो नाम
त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सागरस्नानादिमाहात्म्यवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

तदेतत्कथितं तत्र मोक्षसाधनमुत्तमम् । आत्मासाक्षात्कारमृते शरणं सर्वदेहिनाम् ॥१
यथाहियुगभेदेन भक्त्या तन्नामकीर्त्तनम् । कलौमुक्तिप्रदं पुंसां तत्क्षेत्रे मरणं तथा ॥२

विष्णुसूक्ते श्रुतिः प्राह जानन्तस्तम्महेश्वरम् ।
विचरन्तोऽपि ते नाम त्वां यास्यामो हतांहसः ॥ ३ ॥
श्रुतिःस्मृतिर्भगवतो वाक्यं त्वमवधारय ॥ ४ ॥

आत्मबोधाश्रुतिःप्राहमुक्तिंतन्मूलिकास्मृतिः । मरणात्तत्र चप्राहनविरोधोव्यवस्थया॥
वाजिमेधेऽप्यनुष्ठानंबहुकालाऽऽत्मदुःखदम् । तज्ज्ञानञ्चतुल्यफलंविधानेद्वेव्यवस्थया॥
ये तत्र मृतिमाहात्म्यंनविदन्तिमहांहसः । बहुभिर्जन्मभिस्तेषामात्मज्ञानेन मोक्षणम्
अङ्गाङ्गिभावोनाऽप्येष आत्मज्ञानस्यतन्मतेः । येनाङ्गफलभूयस्त्वमनुवादनियामकम्
दीर्घायुषां बलवतां योगिनांबहुजन्मभिः । आत्मकारावृत्तिरेषानोद्दालकनतन्नृणाम्
जन्तूनाम्वा विह्वला तां न तत्क्षेत्रे मृतिस्तु सा ।
यथावानाऽऽत्मज्ञानेन कर्मणो वै समुच्चयः । तथातत्क्षेत्रमरणेनाऽऽत्मज्ञानसमुच्चयाः
यएते सृष्टिकर्त्तारः कश्यपाद्यामहर्षयः । सृष्टिप्रवर्त्तनार्थं हि तत्क्षेत्रं गोपयन्ति वै ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दुष्टात्मनां विनाशाय साधूनां रक्षणाय च । यदा यदाऽवतरतिसाक्षान्नारायणः प्रभुः
कश्चित्कालं क्षेत्रवरं दीनार्त्तकृपयाविभुः । प्रकाशयति विश्वात्मा पुनरावृणुते हिते
संसारस्य स्वभावोऽयं निमग्नोत्तीर्णवद् द्विज! ॥ १४ ॥

क्षेत्राणितीर्थभूतानिगङ्गादिसरितस्तथा । सागराःसतशैलाश्चविलीयन्तेकचिद्द्विज!
प्रकाशन्ते च वर्द्धन्ते सृष्टिरेषा सनातनी ॥ १५ ॥

तथाहि सागरोह्येष ब्रह्मशापात्पुरा द्विज ! । दशवर्षसहस्राणि निर्जलोऽभून्महार्णवः ॥
आकाशगङ्गा सलिलैः पश्चात्पूर्णो वभूव ह ॥ १६ ॥

यन्नामकीर्तनंभक्तया सर्वपापापनोदनम् । प्रायश्चित्तान्यशेषाणि यथेदं क्षेत्रमुत्तमम् ॥
वेदादात्मस्वरूपस्यश्रवणंस्मरणंतथा । युक्तिभिश्चस्थिरीकृत्यनिदिध्यासश्चिरंतथा
ततस्तदाकारतया वृत्तिर्या चेत्कच स्थिरा ।
वहुजन्माभ्यासदुःखैर्विना ताम्मुक्तिमेति कः ॥ १६ ॥

क्षेत्रे तस्मिन्परेशस्य क्षेत्रभूते सनातने । चतुर्मध्ये त्यजन्प्राणान्यत्रतत्राऽपिनेच्छया
अत्रतेमाऽस्तु दुर्बुद्धिकृताशङ्का द्विजोत्तम! । अपराधमिमं श्रीशः सर्वथानसहेत वै ॥
पुरा वः कथितम्विप्र ! नैवेद्यस्याऽपमानने ।
प्राणान्तिको महामोहो विदुषोऽभून्महागदः ॥ २२ ॥

अपरञ्च वदाम्यद्य माहात्म्यंतस्यदुर्लभम् । माघोमासःसुपुण्योवैस्नानात्स्वर्गप्रदायकः
ततोऽपि नर्मदा पुण्या त्रिदिवैरिन्द्रलोकदः ।
ततः शतगुणा गोदा रेवा तस्याः शताधिका ॥ २४ ॥
सागरो यत्र कुत्राऽपि सहस्रफलदो मतः ॥ २५ ॥
यानि तीर्थानि सन्तीह वायुप्रोक्तानि भूतले ।
तानि त्रिवेण्यां सन्तीति प्रयागे ब्रह्मभाषितम् ॥ २६ ॥

सिताऽसितेतत्रनरःस्नात्वामाघेसुपुण्यके । मकरस्थेदिनाधीशोत्रभिर्दस्रै द्विजोत्तमः!
ब्रह्मलोकमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ २७ ॥
तस्मिन्मासे तु या शुक्ला भवेदेकादशी द्विजः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्यामत्रार्णवे स्नात्वा विधिवद् यतमानसः ॥ २८ ॥
देवान्पितॄंस्तर्पयित्वापूजयित्वाजगद्गुरुम् । मण्डलेसिकतामध्येतद्योग्यैरुपचारकैः
माधवप्रीतये दत्त्वा तिलपात्रमनुत्तमम् । एकविंशोत्तरकुलं भविष्यद्भूतमेव च ॥
अभ्युद्धरति शुद्धात्मा नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ ३० ॥
तत आगत्य वाक्पूतो वटम्पूज्य प्रदक्षिणम् ।
कृत्वा प्रभोर्जगद्धातुः प्रविशेन्मन्दिरं ततः ॥ ३१ ॥
शरण्यम्मामपरित्राहि पतितम्भवसागरे ।
अव्याजकरुणासिन्धो! दीनबन्धो! नमोऽस्तु ते ॥ ३२ ॥
मुहुर्मुहुः प्रणम्येत्थं दारुब्रह्मपदान्तिकम् । नत्वा प्रदक्षिणं कृत्वा कुन्दपुष्पैः प्रपूजयेत्
यथाविभवतश्चाऽन्यैरुपचारैः श्रियःपतिम् । वैकुण्ठभवनेस्थित्वाचिरिञ्चेरायुषः क्षये
तेनैव सह तत्रैव लीयते परमात्मनि ॥ ३४ ॥
माघ्यां दत्त्वा माधवाय चन्द्रचूडाऽवचूर्णिताम् ।
कुन्दैः प्रग्रथितां मालां विचित्रां गन्धशालिनीम् ॥ ३५ ॥
नानोपहारसहितां तदग्रे ब्राह्मणाञ्छुचिः । वस्त्रालङ्कारगन्धाद्यैः पूजयित्वा हरेर्धिया
तत्प्रीतये प्रदेयानि दानानि विविधानि च । कलौ हि सर्वकर्मभ्यो दानमेवप्रशस्यते
विद्वानपि धनैर्हीनो यदि स्याज्जपकीर्तनैः ।
प्रणमेद्धनवांश्चेत्स्याद्विष्णुर्मे प्रीयतामिति ॥ ३७ ॥
दद्यादलङ्कृतागावै सुवर्णं तिलपात्रगम् । श्रद्धयादीपमन्नानि वासांसि सुमनस्स्रजः
कर्पूराऽगुरुकस्तूरी चन्दनंकुङ्कुमंतथा । विष्णोःप्रीतिकरश्चान्यत्स्वस्य चेष्टंहियद्भवेत्
माघ्यां माधवतोषायब्राह्मणेभ्योनिवेदयेत् । प्रयागे च कुरुक्षेत्रे उपरागे च भास्करे
गोकोटिदानजम्पुण्यं गां दत्त्वाऽलङ्कृतां शुभाम् ।
एकां द्विजाऽत्र लभते ततश्चाऽप्यधिकं फलम् ॥ ४१ ॥
वटसागरयोर्मध्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ४२ ॥
माघ्यां जानीहि यत्किञ्चिद् देयमेतत्समं द्विज !॥ ४३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यः कश्चिद्ब्राह्मणोव्याससमश्चपरिकिर्तितः । अत्राऽपिदुर्लभंयोगंकीर्तयामिनिशामय

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे सागरस्नानादि माहात्म्यवर्णनंनाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

पाखण्डकुलजातस्यकस्यचिद्विष्णुभक्तस्याख्यानवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अस्यामेव गुरोर्वारः शोभनो योग उत्तमः । पितृदेवं यदा ऋक्षं धनिष्ठामूलगोविधुः

मीनेधनुषि सिंहेच कुलीरे तिष्ठते गुरुः । महामाघीति नामाऽयंयोगः परमदुर्लभः ॥

मुहूर्त्तमात्रं लभते पितृणां मुक्तिदायकः । तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीतवाञ्छन्पितृविमोक्षणम्

नरकस्थादिवंयान्तिगयाश्राद्धेकृतेसुतैः । स्वर्गस्थावहुकालं तु प्रीतियुक्तावसन्ति वै

महामाघ्यां सुतोगत्वा सिन्धुतीरं समाहितः ।
स्नात्वा पितृंस्तर्पयित्वा तिलाम्भोभिर्मुदान्वितः ॥ ५ ॥
अन्येषाञ्चाऽपि नाम्ना वै दत्त्वा चाऽपि तिलोदकम् ।
पितृन्नयति स्वर्गस्थान्नरकस्थांश्च सर्वशः ॥ ६ ॥
ब्रह्मणःसदनञ्चान्यान् योगः परमदुर्लभः ॥ ७ ॥

देवेभ्यस्तुवरं लब्ध्वा पवित्रं हि गयाशिरः । तत्क्षेत्रं देवदेवस्य वपुर्भूतं महात्मनः ॥

यत्र संसर्गमासाद्य क्षेत्रमन्यद्धि पावनम् ॥ ८ ॥

तत्र श्राद्धं प्रकुर्वाणःशुद्धद्रव्यैस्तुभक्तितः । मोचयेत्पिण्डदानेन देहवन्धात्पितृन्सुतः

पितृनुद्दिश्य यो दद्याद्दानानिविविधानिच । दातारंतत्पितृंश्चाऽपिध्रुवंमोचयतेप्रभुः

पितृपाकस्य निष्पत्तिरुक्ता सागरवारिणा । पूजाच पुरुषाख्यस्य भवेच्चकोटिशोगुणः

अन्यदा तर्पणं स्नानं पूजनं सागराम्भसा । महामाघ्यान्तुसकलं कर्म्मकुर्यात्तदाम्भसा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्याममत्रार्णवे स्नात्वा विधिवद् यतमानसः ॥ २८ ॥
देवान्पितॄं स्तर्पयित्वापूजयित्वाजगद्गुरुम् । मण्डलेसिकतामध्येतद्योग्यैरुपचारकैः
माधवप्रीतये दत्त्वा तिलपात्रमनुत्तमम् । एकविंशोत्तरकुलं भविष्यद्भूतमेव च ॥
अभ्युद्धरति शुद्धात्मा नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ ३० ॥
तत आगत्य वाक्यूतो वटम्पूज्य प्रदक्षिणम् ।
कृत्वा प्रभोर्जगद्धातुः प्रविशेन्मन्दिरं ततः ॥ ३१ ॥
शरण्यम्मामपरित्राहि पतितम्भवसागरे ।
अव्याजकरुणासिन्धो! दीनबन्धो! नमोऽस्तु ते ॥ ३२ ॥
मुहुर्मुहुः प्रणम्येत्थं दारुब्रह्मपदान्तिकम् । नत्वा प्रदक्षिणं कृत्वा कुन्दपुष्पैः प्रपूजयेत्
यथाविभवतश्चाऽन्यैरुपचारैः श्रियःपतिम् । वैकुण्ठभवनेस्थित्वाविरिञ्चेरायुषः क्षये
तेनैव सह तत्रैव लीयते परमात्मनि ॥ ३४ ॥
माघ्यां दत्त्वा माधवाय चन्द्रचूडाऽवचूर्णिताम् ।
कुन्दैः प्रग्रथितां मालां विचित्रां गन्धशालिनीम् ॥ ३५ ॥
नानोपहारसहितां तदग्रे ब्राह्मणाञ्छुचिः । वस्त्रालङ्कारगन्धाद्यैः पूजयित्वा हरेर्धिया
तत्प्रीतये प्रदेयानि दानानि विविधानि च । कलौ हि सर्वकर्मभ्यो दानमेवप्रशस्यते
विद्वानपि धनैर्हीनो यदि स्याज्जपकीर्तनैः ।
प्रणमेद्धनवांश्चेत्स्याद्विष्णुर्मे प्रीयतामिति ॥ ३७ ॥
दद्यादलङ्कृतागावै सुवर्णं तिलपात्रगम् । श्रद्धयादीपमन्नानि वासांसि सुमनःस्रजः
कर्पूराऽगुरुकस्तूरी चन्दनंकुङ्कुमंतथा । विष्णोःप्रीतिकरञ्चान्यत्स्वस्य चेष्टंहियद्भवेत्
माघ्यां माधवतोषायब्राह्मणेभ्योनिवेदयेत् । प्रयागे च कुरुक्षेत्रे उपरागे च भास्करे
गोकोटिदानजम्पुण्यं गां दत्त्वाऽलङ्कृतां शुभाम् ।
एकां द्विजाऽत्र लभते ततश्चाऽप्यधिकं फलम् ॥ ४१ ॥
वटसागरयोर्मध्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ४२ ॥
माघ्यां जानीहि यत्किञ्चिद् देयमेतत्समं द्विज !॥ ४३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यः कश्चिद्ब्राह्मणोव्याससमश्चपरिकिर्तितः । अत्राऽपिदुर्लभंयोगंकीर्तयामिनिशामय

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डान्त-

र्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे सागरस्नानादि

माहात्म्यवर्णनंनाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

पाखण्डकुलजातस्यकस्यचिद्विष्णुभक्तस्याख्यानवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अस्यामेव गुरोर्वारः शोभनो योग उत्तमः । पितृदेवं यदा ऋक्षं धनिष्ठामूलगोविधुः

मीनेधनुषि सिंहेच कुलीरे तिष्ठते गुरुः । महामाघीति नामाऽयंयोगः परमदुर्लभः ॥

मुहूर्त्तमात्रं लभते पितृणां मुक्तिदायकः । तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीतवाञ्छन्पितृविमोक्षणम्

नरकस्थादिवंयान्तिगयाश्राद्धेकृतेसुतैः । स्वर्गस्थावहुकालं तु प्रीतियुक्तावसन्ति वै

महामाघ्यां सुतोगत्वा सिन्धुतीरं समाहितः ।

स्नात्वा पितृंस्तर्पयित्वा तिलाम्भोभिर्मुदान्वितः ॥ ५ ॥

अन्येषाञ्चाऽपि नाम्ना वै दत्त्वा चाऽपि तिलोदकम् ।

पितॄन्नयति स्वर्गस्थान्नरकस्थांश्च सर्वशः ॥ ६ ॥

ब्रह्मणःसदनञ्चान्यान् योगः परमदुर्लभः ॥ ७ ॥

देवेभ्यस्तुवरं लब्ध्वा पवित्रं हि गयाशिरः । तत्क्षेत्रं देवदेवस्य वपुर्भूतं महात्मनः ॥

यत्र संसर्गमासाद्य क्षेत्रमन्यद्धि पावनम् ॥ ८ ॥

तत्र श्राद्धं प्रकुर्वाणःशुद्धद्रव्यैस्तुभक्तितः । मोचयेत्पिण्डदानेन देहबन्धात्पितॄन्सुतः

पितॄनुद्दिश्य यो दद्याद्दानानिविविधानिच । दातारंतत्पितॄंश्चाऽपिध्रुवंमोचयतेप्रभुः

पितृपाकस्य निष्पत्तिरुक्ता सागरवारिणा । पूजाच पुरुषाख्यस्य भवेच्चकोटिशोगुणः

अन्यदा तर्पणं स्नानं पूजनं सागराम्भसा । महामाघ्यान्तुसकलं कर्म्मकुर्यात्तदाम्भसा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गङ्गाम्भःस्नपनं विष्णोः पीत्वा पादोदकञ्च यत् ।
लोकोत्तरं लभेत्पुण्यं तत्सिन्धोर्जलपानतः ॥ १३ ॥
अश्वमेधावभृथजकोटिस्नानफलन्तु यत् ।
तस्यां स्नाने कृते सिन्धौ लभतेऽनुग्रहाद्धरेः ॥ १४ ॥
स्नात्वा सन्तर्प्य विधिवत् पितॄन्देवांश्च भक्तितः ।
श्राद्धं कृत्वा हविष्यैश्च दत्त्वा दानानि चैव हि ॥ १५ ॥
दृष्ट्वा सम्पूज्य विधिवत्साक्षाद् ब्रह्म सनातनम् ।
मातुः स्वस्य च भार्यायाः कुलानि च शतं शतम् ॥
विमोच्य तैरेव समं परे ब्रह्मणि लीयते ॥ १६ ॥
वंशानां भाग्यसम्पत्त्या तादृशो हि भवेत्सुतः ।
श्राद्धं यस्तु महामाघ्यां कुर्यात्श्री (च्छ्री) पुरुषोत्तमे ॥
श्राद्धं ये कुर्युस्तस्याम्वै यस्तु याति सदा सुतः ।
तिर्यग्योनिगतास्तस्य प्रोद्भूताः पादरेणुभिः ॥ १७ ॥

नयन्ति गत्वोषित्वाचपितरस्तंमुदान्विताः । पार्श्वतःपृष्ठतश्चाग्रेसमक्षाधः कुलोद्भवाः
आब्रह्मणो ये हि कुलत्रये च प्रयान्ति तस्मिन्पुरुषोत्तमाख्ये ।
सुदुर्लभे वर्षसहस्रके च देवर्षिसेव्ये च सुयोग उत्तमे ॥ १८ ॥

स कालोदुर्लभेलोकेनाऽल्पपुण्यैरवाप्यते । वित्तशाठ्यं न कुर्वीतप्राप्यतंयोगमुत्तमम्
विनश्वरं शरीरञ्चवित्तञ्चाऽपिशरीरिणाम् । यद्दत्त्वा ब्राह्मणकरेधनंकोटिगुणम्भवेत्
कामादकामतश्चाऽपिमोक्षंतत्रलभेद्ध्रुवम् । ज्ञानादपिभवेन्मुक्तिरितिवेदान्तगीःश्रुतिः
तत्रमन्त्राःप्रजप्तास्तुसुसिद्धास्युर्नृणांध्रुवम् । प्रीणितस्तुजगन्नाथःसर्वकामप्रदस्तदा
किमत्रबहुनोक्तेन कृतकृत्यो भवेन्नरः । दुश्चिकित्स्यमहाव्याधिविमुक्तःस्नानतोभवेत्
महापापैर्विमुक्तःस्याद् बुद्धिपूर्वकृते द्विज !। किम्पुनःक्षुद्रपापैस्तुकालःखलुसुदुर्लभः ॥
प्रज्वलन्तंवह्निराशिं यथाप्राप्यातिदह्यते । तुलामाघकमेवं हि पापराशिस्त्रिधौतकः
तस्यांस्नात्वा सिन्धुजले दह्यतेतत्क्षणादपि । महामाघ्यांमहाक्षेत्रे महापुरुषदक्षिणे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महार्णवे नृणां स्नानं महापातकनाशनम् । कथितं श्रुतपूर्वन्ते दृष्टपूर्वं वदामि ते ॥
पाषण्डानां कुलेकश्चिदासीद्धार्मिक-उत्तमः । धर्मशास्त्रार्थकुशलो विष्णुभक्तोदृढव्रतः
तत्पूर्वे तस्यकुलजाः पाषण्डानरकौकसः । तिर्यग्योनिगतायेच ते सर्वे वृन्दशोगताः
विज्ञापयामासुरित्थंपुत्रकाऽस्मान्समुद्धर । गयायांपिण्डदानेन वयमत्यन्तदुःखिताः
महामोहवशाद्येन विमुखा वयमीदृशाः । परं पराणां परमं नाचर्चयामस्तमोभयाः ॥

धर्म्ममार्गे प्रवृत्तानां कुर्वाणश्च प्रतिक्रियाम् ।
न जानीमो दुःखराशेः केन स्यात्संक्षयो भवेत् ॥ ३४ ॥

केवलं शुश्रुवामो वै गयाश्राद्धं कृतं सुतैः । उद्धारयतिवश्यांस्तु तिर्यञ्चोनरकौकसः
तेषां तद्वचनंश्रुत्वा स गत्वाशास्त्रवित्तमः । विधिनाभक्तियुक्तेन गयायांशुचिभिर्धनैः

नानाविधानि श्राद्धानि चकाराऽङ्ग मुदान्वितः ।
ततस्ते नास्तिका वंश्यास्तथैवाऽतिप्रमोहिताः ॥ ३७ ॥

निमग्ना दुःखजलधौ प्रेतास्तियर्ग्गतास्तथा । परिवार्यपुनः पुत्रमूचूर्वंशत्रयोद्भवाः ॥
पुत्रक! श्राद्धमस्माकमुद्धारायकृतं मुहुः । सद्वृत्तेन त्वया शास्त्रमार्गतः सत्यमेव तत्
किमेतच्छ्राद्धमस्माकंदर्शनायाऽपिनाभवत् । सुभृशंताड्यमानानां लौहदण्डैःसमन्ततः

दृश्यन्ते पितरोऽन्येषां श्राद्धदानाद् गयाशिरे ।
विमानवरमारुह्य दिव्यलोकं प्रयान्ति ते ॥ ४१ ॥

समीपतोऽस्माकमेव दिव्यस्रग्गन्धभूषणाः । नाऽस्माकंहीयते पापं कृतैःश्राद्धशतैरपि
वयमेतन्न जानीमो धर्मशास्त्रवहिष्कृतान् । कथस्वादुःखविलयोभविष्यतिचनोध्रुवम्
त्वमस्माकं कुलेजातो वारिधेरिवचन्द्रमाः । त्वां विना गतिरस्माकंदृश्यतेनहिपुत्रक
दुःखार्णवनिमग्नानांपारं नेतुं त्वमेव नः । येन शक्तोविचार्यैतत्कुरुष्वाऽऽशुद्विजोत्तम!
पुत्र एको विक्रियते वंश्यानामुद्धृतौनृणाम् । पुत्रस्यैवाऽपचारेणनरकेऽपिपतन्तिते
तादृशो गुणवान्पुत्रः कुलेयेषां समुद्गतः । ईदृग् दुःखार्णवेतेषामुत्प्लुतिर्जायतेकथम्

सर्वे दुष्कृतकर्म्माणो यातना सुस्थिताश्च ये ।
सत्पुत्रेण गतिं यान्ति दिव्यां ते नाऽत्र संशयः ॥ ४८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इति दीनार्त्तवचनं पुत्र आकर्णयंस्तदा । न प्रत्युवाच पापिष्ठवंश्यान्वैस द्विजोत्तमः
केवलंचिन्तयामासदोलाचलितचेतसा । शास्त्रंप्रमाणंमर्त्यानां कृत्याकृत्यव्यवस्थितौ

तच्छास्त्रप्रस्थितो नित्यं वैपरीत्यं कथम्व्रजेत् ।

भवन्त एव पापिष्ठा वंश्या एते ममाऽधुना ॥ ५१ ॥

गयाश्राद्धंसर्वपापनोदनं शास्त्रवोदितम् । यथाविधिकृतं श्राद्धं शतं नैतेविमोचिताः
शास्त्रं प्रमाणं सर्वेषां कृत्याकृत्यविधौसदा । इतिसाक्षाद्भगवतोमुखपद्माद्विनिर्गतम्
एवं चिन्ताकुलमतेर्वाणीव्योमसमुद्भवा । अशरीरा जगादोच्चैस्तन्वानासंशयच्छिदा
ब्रह्मन्! सत्यं गयाश्राद्धं सर्वकलमषनाशनम् । पितॄणां दुर्गतिहरं ब्रह्मलोकगतिप्रदम्
न ते सामान्यपापानांश्रुतिविद्रावकाःसदा । अवजानन्तिसततमन्तर्यामिणमीश्वरम्
गयाश्राद्धैर्नकुशला एते श्रुतिवहिर्गताः । तेषां सन्ततिजातोऽसिनचवेदफलं लभेत्

ब्रह्मण्यमुज्ज्वलप्राप्तमुद्धर्त्तुं वंशजान्स्वकान् ।

यदि वाञ्छाऽसि भो विप्र! शृणु तत्त्वं रहस्यकम् ॥ ५८ ॥

पाषण्डानां समुद्धारः अविद्याविलयं तथा ।

उभयं सदृशं विद्धि तयोः कारणमुच्यते ॥ ५६ ॥

आत्मसाक्षात्कृतिर्वास्यात्क्षेत्रेश्रीपुरुषोत्तमे । महामाघ्यांपिण्डदानंलवणोदतटेऽथवा
कदाचिदपि पापानामात्मसाक्षात्कृतिर्भवेत् । तद्वंशदीपतत्रैव श्राद्धं कुरुमहामते ! ॥

द्रक्ष्यसि स्वदृशा तत्र मुक्तानां परमां गतिम् ॥ ६२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे
पाखण्डकुलजातस्यकस्यचिद्विष्णुभक्तस्याख्यानवर्णनंनाम
पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

शास्त्रीयविधिनाश्राद्धकरणवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

श्रुत्वेत्थमाकाशगिरं परमं हर्षमास्थितः । महामाव्यांसमीपायांजगामक्षेत्रमुत्तमम्

पर्यन्तभूमौ क्षेत्रस्य प्रविशन्ददृशे स्वकान् ।

शुद्धसत्त्वान् शुभ्रवर्णान् निर्म्मलाम्बरधारिणः ॥ २ ॥

वैदिकज्ञानसंशुद्धवचसः क्षीणकल्मषान् । तमनुव्रजतः साक्षाद्धृष्यतश्च परस्परम् ॥

रुवतः साधुपुत्र! त्वं ध्रुवं नस्तारयिष्यसि ।

साधुव्यवसितंतात! यदत्राऽऽगच्छसिक्षितेः । पावनंपरमंस्थानंनिष्प्रत्यूहविमुक्तिदम्

सन्निधावागतानां न तमः सङ्क्षीयतेऽधुना ।

उद्यतो भास्करस्यैव महेन्द्रककुभो भृशम् ॥ ५ ॥

सद्विजस्तागिरःश्रुत्वावंश्यानांविमलात्मनाम् । विस्मयं परमं लेभेक्षेत्रस्यमहिमप्रति

स्वगणेयगणाकीर्णा क्षेत्रमार्गमवाप्य तत् ।

चतुर्म्मुखविनिष्क्रान्तलोकं विधिविधानवित् ॥ ७ ॥

सत्यमेवाह यद्वाणी विद्या साऽऽकाशभाषिता ।

कथं मिथ्या वदेयुस्ते लोकानुग्राहकाः सुराः ।

सर्वेषां कर्म्मणां पाकं विदन्तस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ८ ॥

अहोमेजन्मनो भाग्यं पाषण्डकुलसन्ततेः । उद्धारणसमर्थोऽहमेतेषामपि योऽभवम्

गयाश्राद्धैर्बहुकृतैः कुयोनिगतयो जनाः । विशुद्धमतयस्ते मां भाषन्ते भास्करत्विषः

दिव्यदेहोऽहमप्यासं यदेते मोचिता मया ॥ ११ ॥

चिन्तयन्नितितैःसार्द्धंजनसम्बाधवर्त्मनि । शनैःशनैःर्दुःखदुःखांतीर्थराजस्यसन्निधिम्

गत्वा स्नानम्विधानेन शास्त्रीयेण चकार सः ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विधिवत्तर्पयित्वाऽथदेवानपि गणांस्तथा । श्राद्धंचक्रेमहाभक्त्यासमृद्धविधिनाद्विजः
श्राद्धावसाने देवेशं यावद्ध्यायति निश्चलम् । तावद्दिव्यविमानानिज्वलद्रत्नगणानिवै
चन्द्रसूर्यप्रकाशानि कामगानिनभोऽङ्गणे । विद्याधरैरप्सरोभिःपुष्पकैः वृष्टिप्रकीर्णकैः
समन्ताद्वेष्टितान्यस्यदृष्टिर्विषयामययुः । स्वर्णकिङ्किणिनादैश्चवीणाक्वाणैर्मनोहरैः

सञ्जातध्यानभङ्गोऽसौ पुनस्तानि ददर्श ह ॥ १७ ॥

देवदूताः समागत्य सादरम्प्रणिपत्य च ।

संस्तूय वाग्भिर्दिव्याभिस्तान् पितृ स्तस्य पश्यतः ॥ १८ ॥

ब्रह्मणोवचनाद्यूयं तस्यलोकं प्रयास्यथ । अहो! हन्तविमानानि ब्रह्मलोकागतानि वै
धन्येनाऽनेनवंश्येन विष्णुभक्तिपरेणच । महारौरवयोग्यानां युष्माकं तारणं कृतम् ॥

पाखण्डानां न निर्म्मोक्षं संसाराध्वप्रवर्त्तिनाम् ।

प्रवर्त्तितानां मोहेन अविद्यामूलसूनुना ॥ २१ ॥

यद्यस्मिन् पावके क्षेत्रे न श्राद्धंवंशजैःकृतम् । तदानमोक्षोभवतिपापिष्ठानांहिशौनक!
महामाघीमहायोगो विष्णुना प्रभविष्णुना । प्रवर्त्तितः पापकृतामुद्धारायदयालुना ॥
स्वरूपतोहिभगवानिन्द्रद्युम्नेन भावितः । महाक्रतोर्महादीक्षा महादुःखवती तदा ॥
बहुवित्तव्ययायासबहुकालप्रसाधनम् । वाजिमेधसहस्रं हि नाल्पभाग्यस्यजायते ॥
भगवदनुग्रहमृते इन्द्रद्युम्ननृपस्य च । न दृष्टं नश्रुतंक्वाऽपिशक्रस्याऽपि सुदुर्लभम् ॥
ततोऽपिभगवानेषनिरुपाधिकृपाम्बुधिः । दीनानुग्रहकृद्देवो वात्सल्याम्बुधिचन्द्रमाः
सर्व्वकर्म्मादारणोऽसौदारुरूपी प्रकाशितः । तेनैव रूपेणवरानिन्द्रद्युम्नाय दत्तवान्
तत्क्षेत्रमपितद्देहं नात्रभिन्द्यान्मतिस्तव । रहस्यमेतत्कथितं मुक्तेः साधनमुत्तमम् ॥

श्रवणादि चतुष्कं हि यथा मोक्षस्य साधनम् ।

तथा चतुष्कमध्येऽस्मिन्क्षेत्रे प्राणविमोचनम्

सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुज्यमुच्यते ॥ ३० ॥

तत्त्वसाक्षात्कृतेस्तत्र क्षेत्रे प्राणवियोजनात् ।

ऋते न मोक्षो जन्तूनां द्वयमेवाऽपवर्गदम् ॥ ३१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महामाघ्यां महायोगे श्राद्धं पितृविमुक्तिदम् । तत्र त्रयं दुर्लभं हि संसारे शौनक! ध्रुवम्

अर्द्धोदयादयो योगा ये पूर्व्वं प्रतिपादिताः ।

शतांशमपि तेनार्हा माघीयोगस्य शौनक ! ३३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डा-न्तर्गतोत्कलखण्डे पुरुषोत्तमक्षेत्रमहात्म्ये जैमिनिऋषिसम्वादे श्राद्धानुष्ठान-स्याऽवश्यकर्त्तव्यताकीर्त्तनं नामषट्पञ्चाशत्तमोध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

अर्द्धोदययोगमाहात्म्यवर्णनम्

जैमिनिरुवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् । एते हि योगाः कथिताः पापिष्ठाऽऽश्वासकारकाः दुःखेन चिरलब्धं यत्तीर्थम्वा योगएववा । तदेव ते हि मन्यन्ते पापिष्ठाः पापनाशनम् प्रवर्त्तकः संसृतेस्तेन मोच्यन्ते हि विष्णुना । धार्म्मिकानां हि विश्वासस्तत्क्षेत्रे नित्यमेव हि अष्टौ शतानि वर्षाणि कामभोगेषु लालसः । कण्डूर्नाम मुनिः पूर्वं मोहितः स्वर्गवेश्यया द्विजकर्म्माणि सन्त्यज्य तयारेमे दिवानिशम् । पश्चात्तापमुपागम्य तदेव क्षेत्रमुत्तमम्

गत्वा समाराध्य जगत्पतिं दारुस्वरूपिणम् ।

निर्व्विण्णमानसः स्तुत्वा पराङ्गतिमुपागतः ॥ ६ ॥

स्कन्दः पुरा महादेवं पप्रच्छ विनयान्वितः । पुरुषोत्तमस्य क्षेत्रस्य रहस्यं परमं वद ॥ नज्ञातं येन केनाऽपि चरे वा स्थावरेऽपि वा । त्वमेव भगवन् शम्भो! वेत्सि तत्क्षेत्रमुत्तमम् बहुधा तत्र गत्वाऽपि साङ्गोपाङ्गं न यत्फलम् । लभ्यते चैकदिवसं सेविता वदमे पितः ! सर्वपापक्षयः पुंसां भवेत्काले कलौ कथम् । प्रायशो दुःखितामर्त्याः प्राकृतैः पापसञ्चयैः

कथं नु सुखिनस्ते स्युः सकृत्कर्माऽनुसञ्चयात् ॥ १० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवंब्रूहि महादेव ! कर्म्मयत्स्यादनुत्तमम् । येनाऽनुष्ठितमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥
यो हि कश्चिदुपायोऽस्ति तन्मे वद सुनिश्चितम् ॥ १२ ॥

श्रीमहादेव उवाच

शृणु वत्स! प्रवक्ष्यामि सर्वपापभयापहम् । स्वर्गापवर्गदंपुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥
सर्वमाङ्गल्यजननं दुःखदुर्गविनाशनम् । सौख्यसौभाग्यसम्पत्तिधनसम्पत्तिवर्द्धनम्
आयुर्वृद्धिकरोपायं मया यत्सुविनिश्चितम् ॥ १४ ॥
माघे इन्दुक्षये पाते वारेऽर्के श्रवणा यदि । अर्द्धोदयः स विज्ञेयः सहस्रार्कग्रहैः समः
दिवैवयोगः शस्तोऽयंनचरात्रौकदाचन । नान्यःपुण्यतमःकालोयोऽर्द्धोदयसमो भवेत्
तावद्गर्ज्जन्ति पापानि सुबहूनिमहान्त्यपि । यावदर्द्धोदयोनैति सर्वपापापनोदनः ॥
अभूत्कालकृतो यो वै प्राकृतः पापसञ्चयः । अर्द्धं हरत्यतःप्राहुर्योगमर्द्धोदयम्बुधाः ॥
अर्द्धोदये महायोगे मुनिदैवतयाचिते । पापाऽन्धकारान्मुच्येन्तभवेयुर्विमला नराः ॥
अर्द्धोदये महापुण्ये सर्वं गङ्गासमञ्जलम् । यत्किञ्चित्कुरुतेदानं तद्दानं मेरुसन्मितम्
तदा दानानि देयानि भूदानप्रभृतीनिच । पापक्षयार्थिभिर्मर्त्यैःस्वर्गादिफलकाङ्क्षया
तुलापुरुषदस्तत्र सदाशिवपुरंव्रजेत् । हिरण्यगर्भदोमर्त्यो गर्भवासं न चाप्नुयात् ॥
गोसहस्रप्रदोमर्त्यः सहस्राक्षपदंव्रजेत् । एवमादीनि दानानि कृत्वासम्यग्विधानतः
मुच्यते सर्वपापेभ्यः स नरः सुखमेधते ॥ २३ ॥

स्कन्द उवाच

प्रायशो हि कलौमर्त्या मन्दभाग्या महेश्वर!। अशक्ताभूमिदानादौमुच्यन्ते ते कथंनराः
तुलापुरुषदानेन भूमिदानेन यत्फलम् । हिरण्यगर्भदानेन गोसहस्रेण यत्फलम् ॥२५
एतेषां पुण्यफलदं सर्वदानञ्च शङ्कर !। अनायासेन यद्यस्ति तद्दानं कथयस्व मे॥२६

ईश्वर उवाच

शृणु वत्स! महागुह्यंदानं तत्राऽतिपुण्यदम् । सर्वेषाञ्चैवदानानां यत्पुण्यफलदायकम्
वक्ष्याम्यहं महादानं नृणां पापभयापहम् ॥ २७ ॥
चतुःषष्टिपलं कांस्यममन्त्रं तत्रकारयेत् । चत्वारिंशत्पलंवाऽपि पलं विंशतिमेव वा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निधाय पायसं तत्र पद्ममष्टदलं लिखेत् । पद्मस्य कर्णिकायान्तु कर्षमात्रं सुवर्णकम्
तदभावेहिअर्द्धम्वातदर्द्धम्वाऽपिप्रक्षिपेत् । स्नात्वातत्र विधानेन यथाविध्युक्तमार्गतः
मन्त्रेणाऽनेन हे वत्स! स्नानंकुर्यादतन्द्रितः । सर्वसाधारणंमन्त्रं गोपनीयं परं मम
ओङ्कारं कामबीजञ्चाविकारञ्चततःपरम् । पुरुषन्तु ततः पश्चान्नमसोऽन्तेप्रकल्पयेत्
सर्वसिद्धिकरं पुण्यं मोक्षदं पापनाशनम् । शुद्धानां परमं शुद्धं योगिनांयोगदंशुभम्
पितॄंश्चतर्पयेद्धीमानजलादुत्तीर्यंयत्नतः । धौतवासाःशुचिर्भूत्वासूर्यायाऽर्घ्यंनिवेदयेत्
त्रयीमय! नमस्तुभ्यंदेवदेव दिवाकर!। पुराकृतञ्चयत्पुण्यं तत्पुण्यञ्चाऽक्षयं कुरु ॥ ३५
कृत्वा तत्तण्डुलैः शुभ्रैः पद्ममष्टदलंशुभम् । अमृतं स्थापयेत्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्
तेषाम्प्रीतिकरार्थाय श्वेतमाल्यैःसुशोभनैः । वस्त्रादिभिरलङ्कृत्यब्राह्मणायनिवेदयेत्
सद्वृत्ताय सुशान्ताय विधिज्ञाय कुटुम्बिने । पुष्पगन्धैरलङ्कृत्यदेवञ्चैतत्त्रयीमयम्
सुवर्णपायसंपात्रंयस्मादेतत्त्रयीमयम् । आवयोस्तारकंयस्माद्गृहाणत्वंद्विजोत्तम!
दानैस्तीर्थैस्तपोभिश्चयत्कृतंसुकृतं मया । तत्पुण्यफलसंसिद्धिसुसम्पूर्णं तदस्तुमे
इदं दत्त्वा महादानं ततःसम्प्रार्थयेद्द्विजम् । मन्त्रेणाऽनेनगाङ्गेय ! सम्यगेकाग्रमानसः
पुष्टिमेधाबलारोग्यसम्पदायुष्यवर्द्धनम् । त्रयीमयोद्विजः साक्षाद् ब्रूहि मेपुण्यवर्द्धनम्

सम्यगित्थं कृतं येन तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४३ ॥
सुवर्णमणिरत्नाढ्यां पञ्चाशत्कोटिविस्तृताम् ।
ससमुद्रमेखलां पृथ्वीं सम्यग्दत्वा च यत्फलम् ॥
तत्फलं लभते मर्त्यः कृत्वा दानममन्त्रकम् ॥ ४४ ॥

एवं यः कुरुते दानमर्द्धोदयमहातिथौ । सर्वान्कामानवाप्नोति कार्त्तिकेय ! न संशयः
गोचर्ममात्रभूमिम्वादद्यादर्द्धोदये नरः । तदभावेयथाशक्त्या यो ददाति वसुन्धराम्

स चक्रवर्ती भवति प्रसादान्मम षण्मुख ! ॥ ४६ ॥

अर्द्धोदये गां बहुदुग्धदोग्ध्रीं सवत्सवस्त्राञ्च यथोक्तदक्षिणाम् ।
अलङ्कृताय द्विजपुङ्गवाय दत्त्वेति लोकं मम पापमुक्तः ॥ ४७ ॥

अधोगतिगतानन्यान्वंश्यानुद्दिश्यदुर्द्धरान् । तिलपात्रादिदानाद्यैस्तानुद्धरति सङ्कटात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अर्द्धोदये भूमि-सुवर्ण-वस्त्र-गो-धान्यदाता द्विजपुङ्गवाय ।
अजस्वमिन्द्रत्वमनामयत्वं महीपतित्वं लभते मनुष्यः ॥ ४६ ॥
दानान्यन्यानि सर्वाणिदद्यादर्द्धोदयेनरः । पितृनुद्दिश्य यद्दत्तं तदक्षयफलं लभेत् ॥
श्राद्धमर्द्धोदये कुर्यात् पिण्डदानञ्च तर्पणम् । गयायामेवयत्पुण्यंतत्पुण्यं लभते नरः ॥
ये केचित् सुकृतस्तस्य प्रेतभूताः स्वकर्मभिः ।
स्वर्गं ते यान्ति गाङ्गेय! तत्रोद्दिश्य प्रदानतः ॥ ५२ ॥
गङ्गासागरयोर्मध्येगङ्गायमुनयोस्तथा । देवनद्याञ्च गङ्गायां प्रभासे पुष्करे तथा ॥५३
वाराणस्याञ्च यत्पुण्यं पुण्यक्षेत्रे तथैव च ।
दानमर्द्धोदये दत्त्वा तत्पुण्यं लभते नरः ॥ ५४ ॥
अर्द्धोदये नरःस्नात्वा सर्वतीर्थफलं लभेत् । पुण्यतीर्थजलेस्नात्वानरोमोक्षपदं व्रजेत्
एषसाधारणः प्रोक्तः सर्वत्रयोग उत्तमः । विशेषन्ते प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टोऽहंत्वयाऽनघ
कस्याऽप्येतन्नकथितं पुरायद्वेदगोपितम् । अर्द्धोदयो यदायोगोभवेज्ज्ञात्वानरोत्तमः
आढ्यो वाऽपि दरिद्रो वा वित्तशाठ्यञ्च दीनताम् ।
सन्त्यज्य हर्षसंयुक्तो भक्तिं श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ५८ ॥
कृत्वाप्रयत्नतो गच्छेत्क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् । यस्यसङ्कीर्त्तनादेव लीयते पापसञ्चयः ॥
अर्द्धोदयो महायोगस्तत्क्षेत्रं पावनोत्तमम् । दारुव्याजं परंब्रह्म त्रयं तत्रैव संस्थितम्
नाऽतः परतरोयोगो मयाज्ञातोऽस्तिवत्सक!। पुराकश्चेह्ययंयोगोयुगेतुर्येऽभवत्किल
तदापृथ्वीगतालोकादेवाःसंसिद्धयस्तथा। पातालस्थाश्चभुजगाःसर्व्वेएकत्रसंस्थिताः
तद्वै क्षेत्रवरं जग्मुर्मुदा भक्त्या च संयुताः ॥ ६२ ॥
तत्र स्नात्वा जगन्नाथं दारुब्रह्म सनातनम् ।
दृष्ट्वा सम्पूजयामासुर्ददुर्दानानि शक्तितः ॥ ६३ ॥
तदेव सत्यः सञ्जातो युगधर्म्मस्वरूपधृक् । आयुषोऽन्तेतुतेसर्वे परंनिर्व्वाणमाप्नुयुः
यान्यान्कामान्प्रार्थयन्तेमर्त्यादेवाश्च तत्रवै । तांस्तान्कामानवाप्नुयुर्दुर्लभानपिवत्सक
एतत्त्रयाणां संयोगो दुर्लभो भुविपापिनाम् । यम्प्राप्यलभतेमुक्तिमात्मज्ञानंविनानरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतद्रहस्यं परमं पुत्र! ते कथितम्मया । दशावतारक्षेत्रस्यमाहात्म्यञ्चसुगोपितम् ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डा-
न्तर्गतोत्कलखण्डे जैमिनिऋषिसम्वादेऽर्द्धोदययोगमाहात्म्यकीर्त्तनंनाम
सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

पुरुषोत्तमक्षेत्रस्यदशावतारक्षेत्रनाम्नाप्रसिद्धिकारणवर्णनम्

स्कन्द उवाच

पुरुषोत्तमसञ्ज्ञैवक्षेत्रस्यकथिता त्वया । दशावतारसञ्ज्ञाऽस्यकथमेतद्वदाऽञ्जसा॥

श्रीमहादेव उवाच

अव्यक्तरूपिणावत्स! विष्णुनाप्रभविष्णुना । युगेयुगेऽवताराहिक्रियन्तेलोकपालनात्
धर्मसंस्थापनावत्स! नित्यं नारायणस्य वै । स्वीकृताऽतःप्रभवतिरक्षायैधर्मशाखिनः
संसारचक्रव्यूहस्य अचिन्त्यमहिमस्य वै । कोवेत्तिरूपंतद्विष्णोःपरमंपदमव्ययम् ॥
प्रधानपुरुषातीतं गुणसङ्गविवर्जितम् । निर्मलं निष्कलं विष्णोःस्वरूपंकोऽनुवुध्यते
एवम्भूतोऽपि भगवान् यदालोकसिसृक्षया । प्रकृतिं स्वामधिष्ठायसम्भवेद्धैयुगेयुगे
व्रह्मादीनवतारान् सकरोतिवहुधाविभुः । आद्योऽवतारोवेधास्यद्वितीयोऽहंतु पुत्रक!
तृतीयस्तु सनन्दाद्या गौतमाद्याश्चतुर्थकः । इन्द्राद्याः पञ्चमस्तस्यत्रयस्त्रिंशच्च देवताः
किमत्रवहुनोक्तेन चण्डालान्तं प्रपञ्चकम् । तस्यैवविष्णोरूपाणिनान्यथात्वंविचारय
तत्राऽपि लोकरक्षार्थं येऽवताराः कृताः पुरा । मत्स्याद्यादिव्यरूपावैपुरातेकथितामया
अत्रक्षेत्रवरे वत्स! तांस्तान्प्रकुरुते विभुः । एतद्धिपरमंस्थानं दिव्यं भौमञ्च कथ्यते
मूलायतनमेतद्धि सृष्टिपालनसंहृतेः ।
अत्राऽवतीर्य भगवान् प्रयात्यन्यत्र कार्यतः ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निष्पाद्य कृत्यं पृथ्व्याहि पुनरत्रैव तिष्ठति । अतोदशावताराणांदर्शनाद्यैस्तुयत्फलम्
तत्फलंलभते मर्त्यो दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमम् । दशावतारसञ्ज्ञाऽस्यकथितापुत्र! ते मया
अन्यच्च ते वदिष्यामि क्षेत्रमाहात्म्यमुत्तमम् । पुरोदितंन केनाऽपिज्ञातंवायेनकेनचित्
रहस्यं परमं ह्येतल्लोकाऽनुग्रहणं महत् । अनायासेनोद्धरणं पापिनां पापकर्म्मणाम्॥
अनादावत्रसंसारे लोकानांमर्त्यवासिनाम् । पापानि सुबहून्येवपुण्यस्त्वल्पीय एवच
यावत्कृतं पापमेभिस्त्रिविधं विषयेप्सुभिः । तत्र मध्ये एकमेव निरयायोपकल्पते ॥
अन्यत्सर्वं कूटरूपं तिष्ठत्येव क्रमागतम् । नरकान्ते पुनर्योनिंकुत्सितां याति मानवः
मर्त्योवाऽपि यदा पुत्र! जायतेदुःखितोभवेत् । दरिद्रःकृपणोरोगीभवेद्धर्मपराङ्मुखः
पापानि च पुनः कुर्यादवशः पापकृन्नरः । पापात्माकुरुतेपापं पुण्यात्मा पुण्यमेव च

पुण्यात्मनोऽपि च भवेत्प्रसङ्गात्कलुषार्ज्जनम् ॥ २२ ॥
यावतोऽपि निमेषांस्तु पापमेभिर्नृभिःकृतम् ।
तावद्वर्षसहस्राणि निरये दुःखभागिनः ॥ २३ ॥
एवं संसारबन्धेऽस्मिन्प्रायशः पापकारिणः ।
क्षमन्ते न च पापानि प्रायश्चित्तेन शोधितुम् ॥ २४ ॥

दुःखासहोमर्त्यलोको नाऽलं पापस्यशोधने । देहत्यागं विनाशुद्धिर्नमहापातकेऽस्यवै
एवमालोक्य भगवान्कृपालुः पापकारिणः । इदंक्षेत्रंससर्जाऽऽदौस्वमूर्त्तिसदृशंविभुः
युगपत्सर्वपापानां महापातकसञ्ज्ञिनाम् । अपात्रमलिनीकारिपापानांमयि यो नरः

अनायासेन संशुद्धिमीहते पापकृत्तमः ॥ २८ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्रयां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डा-
न्तर्गतोत्कलखण्डे जैमिनिऋषिसम्वादे पुरुषोत्तमक्षेत्रस्यदशावतारक्षेत्र-
नाम्नाप्रसिद्धिकारणवर्णनंनामाऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऊनषष्टितमोऽध्यायः

पुरुषोत्तमप्रीतिसाधकव्रतविशेषवर्णनम्

श्रीमहादेव उवाच

श्रद्धया भक्तियोगेन श्रुत्वा शास्त्रार्थनिश्चयम् ।
सङ्कल्प्य गच्छेत्तत् क्षेत्रं ध्यायन् श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ १ ॥
दृष्ट्वाप्रणम्य विधिवत्पूजयित्वा जगद्गुरुम् । इतः प्रभृतिजातानां जन्मिनांसर्वकर्मसु
अनन्तेषु सञ्चितानां पापानां गणनायुषाम् । युगपत्क्षयकामोऽहंत्वत्प्रसादाज्जनार्दनम्
व्रतेनत्वामर्चयिष्ये तदाज्ञापय मे प्रभो !। सन्तरेयं यथा पापसमुद्रं परमेश्वर !॥ ४ ॥
अनुजानीहि मां देव! लोकाऽनुग्रहकारक!। इतिसम्प्रार्थ्य देवेशं सङ्कल्प्य व्रतराजकम्
गृह्णीयात्पुण्यमासे तु कार्त्तिके देवसेविते । सौरभेयपयःशालिभोजनः परमः शुचिः
कुर्यात् त्रिषवणस्नानमन्वहं सागराम्भसि ।
वेदत्रयस्य यत्सारं पुरुषप्रतिपादकम् ॥ ७ ॥
पुरुषार्थैकहेतुर्यत्प्रोक्तं वेदविदाम्वरैः । पुरुषाख्यं हि यत्सूक्तं सर्व्वकल्मषनाशनम् ॥
आरोढुमिच्छतो विष्णुलोकं निःश्रेयकारणम् । तज्जपेत्प्रत्यहंपुत्र! पुटितं मुक्तिहेतुना
निर्व्वाणकाङ्क्ष्यमन्त्रेण द्विश्चतुर्वर्णकेन च । यद्वर्णरूपेणहरिर्मुखेषु परिवर्तते ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणेषु सिद्धमष्टाक्षरात्मकम् । आद्यन्तयोरपिजपेत्सूक्तस्य प्रतिमन्त्रकम्
एवमष्टोत्तरशतं प्रत्यहं सूक्तमुत्तमम् । जपेत्तदन्ते च पुनः पुरुषाख्यं समर्च्चयेत् ॥
षोडशैरुपचारैश्च वित्तशाठ्यं न कारयेत् । प्राणपण्येन कुर्व्वीतपापी भगवदर्च्चनम्॥
अमृते लोककर्त्तारं कः पापशमने क्षमः ।
दयालुः सर्वलोकानां सुहृद् बन्धुः स एव हि ॥ १४ ॥
कर्त्ता हर्त्ता च गोप्ता च स एव परमेश्वरः । भावशुद्ध्या जगन्नाथंतंवै सम्पूजयेच्च यः
किमन्यकर्मभिस्तस्य मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आनुषङ्गफलान्यस्य भौमस्वर्गादिकंसुखम ॥ १६ ॥
तदग्रे वह्निं संस्कृत्य पायसेन यजेद्धरिम् । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण अष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
ततो दिनान्ते च पुनर्नित्यकर्मावसानतः । पुनः सम्पूजयेद्देवं सूक्तेन पुरुषस्य वै ॥
नानोपहारैः पूर्वोक्तैर्नैवेद्यं पायसं ददेत् । व्रतासनन्त्वेतदेव तुलसीदलमिश्रितम् ॥
मौनी च स्थण्डिले सुप्त्वा चिन्तयित्वा जगद्गुरुम् ।
भक्तिं कुर्याद् ब्राह्मणेषु वैष्णवेषु विशेषतः ॥ २० ॥
जङ्गमामूर्त्तयस्त्वेते विष्णोर्ब्रह्मस्वरूपिणः । न जातु मिथ्यावचनं परद्रोहादिकन्तथा
सर्व्वात्मना जगन्नाथेभक्तिंकुर्यात्सुनिर्म्मलाम् । यथाशक्त्यापूजयेच्चसीरिणाभद्रयासह
भक्तिलभ्यो हि भगवान् स सदा भक्तवत्सलः ।
समाराध्यः स देवो हि ममोत्पादयिता हि सः ॥ २३ ॥
ब्रह्मणोऽपिपिता वत्स! न ततःपरमस्ति वै । सएवभगवान् लोकेऽनेकःसम्पद्यतेहरिः
निर्गुणोऽपि गुणासक्तः स्वेच्छया सृष्टिकृत्प्रभुः ।
ब्रह्मा तत्प्रभवो वत्स! किं कथङ्कारमूढधीः ॥ २५ ॥
तमेवशरणं प्राप्य तपस्तेपे चिरं महत् । ब्रह्मरूपी जगन्नाथस्ततः साक्षाद्ब भूव ह ॥
तपसोऽन्ते जगादेदं चतुर्म्मुखमुदारधीः । किमर्थं मत्प्रसूतोऽपि मूढत्वं समुपागतः ॥
साष्टाङ्गपातं प्रणमन्निदं वेधाव्यजिज्ञपत् । कुतोजातः किमर्थंगवकिंकुर्यामितिमेमहान्
संशयोऽभूज्जगन्नाथ! तदाज्ञापय मे प्रभो !॥ २८ ॥
ततो निःश्वासजं वेदमुपदिश्य जगत्प्रभुः । अन्तर्दधे च सहसा दृश्यमानोऽपिवेधसा
ततश्चतुर्मुखोवेदसारं स मनसोऽसृजत् । मयासृष्टमिदंसर्व्वं भूतग्रामं चतुर्व्विधम् ॥
नान्तं न मध्यं विज्ञोनयस्याऽहञ्चपितामहः । आवयोरक्षकोनित्यमैश्वर्याप्यायकश्चसः
तदाज्ञया तस्य भयाज्जगदेतच्चराचरम् । समर्यादं यथाधर्म्मं वर्तते स्वयमेव हि ॥
प्रजापतिस्वरूपेण स हि धर्म्मप्रवर्त्तकः । कर्म्मणः फलदाता हि फलभोक्तासएव हि
तस्मिन्प्रसन्ने सर्वाणि जायन्ते सुखदानि वै ।
मदाद्या देवताः सर्वास्तस्यैवाऽऽज्ञावशे स्थिताः ॥ ३४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेनाऽन्तर्यामिणाऽऽज्ञप्ताः फलदा नाऽत्र संशयः ॥ ३५ ॥
किमत्रबहुनोक्तेन विट्कीटोपि तदाज्ञया । वर्त्तते मलसङ्घाते मुच्यते च तदाज्ञया ॥
एतस्याऽव्यक्तरूपस्यदीनानुग्रहधर्म्मिणः । व्यक्ततापन्नमूर्त्तेस्तु रहस्यं स्थानमुत्तमम्
क्षेत्रं तत्परमं सर्व्वमुक्तिक्षेत्रोत्तमं ध्रुवम् ॥ ३७ ॥
आदिष्टं हि मयाऽप्येतत्पुराऽऽराधयितुं प्रभुम् । व्रतमेतत्सर्वपापदावानलसमं महत्
चीर्णं पुरा मयैतद्धि मत्तः स्वायम्भुवो मनुः ।
आचचार ततोऽगस्त्यश्चतुर्थोऽद्यापि नाऽस्ति वै ॥ ३८ ॥
इति श्री स्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डा-
न्तर्गतोत्कलखण्डे जैमिनिऋषिसम्वादे पुरुषोत्तमप्रीतिसाधकव्रतविशेष-
विधिकथनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः

श्रीजगन्नाथप्रतिष्ठाविधिवर्णनम्

श्रीमहादेव उवाच

त्वदनुग्रहायकथितं रहस्यं व्रतमुत्तमम् । प्रतिष्ठां मे कथयतः शृणु वत्साऽवधानतः॥
एवं मासं व्रती नीत्वा निरतो व्रतकर्म्मणि ।
कार्त्तिक्यां नित्यजापान्ते पूजयित्वा जगद्गुरुम् ॥ २ ॥
आचार्यं वरयेच्छ्रेष्ठं वैष्णवं शास्त्रवित्तमम् । मुद्राकुण्डलवासोभिश्चन्दनैःशुभमाल्यकैः
पूजयित्वा जगन्नाथरूपं तं हि विचिन्तयेत् ।
प्रार्थयेत्प्राञ्जलिर्भूत्वा भगवद्भक्तिभावितः ॥ ४ ॥
भूदेव! भगवद्विष्णोर्जङ्गमात्मन् महामते !। पापार्णवनिमग्नं मां निराश्रयमचेतसम्
नानादुःखपरिध्वस्तं त्राहि मां शरणागतम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रतिष्ठाप्य व्रतन्त्वेतद् यथाविधि विदाम्वरः ॥ ६ ॥

प्रसाद्य देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।

ज्योतिःस्वरूपञ्चहरिं पवित्रैर्विधिचोदितैः । सर्वपापापहःस्वामीयथामे प्रीयतामिति

एवंव्रतप्रार्थितः स ब्राह्मणो ध्यानतत्परः । सुलक्षणे हस्तकुण्डेविधिवत्संस्कृते ततः

वैष्णवाग्निं समाधाय प्रतिष्ठाविधिचोदितम्

पूजयित्वा हव्यवाहरूपनारायणं प्रभुम् ॥ ६ ॥

उपचारैः षोडशभिः सूक्तेन पुरुषस्य च । पलाशसमिधावह्नौ सौरभेयहविस्तथा ॥

पायसस्य मधुहविर्मिश्रितस्य पृथक् पृथक् । पञ्चपञ्चसहस्राणितथाकृष्णातिलानपि

जुहुयात्प्रणवाद्यन्तं स्वाहान्तेन समुच्चरन् । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण साक्षान्नारायणात्मना

ऋत्विग्भिः सहितो मन्त्री व्रतिभिर्ब्रह्मणा सह ।

वसोर्धारां पातयन्वै पुरुषाग्नेयवैष्णवैः ॥ १३ ॥

सूक्तैः सुचित्रवर्णान्तैर्यजमानः कृताञ्जलिः । स्तुवीत पुरुषाख्येन पुरुषं जातवेदसम्

देवदेव ! जगन्नाथ ! संसारार्णवतारक ! ।

त्राहि मां घोरदुर्व्वारपापपाथोधिपातितम् १५ ॥

त्वमेव मां समुद्धर्तुमीशिषेदीनतारक !। अप्रमेय कृपाम्भोधे! मां विधेहिवृषात्मकम्

स्तुत्वेत्थं प्रज्वलन्तञ्च नारायणमनामयम् ।

सप्त प्रदक्षिणीकृत्य दण्डवत्प्रणमेत् क्षितौ ॥ १७ ॥

पुष्पाञ्जलीन् क्षिपेद्वह्नौ षोडशेन तु षोडश । सर्वपापविमुक्तंहि तदात्मानंविचिन्तयेत

पूर्णाहुतिं ततोदत्त्वा शेषकर्म्मसमापयेत् । पुराणं वैष्णवंविष्णोर्वाचयेदग्रतः शुचिः

बृहत्साम वामदेव्यं सामगाथान्तरं तथा । वैराजं सामगायेत त्रिसुपर्णं मधुत्तमम्

त्रिणाचिकेतञ्च तथा गायतोदान्तपुष्कलम् ॥ २१ ॥

अन्यैश्च स्तुतिगीताद्यैः श्रुतोपनिषदादिभिः ।

प्रीणयन् जगतामीशं नयेद्रात्रिं मुदान्वितः ॥ २२ ॥

ततः प्रभाते ते सर्व्वे यजमानपुरःसराः । आप्लाव्यत्तीर्थराजाम्भोगत्वाचवटमूलकम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तं पूजयित्वा भगवद्रूपं कल्पवटं सुत !॥ २३ ॥

वैनतेयंपूजयित्वा गच्छेद् भगवदन्तिकम् । सर्वपापतमोऽर्केण सूक्तेन पुरुषस्य वै

पूजयित्वा विधिवद्दारुब्रह्मस्वरूपिणम् । प्रार्थये प्राञ्जलिर्भूत्वा यतमानः शुचिव्रतः

देव! त्वदङ्घ्रिनलिने पतितं पाहि मां प्रभो !।

तस्मिन् त्रिपापपाथोधौ निमग्नं हतचेतनम् ॥ २६ ॥

उद्धरस्व जगन्नाथ ! दीनोद्धरणतत्पर !। त्वत्प्रसादाद्व्रतंनाथसुफलं मेऽस्त्वसंशयम्

यथाऽहंनिर्म्मलो देव! त्वदङ्घ्रिनलिनाऽन्तिके ! ।

विशोको निवसामीश ! तत्कुरुष्व जगत्प्रभो ! ॥ २८ ॥

ततः प्रदक्षिणां कुर्याद्विष्णोर्नामसहस्रकम् । जपन्सूक्तं पौरुषञ्च प्रणमेद्देवमग्रतः ॥

हिरण्यगर्भेति जपन्द्वादशाक्षरगर्भितम् ।

ततो गृहं समागम्य वह्निकुण्डसमीपतः ॥ ३० ॥

पुनः प्रज्वाल्यदेवेशं पूजयेज्जातवेदसि । पूर्ववदुपचारैस्तु प्रणम्यच विसर्ज्जयेत् ॥३१

आचार्याय ततो दद्याद्दक्षिणां गां पयस्विनीम् ।

सवत्सां लक्षणोपेतां दक्षिणां स्वर्णभूषणैः ॥ ३२ ॥

वासोयुग्मं सहाऽर्घ्यश्चधान्यं कनकमेवच । मधुपूर्णं कांस्यपात्रंताम्रपात्रंघृतान्वितम्

तैलपात्रंपयः पात्रंदधिपात्रञ्चकांस्यतः । ब्राह्मणेभ्यस्ततोदद्याद्यथाशक्तिसदक्षिणम्

युग्मं दद्यात्षोडशभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च भक्तितः ।

भोजयेत्पायसैर्विप्रान्पूजितान्गन्धमाल्यकैः ॥ ३५ ॥

तेभ्योऽपि दद्याद्विधिवद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ।

पूज्येष्टदेवताः सम्यग्वन्दयेद् भगवद्धिया ॥ ३६ ॥

दीनानाथविपन्नेभ्यो दद्यादन्नं दयान्वितः । स्वयं दिनान्तेभुञ्जीत इष्टैःशिष्टैश्चबन्धुभिः

एवं व्रतं समाख्यातं पुत्र! विशुध्यति शोभितम् ।

नाऽतः परतरं किञ्चित्सर्वपापापनोदनम् ॥ ३८ ॥

प्रायश्चित्तं व्रतस्याऽपि सर्वपापापनोदकम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न चोद्यं (चोदि तं) क्वाऽपि शास्त्रे तदत्र परिनिष्ठितम् ॥ ३६ ॥
अनादिजन्मसम्भूतं पापार्णवमहातपम् । ततुं नान्यत्त्वणमुखाऽस्ति व्रतानांममकर्म वै
अनेन विधिना कुर्याद् व्रतमेतत्सुदुर्लभम् ।
यथा यथा शक्तिरत्र सिद्धिस्तस्य तथा तथा ॥ ४१ ॥

*मुनय ऊचुः

भगवञ्जैमिने सर्वं वेदवेदाङ्गपारग !। त्वदनुग्रहतोऽस्माभिर्माहात्म्यं जगदीशितुः ॥
क्षेत्रराजस्य तस्यैव यात्राणां चैव सर्वशः । भगवद्भोजनोच्छिष्टप्राशनादिफलं तथा
इन्द्रद्युम्नस्य राज्ञो वै वृत्तान्तमतिदुर्लभम् । नीलमाधवरूपं तु दारुब्रह्मप्रकाशनम् ॥
श्रुतं त्वद्वदनाम्भोजाद्गलितंतद्यथाविधि ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामस्त्वत्तोहि वदताम्वर ! ॥४५
सर्वं विस्तरतो ब्रह्मन्वयं सर्वे मुदान्विताः । पुराणश्रवणस्यैव यदुक्तं फलमेव तत् ॥
को वा तस्य विधिश्चैव केन वा स्यात्त साङ्गकम् ।
अस्मासु चेदनुक्रोशो यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४७ ॥

जैमिनिरुवाच

साधु साधु मुनिश्रेष्ठाः! यत्पृष्टं परया मुदा । तत्रमे प्रीतिरतुलाजाता रोमाञ्चकारिणी
तद्वः सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सावधानतः । पुराणश्रवणारम्भे यथाविभवमात्मनः
आदौ सङ्कल्प्य विधिवद् ब्राह्मणं शुद्धवंशजम् ।
अव्यङ्गावयवं शान्तं स्वशाखं स्वपुरोधसम् ॥ ५० ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं भूषणैरतिशोभनैः । वस्त्रचन्दनमाल्याद्यैर्वृणुयात्पाठसंश्रुतौ ॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ततःसम्प्रार्थयेद् द्विजम् ।

---

* इतः पर्यन्तःपाठः वङ्गवासीमुद्रितपुस्तकेऽधिक उपलभ्यते ।
मोहमयी (मुम्बई) लक्ष्मणपुर (लखनऊ) मुद्रितपुस्तकयोः मुनयऊचुरित्या-रभ्य पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्यसमाप्तिपर्यन्तः पाठोविंशिष्टाध्याये सन्निवेशितः वङ्गवासीमुद्रितपुस्तके त्वस्मिन्नेवाध्याये प्रचलति खण्डसमाप्तिपर्यन्तम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वं विष्णुर्विष्णुरेव त्वं न तु भेदः कदाचन ॥ ५२ ॥
निर्विघ्नं मे भवत्वेव त्वत्प्रसादात्प्रसीदच । ततो वृतं ब्राह्मणञ्च बहुमूल्यासने शुभे॥
वासयित्वा च तस्यैवगलेमालां विनिक्षिपेत् । मस्तके पुष्पगर्भश्चचन्दनैरनुलेपयेत्
यस्मात्तस्मिंश्च समये विप्रो व्याससमोमतः ।
तेनैव ब्राह्मणेनैव पुस्तके विष्णुरूपके ॥ ५५ ॥
कारयेद्व्यासपूजाञ्च श्रीखण्डागुरुपुष्पकैः । नानोपचारै रुचिरैर्भक्ष्यभोज्यादिकैरपि
भक्त्या चासनदानादिविधिः कार्यो दिने दिने ।
साम्प्रतं कथयाम्येवं श्रूयतां श्रोतृलक्षणम् ॥ ५७ ॥
गतानुगतिकानाञ्चनिवासार्थंतथाद्विजाः । आसनानि यथायोग्यं रचयित्वास्वयंतथा
शुभासनान्तरस्थो हि भवेदुत्कण्ठमानसः । अथवा संस्कृते देशे सर्वैःसह वसेद्भुवि
व्यासस्याऽग्रे निवसतिरासनेनोच्च एवच । कृतस्नानो मुदा युक्तो धारयञ्छुक्लवाससी
आचान्तः शङ्खचक्रादितिलकान्वितविग्रहः ।
मनसा भावयेद्विष्णुं विश्वासं कारयेद्भृशम् ॥ ६१ ॥
पुराणे ब्राह्मणे चैव देवे च मन्त्रकर्मणि । तीर्थे वृद्धस्य वचने विश्वासः फलदायकः
अतो मुनिवराःसर्वं पुण्यंविश्वासकारणम् । पाषण्डादिकसम्भाषंवृथालापम्प्रयत्नतः
पुराणश्रवणे काले सर्वचिन्ताञ्च वर्जयेत् ।
अनेन विधिना विप्राः! प्रत्यहं शृणुयान्मुदा ॥ ६४ ॥
ततः पाठे समाप्ते च करतालादिकैर्मुहुः । जयकृष्ण! जगन्नाथ! हर इत्यादिनामभिः
विस्तारयेद्यथाकाशे श्रूयते शब्द एव सः । एवञ्च प्रत्यहं कुर्यात्प्रीतये मुखैरिणः
ततो ग्रन्थसमाप्तौच विष्णुप्रीणनतत्परः । विशेषाद्वस्त्रमाल्यादिचन्दनैर्भूषणैस्तथा ॥
भूषयेत्परया भक्त्या विप्रं व्याससमं द्विजाः !॥ ६७ ॥
आत्मशक्त्याप्रदद्याच्चदक्षिणाञ्चैवयथाविधि । ये ये प्रदद्युर्यद्यच्च मत्तस्तच्छृणुताऽधुना
राजानः करिणो दद्युः साऽलङ्कारान्सुलक्षणान् ।
क्षत्रिया एवमेवञ्च ते वै राजसमा मताः ॥ ६६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्राह्मणाः पुस्तकांश्चैवविष्णोरर्चाकरंडिकाः । कनकंरजतञ्चैव धान्यं वस्त्रंस्वभक्तितः
विशश्च रत्नभूषाढ्यान्सिन्धुदेशोद्भवानपि ।
गाश्च लक्षणसंयुक्ताः सवत्साश्च पयस्विनीः ॥ ७१ ॥
अन्यच्च कनकाद्यञ्च त्यजेर्युर्धर्मतत्परा । शूद्राः प्रदद्युः परया मुदा संयुतमानसाः ॥
वासांसि च सुवर्णं च धान्यं रत्नानि गास्तथा ।
नानाऽलङ्कारयुक्ताश्च वत्सोध्नीर्बालगर्भिणीः ॥ ७३ ॥
एवं वै दक्षिणां दद्याद्येनसन्तुष्यतेगुरुः । आत्मनःशक्तितोविप्राविचशाठ्यंनकारयेत्
शान्तिकं पौष्टिकं चैव व्रतोद्वाहादिकर्मच । मोक्षस्यसाधकं कर्म पुराणश्रवणं तथा
यज्ञादिकञ्च दानञ्च व्रतं नानाविधं तथा । यदिचेद्दक्षिणाहीनं तदा भवतिनिष्फलम्
असुराः कर्मणस्तस्यहरन्तिफलमेवतत् । यथास्त्रीणांचलावण्यंभर्तृस्नेहविवर्जितम्
युद्धात्पलायितानाञ्चपृष्ठंकृत्वाधनुष्मताम् । विनाधावनमश्वानां दुष्टत्वंहियथाद्विजाः
मूकत्वेनेव पाण्डित्यं सर्वशास्त्रविपश्चिताम् ।
हीनं दक्षिणया यद्यत्कर्म तद्वच्च निष्फलम् ॥ ७६ ॥
दानेन क्षीयतेयस्माद्दुरितानांकदम्बकम् । दक्षिणेतितथा विप्रागीयतेशास्त्रवेदिभिः
ततो विप्रान्भोजयेद्वै यथाशक्तिप्रकल्पितैः । कर्पूरेण च खण्डेन सर्पिषा पायसैर्युतैः
षड्विधैरन्नपानाद्यैः सुस्वादैरमृतोपमैः ।
तेभ्योऽपि स्वर्णवस्त्रादि यथाशक्त्या प्रदापयेत् ॥ ८२ ॥
एतद्वः कथितं सर्वं पुराणश्रवणस्यच । साङ्गोपाङ्गविधिश्चैव येनस्यात्सफलंत्विदम्
इदानीं भो मुनिश्रेष्ठाः! किमन्यज्ज्ञातुमिच्छथ ।

मुनय ऊचुः

अहोऽस्माकंमहाभाग्यंयत्पापौघविनाशनम् । पुराणश्रवणस्यैव फलमस्माभिरेव च
साङ्गोपाङ्गविधानञ्च श्रुतं त्वन्मुखपङ्कजात् ।
धन्याः स्म कृतपुण्याः स्म संसारे विगतज्वराः ॥ ८५ ॥
इदानामात्मशक्त्या वै दीयतेभवते मुने । दक्षिणाफलसम्प्राप्तौ प्रसन्नस्त्वंगृहाणच

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तवन्तो मुनयो ह्यकिञ्चनाः समित्कुशं पुष्पफलाक्षतादिकम् ।
क्लृप्त्वा च तस्मै मुनयः सुमुक्ताः क्षेत्रोत्तमं जग्मुरतिप्रहर्षिताः ॥ ८७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डान्तर्गतोत्कलखण्डेपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्येजैमिनिऋषिसम्वादे पुराणश्रवणसत्फलादिवर्णनंनामषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

समाप्तं श्रीपुरुषोत्तम (जगन्नाथ) क्षेत्रमाहात्म्यम् ।

——०:*०:——

॥ श्रीवदरीनाथायनमः ॥

श्रीबदरिकाश्रममाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

बदरिकाश्रमस्यसर्वतीर्थाधिकत्ववर्णनम्

शौनक उवाच

सूतसूतमहाभाग! सर्वधर्मविदाम्वर !। सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ! पुराणे परिनिष्ठित !॥ १॥
व्यासःसत्यवतीपुत्रोभगवान्विष्णुरव्ययः। तस्ययत्प्रियशिष्यस्त्वंत्वत्तोवेत्तानकश्चन
प्राप्ते कलियुगे घोरे सर्वधर्मबहिष्कृते । जना वै दुष्टकर्माणः सर्वधर्मविवर्जिताः ॥
क्षुद्रायुषः क्षुद्रप्राणबलवीर्यतपः क्रियाः । अधर्मनिरताः सर्वे वेदशास्त्रविवर्जिताः ॥
तीर्थाटनतपोदानहरिभक्तिविवर्जिताः । कथमेषामल्पकानामुद्धारोऽल्पप्रयत्नतः ॥ ५ ॥
तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणामुत्तमं तथा । मुमुक्षूणां कुतः सिद्धिःकुत्रवाऋषिसश्चयः
कुत्रवाऽल्पप्रयत्नेन तपोमन्त्राश्च सिद्धिदाः । कुत्र वा वसतिश्रीमाञ्जगतामीश्वरेश्वरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भक्तानामनुरक्तानामनुग्रहकृपालयः ॥ ७ ॥
एतदन्यच्च सर्वं मे परार्थैकप्रयोजनम् । ब्रूहि भद्राय लोकानामनुग्रहविचक्षण !॥ ८ ॥

सूत उवाच

साधुसाधुमहाभाग! भवान्परहिते रतः । हरिभक्तिकृतासक्तिप्रक्षालितमनोमलः ॥९॥
अथ मे देवकीपुत्रो हृत्पद्ममधिरोहति । प्रसङ्गात्तव विप्रर्षे! दुर्ल्लभः साधुसङ्गमः॥१०

हरति दुष्कृतसञ्चयमुत्तमां गतिमलं तनुते तनुमानिनाम् ।
अधिकपुण्यवशादवशात्मनां जगति दुर्लभसाधुसमागमः ॥ ११ ॥
हरति हृदयबन्धं कर्मपाशार्दितानां वितरति पदमुच्चैरल्पजल्पैकभाजाम् ।
जननमरणकर्मश्रान्तविश्रान्तिहेतुस्त्रिजगति मनुजानां दुर्ल्लभः सत्प्रसङ्गः॥

सूत उवाच

अयंप्रश्नःपुरासाधो!स्कन्देनाऽकारिसर्वतः । कैलाशशिखरेरम्यऋषीणांपरिशृण्वताम्
पुरतो गिरिजाभर्तुः कर्तुं निःश्रेयसं सताम् ॥ १३ ॥

स्कन्द उवाच

भगवन्सर्वलोकानांकर्त्ता हर्त्ता पिता गुरुः । क्षेमाय सर्वजन्तूनां तपसेकृतनिश्चयः ॥
कलिकाले ह्यनुप्राप्ते वेदशास्त्रविवर्जिते । कुत्र वा वसतिश्रीमान्भगवान्सात्वतांपतिः
क्षेत्राणि कानि पुण्याणि तीर्थानिसरितस्तथा । केनवाप्राप्यतेसाक्षाद्भगवान्मधुसूदनः
श्रद्दधानाय भगवन्कृपया वद मे पितः !॥ १६ ॥

श्रीमहादेव उवाच

बहूनि सन्ति तीर्थाणिक्षेत्राणि च षडानन !। हरिवासनिवासैकपराणि परमार्थिनाम्
काम्यानि कानिचित्सन्ति कानिचिन्मुक्तिदान्यपि ।
इहाऽमुत्रार्थदान्येव बहुपुण्यप्रदानि वै ॥ १८ ॥
गङ्गा गोदावरीरेवातपतीयमुनासरित् । क्षिप्रा सरस्वतीपुण्या गौतमीकौशिकीतथा
कावेरी ताम्रपर्णी च चन्द्रभागा महेन्द्रजा । चित्रोत्पला वेत्रवती सरयूःपुण्यवाहिनी
चर्मण्वती शतद्रूश्च पयस्विन्यत्रिसम्भवा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गण्डिका बाहुदा सर्वाः पुण्याः सिन्धुः सरस्वती ॥ २० ॥
भुक्तिमुक्तिप्रदाश्चैताः सेव्यमाना मुहुर्मुहुः ।
अयोध्याद्वारिका काशी मथुराऽवन्तिका तथा ॥ २१ ॥
कुरुक्षेत्रं रामतीर्थं काञ्ची च पुरुषोत्तमम् । पुष्करं दर्दुरं क्षेत्रं वाराहं विधिनिर्मितम् ॥
बदर्य्याख्यं महापुण्यं क्षेत्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ २३ ॥
अयोध्यां विधिवद्दृष्ट्वा पुरीं मुक्त्येकसाधनीम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्ताः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥ २४ ॥
विविधविष्णुनिषेवणपूर्वकाचरितपूजननर्तनकीर्तनाः ।
गृहमपास्य हरेरनुचिन्तनाज्जितगृहार्जितमृत्युपराक्रमाः ॥ २५ ॥
स्वर्गद्वारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा रामालयं शुचिः । न तस्यकृत्यंपश्यामिकृतकृत्योभवेद्यतः
द्वारिकायां हरिःसाक्षात्स्वालयं नैव मुञ्चति । अद्यापिभवनंकैश्चित्पुण्यवद्भिःप्रदृश्यते
गोमत्यां तु नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कृष्ण मुखाम्बुजम् ।
मुक्तिःप्रजायते पुंसो विना साङ्ख्यं षडानन !॥ २८ ॥
असीवरुणयोर्मध्ये पञ्चक्रोश्यां महाफलम् । अमरा मृत्युमिच्छन्तिकाकथाइतरेजनाः
मणिकर्ण्यां ज्ञानवाप्यांविष्णुपादोदकेतथा । ह्रदे पञ्चनदेस्नात्वानमातुः स्तनपोभवेत्
प्रसङ्गेनापि विश्वेशं दृष्ट्वा काश्यांषडानन !। मुक्तिःप्रजायतेपुंसांजन्ममृत्युविवर्जिता
बहुना किमिहोक्तेन नैतत्क्षेत्रसमं क्वचित् । तपोपवासनिरतो मथुरायां षडानन !
जन्मस्थानं समासाद्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३२ ॥
विश्रान्तितीर्थे विधिवत्स्नात्वा कृत्वा तिलोदकम् ।
पितृनुद्धृत्य नरकाद्विष्णुलोकं प्रगच्छति ॥ ३३ ॥
यदि कुर्यात्प्रमादेनपातकं तत्र मानवः । विश्रान्तेस्नानमासाद्यभस्मीभवतितत्क्षणात्
अवन्त्यां विधिवत्स्नात्वाशिप्रायांमाधवेनराः । पिशाचत्वंनपश्यन्तिजन्मातरशतैरपि
कोटितीर्थे नरःस्नात्वाभोजयित्वाद्विजोत्तमान् । महाकालं हरंदृष्ट्वासर्वपापैःप्रमुच्यते
मुक्तिक्षेत्रमिदं साक्षान्मम लोकैकसाधनम् । दानाद्दरिद्रताहानिरिहलोके परत्र च ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कुरुक्षेत्रे रामतीर्थे स्वर्णं दत्त्वा स्वशक्तितः।
सूर्योपरागे विधिवत्स नरो मुक्तिभाग्भवेत् ॥ ३८ ॥
ये तत्र प्रतिगृह्णन्ति नरा लोभवशङ्गताः। पुरुषत्वं न तेषां वैकल्पकोटिशतैरपि ॥
हरिक्षेत्रे हरिंदृष्ट्वा स्नात्वा पादोदके जनः। सर्वपापविनिर्मुक्तो हरिणा सह मोदते ॥
खगगणा विविधा निवसन्त्यहो ऋषिगणाः फलमूलदलाशनाः।
पवनसंयमनक्रमनिर्जितेन्द्रियपराक्रमणा मुनयस्त्विह ॥ ४१ ॥
विष्णुकाञ्च्यां हरिः साक्षाच्छिवकाञ्च्यां शिवः स्वयम्।
अभेदादुभयोर्भक्त्या मुक्तिः करतले स्थिता।
विभेदजननात्पुंसां जायते कुत्सिता गतिः ॥ ४२ ॥
सकृद्दृष्ट्वा जगन्नाथं मार्कण्डेयह्रदे प्लुतः। विनाज्ञानेन योगेन न मातुः स्तनपोभवेत्
रोहिण्यामुदधौस्नात्वाइन्द्रद्युम्नह्रदेतथा। भुक्त्वानिवेदितंविष्णोर्वैकुण्ठेवसतिंलभेत्
दशयोजनविस्तीर्णं क्षेत्रं शङ्खोपरि स्थितम्। चतुर्भुजत्वमायान्तिकीटाअपिनसंशयः
कार्त्तिक्यां पुष्करे स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा सदक्षिणम्।
भोजयित्वा द्विजान्भक्त्या ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४६ ॥
सकृत्स्नात्वाह्रदे तस्मिन्यूपं दृष्ट्वासमाहितः। सर्वपापविनिर्मुक्तोजायते द्विजसत्तमः
षष्टिवर्ष सहस्राणि योगाभ्यासेन यत्फलम्।
सौकरे विधिवत्स्नात्वा पूजयित्वा हरिं शुचिः ॥ ४८ ॥
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति। तीर्थराजं महापुण्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् ॥
कामिनां सर्वजन्तूनामीप्सितं कर्मभिर्भवेत्।
वेण्यां स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कृत्वा माधवदर्शनम्।
भुक्त्वा पुण्यवतां भोगानन्ते माधवतां व्रजेत् ॥ ५० ॥
माघे मासि नरः स्नात्वा त्रिवेण्यां भक्तिभावितः।
बदरीकीर्तनात्पुण्यं तत्समाप्नोति मानवः ॥ ५१ ॥
दशाश्वमेधिकं तीर्थं दशयज्ञफलप्रदम्। संक्षेपात्कथितं पुत्र! किं भूयः श्रोतुमिच्छसि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्कन्द उवाच

वदर्य्याख्यं हरेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् । क्षेत्रस्य स्मरणादेव महापातकिनो नराः
विमुक्तकिल्विषाः सद्यो मरणान्मुक्तिभागिनः ॥ ५३ ॥
अन्यतीर्थे कृतं येन तपः परमदारुणम् । तत्समा वदरीयात्रा मनसाऽपि प्रजायते ॥
वहूनि सन्ति तीर्थानि दिवि भूमौ रसातले । वदरीसदृशं तीर्थं न भूतं नभविष्यति
अश्वमेधसहस्राणित्रायुभोज्येचयत्फलम् । क्षेत्रान्तरे विशालायांतत्फलंक्षणमात्रतः
कृते मुक्तिप्रदा प्रोक्ता त्रेतायां योगसिद्धिदा ।
विशाला द्वापरे प्रोक्ता कलौ वदरिकाश्रमः ॥ ५७ ॥
स्थूलसूक्ष्मशरीरंतुजीवस्य वसतिस्थलम् । तद्विनाशयति ज्ञानाद्विशालातेनकथ्यते
अमृतं स्रवते या हि वदरीतरुयोगतः । वदरी कथ्यते प्राज्ञैर्ऋषीणां यत्र सञ्चयः ॥
त्यजेत्सर्वाणि तीर्थानि काले काले युगे युगे ।
वदरीं भगवान्विष्णुर्न मुञ्चति कदाचन ॥ ६० ॥
सर्वतीर्थावगाहेन तपोयोगसमाधितः । तत्फलं प्राप्यते सम्यग्वदरीदर्शनाद्गुह॥६१
षष्टिवर्षसहस्राणि योगाभ्यासेन यत्फलम् । वाराणस्यां दिनैकेन तत्फलंवदरींगतौ
तीर्थानां वसतिर्यत्र देवानां वसतिस्तथा । ऋषीणां वसतिर्यत्र विशालातेनकथ्यते

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसम्वादे वदरिकाश्रमस्य
सर्वतीर्थाधिकत्वर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वितीयोऽध्यायः

अग्निकृतभगवत्स्तववर्णनम्

स्कन्द उवाच

कथमेतत्समुत्पन्नंकैर्वा क्षेत्रं निषेवितम् । कोवातस्याऽप्यधीशःस्यादेतद्विस्तरतोवद

शिव उवाच

अनादिसिद्धमेतत्तु यथा वेदा हरेस्तनूः । अधिष्ठाता हरिः साक्षान्नारदाद्यैर्निषेवितम्
पुराकृतयुगस्याऽऽदौ स्वीयां दुहितरंविधिः । रूपयौवनसम्पन्नांसतांयभितुमुद्यतः
तं दृष्ट्वा तादृशं रोषाच्छिरः खड्गेन पञ्चधा । चिच्छेदाऽहं कपालं तद्ब्रह्महत्यासमुद्यते
हस्तेकृत्वा जगामाऽऽशुतत्रतीर्थानिसेवितुम् । दिवि भूमौ चपातालेतपश्चरणपूर्वकम्
न गता ब्रह्महत्या मे कपालं तादृशं करे । तदा वैकुण्ठमगमं द्रष्टुं लक्ष्मीपतिं हरिम्
विनयावनतो भूत्वा नमस्कृत्य पुनः पुनः । सर्वमाख्यातवांस्तस्मैव्यसनं करुणात्मने
तस्योपदिष्टमादाय बदरीं समुपागतः । तत्क्षणाद्ब्रह्महत्या मे वेपमाना मुहुर्मुहुः ॥८॥
अन्तर्हितं कपालं तत्कराद्विगलितं मम । ततः प्रभृति तत्क्षेत्रं पार्वत्या सह सादरम्॥

तिष्ठामि तपआस्थाय ऋषीणां प्रीतिमावहन् ।
वाराणस्यां यथा प्रीतिः श्रीशैलशिखरे तथा ॥ १० ॥
कैलाशे शिवया सार्द्धं ततोऽनन्तगुणाधिका ।
अन्यत्रम रणान्मुक्तिः स्वधर्मविधिपूर्वकात् ॥ ११ ॥
बदरीदर्शनादेव मुक्तिः पुंसां करे स्थिता ।
हरेश्चरणसान्निध्यं यत्र वैश्वानरः स्वयम् ॥ १२ ॥

तत्रकेदाररूपेण मम लिङ्गं प्रतिष्ठितम् । केदारदर्शनात्स्पर्शादर्च्चनाद्भक्तिभावतः ॥
कोटिजन्मकृतं पापं भस्मीभवति तत्क्षणात् । कलामात्रेण तिष्ठामितत्रक्षेत्रेविशेषतः

कला पञ्चदशैवाऽत्र मूर्तिमध्ये ह्यवस्थितम् ॥ १५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

जितकृतान्तभयाः शिवयोगिनः कृतमृगाजिनकृत्तिसुवाससः ।
वरविभूतिजटान्वितभूषणाः स्वयमुपासत एव जटाधरम् ॥ १६ ॥
फलदलाम्बुसमीरणतोषिताः शिवमनोजितमृत्युपरिश्रमाः ।
गिरिवरस्थितनिर्जितमानसाः प्रसरनिर्म्मलबुद्धिमहोदयाः ॥ १७ ॥
कमलकोमलकान्तिमुखाम्बुजाः शिवकृपाजितनिर्भरवैरिणः ।
करधृताञ्जलिमौलिशिवेक्षणाः शिवमुपासत एव निशामुखे ॥ १८
करधृतजपमालाः शान्तिसन्तोषभाजः कृतनतिपरनित्यप्रार्थनाश्चन्द्रमौलौ
हरचरणसरोजध्यानविज्ञानमूर्तिव्यथितजनमनोजाः सर्वभावान्नितान्तम् ॥
वाराणस्यां मृतानां च तारकं ब्रह्मसञ्ज्ञकम् । जनानां पूजनात्तत्र ममलिङ्गस्य जायते
वह्नितीर्थं परिभ्राजद्भगवच्चरणान्तिके । केदाराख्यं महालिङ्गं दृष्ट्वा नो जन्मभाग्भवेत्

स्कन्द उवाच

कथं वैश्वानरः श्रीमान्सर्वलोकैककारणम् । बदरीमनुसन्तस्थौ तन्मे वद महामते !॥

शिव उवाच

पुरा समाजः समभूदृषीणामूर्ध्वरेतसाम् । गङ्गा भगवती यत्र कालिन्द्या सह सङ्गता
दशाश्वमेधिकं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । बभूव तत्र भगवान्हुतभुक्प्रश्रयानतः
ऋषीणामग्रतः स्थित्वा प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ २४ ॥

वैश्वानर उवाच

दृष्ट्वा दृष्ट्वै कदृग्ज्ञाना भवन्तो ब्रह्मवित्तमाः । दीनार्थे करुणापूर्णा हृदयार्द्रा दयालवः ॥
सर्वदुर्भक्षणोद्भूतपातकालिप्तचेतसः ।
कथं स्यान्निरयान्मुक्तिर्मम ब्रह्मविदुत्तमाः !॥ २६ ॥
सर्वेषामृषिवर्य्याणामाजगाम मुनीश्वरः । गङ्गाऽम्भसि समाप्लुत्यवाक्यंचेदमुवाच ह

व्यास उवाच

अस्त्येकः परमोपायो भवतः पापनिष्कृतौ । सर्वभक्षाख्यदोषस्य बदरीं शरणं श्रय
यत्राऽऽस्ते भगवान्साक्षाद्देवदेवो जनार्द्दनः । भक्तानामप्यभक्तानामघहा मधुसूदनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्र गङ्गाऽम्भसि स्नात्वाकृत्वा प्रदक्षिणांहरेः । दण्डवत्प्रणिपातेनसर्वपापक्षयो भवेत्
ततोव्यासमुखाच्छ्रुत्वा ऋषीणामनुवादतः । उत्तराभिमुखो वह्निर्गन्धमादनमाययौ

ततो बदरिकां प्राप्य स्नात्वा गङ्गाम्भसि स्वयम् ।
नारायणाश्रमं गत्वा नत्वा प्रोवाच भक्तिमान् ॥ ३२ ॥

अग्निरुवाच

विशुद्धविज्ञानघनं पुराणं सनातनं विश्वसृजां पतिं गुरुम् ।
अनेकमेकं जगदेकनाथं नमाम्यनन्ताश्रितशुद्धबुद्धिम् ॥ ३३ ॥
मायामयीं शक्तिमुपेत्य विश्वकर्त्तारमुद्दिश्य रजोपयुक्तम् ।
सत्त्वेन चाऽस्य स्थितिहेतुमुग्रमथो तमोभिर्ग्रसितारमीडे ॥ ३४ ॥
अविद्यया विश्वविमोहिताऽऽत्मा विद्यैकरूपं विततं त्रिलोक्याम् ।
विद्याश्रितत्वात्सकलज्ञमीशं त्वविद्यया जीवमहं प्रपद्ये ॥ ३५ ॥
भक्तेच्छयाऽऽविष्कृतदेहयोगमाभोगभोगार्पितयोगयोगम् ।
कौशेयपीताम्बरजुष्टशक्तिं विचित्रशक्त्यष्टमयेष्टमीडे ॥ ३६ ॥
अथ प्रसन्नो भगवांस्तुतः सर्वहृदिस्थितः ।
प्रोवाच मधुरं वाक्यं पावकं पावनार्थिनम् ॥ ३७ ॥

श्रीनारायण उवाच

वरं वरय भद्रन्ते वरदोऽहमुपागतः । स्तवेनाऽनेन तुष्टोऽस्मि विनयेन तवाऽनघ ! ॥

अग्निरुवाच

ज्ञातं भगवता सर्वं यदर्थमहमागतः । तथाऽपि कथयाम्येतदीश्वराज्ञानुपालनम् ॥ ३८
सर्वभक्षो भवाम्येव निष्कृतिस्तु कथम्भवेत् । अत्यन्तभयसम्पत्ति रेतस्माज्जायतेमम

श्रीनारायण उवाच

क्षेत्रदर्शनमात्रेण प्राणिनां नास्तिपातकम् । मत्प्रसादात्पातकंतुत्वयिमाऽस्तुकदाचन

ततः प्रभृति भूतात्मा पावकः सर्वतो भृशम् ।
कलयाऽवस्थितश्चाऽत्र सर्वदोषविवर्जितः ॥ ४२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

य एतत्प्रातरुत्थायश्शृणोति श्रावयेच्छुचिः । अग्नितीर्थकृतस्नानंफलम्प्राप्नोत्यसंशयम्

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीबदरिकाश्रममाहात्म्येऽग्निकृतभगवत्स्तुतिवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

अग्नितीर्थनारदशिलामार्कण्डेयशिलामाहात्म्यवर्णनम्

स्कन्द उवाच

भगवन्सर्वभूतेषु सर्वधर्मविशारद ! । अग्नितीर्थस्य माहात्म्यं कृपया वद मे पितः !॥

शिव उवाच

अतिगुह्यतमं तीर्थं सर्वतीर्थनिषेवितम् । संक्षेपात्कथयाम्येतत्तवाऽऽदरवशादहम् ॥२

महापातकिनोयेचअतिपातकिनस्तथा । स्नानमात्रेण शुद्ध्यन्तिविनाऽऽयासेन पुत्रक!

प्रायश्चित्तेनयत्पापंनगच्छेन्मरणान्तिकम् । स्नानमात्रेणतीर्थस्यपावकस्यविशुद्ध्यति

अत्यन्तमलसम्बद्धं यथाशुद्ध्यति हाटकम् । तथाग्नितीर्थमासाद्यदेहीपापैर्विशुद्ध्यति

कुशाग्रेणोदबिन्दुं च पीत्वा वर्षत्रयं नरः । अन्यक्षेत्रे तपः कृत्वा तदत्र स्नानमात्रतः

ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽस्मिन्यथाविभवसम्भवैः । दरिद्रताकुलेतेषांनकदाचित्प्रजायते

उपवासेन यः प्राणान्वह्नितीर्थे त्यजेन्नरः । स भित्त्वासूर्यलोकादीन्विष्णुलोकंप्रपद्यते

चान्द्रायणसहस्रैस्तु कृच्छ्रैःकोटिभिरेवच । यत्फलंलभतेमर्त्यस्तत्स्नानाद्वह्नितीर्थतः

पञ्चधा ये प्रकुर्वन्ति पापमस्मिन्षडानन !। जपेन पवनायामैर्विशुद्धिरिति मे मतिः ॥

ज्ञानेन मोहवशतः पापं कुर्वन्ति येऽधमाः । पैशाचीं योनिमायान्ति यावदिन्द्राश्चतुर्दश

अनाश्रमी चाश्रमी वा यावद्देहस्य धारणम् । न तीर्थे पावकेकुर्यात्पातकंबुद्धिपूर्वकम्

स्नानं दानं जपो होमः सन्ध्या देवार्चनं तथा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अत्राऽनन्तगुणं प्रोक्तमन्यतीर्थात्षडानन !॥ १३ ॥

बहूनि सन्ति तीर्थानि पावनानि महान्त्यपि । वह्नितीर्थसमं तीर्थं नभूतंनभविष्यति

न ब्रह्मा न शिवःशेषोन देवानचतापसाः । शक्नुवन्ति फलं नाऽलंवक्तुंपावकतीर्थजम्

किं तेषां बहुभिर्यज्ञैःकिं दानैर्नियमैर्यमैः । येषांपावकतीर्थेऽस्मिन्स्नानंदशदिनम्भवेत्

उपवासेन यः प्राणान्वह्नितीर्थे जयेन्नरः ।

उपवासत्रयं कृत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ।

नरः पावकतीर्थेऽस्मिन् स भवेत्पावकोपमः ॥ १७ ॥

शिलापञ्चकमध्यस्थं सान्निध्यं नित्यता हरेः । तत्रैव पावकं तीर्थं सर्वपापप्रणाशनम्

स्कन्द उवाच

कथंतत्र शिलाःपञ्च केन वा तत्र निर्मिताः । किंपुण्यंकिंफलंतासांवक्तुमर्हस्यशेषतः?

शिव उवाच

नारदी नारसिंही च वाराही गारुडी तथा ।

मार्कण्डेयीति विख्याताः शिलाः सर्वार्थसिद्धिदाः ॥२० ॥

नारदो भगवांस्तेपे तपः परमदारुणम् । दर्शनार्थं महाविष्णोःशिलायांवायुभोजनः

षष्टिवर्षसहस्राणिशिलायांवृक्षवृत्तिमान् । तदाऽसौभगवान्विष्णुस्तत्रब्राह्मणरूपधृक्

जगाम पुरतस्तस्य कृपया मुनिसत्तमम् । उवाच वचनं चारु किमिति क्लिश्यते ह्यृषे

किं वा तवेप्सितं ब्रूहि तपसा क्षीणकल्मष !॥

नारद उवाच

को भवान्विजनेऽरण्ये ममानुग्रहतत्परः । मनःप्रसन्नतामेति दर्शनात्ते द्विजोत्तम !॥२४

इत्युक्तो नारदेनाऽसौ शङ्खचक्रगदाधरः । पीताम्बरलसत्पद्मवनमालाविभूषणः ॥२५

श्रीवत्सकौस्तुभभ्राजत्कमलाविमलालयः ।

सुनन्दनप्रमुख्यैः स स्तूयमानो जनार्द्दनः ॥ २६ ॥

दर्शयामास रूपं स्वं नारदाय कृपार्दितः । तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय तनुं प्राण इवाऽऽगतः

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा नमस्कृत्य पुनः पुनः । तुष्टाव प्रणतो भूत्वा जगतामीश्वरेश्वरम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नारद उवाच

यः सर्वसाक्षी जगतामधीश्वरो भक्तेच्छया जातशरीरसम्पदः ।
कृपामहाम्भोनिधिराश्रितानां प्रसीदतां पावनदिव्यमूर्तिः ॥ २९ ॥
हिताय लोकस्य सतां पुनर्मनः सुतोषणायाऽचिरमुत्कलादिभिः ।
प्रसन्नलीलाहसितावलोकनः प्रसीदतां सत्त्वनिकायमूर्तिमान् ॥ ३० ॥
कन्दर्पलावण्यविलाससुन्दरः प्रसन्नगम्भीरगिरेन्दिरोत्सवः ।
स्वमाश्रितानां वरकल्पपादपः प्रसीदतां दीनदयार्द्रमानसः ॥ ३१ ॥
यदङ्घ्रिपद्मार्चननिर्मलान्तरा ज्ञानासिना शातितबन्धहेतवः ।
विन्दन्ति यद्ब्रह्मसुखं गतक्लमाः प्रसीदतां दीनदयार्द्र मानसः ॥ ३२ ॥
संसारवाराब्धिधिबद्धसेतुर्यः सृष्टिपालान्तविधानहेतुः ।
उपान्तनामा गुणलब्धमूर्तिः प्रसीदतां ब्रह्मसुखानुभूतिः ॥ ३३ ॥
य इन्द्रियाधिष्ठितभूतसूक्ष्माद्विकासहेतुर्द्युतिमद्वरिष्ठः ।
जीवात्मतां गच्छति मायया स्वया स एक ईशो भगवन्प्रसीदताम् ॥ ३४ ॥
स्वद्रुग्गुणैर्येन विलिप्यते महान्गुणाश्रयं येन च पाञ्चभौतिकम् ।
एकोऽपि नानागुणसम्प्रयुक्तः प्रसीदतां दीनदयालुवर्यः ॥ ३५ ॥
यस्याऽनुवर्तिनो देवा विपदां पदमम्बुधिम् ।
कृत्वा वत्सपदं स्वर्गे निरातङ्का वसन्ति हि ॥ ३६ ॥
नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायाऽनिरुद्धाय सर्वभूतात्मने नमः ३७
अद्य मे जीवितं धन्यमद्य मे सफलं तपः । अद्य मे सफलं ज्ञानं दर्शनात्ते जनार्दन !॥

श्रीभगवानुवाच

तुष्टोऽहं तपसाऽनेन स्तोत्रेणतव नारद !। त्वत्तोभक्तो न मे कश्चित्त्रिषुलोकेषु विद्यते
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहं तवाग्रतः । मद्दर्शनात्ते कामः स्यात्संसिद्धो विद्धि नारद!

नारद उवाच

वरदो यदिमे देव! वरार्हो यदिवाऽप्यहम् । भक्तिं तवपदाम्भोजेनिश्चलांदेहिमेविभो!

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मच्छिलासन्निधानं च नत्याज्यंतेकदाचन । मत्तीर्थदर्शनात्स्पर्शात्स्नानादाचमनात्तथा
देहैर्न युज्यते देहस्तृतीयस्तु वरो मम ॥ ४२ ॥

श्रीभगवानुवाच

एवमस्तु तव स्नेहात्तव तीर्थे वसाम्यहम् । चराचराणां जन्तूनां विदेहाय न संशयः
एवमुक्त्वा हरिः साक्षात्तत्रैवाऽन्तरधीयत । नारदोऽपिमहातेजादिनानि कतिचित्सह
बदरीमाधसन्हृष्टो ययौ मधुपुरीं ततः ॥ ४४ ॥

स्कन्द उवाच

मार्कण्डेयशिलायास्तुमहिमानंवदस्वमे । किंपुण्यंकिंफलंतस्याः सञ्ज्ञाचतादृशीकथम्

शिव उवाच

पुरा त्रेतायुगस्यान्ते मृकण्डुतनयो महान् । स्वल्पायुषं निजं ज्ञात्वाजजापपरमंजपम्
द्वादशाक्षरमन्त्रेण पूजितो हरिरव्ययः । सप्तकल्पायुषं ज्ञात्वा तत्रैवाऽन्तरतो ययौ
मार्कण्डेयस्ततः श्रुत्वातीर्थाटनपरिश्रमम् । दर्शनं नारदस्याऽऽसीन्मथुरायां षडानन!
पूजितो वन्दितस्तेन नारदो मुनिसत्तमः । कथयामास माहात्म्यं बदर्या यत्र केशवः

नारद उवाच

किमिति क्लिश्यते साधोतीर्थाटनपरिश्रमैः । बदर्याख्यं महाक्षेत्रंसान्निध्यं नित्यदाहरेः
तत्र याहि यत्र साक्षाद्धरिं पश्यसि चक्षुषा ।
तच्छ्रुत्वा विस्मयोपेतो विशालामाययावृषिः ॥ ५० ॥
स्नात्वा शिलामुपविशञ्जजापाऽष्टाक्षरं परम् । ततः प्रसन्नोभगवांस्त्रिरात्र्यन्ते जनार्दनः
शङ्खचक्रगदापद्मवनमालाविभूषणम् । तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रेमगद्गदया गिरा ॥
तुष्टाव प्रणतो भूत्वा मार्कण्डेयो जनार्दनम् ॥ ५३ ॥

मार्कण्डेय उवाच

अशाश्वते च संसारे सारे ते चरणाम्बुजे । समुद्धारः कथं नृणां त्राहि मां परमेश्वर!
तापत्रयपरिश्रान्तमनेकाज्ञानजृम्भितम् । संसारकुहरे भ्रान्तं त्राहि मां कृपयाऽच्युत!
अनेकयोनियन्त्रेषु निःसृतेस्तनुवेदनाम् । गर्भवासकृतां प्राप्तं त्राहि मां करुणाम्बुधे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कृमिभक्षितसर्वाङ्गं क्षुत्पिपासाकुलं च हि । आन्त्रमालाकुले गर्भे त्राहि मां मधुसूदन!

अमेध्यादिभिरालिप्तं निश्चेष्टश्रममाऽऽकुलम् ।

स्मरन्तं निजकर्मोत्थं त्राहि मां मधुसूदन !॥ ५८ ॥

वचनादाननिःश्वासाशक्तं भयमुपागतम् । गर्भवासमहादुःखं त्राहि मां मधुसूदन ! ॥

जरामरणबाल्यादिदुःखसंसारपीडितम् । दुःखाब्धौ सुखबुद्धिंमांकृपासिन्धोप्रपालय

कदचित्कृमितां प्राप्तं कदाचित्स्वेदजन्मिताम् ।

कदाचिदुद्भिज्जत्वं च कदाचिन्नरतां गतम् ॥ ६१ ॥

सर्वयोनिसमापन्नं विपन्नं विगतप्रभम् । अनाथं त्वां समापन्नं त्राहिमांकृपयाऽच्युत

एवं स्तुतस्ततः कृष्णो मार्कण्डेयेनधीमता । प्रीतस्तमाह विप्रर्षे!वरं मे व्रियतामिति

श्रीमार्कण्डेय उवाच

यदि तुष्टो भवान्मह्यं भगवन्दीनवत्सल । निश्चलां देहि मे भक्तिं पूजायांदर्शने तव

शिलायां तव सान्निध्यमेष एव वरो मम ॥ ६४ ॥

सूत उवाच

तथेत्युक्त्वामहाविष्णुर्ययावन्तर्हितं द्विज !। मार्कण्डेयस्ततस्तुष्टोजगामपितुराश्रमम्

उपस्थानमिदं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्यो गोविन्देलभतेगतिम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे शिवकार्त्तिकेयसम्वादेअग्नितीर्थनारदशिलामार्कण्डेयशिलामाहात्म्य-वर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्थोऽध्यायः

गरुडशिलावाराहीशिलानारसिंहीशिलामाहात्म्यवर्णनम्

स्कन्द उवाच

वैनतेयशिलायास्तुमाहात्म्यं वद मेपितः !। किंपुण्यंकिंफलंचास्यअनुभावंचकिंभवेत्

शिव उवाच

कश्यपाद्विनतागर्भे महाबलपराक्रमौ । गरुडारुणौ प्रजातौ द्वावरुणः सूर्यसारथिः ॥२

बदर्य्या दक्षिणे भागे गन्धमादनश्रृङ्गके । गरुडस्तप आतेपे हरिवाहनकाम्यया ॥ ३ ॥

फलमूलजलाहारो निर्द्वन्द्वो जपताम्बरः । पदैकेनोपसङ्क्रम्य भुवि जेपे निरामयः ॥ ४

त्रिंशद्वर्षसहस्राणि हरिदर्शन लालसः । ततस्तु भगवान्साक्षात्पीतवासा निजायुधः

आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशीन्दुरिव पुष्कलः ।

उवाच वचनं सम्यङ् मेघगम्भीरनिस्वनः ॥ ६ ॥

तथापि न बहिर्वृत्तिर्दध्मौ दरवरं ततः । तथापि न बहिर्वृत्तिर्गरुडस्य महात्मनः ॥

ततः प्रविश्य भगवानन्तरं पवनक्रमात् । बहिरुन्मुखतां चैव रचयन्बहिराबभौ ॥८॥

भगवन्तं हरिं दृष्ट्वा गरुडो गतसाध्वसः । पुलकाङ्कितसर्वाङ्गस्तुष्टाव विहिताञ्जलिः

गरुड उवाच

जयजयत्रिभुवनजनमनोभवनविदलितावगुणसकलगीर्वाणवन्दितचरणकमलयुगल-परिमलवहलरिपुवनविभञ्जन विद्योतमान सकलसुरासुरमुकुटकोटिविलसितनिज-पीठकमल निरसितनिजजनहृदयतिमिरपटलबहल हिमकर इवत्रिविधसन्तापसन्दो-हहरणचरण जगदुदयस्थितिलयविलासविलसितत्रिविधमूर्तिकीर्तिविस्फूर्जितजग-दुदयसन्दोह दिनकर इव निजजनमानससरोजषट्पदविदितसकलवेदविद्योतमान-मानस निजजनमुनिजनवन्दितपदनखनीरपवित्रीकृतगीर्वाणमुनिमानसवन्दितच रण

रजः प्रसादसारभूत! जगतामधीश ! नमस्ते नमस्ते ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अपि च

अष्टशक्तिसहितो वनमाली पीतचैलकुसुमावलिशोभः ।
पङ्कजाकरविराजितपादः पातु मामवहितेन्द्रियवर्गः ॥ ११ ॥
भक्तहृत्कमलराजितमूर्तिर्दुष्टदैत्यदलनोत्थितकीर्तिः ।
बद्धसेतुरविताश्रितलोकः पातु मामनुदिनं भुवनेशः ॥ १२ ॥
स्थिरचलत्रिविधतापहिमांशुर्भासमानतरणिप्रतिभासः ।
एक एव बहुधा कृतवेषो माययाऽवतु महामतिरीशः ॥ १३ ॥
भक्तचिन्तनकृते कृतरूपः शैशवेन बहुशासितभूपः ।
वेदमार्ग उरुधाहितकारी रीतिरीशितुरियं गुणशाली ॥ १४ ॥
यज्ञभुग्वृदयबन्धनधारी विश्वमूर्तिरबलांशुकहारी ।
पालनेऽपि महताम्बहुदेहो रास एष तनुमानवतान्नः ॥ १५ ॥
प्रेमभक्तिपुरुषैरुपलभ्यः पूरुषः कृतसमस्तनिवासः ।
दास्यवृन्दहृषितो निजदासः प्रेक्षणैककरुणोऽवतु विश्वम् ॥ १६ ॥
कण्ठलम्बिततरक्षुनखाग्रकृष्टगोपरमणीकुचभारः ।
लीलया युवतिभिः कृतवेषः शेष एष भवतादुपशान्त्यै ॥ १७ ॥
दण्डपाणिरयमेव जनानां शासितात्मनियमोक्तहितानाम् ।
पावनाय महतामनुशाली विश्वदुःखशमनो भवतान्नः ॥ १८ ॥

एवं स्तुतस्ततः साक्षाद्गरुडेन महात्मना । पूजार्थमाजुहावैनां गङ्गां त्रिपथगामिनीम्
ततः पञ्चमुखी साक्षादाविरासीन्नगोपरि । तेनोदकेन पादार्घं चकार विनतासुतः ॥
व्रियताम्वर इत्युक्तो गरुडो हरिणा ततः । तवैकवाहनः श्रीमान्बलवीर्यपराक्रमः ॥
अजेयो देवदैत्यानां स्यामहं ते प्रसादतः ॥ २१ ॥
इयं मन्नामविख्यातासर्वपापहराशिला । एतस्याःस्मरणात्पुंसांविषव्याधिर्नजायताम्
एवमुक्त्वा ततस्तूष्णीं बभूव विनतासुतः ।
ओमित्युक्त्वा ततो विष्णुरुवाचेदं वचो हितम् ॥ २३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

बदरीं त्वं प्रयाहीति नारदेन निषेविताम् । स्नानं नारदतीर्थादावुपवासत्रयं शुचिः ॥
कृत्वा मद्दर्शनं तत्र सुलभं ते भविष्यति ॥ २४ ॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विष्णुस्तडित्सौदामनी यथा ।
गरुडस्तु ततः शीघ्रमागत्य बदरीं मुदा ॥ २५ ॥
वह्नितीर्थं समासाद्य शिलामाश्रित्यतत्परः । स्नात्वा नारदतीर्थेषु व्रतचर्यामथाकरोत्
ततस्तु नारदे तीर्थे दृष्ट्वा भगवतः स्थितिम् । नमस्कृत्य विधानेन तदाज्ञातः पुरंययौ
ततः प्रभृति त्रैलोक्ये गारुडीति शिलोच्यते ॥ २८ ॥

स्कन्द उवाच

वाराह्यावदमाहात्म्यंकीदृशंहीश्वरेश्वर । किंपुण्यंकिं फलंतस्या अभिधानंतथाकथम्

शिव उवाच

रसातलात्समुद्धृत्य महीं दैवतवैरिणम् । हिरण्याक्षं रणे हत्वा बदरीं समुपागतः ॥
आकल्पान्तंमहादेवोयोगधारणयास्थितः । बदर्यांसौष्ठवादेव विदधे स्थितिमात्मनः
शिलारूपेण भगवान्स्थितिं तत्र चकारह । तत्रगत्वा तु मनुजः स्नात्वागङ्गाजलेऽमले
दानं दत्त्वा स्वशक्त्या वै गङ्गाम्भःशान्तमानसः ।
अहोरात्रे स्थितो भूत्वा जपेदेकाग्रमानसः ॥ ३३ ॥
शिलायान्देवदृष्टिश्च तस्य पुंसः प्रजायते । बहुना किमिहोक्तेन यद्यदिष्यति साधकः॥
तत्तस्य सिध्यति क्षिप्रं यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥ ३५ ॥

स्कन्द उवाच

नारसिंही शिलायास्तु माहात्म्यंवद मे प्रभो । त्वत्प्रसादान्महादेवदुर्लभंश्रुतवानहम्

शिव उवाच

हिरण्यकशिपुं हत्वा नखाग्रेणैव लीलया । क्रोधाग्निना प्रदीप्ताङ्गः प्रलयानलसन्निभः
तदा देवै समागत्यस्थित्वादूरेदयालुभिः । स्तुतोऽसौ भगवान्देवोलीलयाधृतविग्रहः
तदा प्रसन्नो हरिरुग्रविक्रमः स्वतेजसा व्याप्तसुरासुरोत्तमः ।
उवाच मत्तो वरमावृणीध्वं गीर्वाणनिर्वाणसुखैकहेतुम् ॥ ३६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तदा सुराणामधिपः स्वयंभूरुवाच वाक्यं स्मितशोभिताननः ।
रूपं तवाऽत्युग्रमशेषदेहिनां भयावहं संहर नारसिंह !॥ ४० ॥
अनेकधैतद्विधिवद्विधाय निधाय शैलादिषु दिव्यमूर्तिम् ।
उवाच किं वः प्रकरोमि कृत्यमहं प्रसन्नस्त्रिदशाः परन्तपाः ॥ ४१ ॥
ततोऽमरा ऊचुरनेन चैव रूपेण संक्षोभितविश्वमूर्ते !।
प्रशान्तमन्तःसुखहेतुबन्धि चतुर्भजत्वं वरमीप्सितं नः ॥ ४२ ॥
ततो हरिर्वीक्ष्य निरीक्षणेन दिव्येन विश्वं प्रययौ विशालाम् ।
गङ्गाजले क्रीडति विष्टचेताः सुरासुरेभ्यो भगवानुवाच ॥ ४३ ॥
ततोऽमराः शान्तभया अथैनं निरीक्ष्य देवं जलमध्यसंस्थम् ।
नत्वा परिक्रम्य तदा समाययुर्निरूढभावाः स्वपुरं ततः क्रमात् ॥ ४४ ॥
ततः समस्ता ऋषयस्तपोधनाः समाययुर्भक्तिभरावनम्राः ।
नृसिंहमत्यद्भुतविक्रमं हरिं समीडिरे बद्धकरा वचोभिः ॥ ४५ ॥

ऋषय ऊचुः

नमो नमस्ते जगतामधीश! विश्वेश! विश्वाभय! विश्वमूर्ते !।
कृपाम्बुराशे भजनीयतीर्थपादाम्बुज! श्रीश दयाम्बिधेहि ॥ ४६ ॥
एकोऽसि नाना निजमायया स्वया घटे पयो यद्वदुपाधिभिन्नम् ।
भक्तेच्छयोपात्तविचित्रविग्रह! प्रसीद विश्वानन! विश्वभावन !॥ ४७ ॥
ततः प्रसन्नो भगवान्नृसिंहः सिंहविक्रमः । उवाच वचनञ्चारु वरं मे व्रियतामिति ॥

ऋषय ऊचुः

यदिप्रसन्नोभगवान्कृपयाजगताम्पते । विशालान परित्याज्यावरोऽस्माकमभीप्सितः
एवमस्तु ततः सर्वे स्वाश्रमं ह्यृषयोययुः ।
नृसिंहोऽपि शिलारूपी जलक्रीडापरोऽभवत् ॥ ५० ॥
उपवासत्रयं कृत्वा जपध्यानपरायणः । नृसिंहरूपिणं साक्षात्पश्यत्येव न संशयः ॥
य एतच्छ्रद्धया मर्त्यः शृणोति श्रावयञ्छुचिः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुण्ठे वसतिं लभेत् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसम्वादे गरुडशिला-
वाराहीशिलानारसिंहीशिलामाहात्म्यवर्णनं नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

———

पञ्चमोऽध्यायः

भगवतोविष्णोःपूजादर्शनादिविषयेविधिवर्णनम्

स्कन्द उवाच

किमर्थं भगवांस्तत्रवसतिश्रद्धयापुनः । किं पुण्यं किं फलं तस्य दर्शनस्पर्शनादिभिः
नैवेद्यभक्षणंचाऽपि महापूजाकृतेस्तथा । प्रदक्षिणस्य च फलं ब्रूहि मे कृपया पितः!॥

शिव उवाच

पुरा कृतयुगस्यादौ सर्वभूतहिताय च । मूर्तिमान्भगवांस्तत्र तपोयोगसमाश्रितः ॥
त्रेतायुगे ह्यृषिगणैर्योगाभ्यासैकतत्परः । द्वापरे समनुप्राप्ते ज्ञाननिष्ठो हि दुर्लभः ॥४॥
ऋषीणां देवतानां च दुर्दर्शो भगवानभूत् । ततो ह्यृषिगणा देवा अलभ्यभगवद्गतिम्
स्वायम्भुवं पदं याता विस्मयाकुलचेतसः । तत्र गत्वा नमस्कृत्य ऊचुर्लोकेश्वरंमुदा
बृहस्पतिं पुरस्कृत्य ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः

नमस्ते सर्वलोकानामाश्रयः शरणार्तिहा । वृत्तिदः करुणापूर्णः पितामह सुरेश्वर ॥
निवेदनीया विपदः समुद्धर्ता पिताऽसि नः ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच

किमर्थमागता यूयं विस्मयाकुलमानसाः । मिलिताऋषिभिःसाकंब्रूतागमनकारणम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

देवा ऊचुः

द्वापरे समनुप्राप्ते विशालायां विशालधीः । भगवान्दृश्यते नैव तत्र किं कारणं वद ॥

विशाला किं परित्यक्ता ततो वा क्व गतः स्वयम् ।
अपराधादुताऽस्माकं कथं चाऽसौ प्रसीदति ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच

नाहमेतद्विजानामिश्रुतं चाऽद्य मुखाद्धि वः । को हेतुर्दृक्पथातीतोभगवान्भवतांसुराः

आगच्छत वयं यामस्तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ ११ ॥

इत्युक्तास्ते पुरोधाय ब्रह्माणं त्रिदिवौकसः । ययुः क्षीराम्बुधेस्तीरमृग्वयश्चतपोधनाः

तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाकपिम् । गीर्भिश्चित्रपदार्थाभिस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ॥

ब्रह्मोवाच

नमस्ते पुरुषाध्यक्ष ! सर्वभूतगुहाशय !। वासुदेवाऽखिलाधार! जगद्धेतो! जगन्मय !

त्वमेव सर्वभूतानां हेतुः पतिरुताऽऽश्रयः । मायाशक्तिमुपाश्रित्य विचरस्येकसुन्दर!

एको नानायते योऽसौ नटवज्जायतेऽव्ययः । व्यापकोऽपिकृपालुत्वाद्भक्तहृत्पद्मषट्पदः

ददाति विविधानन्दं तं वन्दे जगताम्पतिम् ॥ १६ ॥

देवा ऊचुः

विपद्धान्ते हुतभुग्जनानां गृहीतसत्त्वस्त्रिदशावनीशः ।
चराचरात्मा भगवाननन्ते कृपाकटाक्षैरवलोकतां नः ॥ १७ ॥

सकृद्यन्नामपीयूषरसपानपरः पुमान् । निःश्रेयसं तृणमिव मन्यते तं हरिं भजे ॥ १८॥

अविद्याप्रतिबिम्बत्वाज्जीवभावमुपागतः ।
विज्ञत्वादुपशान्तात्मा स पुनातु जगत्त्रयम् ॥ १६ ॥

गन्धर्वा ऊचुः

पिबन्ति ये हरेः पदाम्बुसङ्गलेशतः पयः पयो न ते पुनःपुनः पिबन्ति मातुरङ्कतः
प्रसङ्गतो यदाऽभिधासुधां निपीय मानवा,
मृताऽमृतं व्रजन्त्यधो न जातु यान्त्यशङ्किताः ॥ २० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततःस्तुतोहरिःसाक्षात्सिन्धोरुत्थायचाऽब्रवीत् । अलक्षितोऽपरैर्ब्रह्मापरंतद्वेदनापरः
ब्रह्मा तदुपधार्याऽथ नत्वा तस्मै दिवौकसः । बोधयामाससकलं सुराःशृणुतत्सादरम्
अन्तर्हितोऽसौ भगवान्दृष्ट्वा लोकान्कुमेधसः । श्रुत्वेत्थंवचनंतस्य सर्वेदेवादिवंययुः

ततोऽहं यतिरूपेण तीर्थान्नारदसञ्ज्ञकात् ।
उद्धृत्य स्थापयिष्यामि हरिं लोकहितेच्छया ॥ २४ ॥

यस्य दर्शनमात्रेण पातकानि महान्त्यपि । विलीयन्ते क्षणादेव सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव
धर्माधर्मान्विजित्याऽथबदरीशंविभंहरिम् । दृष्ट्वामुक्तिमुपायान्तिविनाऽऽयासंषडानन
त्यक्तप्रायाणि तीर्थानि हरिणा कलिकालतः । बदरींसमनुप्राप्यसाक्षादेवाऽवतिष्ठते
कलिकालमनुप्राप्य मुक्तिर्येषामभीप्सिता । द्रष्टव्या बदरीतैस्तुहित्वातीर्थान्यशेषतः
विना ज्ञानेन योगेन तीर्थाटनपरिश्रमैः । एकेन जन्मना जन्तुः कैवल्यं पदमश्नुते ॥
जन्मान्तरसहस्रैस्तुयेनचाऽऽराधितो हरिः । स गच्छेद्बदरींद्रष्टुं यत्र जन्तुर्नशोचति
बदरीबदरीत्युक्त्वा प्रसङ्गान्मनुजोत्तमः । संसारतिमिराबाधे दीपमुज्ज्वालयत्यसौ
यथा दीपावलोकेन तमोबाधा न जायते । तथैव बदरीं दृष्ट्वा पुंसो मृत्युभयं कुतः ॥
दर्शनाद्यस्य पापानि रुदन्त्यव्याहतानि च । मुक्तिमार्गमुपालक्ष्य तं वन्दे बदरीपतिम्
सशैलकानना भूमिर्दशधा दक्षिणीकृता । हरेः प्रदक्षिणं तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥ ३४॥
अश्वमेधे तु यत्पुण्यं वाजपेयशतेन च । हरेः प्रदक्षिणातद्वद्बदर्यां तत्पदे पदे ॥३५॥
चतुर्मासे तु यत्पुण्यं ब्रह्माण्डदानतस्तथा । हरेः प्रदक्षिणं तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥३६
अतिकृच्छ्रैर्महाकृच्छ्रैश्छान्दसैः सुकृतं भवेत् । हरेः प्रदक्षिणं तद्वद्बदर्यां तत्पदेपदे ॥
बदर्यां विष्णुनैवेद्यं सिक्थमात्रं षडानन !। अशनाच्छोधयेत्पापंतुपावकिरिव काञ्चनम्
यदन्नं भगवानत्ति ऋषिभिर्नारदादिभिः । तत्सत्त्वशुद्धये सर्वैर्भोक्तव्यमविचारितम्

अमरा अपि यन्नूनं व्याजेनेच्छन्ति सर्वतः ।
भोक्तुं बदरिकां विष्णोर्नैवेद्यं यान्ति तत्पराः ॥ ४० ॥

भोजनानन्तरं विष्णोः प्रगच्छन्तिस्वमालयम् । प्रह्लादप्रमुखाभक्ताःप्रविशन्तिहरेःपदम्
बाल्ययौवनवार्द्धक्ये यत्पापं ज्ञानतः कृतम् । नैवेद्यभक्षणाद्विष्णोर्बदर्यां तद्विलीयते

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्राणान्तं यस्य पापस्य प्रायश्चित्तं प्रकीर्तितम् ।
विष्णोर्निवेदितं भुक्त्वा बदर्य्यां तन्निवर्त्तते ॥ ४३ ॥

तीर्थान्तरेषु यत्नेन मुक्तिं गच्छति मानवः । नैवेद्यभक्षणाद्विष्णोःसालोक्यंलभतेनरः
हृदि रूपं मुखे नाम नैवेद्यमुदरे हरेः । पादोदकं सनिर्माल्यं मस्तके यस्य सोऽच्युतः
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । नैवेद्यभक्षणाद्विष्णोर्बदर्य्यांयान्ति सङ्क्षयम्
बदरीसदृशं क्षेत्रं नैवेद्यसदृशं वसु । नारदीयसमं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥ ४७ ॥
बदरी यत्नतो गम्या भोक्तव्यं तन्निवेदितम् । द्रष्टव्योभगवान्वह्नितीर्थेस्नानंसुदुर्लभम्

पृथिव्यां यानि तीर्थानि व्रतानि नियमास्तथा ।
पादोदकं विशालायां पावनं पुरतो भवेत् ॥ ४६ ॥

किं तस्य दानैस्तपसा तीर्थाटनपरिश्रमैः । बदर्यां विष्णुपादोदबिन्दुमात्रं लभेद्यदि
प्रायश्चित्तानि जल्पन्ति तावदेव षडानन !। यावन्नलभ्यते विष्णोर्बदर्यां चरणोदकम्
अनायासेनयेषां वाञ्छामुक्तिपथेनृणाम् । कर्त्तव्यं तैः प्रयत्नेन विष्णोर्नैवेद्यभक्षणम्
ये नराःप्रतिगृह्णन्ति पापाः संसारभागिनः । यात्राकृतं फलं तेषां न कदाचित्प्रजायते
नैवेद्यनिन्दनाद्विष्णोर्निन्द्यन्ते ते तमोगताः । नैवेद्यभक्षणात्सत्त्वशुद्धिरेवन संशयः
नैवेद्यं स्वयमानीय ब्राह्मणान्भोजयन्ति ये । तुलापुरुषदानेन किं फलं ते कृतार्थिनः ॥
कुरुक्षेत्रं समासाद्य राहुग्रस्ते दिवाकरे । महादानेन यत्पुण्यं बदर्यां ग्रासमात्रतः ॥
बदरीक्षेत्रमासाद्य ग्रासमात्रं प्रयत्नतः । उपायोऽयं महांस्तत्र बदर्यां हरितोषणे ।

यतिभ्यो भोजनाद्विष्णोरपराध्यपि वल्लभः ॥ ५७ ॥

न विष्णोः सदृशो देवो न विशालासमापुरी । न भिक्षुसदृशंपात्रमृषितीर्थसमंन हि
चातुर्मास्यंप्रकुर्वन्ति ये नराःपुण्यशालिनः । तेषां पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपिनशक्यते
भिक्षुकाणांफलावाप्तिर्विशेषादिहकीर्त्यते । वेदान्तश्रवणात्पुण्यंदशधायत्प्रकीर्तितम्
बदरीदृष्टिमात्रेण भिक्षुकाणां तदिष्यते । चातुर्मास्ये विशेषेण कैवल्यफलभागिनः
न्यासिनो बदरीस्थाने विनायासेन पुत्रक ! । येमूर्खाजाड्यमापन्नादम्भकाषायवाससः
बदरीदर्शनात्तेषां मुक्तिः करतले स्थिता ॥ ६२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ज्ञानिनोऽज्ञानिनोवापिन्यासिनोनियतव्रताः। द्रष्टव्याबद्रीतैस्तुफलानिसमभीप्सुभिः
श्रुत्वाऽध्यायमिमं पुण्यं प्रसङ्गेनाऽपिमानवः। सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णुलोकेमहीयते

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसम्वादे तद्धाममाहात्म्यवर्णनं-नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

ससरस्वतीसरिद्वर्णनम्वसुधारामाहात्म्यकथनम्

स्कन्द उवाच

कराद्विगलितं यत्र कपालं ते महेश्वर !। तस्य तीर्थस्यमाहात्म्यं कृपया वदमे पितः!

शिव उवाच

अतिगुह्यमिदं तीर्थं सुरासुरनमस्कृतम्। ब्रह्महाऽपि नरो यत्र स्नानमात्रेण शुद्ध्यति
पञ्चतीर्थानि तिष्ठन्ति कपाले पापमोचने। तत्र स्नानं तपोदानं सर्वमक्षयमिष्यते॥
पिण्डंविधायविधिवन्नरकात्तारयेत्पितॄन्। पितृतीर्थमिदम्प्रोक्तंगयातोऽष्टगुणाधिकम्
तिलतर्प्पणतो यान्ति पितरः स्वर्गमुत्तमम् ॥ ५ ॥
अहोरात्रं स्थिरो भूत्वा जपनिष्ठःसमाहितः। तस्येष्टसिद्धिर्महती तत्क्षणादेवजायते
पारलौकिककर्माणिसर्वाण्यव्यहतानिच। कपालमोचने तीर्थे नाऽधिकं पितृकर्मणि

स्कन्द उवाच

कुत्र वा ब्रह्मतीर्थम्वै फलं वा कीदृशं भवेत्। के वा तत्र वसन्तीहकृपयावदमे पितः!

शिव उवाच

एकदाविष्णुनाभ्यम्भोरुहस्थस्यप्रजापतेः। वेदान्मुखाम्बुजाद्धृत्वाजग्मतुर्मधुकैटभौ
ततो ह्युत्थायशयनात्सिसृक्षुरब्जसम्भवः। स्रष्टुंविनाऽऽगमंलोकेन शशाकहतस्मृतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तदा वदरिकामेत्य हरिणा प्रतिपालिताम् । तुष्टाव प्रणतो भूत्वा भगवन्तंसनातनम्

ततः कुण्डात्समुद्भूतो हयशीर्षो निजायुधः ।
पीताम्बरधरः शुक्लश्चतुर्बाहुः सुद्रुतदृक् ॥ १२ ॥

अत्यद्भुतः प्रकटकठोरलोचलनश्चलच्छटाविच्छुरितमेघडम्बरः ।
स्वतेजसा हतनिखिलप्रभाकुलः कृपान्वितो द्रुहिणपुरःसरोऽभवत् ॥ १३ ॥
निरीक्ष्य तं विधिरपि विस्मयाकुलः प्रणम्य च स्तुतिमकरोत्प्रसन्नदृक् ॥१४॥

ब्रह्मोवाच

नमः कमलनाभाय नमस्ते कमलाश्रय ! । नमस्ते कमलावास! विशालवनमालिने ॥
नमो विज्ञानमात्राय गुहावासनिवासिने । हृषीकेशाय शान्ताय तुभ्यं भगवते नमः ॥
स्वभक्तरक्षणकृते धृतदेहाय शार्ङ्गिणे । अनन्तक्लेशनाशाय गदिने ब्रह्मणे नमः ॥१७॥
संसारविविधासारनिवृत्तिकृतकर्मणे । रक्षित्रे सर्वजन्तूनां विष्णवेजिष्णवे नमः ॥
नमो विश्वम्भराशेषनिवृत्तगुणवृत्तये । सुरासुरवरस्तम्भनिवृत्तिस्थितिकीर्तये ॥१६॥

इतीरितः सुरपतिना महेश्वरो हृदि स्थितोऽखिलविदशेषकर्मभिः ।
ततोऽन्तरं सपदि गतो निबध्य तौ सुरद्रुहौ किल निजघान लीलया ॥ २० ॥

ततो निगममासाद्य ब्रह्मणोऽन्तिकमाययौ ।
दत्त्वा स्वनिगमं तस्मै स्वस्थोऽभूत्स समीडितः ॥ २१ ॥

ततःप्रभृतितत्तीर्थं ब्रह्मणा प्रकटीकृतम् । ब्रह्मकुण्डमितिख्यातंत्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
यस्यदर्शनमात्रेणमहापातकिनो जनाः । विमुक्तकिल्विषा सद्यो ब्रह्मलोकम्व्रजन्तिते
स्नानंकुर्वन्ति ये लोकाव्रतचर्य्यामथापि वा । ब्रह्मलोकमतिक्रम्यविष्णुलोकंव्रजन्तिते

स्कन्द उवाच

ततः किमकरोद्धाता लब्ध्वावेदाञ्जनार्द्दनात् । एतदन्यच्च सर्वम्मे कृपयावदसाम्प्रतम्

महादेव उवाच

चतुर्णामपि वेदानां दृष्ट्वा वदरिकाश्रमम् । मतिर्न जायते गन्तुं ब्रह्मणा सह पुत्रक ॥
ततस्तुविकलंदृष्ट्वाब्रह्माणंजनवासिनः । सिद्धास्तु विधिवत्स्तुत्वा प्रणिपत्येदमब्रुवन्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सिद्धा ऊचुः

आज्ञा भगवतःकार्या सर्वैः स्थावरजङ्गमैः । भगवान्सर्वजन्तूनां कर्त्ता हर्तापितागुरुः
स्थितिर्ब्रह्मान्तिकेवश्चहरिणैवाऽनुकल्पिता । निवृत्तिर्वर्तते चैषा तथाप्येतन्निरामयम्
एकान्तेद्रवरूपेण मूर्तिर्वोऽत्रावतिष्ठताम् । द्वितीया ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकम्व्रजेत्पुनः
ततः सहृदया वेदा द्वैधीकृतात्मरूपकाः । ब्रह्मणा ब्रह्मलोकं ते ययुः सार्द्धं प्रहर्षिताः
ततस्त्रिलोकं विधिवत्ससर्ज चतुराननः । द्रवरूपेषु वेदेषु स्नानदानतपः क्रियाः

कृता विच्छेदिता न स्युर्यावदाभूतसम्प्लवम् ॥ ३२ ॥

फलमुद्दिश्य कुर्वन्ति उपवासत्रयं नराः । चतुर्णामपिवेदानां व्याख्यातारोनसंशयः
अनुक्रमेण तिष्ठन्ति वेदाश्चत्वार एव च । ऋग्यजुः सामाथर्वाख्याभगवत्पार्श्ववर्तिनः
ये पुण्यवन्तोऽकलुषा वेदवेदाङ्गपारगाः । ते वेदघोषं विरलाः शृण्वन्त्यऽपिकलौयुगे
चतुर्णामपि वेदानामुदगस्ति सरस्वती । जप्ताऽथ सा नृणांहन्तिजडतांजलरूपिणी

सरस्वत्या जले स्थित्वा जपं कृत्वा समाहितः ।
मनोस्तस्य न विच्छेदः कदाचिदपि जायते ॥ ३७ ॥

वेदव्यासोऽपि भगवान्यत्प्रसादादुदारधीः । पुराणसंहितार्थज्ञोऽभवदत्र न संशयः ॥

त्रयाणामपि लोकानां हिताय जगताम्पतिः ।
स्थापयामास विधिना वाणीं वाग्विभवप्रदाम् ॥ ३६ ॥

दर्शनस्पर्शनस्नानपूजास्तुत्यभिवन्दनैः । सरस्वत्या न विच्छेदःकुलेतस्य कदाचन ॥
मन्त्रसिद्धिर्विशेषेण सरस्वत्यास्तटे नृणाम् । जपतामचिरेणैवजायतेनाऽत्र संशयः
बहुना किमिहोक्तेन वाणी वाग्विभवप्रदा । द्रवरूपधरा नृणां दर्शनात्पूतिरुज्ज्वला ॥
ततोऽर्वाग्दक्षिणे भागे द्रवधारेति विश्रुतम् । तीर्थमिन्द्रपदं यत्र तपश्चक्रे पुरन्दरः ॥
सुदारुणं तपः कृत्वा परितोष्यजनार्द्दनम् । पदमैन्द्रं समालेभे सुरासुरनमस्कृतम् ॥४४
तपोदानं जपो होमो व्रतानिनियमायमाः । तत्राऽनन्तगुणं प्रोक्तंतत्तीर्थमतिदुर्लभम्
प्रतिमासे त्रयोदश्यांशुक्लायांहरितोषणे । स्नात्वासुतीर्थेसुत्रामाच्छन्दंचोपेत्यसङ्गतः

उपवासद्वयं कृत्वा पूजयित्वा जनार्द्दनम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥
तत्रैव मानसोद्भेदः सर्वपापप्रणाशनः । दुर्लभः सर्वजन्तूनां यत्र ते स्युर्महर्षयः ॥४८
मानसंचिदचिद्ग्रन्थिमुद्ग्रथ्नन्तिचसर्वतः । मानसोद्भेदइत्याख्याऋषिभिःपरिगीयते
भिन्दन्ति हृदयग्रन्थींश्छिन्दन्ति बहुसंशयम् ।
कर्माणि क्षपयन्त्यस्मान्मानसोद्भेद इत्यभूत् ॥ ५० ॥
यदि भाग्यवशादत्र बिन्दुमात्रंलभेन्नरः । तत्क्षणान्मुक्तिमाप्नोतिकिमतस्त्वधिकंभवेत्
गिरिदरीनिलये निवसन्त्यमी ऋषिगणाः फलमूलजलाशनाः ।
जितमनोविषयाः शितबुद्धयः कलिभयादिव पापभयाकुलाः ॥ ५२ ॥
फलसमीरणगह्वरनिर्झराश्रमभरादुपलब्धपटोत्तमाः ।
त्रिषवणक्रमनिर्जितदुर्जयेन्द्रियपराक्रमणा मुनयस्त्वमी ॥ ५३ ॥
साधनानि बहून्येव कायक्लेशकराण्यहो । सुलभं साधनं लोके मानसोद्भेददर्शनम्
यस्मिन्दिने जलं चैतल्लभते पुण्यवाञ्जनः । भवति व्याससदृशो यमपितृसमः क्रमात्
काम्यतीर्थमिदं नृणां कामनावशतः पुनः । अकामतस्तु मुक्तिः स्यादुभयोरेषनिश्चयः
यदिकश्चित्प्रमादेन कामानां कुरुते नरः । फलं भुक्त्वा पुनर्मुक्तिर्भवत्येव न संशयः ॥
महरादिषु लोकेषुभुक्त्वाभोगान्यथेप्सितान् । भोगेभुक्तेपुनर्यातिकामनावशतोजनः
पुरुषार्थसमावाप्त्यै यतनीयं मनीषिभिः । मानसोद्भेदने तीर्थे नापेत्यत्रेति मे मतिः
मानसोद्भेदनात्प्रत्यग्दिशि सर्वमनोहरम् । वसुधारेतिविख्यातंतीर्थंत्रैलोक्यदुर्लभम्
त्रिलोक्यां सर्वतीर्थेभ्यः श्रेष्ठो बदरिकाश्रमः । श्रुत्वातन्नारदात्सर्वेवसवःसमुपागताः
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि तपः परमदारुणम् । दलाम्बुप्राशनाश्चक्रुस्ततः सिद्धिमुपाययुः ॥
भगवद्दर्शनात्प्राप्तानन्दनिर्वृत्तविक्रमाः ।
हृदयानन्दसन्दोहप्रफुल्लितमुखाम्बुजाः ॥ ६३ ॥
दृष्ट्वा नारायणं देवं वरं लब्ध्वा मनोरमम् । हरिभक्तिसुखैश्वर्यं परं लब्ध्वामुदं ययुः
अत्र स्नात्वा जलं पीत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ।
इह लोके सुखं भुक्त्वा यात्यन्ते परमं पदम् ॥ ६५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अत्रपुण्यवतां ज्योतिर्दृश्यते जलमध्यतः । यद्दृष्ट्वा न पुनर्भूयो गर्भवासं प्रपद्यते ॥
येऽशुद्धपितृजाः पापाः पाषण्डमतिवृत्तयः । न तेषांशिरसिप्रायःपतन्त्यापःकदाचन

दिनत्रयं शुचिर्भूत्वा पूजयित्वा जनार्दनम् ।
उपोष्य भगवद्भक्त्यासिद्धान्पश्यन्ति साधवः ॥ ६८ ॥

ये तत्र चपलास्तथ्यं न वदन्ति च लोलुपाः । परिहासपरद्रव्यपरस्त्रीकपटाग्रहाः
मलचैलावृताऽशान्ताऽशुचयस्त्यक्तसत्क्रियाः । तेषांमलिनचित्तानांफलमत्रनजायते
ये तत्र साधकाः शान्ताविरलाविधिवर्त्मगाः । तेषांजपस्तपोहोमोदानव्रतजपक्रियाः

क्रियमाणा यथाशक्त्या ह्यक्षय्यफलदायकाः ॥ ७२ ॥

यत्किञ्चिच्छुभकर्माणि क्रियमाणानि देहिनाम् । महदादिफलंदद्युर्निःश्रेयसमत्तनुसम्
श्रावणीयमिह किं फलाधिकं यत्र यान्ति विबुधाः फलार्थिनः ।

पूजितादनु हरेः प्रियार्थिनः स्वर्गमार्गनिरताः प्रमोदिनः ॥ ७४ ॥
यत्र सन्ति न च विघ्नकारिणः कर्मणां हरिभयात्सुसिध्यति ।
निर्विशन्ति च फलं विवेकिनः कर्ममार्गनिरताः सुदेहिनः ॥ ७५ ॥
ये पठन्त्यथ च पाठयन्त्यहो पुण्यतीर्थविषयं प्रकाशितम् ।
भक्तिभावसमलंकृताश्च ते सम्प्रयान्ति हरिमन्दिरं शुभम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसम्वादे वसुधारातीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तमोऽध्यायः

पञ्चधारादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

शिव उवाच

ततो नैर्ऋत्यदिग्भागे पञ्चधाराः पतन्त्यधः । प्रभासं पुष्करं चैव गयां नैमिषमेव च

कुरुक्षेत्रं विजानीहि द्रवरूपं षडानन !॥ १ ॥

पुरा ते ब्रह्मणः स्थानं गता मलिनरूपिणः । पापिनां पापदोषेण विकृताः कृतबुद्धयः

तत्र गत्वा नमस्कृत्य ब्रह्माणं लोकभावनम् । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे निजागमनकारणम्

तच्छ्रुत्वा ध्यानमालम्ब्य प्रहस्य जगदीश्वरः ।

उवाच वचनं चारु स्मृत्वा बदरिकाश्रमम् ॥ ४

मा भैष्ट गच्छत क्षिप्रंहरेर्बदरिकाश्रमम् । यस्य निर्वेशमात्रेणसद्यः पुण्यम्भविष्यति

ततस्ते हर्षवेगेन नमस्कृत्य पितामहम् । जग्मुरुत्फुल्लनयना विशालाममितप्रभाम् ॥

यस्य निर्वेशमात्रेणतत्क्षणाद्विगतैनसः । ततोद्विरूपमास्थायस्वस्थानं ययुरुत्सुकाः

द्रवरूपेणचान्येनपञ्चतिष्ठन्तिनिर्मलाः । तेषु स्नात्वाविधानेन कृत्वानित्यक्रियांशुचिः

तत्तत्तीर्थफलं लब्ध्वा यात्यन्ते परमं पदम् । पञ्चोपवासनिरतः पूजयित्वाजनार्द्दनम्

इह भोगान्बहून्भुक्त्वा हरेःसालोक्यमाप्नुयात् ॥ १० ॥

ततस्तु विमलं तीर्थं सोमकुण्डाभिधंपरम् । तपश्चकार भगवान्सोमोयत्रकलानिधिः

स्कन्द उवाच

सोमकुण्डस्य माहात्म्यंवदमे वदतांवर !। त्वत्प्रसादादहं श्रोतुमिच्छामि परमेश्वर!

शिव उवाच

पुरा त्रिनयनः श्रीमान्सोमः सम्प्राप्य यौवनम् ।

श्रुत्वा स्वर्वासिनां सौख्यं गन्धर्वेभ्यो मुहुर्मुहुः ॥

तदा स्वपितरं प्रायात्प्रष्टुं तल्लभते कथम् ॥ १३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सोम उवाच

भगवन्सर्वधर्मज्ञ! करुणामृतसागर !। कथं वा लभ्यते स्वर्गः सर्वेषामुत्तमोत्तमः ॥
ग्रहनक्षत्रताराणामोषधीनां पतिः प्रभो !। स्यामहं येन तं यत्नं कृपया वद मे पितः!॥

अत्रिरुवाच

तपसाऽऽराध्य गोविन्दंयमैर्वानियमैः सुत !। किं दुर्ल्लभंतु साधूनामिहलोकेपरत्र च
ततस्तु नारदाच्छ्रुत्वा क्षेत्रं परमनिर्मलम् ।:जगाम बदरीं नत्वा पितरं दिशमुत्तराम् ॥
तत्र गत्वाफलैर्मेध्यैर्विष्णोः पूजामकल्पयत् । जजाप परमं जाप्यमष्टाक्षरं मनोहरम्
अष्टाशीति सहस्राणि वर्षाणि भगवत्परम् । तपस्तेपेऽतिपरमं सर्वलोकभयावहम् ॥
ततस्तुष्टः समागत्य भगवान्भक्तवत्सलः । उवाच सोमं विधिवद्वरं वरय सुव्रत !॥
ततः सोमः समुत्थाय नमस्कृत्य पुनः पुनः। ग्रहनक्षत्रताराणामोषधीनामहं पतिः ॥
द्विजानामपि सर्वेषां भूयासं ते प्रसादतः ॥ २१ ॥

हरिरुवाच

वरमन्यं वृणुष्वाऽतो दुर्ल्लभंत्वं भवादृशाम् । वरान्नोवरयामासतदा तं हिमजात्मज!
ततोऽतिविमनाः सोमः पुनस्तेपे तपो महत् । त्रिंशद्वर्षसहस्राणि देवमानेन पुत्रक!॥
तदाऽसौ करुणापूर्णहृदयो भगवानगात् । वरं वरय भद्रन्ते वरदोऽहं तवाऽग्रतः ॥
सोमस्तु तादृशं वव्रे तच्छ्रुत्वाऽन्तर्दधे हरिः ॥ २४ ॥
ततोऽतिविमनाःसोमःपुनःस्तेपेतपोमहत् । चत्वारिंशत्सहस्राणितपस्तप्तं सुदुष्करम्
ततस्तुष्टो हरिःसाक्षाच्छङ्खचक्रगदाधरः । उवाचवचनश्चारु सोमं श्रान्तं तपोनिधिम्
उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रन्ते वरम्वरय सुव्रत । तपसाऽऽराधितो नूनंत्वयाऽहं तपसां निधिः

सोम उवाच

यदि तुष्टो भवान्मह्यं भगवान्वरदर्षभः । ग्रहनक्षत्रताराणामाधिपत्यं प्रयच्छ मे ॥
तथौषधीनाम्विप्राणां यामिन्याश्च जगत्पते !॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

दुर्ल्लभम्प्रार्थितंवत्स वितरामितथाप्यहम् । एवमस्तु ततःसर्वे समागत्य दिवौकसः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अभिषिक्तवन्तो विधिवत्सोमं राजानमादृताः ॥ २६ ॥

ततोविमानमारूढो रथेन शुभ्रवाससा । अभिष्टुतः सुरैरभूद्दिवङ्गतो निशाकरः ॥३०

ततः प्रभृतितीर्थंतत्सोमकुण्डेतिदुर्ल्लभम् । यद्दृष्टिमात्रान्मनुजा गतदोषाभवन्तिहि
यद्दुस्पर्शनाद्यान्तिसोमलोकंविनिन्दिताः । यत्र स्नात्वाविधानेन सन्तर्प्य पितृदेवताः
सोमलोकंविनिर्भिद्य विष्णुलोकम्प्रपद्यते । उपवासत्रयं कृत्वा पूजयित्वाजनार्द्दनम्
न तेषां पुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि । त्रिरात्रेणस्थितोभूत्वा पूजयित्वाजनार्द्दनम्
जपं कुर्वन्विशेषेण मन्त्रसिद्धिः प्रजायते । कर्मणा मनसावाचा यत्कृतंपातकं नृभिः
तत्सर्वं क्षयमायाति सोमकुण्डेक्षणादिह । ततस्तु द्वादशादित्यतीर्थम्पापहरम्परम् ॥
यत्र तप्त्वापुनकृच्छ्रंकाश्यपःसूर्यतांययौ । दुर्ल्लभंत्रिषु लोकेषुतपःसिद्ध्येककारणम्
रविवारेषुसप्तम्यांसङ्क्रान्त्यांविधिवन्नरः । सप्तजन्मकृतात्पापात्स्नानमात्रेणशुद्ध्यति
पाराकंविधिवत्कृत्वा पूजनीयोजनार्द्दनः । सूर्यलोके सुखम्भुक्त्वा विष्णुलोकेमहीयते

महारोगाभिभूतस्तु स्नात्वा पीत्वा जलं शुचिः ।
रोगमुक्तोऽचिरादेव नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥

चतुःस्रोतं परं तीर्थं विलोचनमनोहरम् । धर्मार्थकाममोक्षास्ते तिष्ठन्ति द्रवरूपिणः
हरेराज्ञाऽनुसारेण क्षेत्रेऽस्मिन्वैष्णवे स्वयम् । पुरुषार्थाद्रवीभूताभूतानां मुक्तिहेतवः

पूर्वादिदिक्षु क्रमसन्निविष्टा धर्मप्रधाना इव रूपभाजः ।
भजन्ति ये तान्क्रमसन्निविष्टान्प्रसन्नतैषां सततं भवेद्धि ॥ ४२ ॥
नाऽन्यत्र क्षेत्रे मिलिताः कथञ्चिच्चत्वार एते त्रिदशैरलभ्याः ।
तानग्रिमं जन्म जवेन लब्ध्वा पश्यन्ति पूर्वार्जितपुण्यपुञ्जाः ॥ ४३ ॥
ये दुर्जना दुर्जनसङ्गभाजः क्षमार्जवप्राणजयप्रधानाः ।
क्रीडामृगा ग्राम्यवधूजनानां न ते प्रपश्यन्त्यचिरात्पुमर्थान् ॥ ४४ ॥
तथैव पश्यन्त्यचिरेण तत्त्वज्ञानैकहेतूनपि तान्पुमर्थान् ॥ ४५ ॥

अत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः । पर्वणि प्रयताः स्नातुं समायान्ति षडानन! ॥
ततः सत्यपदंनाम तीर्थं सर्वमनोहरम् । त्रिकोणाकारमेवैतत्कुण्डं कल्मषनाशनम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकादश्यां हरिस्तत्र स्वयमायाति पावने ॥ ४७ ॥

तत्पश्चादृषयः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः । स्नातुमायान्ति विधिवत्कुण्डे सत्यपदाभिधे
गन्धर्वाप्सरसां यत्र मध्याह्ने हरिवासरे । गानं श्रृण्वन्ति विरलाःसत्यव्रतपरायणाः
दर्शनाद्यस्य तीर्थस्य पातकानि महान्त्यपि । पलायन्ते भयेनैव सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव

स्वशाखोक्तविधानेन स्नानं कृत्वा विचक्षणः ।
सत्यलोकमवाप्नोति ततो नैःश्रेयसम्पदम् ॥ ५१ ॥
अहोरात्रं शुचिर्भूत्वा उपोष्य च जनार्द्दनम् ।
पूजयित्वा यथाशक्त्या स जीवन्मुक्तिभाजनः ५२ ॥
ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्चत्रिकोणस्थाःसमाहिताः ।
तपः कुर्वन्त्यनुदिनं सर्वलोकादितोषणम् ॥ ५३ ॥

त्रिकोणमण्डितं तीर्थं नाम्ना सत्यपदप्रदम् । दर्शनीयं प्रयत्नेन सर्वपापमुमुक्षुभिः ॥
जपंतपो हरिस्तोत्रंपूजांस्तुत्यभिवन्दनम् । माहात्म्यंकुर्वतांवक्तुं ब्रह्मणाऽपिनशक्यते
ततोऽतिविमलं नाम नरनारायणाश्रमम् । द्विविधं दृश्यते तत्र पाथः परमनिर्मलम्॥
उभाभ्यामुभयोःप्रीतिर्भवतीतिविनिश्चितम् । तत्रस्नात्वाप्रयत्नेनपूजयित्वाजनार्द्दनम्

सर्वपापविनिर्मुक्तस्तत्क्षणान्नाऽत्र संशयः ॥ ५७ ॥

ततो नारायणावासशिखरे विमलाकृति । तीर्थं पवित्रमुर्वश्या अभिव्यक्तिकरम्भवेत्

स्कन्द उवाच

अभिव्यक्तिः कथं तस्या उर्वश्याः शिखरे पितः !।
किम्पुण्यं किम्फलं तत्र परं कौतूहलम्वद ॥ ५६ ॥

शिव उवाच

धर्मस्य पत्नीमूर्त्यासीत्तस्यां जातौ षडानन !। नरनारायणौ साक्षाद्भगवानेव केवलम्
पित्रोराज्ञामनुप्राप्यतपोऽर्थं कृतमानसौ । उभयोर्नगयोस्तौ तु तपोमूर्तीइव स्थितौ
तौदृष्ट्वाविस्मितःशक्रःप्रेषयामासमन्मथम् । सगणंतपसोध्वंसो यथास्याद्गन्धमादनम्
विक्रम्यविधिवत्ते तु नारायणबलोदयम् । ज्ञात्वा हतमनस्कास्तानुवाच जगतीपतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

हरिरुवाच

किमर्थमागता यूयमातिथ्यं गृह्यतामिति ॥ ६४ ॥

इत्युक्त्वाफलमूलानितेभ्योदत्त्वोर्वशींतथा । दत्त्वान्तर्धिमगादेवपश्यतांविघ्नकारिणीम्
ते तु गत्वा दिवं भीता शक्रायोचुर्बलं हरेः । शक्रस्तामुर्वशींप्राप्यहर्षणैकयुतोऽभवत्
ततः प्रभृति तत्तीर्थमुर्वशी नामतः पृथक् । प्रसिद्धं यत्र भगवान्स्वयमास्ते तपोमयः
तत्र स्नात्वा विधानेन उपोष्यरजनिद्वयम् । पूजयित्वाहरिस्तत्र नरोनारायणोभवेत्
उर्वशीकुण्डमासाद्य कामनावशतो नरः । उर्वशीलोकमाप्नोति स्नानमात्रेण पुत्रक !॥
सदैव भगवांस्तत्र उर्वशीकुण्डसन्निधौ । भूतानांभावयन्भव्यं तपोमूर्तिर्व्यवस्थितः

आमोदं तदुपरि वै प्रभञ्जनोऽपि श्रीभर्तुर्वहति पदाम्बुजैकलब्धम् ।
यत्सङ्गात्कलियुगकल्मषातुराणामुत्सङ्गे न भवति पापभारपाकः ॥ ७१ ॥
यत्सङ्गाद्धर्षमुपावहत्पदश्रीनिर्विण्णो गिरिविवरेच्युतैकसेवी ।
श्रीभर्तुश्चरणयुगं वहन्समन्तादभ्येति प्रशममहस्तपः समीरे ॥ ७२ ॥
गीर्वाणानुपहसति स्वघेन पूर्णः कीटोऽपि प्रशमितदुर्नयो निरीहः ।
यत्रस्थः कुसुमनिवेदमात्मयोगपर्युष्टं जहदुपयास्यते पदं तत् ॥ ७३ ॥
यत्रेत्वा मुनिमतयो बहिः पदार्थान्नापश्यन्निहितपदाम्बुजैकभाजः ।
यत्रस्थः स्वयमपि गोपतिर्जनानामाधत्तेस्वपदमनुक्रमागतानाम् ॥ ७४ ॥

बहूनि सन्ति तीर्थानि गिरौ नारायणाश्रिते । सर्वपापहराण्याशु तान्यहं वेदनोजनः
संसारकुहरे घोरे यत्र स्थगितमात्मनः । उर्वशीकुण्डमासाद्य दिनमेकंवसेन्नरः ॥७६॥
उर्वशीदक्षिणे भागे आयुधानि जगत्पतेः । विद्यन्ते दर्शनात्तेषां न शस्त्रभयभाग्भवेत्
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तः सालोक्यं लभते हरेः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसम्वादे पञ्चधारादितीर्थ-
माहात्म्यवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टमोऽध्यायः

मेरुसंस्थापनतीर्थादिधर्मक्षेत्रादिविविधतीर्थान्तमहत्त्ववर्णनम्

शिव उवाच

ब्रह्मकुण्डाद्दक्षिणतो नरावासगिरिर्महान् । यत्र भगवता मेरुः स्थापितो लोकसुन्दरः

स्कन्द उवाच

कथं भगवता मेरुः स्थापितो नरसन्निधौ । महत्कौतूहलं तात! कथ्यतां यदि रोचते

महादेव उवाच

यदा भगवतो वासो विशालायां समागतः । देवा महर्षयः सिद्धाःसविद्याधरचारणाः
विहाय मेरुशृङ्गाणि भगवद्दर्शनोत्सुकाः । भगवद्दर्शनाह्लादतिरस्कृतसुरालयाः ॥ ४ ॥
तदा तु भगवांस्तेषां सुखहेतोः षडानन ! । उत्पाट्यमेरुशृङ्गाणि करेणैकेन लीलया
स्थापयामास सर्वेषां भगवान्प्रीतिवर्द्धनः ॥ ५ ॥
ततः सर्वे समालोक्यगिरिं काञ्चननिर्मितम् । प्रसन्नास्तुष्टुवुः सर्वेनारायणमनामयम्

देवा ऊचुः

योऽस्मत्सुखाय भवविभ्रमणाय विभ्रल्लीलातनूः कनकशैलमिहाऽऽनिनाय।
जेता सुरार्द्दनशतं त्रिदशैकपक्षस्तस्मै विधेम नम उग्रतपःश्रियाय ॥ ७ ॥
यद्यत्करोति कृपया कृपणार्तितूलशैलाग्निराश्रितकृदेकविदाम्वरिष्ठः ।
स्वेनैव तेन करणेन स तुष्यतां नो यस्याऽन्वकारि पुरुषेण न केनचिद्धै ॥
अस्माकमुन्नतधियां विदधाति सम्यक्छिक्षां पितेव करुणो निजलाभपूर्णः ।
त्रैलोक्य रक्षणविचक्षणदृष्टिपातपूर्णामृताम्बुधिरसो विपदः प्रपायात् ॥ ९

ऋषय ऊचुः

येनाऽध्यस्तं भाति समस्तं जगदेकं क्रीडाभाण्डं सत्यतयाऽजस्यविभून्नः
भानां वृन्दं यद्वदनेप्याश्रितमूर्तिस्तस्मै नित्यं शाश्वत! तुभ्यं प्रणमाम॥१०

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सिद्धा ऊचुः

यत्कृपालवत एव महान्तः सिद्धिमीयुरितरे भवभाजः ।
तेऽचिरेण भवभीमपयोधिं तीर्णवन्त इति नः सुमनीषा ॥ ११ ॥

विद्याधरा ऊचुः

विभो! सद्गुणग्राम! कल्याणमूर्ते !परेशान सम्मानसन्तानहेतो !।
भवत्पादपद्मासवस्वादमत्ताः कृतार्था न चित्रं भवत्यत्र किञ्चित् ॥ १२ ॥

ततस्तुष्टोऽथभगवांस्तेषामासीद्दिवौकसाम् । वरंवृणुध्वमित्युक्तास्तेप्रोचुर्वरदर्षभम्
परितुष्टो भवान्साक्षाद्देवदेवो रमापतिः । बदरी न त्वया त्याज्या न च मेरुः कदाचन
मेरुशृङ्गं प्रपश्यन्ति येजनाःपुण्ययभागिनः । तेषांवैत्वत्प्रसादेनमेरौवासःप्रजायताम्
तत्र भुक्त्वा चिराद्भोगान्भूयादन्ते लयस्त्वयि ।
एवमस्त्विति चाऽऽभाष्य तत्रैवाऽन्तर्हितो हरिः ॥ १६ ॥

ततः प्रभृति ते सर्वे मेरुशृङ्गविहारिणः । नरनारायणस्याऽन्ते पाल्यमाना मुहुर्मुहुः ॥
कदाचिद्दिवि तिष्ठन्ति कदाचिन्मेरुमध्यतः । निर्विशङ्का निरुद्वेगा ऋषयश्चतपोधनाः
भगवानपि तत्रैव नररूपेण तिष्ठति । धनुर्बाणधरः श्रीमांस्तपसा पावकोपमः ॥
आनन्दमृषिवृन्दस्य जनयंस्तप आस्थितः ॥१९ ॥

ततस्तु परमंतीर्थंलोकपालाभिवन्दितम् । यत्रसंस्थापयामासलोकपालान्हरिःस्वयम्

स्कन्द उवाच

कथं भगवता तत्र लोकपालाश्च स्थापिताः । महत्कौतूहलं तात कथयस्व महामते

शिव उवाच

एकदा मेरुमध्यस्थाश्रयानिह हरन्हरिः । देवानामृषिमुख्यानां चरितं द्रष्टुमुद्यतः ॥
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय नमस्कृत्य दिवौकसः । ऊचुस्ते विनयात्सर्वेप्रसीदभगवन्विभो
क्षणं विश्राम्यविधिवद्दृष्ट्वातांविरलांभुवम् । सान्निध्यमृषिदेवानामयुक्तंभावयन्मिथः
ततः प्रहस्य भगवानुवाच मधुसूदनः । लोकपालान्समाहूय नाऽत्र स्थेयं भवद्भिर्वैः
ऋषयस्तापसाःसिद्धासस्त्रीकानिवसन्ति हि । भवद्विधानामास्थानंपुरैवकल्पितंमया

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततःस त्वरितो गत्वा रम्ये गिरिवरेहरिः । लोकपालान्समाहूयस्थापयामासतान्गुह!
तत्रैव शैलदण्डेन हत्वाद्रिंजलकाङ्क्षया । क्रीडापुष्करणीं तेषां निर्ममे सुमनोहराम्॥
सस्त्रीका यत्र गीर्वाणा विचरन्ति निजेच्छया ।
गायन्ति स्वनुमोदन्ति गन्धर्वास्त्रिदिवौकसाम् ॥ २६ ॥
वनानि कुसुमामोदरम्याणि परिपोषतः । दिनानियत्रगच्छन्ति क्षणप्रायाणिदेहिनाम्
भगवानपि तत्रैव तेषामानन्दमावहन् । द्वादश्यां पौर्णमास्याञ्च स्वयमायातिमज्जने
तत्पश्चादृषयः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः । यत्रस्नात्वा विधानेन गुह! मध्याह्नकालतः ॥
असङ्गं परमं ज्योतिर्जले पश्यन्ति चक्षुषा ॥ ३२ ॥
सर्वतीर्थावगाहेन यत्फलम्परिकीर्तितम् । तत्फलंतत्क्षणादेव दण्डपुष्करिणीक्षणात्
यत्र काम्यानिकर्माणिसफलानिमनीषिणाम् । यत्रपिण्डप्रदानेनगयातोऽष्टगुणंफलम्
यज्ञो दानं तपः कर्म सर्वमक्षयमुच्यते । द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य ज्येष्ठे मासि षडानन!॥
तत्र स्नात्वा विधानेन कृतकृत्यो भवेद्यतः । बदरीतीर्थमध्ये तु गुप्तमेतत्सुरोत्तमैः ॥
न वाच्यं यत्र कुत्राऽपि तव प्रीत्या मयोदितम् ॥ ३६ ॥
वक्तव्यं किमिह बहुप्रभूतपुण्याः पश्यन्ति प्रथितमिदं सुरैकगुप्तम् ।
नाऽन्येषां कथमपि चेतसि प्रसङ्गाद्दैवैः स्यादनुदिनचिन्तितं गुहैतत् ॥ ३७ ॥
येषाम्वै भगवति चेत्समग्रकर्मस्वाध्यायाभ्यसनविधिक्रमेण जातम् ।
पश्यन्ति त्रिभुवनदुर्ल्लभं सुतीर्थं दण्डोदं न भवति चाऽन्यथा सुदृष्टम् ॥ ३८ ॥
दण्डोदकात्परं तीर्थं न विष्णोः सदृशोऽमरः । विशालासदृशं क्षेत्रं नभूतंनभविष्यति
सेवनीया प्रयत्नेन विशाला च विचक्षणैः । य इच्छेत्सततं धाम भगवत्पार्श्ववर्ति वै

स्कन्द उवाच

गङ्गामाश्रित्य तीर्थानिकानि सन्तीहसत्पदे । श्रेयस्कराणिभूरीणिसंक्षेपात्तानिमेवद

महादेव उवाच

गङ्गायां यत्र संयोगो मानसोद्भेदसन्निधौ । तत्तीर्थं विमलं पुण्यं प्रयागादधिकं महत्
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि वायुभोजनतो भवेत् । तत्फलं स्नानमात्रेण गङ्गायाः सङ्गमेनृणाम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सङ्गमाद्दक्षिणे भागे धर्मक्षेत्रं प्रकीर्तितम्। यत्र मूर्त्यां श्रुतौ जातौ नरनारायणावृषी
तत्क्षेत्रं पावनं मर्त्ये सर्वेषामुत्तमोत्तमम्। धर्मस्तत्रैव भगवांश्चतुष्पादवतिष्ठति ॥४९
यत्रयज्ञास्तपोदानंयत्किञ्चित्क्रियतेनृभिः। तत्पुण्यस्यक्षयोनास्तिकल्पकोटिशतैरपि
ततो दक्षिणदिग्भाग उर्वशीसङ्गमाभिधम्। सर्वपापहरं पुंसां स्नानमात्रेण देहिनाम्
कूर्मोद्धारस्ततः साक्षाद्धरिभक्त्येकसाधनम्। स्नानमात्रेणभूतानां सत्त्वशुद्धिः प्रजायते
ब्रह्मावर्त्तस्ततः साक्षाद्ब्रह्मलोकैककारणम्। दर्शनादेव तीर्थस्य सर्वपापक्षयो भवेत्॥
बहूनि सन्ति तीर्थानिदुर्गम्यानीहदेहिनाम्। संक्षेपात्कथितं वत्स! तवादरवशादिदम्
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः। सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं विष्णोः प्रपद्यते ॥

राजा विजयमाप्नोति सुतार्थी लभते सुतम्।
कन्यार्थी लभते कन्यां कन्या विन्दति सत्पतिम् ॥ ५२ ॥
धनार्थी धनमाप्नोति सर्वकामैकसाधनम् ॥ ५३ ॥

मासमात्रं नरोभक्त्याशृणुयाद्यःसमाहितः। तस्याऽभीष्टसमावाप्तिर्दुर्लभाऽपि नसंशयः

आधिव्याधिभयं घोरं दारिद्र्यं कलहं तथा।
यस्य गेहेषु माहात्म्यं तत्रैतानि न कर्हिचित् ॥ ५५ ॥

नाऽपमृत्युर्न सर्पादि दौर्भाग्यञ्चापि वर्तते। दुःस्वप्नग्रहपीडा च परराष्ट्रभयं तथा
युद्धे यात्राप्रयाणे च पठनीयं प्रयत्नतः। विवाहे च विवादे च शुभकर्मणि यत्नतः ॥

पूर्णम्वाऽध्यायमात्रम्वा तदर्धम्वा विचक्षणैः।
सर्वकार्यप्रसिद्धिः स्यान्नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ५८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे बदरिकाश्रममाहात्म्ये शिवकार्त्तिकेयसम्वादे बदरिकाश्रमे मेरुसंस्थापनतीर्थलोकपालतीर्थदण्डपुष्करिणीतीर्थधर्मक्षेत्रादिविविध-तीर्थक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति श्रीस्कान्दे द्वितीये वैष्णवखण्डे तृतीयं बदरिकाश्रममाहात्म्यं समाप्तम् ॥२-३॥

—:०:—

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

* श्रीराधादामोदराभ्यांनमः *

कार्त्तिकमासमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

कार्त्तिकमासव्रतप्रशंसनवर्णनम्

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥१॥

ऋषय ऊचुः

सूत! नः कथितम्पुण्यं माहात्म्यमाश्विनस्य च ।
भूयोऽन्यच्छ्रोतुमिच्छामः कार्त्तिकस्य च वैभवम् ॥ २ ॥

कलौ कलुषचित्तानां नराणांपापकर्मणाम् । संसाराब्धौनिमग्नानामनायासेनकागतिः
को धर्मःसर्वधर्माणामधिकोमोक्षसाधकः । इहाऽपि मुक्तिदो नृणामेतत्त्वंकथय प्रभो!

सूत उवाच

भवद्भिर्यदहं पृष्टस्तदेतत्पृष्टवान्मुनिः । नारदो ब्रह्मणः पुत्रो ब्रह्माणं तु जगद्गुरुम् ॥
तथैवसत्यभामाच श्रीकृष्णंजगदीश्वरम् । अपृच्छत्कार्तिकस्यैव वैभवं श्रवणोत्सुका
वालखिल्यैश्च ऋषिभिर्यदुक्तमृषिसंसदि । श्रीसूर्यारुणसंवादरूपेणाऽतिमनोहरम् ॥
कैलासे शङ्करेणैवकार्तिकस्यच वैभवम् । वर्णितं षण्मुखस्याऽग्रे नानाख्यानसमन्वितम्
पृथम्प्रतिनारदेनकथितंचमाहात्म्यकम् । कार्तिकस्य च विप्रेन्द्रा श्रुत्वाब्रह्ममुखात्पुरा
एकदा नारदोयोगी सत्यलोकमुपागतः । पप्रच्छ विनयेनैव सर्वलोकपितामहम् ॥

श्रीनारद उवाच

पापेन्धनस्य घोरस्य शुष्कार्द्रस्यच भूरिशः । को वह्निर्दहते ब्रह्मंस्तद्भवान्वक्तुमर्हति
नाऽज्ञातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्माण्डान्तर्गतस्ययत् । विद्यतेतवदेवेशत्रिविधस्यसुनिश्चितम्
मासनाम्प्रवरो मासो देवानामुत्तमोत्तमः । तीर्थानि तद्विशेषेण कथयस्व पितामह!॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्रह्मोवाच

मासानां कार्तिकः श्रेष्ठो देवानाम्मधुसूदनः । तीर्थंनारायणाख्यं हि त्रितयंदुर्लभंकलौ

नारद उवाच

भगवंस्तव दासोऽस्मि भक्तोऽस्मि हरिवल्लभः ।

वैष्णवान्ब्रूहि मे धर्मान्सर्वज्ञोऽसि पितामह !॥ १५ ॥

आदौकार्तिकमाहात्म्यंवक्तुमर्हसिमेप्रभो !। दीपदानस्यमाहात्म्यंव्रतिनांनियमांस्तथा

गोपीचन्दनमाहात्म्यं तुलस्याश्च तथा विभो !।

धात्र्याश्चैव च माहात्म्यं विधिं स्नानादिकस्य च ।

व्रतारम्भः कदा कार्य उद्यापनविधिं तथा ॥ १७ ॥

यत्किञ्चिद्वैष्णवंधर्मं तत्सर्वंवक्तुमर्हसि । येनाऽहं त्वत्प्रसादेन पदं यास्याम्यनामयम्

सूत उवाच

इति पुत्रवचः श्रुत्वा ब्रह्मा हर्षसमन्वितः । राधादामोदरं स्मृत्वा प्रोवाचतनुजम्प्रति

ब्रह्मोवाच

साधुपृष्टं त्वया पुत्र! लोकोद्धरणहेतवे । कथयामि न सन्देहः कार्त्तिकस्य च वैभवम्

एकतःसर्वतीर्थानिसर्वेयज्ञाःसदक्षिणाः । कार्त्तिकस्यतुमासस्यकलानार्हन्तिषोडशीम्

एकतःपुष्करेवासः कुरुक्षेत्रे हिमालये । एकतः कार्त्तिकः पुत्र सर्वपुण्याधिको मतः ॥

स्वर्णानि मेरुतुल्यानि सर्वदानानिचैकतः । एकतःकार्त्तिको वत्स! सर्वदाकेशवप्रियः

यत्किञ्चित्क्रियते पुण्यं विष्णुमुद्दिश्य कार्त्तिके ।

तस्य क्षयं न पश्यामि मयोक्तं तव नारद !॥ २३ ॥

सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यंप्राप्यदुर्लभम । तथाऽऽत्मानंसमादध्यान्नभ्रश्येतयथापुनः

दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यंकार्त्तिकोक्तंचरेन्नयः । धर्मं धर्मभृतांश्रेष्ठ! समातापितृघातकः

कार्त्तिकः खलुवै मासः सर्वमासेषु चोत्तमः । पुण्यानाम्परमं पुण्यं पावनानाञ्चपावनम्

अस्मिन्मासेत्रयस्त्रिंशद्देवाःसन्निहिता मुने । अत्रस्नानानिदानानिभोजनानिव्रतानिच

तिलधेनुं हिरण्यञ्च रजतं भूमिवाससी । गोप्रदानानि कुर्वन्ति सर्वभावेन नारद !॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तानि दानानि दत्तानि गृह्णन्ति विधिवत्सुराः ।
यत्किञ्च दत्तं विप्रेन्द्र! तपश्चैव तथा कृतम् ॥ ३० ॥
तदक्षय्यफलं प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना । पापानांमोक्षणश्चैवकार्त्तिकेमासिशस्यते
तस्माद्यत्नेन विप्रेन्द्र ! कार्त्तिके मासि दीयते ।
यत्किञ्चित्कार्त्तिके दत्तं विष्णुमुद्दिश्य मानवैः ॥ ३२ ॥
तदक्षयं हि लभते अन्नदानं विशेषतः । यथा नदीनाम्विप्रेन्द्र शैलानाञ्चैव नारद !॥
उदधीनाञ्च विप्रर्षे! क्षयोनैवोपपद्यते । दानं कार्त्तिकमासेतु यत्किंचिद्दीयते मुने !॥
न तस्याऽस्तिक्षयोविप्र! पापंयातिसहस्रधा । सम्प्राप्तंकार्त्तिकंदृष्ट्वापरान्नंयस्तुवर्जयेत्
दिने दिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलम्प्राप्नोत्ययत्नतः ।
न कार्त्तिकसमो मासो न कृतेन समं युगम् ॥ ३६ ॥
न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गया समम् । न चाऽन्नसदृशं दानं न सुखंभार्ययासमम्
न्यायेनोपार्जितं द्रव्यं दुर्लभं दानकारिणाम् ।
दुर्लभं मर्त्यधर्माणां तीर्थे च प्रतिपादनम् ॥ ३८ ॥
कार्त्तिके मुनिशार्दूल! शालग्रामशिलार्चनम् । स्मरणं वासुदेवस्य कर्तव्यं पापभीरुणा
एतादृशं कार्त्तिकञ्च अकृतेनैव यो नयेत् । पूर्वं कृतस्य पुण्यस्य क्षयमाप्नोत्यसंशयम्

नारद उवाच

अशक्तेन कथं कार्यं कार्त्तिकव्रतमुत्तमम् । येन तत्फलमाप्नोति तन्मे वद पितामह ! ॥

ब्रह्मोवाच

अशक्तस्तु यदा मर्त्यस्तदैवं व्रतमाचरेत् । अन्यस्मैद्रविणं दत्त्वाकारयेत्कार्त्तिकव्रतम्
तस्मात्पुण्यंप्रगृह्णीत दानसङ्कल्पपूर्वकम् । द्रव्यदानेऽप्यशक्तश्चेद्यदा देवर्षिसत्तम !॥४३
तदा तेन प्रकर्तव्यं पानं तीर्थजलस्य च ।
तत्राऽप्यशक्तो यो मर्त्यस्तेन नित्यं हरेर्मुदा ॥ ४४ ॥
स्मरणं च प्रकर्तव्यं नाम्ना नियमपूर्वकम् । अखण्डितं तदा तेन कार्त्तिकव्रतजं फलम्
विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवविष्णवोर्गृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि ॥ ४६ ॥
दुर्गाटव्यां स्थितो वाऽथ यदि वाऽऽपद्गतो भवेत् ।
कुर्यादश्वत्थमूले तु तुलसीनां वनेष्वपि ॥ ४७ ॥

विष्णुनामप्रबन्धानां गायनंविष्णुसन्निधौ । गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोतिमानवः वाद्यकृत्पुरुषश्चाऽपि वाजपेयफलं लभेत् । सर्वतीर्थावगाहोत्थं नर्तकः फलमाप्नुयात् सर्वमेतल्लभेत्पुण्यमेतेषां द्रव्यदः पुमान् । श्रवणाद्दर्शनाद्वाऽपि षडंशं फलमाप्नुयात् ॥

आपद्गतो यदाऽप्यम्भो न लभेत्कुत्रचिन्नरः ।
व्याधितो वाऽथवा कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपि मार्जनम् ॥ ५१ ॥

उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो व्रतस्थितः । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्व्रतसम्पूर्तिहेतवे अशक्तो दीपदानाय परदीपं प्रबोधयेत् । तस्य वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः

श्रीविष्णोः पूजनाऽभावे तुलसीधात्रिपूजनम् ।
सर्वाऽभावे व्रती कुर्याद् ब्राह्मणानां गवामपि
तस्याऽप्यभावे मनसि विष्णोर्नामाऽनुकीर्तनम् ॥ ५४ ॥

नारद उवाच

ब्रह्मन्! ब्रूहि विशेषेण धर्मान् कार्त्तिकसम्भवान् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकव्रतप्रशंसावर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वितीयोऽध्यायः

कार्त्तिकव्रतधर्मनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

अथ कार्त्तिकमासस्य धर्मान्वक्ष्यामि नारद !। सम्प्राप्तं कार्त्तिकंदृष्ट्वापरान्नंयस्तुवर्जयेत्
स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा । सर्वेषामेव धर्माणांगुरुपूजा परा मता
गुरुशुश्रूषया सर्वं प्राप्नोति ऋषिसत्तम !॥ २ ॥
गुरौ तुष्टे च तुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः । गुरौरुष्टेचरुष्टाःस्युर्देवाःसर्वेसवासवाः
कार्त्तिके मासि सम्प्राप्ते कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥ ४ ॥
अकृत्वा गुरुशुश्रूषां नरकानेव विन्दति
यत्किञ्चिद्वा समादिष्टो गुरुणा तत्समाचरेत् ॥ ५ ॥
आज्ञप्तो गुरुणा विप्र! न तद्वाक्यं तु लङ्घयेत् । यदि दुःखादिकं प्राप्तंगुरुं तुशरणंव्रजेत्
मातृत्वे च पितृत्वे च गुरुमेव स्मरेद्बुधः । गुरौन प्राप्यतेयत्तन्नान्यत्राऽपिहिलभ्यते
गुरुप्रसादात्सर्वं तु प्राप्नोत्येव न संशयः । मेधावी कपिलश्चैव सुमतिश्च महातपाः
गौतमस्य गुरोः सम्यक्सेवयाऽमरतां गताः ॥ ८ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्त्तिके विष्णुतत्परः । गुरुसेवां प्रकुर्वीत ततोमोक्षमवाप्नुयात्
नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः । ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हिसः
तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी । गोप्रदानानि दास्यन्ति सर्वभावेन सुव्रत!
सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते । सहस्रमेव धेनूनां शतं चाऽनडुहां समम्
दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः । हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते ॥१३॥
गजदानसहस्राणां स्वर्णदानंच तत्समम् । स्वर्णदानसहस्राणांविद्यादानंच तत्समम्
विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते । भूमिदानसहस्रेण गोप्रदानं विशिष्यते
गोप्रदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते । अन्नाधारमिदंप्रोक्तं तस्माद्देयं तु कार्त्तिके ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

परान्नवर्जनादेव लभेच्चान्द्रायणं फलम् ।
दिने दिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलम्प्राप्नोति मानवः ॥ १७ ॥
कार्त्तिकेवर्जयेन्मासंसन्धानञ्चविशेषतः । राक्षसींयोनिमाप्नोतिसकृन्मांसस्यभक्षणात्
प्रवृत्तानां तु भक्ष्याणांकार्त्तिके नियमेकृते । अवश्यं विष्णुरूपत्वं प्राप्यतेमोक्षदंपदम्
ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा ग्रहणे सूर्यचन्द्रयोः । यत्फलंलभतेवत्स! तत्फलंभूमिशायिनः
भोजनं द्विजदम्पत्योःपूजनं चविलेपनैः । कम्बलानिचरत्नानिवासांसि विविधानिच
तूलिकाश्च प्रदातव्याः प्रच्छादनपटैः सह । उपानहावातपत्रं कार्त्तिके देहि सुव्रत !॥
कार्त्तिकेक्षितिशायीचहन्यात्पापंयुगार्जितम् । जागरं कार्त्तिकेमासियःकरोत्यरुणोदये
दामोदराग्रे देवर्षे! गोसहस्रफलं लभेत् ।
नदीस्नानं कथा विष्णोर्वैष्णवानाञ्चदर्शनम् ॥ २४ ॥
नभवेत्कार्त्तिके यस्यहरेत्पुण्यं दशाब्दिकम् । पुष्करंयःस्मरेत्प्राज्ञःकर्मणा मनसागिरा
कार्त्तिके मुनिशार्दूल! लक्षकोटिगुणं भवेत् । प्रयागोमाघमासे तु पुष्करंकार्त्तिके तथा
अवन्ती माधवेमासिहन्यात्पापंयुगार्जितम् । धन्यास्तेमानवालोकेकलिकालेविशेषतः
ये कुर्वन्ति नरा नित्यं प्रीत्यर्थं हरिपूजनम् ।
तारितास्तैश्च पितरो नरकाच्च न संशयः ॥ २८ ॥
क्षीरादिस्नपनंविष्णोःक्रियतेपितृकारणात् । कल्पकोटिंदिवंप्राप्यवसन्तित्रिदिवैःसह
कार्त्तिकेनाऽर्चितोयैस्तुकृष्णस्तुकमलेक्षणः । जन्मकोटिषु विप्रेन्द्र! नतेषांकमलागृहे
अहो मुष्टा विनष्टास्ते पतिताःकलिकन्दरे । यैर्नाऽर्चितोहरिर्भक्त्याकमलैरसितैःसितैः
पद्मेनैकेन देवेशं योऽर्चयेत्कमलापतिम् । वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम् ॥
पुष्कराऽर्चनयोगेन श्वेतो मुक्तिमवाप ह ॥ ३२ ॥
अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च । पद्मेनैकेन देवेशः क्षमते प्रणतोऽर्चितः ॥३३
तुलसीपत्रलक्षेण कार्त्तिके योऽर्चयेद्धरिम् । पत्रेपत्रे मुनिश्रेष्ठ! मौक्तिकं लभते फलम्॥
मुखेशिरसि देहेतु कृष्णोत्तीर्णांतुयोवहेत् । तुलसींकृष्णनिर्माल्यैर्योगात्रंपरिमार्जयेत्
सर्वरोगैस्तथा पापैर्मुक्तो भवति मानवः ॥ ३५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शङ्खोदकं हरेर्भक्तिर्निर्माल्यं पादयोर्जलम् । चन्दनं धूपशेषं च ब्रह्महत्यापहारकम् ॥
कार्त्तिकेमासि विप्रेन्द्रप्रातःस्नानपरायणः । विप्रेभ्यश्चाऽन्नदानं तुकुर्याच्छक्त्यनुसारतः
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते । अन्नेन जायते लोकनैह्यन्नेवाऽभिवर्द्धते ॥ ३८
अन्नं हि सर्वभूतानां प्राणभूतं परं विदुः । अन्नदः सर्वदो लोके सर्वयज्ञादिकृद्भवेत् ॥
तीर्थस्नानेनकिंतस्य देवयात्रादिनाऽपि किम् । सर्वं सम्पद्यते ब्रह्मन्नदानान्न संशयः
सत्यकेतुर्द्विजः पूर्वं चाऽन्नदानेन केवलम् । सर्वपुण्यफलम्प्राप्य मोक्षम्प्राप सुदुर्लभम्
कार्त्तिकव्रतनिष्ठस्तु कुर्याद्गोदानमुत्तमम् । व्रतं सम्पूर्णतां याति गोदानेन न संशयः
गोदानात्परमंदानं संसारार्णव तारकम् । नास्तिनारदलोकेऽस्मिन्सुशर्माब्राह्मणोयथा
कार्त्तिके मासिविप्रेन्द्र! दत्त्वा दानान्यनेकशः । हरिस्मृतिविहीनश्चेन्न पुनन्तिकदाचन
नामस्मरणमाहात्म्यं मयावक्तुं न शक्यते । पुष्करेण यथा पूर्वं नारकीयाश्च मोचिताः

गोविन्द! गोविन्द! हरे! मुरारे! गोविन्द ! गोविन्द! मुकुन्द! कृष्ण !।
गोविन्द! गोविन्द! रथाङ्गपाणे! गोविन्द! दामोदर! माधवेति ॥ ४६ ॥

श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् ।
कार्त्तिकेयः पठेन्मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ ४७ ॥

यैर्न श्रुतं भागवतं पुराणं नाऽऽराधितो वै पुरुषः पुराणः ।
हुतं मुखे नैव धरामराणां तेषां वृथा जन्म गतं नराणाम् ॥ ४८

कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र! यस्तु गीतां पठेन्नरः । तस्यपुण्यफलं वक्तुं ममशक्तिर्नविद्यते
गीतायास्तु समं शास्त्रं न भूतं न भविष्यति । सर्वपापहरानित्यंगीतैकामोक्षदायिनी
एकेनाऽध्यायपाठेन सर्वपापकृतोऽपि च । मुच्यन्ते नरकाद्धोराज्जडोवै ब्राह्मणो यथा

शालिग्राम शिलादानं यः कुर्यात्कार्त्तिके मुने!।
तस्य पुण्यस्य विश्रान्तिर्विष्णुना न निरूपिता ॥ ५२ ॥

शालिग्रामं समभ्यर्च्य श्रोत्रियाय महामुने! । दानं यः कुरुतेविप्र! तस्यपुण्यफलंश्रृणु
सप्तसागरपर्यन्तं भूदानाद्यत्फलं भवेत् । शालिग्रामशिलादानात्तत्फलं समवाप्नुयात्
शालिग्रामशिलादानात्कार्त्तिके ब्राह्मणी यथा । विधवा सधवाजाताविवाहेपञ्चमेऽहनि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मात्तु कार्त्तिकेमासि स्नानदानपुरःसरम् । शालिग्रामशिलादानंकर्तव्यंनाऽत्रसंशयः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्येब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकव्रतधर्मनिरूपणं नाम द्वितीयोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायः

कार्त्तिकवैभववर्णनम्

ब्रह्मोवाच

भूयः शृणुष्व विप्रेन्द्र! कार्त्तिकस्य चवैभवम् । दशमीदिनमारभ्यदशम्यांतुसमापयेत्

पौर्णमासीं समारभ्य पौर्णमास्यां समापयेत् ।

आश्विनस्य हरिद्दिनीं समारभ्य तु भक्तिमान् ॥ २ ॥

दामोदरं नमस्कृत्य कुर्यात्सङ्कल्पमादितः । दामोदर! नमस्तेऽस्तु सर्वपापविनाशन !

कार्त्तिकस्य व्रतं कर्तुमनुज्ञां दातुमर्हसि । निर्विघ्नं कुरुदेवेश आमासं पुरुषोत्तम !॥४

इतिसम्प्रार्थ्य विधिनाकार्त्तिकव्रतमाचरेत् । अनूरुं वदता प्रोक्तं भास्करेण श्रुतं मया

कलौ च स्वर्गगमनकारणं श्रूयतां हि तत् ॥ ५

सूर्य उवाच

द्वादशानां तु मासानां मार्गशीर्षोऽतिपुण्यदः ॥ ६ ॥

तस्मात्पुण्यफलः प्रोक्तो वैशाखो नर्मदातटे । ततोलक्षगुणः प्रोक्तः प्रयागेमाघमासकः

तस्मान्महाफलःप्रोक्तः कार्त्तिको जलमात्रके । एकतः सर्वदानानिव्रतानिनियमास्तथा

एकतः कार्तिकस्नानं ब्रह्मणातुलया धृतम् । सन्ततिश्चैव सम्पत्तिः कलौयेषांप्रजायते

अवश्यं तैः कृतं विद्धिकार्त्तिकस्नानमादरात् । स्नानं चदीपदानं च तुलसीवनपालनम्

भूमिशय्या ब्रह्मचर्यं तथाद्विदलवर्जनम् । विष्णुसङ्कीर्तनं सत्यं पुराणश्रवणं तथा ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कार्त्तिकेमासिकुर्वन्तिजीवन्मुक्तास्तएवहि । नकार्त्तिकसमंधर्म्यमर्थ्यंनोकार्त्तिकात्परम्
न कार्त्तिकसमं काम्यं मोक्षदानं न कार्त्तिकात् । युधिष्ठिरेण धर्मार्थमर्थार्थं चधृत्रेणच
श्रीकृष्णेन तु कामार्थं मोक्षार्थं नारदेन च । कृतमेतद्व्रतंतस्माच्छ्रेष्ठंकृष्णप्रियं च हि

अरुण उवाच

ब्रूहि भास्कर! सर्वात्मन्कदाऽऽरभ्यव्रतंकृतम् । सफलंजायतेसम्यक्काचपूज्याऽत्रदेवता

भास्कर उवाच

अहं विष्णुश्च शर्वश्चदेवीचिघ्नेश्वरस्तथा । एकोऽहं पञ्चधाजातोनाट्येसूत्रधरो यथा
अस्माकं सर्व एवैतेभेदा विद्धिखगेश्वर !। तस्मात्सौरैश्चगाणेशैःशाक्तैःशैवैश्चवैष्णवैः
कर्तव्यं कार्त्तिकस्नानं सर्वपापापनुत्तये । सूर्यस्य प्रीतये कार्यं तुलासंस्थे दिवाकरे ॥
इषपूर्णां समारभ्ययावत्कार्त्तिकपूर्णिमा । तावत्स्नानं विधातव्यं शिवसन्तुष्टये नरैः
देवीपक्षं समारभ्य महारात्रिचतुर्दशी । तावत्स्नानं विधातव्यं देवी सम्प्रीयतामिति
गणपक्षं समारभ्य कृष्णा याकार्त्तिके भवेत् । चतुर्थी तावदेव स्यात्स्नानंगणपतुष्टये
एकादशींसमारभ्यआश्विनस्याऽसितेतराम् । एकादश्यांकार्त्तिकस्यशुक्लायांपरिपूर्यते

कृतं येन तु तस्य स्यात्परितुष्टो जनार्दनः ॥ २२ ॥

न कार्त्तिकसमो मासो न काशीसदृशी पुरी । न प्रयागसमं तीर्थं न देवः केशवात्परः
प्रसङ्गाद्वाबलात्कारैर्ज्ञात्वाज्ञात्वाकृतंभवेत् । स्नानंकार्त्तिकमासस्यनपश्येद्यमयातनाम्

स्नानार्थं चेन्न सामर्थ्यं दत्वाऽन्यस्मै धनादिकम् ।
स्नातस्य तस्य हस्तस्य ग्रहणात्पुण्यभाग्भवेत् ॥ २५ ॥

अथवाकार्त्तिकस्नानं ये कुर्वन्तिद्विजातयः । तेषांप्रावरणंदत्त्वास्नानजंफलमाप्नुयात्

राधादामोदरः पूज्यः कार्त्तिके तु विशेषतः ॥ २७ ॥
स्वर्णस्य वाऽथ रौप्यस्याऽप्यभावे शुल्वजामपि ।
मृज्जां वा चित्रजातां वाऽथ वा पिष्टविचित्रिताम् ॥ २८ ॥

दामोदरस्यराधायास्तुलस्यधोऽर्चयन्ति ये । मूर्तिं ते तु नराज्ञेयाजीवन्मुक्तानसंशयः
अपि पापसहस्राढ्यःकार्त्तिकस्नानतोनरः । मुक्तोऽवश्यंसभवतिनाऽत्रकार्याविचारणा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तुलस्यभावे कर्तव्यापूजा धात्रीतले खग !। मुख्यपूजाविधानं तु कर्तव्यं सूर्यमण्डले
अप्रत्यक्षाः सर्वदेवाः प्रत्यक्षो भगवानयम् । सर्वे देवाःकालवशाःकालकालोदिवाकरः
एतदाराधनेऽशक्तः प्रतिमां पूजयेन्नरः । प्रतिमातोऽधिकं पुण्यं ब्राह्मणस्य तु पूजने ॥
दरिद्रो दानपात्रं स्याद्विद्यावांस्तुविशेषतः । विप्राभावेपूजनीयागावःकृष्णामनोहराः
विष्णोर्मूर्तिर्जङ्गमतः स्थावरा तु प्रशस्यते । शूद्रस्थापितमूर्तीनांनमस्कारंकरोतियः

पितृभिर्निरयं याति दशपूर्वैर्दशापरैः ॥ ३५ ॥
शूद्रार्चितस्य संस्पर्शाद्दहेदासप्तमं कुलम् ॥ ३६ ॥
तस्माद्विचार्य्य विप्रैर्या स्थापिता तां समर्चयेत् ।
ततोऽपि या देवताभिः कृता सा भुक्तिमुक्तिदा ॥ ३७ ॥
मूर्त्यभावे पूजनीयोऽश्वत्थो वाऽथ वटोऽथ वा ।
अश्वत्थरूपी विष्णुः स्याद्वटरूपी शिवो यतः ॥ ३८ ॥
कार्त्तिके तुलसीशाकं ताम्बूलं वा नराधमः ।
अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि भुञ्जानो निरयं व्रजेत् ॥ ३९ ॥
शालग्रामशिलाचक्रे नित्यं सन्निहितो हरिः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शालग्रामं प्रपूजयेत् ॥ ४० ॥

रुद्रशापवशाद्गावो विष्ठाभक्षणतत्पराः । तथाऽपि ताः पूजनीया लोकद्वयफलप्रदाः ॥

ब्रह्मांऽशकसमुद्भूते पालाशे यस्तु भोजनम् ।
कुर्यात्कार्तिकमासेऽसौ विष्णुलोकं प्रयास्यति ॥ ४२ ॥

अश्वत्थरूपी भगवान्वटरूपी सदाशिवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकार्त्तिकेऽश्वत्थमर्चयेत् ॥
या नारी कार्त्तिके मासिलक्षंकुर्यात्प्रदक्षिणाः । राधादामोदरं पूज्य मन्दवारे च तत्तले
दम्पती भोजयेद्राधादामोदरस्वरूपिणौ । भोजयित्वा सपत्नीकान्पश्चाद्भुञ्जीतवाग्यता
वन्ध्याऽपि लभतेपुत्रमितरासांतुकाकथा। सदासन्निहितोविष्णुर्द्विपत्सुब्राह्मणेयथा
बोधिद्रुमे पादपेषु शालग्रामे शिलासु च । तस्मादश्वत्थमूलेवै कर्तव्यं विष्णुपूजनम्
अश्वत्थपूजास्पर्शेन कर्त्तव्या शनिवासरे । अन्यवारेऽश्वत्थसङ्गाद्दरिद्रो जायते नरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम् । कार्त्तिके मासि कुर्वन्तिते नराविष्णुमूर्तयः
सम्मार्जनंविष्णुगृहेस्वस्तिकादिनिवेदनम्।विष्णोःपूजांचयेकुर्युर्जीवन्मुक्तास्तुतेनराः
स्नानकालं प्रवक्ष्यामि तीर्थादिषु च यत्फलम् ।
स्नानधर्मांश्च ये केचित्तान्सर्वान्मे निबोधत ॥ ५१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकवैभववर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

कार्त्तिकस्नानविधिनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

नाडीद्वयावशिष्टायांरात्र्यांगच्छेज्जलाशयम् । तुलसीमृत्तिकायुक्तः सवस्त्रकलशोमुने
आगत्य तोयनिकटे तीरे संस्थाप्यपात्रकम् । पादप्रक्षालनंकृत्वादेशकालादिचोच्चरेत्
स्मरेद्गङ्गादिकानद्योविष्णुशर्वादि देवताः । नाभिमात्रेजलेस्थित्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत्
कार्त्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन !। प्रीत्यर्थं तव देवेश! दामोदर! मया सह
नित्ये नैमित्तिके कृत्वाकार्त्तिकेपापनाशन । स्नानं चार्घं प्रदास्यामि निर्विघ्नंकुरुकेशव
तीर्थादिदेवताभ्यश्चक्रमादर्घ्यादिदापयेत् । गृहाणाऽर्घ्यंमया दत्तं राधया सहितोहरे!
नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्तेऽस्तुहृषीकेश! गृहाणार्घ्यंनमोऽस्तुते
व्रतिनः कार्त्तिके मासि स्नातस्यविधिवन्मम । गृहाणाऽर्घ्यं मयादत्तंदनुजेन्द्रनिषूदन!
किरणा धूतपापा चपुण्यतोया सरस्वती । गङ्गा च यमुना चैव पञ्चनद्यः पुनन्तुमाम्
अन्यासाञ्च नदीनाञ्च दद्यादर्घ्यं यथाविधि । जाह्नवीस्मरणं कुर्यात्सर्वतीर्थेषु मानवः
नाऽन्यत्तीर्थं तुजाह्नव्यांस्मरणीयंकदाचन । एतान्मन्त्रान्समुच्चार्य मलस्नानंसमाचरेत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मृत्स्नानं चपितृस्नानंगुरुस्नानंततः परम् । ततस्तुपावमानीभिरभिषिञ्चेत्स्वमस्तकम्
अघमर्षणकं कृत्वा स्नानाङ्गं तर्पणं तथा । ततः पुरुषसूक्तेन जलं शिरसि सिञ्चयेत् ॥
ततस्तु बहिरागत्य तीर्थं शिरसि निक्षिपेत् ।
तीर्थं पीत्वा त्रिवारन्तु तुलसीं गृह्य पाणिना ॥ १४ ॥
ततो जलाद्विनिष्क्रम्य चाञ्चलं पीडयेद्बहिः । यन्मयादूषितं तोयं शारीरमलसञ्चयैः
तद्दोषपरिहार्थं यक्ष्मणं तर्पयाम्यहम् । वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वाकुर्याच्च तिलकादिकम्

सूत उवाच

शृणुध्वमृषयः सर्वे कार्त्तिकस्नानजम्फलम् । अरुणं प्रतिसूर्येण यदुक्तं च सविस्तरम्

अरुण उवाच

कस्मिंस्तीर्थे विशेषेण फलं कार्त्तिकसम्भवम् ?।
क्षेत्रे वा एतदाऽऽख्याहि भगवन्स्नानयोगतः ॥ १८ ॥

सूर्य उवाच

यत्र कुत्राऽपि कर्तव्यंजलेस्नानंतु कार्तिके । उष्णोदकेन कर्तव्यंस्नानंकुत्राऽपिकार्त्तिके
ततो दशगुणं पुण्यं शीततोयनिमज्जनात् । ततः शतगुणं पुण्यं बहिःकूपोदके कृतम्
कूपात्सहस्रगुणितं फलं वापीनिषेकतः । ततोऽयुतगुणं पुण्यं तडागस्नानतो भवेत्
ततो दशगुणं पुण्यं निर्झरेषु निमज्जनात् । ततोऽधिकतरं पुण्यं नदीस्नानस्यकार्त्तिके
नद्या दशगुणं प्रोक्तं तीर्थस्नानं खगोत्तम !। ततो दशगुणं पुण्यं नद्योर्यत्र च सङ्गमः॥
नदीत्रयस्य संयोगे पुण्यस्याऽन्तो न विद्यते ।
सिन्धुः कृष्णा च वेणी च यमुना च सरस्वती ॥ २४ ॥
गोदावरी विपाशा च नर्मदा तमसा मही । कावेरी सरयूः शिप्रा तथा चर्मण्वतीनदी
वितस्ता वेदिकाशोणोवेत्रवत्यपराजिता । गण्डकीगोमती पूर्णा ब्रह्मपुत्रासरोवरम्
वाग्मती च शतद्रुश्च तथा बदरिकाश्रमः । दुर्लभाः कार्त्तिकेत्वेते तीर्थान्यथनिबोधमे
सर्वेभ्यश्च स्थलेभ्यश्च आर्यावर्तन्तु पुण्यदम् ।
कोल्हापुरी ततःश्रेष्ठा ततः काञ्चीद्वयं स्मृतम् ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनन्तसेनवसतिर्वराहक्षेत्रमेव च । चक्रक्षेत्रं ततः पुण्यं मुक्तिक्षेत्रं ततोऽधिकम् ॥२६
अवन्तिकाततः श्रेष्ठाततोबदरिकाश्रमः । अयोध्या च ततःश्रेष्ठागङ्गाद्वारंततोऽधिकम्
ततः कनखलं तीर्थं ततो मधुपुरी वरा । एकोऽपि कार्त्तिको मासो मथुरायमुनाजले
यैः स्नातस्तेतु वैकुण्ठेबहुकालंवसन्तिहि । राधादामोदरस्तत्रस्वयं स्नातस्तुकार्त्तिके

अतो मधुपुरी श्रेष्ठा यमुना च विशेषतः ॥ ३३ ॥

द्वारावती ततः श्रेष्ठा प्रत्यहं स्नाति केशवः । षोडशस्त्रीसहस्रेण सार्द्धं यादवसंयुतः
द्वारकायांमृत्तिकायास्तिलकोयेनमस्तके । धार्यतेऽसौनरो ज्ञेयो जीवन्मुक्तोनसंशयः

द्वारकास्नानमाहात्म्यं न वक्तुं शक्यते मया ॥ ३५ ॥
गोविन्दार्पितचित्तानां जायते पुण्यभास्करा ।
ततो भागीरथी श्रेष्ठा यत्र विन्ध्येन सङ्गता ॥ ३६ ॥
तस्माद्दशगुणं पुण्यं तीर्थराजेऽत्र जायते ॥ ३७ ॥

कलौ दशसहस्राऽन्ते विष्णुस्त्यक्ष्यतिमेदिनीम् । तदर्द्धंजाह्नवीतोयंतदर्धंदेवतागणाः
यावत्तिष्ठतिगङ्गाऽत्रतावत्तीर्थानिसन्तिच । स्वस्वस्थाने नृणाम्पापंतावदेवहरन्तिच
यदैवगङ्गानष्टा स्यात्कोवातत्पापमाहरेत् । विचार्यैवं सुतीर्थानिगमिष्यन्ति धरातले

तस्मान्मुनीश्वराः सर्वे यावत्तिष्ठति जाह्नवी ।
तावच्च क्रियतां धर्मस्ततो भूमौ निलीयताम् ॥ ४१ ॥

समाधिं गृह्य सुदृढांयावत्कृतयुगम्भवेत् । अन्यथा कलिकालेन भ्रंशनीयोभवेत्सुधीः
ततः श्रेष्ठतरा काशी यस्यानाशो न जायते । यदाश्रयेण गङ्गाऽपि सर्वपापंव्यपोहति
काशिकाया नैव नाशो ब्रह्मण्यपि मृते सति । यद्दर्शनार्थंगङ्गाऽपिजाताचोत्तरवाहिनी

तस्याम्पञ्चनदं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४४ ॥

आगते कार्त्तिकेपासिरौरवंनरकंगताः । आक्रोशन्तेतुपितरो वंशेऽस्माकम्भविष्यति
कश्चिद्भाग्यवतां श्रेष्ठो गत्वा पञ्चनदे शुभे । अस्माकं तर्पणं कुर्यान्नरकार्णवतारकम्
तीर्थराजादितीर्थानि प्राप्ते कार्त्तिकमासके । स्नानार्थं पञ्चगङ्गं तु समायान्तिनसंशयः
कृत्वातु लक्षपापानिस्नात्वापञ्चनदेशुभे । विन्दुमाधवमभ्यर्च्य विलयंयान्तिततक्षणात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यैः स्नातं कार्त्तिके मासि सकृत्पञ्चनदेशुभे । सर्वतीर्थकृतास्नानात्फलंकोटिगुणम्भवेत्

ब्रह्मोवाच

कार्त्तिके मासि कावेर्य्यां यः स्नानं कर्तुमिच्छति ।

तावता वै विमुक्ताऽघो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५० ॥

कावेर्य्याश्चैव माहात्म्यं को वदेत्परमुत्तमम् । अत्र ते वर्णयिष्यामिइतिहासंपुरातनम्
कावेर्य्याविषयेब्रह्मन्सावधानमनाःशृणु । गौतम्या उत्तरे तीरे विष्णुपादाब्जसम्भवा
गङ्गा त्रैलोक्यपापघ्नीवर्ततेलोकपूजिता । सा गङ्गा चिन्तयामासकदाचित्पापशङ्किता
सर्वलोकाःसमागत्यमयिपापंत्यजन्ति हि । तत्पापन्तुकथं गच्छेदितिचिन्तापरातदा
प्रष्टुं जगाम कैलासं गिरिजावल्लभम्भवम् । तत्र दृष्ट्वा महारुद्रं प्रोवाच हरिपादजा ॥

गङ्गोवाच

महारुद्र! नमस्तेऽस्तु त्वांप्रष्टुमहमागता । सर्वेलोकाःसमागत्यमयिपापंत्यजन्तिहि
तत्पापन्तु मया सोढुं न शक्यं पार्वतीपते !। येनोपायेन तत्पापं नाऽऽगच्छेन्ममतद्वद

एवं गङ्गावचः श्रुत्वा प्रत्याह परमेश्वरः ।

रुद्र उवाच

पापनिर्हरणायाऽऽदौ पद्मनाभाङ्घ्रिपङ्कजात् ॥ ५८ ॥

प्रादुर्भूताऽसित्वंदेविकिमर्थंतव्यतेत्वया पापप्रहाराऽऽधिपत्यंकल्पितंतवविष्णुना
तथाऽपि पापनिर्हारउपायं ते ब्रवीम्यहम् । कवेश्च तनया देवी कावेरी सरिताम्वरा
सर्वोत्कृष्टाच सर्वेषां हरेर्बलवशात्तुसा । सर्वपापप्रहरणे सामर्थ्यं तत्र वर्तते ॥६१ ॥

कार्त्तिके मासि कावेर्य्यां यः स्नानं कुरुते नरः ।

स तु पापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परम्पदम् ॥ ६२ ॥

तस्मात्तां गच्छ देवि! त्वं ततः पापाद्विमोक्ष्यसे ।

इत्युक्ता सा तदाऽऽगच्छत्कावेरीं पापहारिणीम् ॥ ६३ ॥

तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्त्तिके विष्णुपादजा । निर्धूतपातकागङ्गाजगामस्वनिकेतनम् ॥

कार्त्तिके प्रतिवर्षन्तु गङ्गा त्रैलोक्यपावनीम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्नातुं भक्त्या समायाति कावेरीं पापहारिणीम् ॥ ६५ ॥
तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्त्तिकेविष्णुपादजा । निर्धूतपातका गङ्गा जगामस्वनिकेतनम्
तस्माच्छस्तं तुलास्नानंकावेर्य्यांशस्यते बुधैः । यःकावेर्यांतुलास्नानंभक्त्यातुकुरुतेमुने
विमुक्तदुरितःसद्यस्ततो याति परां गतिम् ।
तस्मात्स्नानं तु कावेर्यांकार्त्तिके मासि शस्यते ॥ ६८ ॥
इतिहासमिमं श्रुत्वा कार्त्तिकव्रततत्परः । स कावेरी स्नानफलं प्राप्नोतिच पराङ्गतिम्
रात्रिशेषे भवेत्स्नानमुत्तमं विष्णुतुष्टिकृत् ।
सूर्योदये मध्यमं स्याद्यावान्नाऽऽस्ता तु कृत्तिका ॥ ७० ॥
तावदेव भवेत्स्नानमन्यथा तन्न कार्त्तिकम् ।
स्नानं स्त्रीभिर्विधातव्यं गृहीत्वाऽऽज्ञां धवस्य च ॥ ७१ ॥
अपृष्ट्वायत्कृतंधर्म्यं भर्तारंतत्क्षयं नयेत् । स्त्रीणांनास्त्यपरोधर्मो भर्तारं प्रोज्भ्यकश्चन
कुर्यात्सहस्रपापानि भर्त्राऽऽज्ञां या समाचरेत् ।
सैषा धर्मवती लोके न जायेत व्रतादिना ॥ ७३ ॥
दरिद्रःपतितोमूर्खोदीनोऽपियदि चेत्पतिः । तादृशःशरणंस्त्रीणांतत्त्यागान्निरयंव्रजेत्
कलौ वत्स! मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि ।
तथाऽपि कथयिष्यामि स्नानं कार्त्तिकमाघयोः ॥ ७५ ॥
यस्यहस्तौचपादौचवाङ्मनश्चसुसंयतम् । विद्यातपश्चकीर्तिश्च स तीर्थफलभाङ्नरः
अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकश्छिन्नमानसः । हेतुवादीचपञ्चैते न तीर्थफलभागिनः
प्रातरुत्थाययो विप्र! तीर्थस्नायीसदाभवेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तःपरम्ब्रह्माऽधिगच्छति
स्नानं चतुर्विधम्प्रोक्तं स्नानविद्भिर्मनीषिभिः ।
वायव्यं वारुणं दिव्यं ब्राह्मञ्चेति तथा स्मृतम् ॥ ७९ ॥
वायव्यंगोरजःस्नानंवारुणंसागरादिषु । ब्राह्मंब्राह्मणमन्त्रोक्तंदिव्यम्मेघाऽम्बुभास्करम्
स्नानानाञ्चैवसर्वेषांविशिष्टं तत्रवारुणम् । ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्योमन्त्रवत्स्नानमाचरेत्
तूष्णीमेवहिशूद्रस्यस्त्रीणाञ्चैव तथास्मृतम् । बाला च तरुणी वृद्धा नरनारीनपुंसकाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पापैः सर्वैः प्रमुच्यन्ते स्नानात्कार्त्तिकमाघयोः ।
स्नाता वै कार्त्तिके लोकाः प्राप्नुवन्तीप्सितम्फलम् ॥ ८३ ॥

पुष्करे तीर्थवर्ये तु नन्दायाः सङ्गमे पुरा । प्रभञ्जनश्च मुक्तोऽभूत्तदैव व्याघ्रजन्मतः नन्दायावचनेनैवकार्त्तिकेसापरं ययौ । एवंस्नानविधिःप्रोक्तः किम्भूयःश्रोतुमिच्छसि

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहियां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकस्नानविधिनिरूपणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

नित्यकर्म्मकथनम्

नारद उवाच

कदा स्नानं प्रकर्तव्यं कथं स्थेयं दिनावधि । आह्निकं तत्समाचक्ष्वविशेषेणपितामह!

ब्रह्मोवाच

रात्र्यां तुर्यांशशेषायामुत्तिष्ठेत्सर्वदा व्रती ।
विष्णुं स्तुत्वा बहुस्तोत्रैर्दिनकार्यम्विचारयेत् ॥ २ ॥

ग्रामनैर्ऋत्यदिग्भागे मलोत्सर्गंयथाविधि । ब्रह्मसूत्रं दक्षकर्णे स्थाप्य तत्रउदङ्मुखः अन्तर्धायतृणंभूमौ शिरः प्रावृत्यवाससा । वक्त्रं नियम्यवस्त्रेणाऽसङ्गःसोदकभाजनः कुर्यान्मूत्रपुरीषन्तु रात्रौचेद्दक्षिणामुखः । ततउत्थायचाऽऽगच्छेत्समीपं कलशस्यहि गन्धलेपक्षयकरं मृत्तिकाशौचमाचरेत् । एका लिङ्गे करेतिस्र उभयोर्मृद्द्वयंस्मृतम् मूत्रशौचे त्विदं ज्ञेयं विष्ठाशौचमतःश्रृणु । पञ्चापानेऽथवा सप्त दश वामकरे तथा उभयोःसप्त दातव्याःपादयोर्मृत्तिकात्रयम् । एतच्छौचंगृहस्थस्यद्विगुणंब्रह्मचारिणः वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनाञ्चचतुर्गुणम् । एतच्छौचं दिवाप्रोक्तं रात्रावर्द्धंसमाचरेत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मार्गस्थस्य तदर्धं स्यात्स्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ।
शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ १० ॥

दन्तजिह्वाविशुद्धिश्च ततः कुर्यादतन्द्रितः । आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च
ब्रह्म प्रज्ञाञ्चमेधाञ्चत्वं नोदेहिवनस्पते ।। दन्तकाष्ठन्तु गृह्णीयाद् द्वादशाङ्गुलसम्मितम्
क्षीरवृक्षस्यनग्राह्यं कार्पासस्य तथैव च । कण्टकस्य च वृक्षस्य दग्धवृक्षस्यचैवहि
सद्वासनं मृदुतरं दन्तधावनमादितः । उपवासे नवम्याञ्च षष्ठ्यां श्राद्धदिने रवौ ॥
ग्रहणे प्रतिपद्दर्शे न कुर्याद्दन्तधावनम् । कुर्याद् द्वादश गण्डूषाननुक्ते दन्तधावने ॥

दन्तान्विशोध्य विधिवन्मुखं सम्मार्ज्य वारिणा ।
ललाटे चोर्ध्वपुण्ड्रन्तु धृत्वा चाऽऽचम्य वारिणा ॥ १६ ॥

देवालये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः । दत्त्वाचाकाशदीपं तु तुलसी सन्निधावथ
गृहीत्वाऽर्चनसामग्रीमिष्टदेवगृहं व्रजेत् । ततो गायेतनृत्येत पूजां कृत्वा तु बुद्धिमान्
पठित्वाविष्णुनामानिकुर्य्यान्नीराजनंहरेः । नाडीद्वयावशिष्टांरात्र्यांगच्छेज्जलाशयम्
तन्त्रोक्तविधिनास्नानं कुर्याद्वैकार्त्तिकव्रती । वस्त्रनिष्पीडनंकृत्वाकुर्याच्चतिलकंतथा
ततः सन्ध्यामुपासीतस्वसूत्रोक्तेनवर्त्मना । ततःकार्योजपोदेव्या यावदर्कोदयोभवेत्
एतत्प्रोक्तं रात्रिशेषकृत्यंदैनमथोच्यते । यस्मिन्कृतेकार्त्तिकोऽयंसकलःसफलो भवेत्
विष्णोःसहस्रनामाऽऽद्यंसन्ध्यान्ते च पठेत्ततः । देवालयेसमागत्यपुनः पूजनमारभेत्
नृत्यगानादिकार्येषुप्रहरंदिवसं नयेत् । ततः पुराणश्रवणंयामार्धंसम्यगाचरेत् ॥२४॥
पौराणिकस्यपूजांतुतुलसीपूजनं तथा । कृत्वामाध्याह्निकंकर्मभुञ्जीतद्विदलोज्झितम्
वलिदानं वैश्वदेवमतिथीनांसमर्पणम् । कृत्वाभुङ्क्तेतुयोमर्त्यःकेवलंचाऽमृतं हि तत्
यथाशक्तिद्विजाभोज्याःप्रत्यहंवाऽथ पर्वणि । हविष्यभोजनंकुर्यादामिषं परिवर्जयेत्
भक्षयेत्तुलसीं वक्त्रशुद्ध्यर्थं तीर्थवारिणा । संसारव्यवहारेण दिनशेषं समापयेत्

सायंकाले पुनर्गच्छेद्विष्णोर्देवालयम्प्रति ।
सन्ध्यां कृत्वा प्रयुञ्जीत तत्र दीपान्यथाबलम् ॥ २६ ॥

विष्णुं प्रणम्य हरये कृत्वानीराजनं शुभम् । स्तोत्रपाठादिकं कुर्वन्नाद्ययामेतुजागरम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यामे तु प्रथमेऽतीते निद्रां कुर्याद्विचक्षणः । ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्भार्यामीयादृतौ तथा
तया कामयमानो वा भार्यां गच्छेन्न दोषभाक् ।
एवं प्रतिदिनं कुर्यादामासं तु यथाविधि ॥ ३२ ॥
एवंतुकार्त्तिकेमासियःकुर्यात्परमंव्रतम् । सर्वपापविनिर्मुक्तोयातिविष्णोःसलोकताम्
रोगापहं पातकनाशकृत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधकम् ।
मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकव्रताद्विष्णुप्रियादन्यदिहाऽस्ति भूतले ॥ ३४॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे नित्यकर्मकथनं नाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

कार्त्तिकव्रतनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

शृणुनारदवक्ष्यामिकार्त्तिकस्यव्रतंमहत् । यच्छ्रुत्वासर्वपापेभ्योमुक्तोमोक्षमवाप्स्यसि
कार्त्तिकेमासिसंप्राप्तेनिषिद्धानि च वर्जयेत् । तैलाभ्यङ्गं परान्नञ्च तथा वै तैलभोजनम्
फलानि बहुबीजानि धान्यानि द्विदलान्यपि ।
वर्जयेत्कार्त्तिके मासि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥
अलाबुं गृञ्जनञ्चैववृन्ताकंबृहतीफलम् । अन्नं पर्युषितञ्चाऽपि भिस्सटं चमसूरिकम्
पुनर्भोजनं माध्वं च परान्नंकांस्यभोजनम् । नखं चर्म च छत्राकंकाञ्जि दुर्गन्धमेव च
गणान्नं गणिकान्नञ्च तथा वै ग्रामयाजिनः । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं सूतकान्नं तथैव च॥
श्राद्धान्नमृतुमत्याश्च जातकं नामकं तथा । श्लेष्मातकफलं चैव वर्जयेत्कार्त्तिकव्रती
निषिद्धेषु च पत्रेषु भोजनं नैव कारयेत् । मधुपालाशकदलीजम्बूप्लक्षमकूटिकाः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतत्पत्रेषु भोक्तव्यं पुष्करे न कदाचन ॥ ८ ॥
कार्त्तिकेमासिसंप्राप्तेयः कुर्याद्द्विजभोजनम् । स यातिपरमंलोकं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः
प्रातःस्नानं तु कर्तव्यं तथैव हरिपूजनम् । कथायाःश्रवणं चैव कार्त्तिके शस्यते मुने
गोपीचन्दनदानंतु गोदानंश्रोत्रियाय च । कर्तव्यं कार्त्तिकेमासितेन मोक्षमवाप्नुयात्
कदलीफलदानं तु दानंधात्रीफलस्य च । वस्त्रदानं तथाकुर्याच्छीतार्ताय द्विजन्मने
शाकादिदानंकुर्वीतचाऽन्नदानं विशेषतः । शालग्रामस्यदानं च कर्तव्यं तु द्विजन्मने
पौराणिकाय यो दद्यादामान्नं घृतपायसम् । स चैश्वर्यमवाप्नोतिशतब्राह्मणभोजनात्
कमलैःपूजयेद्यस्तुकार्त्तिकेकमलाप्रियम् । स तु पुण्यमवाप्नोतिनाऽत्रकार्या विचारणा

कार्त्तिके तुलसीपत्रं यो भक्त्या विष्णवेऽर्पयेत् ।
संसाराच्च विनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ १६

कार्त्तिके केतकीपुष्पैरर्चयेद्गरुडध्वजम् । पूजितो जन्मसाहस्रं नाऽत्र कार्या विचारणा
शङ्खदानं तु यःकुर्यात्तथाचक्राङ्कितस्य च । तस्यपापानिनश्यन्ति दानमात्रान्न संशयः
गीतापाठं तु यःकुर्यात्कार्त्तिकेविष्णुवल्लभे । तस्य पुण्यफलम्वक्तुं नाऽलम्वर्षशतैरपि
श्रीमद्भागवतस्याऽपि श्रवणंयः समाचरेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति
एकादश्यां निराहारमुपवासं करोति यः । पूर्वजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः

शालिग्रामस्य नैवेद्यं कोटियज्ञफलं लभेत् ।
अन्यदेवस्य नैवेद्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥

पूजाकाले तु देवस्यघण्टानादंकरोतियः । हरेस्तृप्तिं परां याति मनुजो नाऽत्र संशयः
परान्नं वर्जयेद्यस्तुकार्त्तिकेविष्णुतुष्टये । दामोदरस्यप्रीतिंससम्यक्प्राप्नोति मानवः
अध्वगंतुपरिश्रान्तंकालेच गृहमाऽऽगतम् । योऽतिथिंपूजयेद्भक्त्याजन्मसाहस्रनाशनम्
निन्दांकुर्वन्ति ये मूढावैष्णवानांमहात्मनाम् । पतन्तिपितृभिःसार्द्धंमहारौरवसञ्ज्ञके

दृष्ट्वा भागवतान्विप्रान्सम्मुखो न च याति हि ।
न गृह्णाति हरिस्तस्य पूजां द्वादशवार्षिकीम् ॥ २७ ॥
निन्दां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य च ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततो नाऽपैति यः सोऽपि हरेः प्रियतमो नहि ॥ २८ ॥
प्रदक्षिणांतु यः कुर्यात्कार्त्तिके केशवस्य हि । पदेपदे ऽश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयः
दंडप्रणामं यः कुर्यात्कार्त्तिके केशवाऽग्रतः ।
राजसूयाऽश्वमेधानां फलम्प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ३० ॥
कुटुम्बभोजनं चैव कार्त्तिके भक्तिसंयुतः । कारयेद्विप्रशार्दूल! तस्य पुण्यमनन्तकम्॥
परस्त्रीसङ्गमं यस्तुकार्त्तिकेकुरुते नरः । तस्यपापस्य विश्रान्तिर्यावद्वक्तुंन शक्यते
तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं ललाटे यस्य दृश्यते । यमस्तं नेक्षितुंशक्तः किमुदूता भयङ्कराः
शाकस्चा लवणस्वाऽपि यत्किञ्चिद्वा भविष्यति ।
तद्देयं कार्त्तिके मासि प्रीत्यर्थं शार्ङ्गधन्वनः ॥ ३४ ॥
इत्याद्या वहवो धर्माःकार्त्तिके विष्णुवल्लभाः । यथाशतयाप्रकुर्वीतधर्मंदेवस्यतुष्टिदम्
हरिसन्तुष्ट्ये कार्यस्त्यागो वा स्वेष्टवस्तुनः । मासान्ते द्विजवर्यायदद्यात्तद्व्रतपूर्तये
सर्वव्रतानि चैकत्र सत्यव्रतमथैकतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं भाषेत सर्वदा ॥
अन्यधर्मेष्वधिकृतिः कुलजातिविभागतः ।
अधिकारी कार्त्तिके तु सर्व एव जनो भवेत् ॥ ३८ ॥
गोग्रासः कार्त्तिकेमासि विशेषाद्यैस्तुदीयते । तेषांपुण्यफलंवक्तुं नशक्नोतिपितामहः
विष्णुदेवालयं प्रातः सम्मार्जयति कार्तिके । तस्य वैकुण्ठभवने जायते सुदृढं गृहम्
दद्यात्कार्तिकमासे तु धर्मकाष्ठानि भूरिशः ।
न तत्पुण्यस्य नाशोऽस्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४१ ॥
सुधादि लेपयेद्यस्तु कार्त्तिके विष्णुमन्दिरे ।
चित्रादिकं लिखेद्वाऽपि मोदते विष्णुसन्निधौ ॥ ४२ ॥
देवालयेवातीर्थेवा कृतो दुष्टैर्नृपैः करः । तं मोचयन्ति ये लोकास्तेषांधर्मः सनातनः
कार्त्तिकेमासि यो विप्रोगभस्तीश्वरसन्निधौ । शतरुद्रीजपंकुर्यान्मन्त्रसिद्धिःप्रजायते
वाराणस्यां तु यैः स्थित्वा त्रिवर्षं कार्त्तिकव्रतम् ।
सोपाङ्गं साङ्गं यैर्मर्त्यैः कृतं भक्त्येकतत्परैः ॥ ४५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इहलोके फलं तेषां प्रत्यक्षं जायते किल । सम्पत्त्या चैवसन्तत्यायशोभिर्धर्मबुद्धिभिः

पलाण्डुं शृङ्गं मांसं च शय्यां सौवीरकं तथा ।

राजिकोन्मादिकञ्चाऽपि चिपिटान्नञ्च वर्जयेत् ॥ ४७ ॥

धात्रीफलं भानुवारे परदेशागमं तथा । तीर्थं विना सदैवेह वर्जयेत्कार्त्तिकव्रती ॥

देववेदद्विजातीनां गुरुगोव्रतिनां तथा ।

स्त्रीराजमहतां निन्दां वर्जयेत्कार्त्तिकव्रती ॥ ४६ ॥

नरकस्यचतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं च कारयेत् । अन्यत्र कार्त्तिकेमासि तैलस्नानंविवर्जयेत्

नालिकां मूलकं चैव कूष्माण्डञ्च कपित्थकम् ॥ ५० ॥

रजस्वलान्त्यजम्लेच्छपतिताऽव्रतिकैस्तथा । द्विजद्विड्वेदबाह्यैश्च नवदेत्सर्वदाव्रती

एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतिकान्नं च यद्भवेत् ।

द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाऽद्याद्वैष्णवव्रती ॥ ५२ ॥

क्रमात्कूष्माण्डबृहतीतरुणीमूलकं तथा । श्रीफलं च कलिङ्गं चफलंधात्रीभवं तथा

नारिकेलमलाबुञ्च पटोलं बृहतीफलम् । चर्मवृन्ताकचवलीशाकं तुलसिजं तथा ॥

शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात्प्रतिपदादिषु । एवमेवहिमाघेऽपिकुर्य्याच्चनियमान्व्रती

कार्त्तिकव्रतिनः पुण्यं यथोक्तव्रतकारिणः । न समर्थो भवेद्वक्तुं ब्रह्मापीहचतुर्मुखः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकव्रतनिरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तमोऽध्यायः

दीपदानमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

भगवन्कृतकृत्योऽस्मि तवपादसमाश्रयात् । श्रोतव्यं नेह भूयो मे विद्यते देवसत्तम!
तथाऽपि भगवन्किञ्चित्प्रष्टव्यंमेहृदि स्थितम् । त्वद्वाक्यामृतपीतस्यनमेतृप्तिर्हिजायते
दीपदानस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि ते प्रभो । येनचाऽपिपुरादत्तस्तद्वदस्वचतुर्मुख

ब्रह्मोवाच

प्रातःस्नात्वा शुचिर्भूत्वा दीपंदद्यात्प्रयत्नतः । तेनपापानि नश्येयुस्तमांसीवभगोदये
आजन्मयत्कृतं पापं स्त्रिया वा पुरुषेण च । तत्सर्वं नाशमायातिकार्त्तिके दीपदानतः
अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् । श्रवणात्सर्वपापघ्नं दीपदानफलप्रदम्
पुरा द्रविडदेशे तु ब्राह्मणो बुद्धनामकः । तस्यभार्याऽभवद्दुष्टा अनाचाररता मुने !॥

तस्याः संसर्गदोषेण क्षीणाऽऽयुर्मृतिमाप्तवान् ।
पत्यौ मृतेऽपि सा पत्नी अनाचारे विशेषतः ॥ ८ ॥

रताऽभून्न हि तस्यास्तु लज्जालोकापवादतः । सुतबन्धुविहीनासासदाभिक्षान्नभोजना
न संस्कारान्नमल्पं वा भुक्त्वा पर्युषिताशिनी । परपाकरतानित्यंतीर्थयात्रादिवर्जिता
कथायाः श्रवणं चैव न श्रुतंतु तया द्विज !। एकदा ब्राह्मणः कश्चित्तीर्थयात्रापरायणः
तस्या गृहं समागच्छद्विद्वान्वैकुत्सनामकः । अनाचाररतां तां तु दृष्ट्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः

कोपेन रक्तचक्षुः संस्तामुवाचाऽसतीं स्त्रियम् ॥ १२ ॥

कुत्स उवाच

वक्ष्यामि साम्प्रतं मूढे! मद्वाक्यमवधारय ॥ १३ ॥

दुःखहेतुमिमं देहं पूयशोणितपूरितम् । पञ्चभूतात्मकञ्चैव किं च पुष्णासि दूतिके!
जलबुद्बुदवद्देहो नाशमायाति निश्चितम् । अनित्यं देहमाश्रित्यनित्यं त्वंमन्यसेहृदि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मादन्तः स्थितं मोहं त्यज मूढे! विचारतः । स्मरसर्वोत्तमं देवंकुरुश्रवणमादरात्
कार्त्तिके मासि सम्प्राते स्नानदानादिकं कुरु । दामोदरस्यप्रीत्यर्थं दीपदानं तथाकुरु
लक्षवर्त्यादिकं चैव लक्षपद्मादिकं तथा । प्रदक्षिणां तु देवस्य नमस्कारं तथैव च ॥
धारणं पारणं चैव कुरु भक्त्या हि कार्त्तिके । विधवानां व्रतमिदं सधवानां तथैव च
सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् । तत्राऽपि कार्त्तिके मासि दीयतां दीप उत्तमः ॥
दीपो हरेः प्रियकरः कार्त्तिके मासिनिश्चितम् । महापातककृद्वापिदीपदानात्प्रमुच्यते
पुराकश्चिद्द्विजवरो नाम्ना हरिकरो ह्यभूत् । अधर्मविषयासक्तः शश्वद्वेश्यारतो द्विजः
पितृवित्तक्षयकरो वंशच्छेदे कुठारकः । कदाचित्तेन विधवे! द्यूते पितृधनं महत् ॥

हारितं दुष्टसंसर्गात्ततो दुःखी स चाऽभवत् ।
कदाचित्साधुसंसर्गात्तीर्थयात्राप्रसङ्गतः ॥ २४ ॥

अयोध्यामागतोवत्से! महापापकरोद्विजः । कार्त्तिकेमासिसम्प्राप्तःश्रीमद्द्विजगृहेसदा
द्यूतव्याजेन तेनाऽऽशु दीपो दत्तो हरेः पुरः । ततःकालान्तरेविप्रोमृतोमोक्षमवाप्तवान्
महापातककृद्वाऽपि गतवानभयं हरिम् । तस्मात्त्वं कार्त्तिके मासि दीपदानं तथा कुरु

तथाऽन्यान्यपि दानानि कुरु भक्तिसमन्विता ।
इत्यादिश्याथ तां कुत्सो जगामाऽन्यगृहं द्विजः ॥ २८ ॥

साऽपिकुत्सवचःश्रुत्वापश्चात्तापेनसंयुता । व्रतंतुकार्तिकेमासिकरिष्यामीतिनिश्चिता
पतङ्गोदयवेलायां कार्त्तिकेस्नानमम्भसि । दीपदानं व्रतं चैव मासमेकं चकार सा ॥
ततः कालान्तरे चैव गतायुर्मृतिमागता । दीपदानस्य माहात्म्यान्महापापकृदप्यसौ
स्वर्गमार्गं गतासास्त्रीकालेमोक्षमवापह । तस्मान्नारद! माहात्म्यंदीपदानस्यकोवदेत्
कार्त्तिके दीपदानं तु महापुण्यफलप्रदम् । कार्त्तिकव्रतनिष्ठो यो दीपदानादिकृन्नरः ॥

दीपदानस्येतिहासं शृण्वन्वै मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

दीपदानस्य माहात्म्यं वक्तुं केनेह शक्यते । परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यं शृणु नारद!॥

स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परस्याऽपि प्रबोधनम् ।
यः कुर्याल्लभते सोऽपि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दीपार्थं वर्तिकां तैलं पात्रं वा यो ददाति हि । सहायं वाऽथ कुरुतेददतांदीपमुत्तमम्
स तुमोक्षमवाप्नोतिनाऽत्रकार्याविचारणा । कार्त्तिकेदीपदानस्यमाहात्म्यंकोनुवर्णयेत्
स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परदीपं प्रबोधयेत् ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥
वेश्या चेन्दुमतीनाम तस्या गेहेऽथ मूषिका । परदीपप्रबोधेन मोक्षं प्रापसुदुर्लभम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परदीपं प्रबोधयेत् । तेन मोक्षमवाप्नोति मूषिकावन्न संशयः ॥
परदीपप्रबोधस्य फलमीदृग्विधं मुने !। साक्षाद्दीपप्रदानस्य माहात्म्यं केन वर्ण्यते ॥

नारद उवाच

कार्त्तिके दीपदानस्य माहात्म्यञ्च मयाश्रुतम् । परदीपप्रबोधस्यमाहात्म्यमपिवैश्रुतम्
इदानीं श्रोतुमिच्छामि व्योमदीपस्य वैभवम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच

आकाशदीपमाहात्म्यं शृणुपुत्र! समाहितः । यस्य श्रवणमात्रेण दीपदाने मतिर्भवेत्
सम्प्राप्ते कार्त्तिके मासिप्रातःस्नानपरायणः । आकाशदीपंयोदद्यात्तस्यपुण्यं वदाम्यहम्
सर्वलोकाधिपोभूत्वासर्वसम्पत्समन्वितः । इहलोकेसुखंभुक्त्वाचान्तेमोक्षमवाप्नुयात्
स्नानदानक्रियापूर्वं हरिमन्दिरमस्तके । आकाशदीपो दातव्यो मासमेकं तु कार्त्तिके
कार्त्तिके शुद्धपूर्णायां विधिनोत्सर्जयेच्च तम् ॥ ४७ ॥
यः करोति विधानेनकार्त्तिकेव्योम्निदीपकम् । न तस्यपुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि
अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण व्योमदीपफलं लभेत्
पुरा तु निष्ठुरोनामलुब्धको लोककण्टकः । यमुनातीरवासी चकालमृत्युरिवाऽपरः
वने चरन्मृगान्सर्वान्हत्वा वृत्तिमकल्पयत् । पथिकान्बाधते नित्यं चोरवृत्त्याधनुर्धरः
कश्चिद् ग्रामं जगामाऽऽशु चौर्यार्थं कार्त्तिके मुने !।
तस्मिन्विदर्भनगरे राजा सुकृतिनामकः ॥ ५२ ॥
चन्द्रशर्माख्यविप्रस्य वचनात्कार्त्तिकेसुधीः । चकार व्योमदीपन्तुहरिमन्दिरमस्तके
दीपं दत्त्वा महाभक्त्याअशृणोच्चकथांनिशि । एतस्मिन्नेवकालेतुचौर्यार्थंसमुपागतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

राज्ञा दत्तं व्योमदीपं पश्यन्क्षणमतिष्ठत। तदानीं दैवयोगेन गृध्रो जवसमन्वितः॥
शीघ्रमागत्य जग्राह तैलपात्रं सदीपकम् । स्वमुखेनैव संगृह्य वृक्षाग्रं च समाश्रयत् ॥
तत्र पीत्वा तु तैलञ्च दीपं स्थाप्य स पक्षिराट् ।
वृक्षाग्रं तु समास्थाय क्षणमात्रमतिष्ठत ॥ ५७ ॥
तदानीं दैवयोगेन ग्रहीतुंपक्षिसत्तमम् । मार्जारोऽप्यारुहद्वृक्षं पक्षिणाऽधिष्ठितंतुतम्
तदग्रे मुखदीपञ्च पश्यन्क्षणमतिष्ठत । आकाशदीपमाहात्म्यं कथितं चन्द्रशर्मणा ॥
राज्ञे सुकृतिनाम्नेचतौ वै शुश्रुवतुःक्षणम् । खगमार्जारकौतत्र स्वस्वचाञ्चल्यदोषतः
मार्जारो जगृहे तत्र शाखान्तरगतं खगम् ।
दैवेन चोदितौ वृक्षाच्छिलायां पतितौ तदा ॥ ६१ ॥
भग्नगात्रौ मृतौ तत्र पक्षिमार्जारकौभुवि । दिव्यदेहसमायुक्तौ यानारूढौदिवङ्गतौ
तत्सर्वंलुब्धको दृष्ट्वा चौर्यार्थं समुपागतः । निवृत्तो दुष्टभावेन कथयन्तंकथाम्मुनिम्
चन्द्रशर्माणमाभाष्य इदं वचनमब्रवीत् । चन्द्रशर्मन्मया दृष्टं चौर्यार्थं ह्यागतेन च ॥
राज्ञा सुकृतिना दत्तं व्योमदीपं मनोहरम् । तदानीं दैवयोगेन खगः पात्रं प्रगृह्य च ॥
तैलं पीत्वा तु तत्पात्रं सदीपं तुमनोहरम् । वृक्षाग्रेस्थापयित्वाच तत्र क्षणमतिष्ठत
मार्जारोऽप्यागतस्तत्रग्रहीतुंपक्षिपुङ्गवम् । दैवेन प्रेरितौ तौ च उभे शाखेसमाश्रितौ
त्वन्मुखात्कथ्यमानां हि कथां शुश्रुवतुः क्षणम् ।
पश्चाच्चाञ्चल्यदोषेण मार्जारो ह्यग्रहीत्खगम् ॥ ६८ ॥
तौ वृक्षात्पतितौ मृत्युम्प्राप्तौ च क्षणमात्रतः ।
उभौ तौ दिव्यरूपौ च यानारूढौ दिवं गतौ ॥ ६९ ॥
तदाश्चर्यमहं दृष्ट्वा त्वां प्रष्टुं समुपागतः । तौ कौ पुराच मार्जारखगौ तद्वदभोद्विज
तिर्यग्योनिसमापन्नौमुक्तौकेनच कर्मणा । इतिलुब्धवचः श्रुत्वा चन्द्रशर्माऽब्रवीत्तदा
शृणु लुब्ध ! प्रवक्ष्यामि तयोर्वृत्तान्तमञ्जसा ।
मार्जारोऽपि पुरा पापी तथा श्रीवत्सगोत्रजः ॥ ७२ ॥
देवशर्माइतिप्रोक्तो देवद्रव्याऽपहारकः । अहो बलनृसिंहस्य पूजाकर्तृत्वमाप सः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मिन्देवालये प्राप्तं तैलं द्रव्यादिकं तथा । अपहृत्यच तेनैव कुटुम्बं पोषयत्यसौ ॥
आयुर्नीत्वैवमेवाऽसौ ततः पञ्चत्वमागतः । तस्मात्पापात्कालसूत्रं महारौरवरौरवम्
निरुच्छ्वासं तथा प्राप्य असिपत्रवनंक्रमात् । छिद्यमानो महाकायैर्यमदूतैर्भयङ्करैः ॥
अनुभूय च तान्सर्वान्ब्रह्मराक्षसतांगतः । ततस्तुश्वानयोनौच चण्डालोऽभूत्कुकर्मतः
एवं जन्मशतम्प्राप्य भूमौ मार्जारतांगतः । आकाशदीपमाहात्म्यंश्रुत्वेदानीं तु दैवतः

निर्मुक्ताऽखिलपापस्तु अगमद्धरिमन्दिरम् ॥ ७८ ॥

गृध्रोऽयं तु पुरा विप्रोमिथिलेवेदपारगः । शर्यातिरितिविख्यातोनाम्नालोकेमहाप्रभुः
दासीसङ्गं चकाराऽसौ वेश्यासङ्गं तथैवच । तेन दोषेण महता पञ्चत्वमगमत्तदा ॥
कुम्भीपाके महाघोरे स्थित्वा युगचतुष्टयम् । कर्मशेषेण भूमौच गृध्रत्वमगमत्तदा ॥

दैवेन चोदितो गृध्रस्तैलपानार्थमागतः ॥ ८२ ॥

दत्त्वा चाऽऽकाशदीपञ्च श्रुत्वा चैव हरेः कथाम् ।

विध्वस्ताऽखिलपापस्तु जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ८३ ॥

इत्येतत्सर्वमाख्यातं लुब्ध! गच्छ यथासुखम् ।

व्याधोऽप्यस्य वचः श्रुत्वा गत्वा चैव स्वमन्दिरम् ॥ ८४ ॥

व्रतं चाऽऽकाशदीपस्य चकारविधिवन्मुने !। आयुःशेषंतदानीत्वाजगामहरिमन्दिरम्
सुनन्दोऽपि महाराज आश्चर्यं समुपागतः । चकार विधिना मासं चन्द्रशर्मोक्तमार्गतः

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वाकार्त्तिके मासि वै नृपः ।

कोमलैस्तुलसीपत्रैः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ८७ ॥

रात्रौ दद्याद् व्योमदीपं मन्त्रेणाऽनेन वै नृपः ॥ ८८ ॥

दामोदराय विश्वाय विश्वरूपधरायच । नमस्कृत्वा प्रदास्यामि व्योमदीपं हरिप्रियम्

निर्विघ्नं कुरु देवेश! यावन्मासः समाप्यते ॥ ८९ ॥

व्रतेनाऽनेन देवेश! त्वयिभक्तिः प्रवर्द्धताम् । इति मन्त्रेण राजाऽसौ दीपदानञ्चकारह
ब्राह्मे मुहूर्ते च पुनर्व्योमदीपं ददाति हि । विष्णोः पूजा कृताप्रातःप्रातःस्नानञ्चकारह

उत्सर्गस्य विधिं कृत्वा व्योम्निदीपं समाप्य च ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्राह्मणान्भोजयित्वा च व्रतं विष्णोः समापयत् ॥ ९२ ॥

तेन पुण्यप्रभावेण स राजा मुनिसत्तम !। शरदां शतसाहस्रमिह भोगान्मनोहरान्
सुपुत्रपौत्रस्वजनैर्बुभुजे सह भार्यया । ततश्चाऽन्ते द्विजवर विमानं सुमनोहरम् ॥९४
स्त्रीभिः सहः समारुह्य मोक्षमार्गं गतो मुने !। चतुर्भुजः पीतवासाः शङ्खचक्रगदाधरः॥

विष्णुलोके विष्णुरिव प्रोच्यमानः सदाऽमरैः ।
क्रीडयामास राजाऽसौ यथाकामं महामनाः ॥ ९६ ॥
तस्मात्तु कार्तिके मासि मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
आकाशदीपो दातव्यो विधानेन हरेः प्रियः ॥ ९७ ॥
दास्यन्ति ये कार्त्तिकमासि मर्त्या व्योम प्रदीपं हरितुष्टयेऽत्र ।
पश्यन्ति ते नैव कदाऽपि देवं यमं महाक्रूरमुखं मुनीन्द्र !॥ ९८ ॥
अथाऽन्यच्च प्रवक्ष्यामि व्योमदीपस्य वैभवम् ।
वालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम !॥ ९९ ॥

वालखिल्या ऊचुः

कृष्णादिमासक्रमतःकार्त्तिकस्याऽऽदिमासतः । आकाशदीपदानंतुकुर्वन्तुऋषिसत्तमाः
तुलायां तिलतैलेनसायंसन्ध्यासमागमे । आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं निरन्तरम्
सश्रीकाय श्रीपतयेश्रिया न सवियुज्यते । आकाशदीपवंशस्तुविंशद्धस्तोत्तमोभवेत्

मध्यमो नवहस्तः स्यात्कनिष्ठः पञ्चहस्तकः ।
यथा दूरस्थितैर्लोकैर्दृश्यते तत्तथाऽऽचरेत ॥ १०३ ॥

तथाऽभ्रादिकरण्डेषु दीपदानं विशिष्यते । वंशस्य नवमांशेनलम्बाकार्या पताकिका
मयूरपिच्छमुष्टिं वा कलशं चोपरिन्यसेत् । विष्णुप्रीतिकरोदीपःपित्रुद्धारस्यकारकः
एकादश्यास्तुलार्काद्वा दीपदानमतोऽपिवा । दामोदराय नभसि तुलायां लोलयासह
प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे । आकाशदीपसदृशं पितुरुद्धारकं नहि ॥
हेलिकस्य च द्वौ पुत्रौ तत्रैकस्तु पिशाचकः । व्योमदीपपुण्दानान्मोक्षंप्राप्तसुदुर्लभम्
नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे । नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मन्त्रेणाऽनेनयेमर्त्याःपितृभ्यः खेतुदीपकम् । प्रयच्छन्तिगतायेस्युर्नरकेयान्तितेऽपिवै

उत्तमां गतिमित्थं ते दीपदानं मयेरितम् ॥ ११० ॥

लक्ष्मीसन्ततिसिद्ध्यर्थमारोग्याय प्रदीपयेत् ॥ १११ ॥

कार्त्तिकेकृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पञ्चसु । तिथीषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधि

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः । कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥

प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च । मन्दुरासु विविक्तासु हस्तिशालासुचैवहि

प्रदोषसमये दीपान्दद्यादेवं मनोहरान् । कृतंयैः कार्त्तिके मासि दीपदानं विधानतः ॥

दृश्यन्ते ये रत्नभाजस्तेऽत एव प्रकीर्तिताः । दीपदानासमर्थश्चेत्परदीपं तु रक्षयेत् ॥

योवेदाभ्यासिने दद्याद्दीपार्थं तैलमादरात् । कोवा तस्य फलंवक्तुंभुवितिष्ठतिमानवः

दीपान्दद्याद्बहुविधान्कार्त्तिके विष्णुसन्निधौ ।

कार्त्तिकेमासि सम्प्राप्ते गगने स्वच्छतारके ॥ १७ ॥

रात्रौलक्ष्मीःसमायाति द्रष्टुं भुवनकौतुकम् । यत्रयत्रचदीपान्सा पश्यत्यब्धिसमुद्भवा

तत्रतत्र रतिं कुर्यान्नाऽन्धकारे कदाचन । तस्माद्दीपःस्थापनीयःकार्त्तिकेमासिवैसदा

लक्ष्मीरूपार्थिनां प्रोक्तं दीपदानंविशेषतः । देवाऽऽलयेनदीतीरे राजमार्गे विशेषतः ॥

निद्रास्थलेदीपदातातस्यश्रीःसर्वतोमुखी । दुर्बलस्याऽऽलयंवीक्ष्यदीपशून्यंतुयोददेत्

विप्रस्यवाऽऽन्यवर्णस्यविष्णुलोकेमहीयते । कोटकण्टकसंकीर्णेदुर्गमे विषमस्थले

कुर्याद्यो दीपदानानि नरकं स न गच्छति ।

दद्याद्रात्रौ पञ्चनदे दीपं यो विधिपूर्वकम् ॥ १२४ ॥

तस्य वंशे प्रजायन्ते बालकाःकुलदीपकाः । पितृपक्षेऽन्नदानेनज्येष्ठाऽऽषाढेचवारिणा

कार्त्तिके तत्फलं तेषांपरदीपप्रबोधनात् । बोधनात्परदीपस्य वैष्णवानाञ्च सेवनात्

कार्त्तिके फलमाप्नोति राजसूयाऽश्वमेधयोः । पुराहरिकरोनाम द्विजःपापरतः सदा ॥

कृतं द्यूतप्रसङ्गेन दीपदानं हि कार्त्तिके । तेनपुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप द्विजोत्तमः ॥

आकाशदीपदानेन पुरा वै धर्मनन्दनः । विमानवरमारुह्य विष्णुलोकं ययौ नृपः ॥

यःकुर्यात्कार्त्तिकेविष्णोःपुरःकर्पूरदीपकम् । प्रबोधिन्यांविशेषेणतस्यपुण्यंवदाम्यहम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कुले तस्य प्रसूता ये पुरुषास्तेहरिप्रियाः । क्रीडित्वासुचिरंकालमन्तेमुक्तिंव्रजन्तिच
दीपको ज्वलते यस्य दिवा रात्रौ हरेर्गृहे । एकादश्यां विशेषेणसयातिहरिमन्दिरम्
लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां दीपंदत्त्वाशिवालये । भक्त्याविनापरेलिङ्गेशिवलोकंजगामसः
गोपः कश्चिदमावास्यां दीपं प्रज्वाल्य शार्ङ्गिणः ।
मुहुर्जयजयेत्युक्त्वा स च राजेश्वरोऽभवत् ॥ १३४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे दीपदानमाहात्म्यवर्णनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

अष्टमोऽध्यायः

तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

भूयः कथय तृप्तिर्हि नास्ति मे कमलासन !। त्वद्वागमृतपानेन तृषा भूयः प्रवर्धते ॥१

ब्रह्मोवाच

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्त्तिकेविष्णुतत्परः । देवंदामोदरंपूज्यकोमलैस्तुलसीदलैः
स तु मोक्षमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥
भक्त्या विरहितोयस्तुसुवर्णादिभिरर्चयेत् । तस्यपूजांनगृह्णातिनाऽत्रकार्याविचारणा
सर्वेषामपि वर्णानां भक्तिरेव परा स्तुता । भक्त्याविरहितंकर्मनविष्णोःप्रियकारणम्
भक्त्या सम्पूजितो नित्यं तुलस्यास्तु दलार्चतः ।
स्वयं प्रत्यक्षमायाति भगवान्हरिरीश्वरः ॥५ ॥
विष्णुदासः पुराभक्त्या तुलसीपूजनेनच । विष्णुलोकंगतःशीघ्रंचोलोगौणत्वमागतः
तुलस्याः श्रृणु महात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनम् ।
यत्पुरा विष्णुना प्रोक्तं रमायै तद्वदाम्यहम् ॥ ७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सम्प्राप्ते कार्त्तिकेमासि तुलस्याःपूजनं हरेः । येकुर्वन्तिनराभक्त्यातेयान्तिपरमं पदम्
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तुलस्याः कोमलैर्दलैः । पूजनीयो महाभक्त्यासर्वक्लेशविनाशनः
रोपिता तुलसी यावत्कुरुते मूलविस्तरम् । तावद्युगसहस्राणिब्रह्मलोके महीयते ॥
तुलसीपत्रसंयुक्तजले स्नानं चरेद्यदि । सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते विष्णुमन्दिरे ॥
वृन्दावनं च कुरुते रोपणार्थं महामुने ! तावतैव विमुक्ताऽघो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
तुलसीकाननं ब्रह्मन्गृहे यस्याऽवतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थभूतं तु न यान्ति यमकिङ्कराः
सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्तिनराःश्रेष्ठास्तेनपश्यन्तिनभास्करिम्
तुलसीकाष्ठसंयुक्तं गन्धं यो धारयेन्नरः । तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणं तथैव च ॥
तुलसीविपिनच्छाया यत्र चैव भवेद्द्विज । तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यंपितॄणां तृप्तिहेतवे ॥

यन्मुखे तुलसीपत्रं कर्णे शिरसि दृश्यते ।
यमस्तं नेक्षितुं शक्तः किमु दूता भयङ्कराः ॥ १७ ॥
तुलस्या महिमां यस्तु शृणुयान्नित्यमादृतः ।
सर्वपापविमुक्तात्मा ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । तुलस्या विषये ब्रह्मञ्छ्रवणात्पापनाशनम्
पुरा काश्मीरदेशे तु ब्राह्मणौ सम्बभूवतुः । हरिमेधसुमेधाख्यौविष्णुभक्तिपरायणौ
सर्वभूतदयायुक्तौ सर्वतत्त्वार्थवेदिनौ । कदाचित्तौ द्विजवरौ तीर्थयात्रापरायणौ ॥
गच्छन्तावेकतो विप्रौ कान्तारे श्रमविह्वलौ । तुलसीकाननं तत्र ददर्शतुररिन्दमौ ॥
तयोः सुमेधास्तद्दृष्ट्वा तुलसीकाननं महत् । प्रदक्षिणीकृत्यतदा ववन्दे भक्तिसंयुतः
दृष्ट्वैतद्धरिमेधास्तु उवाच परया मुदा । ज्ञातुं तुलस्या माहात्म्यं तत्फलञ्चपुनः पुनः ॥

हरिमेधा उवाच

किमर्थं विप्र! देवेषु तीर्थेषु च व्रतेषु च । स्थितेषु विप्रमुख्येषु प्रणामं कृतवानसि॥

सुमेधा उवाच

शृणु विप्र महाभाग! साधु वाक्यमुदीरितम् । आतपोबाधतेह्यावांगत्वैतद्वटसन्निधौ
तस्यच्छायां समाश्रित्य वक्ष्यामि ते यथार्थतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवमुक्तः सुमेधास्तु हरिमेधेन संयुतः ॥ २७ ॥

वटं जगाम धर्मज्ञो महत्कोटरसंयुतम् । तत्र विश्राम्य विप्रोऽसौ हरिमेधमुवाच ह
श्रूयतां विप्रशार्दूल! तुलस्यास्तूत्तमां कथाम् । परमेशप्रसादेन सञ्जाताया पयोनिधौ
पुरा दुर्वाससः शापाद्गतैश्वर्ये पुरन्दरे । ममन्थुः क्षीरजलधिं ब्रह्माद्याः ससुराऽसुराः ॥
ऐरावतः कल्पतरुश्चन्द्रमाः कमला तथा । उच्चैःश्रवा कौस्तुभश्चतथाधन्वन्तरिर्हरिः

हरीतक्यादयश्चाऽपि दिव्या ओषधयस्तथा ।

अजायन्त द्विजश्रेष्ठ ! लोकश्रेयोविधायकाः ॥ ३२ ॥

ततः पीयूषकलशमजरामरदायकम् । कराभ्यां कलशं विष्णुर्धारयन्सुतलं परम् ॥

अवेक्ष्य मनसा सद्यः परां निर्वृतिमाप ह ॥ ३३ ॥

तस्मिन्पीयूषकलश आनन्दास्रोदबिन्दवः । व्यपतंस्तुलसी सद्यः समजायतमण्डला

सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥ ॥ ३५ ॥

तत्रोत्पन्नां तथा लक्ष्मीं तुलसीं च ददुर्हरेः । देवा ब्रह्मादयस्ते हि जगृहे भगवान्हरिः

ततोऽतीव प्रियकरा तुलसी जगताम्पतेः ॥ ३७ ॥

सा तु देवगणैः सर्वैर्विष्णुवत्पूज्यते प्रिया । नारायणो जगत्त्राता तुलसीतस्यवल्लभा
तस्मात्तस्यानमस्कारो मया विप्र! कृतस्ततः । इत्येवं वदतस्तस्यसुमेधस्यमहात्मनः
आराददृश्यत महद्विमानं सूर्यवर्चसम् । तदानीं वटवृक्षस्तु पपात पुरतो मुने !॥ ४०॥
तथैव तस्माद्वृक्षाच्चपुरुषौद्वौविनिर्गतौ । द्योतयन्तौदिशःसर्वास्तेजसासूर्यसन्निभौ
प्रणामं चक्रतुस्तौ हि हरिमेधसुमेधयोः । हरिमेधसुमेधौ तौतौ दृष्ट्वा भयविह्वलौ ॥

ऊचतुर्विस्मयाविष्टौ तावुभौ देवसन्निभौ ॥ ४३ ॥

हरिमेधसुमेधसावूचतुः

युवांकौ देवसङ्काशौ भवन्तौ सर्वमङ्गलौ । मन्दारमालां तरुणांधारयन्तौतथाऽमरौ

नमस्कार्यौ तथाऽऽवाभ्यां पूज्यौ च सुररूपिणौ ॥ ४४ ॥

इत्युक्तौ ब्राह्मणाभ्यां तावूचतुर्वृक्षनिर्गतौ । युवामेव पिता माताआवयोश्चतथागुरुः

बन्ध्वादयस्तथा चैव युवामेव न संशयः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ज्येष्ठ उवाच

अहं तु देवलोकस्य आस्तीकोनाम नामतः ॥ ४६ ॥

अप्सरोगणसम्वीतः कदाचिन्नन्दनं वनम् । क्रीडार्थमगमं चाऽद्रौ विषयासक्तचेतनः
रेभिरे देववनिता यथाकामं मया सह । मुक्तामल्लिकमाल्यानिनिपेतुस्तानियोषिताम्
तपतो रोमशस्यैव तद्दृष्ट्वा कुपितोमुनिः । योषितांनाऽपराधोऽयंयासां वैपरतन्त्रता
अयमेव दुराचारः शापार्ह इति चाऽब्रवीत् । त्वं ब्रह्मराक्षसो भूत्वा वटवृक्षेचरेतिमाम्

प्रसादितो मया सोऽथ विशापमपि दत्तवान् ।

तुलसीपत्रमाहात्म्यं विष्णोर्नाम तथा द्विजात् ॥ ५१ ॥

यदाश्रृणोषिसद्यस्त्वंविमुक्तियास्यसेपराम् । इतिशप्तस्तुमुनिनाचिरकालंसुदुःखितः
चसाम्यत्र वटे दैवाद्भवद्दर्शनतोध्रुवम् । मुक्तिर्जाता विप्रशापाद्द्वितीयस्य कथां श्रृणु
अयं मुनिवरः पूर्वं गुरुशुश्रूषणे रतः । गुरोराज्ञामनादृत्य ब्रह्मराक्षसतां गतः ॥ ५४ ॥
युष्मत्प्रसादादधुना ब्रह्मशापाद्विमोचितः । तीर्थयात्राफलंचैवयुवाभ्यामिहसाधितम्
उत्तरोत्तरपुण्यानि वर्धन्ते च दिनेदिने । इत्युक्त्वा तौ मुनिवरौ प्रणम्यच पुनः पुनः
तावनुज्ञाप्य तौ धाम जग्मतुः परया मुदा । ततस्तौ तीर्थयात्रार्थं परमौ मुनिपुङ्गवौ
शंसन्तौ तुलसीं पुण्यां जग्मतुर्मुनिपुङ्गव !। एवंनारदमाहात्म्यंतुलस्याःकोऽनुवर्णयेत्
तस्मान्नारदमासेऽस्मिन्कार्त्तिकेहरितुष्टिदे । कर्तव्यातुलसीपूजानाऽत्रकार्याविचारणा
एवमङ्गव्रतान्येव प्रोक्तानि मुनिसत्तम ! । उपाङ्गानि प्रवक्ष्यामिबालखिल्योदितानिच

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे तुलसीमाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नवमोऽध्यायः

वत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशीदीपावलीकृत्यवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णः प्रोवाचधर्मायद्वादशींवत्ससञ्ज्ञिताम् । गोधूलिकालसंयुक्ताद्वादशीवत्सपूजने
वत्सपूजावटे चैव कर्तव्याप्रथमेऽहनि । सवत्सांतुल्यवर्णांचशालिनींगांपयस्विनीम्
चन्दनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभिर्चयेत् ॥ २ ॥
तद्दिने तैलपक्वं च स्थालिपक्वं युधिष्ठिर । गोक्षीरं गोघृतं चैवदधिक्षीरं चवर्जयेत्
दिनान्ते सूर्यबिम्बार्धादुभयत्र वटीदलम् । ततो नीराजनंकार्य्यंनिरीक्षेचशुभाऽशुभम्
नानादीपान्प्रकल्प्याऽऽदौ स्वर्णपात्रदिसंस्थितान् ।
नीराजयेद्दीपपूर्वं निरीक्षेत शुभाऽशुभम् ॥ ५ ॥
लापयित्वा सर्वदीपानुत्तराभिमुखान्न्यसेत् ।
मुख्या दीपा नव प्रोक्ता अन्य.नपि च कल्पयेत् ॥ ६ ॥
ज्वाला चेद्दक्षिणासंस्था सतेजस्का शिखान्विता ।
स्थिरा चेत्सौख्यदा प्रोक्ता विपरीता तु दुःखदा ॥ ७ ॥
कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषुपञ्चसु । तिथिषूक्तःपूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः
पक्षं संसूचयत्यादिर्द्वितीयोमासमेव च । तृतीय ऋतुमेवेह चतुर्थस्त्वयनं तथा ॥
वर्षं तु पञ्चमो दीपः शुभाऽशुभं विनिर्णयेत् ॥ ९ ॥
सूर्यांशसम्भवा दीपा अन्धकारविनाशकाः ।
त्रिकाले मां दीपयन्तु दिशन्तु च शुभाऽशुभम् ॥ १० ॥
अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण ततो नीराजयेत्क्रमात् ॥ ११ ॥
आदौ देवांस्ततो विप्रान्हस्तिनश्च तुरङ्गमान् ।
ज्येष्ठाञ्छ्रेष्ठाञ्जवन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषितः ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततो नीराजितान्दीपान्स्वस्वस्थानेषु विन्यसेद् ।
रूक्षैर्लक्ष्मीविनाशः स्याच्छ्वेतैरन्नक्षयो भवेत् ॥
अतिरक्तेषु युद्धानि मृत्यु कृष्णशिखेषु च ॥ १३ ॥

एकाङ्गीनामगोपाला तयैतच्चव्रतं कृतम् । धनधान्यसमायुक्ता जाता वर्षत्रयेण सा ॥
तस्माद्गोपूजनंकार्यं द्वादश्यां कार्त्तिकस्यतु । एतद्गोव्रतमाहात्म्यंश्रुत्वा कुर्वन्तियेनराः
तेगोव्रतप्रभावेणनगोभिर्विच्युताभुवि । गोऽपराधःकृतोयःस्यात्सव्रताद्विलयम्व्रजेत्

वालखिल्या ऊचुः

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यांमासिचाऽऽश्वयुजे तथा । दीपोत्सवसमीपे तु व्रतमेतत्समाचरेत्
प्रातःस्नात्वात्रयोदश्यांकृत्वावैदन्तधावनम् । त्रिरात्रनियमं कृत्वागोविन्देभक्तितत्परः
कार्यएतद्व्रतस्यान्ते तथागोवर्द्धनोत्सवः । त्रिमुहूर्ताऽधिकाग्राह्यापरवेधोनदोषभाक्
आश्विनस्याऽसितेपक्षे त्रयोदश्यांनिशामुखे । यमदीपं वलिंदद्यादपमृत्युर्विनश्यति
पुराहेमनकस्यैव वालकश्चाऽपमृत्युतः । मुक्तोऽभूदाश्विनेकृष्णत्रयोदश्यां दयावशात्

दूता ऊचुः

यथानजीविताद्भ्रश्येदीदृशेतु महोत्सवे । तथोपायं ब्रूहि यम! कृपां कृत्वाऽस्मदग्रतः

यम उवाच

आश्विनस्याऽसितेपक्षेत्रयोदश्यांनिशामुखे । प्रतिवर्षंतु यो यद्याद्गृहद्वारेसुदीपकम्
मन्त्रेणाऽनेन भो दूताः समानेयःसनोत्सवे । प्राप्तेऽपमृत्यावपिचशासनं क्रियतां मम
मृत्युनापाशदण्डाभ्यांकालेनच मया सह । त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजःप्रीयतामिति
मन्त्रेणाऽनेनयोदीपं द्वारदेशे प्रयच्छति । उत्सवे चाऽपमृत्योश्च भयन्तस्य न जायते

वालखिल्या ऊचुः

पूर्वविद्धचतुर्दश्यामाश्विनस्य सितेतरे । पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥२७
अरुणोदयतोऽन्यत्ररिक्तायांस्नातियोनरः । तस्याऽब्दिकभवोधर्मोनश्यत्येवनसंशयः
तथाकृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदयेसुराः । यामिन्याःपश्चिमेयामेतैलाभ्यङ्गोविशिष्यते
यदा चतुर्दशीनस्याद्वद्धिदिने चेद्विधूदये । दिनद्वये भवेच्चाऽपि तदा पूर्वैव गृह्यते ॥३०

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

बलात्काराद्धठाद्वाऽपिशिष्टत्वान्नकरोतिचेत् । तैलाभ्यङ्गे चतुर्दश्यांरौरवं नरकं व्रजेत्
तैलेलक्ष्मीर्जलेगङ्गादीपावल्याश्चतुर्दशीम् । प्रातःस्नानंहि यः कुर्याद्यमलोकंनपश्यति
अपामार्गमथोतुम्बीं प्रपुन्नाडमथाऽपरम् । भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै
वारत्रयं त्रिवारश्च पठित्वा मन्त्रमुत्तमम् ॥ ३४ ॥
सीतालोष्टसमायुक्त! सकण्टकदलान्वित !। हर पापमपामार्ग! भ्राम्यमाणः पुनः पुनः
अपामार्गं प्रपुन्नाडं भ्रामयेच्छिरसोपरि ॥ ३५ ॥
स्नात्वाऽऽर्द्रवाससादद्याद्दीपकंमृत्युपुत्रयोः । शुनकौ श्यामशबलौ भ्रातरौयमसेवकौ
तुष्टौ स्यातां चतुर्दश्यां दीपदानेन मृत्युजौ ॥ ३६ ॥
इष्टबन्धुजनैः सार्द्धमेतत्स्नानं समाचरेत् । स्नानाङ्गतर्पणं कृत्वा यमं सन्तर्पयेत्ततः ॥
यमाय धर्मराजाय मृत्यवेचाऽन्तकायच । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥३८
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः ॥
चतुर्दशैतेमन्त्राःस्युःप्रत्येकश्चनमोऽन्विताः । एकैकेनतिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रीनुदकाञ्जलीन्
यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा ।
देवत्वञ्च पितृत्वञ्च यमस्याऽस्ति द्विरूपता ॥ ४१ ॥
जीवत्पिताऽपि कुर्वीत तर्पणंयमभीष्मयोः । नरकायप्रदातव्योदीपः सम्पूज्यदेवताः
अत्रैव लक्ष्मीकामस्य विधिः स्नाने मयोच्यते । इषे भूतेच दर्शेचकार्त्तिके प्रथमे दिने
यदा स्नाति तदाऽभ्यङ्गस्नानं कुर्याद्विधूदये ।
ऊर्ज्जशुक्लद्वितीयायां तिथौ च स्वातियुग्मगे ॥ ४४ ॥
मानवो मङ्गलस्नायीनैवलक्ष्याबियुज्यते । दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावलिः स्मृता
इन्दुक्षयेऽपिसङ्क्रान्तौरवौपातेदिनक्षये । अत्राऽभ्यङ्गेन दोषाय प्रातःपापाऽपनुत्तये
माषपत्रस्य शाकम्वै भुक्त्वा तस्मिन्दिनेनरः । प्रेताख्यायांचतुर्दश्यांसर्वपापैःप्रमुच्यते
इषासितचतुर्दश्यामिन्दुक्षयतिथावपि । दर्शादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावलिर्भवेत्
कुर्यात्सँल्लग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयम् । महाराजोबलिः प्रोक्तस्तुष्टेन हरिणा तथा ॥
वरं याचस्व भद्रन्ते यद्यन्मनसि वर्तते । इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिर्वचनमब्रवीत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आत्मार्थं किं याचनीयं सर्वं दत्तंमयातथा । लोकार्थं याचयिष्यामि शक्तश्चेद्देहितच्चमे

मयाऽद्य ते धरा दत्ता वामनच्छद्मरूपिणे ।

त्रिभिः पदैस्त्रिदिवसैःसा चाऽऽक्रान्ता यतस्त्वया ॥ ५२ ॥

तस्माद्भूमितले राज्यमस्तु घस्रत्रये हरेः ॥ ५३ ॥

मद्राज्ये ये दीपदानं भुवि कुर्वन्ति मानवाः । तेषांगृहे तवस्त्रीयं सदातिष्ठतुसुस्थिरा

मम राज्ये गृहे येषामन्धकारः पतिष्यति । लक्ष्मीसन्तानान्धकारः सदापततुतद्गृहे

चतुर्दश्याञ्च ये दीपान्नरकाय ददन्ति च । तेषां पितृगणाः सर्वे नरके न वसन्ति च

बलिराज्यं समासाद्ययैर्नदीपावलिः कृता । तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यन्तिकेशव

बलिराज्येतुयेलोकाः शोकाऽनुत्साहकारिणः । तेषां गृहेसदाशोकःपतेदितिनसंशयः

चतुर्दशीत्रये राज्यं बलेरस्त्विवति याचयेत् । पुरावामनरूपेण प्रार्थयित्वा धरामिमाम्

ददावतिथयेन्द्राय बलिं पातालवासिनम् । दत्तं दैत्यपतेरित्थं हरिणा तद्दिनत्रयम् ॥

तस्मान्महोत्सवं चाऽत्र सर्वथैव हि कारयेत् ॥ ६० ॥

महारात्रिः समुत्पन्ना चतुर्दश्यांमुनीश्वराः । अतस्तदुत्सवः कार्यःशक्तिपूजापरायणैः

बलिराज्यंसमासाद्ययक्षगन्धर्वकिन्नराः । औषध्यश्च पिशाचाश्चमन्त्राश्च मणयस्तथा

सर्व एव प्रहृष्यन्ति नृत्यन्तिचनिशामुखे । तत्तन्मंत्राश्चसिद्ध्यन्तिबलिराज्येनसंशयः

बलिराज्यं समासाद्य यथा लोकाः सुहर्षिताः ।

तद्दिनमध्ये तु लोकाःस्युर्हर्षिता भृशम् ॥ ६४ ॥

तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः । उल्काहस्तानराःकुर्युःपितॄणांमार्गदर्शनम्

नरकस्थास्तुये प्रेतास्ते मार्गं तु व्रतात्सदा । पश्यन्त्येवनसन्देहःकार्योऽत्रमुनिपुङ्गवैः

आश्विनेमासिभूतादितिथयःकीर्तितास्त्रयः । दीपदानादिकार्येषुग्राह्यामध्याह्नकालिकाः

यदि स्युः सङ्गवादर्वागेताश्च तिथयस्त्रयः । दीपदानादिकार्येषु कर्तव्याः पूर्वसंयुताः

ऋषय ऊचुः

कौमोदिन्यास्तु माहात्म्यं प्रष्टुमिच्छामहे द्विजाः ।

तस्मिन्दिने तु किं भोज्यं कस्य पूजां तु कारयेत् ॥ ६६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

किमर्थं क्रियते सा तु तस्या का देवता भवेत् । किं चतत्रभवेद्देयं किंनदेयं विशेषतः
प्रहर्षःकोऽत्रनिर्दिष्टः क्रीडातत्रप्रकीर्तिता । दीपावल्याःफलं सर्वं वदन्तु ऋषिसत्तमाः

बालखिल्या ऊचुः

ततःप्रभातसमयेत्वमायांतुमुनीश्वराः । स्नात्वादेवान्पितॄन्भक्त्यासम्पूज्याऽथप्रणम्यच
कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः । दिवातत्र न भोक्तव्यमृतेबालातुराज्जनात्
ततःप्रदोषसमयेपूजयेदिन्दिरांशुभाम् । कुर्यान्नानाविधैर्वस्त्रैःस्वच्छंलक्ष्म्याश्चमण्डपम्
नानापुष्पैःपल्लवैश्च चित्रैश्चाऽपिविचित्रितम् । तत्रसम्पूजयेल्लक्ष्मींदेवांश्चाऽपिप्रपूजयेत्
सम्पूज्यादेवनार्योऽपिवहुभिश्चोपचारकैः । पादसम्वाहनंकुर्याल्लक्ष्म्यादीनान्तुभक्तितः

अस्मिन्नहनि सर्वेऽपि विष्णुना मोचिताः पुरा ।
बलिकारागृहाद्देवा लक्ष्मीश्चाऽपि विमोचिता ॥ ७७ ॥

लक्ष्म्यासार्द्धंततोदेवाजग्मुःक्षीरोदधौपुनः । प्रसुप्ता वहुकालं ते सुखंतस्मान्मुनीश्वराः
रचनीयाः सूत्रगर्भाः पर्यङ्काश्च सुतूलिकाः । दुग्धफेनोपमैर्वस्त्रैरास्तृताश्च यथादिशम्
स्थापयेत्तान्सुराँल्लक्ष्मींवेदघोषसमन्वितः । लक्ष्मीर्दैत्यभयान्मुक्तासुखंसुप्ताऽम्बुजोदरे
अतोऽत्रविधिवत्कार्यातुष्ट्यै तु सुखसुप्तिका । तद्दिह्पद्मशय्यांयःब्रह्मासौख्यविवृद्धये

कुर्यात्तस्य गृहं मुक्त्वा तत्पद्मा क्वाऽपि न व्रजेत् ।
न कुर्वन्ति नरा इत्थं लक्ष्म्या ये सुखसुप्तिकाम् ॥ ८२ ॥

धनचिन्ताविहीनास्ते कथंरात्रौस्वपन्तिहि । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनलक्ष्मींसम्पूजयेन्नरः
सतुदारिद्र्यनिर्मुक्तःस्वजातौस्यात्प्रतिष्ठितः । जातिपत्रलवङ्गैलात्वक्कर्पूरसमन्वितम्

पाचयित्वा गव्यदुग्धं सितां दत्त्वा यथोचिताम् ।
लड्डुकांस्तस्य कुर्वीत तांश्च लक्ष्म्यै समर्पयेत् ॥ ८५ ॥

अन्यच्चतुर्विधंभक्ष्यं दद्याच्छ्रीःप्रीयतामिति । अप्रवुद्धेहरौपूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मींप्रबोधयेत्
प्रबोधसमये लक्ष्मींबोधयित्वाभुनक्तिया । पुमान्वा वत्सरं यावल्लक्ष्मीस्तंनैवमुञ्चति

अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुरद्विषः ।
क्षीराब्धौ तुष्टुवुर्ज्ञात्वा सुप्तां पद्माश्रितां श्रियम् ॥ ८८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वं ज्योतिः श्रीरवीन्द्वग्निविद्युत्सौवर्णतारकाः ।
सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिः स्थिते नमः ॥ ८६ ॥
यालक्ष्मीर्दिवसेपुण्येदीपावल्याश्चभूतले । गवांगोष्ठे तु कार्त्तिक्यांसालक्ष्मीर्वरदामम
दीपदानंततःकुर्यात्प्रदोषेचतथोल्मुकम् । भ्रामयेत्स्वस्यशिरसिसर्वाऽरिष्टनिवारणम्
दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्या देवगृहादिषु । चतुष्पथे श्मशानेच नदीपर्वतवेश्मसु ॥
वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषुच । वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्याराजमार्गस्य भूमयः ॥
सर्वं पुर मलङ्कृत्य प्रदोषे तदनन्तरम् ।
ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽऽदौ सम्भोज्यचबुभुक्षितान् ॥ ६४ ॥
अलङ्कृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना । ततोऽपराह्नसमये घोषयेन्नगरं नृपः ॥६५॥
अथराज्यंबलेर्लोकायथेच्छंक्रीड्यतामिति । यथेच्छं क्रीड्यतांबालाइत्याज्ञाप्यनृपेणतु
तेभ्यो दद्यात्क्रीडनकं ततः पश्येच्छुभाशुभम् । बलिराज्ये प्रकर्तव्यंयद्यन्मनसि वर्तते
जीवहिंसा सुरापानमगम्यागमनं तथा। चौर्यं विश्वासघातश्च पञ्चैतानि मुनीश्वराः!
बलिराज्ये तु नरकद्वाराण्युक्तानि सन्त्यजेत् ॥ ६८ ॥
ततोऽर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरम् । अवलोकयितुं रम्यं पद्भ्यामेव शनैः शनैः
बलिराज्यप्रमोदश्च दृष्ट्वा स्वगृहमाव्रजेत् ॥ ६६ ॥
एवं गते निशीथे च जने निद्रार्द्धलोचने । एवं नगरनारीभिः शूर्पडिण्डिमवादनैः
निष्कास्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहाऽङ्गणात् ॥ १०० ॥
दण्डैकरजनीयोगे दर्शःस्यात्तु परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽह्नि सुखरात्रिका ॥
ये वैष्णवाऽवैष्णवाश्चबलिराज्योत्सवंनराः । नकुर्वन्तिवृथातेषांधर्माःस्युर्नात्रसंशयः
रात्रौजागरणं कुर्यात्पुराणपठनादिभिः । द्यूतेन वा हरेरग्रे गीतया वा तथैव च ॥१०३

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादेवत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्द्दशी
दीपावलीकृत्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दशमोऽध्यायः

कार्त्तिकदीपावलीमनुशुक्लप्रतिपन्माहात्म्यप्रतिपादनम्

ब्रह्मोवाच

प्रतिपद्यथ चाऽभ्यङ्गं कृत्वानीराजनं ततः। सुवेषः सत्कथागीतैर्दानैश्च दिवसंनयेत्
शङ्करस्तु पुरा द्यूतं ससर्ज सुमनोहरम्। कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत्॥
बलिराज्यदिनस्याऽपि माहात्म्यं शृणुतत्त्वतः। स्नातव्यंतिलतैले न नरैर्नारीभिरेवच
यदि मोहान्न कुर्वीत स यातियमसादनम्। पुरा कृतयुगस्यादौ दानवेन्द्रोबलिर्महान्
तेन दत्तावामनायाभूमिःस्वमस्तकान्विता। तदानीं भगवान्साक्षात्तुष्टोबलिमुवाचह
कार्त्तिकेमासिशुक्लायांप्रतिपद्यांयतोभवान्। भूमिंमेदत्तवान्भक्त्यातेनतुष्टोऽस्मितेऽनघ
वरंददामि ते राजन्नित्युक्त्वाऽदाद्वरं तदा। त्वन्नाम्नैवभवेद्राजन्कार्त्तिकीप्रतिपत्तिथिः
एतस्यां ये करिष्यन्ति तैलस्नानादिकार्चनम्। तदक्षयं भवेद्राजन्नात्रकार्याविचारणा
तदाप्रभृतिलोकेऽस्मिन्प्रसिद्धा प्रतिपत्तिथिः। प्रतिपत्पूर्वविद्धानो कर्तव्यातुकथञ्चन
तत्राभ्यङ्गं न कुर्वीत अन्यथामृतिमाप्नुयात्। प्रतिपद्यां यदा दर्शो मुहूर्तप्रमितोभवेत्
माङ्गल्यंतद्दिनेचेत्स्याद्वित्तादिस्तस्यनश्यति। बलेश्चप्रतिपद्दर्शाद्यदिविद्धं भविष्यति
तस्यां यद्यथ चाऽऽर्त्तिक्यं नारी मोहात्करिष्यति।
नारीणां तत्र वैधव्यं प्रजानां मरणं ध्रुवम्॥ १२॥
अविद्धा प्रतिपच्चेत्स्यान्मुहूर्तमपरेऽहनि। उत्सवादिककृत्येषुसैव प्रोक्ता मनीषिभिः
प्रतिपत्स्वल्पमात्राऽपियदिनस्यात्परेऽहनि। पूर्वविद्धातदाकार्याकृतानोदोषभाग्भवेत्
तद्दिने गृहमध्ये तु कुर्यान्मूर्तिं तदाङ्गणे। गोमयेन च तत्राऽपि दधितत्पुरतः क्षिपेत्
आर्तिक्यं तत्र संस्थाप्यएवंकुर्याद्विधानतः। अभ्यङ्गं ये न कुर्वन्तितस्यांतुमुनिपुङ्गव!
न माङ्गल्यं भवेत्तेषां यावत्स्याद्वत्सरं ध्रुवम्। योयाद्दृशेनरूपेणतस्यांतिष्ठेच्छुभेदिने
आवर्षं तद्भवेत्तस्य तस्मान्मङ्गलमाचरेत्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यदीच्छेत्स्वशुभान्भोगान्भोक्तुं दिव्यान्मनोहरान् ॥ १८ ॥

कुर्याद्दीपोत्सवं रम्यं त्रयोदश्यादिकेषु च । शङ्करश्च भवानी च क्रीडयाद्यूतमास्थिते

गौर्या जित्वा पुरा शम्भुर्नग्नो द्यूते विसर्जितः ।

अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी गौरी नित्यं सुखस्थिता ॥ २० ॥

द्यूतं निषिद्धं सर्वत्र हित्वाप्रतिपदंबुधाः । प्रथमं विजयोयस्यतस्यसम्वत्सरं सुखम्

भवान्याऽभ्यर्थितालक्ष्मीर्धेनुरूपेणसंस्थिता । प्रातर्गोवर्द्धनःपूज्योद्यूतंरात्रौसमाचरेत्

भूषणीयास्तदा गावो वर्ज्या वहनदोहनात् ॥ २३ ॥

गोवर्द्धन ! धराऽऽधार ! गोकुलत्राणकारक !।

विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय! गवां कोटिप्रदो भव ॥ २४ ॥

यालक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता । घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु ॥

अग्रतः सन्तु मे गावोगावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावोमेहृदयेसन्तुगवांमध्ये वसाम्यहम्

इति गोवर्द्धनपूजा

सद्भावेनैव सन्तोष्य देवान्सत्पुरुषान्नरान् । इतरेषामन्नपानैर्वाक्यदानेन पण्डितान् ॥

वस्त्रैस्ताम्बूलधूपैश्च पुष्पकर्पूरकङ्कुमैः । भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरन्तः पुरनिवासिनः ॥

ग्राम्यान्वृषभदानैश्च सामन्तान्नृपतिर्धनैः । पदातिजनसङ्घांश्च ग्रैवेयैः कटकैः शुभैः ॥

स्वनामाङ्कैश्च तान्राजा तोषयेत्सज्जनान्पृथक् ॥ २६ ॥

यथार्थं तोषयित्वा तु ततो मल्लान्नरांस्तथा । वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैःसह

राज्ञस्तथैवयोधांश्चपदातीन्समलङ्कृतान् । मञ्चाऽऽरूढः स्वयंपश्येन्नटनर्तकचारणान्

युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकञ्च यत् । वत्सानाकर्षयेद्गोभिरुक्तिप्रत्युक्तिवादनात्

ततोऽपराह्णसमयेपूर्वस्यां दिशि सुव्रत !। मार्गपालीं प्रबध्नाति दुर्गस्तम्भेऽथ पादपे

कुशकाशमयींदिव्यांलम्बकैर्बहुभिःप्रिये । वाक्षयित्वागजानश्वान्मार्गपाल्यास्तलेनयेत्

गावो वृषांश्च महिषान्महिषीर्घण्टकोत्कटान् ।

कृतहोमैर्द्विजेन्द्रैस्तु बध्नीयान्मार्गपालिकाम् ॥ ३४ ॥

नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेनसुव्रत !। मार्गपालि ! नमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे !

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तले तव सुखेनाश्वा गजा गावश्च सन्तु मे ॥ ३६ ॥
मार्गपालीतले पुत्र! यान्ति गावो महावृषाः ।
राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ ३७ ॥
मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः सुखिनो हि ते । कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः
पूजां कुर्यात्ततः साक्षाद्भूमौ मण्डलके कृते । बलिमालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः
सर्वाभरणसम्पूर्णं विन्ध्यावलिसमन्वितम् । कूष्माण्डमयजम्भोरुमधुदानवसम्वृतम्
सम्पूर्णं कृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् । द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा स्वकेपुनः
गृहस्यमध्येशालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् । मातृभ्रातृजनैः सार्द्धं सन्तुष्टो बन्धुभिः सह
कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कह्लारै रक्तकोत्पलैः । गन्धपुष्पान्ननैवेद्यैः सक्षीरैर्गुडपायसैः ॥४३
मद्यमांससुरालेह्यचोष्यभक्ष्योपहारकैः । मन्त्रेणाऽनेन राजेन्द्रः समन्त्री सपुरोहितः
पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम् ॥ ४४ ॥
बलिराज! नमस्तुभ्यं विरोचनसुत! प्रभो !। भविष्येन्द्र! सुराराते! पूजेयं प्रतिगृह्यताम्
एवम्पूजाविधानेन रात्रौ जागरणं ततः । कारयेद्वै क्षणं रात्रौ नटनृत्यकथानकैः ॥४६
लोकश्चाऽपि गृहस्याऽन्ते सपर्या शुक्लतन्दुलैः ।
संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ४७ ॥
बलिमुद्दिश्य वै तत्रकार्यं सर्वञ्च सुव्रत !। यानि यान्यक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः
यदत्र दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु । तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं शुभम्
रात्रौ ये नकरिष्यन्ति तव पूजां बले नराः । तेषां च श्रोत्रियो धर्मः सर्वस्त्वामुपतिष्ठतु
विष्णुना च स्वयं वत्स! तुष्टेन बलये पुनः । उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम्
एकमेवमहोरात्रं वर्षेवर्षे च कार्त्तिके । दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले ॥ ५२ ॥
यः करोति नृपो राज्येतस्यव्याधिभयंकुतः । सुभिक्षं क्षेममारोग्यंतस्यसम्पदनुत्तमा
नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ ५४ ॥
कौमुदी क्रियते यस्माद्भावं कर्तुं महीतले । यो यादृशेनभावेनतिष्ठत्यस्यां च सुव्रत!
हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्षं प्रयाति हि ॥ ५५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

रुदिते रोदितं वर्षं प्रहृष्टे तु प्रहर्षितम् । भुक्तौभोग्यंभवेद्वर्षंस्वस्थे स्वस्थं भविष्यति
वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः प्रोक्ता च कार्त्तिके ॥ ५७ ॥
दीपोत्सवं जनितसर्वजनप्रमोदं कुर्वन्ति ये शुभतया बलिराजपूजाम् ॥
दानोपभोगसुखबुद्धिमतां कुलानां हर्षं प्रयाति सकलं प्रमुदा च वर्षम् ॥ ५८ ॥
बलिपूजां विधायैवं पश्चाद्गोक्रीडनं चरेत् ॥ ५९ ॥
गवां क्रीडादिनेयत्ररात्रौदृश्येतचन्द्रमाः । सोमोराजापशून्हन्तिसुरभीपूज्यकांस्तथा
प्रतिपद्दर्शसंयोगे क्रीडनं तु गवाम्मतम् । परविद्धासु यः कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः ॥६१॥
अलङ्कार्यास्तदागावो गोग्रासादिभिरर्चिताः । गीतवादित्रनिर्घोषैर्नयेन्नगरबाह्यतः ॥
आनीय च ततः पश्चात्कुर्यान्नीराजनाविधिम् ॥ ६२ ॥
अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा नारी नीराजनं चरेत् ।
द्वितीयायां ततः कुर्यात्सायं मङ्गलमालिकाः ॥ ६३ ॥
एवं नीराजनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रतिपत्पूर्वविद्धैव यष्टिकाकर्षणे भवेत् ॥
कुशकाशमयीं कुर्याद्यष्टिकां सुदृढां नवाम् । देवद्वारे नृपद्वारेऽथवाऽऽनेया चतुष्पथे
तामेकतो राजपुत्रा हीनवर्णास्तथैकतः । गृहीत्वा कर्षयेयुस्ते यथासारंमुहुर्मुहुः ॥
समसङ्ख्याद्वयोःकार्यासर्वेऽपिबलवत्तराः । जयोऽत्रहीनजातीनांजयोराज्ञस्तुवत्सरम्
उभयोः पृष्ठतः कार्या रेखातत्कर्षकोपरि । रेखान्ते यो नयेत्तस्यजयोभवतिनाऽन्यथा
जयचिह्नमिदं राजा निदधीत प्रयत्नतः ॥ ६६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकशुक्लप्रतिपन्माहात्म्य वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकादशोऽध्यायः

यमद्वितीयामाहात्म्यंविशेषकृत्यवर्णनम्

नारद उवाच

भगवन्प्रष्टुमिच्छामि त्वामहं विनयान्वितः । तद्व्रतं ब्रूहिमेमर्त्योमृत्युंयेननपश्यति

ब्रह्मोवाच

यदि पृच्छसिविप्रेन्द्र! व्रतनामुत्तमं व्रतम् । व्रतं यमद्वितीयाख्यंश्रृणुत्वंमृत्युनाशनम्
कार्त्तिके मासि शुक्लायांद्वितीयायां मुनीश्वर !। कर्तव्यंतद्विधानेनसर्वमृत्युनिवारणम्
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय द्वितीयायांमुनीश्वर !। मनसाचिन्तयेदात्महितंनैवाऽहितंस्मरेत्
प्रातः स्नानं ततः कुर्याद्दन्तधावनपूर्वकम् । ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥५
कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलाङ्गदभूषितः। औदुम्बरतरुं गत्वाकृत्वामण्डलमुत्तमम्
पद्ममष्टदलं कृत्वा तस्मिन्नौदुम्बरे शुभे । विधिं विष्णुं च रुद्रं चवरदाञ्चसरस्वतीम्
वीणापुस्तकसंयुक्तां पूजयेत्स्वस्थमानसः। चन्दनागरुकस्तूरीकुङ्कुमैर्द्विजसत्तम !॥
पुष्पैर्धूपैश्चनैवेद्यैर्नारिकेलफलादिभिः । ततोमृत्युविनाशार्थं सालङ्कारां पयस्विनीम्
विप्राय वेदविदुषे गां दद्याच्च सवत्सकाम् । अपमृत्युविनाशार्थं संसारार्णवतारकाम्
हेविप्र! तेत्विमांसौम्यां धेनुं सम्प्रददाम्यहम् । इतिमन्त्रेणगांदद्याद्विप्रायब्रह्मवादिने
तदलाभे तु विप्राय भक्त्या दद्यादुपानहौ । ततःपूजांसमाप्याऽथभक्तिमान् पुरुषोत्तमे

ज्ञातिश्रेष्ठान्वयोवृद्धान्सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत् ।
नानाविधैः फलै रम्यैस्तर्प्पयेत्स्वजनानपि ॥१३॥

ततःसोदरसम्पन्ना भगिनीयाभवेन्मुने !। तस्यागृहंसमागत्यसम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत्

भगिनि ! सुभगे ! भद्रे त्वदङ्घ्रिसरसीरुहम् ।
श्रेयसेऽथ नमस्कर्तुमागतोऽस्मि तवाऽऽलयम् ॥ १५ ॥
इत्युक्त्वा भगिनीं तां तु विष्णुबुद्ध्याऽभिवादयेत् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तदा तु भगिनी श्रुत्वा भ्रातुवर्चनमुत्तमम् ॥१६॥
भगिन्या भ्रातरं वाक्यंवक्तव्यंप्रतिनारद !। अद्यभ्रातरहंजातात्वत्तोधन्याऽस्मिमङ्गला
भोक्तव्यं तेऽद्य मद्गेहेस्वायुषेकुलदीपक !। कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहोदर
यमोयमुनयापूर्वं भोजितःस्वगृहेऽर्चितः। अस्मिन्दिनेयमेनाऽपिनारकीयाश्चमोचिताः
अपि बद्धाः कर्मपाशैः स्वेच्छया पर्यटन्ति ते ॥ १६ ॥
स्वसुर्नरो वेश्मनि यो न भुङ्क्ते यमद्वितीयादिनमत्र लब्ध्वा ।
तम्पापिनं प्राप्य वयं सुहृष्टाः प्रभक्षयामोऽद्य च भक्ष्यहीनाः ॥ २० ॥
इति पापा रटन्तीह ब्रह्महत्यादयस्तथा । तस्माद्भ्रातर्मद्गृहेतु भोजनं कुरु कार्त्तिके
शुक्लायां तु द्वितीयायां विश्रुतायांजगत्त्रये । अस्यांनिजगृहेपुत्र! भुज्यते न बुधैरपि
इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा भगिनीं पूजयेद्व्रती । प्रहर्षात्सुमहाभाग! वस्त्रालंकारभूषणैः
अग्रजामभिवन्द्याऽथ आशिषश्च प्रगृह्यच । सर्वा भगिन्यःसन्तोष्या वस्त्रालङ्कारदानतः
अभावे स्वस्य तु स्वसुः पितृव्या स्वपितुः स्वसा ।
तस्या गृहं समागत्य कुर्याद्भोजनमादरात् ॥ २५ ॥
एवं यः कुरुतेपुत्र! द्वितीयां यमनामिकाम् । अपमृत्युविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः
इह भुक्त्वा तु विपुलान्भोगानन्यान्यथेप्सितान् ।
अन्ते मोक्षमवाप्नोति नान्यथा मद्वचो भवेत् ॥ २७ ॥
व्रतान्येतानि सर्वाणि दानानि विविधानि च ।
गृहस्थस्यैव युज्यन्ते तस्याद्गार्हस्थ्यमाश्रयेत् ॥ २८ ॥
कथांयमद्वितीयाया व्रतस्थःश्रृणुयान्नरः । तस्यसर्वाणिपापानिनश्यन्तीत्याहमाधवः

सूत उवाच

कार्त्तिके च द्वितीयायां पूर्वाह्णे यममर्चयेत् । भानुजायां नरः स्नात्वायमलोकंनपश्यति
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायांतु शौनक !। यमो यमुनयापूर्वंभोजितःस्वगृहेऽर्चितः
द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च तर्पिताः ।
पापेभ्यो विप्रयुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे निबन्धनात् ॥ ३२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अत्राऽऽशिताश्च सन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ।
तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः ॥ ३३ ॥

अतो यमद्वितीयेयं त्रिषुलोकेषु विश्रुता । तस्मान्निजगृहे विप्र! न भोक्तव्यंततोवुधैः
स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्द्धनम् । ऊर्जे शुक्लद्वितीयायांपूजितस्तर्पितो यमः
महिषासनमारूढो दण्डमुद्गरभृत्प्रभुः । वेष्टितः किङ्करैर्हृष्टैस्तस्मै याम्यात्मने नमः ॥
यैर्भगिन्यःसुवासिन्योवस्त्रदानादितोषिताः । न तेषां वत्सरंयावत्कलहोनरिपोर्भयम्
धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधनम् । व्याख्यातं सकलं पुत्र! सरहस्यंमयाऽनघ

यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः सम्भोजितः प्रतितिथौ स्वसृसौहृदेन ।
तस्मात्स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति प्राप्नोति वित्तशुभसम्पदमुत्तमां सः ॥

सूत उवाच

विशेषश्चाऽत्रसम्प्रोक्तोवालखिल्यैर्महर्षिभिः । तदहंसम्प्रवक्ष्यामिश्रृणुध्वंमुनिसत्तमाः

वालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिकस्य सिते पक्षे द्वितीयायमसञ्ज्ञिता । तत्राऽपराह्णे कर्तव्यंसर्वथैवयमार्चनम्
प्रत्यहं यमुनाऽऽगत्य यमं सम्प्रार्थयत्पुरा । भ्रातर्मम गृहे याहि भोजनार्थं गणावृतः
अद्य श्वो वा परश्वो वा प्रत्यहं वदते यमः । कार्यव्याकुलचित्तानामवकाशो न जायते

तदैकदा यमुनया बलात्कारान्निमन्त्रितः ।
स गतः कार्त्तिके मासि द्वितीयायां मुनीश्वराः !॥ ४४ ॥

नारकीयजनान्मुक्त्वा गणैःसहरवेःसुतः । कृताऽऽतिथ्योयमुनयानानापाकाःकृताःखग!
कृताभ्यङ्गो यमुनया तैलैर्गन्धमनोहरैः । उद्वर्तनं लापयित्वा स्नापितः सूर्यनन्दनः ॥

ततोऽलङ्कारकं दत्तं नाना वस्त्राणि चन्दनम् ।
माल्यानि च प्रदत्तानि मञ्चोपरि उपाविशत् ॥ ४७ ॥

पक्वान्नानि विचित्राणि कृत्वासास्वर्णभाजने । यमायाऽभोजयद्देवीयमुनाप्रीतमानसा
भुक्त्वा यमोऽपि भगिनीमलङ्कारैःसमर्चयत् । नानावस्त्रैस्ततःप्राह वरम्वरय भामिनि

इति तद्वचनं श्रुत्वा यमुना वाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यमुनोवाच

प्रतिवर्षं समागच्छ भोजनार्थं तु मद्गृहे ॥ ५० ॥
अद्यसर्वे मोचनीयाःपापिनोनरकाद्यम !। येऽद्यैवभगिनीहस्तात्करिष्यन्तिचभोजनम्
तेषां सौख्यं प्रदेहि त्वमेतदेव वृणोम्यहम् ॥ ५१ ॥

यम उवाच

यमुनायां तु यः स्नात्वा सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ५२ ॥
भुङ्क्ते च भगिनीगेहे भगिनीं पूजयेदपि। कदाचिदपि मद्द्वारंन स पश्यतिभानुजे!
वीरेशैशानदिग्भागेयमतीर्थम्प्रकीर्तितम्। तत्रस्नात्वाच विधिवत्सन्तर्प्यपितृदेवताः
पठेदेतानि नामानिआमध्याह्नंनरोत्तमः । सूर्यस्याऽभिमुखोमौनीहृतचित्तःस्थिरासनः
यमो निहन्ता पितृधर्मराजो वैवस्वतो दण्डधरश्च कालः ।
भूताधिपो दत्तकृतानुसारी कृतान्तमेतद्दशभिर्जपन्ति ॥ ५६ ॥
ततो यमेश्वरम्पूज्य भगिनीगृहमाव्रजेत्। मन्त्रेणाऽनेनच तया भोजितः पूर्वमादरात्
भ्रातस्तवानुजाताऽहं भुङ्क्ष्व भक्तमिदंशुभम्। प्रीतयेयमराजस्य यमुनाया विशेषतः
ततः सन्तोष्य भगिनीं वस्त्रालङ्करणादिभिः ।
स्वप्नेऽपि यमलोकस्य भविष्यति न दर्शनम् ॥ ५६ ॥
नृपैः कारागृहे ये च स्थापितामम वासरे। अवश्यं ते प्रेषणीया भोजनार्थं स्वसुर्गृहे
विमोक्तव्या मया पापानरकेभ्योऽद्यवासरे। येऽद्यवन्दीकरिष्यन्तितेताड्यामसर्वथा
कनीयसी स्वसा नास्तितदाज्येष्ठागृहंव्रजेत्। तदभावेसपत्न्यायाःपितृव्यजागृहेततः
तदभावेमातृस्वसुर्मातुलस्याऽऽत्मजा तथा। सापत्नगोत्रसम्बन्धैः कल्पयेदथवाक्रमम्
सर्वाऽभावे माननीया भगिनीकाचिदेवहि। गोनद्याद्यथवातस्या अभावेसतिकारयेत्
तदभावेऽप्यरण्यानींकल्पयित्वासहोदराम्। अस्यांनिजगृहे देवि! नभोक्तव्यंकदाचन
ये भुञ्जते दुराचारा नरके ते पतन्ति च। एवमुक्त्वा धर्मराजो ययौ संयमिनीं ततः
तस्माद्वृषिवराः सर्वे कार्त्तिकव्रतकारिणः। भुञ्जते भगिनीहस्तात्सत्यंसत्यंनसंशयः
यमद्वितीयां यः प्राप्य भगिनीगृहभोजनम्। न कुर्याद्वर्षजंपुण्यंनश्यतीतिरवेः श्रुतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यातुभोजयतेनारी भ्रातरं भ्रातृके तिथौ । अर्च्चयेच्चाऽपितास्त्रूलैर्नसावैधव्यमाप्नुयात्
भ्रातुरायुःक्षयोनूनं न भवेत्तत्र कर्हिचित् । अपराह्णव्यापिनी सा द्वितीया भ्रातृभोजने
अज्ञानाद्यदि वा मोहान्नभुक्तंभगिनीगृहे । प्रवासिना ह्यभावाद्वा ज्वरितेनाऽथ बन्दिना
एतदाख्यानकंश्रुत्वाभोजनस्यफलम्भवेत् । कार्त्तिकेतुविशेषेण धात्रीछायांसमाश्रितः
भोजनं कुरुते यस्तु स वैकुण्ठमवाप्नुयात् ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे यमद्वितीयामाहात्म्यवर्णनं-नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

धात्रीमाहात्म्यवर्णनम्

शौनक उवाच

कार्त्तिकस्य च माहात्म्यं महत्पुण्यफलप्रदम् ।
कदा धात्री समुत्पन्ना कथं सा ख्यातिमागता ॥ १ ॥
कस्मादियंपवित्राचकस्मात्पापप्रणाशिनी ।आमर्दकीकृताकेनकथयस्वाऽत्रविस्तरात्

सूत उवाच

कथयामि द्विजश्रेष्ठ! यथा वेयं हि पुण्यदा । ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यांधात्रीपूजांसमाचरेत्
आमर्दकीमहावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः । वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यां धात्रीछायां गतो नरः॥
पूजयेत्तत्र देवेशं राधया सहितं हरिम् । प्रदक्षिणां ततः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं तथा ॥
सुवर्णरजतैर्वापि फलैरामलकैस्तथा । शतमष्टोत्तरं कुर्यादेकैकेन प्रदक्षिणाम् ॥ ६ ॥
साष्टाङ्गंप्रणतोभूत्वाप्रार्थयेत्परमेश्वरम् । धात्रीछायां समाश्रित्यश्रृणुयाच्चकथामिमाम्
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाशक्त्याचदक्षिणाम् । ब्राह्मणेषुच तुष्टेषु तुष्टोमोक्षप्रदोहरिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अत्रतेकथयिष्यामिकथांपुण्यफलप्रदाम् । आमर्दकीफलं वक्तुं ब्रह्मा चाऽपि नपार्यते
एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ १० ॥
तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः । जजाप ब्रह्म परममात्मनः परमाव्ययम् ॥ ११
ततोऽस्य ब्रह्म जपतो निरगाच्छ्वसितम्पुरः । तद्दर्शनाऽनुरागेण नेत्राभ्यामगमज्जलम्

प्रेमाश्रुभरनिर्भिन्नो भूमौ विन्दुः पपात सः ।
तस्माद्द विन्दोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् ॥ १३ ॥

शाखाप्रशाखावहुलः फलभारेण पीडितः । सर्वेषामेव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तितः॥
ब्रह्मा तमसृजत्पूर्वं तत्पश्चाच्चाऽसृजत्प्रजाः । देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥१५॥
असृजद्भगवान्देवो मानुषांश्च तथाऽमलान् । आजग्मुस्तत्र देवास्तेयत्रधात्रीहरिप्रिया
तां दृष्ट्वा ते महाभागाः परमं विस्मयंगताः । न जानीम इमं वृक्षं चिन्तयन्तो मुहुर्मुहुः
एवं चिन्तयतां तेषांवागुवाचाऽशरीरिणी । आमर्दकी नगोह्येष प्रवरो वैष्णवो यतः
अस्यवै स्मरणादेव लभेद्गोदानजम्फलम् । दर्शनाद्द्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्दकी सदा । सर्वपापहराप्रोक्ता वैष्णवीपापनाशिनी
तस्या मूलेस्थितोविष्णुस्तदूर्ध्वंचपितामहः । स्कन्धेचभगवान्रुद्रःसंस्थितःपरमेश्वरः
शाखासु सवितारश्च प्रशाखासुच देवताः । पर्णेषु देवताः सन्ति पुष्पेषु मरुतस्तथा
प्रजानां पतयः सर्वे फलेष्वेवं व्यवस्थिताः । सर्वदेवमयी ह्येषा धात्रीवै कथितामया
अतः सा पूजनीयाच सर्वकामार्थसिद्धये । एकदा नारदोयोगी ब्रह्मणः पुरतः स्थितः

नमस्कृत्वा जगन्नाथं पप्रच्छाऽतीवविस्मितः ॥ २४ ॥

श्रीनारद उवाच

यथा प्रियं सुतुलसीकाननं सर्वदा हरेः । तथा धात्रीवनंमासे कार्त्तिके श्रीहरिप्रियम्

ब्रह्मोवाच

धात्रीवनेहरेःपूजाधात्रीछायासुभोजनम् । कार्त्तिकेमासि यःकुर्यात्तस्यपापंविनश्यति

तीर्थानि मुनयो देवाः यज्ञाः सर्वेऽपि कार्त्तिके ।
नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते ॥ २७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यत्किञ्चित्कुरुते पुण्यं धात्रीछायासु मानवः ।
तत्कोटिगुणितं भूयान्नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ २८ ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ २९ ॥

अयोध्यानगरेकश्चिद्वैश्यश्चाऽऽसीद्द्विजोत्तम!। पुत्रदारविहीनश्चदैवाद्दारिद्र्यपीडितः भिक्षया चोदराग्निं स शमयामास नारद !। कदाचिद्वणिजोवैश्योययाचेक्षुत्प्रपीडितः भिक्षाप्तचणकान्गृह्य धात्रीछायामगात्किल । तत्रतान्भक्षयामास कार्त्तिकेमासि नारद केचिदुर्वरितास्तेषु चणकास्तत्र नारद !। वैश्येन तेन दत्ताहि क्षुत्क्षामाय द्विजातये॥ तेन पुण्यप्रभावेणराजाऽऽसीद्धनिकःक्षितौ । तस्माद्दानंप्रकर्तव्यं कार्त्तिकेमासिसर्वदा धात्रीवने मुनिश्रेष्ठ ! सर्वकामार्थसिद्धये । धात्रीछायांसमाश्रित्यकार्त्तिकेचहरेःकथाम्

यः शृणोति स पापेभ्यो मुच्यते द्विजसूनुवत् ॥ ३५ ॥

नारद उवाच

कोऽभूद्द्विजसुतो ब्रह्मन्किम्पापं कृतवान्पुरा । तस्य जाताकथंमुक्तिरेतद्विस्तरतोवद

ब्रह्मोवाच

पुरा द्विजवरश्चासीत्कावेर्या उत्तरे तटे ॥ ३७ ॥

देवशर्मेति विख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः । तस्य पुत्रो दुराचारस्तमाह च पिता हितम् इदानीं कार्त्तिको मासो वर्तते हरिवल्लभः । तत्र स्नानञ्च दानञ्च व्रतानि नियमान्कुरु तुलसीपुष्पसहितां कुरु पूजां हरेःसुत !। दीपदानञ्च विविधं नमस्कारं प्रदक्षिणाम् एवं पितुर्वचःश्रुत्वापुत्रःक्रोधसमन्वितः । पितरं प्राह दुष्टात्माचलदोष्ठो विनिन्दयन्

पुत्र उवाच

नकरिष्याम्यहंतात! कार्त्तिके पुण्यसङ्ग्रहम् । इति पुत्रवचःश्रुत्वासक्रोधःप्राहतंसुतम् मूषको भवदुर्बुद्धे! वने वृक्षस्य कोटरे । इति शापभयाद्भीतो नत्वा पितरमब्रवीत् ॥ दुर्योनेर्ममुक्तिः स्यात्कथंतद्वदमेगुरो ! । इतिप्रसादितोविप्रः प्राहनिष्कृतिकारणम् यदोर्ज्जव्रतजं पुण्यं शृणोषि हरिवल्लभम् । तदातेभवितामुक्तिस्तत्कथाश्रवणात्सुत! स पित्रा चैवमुक्तस्तु तत्क्षणान्मूषकोऽभवत् । बहुवर्षसहस्राणि गह्वरे विपिनेवसन्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकदा कार्त्तिके मासि विश्वामित्रः सशिष्यकः ।
स्नात्वा नद्यां हरिश्चाऽर्च्य धात्रीछायां समाश्रितः ॥ ४७ ॥
कथयामास माहात्म्यं शिष्येभ्योश्चोर्ज्जसम्भवम् ।
तदा कश्चिद्दुराचारो व्याधोऽगान्मृगयां चरन् ॥ ४८ ॥

दृष्ट्वा ऋषिगणान्हन्तुं कृतेच्छः प्राणिघातकः । तेषां दर्शनमात्रेण सुबुद्धिरभवत्तदा॥
अथोवाचद्विजान्नत्वाभ्रमद्भिःक्रियतेऽत्रकिम् । तेनैवमुक्तोविप्रेन्द्रोविश्वामित्रस्तमब्रवीत्

विश्वामित्र उवाच

सर्वेषामेव मासानां कार्त्तिकः श्रेष्ठ उच्यते । तस्मिन्यत्क्रियतेकर्म वर्धते वटबीजवत्
कार्त्तिके मासि यः कुर्यात्स्नानंदानञ्च पूजनम् । विप्राणाम्भोजनञ्चैवतदक्षय्यफलंभवेत्
व्याधप्रयुक्तमाकर्ण्य धर्मञ्च ऋषिणा द्विजः । मौषकंदेहमुत्सृज्यदिव्यदेहोऽभवत्तदा
विश्वामित्रंप्रणम्याऽथस्ववृत्तान्तंनिवेद्यच। अनुज्ञातोऽथऋषिणाविमानस्थोदिवंययौ

विस्मितो गाधिपुत्रस्तु व्याधश्चैव विशेषतः ।
व्याधोऽप्यूर्जव्रतं कृत्वा जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ५६ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्त्तिकेकेशवाऽग्रतः । धात्रीछायांसमाश्रित्यकथाश्रवणमाचरेत्
सूषकोऽपि च दुर्योनेर्मुक्तऊर्जकथाश्रुतेः । शृणुयाच्छ्रावयेद्यो वामुक्तिभागीन संशयः

धात्रीछायां समाश्रित्य वनभोजनमाचरेत् ।

आदौकृत्वातथास्नानमुदके वनसंस्थिते । कृत्वाकर्माणि नित्यानि माधवं पूजयेत्ततः

धात्रीछायां समाश्रित्य हरौ भक्तिसमन्वितः ।
शृणुयाच्च कथां दिव्यां मासमाहात्म्यशंसनीम् ॥ ५६ ॥

ततस्तु ब्राह्मणान्भक्त्याभोजयेद्ब्रह्मवित्तमान् । ततोभुञ्जीतविप्रेन्द्रस्स्वयंहरिमनुस्मरन्
एवं कृतं व्रते विप्र कार्त्तिके हरिवल्लभे । यत्पापं नश्यते पुत्र ! सावधानमनाः शृणु ॥
हरेर्नार्पितभोगाच्च भोजने सूर्यदर्शनात् । रजस्वलावाक्छ्रवणात्पापाद्भोजनके तथा ॥
भोजनावसरे चान्यस्पर्शदोषस्तु यद्भवेत् । निषिद्धभोजनात्तस्माद्भोजनेचाऽन्नदूषणात्
शुद्धस्यापि तथा त्यागात्पुण्यकालेहरिप्रिये । एतैर्यत्साधितंपापंतत्सर्वंनश्यतिध्रुवम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धात्र्यां भोजनमाचरेत् ॥ ६५ ॥
कार्त्तिके मासि वै विप्रो धात्रीमालां तु यो वहेत् ।
तथैव तुलसीमालां तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ६६ ॥
धात्रीछायां समाश्रित्यदीपमालार्पणं नरः । करिष्यति विशेषेणतस्यपुण्यमनन्तकम्
राधादामोदरौ पूज्यौ तुलस्यधो विशेषतः । तुलस्यभावे कर्तव्यापूजाधात्रीतलेशुभा
धात्रीछायातले येन सकृद्भुक्तं तु कार्त्तिके । दम्पत्योर्भोजनं दत्तमन्नदोषात्प्रमुच्यते ॥
सम्पूर्णकार्त्तिकेयस्तुसम्पूज्यामलकींशुभाम् । राधादामोदरप्रीत्यैभोजयित्वाच दम्पती
पश्चात्स्वयं तु भुञ्जीत न श्रीस्तस्य क्षयं व्रजेत् ॥ ७० ॥
यः कश्चिद्वैष्णवो लोकेधत्तेधात्रीफलं मुने !। प्रियोभवतिदेवानांमनुष्यणांचकाकथा
धात्रीफलविलिप्ताङ्गो धात्रीफलसमन्वितः । धात्रीफलकृताहारो नरोनारायणोभवेत्
धात्रीफलानि यो नित्यं वहते करसम्पुटे । तस्यनारायणो देवो वरमिष्टं प्रयच्छति
श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्यादामलकैर्नरः । तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां विशेषतः
नवम्यां दर्शेसप्तम्यांसङ्क्रान्तौ रविवासरे । चन्द्रसूर्योपरागे चस्नानमामलकैस्त्यजेत्
धात्रीछायां समाश्रित्य कुर्य्यात्पिण्डं तु यो नरः ।
प्रयान्ति पितरो मुक्तिं प्रसादान्माधवस्य तु ॥ ७६ ॥
मूर्ध्निपाणौमुखेचैवबाह्वोःकण्ठेतुयोनरः । धत्ते धात्रीफलं वत्स धात्रीफलविभूषितः
यावल्लुठति कण्ठस्था धात्रीमालानरस्य हि । तावत्तस्यशरीरेतुप्रीत्यालुठतिकेशवः
धात्रीफलंचतुलसीमृत्तिकाद्वारकोद्भवा । सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्यवेश्मनि
यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः । तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्
मालायुग्मं वहेद्यस्तु धात्रीतुलसिसम्भवम् । यो नरःकण्ठदेशेतुकल्पकोटिंदिवंवसेत्
धात्रीछायां गतोयस्तु द्वादश्यांपूजयेद्धरिम् । तत्रैवभोजनंयस्तुब्राह्मणानांचकारयेत्
स्वयं च तत्र भुङ्क्ते यः सूपभक्ष्यादिकं तथा । न तस्य पुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि
तुलस्याश्चैव धात्र्याश्च फलैः पत्रैर्हरिं यजेत् ॥ ८४ ॥
तुलसी धात्रीयुक्ताहिसिक्तेसतिचकार्त्तिके । विलयंयान्तिपापानिब्रह्महत्यादिकानिच

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धर्मदत्तो द्विजः पूर्वं यथा मुक्तिमवाप ह ॥ ८६ ॥

नारद उवाच

कार्त्तिके मासि सा सेव्या पूजनाया सदा नरैः ।
चातुर्मास्ये न सेव्या सा इत्युक्तं भवता पुरा
तत्स्मात्सर्वमशेषेण कथयस्व ममाऽग्रतः ॥ ८७ ॥

ब्रह्मोवाच

कार्त्तिकेमासिविप्रर्षे! शुक्लायादशमीशुभा । तद्दिनाऽऽरभ्यसासेव्यादैवेपित्र्येचकर्मणि
दशम्यारभ्य तत्पत्रैः फलकैर्मधुसूदनम् ॥ ८८ ॥
पूजयन्तिनरा ये वै ते वै वैकुण्ठगामिनः । समाप्ते कार्त्तिकव्रते वनभोजनमाचरेत्
दशम्यांवाऽथद्वादश्यांपौर्णमास्यामथाऽपिवा । पञ्चम्यांवामहाभागवनभोजनमाचरेत्
सर्वोपस्करसंयुक्तो वृद्धबालैश्च संयुतः । वनं प्रवेशयेद्धीमान्धात्रीवृक्षैः सुशोभितम्
चूतैर्वकैस्तथाऽश्वत्थैः पिचुमन्दैः कदम्बकैः ।
न्यग्रोधतिन्तिणीवृक्षैः समन्तात्परिशोभितम् ॥ ९२ ॥
तत्रगत्वामहाप्राज्ञ पुण्याहं कारयेत्पुरा । वास्तुपीठं तथा पूज्यं धात्रीमूलेतुकारयेत्
वेदिकां चतुरस्राञ्च हस्तमात्रायतां शुभाम् । तथोपवेदिकां कृत्वा वेदिकाग्रेमहामते
उपवेशाय देवस्यह्यलं कार्यन्तु धातुभिः । वेदिकापश्चिमे भागे कारयेत्कुण्डमण्डपम्
मेखलात्रयसंयुक्तं पिप्पलच्छदसंयुतम् । हस्तमात्रायतं सौम्य एवं कुण्डंतु कारयेत्
पश्चात्स्नात्वाततोजप्त्वादेवपूजांसमाचरेत् । पश्चादग्निसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि
पायसाऽऽज्यगुडसूपपालाशसमिधा तथा । ग्रहाणाम्वास्तुदेवेभ्यश्चरुं कृत्वाप्रयत्नतः
धात्रीशान्तिस्तथाकान्तिर्मायाप्रकृतिरेवच । विष्णुपत्नीमहालक्ष्मीरमामाकमलातथा
इन्दिरालोकमाताचकल्याणी कमलातथा । सावित्रीचजगद्धात्रीगायत्रीसुधृतिस्तथा
अन्तज्ञा विश्वरूपाच सुरूपा ह्यब्धिसम्भवा । प्रधानदेवताभिस्तु रक्षाहोमं समारभेत्
संसृष्टेति च मन्त्रेण ऋषभं मेति मन्त्रतः । अपूपं गुडसूपाभ्यां संयुतं जुहुयाद्धविः
अष्टोत्तरशतं हुत्वामूलमन्त्रेणपायसम् । ततो ग्रहादिदेवांस्तु यथासङ्ख्येन होमयेत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धात्रीहोमे महाप्राज्ञ रक्षाहोमेतु पायसम्। ततःस्विष्टकृतं हुत्वा बलिदानं समाचरेत्
इन्द्रादिलोकपालांश्च रक्षा पूज्याप्रयत्नतः। धात्रीवृक्षस्य सर्वत्र वेदिका संयुतस्यच
सूपेन गुडमिश्रेणबलिं पश्चान्निवेदयेत्। देवि धात्रि! नमस्तुभ्यं गृहाण बलिमुत्तमम्
मिश्रितं गुडसूपाभ्यां सर्वमङ्गलदायिनि!। पुत्रान्देहि महाप्राज्ञान्यशोदेहि शुभप्रदम्

प्रज्ञां मेधाञ्च सौभाग्यं विष्णुभक्तिञ्च देहि मे।
नीरोगं कुरु मे नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा ॥ १०८ ॥

वर्चस्कंकुरु मां देवि! धनवन्तंतथाकुरु। इतितांप्रार्थयेद्देवींप्रादक्षिण्याद्बलिंन्यसेत्
बलिप्रदानकालेतुयेकुर्वन्तिप्रदक्षिणम्। ते यान्तिविष्णुसालोक्यं पितृभिःसार्द्धमेवच

ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ १११ ॥
धात्रीवृक्षस्य मूलस्थं मन्दस्मितरमापतिम्।
ये यान्ति विष्णुसायुज्यं ये पश्यन्तीह चक्षुषा ॥ ११२ ॥

वैश्वदेवं ततः कृत्वा पूजयेद्वनदेवताः। गन्धाक्षतांस्ततो दत्त्वा विप्रेभ्यः पद्मसम्भव॥
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयंभुञ्जीतबन्धुभिः। गृहम्प्रवेशयेत्पश्चाद्वृद्धान्बालादिकैःसह

ब्रह्मचारी भवेद्रात्रौ क्षितिशायी भवेत्ततः।
ग्रामस्थैश्च मिलित्वा च स्वयं वा कारयेद्बुधः ॥ ११५ ॥

सर्वपापविमुक्त्यर्थं वनभोजनमुत्तमम्। कृत्वैवं सकलं कर्म कृष्णाय च समर्पयेत् ॥
अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च। यत्फलं समवाप्नोति तत्फलम्वनभोजने ॥
अतोधात्रीमहाभागपवित्रापापनाशनी। धात्रीचैवनृणां धात्री धात्रीवत्कुरुतेक्रियाम्
ददात्यायुः पयःपानात्स्नानाद्वैधर्मसञ्चयम्। अलक्ष्मीनाशनंस्नानमात्रैर्निर्वाणमाप्नुयात्

विघ्नानि नैव जायन्ते धात्रीस्नानेन वै नृणाम् ॥ ११६ ॥

तस्मात्त्वं कुरु विप्रेन्द्र! धात्रीस्नानं हि यत्नतः। प्रयास्यसिहरेर्द्धामदेवत्वम्प्राप्यनारद
यत्रयत्र मुनिश्रेष्ठ धात्रीस्नानंसमाचरेत्। तीर्थेवाऽपि गृहेवाऽपि तत्रतत्र हरिःस्थितः
धात्रीस्नानेन विप्रर्षे! यस्यास्थीनिकलेवरे। प्रक्षाल्यन्ते मुनिश्रेष्ठनसगर्भंगृहम्वसेत्
धात्रीजलेन विप्रेन्द्र! येषां केशाश्चरञ्जिताः। ते नराःकेशवंयान्तिनाशयित्वाकलेर्मलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धात्रीफलं महापुण्यं स्नानं पुण्यतमंस्मृतम् । पुण्यात्पुण्यतरंवत्सभक्षणे मुनिसत्तम
न गङ्गा न गया काशी न वेणी न च पुष्करम् ।
एकैव हि यथा पुण्या धात्री माधववासरे ॥ १२५ ॥
धात्रीस्नानं हरेर्नाम तथैवैकादशी सुत !। गयाश्राद्धं तथा वत्स समानि मुनयोविदुः
संस्पृशन्यस्तु वै धात्रीमहन्यहनि मानवः । मुच्यते पातकैः सर्वैर्मनोवाक्कायसम्भवैः
धात्रीफलैरमावास्यासप्तमीनवमीषुच । रविवारे च सङ्क्रान्तौ न स्नायान्मुनिसत्तम
यस्मिन्गृहेमुनिवरधात्रीतिष्ठति सर्वदा । तस्मिन्गृहेनगच्छन्ति प्रेतकूष्माण्डराक्षसाः
धात्रीफलकृतां मालां कण्ठस्थां यो वहेन्नहि ।
स वैष्णवो न विज्ञेयो विष्णोर्भक्तिपरो यदि ॥ १३० ॥
न त्याज्या तुलसीमाला धात्रीमाला विशेषतः ।
तथा पद्माक्षमालाऽपि धर्मकामार्थमीप्सुभिः ॥ १३१ ॥
यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौनरः । तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्
सर्वदेवमयी धात्री वासुदेवमनःप्रिया । आरोपणीया सेव्या च पूजनीया सदानरैः
एतत्ते सर्वमाख्यातं धात्रीमाहात्म्यमुत्तमम् । श्रोतव्यश्च सदा भक्तैश्चतुर्वर्गफलप्रदम्
धात्रीछायां समाश्रित्य कार्त्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः ।
अन्नसंसर्गजम्पापमावर्षं तस्य नश्यति ॥ १३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादेधात्रीमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रयोदशोऽध्यायः

ससत्यभामापूर्वजन्मकथनंप्रयागप्रशंसनम्

सूत उवाच

श्रियः पतिमथामन्त्र्य गते देवर्षिसत्तमे । हर्षोफुल्लाऽऽनना सत्यावासुदेवमथाऽब्रवीत्

सत्यभामोवाच

धन्याऽस्मिकृतकृत्याऽस्मिसफलंजीवितं मम । दानंव्रतंतपोवाऽपि किंनुपूर्वंकृतंमया
येनाऽहं मर्त्यजादेवतवाङ्गार्द्धहराऽभवम् । भवान्तरे च किंशीलाकाचऽहंकस्यकन्यका
तवाऽहं वल्लभा जाता तद्वदस्व ममाऽखिलम् ॥ ३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

शृणुष्वैकमनाः कान्ते! यथा त्वं पूर्वजन्मनि ॥ ४ ॥
पुण्यव्रतं कृतवतीतत्सर्वं कथयामि ते । आसीत्कृतयुगस्यान्ते मायापुर्यांद्विजोत्तमः
आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदाङ्गपारगः । तस्यातिवयसश्चाऽऽसीन्नाम्ना गुणवतीसुता ॥
अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्दनाम्ने ददौ सुताम् । तमेवपुत्रवन्मेने स च तंपितृवद्वशी
तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेध्माहरणार्थिनौ । निहतौरक्षसातौ च कृतान्तसमरूपिणा
स्वस्वपुण्यप्रभावेण विष्णुलोकंगतावुभौ । ततोगुणवतीश्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ
पितृभर्तृजदुःखार्ता कारुण्यंपर्यदेवयत् । सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीयाशुचकर्मतत्
तयोश्चक्रेयथाशक्ति पारलौकींततःक्रियाम् । तस्मिन्नेव पुरे चक्रे वासंसामृतजीवनी
व्रतद्वयंतया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् । एकादशीव्रतं सम्यक्सेवनं कार्त्तिकस्यच ॥
इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं व्रतिनी ह्यभूत् ।
कदाचित्सरुजा साऽथ कृशाङ्गी ज्वरपीडिता ॥ १३ ॥
स्नातुं गङ्गां गताकान्तेकथंचिच्छनकैस्तदा । यावज्जलान्तरगताकम्पिताशीतपीडिता
तावत्साविह्वलाऽपश्यद्विमानं य.तमम्बरात् । अथसातद्विमानस्था वैकुण्ठभुवनंययौ

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कार्त्तिकव्रतपुण्येन मत्सान्निध्यङ्गताभवत् । अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम्
आगतोऽहंगणाः सर्वे याताऽस्तेऽपिमयासह । एते हि यादवाःसर्वे मद्गणाएवभामिनि
पिता ते देवशर्माऽभूत्सत्राजिदभिधो ह्ययम् ।
यश्चन्द्रनामा सोऽक्रूरस्त्वं सा गुणवती शुभा ॥ १८ ॥
कार्त्तिकव्रतपुण्येन बहुमत्प्रीतिदायिनी । मद्द्वारि यत्त्वयापूर्वं तुलसीवाटिका कृता
तस्मादयं कल्पवृक्षस्तवाङ्गणगतः शुभे !। आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कृतंकार्त्तिकव्रतम् ॥
कदाचिदपि तेन त्वं मद्वियोगं न यास्यसि ।

सत्योवाच

मासानां तु कथं नाम स मासः कार्त्तिको वरः ॥ २१ ॥
प्रियस्ते देवदेवेश! कारणं तत्र कथ्यताम् ।

श्रीकृष्ण उवाच

साधु पृष्टं त्वया कान्ते श्रृणुष्वैकाग्रमानसा ॥ २२ ॥
पृथोर्वैन्यस्य सम्वादं महर्षेर्नारदस्य च । एवमेव पुरापृष्टो नारदः पृथुनाऽब्रवीत् ॥

नारद उवाच

शङ्खनामाऽभवत्पूर्वमसुरः सागरात्मजः । इन्द्रादिलोकपालानामधिकाराञ्जहार ह ॥
सुवर्णाद्रिगुहाद्दुर्गसंस्थितास्त्रिदशादयः । तद्वीक्षयास्वभूवुस्ते तदादैत्यो व्यचारयत्
हृताधिकारास्त्रिदशा मया यद्यपि निर्जिताः ।
लक्ष्यन्ते बलयुक्तास्ते करणीयं मयाऽत्र किम् ॥ २६ ॥
ज्ञातं तत्तु मया देवा वेदमन्त्रबलान्विताः । तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवन्तिवै
इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम् ।
सत्यलोकाज्जहाराऽऽशु वेदानादिस्वयम्भुवः ॥ २८ ॥
नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्भयात्तेनिराक्रमन् । तोयानि विविशुर्यज्ञमन्त्रबीजसमन्विताः
तान्मार्गमाणःशङ्खोऽपिसमुद्रान्तर्गतोभ्रमन् । नददर्श तदादैत्यः क्वचिदेकत्रसंस्थितान्
अथ देवैः स्तुतो विष्णुर्बोधितस्तानुवाचह ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विष्णुरुवाच

वरदोऽहं सुरगणा! गीतवाद्यादिमङ्गलैः ॥ ३१ ॥

ऊर्जस्य शुक्लैकादश्यां भवद्भिः प्रतिबोधितः ।

अतश्चैषा तिथिर्मान्या साऽतीव प्रीतिदा मम ॥ ३२ ॥

वेदा शङ्खहताःसर्वे तिष्ठन्त्युदकसंस्थिताः । तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनन्दनम्
अद्यप्रभृति वेदास्तु मन्त्रबीजसमन्विताः । प्रत्यब्दंकार्त्तिकेमासिविश्रमन्त्वप्सुसर्वदा
कालेऽस्मिन्येप्रकुर्वन्तिप्रातःस्नानंनरोत्तमाः । तेसर्वेयज्ञाऽवभृथैःसुस्नाताःस्युर्नसंशयः
अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः । भवन्तोऽपि मया सार्द्धमायान्तु समुनीश्वराः

कार्त्तिकव्रतिनां चेन्द्र! रक्षा कार्या त्वया सदा ।

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक्

खात्पपात जले विन्ध्यवासिनः कस्य पश्यतः ॥ ३७ ॥

हत्वा शङ्खासुरं विष्णुर्बदरीवनमागमत् । तत्राऽऽहूय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयत्प्रभुः

विष्णुरुवाच

जलान्तरविशीर्णास्तान्यूयंवेदान्प्रमार्गथ । आनयध्वंचत्वरिताः सागरस्यजलान्तरात्

तावत्प्रयागं तिष्ठामि देवतागणसंयुतः ॥ ३६ ॥

नारद उवाच

ततस्तैस्सर्वमुनिभिस्तपोबलसमन्वितैः ॥ ४० ॥

उद्धृताश्च सबीजास्ते वेदायज्ञसमन्विताः । तेषु यावन्मितंयेनलब्धंतावद्धितस्यतत
स स एव ऋषिर्जातस्तत्तत्प्रभृतिपार्थिव !। अथ सर्वेऽपि सङ्गम्य प्रयागं मुनयोययुः

विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान्न्यवेदयन् ।

लब्ध्वा वेदान्समग्रांस्तु ब्रह्मा हर्षसमन्वितः ॥ ४३ ॥

अजयद्वाजिमेधेन देवर्षिगणसंयुतः । यज्ञान्ते देवताः सर्वे विज्ञप्तिं चक्रुरञ्जसा ॥ ४४

देवा ऊचुः

देवदेवजगन्नाथ! विज्ञप्तिं शृणुनः प्रभो । हर्षकालोऽयमस्माकं तस्मात्त्वं वरदो भव॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्थानेऽस्मिन्द्रुहिणो वेदान्नष्टान्प्राप पुनस्त्वयम् ।
यज्ञभागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादाद्रमापते !॥ ४६ ॥
स्थानमेतद्धि न श्रेष्ठंपृथिव्यांपुण्यवर्धनम् । भुक्तिमुक्तिप्रदंचाऽस्तुप्रसादाद्भवतःसदा
कालोऽप्ययं महापुण्यो ब्रह्मघ्नाऽऽदिविशुद्धिकृत् ।
दत्ताऽक्षयकरश्चास्तु वरमेवं ददस्व नः ॥ ४८ ॥

विष्णुरुवाच

ममाप्येतद्व्रतं देवा यद्भवद्भिरुदाहृतम् । तथास्तु सुलभं त्वेतद्ब्रह्मक्षेत्रमितिप्रथम्
सूर्यवंशोद्भवो राजा गङ्गामत्रानयिष्यति । सासूर्यकन्ययाचाऽत्रकालिन्द्यायोगमेष्यति
यूयं च सर्वे ब्रह्माद्यानिवसन्तु मयासह । तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्भविष्यति
सर्वपापानि नश्यन्ति तीर्थराजस्य दर्शनात् । सूर्ये मकरगे प्राप्ते स्नायिनां पापनाशनः
कालोऽप्येषमहापुण्यफलदोऽस्तुसदानृणाम् । सालोक्यादिफलंस्नानैर्माघेमकरगेरवौ

नारद उवाच

एवं देवान्देवदेवस्तदुक्त्वा तत्रैवाऽन्तर्धानमागात्सवेधाः ।
देवः सर्वेऽप्यंशकैस्तेऽप्यतिष्ठंश्चान्तर्धानं प्रापुरिन्द्रादयस्ते ॥ ५४ ॥
कार्त्तिकेतुलसीमूलेयोऽर्चयेद्धरिमीश्वरम् । भुक्त्वेहनिखिलान्भोगानन्तेविष्णुपुरंव्रजेत्
इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे सत्यभामापूर्वजन्मवृत्तान्तकथनपूर्व-
कप्रयागतीर्थ- प्रशंसाप्रसङ्गवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्दशोऽध्यायः

जलन्धरोत्पत्तिवर्णनम्

पृथुरुवाच

यत्त्वया कथितंब्रह्मन्व्रतमूर्जस्यविस्तरात्। तत्रयातुलसीमूलेविष्णोःपूजात्वयोदिता

तेनाऽहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम्।

कथं साऽतिप्रिया तस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २ ॥

कथमेषासमुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च नारद ॥ एवं ब्रूहिसमासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम

नारद उवाच

श्रृणुराजन्नवहितो माहात्म्यं तुलसीभवम्। सेतिहासंपुरावृत्तंतत्सर्वं कथयामि ते ॥

पुरा शक्रः शिवंद्रष्टुमगात्कैलासपर्वतम्। सर्वदेवैः परिवृतो ह्यप्सरोगणसेवितः ॥

यावद्गतः शिवगृहं तावत्तत्र स दृष्टवान्। पुरुषंभीमकर्माणं दंष्ट्राऽऽननविभीषणम्

स पृष्टस्तेन कस्त्वं भोः क्व गतो जगदीश्वरः। एवंपुनःपुनः पृष्टःसतदानोक्तवान्नृप!॥७

ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भर्त्स्य वचोऽब्रवीत्।

रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि ॥ ८ ॥

अतस्त्वांहन्मिवज्रेणकस्तेत्राताऽस्तिदुर्मते। इत्युदीर्यततोवज्रीवज्रेणाऽस्यहनद्दृढम्

तेनाऽस्यकण्ठो नीलत्वमगाद्वज्रं चभस्मताम्। ततो रुद्रः प्रजज्वाल तेजसाप्रदहन्निव

दृष्ट्वा बृहस्पतिस्तूर्णं कृताञ्जलिपुटोऽभवत्। इन्द्रं चदण्डवद्भूमौकृत्वास्तोतुंप्रचक्रमे

बृहस्पतिरुवाच

नमोदेवाधिपतये त्र्यम्बकाय कपर्दिने। त्रिपुरघ्नाय शर्वाय नमोऽन्धकनिषूदिने ॥

विरूपायाऽतिरूपाय बहुरूपाय शम्भवे। यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥

कालान्तकाय कालाय कालभोगिधराय च। नमो ब्रह्मशिरोहन्त्रे ब्राह्मणायनमोनमः

नारद उवाच

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं स्तुतस्तदा शम्भुर्धिषणेन जगाद तम्। संहरन्नयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमाम्
वरं वरय भो ब्रह्मन्प्रीतः स्तुत्याऽनया तव। इन्द्रस्यजीवदानेनजीवेति त्वं प्रथांव्रज

बृहस्पतिरुवाच

यदि तुष्टोऽसि देव! त्वं पाहीन्द्रं शरणागतम्। अग्निरेष शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः

ईश्वर उवाच

पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी। एनं त्यक्ष्याम्यहंदूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत्

नारद उवाच

इत्युक्त्वा तं करेधृत्वाप्राक्षिपल्लवणार्णवे। सोऽपतत्सिन्धुगङ्गायाः सागरस्यचसङ्गमे
तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद च। रुदतस्तस्य शब्देन प्राकम्पद्धरणी मुहुः ॥२०

स्वर्गाद्याः सत्यलोकान्तास्तत्स्वनाद् बधिरीकृताः।
श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र किमेतदिति विस्मितः ॥ २१ ॥

तावत्समुद्रस्योत्सङ्गे तं बालं स ददर्श ह। दृष्ट्वाब्रह्माणमायान्तं समुद्रोऽपिकृताञ्जलिः
प्रणम्यशिरसा बालंतस्योत्सङ्गेन्यवेशयत्। भोब्रह्मन्सिन्धुगङ्गायांजातोऽयंममपुत्रक

जातकर्माऽऽदिसंस्कारान्कुरुष्वाऽद्य जगद्गुरो !॥ २३ ॥

नारद उवाच

इत्थं वदति पाथोधौ स बालः सागरात्मजः ॥ २४ ॥

ब्रह्माणमग्रहीत्कूर्चे विधुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः। धुन्वतस्तस्य कूर्चे तु नेत्राभ्यामगमज्जलम्

कथञ्चिन्मुक्तकूर्चोऽथ ब्रह्मा प्रोवाच सागरम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

नेत्राभ्यां विधृतं यस्मादनेनैतज्जलं मम। तस्माज्जलन्धर इतिख्यातो नाम्नाभविष्यति
अनेनैवैष तरुणः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः। अवध्यः सर्वभूतानां विनारुद्रं भविष्यति॥

यत एष समुद्भूतस्तत्रैवाऽन्तं गमिष्यति ॥ २० ॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा शुक्रमाहूयराज्येतंचाभ्यषेचयेत्। आमन्त्र्यसरितांनाथंब्रह्मान्तर्धानमागतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अथ तद्दर्शनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा । कालनेमिसुतां वृन्दां मद्भार्यार्थमयाचत ॥
ते कालनेमिप्रमुखास्ततोऽसुरास्तस्मै सुतां तां प्रददुःप्रहर्षिताः ।
स चापि ताम्प्राप्य सुहृद्वरां वशां शशास गां शुक्रसहायवान्बली ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

जलन्धरविजयप्राप्तिवर्णनम्

नारद उवाच

ये देवैर्निर्जिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः ।
तेऽपि भूमण्डलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः ॥ १ ॥
कदाचिच्छिन्नशिरसं राहुं दृष्ट्वा स दैत्यराट् । पप्रच्छभार्गवंतत्र तच्छिरश्छेदकारणम्
स शशंस समुद्रस्य मथनं देवकारितम् । रत्नापहरणंचैव दैत्यानाञ्च पराभवम् ॥ ३॥
स श्रुत्वा क्रोधरक्ताक्षः स्वपितुर्मथनं तदा । दूतं सम्प्रेषयामास घस्मरं शक्रसन्निधौ
दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मां प्राविशद्वराम् । जगादाखर्वमौलिस्तुदेवेन्द्रं वाक्यमद्भुतम्

घस्मर उवाच

जलन्धरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः । दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह शृणुष्वतत्
कस्मात्त्वया ममपिता मथितःसागरोऽद्रिणा । नीतानिसर्वरत्नानितानिशीघ्रंप्रयच्छमे
इति दूतवचः श्रुत्वाविस्मितस्त्रिदशाधिपः । उवाच घस्मरं रौद्रं भयरोषसमन्वितः

इन्द्र उवाच

शृणुदूतमयापूर्वंमथितःसागरोयथा । अद्रयोमद्भयात्त्रस्ताःस्वकुक्षिस्थाःकृतास्तथा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अन्येऽपिमद्द्विषस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा । तस्माद्यत्तत्प्रजातंतुमयाप्यपहृतं किल
शङ्खोऽप्येवं पुरादेवानद्विषत्सागरात्मजः । ममाऽनुजेन निहतः प्रविष्टःसागरोदरम् ॥
तद्गच्छ कथयस्वाऽस्य सर्वं मथनकारणम् ।

नारद उवाच

इत्थं विसर्जितो दूतस्तदेन्द्रेणाऽगमद्भुवम् ॥ १२ ॥

तदिदं वचनं सर्वं दैत्यायाऽकथयत्तदा । तन्निशम्य तदा दैत्योरोषात्प्रस्फुरिताऽधरः
दैत्यसेना समायुक्तो ययौयोद्धुं त्रिविष्टपम् । ततोयुद्धे महाञ्जातो देवदानवसंक्षयः
तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तूदतिष्ठपत् ।
विद्यया मृतजीविन्या मन्त्रितैस्तोयबिन्दुभिः ॥ १ ॥

देवानपि तथायुद्धे तत्राऽजीवयदङ्गिराः । दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेःसपुनःपुनः
दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् । जलन्धरःक्रोधवशोभार्गवंवाक्यमब्रवीत्

जलन्धर उवाच

मयायुद्धे हता देवा उत्तिष्ठन्ति कथं पुनः । तव सञ्जीवनीविद्यानवाऽन्यत्रेतिविश्रुतम्

शुक्र उवाच

दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेरङ्गिराःसुरान् । जीवयत्येवतच्छीघ्रंद्रोणाद्रिंत्वमपाहर

नारद उवाच

इत्युक्तः स तु दैत्येन्द्रो नीत्वाद्रोणाचलं तदा । प्राक्षिपत्सागरेतूर्णंपुनरागान्महाहवम्
अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः । तावत्तत्रगिरीन्द्रं तु न ददर्श सुरार्चितः ॥
ज्ञात्वा दैत्यहृतंद्रोणंधिषणोभयविह्वलः । आगत्यदूराद्व्याजह्रे श्वासाऽऽकुलितविग्रहः
पलायध्वं हवाद्देवा नाऽयं जेतुं क्षमोयतः । रुद्रांशसम्भवोह्येष स्मरध्वंशक्रचेष्टितम्
श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविह्वलितास्तदा । दैत्येन वध्यमानास्ते पलायन्ते दिशोदश
देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यैः सागरनन्दनः । शङ्खभेरीजयरवैः प्रविवेशाऽमरावतीम् ॥
प्रविष्टेनगरीं दैत्ये देवाःशक्रपुरोगमाः । सुवर्णाद्रिगुहांप्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः ॥
ततश्च सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विन्द्रादिकानां विनिवेशयत्तदा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शुम्भादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगात्पुनः ॥ २७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरविजयप्राप्तिर्नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

षोडशोऽध्यायः

जलन्धरसदसिनारदागमनवर्णनम्

नारद उवाच

पुनर्दैत्यं समायान्तं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ।
भयप्रकम्पिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ १ ॥

नमो मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः सदा भक्तकार्योद्यतायाऽऽर्तिहन्त्रे ।
विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदाशङ्खपद्मारिहस्ताय तेऽस्तु ॥ २ ॥
रमावल्लभायाऽसुराणां निहन्त्रे भुजङ्गारियानाय पीताम्बराय ।
मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ३ ॥
नमो दैत्यसन्तापितामर्त्यदुःखाचलध्वंसदम्भोलये विष्णवे ते ।
भुजङ्गेशतल्पेशयायाऽर्कचन्द्रद्विनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ४ ॥

नारद उवाच

संकष्टनाशनं नाम स्तोत्रमेतत्पठेन्नरः । स कदाचिन्न सङ्कष्टैः पीड्यते कृपया हरेः ॥

इति देवाः स्तुतिं यावत्प्रकुर्वन्ति दनुजद्विषः ।
तावत्सुराणामापत्तिर्विज्ञाता;विष्णुना तदा ॥ ६ ॥

सहसोत्थाय दैत्यारिः सक्रोधः खिन्नमानसः । आरूढोगरुडंवेगाल्लक्ष्मींवचनमब्रवीत्

श्रीभगवानुवाच

जलन्धरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम् । तैराहूतो गमिष्यामियुद्धायाद्यत्वरान्वितः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रीरुवाच

अहं ते वल्लभा नाथ भक्तया च यदि सर्वदा । तत्कथं ते मम भ्रातायुद्धेवध्यः कृपानिधे

श्रीभगवानुवाच

रुद्रांशसम्भवत्वाच्च ब्रह्मणो वचनादपि । प्रीत्या च तवनैवाऽयं मम वध्यो जलन्धरः

नारद उवाच

इत्युक्त्वा गरुडारूढः शङ्खचक्रगदासिभृत् । विष्णुर्वेगाद्ययौयोद्धुंयत्रदेवाःस्तुवन्तिते

अथाऽरुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिताः । वात्याविमर्दिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः

ततो जलन्धरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्याप्रपीडितान् ।
उद्वृत्तनयनः क्रोधात्ततो विष्णुं समभ्ययात् ॥ १३ ॥

ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत् । आकाशं कुर्वतोर्बाणैस्तदा निरवकाशवत्

विष्णुर्दैत्यस्यबाणौघैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान् । चिच्छेद तं चहृदये बाणेनैकेन ताडयत्

ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः । आहत्यगरुडंमूर्ध्निपातयामासभूतले

विष्णुर्गदां स्वखड्गेन चिच्छेद प्रहसन्निव । तावत्सहृदये विष्णुं जघानदृढमुष्टिना

ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्नादयन्महीम्

एवं तौ सुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान् ।
उवाच दैत्यराजानं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥ १६ ॥

विष्णुरुवाच

वरम्वरयदैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् । अदेयमपि ते दद्मि यत्ते मनसि वर्तते

जलन्धर उवाच

यदि भावुक! तुष्टोऽसि वरमेनं ददस्व मे । मद्भगिन्या सहाऽद्यत्वं मद्गृहेसगणोवस

नारद उवाच

तथेत्युक्त्वा स भगवान्सर्वदेवगणैः सह । तदा जलन्धरपुरमगमद्रमया सह ॥ २२ ॥

जलन्धरस्तु देवानामधिकारेषु दानवान् । स्थापयित्वा महाबाहुः पुनरागान्महीतलम्

देवगन्धर्वसिद्धेषु यत्किञ्चिद्रत्नसंयुतम् । तदात्मवशगं कृत्वाऽतिष्ठत्सागरनन्दनः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पातालभुवने दैत्यं निशुम्भं स महाबलम्। स्थापयित्वा सशेषादीनानयद्भूतलंबली
देवगन्धर्वसिद्धाद्यान्सर्पराक्षसमानुषान् । स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम्
एवं जलन्धरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः। धर्मेणपालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान्

न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखी नैव कृशस्तथा।
न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्राज्यं प्रशासति॥ २८॥

एवं महीं शासति दानवेन्द्रे धर्मेण सम्यक्च दिदृक्षयाऽहम्।
कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणञ्च सेवितुम्॥ २९॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरसभायां नारदाऽऽगमन-
वर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः॥ १६॥

सप्तदशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेनारददैत्यसम्वादवर्णनम्

नारद उवाच

स मां प्रोवाच विधिवत्सम्पूज्याऽतीव भक्तिमान्।
सम्प्रहस्य तदा वाक्यं स्नेहपूर्वं च वै नृप!॥ १॥

कुतआगम्यतेब्रह्मन्किञ्चिद्दृष्टंत्वया प्रभो!। यदर्थमिहचाऽऽयातस्तदाऽऽज्ञापयमां मुने

नारद उवाच

गतः कैलाशसिखरं दैत्येन्द्राहं यदृच्छया। तत्रोमया समासीनं दृष्टवानस्मि शङ्करम्
योजनायुतविस्तीर्णे कल्पवृक्षमहावने। कामधेनुशताकीर्णे चिन्तामणिसुदीपिते॥
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मयो मेऽभवत्तदा। काऽपीदृशी भवेद्वृद्धिस्त्रैलोक्येवानवेतिच

तदा तवाऽपि दैत्येन्द्र! समृद्धिः संस्मृता मया।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तद्विलोकनकामोऽस्मि त्वत्सान्निध्यमिहाऽऽगतः ॥ ६ ॥
त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्स्त्रीरत्नरहितां ध्रुवम् ।
तर्कयामि शिवादन्यस्त्रिलोक्यां न समृद्धिमान् ॥ ७ ॥

अप्सरोनागकन्याद्यायद्यपित्वद्वशेस्थिताः । तथाऽपितात पार्वत्या रूपेणसदृशाध्रुवम्
यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः । स्वधैर्यममुचत्पूर्वं तया काऽन्योपमीयते
वीतरागोऽपि हि यथा मदनारिःस्वलीलया । सौन्दर्यगहनेऽभ्रामि शफरीरूपया पुरा

यस्या पुनः पुनः पश्यन्रूपं धाताऽपि सर्जने ।
ससर्जाऽप्सरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत् ॥ ११ ॥

अतःस्त्रीरत्नसम्भोक्तुःसमृद्धिस्तस्यसावरा । तथा नतव दैत्येन्द्रसर्वरत्नाऽधिपस्यच
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य गते सति स दैत्यराट् । तद्रूपश्रवणादासीदनङ्गज्वरपीडितः ॥

अथ सम्प्रेषयामास सदूतं सिंहिकासुतम् ।
त्र्यम्बकायाऽपि च तदा विष्णुमायाविमोहितः ॥ १४ ॥

कैलासमगमद्राहुः कुर्वञ्छुक्लेन्दुवर्चसम् । कार्ष्ण्येन कृष्णुपक्षेन्दुवर्चसंस्वाङ्गजेनतम्
निवेदितस्तद्देशाय नन्दिना प्रविवेश सः । त्र्यम्बकभ्रूलतासञ्ज्ञाप्रेरितोवाक्यमब्रवीत्

राहुरुवाच

देवपन्नगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेः प्रभोः । सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज!
श्मशानवासिनो नित्यमस्थिभारवहस्य च । दिगम्बरस्यते भार्याकथं हैमवतीशुभा

अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि सा च स्त्रीरत्नसञ्ज्ञिका ।
तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ १६ ॥

नारद उवाच

वदत्येवं तदाराहौ भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः । अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीव्राशनिसमस्वनः ॥
सिंहास्यः प्रललज्जिह्वःस ज्वलन्नयनयोमहान् । ऊर्ध्वकेशः शुष्कतनुर्नृसिंहइवचाऽपरः
स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वाराहुर्भयातुरः । अधावत स वेगेन बहिः स च दधार तम्॥
स च राहुर्महाबाहो मेघगम्भीरयागिरा । उवाच देवदेवत्वं पाहि मां शरणागतम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्राह्मणं मां महादेव! खादितुं समुपागतः । महादेवोवचःश्रुत्वाब्राह्मणस्यतदाऽब्रवीत्
नैवाऽसौ वध्यतामेतिदूतोऽयंपरवान्यतः । मुञ्चेति पुरुषः श्रुत्वा राहुंतत्याजसोऽम्बरे
राहुं त्यक्त्वाऽथ पुरुषस्तदा रुद्रं व्यजिज्ञपयत् ।

पुरुष उवाच

क्षुधा मां बाधतेऽत्यन्तंक्षुत्क्षामश्चास्मिसर्वथा । किं भक्षयामिदेवेशतदाज्ञापयमांप्रभो

ईश्वर उवाच

भक्षयस्वाऽऽत्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥ २७ ॥

नारद उवाच

स शिवेनैवमाज्ञप्तश्चखाद पुरुषः स्वकम् । हस्तपादोद्भवंमांसं शिरःशेषोयथाऽभवत्
दृष्ट्वा शिरोऽवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः । उवाच भीमकर्माणं पुरुषञ्जातविस्मयः

ईश्वर उवाच

त्वं कीर्तिमुखसञ्ज्ञोहिभवमद्द्वारिगःसदा । त्वदर्चां ये न कुर्वन्ति नैवतेमेप्रियङ्कराः

नारद उवाच

तदाप्रभृति देवस्य द्वारिकीर्त्तिमुखः स्थितः । नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चावृथाभवेत्
राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपि तद्बर्बरेस्थले । अतः स बर्बरोद्भूतइति भूमौप्रथांगतः
ततः स राहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन्निति मन्यमानः ।
समेत्य सर्वं कथयाम्बभूव जलन्धरायैव विचेष्टितं तत् ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने दूतवाक्यकथनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टादशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेरुद्रसेनापराभववर्णनम्

नादर उवाच

जलन्धरस्तुतच्छ्रुत्वाकोपाकुलितविग्रहः।निर्जगामाऽऽशुदैत्यानांकोटिभिःपरिवारितः

गच्छतोऽस्याऽग्रतः शुक्रो राहुर्दृग्पथेऽभवत् ।

मुकुटश्चाऽपतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ २ ॥

दैत्यसैन्याऽऽवृतैस्तस्य विमानानां शतैस्तदा । व्यराजत नभःपूर्णं प्रावृषीवयथाघनैः

तस्योद्योगं तदा दृष्ट्वादेवाःशक्रपुरोगमाः । अलक्षितास्तदाजग्मुःशूलिनं तं व्यजिज्ञपुः

देवा ऊचुः

न जानासि कथंस्वामिन्देवापत्तिमिमांविभो । तदस्मद्रक्षणार्थायजहिसागरनन्दनम्

नारद उवाच

इति देववचः श्रुत्वा प्रहस्य वृषभध्वज !। महाविष्णुं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥

ईश्वर उवाच

जलन्धरः कथं विष्णो!न हतः सङ्गरे त्वया ।

तद्गृहं चाऽपि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुण्ठमात्मनः ॥ ७ ॥

विष्णुरुवाच

तवांशसम्भवत्वाचभ्रातृत्वाच्चतथा श्रियः । न मया निहतःसङ्ख्येत्वमेनंजहिदानवम्

ईश्वर उवाच

नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वध्यते मया । देवैः सहस्वतेजोंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम

नारद उवाच

अथविष्णुमुखादेवाःस्वतेजांसिददुस्तदा । तान्यैक्यमागतानीशोदृष्ट्वा स्वंचामुचन्महः

तेनाऽकरोन्महादेवो सहसा शस्त्रमुत्तमम् । चक्रं सुदर्शनंनाम ज्वालामालातिभीषणम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः शेषेण च तदा वज्रंच कृतवान्हरिः । तावज्जलन्धरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु ॥१२
हस्त्यश्वरथपत्तीनां कोटिभिः परिवारितः । तं दृष्ट्वा लक्षितांजग्मुर्देवाःसर्वेयथागताः
गणाश्च समसज्जन्त युद्धायाऽतित्वरान्विताः ।
नन्दीभवक्त्रसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया ॥ १४ ॥
अवतेरुर्गणा वेगात्कैलासाद्युद्धदुर्मदाः । ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यका भुवि॥१५
प्रमथाधिपदैत्यानां घोरशस्त्रास्त्रसङ्कुलम् । भेरीमृदङ्गशंखौघनिःस्वनैर्वीरहर्षणैः ॥१६॥
गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकम्पत । शक्तितोमरबाणौघमुसलप्रासपट्टिशैः ॥१७॥
व्यराजतः नभः पूर्णमुल्काभिरिवसम्वृतम् । निहतैरथनागाश्वपत्तिभिर्भूर्व्यराजत ॥
वज्राहताचलशिरःशकलैरिवसम्वृता । प्रमथाहतदैत्यौघैर्दैत्याहतगणैस्तथा ॥ १६ ॥
वसासृङ्मांसपङ्काढ्या भूरगम्याऽभवत्तदा । प्रमथाहतदैत्यौघान्भार्गवः समजीवयत्
युद्धे पुनः पुनस्तत्र मृतसञ्जीविनीबलात् । तंदृष्ट्वा व्याकुलीभूतागणाःसर्वेभयान्विताः
शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुक्रचेष्टितम् ॥ २१ ॥
अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवाऽतीवभीषणा । तालजङ्घा दरीवक्त्रा स्तनापीडितभूरुहा
सा युद्धभूमिमासाद्यभक्षयन्तीमहासुरान् । भार्गवं स्वभगे धृत्वा जगामान्तर्हितानभः
विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं गणास्तदा । अम्लानवदना हर्षान्निजघ्नुयु र्द्धदुर्मदाः ॥
अथाऽभज्यत दैत्यानां सेना गणभयार्दिता । वायुवेगेनाहतेवप्रकीर्णा तृणसन्ततिः ॥
भग्नाङ्गणभयात्सेनां दृष्ट्वाऽमर्षयुता ययुः ।
निशुम्भशुम्भौ सेनान्यौ कालनेमिश्च वीर्यवान् ॥ २६ ॥
त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः । मुञ्चन्तः शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः ॥
ततो दैत्यशरौघास्ते शलभानामिव व्रजाः । रुरुधुः खं दिशःसर्वा गणसेनामकम्पयन्
गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः । वसन्ते किंशुकाभासा न प्राज्ञायत किञ्चन॥
पतिताः पात्यमानाश्च भिन्नाश्छिन्नास्तदा गणाः ।
त्यक्त्वा सङ्ग्रामभूमिं ते सर्वेऽपि विमुखाऽभवन् ॥ ३० ॥
ततः प्रभग्नं स्वबलं विलोक्य शैलादिलम्बोदरकार्त्तिकेयाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य निवारयामासुरमर्षिणस्ते ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने रुद्रसेनापराभवोनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

जनन्धरोपाख्यानेवीरभद्रपतनवर्णनम्

नारद उवाच

ते गणाधिपतीन्दृष्ट्वा नन्दीभमुखषण्मुखान् । अमर्षादभ्यधावन्त द्वन्द्वयुद्धाय दानवाः॥
नन्दिनं कालनेमिश्च शुम्भो लम्बोदरं तथा । निशुम्भः षण्मुखंवेगादभ्यधावतदंशितः
निशुम्भःकार्त्तिकेयस्य मयूरं पञ्चभिः शरैः । हृदि विव्याध वेगेन मूर्च्छितःसपपातच
ततः शक्तिधरः शक्तिं यावज्जग्राहरोषितः । तावन्निशुम्भोवेगेन स्वशक्त्यातमपातयत्
नन्दीश्वरः शरव्रातैः कालनेमिमवध्यत । सप्तभिश्चहयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत्
कालनेमिस्तु संक्रुद्धो धनुश्चिच्छेद नन्दिनः । तदपास्य स शूलेनतं वक्षस्यहनद्बली
स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः । अद्रेःशिखरमामुच्यशैलादिं सोऽप्यपातयत्
अथ शुम्भो गणेशश्च रथमूषकवाहनौ । युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविध्यताम् ॥

गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विव्याध पत्रिणा ।
सारथिं च त्रिभिर्बाणैः पातयामास भूतले ॥ ९ ॥
ततोऽतिक्रुद्धः शुम्भोऽपि वाणवृष्ट्या गणाधिपम् ।
मूषकश्च त्रिभिर्विद्ध्वा ननाद जलदस्वनः ॥ १० ॥

मूषकः शरभिन्नाङ्गश्चचाल दृढवेदनः । लम्बोदरश्च पतितः पदातिरभवन्नृप ॥ ११ ॥
ततो लम्बोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि । अपातयत्तदा भूमौ मूषकश्चारुहत्पुनः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कालनेमिर्निशुम्भश्चाऽप्युभौलम्बोदरंशरैः । युगपज्जघ्नतुः क्रोधात्तोत्रैरिव महाद्विपम्
तम्पीड्यमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः । अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा ॥

कूष्माण्डभैरवाश्चाऽपि वेताला योगिनीगणाः ।
पिशाचयोगिनीसङ्घा गणाश्चाऽपि तमन्वयुः ॥ १५ ॥

ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सुघर्घरैः । भेरीतालमृदङ्गैश्च पृथिवी समकम्पत ॥
ततो भूतान्यधावन्तभक्षयन्तिस्मदानवान् । उत्पतन्त्यापतन्तिस्म ननृतुश्चरणाङ्गणे

नन्दी च कार्त्तिकेयश्च समाश्वस्य त्वरान्वितौ ।
निजघ्नतू रणे दैत्यान्निरन्तरशरव्रजैः ॥ १८ ॥

छिन्नभिन्ना हतैर्दैत्यैःपतितैर्भक्षितैस्तदा । व्याकुलासाऽभवत्सेना विषण्णवदनातदा
प्रविध्वस्तां तदा सेनां दृष्ट्वा सागरनन्दनः । रथेनाऽतिपताकेन गणानभिययौ बली

हस्त्यश्वरथसंह्रादाः शंखभेरीस्वनास्तथा ।
अभवन्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा ॥ २१ ॥

जलन्धरशरव्रातैर्नीहारपटलैरिव । द्यावापृथिव्योराच्छिन्नमन्तरं समपद्यत ॥ २२ ॥
गणेशं पञ्चभिर्विद्ध्वा शैलादिं नवभिः शरैः । वीरभद्रञ्चविंशत्या ननाद जलदस्वनः

कार्त्तिकेयस्तदा दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरः ।
युयुधे शक्तिनिर्भिन्नः किञ्चिद्व्याकुलमानसः ॥ २४ ॥

ततः क्रोधपरीताक्षः कार्त्तिकेयंजलन्धरः । गदयाताडयामास स च भूमितलेऽपतत्
तथैव नन्दिनं वेगादपातयत भूतले । ततो गणेश्वरः क्रुद्धो गदां परशुनाऽहनत् ॥२६
वीरभद्रस्त्रिभिर्बाणैर्हृदि विव्याध दानवम् । सप्तभिश्चहयान्केतुं धनुश्छत्रंचचिच्छिदे

ततोऽतिक्रुद्धो दैत्येन्द्रः शक्तिमुद्यम्यदारुणाम् ।
गणेशं पातयामास रथञ्चाढन्यमथाऽऽरुहत् ॥ २८ ॥

अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुषान्वितः । ततस्तौसूर्यसङ्काशौ युयुधाते परस्परम् ॥
वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्बाणैरपातयत् । धनुश्चिच्छेद दैत्येन्द्रः पुप्लुवे परिघायुधः

स वीरभद्रं त्वरयाऽभिगम्य जघान दैत्यः परिघेण मूर्ध्नि ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स चाऽपि वीरः प्रविभिन्नमूर्द्धा पपात भूमौ रुधिरं समुद्गिरन् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने वीरभद्रपतनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेशिवजलन्धरयुद्धवर्णनम्

नारद उवाच

पतितं वीरभद्रन्तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात् । अगमंस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम्

अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः । अभ्ययाद्वृषभारूढः संग्रामम्प्रहसन्निव

रुद्रमायान्तमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः । निवृत्ताः सङ्गरे दैत्यान्निर्जघ्नुः शरवृष्टिभिः

दैत्याश्च भीषणं दृष्ट्वा सर्वे चैव विदुद्रुवुः । कार्त्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात्

जलन्धरोऽथ तान्दैत्यान्निवृत्तान्प्रेक्ष्य सङ्गरे । रोषादधावच्चण्डीशंमुञ्चन्वाणान्सहस्रशः

शुम्भोनिशुम्भोऽश्वमुखः कालनेमिर्वलाहकः ।
खड्गरोमा प्रचण्डश्च घस्मराद्याः शिवं ययुः ॥ ६ ॥

वाणान्धकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणवलं शिवः । वाणजालमवाच्छिद्यस्ववाणैरावृणोन्नभः

दैत्याश्च वाणवात्याभिः पीडितानकरोत्तदा । प्रचण्डबाणजालौघैरपातयत भूतले ॥

खड्गरोम्णः शिरः कायात्तदा परशुनाऽच्छिनत् ।
वलाहकस्य च शिरः खट्वाङ्गेनाऽकरोद्द्विधा ॥ ९ ॥
वद्ध्वा च घस्मरं दैत्यं पाशेनाऽभ्यहनद्भुवि ।
वृषभेण हताः केचित्केचिद्द्वाणै निपातिताः ॥ १० ॥

न शेकुरसुराःस्थातुं गजाःसिंहार्दिता इव । ततः क्रोधपरीतात्मा वेगाद्रुद्रं जलन्धरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आह्वयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः ।

जलन्धर उवाच

युध्यस्व च मया सार्द्धं किमेभिर्निहतैस्तव ॥ १२ ॥

यच्च किञ्चिद्बलं तेऽस्तितद्दर्शयजटाधर !। इत्युक्त्वाबाणसप्तत्या जघानवृषभध्वजम्
तान्प्राप्तान्निशितैर्बाणैश्चिच्छेदप्रहसन्निव । ततोहयान्ध्वजंछत्रं धनुश्चिच्छेदशक्तिभिः

स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेगवान् ।

अभ्यधावच्छिवस्तावद्गदां बाणैर्द्विधाऽच्छिनत् ॥ १५ ॥

तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रंजिघांसया । तावच्छिवेन बाणौघैःक्रोशमात्रमपाकृतः

ततो जलन्धरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम् ।

ससर्ज मायां गान्धर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् ॥ १७ ॥

ततो जगुश्च ननृतुर्गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः । तालवेणुमृदङ्गाद्यान्वादयन्ति स्म चाऽपरे
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यंरुद्रोनादविमोहितः । पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः
एकाग्रीभूतमालोक्यरुद्रंदैत्योजलन्धरः ।कामार्तःसजगामाऽऽशुयत्रगौरीस्थिताऽभवत्

युद्धे शुम्भनिशुम्भाख्यौ स्थापयित्वा महाबलौ ।

दशदोर्दण्डपञ्चास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः ॥ २१ ॥

महावृषभमारूढः स बभूव जलन्धरः । अथो रुद्रं समायान्तमालोक्य भववल्लभा ॥
अभ्याययौ सखीमध्यात्तद्दर्शनपथेऽभवत् । यावद्ददर्श चार्वङ्गीं पार्वतीं दनुजेश्वरः
तावत्स्ववीर्यं मुमुचे जडाङ्गश्चाऽभवत्तदा । अथज्ञात्वा तदा गौरी दानवं भयविह्वला
जगामाऽन्तर्हिता वेगात्सा तदोत्तरमानसे । तामदृष्ट्वा ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युल्लतामिव
जवेनाऽऽगात्पुनर्युद्धं यत्र देवो वृषध्वजः । पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मारमनसातदा

तावद्ददर्श तं देवं सूपविष्टं समीपगम् ।

पार्वत्युवाच

विष्णो! जलन्धरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भुतम् ॥ २७ ॥

तत्किं न विदितं तेऽतिचेष्टितं तस्य दुर्मतेः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विष्णुरुवाच

तेनैव दर्शितः पन्था वयमप्यन्वयामहे । २८ ॥

नाऽन्यथा स भवेद्वध्यः पातिव्रत्यसुरक्षितः ।

नारद उवाच

जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनर्जालन्धरं पुरम् ॥ २६ ॥

अथ रुद्रश्च गंधर्वाऽनुगतः सङ्गरे स्थितः । अन्तर्धानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा

ततो भवो विस्मित मानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलन्धरं रुषा ।

स चाऽपि दैत्यः पुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरौघैः समवाकिरद्रणे ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने शिव-जलन्धरयुद्धवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेविष्णुनावृन्दापातिव्रत्यभङ्गवर्णनम्

नारद उवाच

विष्णुर्जलन्धरंगत्वा तद्दैत्यपुटभेदनम् । पातिव्रत्यस्यभङ्गायवृन्दायाश्चाऽकरोन्मतिम्

अथ वृन्दारका देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह । भर्तारंमहिषाऽऽरूढंतैलाभ्यक्तं दिगम्बरम्

कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम् । दक्षिणाशागतंमुण्डं तमसाप्याऽऽवृतंतदा

स्वपुरं सागरे मग्नं सहसैवाऽऽत्मनासह । ततः प्रबुद्धासावालातत्स्वप्नंप्रविचिन्वती

ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निष्प्रभं मुहुः ।

तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्वला ॥ ५ ॥

कुत्रचिन्नाऽलभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु । ततःसखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत् ॥६॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्राऽपिसाऽभ्रमद्वालानाऽलभत्कुत्रचित्सुखम् । वनाद्वनान्तरंयातानैववेदात्मनस्तदा
ततः सा भ्रमतीबाला ददर्शाऽतीवभीषणौ । राक्षसौसिंहवदनौदंष्ट्राऽऽननविभीषणौ
तौ दृष्ट्वा विह्वलाऽतीव पलायनपराऽभवत् ।
ददर्श तापसं शान्तं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ६ ॥
ततस्तत्कण्ठमावृत्यनिजांवाहुलतां भयात् । मुने! मां रक्षशरणमागताऽस्मीत्यभाषत
मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसाऽनुगतां तदा । हुङ्कारेणैवतौघोरौचकार विमुखौरुषा
तौ हुंकारभयत्रस्तौ दृष्ट्वा च विमुखौ गतौ । प्रणम्य दण्डवद्भूमौवृन्दावचनमब्रवीत्

वृन्दोवाच

रक्षिताऽहंत्वयाघोराद्भयादस्मात्कृपानिधे !। किञ्चिद्विज्ञप्तुमिच्छामिकृपयातन्निशामय
जलन्धरोहि मद्भर्ता रुद्रं योद्धुं गतःप्रभो । स तत्राऽऽस्तेकथं युद्धेतन्मे कथयसुव्रत!

नारद उवाच

मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत । तावत्कपी समायातौप्रणम्यचाग्रतःस्थितौ
ततस्तद्भ्रूलतासञ्ज्ञानियुक्तौगगनं गतौ । गत्वाक्षणार्द्धादागत्यप्रणतावग्रतःस्थितौ
शिरःकबन्धे हस्तौ च गृहीत्वा समुपस्थितौ ।
शिरःकबन्धेहस्तौच दृष्ट्वाऽब्धितनयस्यसा । पपात मूर्च्छिताभूमौभर्तृव्यसनदुःखिता
कमण्डलूदकैः सिक्त्वा मुनिनाऽऽश्वासिता तदा ।
स्वभर्तृभाले सा भालं कृत्वा दीना रुरोद ह ॥ १८ ॥

वृन्दोवाच

यः पुरा सुखसम्वादेविनोदयसि मां प्रभो !। सकथं न वदस्यद्यवल्लभां मामनागसम्
येन देवाःसगन्धर्वानिर्जिताविष्णुनासह । स कथं तापसेनाऽद्य त्रैलोक्यविजयीहतः

नारद उवाच

रुदित्वेति तदा वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ।

वृन्दोवाच

कृपानिधे! मुनिश्रेष्ठ! जीवयैनं मम प्रियम् ॥ २१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वमेवाऽस्य मुने! शक्तो जीवनाय मतौ मम ।

नारद उवाच

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २२ ॥

मुनिरुवाच

नाऽयं जीवयितुं शक्तोरुद्रेणनिहतोयुधि। तथाऽपि त्वत्कृपाविष्टएनंसञ्जीवयाम्यहम्

नारद उवाच

इत्युक्तवान्तर्दधेविप्रस्तावत्सागरनन्दनः । वृन्दामालिङ्ग्य तद्वक्त्रंचुचुम्बप्रीतमानसः

अथ वृन्दाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा । रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम्

कदाचित्सुरतस्यान्ते दृष्ट्वाविष्णुं तमेव च । निर्भत्स्र्य क्रोधसंयुक्तावृन्दावचनमब्रवीत्

वृन्दोवाच

धिक्त्वदीयं हरे! शीलं परदाराभिगामिनः ।

ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यङ् मायाप्रच्छन्नतापसः ॥ २७ ॥

यौत्वयामाययाद्वाःस्थौस्वकीयौदर्शितौमम । तावेवराक्षसौभूत्वाभार्यांतवहरिष्यतः

त्वं चाऽपिभार्यादुःखार्तोवनेकपिसहायवान् । भ्रमसर्पेश्वरेणाऽयंयस्तेशिष्यत्वमागतः

इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्धव्यवाहनम् ।

विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासक्तचेतसा ॥ ३० ॥

ततो हरिस्तामनु संस्मरन्मुहुर्वृन्दान्वितो भस्मरजोवगुण्ठितः ।

तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसङ्घैः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शान्तिम् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने वृन्दाग्निप्रवेश-वर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वाविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेशिवेनजलन्धरमुक्तिवर्णनम्

नारद उवाच

ततो जलन्धरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भुतविक्रमम् । चकार मायया गौरीं त्र्यम्बकं मोहयन्निव॥१
रथोपरि च तां वद्धां रुदन्तीं पार्वतींशिवः । निशुम्भप्रमुखाद्यैश्चवध्यमानांददर्श सः

गौरीं तथाविधां दृष्ट्वा शिवोऽप्युद्विग्नमानसः ।
अवाङ्मुखः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ॥ ३ ॥

ततोजलन्धरो वेगात्त्रिभिर्विव्याध सायकैः । आपुङ्खमग्नैस्तंरुद्रं शिरस्युरसि चोदरे

ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना च प्रबोधितः ।
रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालाऽतिभीषणः ॥ ५ ॥

तस्याऽतीव महारौद्रं रूपं दृष्ट्वा महासुराः । नशेकुःसम्मुखेस्थातुंभेजिरेतेदिशोदश
ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोःशुम्भनिशुम्भयोः । ममयुद्धादपक्रान्तौगौर्याबध्योभविष्यथ
पुनर्जलन्धरो वेगाद्धर्ष निशितैः शरैः । बाणान्धकारैः संछन्नं तदा भूमितलं महत् ॥
यावद्रुद्रश्च चिच्छेद तस्यबाणगणं जवात् । तावत्स परिघेणाऽऽशुजघानवृषभं वली
वृषस्तेन प्रहारेण परावृत्तोरणाङ्गणात् । रुद्रेणाऽऽकृष्यमाणोऽपिनतस्थौ रणभूमिषु
ततः परमसङ्क्रुद्धो रुद्रोरौद्रवपुर्धरः । चक्रंसुदर्शनंवेगाच्चिक्षेपाऽऽदित्यवर्चसम् ॥
प्रदहद्रोदसीवेगात्पपातवसुधातले । जहारतच्छिरःकायान्महदायतलोचनम् ॥ १२ ॥
रथात्कायः पपाताऽस्य नादयन्वसुधातलम् । तेजश्च निर्गतं देहात्तद्रुद्रेलयमागमत् ॥
वृन्दादेहोद्भवं तेजस्तद्गौर्यां विलयं गतम् । अथब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः

प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम् ।

देवा ऊचुः

महादेव! त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाद्भयात् ॥ १५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

किञ्चिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे ।
वृन्दालावण्यसम्भ्रान्तो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ १६ ॥

ईश्वर उवाच

गच्छध्वं शरणं देवाविष्णोर्मोहापनुत्तये । शरण्यांमोहिनींमायांसावःकार्यंकरिष्यति

नारद उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवः सर्वभूतगणैस्तदा । देवाश्च तुष्टुवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम्

देवा ऊचुः

यदुद्भवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसनिदानकारिणः ।
यदिच्छया विश्वमिदं भवाऽभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १९ ॥
या हि त्रयोविंशतिभेदशब्दिता जगत्यशेषे समधिष्ठिता परा ।
यद्रूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि देवा न विद्युः प्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २० ॥
यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यभीमोहपराभवादीन् ।
न प्राप्नुवन्त्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २१ ॥

नारद उवाच

स्तोत्रमेतत्त्रिसंध्यं यः पठेदेकाग्रमानसः ।
दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्स्पृशन्ति तम् ॥ २२ ॥
इत्थं स्तुवन्तस्तेदेवास्तेजोमण्डलमास्थितम् । ददृशुर्गगनंतत्रज्वालाव्याप्तदिगन्तरम्
तन्मध्याद्भारतीं सर्वे शुश्रुवुर्व्योमचारिणीम् ।

शक्तिरुवाच

अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥ २४ ॥
गौरी लक्ष्मी स्वरा चेति रजः सत्त्वतमोगुणैः ।
तत्र गच्छत ताः कार्यं विधास्यन्ति च वः सुराः ॥ २५ ॥

नारद उवाच

शृण्वतामिति तां वाचमन्तर्धानमगान्महः देवानांविस्मयोत्फुल्लनेत्राणांतत्तदा नृप

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः सर्वेऽपिते देवागत्वातद्वाक्यनोदिताः । गौरींलक्ष्मींस्वरांचैवप्रणेमुर्भक्तितत्पराः

ततस्तास्तान्सुरान्दृष्ट्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः ।
बीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्यूचुश्च भूमिप !॥ २८ ॥

देव्य ऊचुः

इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्राऽवतिष्ठते । निर्वपध्वं ततःकार्यं भवतांसिद्धमेष्यति

नारद उवाच

ततस्तु हृष्टाः सुरसिद्धसङ्घाः प्रगृह्य बीजानि विचिक्षिपुस्ते ।
वृन्दान्वितो भूमितले स यत्र विष्णुः सदा तिष्ठति सौख्यहीनः ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरमुक्तिकथनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

धात्रीतुलस्युद्भववर्णनम्

नारद उवाच

क्षिप्तेभ्यस्तत्र बीजेभ्योवनस्पत्यस्त्रयोऽभवन् । धात्रीचमालतीचैवतुलसीचनृपोत्तम!

धात्र्युद्भवा स्मृताधात्रीमाभवामालतीस्मृता । गौरीभवाचतुलसीतमःसत्त्वरजोगुणाः

स्त्रीरूपिण्यौ वनस्पत्यौ दृष्ट्वा विष्णुस्तदा नृप !।
उत्तस्थौ सम्भ्रमाद् वृन्दारूपातिशयविभ्रमः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा च याचतेमोहात्कामासक्तेनचेतसा । तंचाऽपितुलसीधात्र्यौरागेणैवव्यलोकताम्

यच्चलक्ष्म्यापुराबीजमीर्ष्ययैवसमर्पितम् । तस्मात्तदुद्भवानारीतस्मिन्नीर्ष्यापराऽभवत्

अतः सा वर्वरीत्याख्यामवापाऽथ विगर्हिताम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धात्रीतुलस्यौ तद्रागात्तस्यप्रीतिप्रदे सदा ॥ ६ ॥
ततोविस्मृतदुःखोऽसौविष्णुस्ताभ्यांसहैव तु । वैकुण्ठमगमद्धृष्टःसर्वदेवनमस्कृतः
कार्त्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात्पूजा विधीयते ।
तुलसीमूलदेशेऽस्य प्रीतिदा सा यतः स्मृता ॥ ८ ॥
तुलसीकाननं राजन्गृहे यस्याऽवतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थरूपं तुनाऽऽयान्ति यमकिङ्कराः
सर्वपापहरं नित्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्तिनराःश्रेष्ठास्तेनपश्यन्तिभास्करिम्
दर्शनं नर्मदायास्तु गङ्गास्नानं तथैव च । तुलसीवनसंसर्गः सममेव त्रयं स्मृतम् ॥
रोपणात्पालनात्सेकाद्दर्शनात्स्पर्शनान्नृणाम् ।
तुलसीदहते पापं वाङ्मनःकायसञ्चितम् ॥ १२ ॥
तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्धरिहराऽर्चनम् । न स गर्भगृहंयाति मुक्तिभागी न संशयः
पुष्कराद्यानि तीर्थानिगङ्गाद्याःसरितस्तथा । वासुदेवादयोदेवास्तिष्ठन्तितुलसीदले
तुलसीमञ्जरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । यमोऽपि नेक्षितुं शक्तो युक्तंपापशतैरपि
विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यंनृपोत्तम ॥
तुलसी काष्ठजं यस्तु चन्दनं धारयेन्नरः ॥ १६ ॥
तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह यत् । तुलसीविपिनच्छाया यत्रयत्र भवेन्नृप ॥
तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितृणां दत्तमक्षयम् । धात्रीफलविमिश्रैश्च तुलसीपत्रमिश्रितैः
जलैः स्नाति नरस्तस्य गङ्गास्नानफलं स्मृतम् । देवार्चनंनरःकुर्याद्धात्रीपत्रैःफलैस्तथा
सुवर्णमणिमुक्तौघैरर्चनस्याऽऽप्नुयात्फलम् ।
तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्त्तिके ॥ २० ॥
नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते ।
द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्त्तिके ॥ २१ ॥
लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान् । धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपिदेवश्चतुर्मुखः
न समर्थो भवेद्वक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २२ ॥
धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विधूतपाप्मा सह पूर्वजैः स्वैः स्वर्गं व्रजत्यग्र्यविमानसंस्थैः ॥ २३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धात्रीतुलस्युत्पत्तिवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

धर्मदत्तविप्रेतिहासवर्णनम्

पृथुरुवाच

यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महदुदाहृतम् । तत्पुनर्ब्रूहिमाहात्म्यं केन चीर्णमिदं शुभम्॥१

नारद उवाच

आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा । ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्तेति विश्रुतः॥२

विष्णुव्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः सदा । कदाचित्कार्त्तिकेमासिहरिजागरणायसः

रात्र्यां तुर्यावशेषायां जगाम हरिमन्दिरम् । हरिपूजोपकरणान्प्रगृह्य व्रजता सदा४ ॥

तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमदर्शना ।
तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कम्पितावयवस्तदा ॥ ५ ॥

पूजोपकरणैः सर्वैपयोभिश्चाहनद्भयात् । संस्मृत्य तद्धरेर्नामतुलसीयुक्तवारिणा
तेन वै हतमात्रे तु पापं तस्या ह्यगाल्लयम् ॥ ६ ॥

अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम् । स्वां दशामब्रवीद्विप्रंदण्डवच्चप्रणम्यवै

कलहोवाच

पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गताऽस्म्यहम् । तत्कथंनुपुनर्विप्रप्रयास्याम्युत्तमां गतिम्

नारद उवाच

तां दृष्ट्वा प्रणतां सम्यग्वदमानां स्वकर्म तत् । अतीवविस्मितोविप्रस्तदावचनब्रवीत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धर्मदत्त उवाच

केन कर्मविपाकेन त्वंदशामीदृशीं गता । कुत्रत्याका च किंशीला तत्सर्वं कथयस्वमे

कलहोवाच

सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन्! भिक्षुर्नामाऽभवद् द्विजः ।

तस्याऽहं गृहिणीपूर्वं कलहाख्याऽतिनिष्ठुरा ॥ ११ ॥

न कदाचिन्मयाभर्तुर्वचसाऽपिशुभंकृतम् । नाऽर्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनशीलया॥

कलहप्रियया नित्यं मयोद्विग्नमना यदा । परिणेतुं यदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम ॥

ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विज !।

अथ बद्ध्वा वध्यमानां मां निन्युर्यमकिङ्कराः ॥ १४ ॥

यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ॥ १५ ॥

यम उवाच

अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त! विलोकय । प्राप्नोत्वेषा च तत्कर्मशुभंवायदिवाऽशुभम्

कलहोवाच

चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच सः ।

चित्रगुप्त उवाच

अनया तु कृतं कर्म शुभं किञ्चिन्न विद्यते ॥ १७ ॥

मिष्टान्नं भुञ्जमानेयं न भर्तरि तदर्पितम् । अतश्च वल्गुलीयोन्यांस्वविष्ठादाऽवतिष्ठतु

भर्तुर्द्वेषात्तदाप्येषा नित्यं कलहकारिणी । विष्ठादां सूकरीं योनिंतस्मात्तिष्ठत्वियं हरे

पाकभाण्डे सदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चैकायतस्ततः ।

तस्मादेषा बिडाल्यस्तु स्वजाताऽपत्यभक्षिणी ॥ २० ॥

भर्तारमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया ।

तस्मात्प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेकाऽतिनिन्दिता ॥ २१ ॥

अतश्चैषा मरुद्देशं प्रापितव्या भटैरियम् । तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः ॥

ऊर्ध्वं योनित्रयं चैषा भुनक्त्वशुभकारिणी ॥ २३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कलहोवाच

साऽहं पञ्चशताब्दानि प्रेतदेहे स्थिता किल ।
क्षुत्तृड्भ्यां पीडिताऽऽविश्य शरीरं वणिजस्य च
आयाता दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योश्च सङ्गमम् ॥ २४ ॥

तत्तारं संश्रिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः । शिवविष्णुगणैर्दूरमपकृष्टावलादहम् ॥
ततःक्षुत्क्षामयाद्दृष्टो मया हि त्वं द्विजोत्तम !। त्वद्धस्ततुलसीवारिसंसर्गगतपापया
तत्कृत्यं कुरु विप्रेन्द्र कथं मुक्तिमियाम्यहम् । योनित्रयादग्रभवादस्माच्च प्रेतदेहतः ॥

इत्थं विश्चित्य कलहावचनं द्विजाग्र्यस्तत्कर्मपाकभयविस्मयदुःखयुक्तः ।
तद्ग्लानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिर्ध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात् ॥२८

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तेतिहासकथनंनाम
चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

धर्मदत्तोपाख्याने कलहामोक्षकथनम्

धर्मदत्त उवाच

विलयं यान्तिपापानितीर्थे दानव्रतादिभिः । प्रेतदेहस्थितायास्तेतेषुनैवाऽधिकारिता
तद्ग्लानिदर्शनादस्मात्खिन्नं च मम मानसम् ।
न वै निर्वृतिमायाति त्वामनुद्धृत्य दुःखिताम् ॥ २ ॥

तस्मादाजन्मचरितंयन्मयाकार्त्तिकव्रतम् । तत्पुण्यस्याऽर्द्धभागेन सद्गतिंत्वमवाप्नुहि

नारद उवाच

इत्युक्त्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत् । तुलसीमिश्रतोयेनश्रावयन्द्वादशाक्षरम्
तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा । दिव्यरूपधरा जाता लावण्येनयथेन्दिरा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः सादण्डवद् भूमौ प्रणनामाऽथतंद्विजम् । उवाच सातदावाक्यैर्हर्षगद्गदभाषिणी

कलहोवाच

त्वत्प्रसादाद् द्विजश्रेष्ठ! विमुक्ता निरयादहम् ।
पापाब्धौ मज्जमानाया त्वं नौभूताऽसि मे ध्रुवम् ॥ ७ ॥

नारद उवाच

इत्थं वदन्तीसा विप्रं ददर्शाऽऽयातमम्बरात् । विमानंभास्वरं युक्तंविष्णुरूपधरैर्गणैः
अथ सा तद्विमानाऽग्र्यं द्वाःस्थाभ्यामवरोपिता ।
पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेविता ॥ ९ ॥

तद्विमानं तदाऽपश्यद्धर्मदत्तः सविस्मयः । पपातदण्डवद्भूमौदृष्ट्वातौविष्णुरूपिणौ
पुण्यशीलसुशीलौचतमुत्थाप्याऽऽनतंद्विजम् । अभिनन्द्यततोवाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम्

गणावूचतुः

साधुसाधुद्विजश्रेष्ठ! यस्त्वं विष्णुरतःसदा । दीनाऽनुकम्पीसर्वज्ञोविष्णुव्रतपरायणः
आबालत्वाच्छुभंत्वेतद्यत्त्वयाकार्त्तिकव्रतम् । कृतं तस्याऽर्द्धदानेनपुण्यंद्वैगुण्यमागमत्
जन्मान्तरशतोद्भूतं पापंतद्विलयं गतम् । स्नानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम् ॥
हरिजागरणाद्यैश्च विमानमिदमास्थिता । वैकुण्ठं नीयतेसाद्योनानाभोगयुतात्वियम्
दीपदानभवैः पुण्यैस्तेजःसारूप्यमास्थिता । तुलसीपूजनाद्यैश्च कार्त्तिव्रतकैः शुभैः
विष्णुसान्निध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपानिधे !॥ १६ ॥
त्वमप्यस्य भवस्यान्ते भार्याभ्यां सह यास्यसि ।
वैकुण्ठभुवनं विष्णोः सान्निध्यं च सरूपताम् ॥ १७ ॥

तेधन्याःकृतकृत्यास्तेतेषांचसफलोभवः । यैर्भक्त्याऽऽराधितोविष्णुर्धर्मदत्तयथात्वया
सम्यगाराधितोविष्णुःकिंनयच्छतिदेहिनाम् । औत्तानचरणिर्येनध्रुवत्वेस्थापितःपुरा
यन्नामस्मरणादेव देहिनो यान्ति सद्गतिम् ॥ २० ॥

ग्राहग्रस्तोहिनागेन्द्रोयन्नामस्मरणात्पुरा । विमुक्तःसन्निधिप्राप्तोजातोऽयंजयसञ्ज्ञकः
यतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुस्तत्सान्निध्यं प्रयास्यसि ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

बह्वन्यब्दसहस्राणि भार्याद्वययुतः किल ॥ २२ ॥
ततः पुण्यक्षयेजातेयदायास्यसिभूतलम् । सूर्यवंशोद्भवोराजाविख्यातस्त्वंभविष्यसि
नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुनः ।
तृतीययाऽनया चाऽपि या ते पुण्यार्द्धभागिनी ॥ २४ ॥
तत्राऽपितवसान्निध्यंविष्णुर्यास्यतिभूतले । आत्मानंतवपुत्रत्वेप्रकल्प्याऽमरकार्यकृत्
तव जन्मव्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात् ।
न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २६ ॥
धन्योऽसि विप्राग्र्य! यतस्त्वयैतद्व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।
यदर्धभागात्सफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २७॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तोपाख्याने
कलहामोक्षकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

चोलराजविष्णुदासब्राह्मणाख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यमेतदुवाच ह

धर्मदत्त उवाच

आराधयन्ति सर्वेऽपि विष्णुं भक्तार्तिनाशनम् ।
यज्ञैर्दानैर्व्रतैस्तीर्थैस्तपोभिश्च यथाविधि ॥ २ ॥
विष्णुप्रीतिकरं तेषां किञ्चित्सान्निध्यकारकम् ।
यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवन्ति हि ॥ ३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गणावूचतुः

साधु पृष्टं त्वयाविप्रश्शृणुष्वैकाग्रमानसः । सेतिहासकथांपुण्यांकथ्यमानांपुराभवाम्
काञ्चिपुर्यां पुराचोलश्चक्रवर्तीनृपोऽभवत् । यस्याख्ययैव तेदेशाश्चोलाइतिप्रथांगताः
यस्मिञ्छासतिभूचक्रं दरिद्रोवाऽपिदुःखितः । पापबुद्धिःसरुग्वाऽपिनैवकश्चिदभून्नरः
यस्याप्युन्नतयज्ञस्य ताम्रपर्ण्यास्तटावुभौ । सुवर्णयूपैःशोभाढ्यावास्तांचैत्ररथोपमौ
स कदाचिदगाद्राजा ह्यनन्तशयनं द्विज !। यत्राऽसौजगतांनाथोयोगनिद्रामुपाश्रितः
तत्र श्रीरमणं देवं सम्पूज्य विधिवन्नृपः । मणिमुक्ताफलैर्दिव्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभनैः
प्रणम्य दण्डवद्भूमावुपविष्टः स तत्र वै। तावद्व ब्राह्मणमायातमपश्यद्देवसन्निधौ ॥
देवार्चनार्थं पाणौ तुतुलस्युदकधारिणम् । स्वपुरीवासिनंतत्रविष्णुदासाह्वयं द्विजम्
स तत्राभ्येत्यविप्रर्षिर्देवदेवमपूजयत् । विष्णुसूक्तेन संस्नाप्य तुलसीमञ्जरीदलैः ॥१२

तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम् ।
आच्छादितां समालोक्य राजा क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥ १३ ॥

चोल उवाच

माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाढ्या या कृता मया ।
विष्णुदास! कथं सेयमाच्छन्ना तुलसीदलैः ॥ १४ ॥
विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम ।
यस्त्विमामतिशोभाढ्यां पूजामाच्छादयस्यहो ॥ १५ ॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा सक्रोधः स द्विजोत्तमः ।
राज्ञो गौरवमुल्लङ्घ्य जगाद वचनं तदा ॥ १६ ॥

विष्णुदास उवाच

राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपश्रिया ।
कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वया चीर्णं वदस्व तत् ॥ १७ ॥

गणावूचतुः

तद्ब्राह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः । विष्णुदासं तदागर्वादुवाचवचनंद्विजम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

राजोवाच

इत्थं चेद्वदसे विप्र! विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः ।
भक्तिस्ते कियती विष्णोर्दरिद्रस्याऽधनस्य च ॥ १६ ॥
यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम् । नाऽपि देवालयं पूर्वं कृतं विप्र त्वया क्वचित्
ईदृशस्याऽपि ते गर्व एवं तिष्ठति भक्तितः । तच्छृण्वन्तु वचो मेऽद्य सर्वेऽप्येते द्विजातयः
साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वाऽऽदौ गमिष्यति ।
पश्यन्तु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यन्ति चावयोः ॥ २२ ॥

गणावूचतुः

इत्युक्त्वा स नृपोऽगच्छन्निजराजगृहं तदा । आरभद्वैष्णवं सत्रं कृत्वाऽऽचार्यं तु मुद्गलम्
ऋषिसङ्घसमाजुष्टं वह्वन्नं वहुदक्षिणम् । यच्च ब्रह्मकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत् ॥२४
विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्थौ देवालये व्रती ।
यथोक्तनियमान्कुर्वन्विष्णोस्तुष्टिकरान्सदा ॥ २५ ॥
माघोर्जयोर्व्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम् । एकादश्यां हरेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया
उपचारैः षोडशभिर्नृत्यगीतादिमङ्गलैः ।
नित्यं विष्णोस्तथा पूजां व्रतान्येतानि सोऽकरोत् ॥ २७ ॥
नित्यं संस्मरणं विष्णोर्गच्छन्भुवि स्वपन्नपि । सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः
माघकार्त्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि । अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा
एवं समाराधयतोः श्रियःपतिं तयोश्च चोलेश्वरविष्णुदासयोः ।
अगाद्विकालः सुमहान्व्रतस्थयोस्तन्निष्ठसर्वेन्द्रियकर्मणोस्तदा ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे चोलराजविष्णुदासब्राह्मण-
विवादकथनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तविंशोऽध्यायः

चोलनृपेणसहविष्णुदासब्राह्मणस्यमुक्तिवर्णनम्

नारद उवाच

कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यविधिं द्विज !।
सपाकमकरोत्तावदहरत्कोऽप्यलक्षितः ॥ १ ॥

तमदृष्ट्वाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवाऽकरोत्तदा। सायंकालार्चनस्याऽसौव्रतभङ्गभयाद्द्विजः
द्वितीयेऽह्नि पुनःपाकं कृत्वा यावत्सविष्णवे। उपहारार्पणंकर्तुं गतःकोऽप्यहरत्पुनः
एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरन्नृप !। ततः सविस्मयश्चाथ मनस्येवमधारयत्
अहोनित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम। क्षेत्रसंन्यासिनःस्थानंनत्याज्यंममसर्वथा
पुनःपाकंविधायाऽत्र भुज्यतेयदिचेन्मया। सायंकालाऽर्चनं चैव परित्याज्यंकथंभवेत्
यदिपाकंविधायैव भोक्तव्यं तु मया न तत्। अनिवेद्यहरौसर्वं वैष्णवैर्नैव भुज्यते॥

उपोषितोऽहं सप्ताऽहं तिष्ठाम्यत्र व्रतस्थितः
अद्य संरक्षणं सम्यक्पाकस्याऽत्र करोम्यहम ॥ ८ ॥
इति पाकं विधायाऽसौ तत्रैवाऽलक्षितः स्थितः।
तावद्ददर्श चण्डालं पाकान्नहरणे स्थितम् ॥ ६ ॥
क्षुत्क्षामं दीनवदनमस्थिचर्माऽवशेषितम्।
तमालोक्य द्विजाग्र्योऽभूत्कृपयाऽन्वितमानसः॥ १० ॥

विलोक्याऽन्नहरं विप्रस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत। कथमश्नासि तद्रूक्षं घृतमेतद्गृहाणभोः
इत्थं वदन्तं विप्राग्र्यमायान्तंस विलोक्य च। वेगादधावत्तद्भीत्यामूर्च्छितश्चपपातह
भीतंसंमूर्च्छितंदृष्ट्वाचण्डालंसद्विजाग्रणीः। वेगादभ्येत्यकृपयास्ववस्त्रान्तन्तैरवीजयत्
अथोत्थितंतमेवासौविष्णुदासोव्यलोकयत्। साक्षान्नारायणंदेवंशङ्खचक्रगदाधरम्
तं दृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावैरावृतो द्विजसत्तमः। स्तोतुंचैवनमस्कर्तुंतदानाऽलम्बभूव सः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अथशक्रादयोदेवास्तत्रैवाभ्याययुस्तदा । गन्धर्वाप्सरसश्चाऽपिजगुश्चननृतुर्मुदा ॥१६
विमानशतसङ्कीर्णं देवर्षिशतसङ्कुलम् । गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानंतदभवत्तदा ॥१७॥

ततो विष्णुः समालिङ्ग्य स्वभक्तं सात्विकव्रतम् ।
सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ १८ ॥

विमानवरसंस्थंतं गच्छन्तं विष्णुसन्निधिम् । दीक्षितश्चोलनृपतिर्विष्णुदासंददर्शसः
वैकुण्ठभुवनं यान्तं विष्णुदासंविलोक्यसः । स्वगुरुंमुद्गलंवेगादाहूयेत्थं वचोऽब्रवीत्

चोल उवाच

यत्स्पर्द्धया मयाचैवयज्ञादानादिकंकृतम् । सविष्णुरूपधृग्विप्रोयातिवैकुण्ठमन्दिरम्

दीक्षितेन मया सम्यक्सत्रेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया ।
हुतमग्नौ कृता विप्रा दानाद्यैः पूर्णमानसाः ॥ २२ ॥

नैवाऽद्यापि सम्नेदेवःप्रसन्नोजायतेध्रुवम् । विष्णुदासस्यभक्त्यैवसाक्षात्कारंददौहरिः

तस्माद्दानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति ।
भक्तिरेव परं तस्य निदानं दर्शने विभोः ॥ २४ ॥

गणावूचतुः

इत्युक्त्वाभागिनेयंस्वमभ्यषिञ्चन्नृपासने । आबाल्याद्दीक्षितो यज्ञे ह्यपुत्रत्वमगाद्यतः
तस्मादद्याऽपि तद्देशेसदाराज्यांशभागिनः । स्वस्त्रेयाएवजायन्ते तत्कृतावधिवर्तिनः

यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य यज्ञकुण्डाग्रतः स्थितः ।
त्रिरुच्चैर्व्याजहाराऽऽशु विष्णुं संबोधयंस्तदा ॥ २७ ॥
विष्णो! भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्कायकर्मभिः ।
इत्युक्त्वा सोऽपतद्वह्नौ सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ २८ ॥
मुद्गलस्तु तदा क्रोधाच्छिखामुत्पाटयत्स्वकाम् ।
ततस्त्वद्याऽपि तद्गोत्रे मुद्गला विशिखा बभुः ॥ २९ ॥
तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्नौ भक्तवत्सलः ।
तमालिङ्ग्य विमानाग्र्यं समारोहयदच्युतः ॥ ३० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तमालिङ्ग्याऽऽत्मसारूप्यंदत्त्वावैकुण्ठमन्दिरम् । तेनैवसहदेवेशोजगामत्रिदशैर्वृतः

नारद उवाच

यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यश्चोलभूपः स सुशीलनामा ।
एतावुभौ तत्समरूपभाजौ द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे चोलविष्णुदासमुक्तिकथनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

धर्मदत्तमोक्षप्राप्तिवर्णनम्

धर्मदत्त उवाच

जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वाःस्थौ श्रुतौ मया ।
किं नु ताभ्यां पुरा चीर्णं तस्मात्तद्रूपधारिणौ ॥ १ ॥

गणावूचतुः

तृणबिन्दोस्तु कन्यायां देवहूत्यांपुराद्विज !। कर्दमस्यतु दृष्टय्वे वपुत्रौद्वौसम्बभूवतुः
ज्येष्ठो जयः कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चैव नामतः ।
तस्यामेवाऽभवत्पश्चात्कपिलो योगधर्मवित् ॥ ३ ॥

जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरतौ सदा । तौ तन्निष्ठेन्द्रियग्रामौ धर्मशीलौबभूवतुः
नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ ।
साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा ॥ ५ ॥

मरुत्तेन कदाचित्तावाहूतौ यज्ञकर्मणि । जग्मतुर्यज्ञकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ ॥ ६ ॥
जयस्तत्राऽभवद्ब्रह्मा याजकोविजयोऽभवत् । ततोयज्ञविधिंकृत्स्नंपरिपूर्णञ्चचक्रतुः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मरुत्तोऽवभृथस्नातस्ताभ्यां वित्तं ददौ बहु ।
तत्समादाय तौ वित्तं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ८ ॥

यजनाय पृथग्विष्णोस्तुष्ट्यर्थं तौततोमुनी । तद्धनंविभजन्तौहिपस्पर्धातेपरस्परम्
जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामितितत्रसः । विजयश्चाब्रवीन्नैतद्यल्लब्धंयेनतस्यतत्
ततोऽशपज्जयःक्रोधाद्विजयंलुब्धमानसम् । गृहीत्वानददास्येतत्तस्माद्ग्राहोभवेतितम्

विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपच्च तम् ।
मद्भ्रान्तोऽशपस्त्वं मां तस्मान्मातङ्गतां व्रज ॥ १२ ॥

तत्तदाचख्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चनेविभुम् । शापयोश्चनिवृत्तिंतौययाचातेरमापतिम्

जयविजयावूचतुः

भक्तावावांकथंदेवग्राहमातङ्गयोनिगौ । भविष्यावःकृपासिन्धोतच्छापोविनिवर्त्यताम्

श्रीभगवानुवाच

मद्भक्तयोर्वचोऽसत्यं न कदाचिद्भविष्यति । मयाऽपि नान्यथाकर्तुं शक्यते तत्कदाचन
प्रह्लादवचसास्तम्भेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा । तथाऽम्बरीषवाक्येनजातोगर्भे स्वयंकिल
तस्माद्युवामिमौ शापावनुभूय स्वयंकृतौ । लभेथांमत्पदंनित्यमित्युक्त्वाऽन्तर्दधेहरिः

गणावूचतुः

ततस्तौ ग्राहमातङ्गावभूतां गण्डकीतटे ।
जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ ॥ १८ ॥

कदाचित्स गजःस्नातुंकार्त्तिकेगण्डकींगतः । तावज्जग्राहतंग्राहःसंस्मरञ्छापकारणम्
ग्राहग्रस्तो ह्यसौ नागः सस्मार श्रीपतिं तदा । तावदाविरभूद्विष्णुश्चक्रशङ्खगदाधरः
ततस्तौ ग्राहमातङ्गौ चक्रं क्षिप्त्वासमुद्धृतौ । दत्त्वैवनिजसारूप्यंवैकुण्ठमनयद्विभुः

ततः प्रभृति तत्स्थानं हरिक्षेत्रमितिस्मृतम् ।
चक्रसङ्घर्षणाद्यस्मिन्ग्रावाणोऽपि हि लाञ्छिताः ॥ २२ ॥
तावुभौ विश्रुतौ लोके जयश्च विजयस्तथा ।
नित्यं विष्णुप्रियौ द्वाःस्थौ पृष्टौ यौ हि त्वया द्विज !॥ २३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अतस्त्वमपि धर्मज्ञ! नित्यं विष्णुव्रते स्थितः ।

त्यक्तमात्सर्यदम्भोऽपि भवस्व समदर्शनः ॥ २४ ॥

तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी सदा भव । एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥२५ ॥

ब्राह्मणानथ गाश्चाऽपि वैष्णवांश्चसदा भज । मसूरिकामारनालंवृन्ताकान्यपिखादमा

एवं त्वमपि देहान्ते तद्विष्णोः परमं पदम् । प्राप्नोषि धर्मदत्त! त्वं तद्भक्त्यैवयथावयम्

तावज्जन्म व्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात् ।

न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २८ ॥

धन्योऽसि विप्राग्र्य! यतस्त्वयैतद् व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।

यदर्धभागाऽऽप्तफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २६ ॥

नारद उवाच

इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ । तया कलहया सार्द्धं वैकुण्ठभवनंगतौ ॥

धर्मदत्तो ह्यसौ जातप्रत्ययस्तद्व्रते स्थितः ।

देहाऽन्ते तद्विभोः स्थानं भार्याभ्यां संयुतोऽभ्ययात् ॥ ३१ ॥

इतिहासमिमं पुराभवं शृणुते श्रावयते च यः पुमान् ।

हरिसन्निधिकारणीं मतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तमोक्षप्राप्ति-
कथनंनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऊनत्रिंशोऽध्यायः

धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनम्

श्रीकृष्ण उवाच

इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुर्विस्मितमानसः। सम्पूज्यनारदं सम्यग्विससर्ज तदा प्रिये!॥
पुराऽवन्तीपुरे कश्चिद्विप्र आसीद्धनेश्वरः। ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टः पापकर्मा सुदुर्मतिः॥ २
देशाद्देशान्तरं गच्छन्क्रयविक्रयकारणात्। माहिष्मतींपुरीमागात्कदाचित्स धनेश्वरः
महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मतीतिसा। यस्या वप्रगता भातिनर्मदापापनाशिनी
कार्त्तिकव्रतिनस्तत्र नानादेशाऽऽगतान्नरान्। स दृष्ट्वा विक्रयन्कुर्वन्मासमेकमुवास सः
स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात्। ददर्शब्राह्मणान्स्नानजपदेवार्चनेस्थितान्
कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चिच्चश्रवणे रतान्। नृत्यगायनवादित्रविष्णुश्रवणतत्परान्
उद्यापनविधौ सक्तान्कांश्चिज्जागरणे रतान्। विप्रगोपूजनरतान्दीपदानरतांस्तथा॥
ददर्श कौतुकाविष्टस्तत्र तत्र धनेश्वरः। नित्यं परिभ्रमंस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात्

वैष्णवानां तथाविष्णोर्नामश्रावादि सोऽलभत्।
एवं मासं स्थितस्तस्या नर्मदायास्तटे द्विजः॥ १०॥

तावत्कृष्णाऽहिना दष्टो विह्वलःस पपातह। अथ देहपरित्यक्तं तम्बद्ध्वायमकिङ्कराः

यमाज्ञया कुम्भिपाके चिक्षिपुस्तं धनेश्वरम्।
यावत्क्षिप्तश्च तत्राऽसौ तावच्छीतलतां ययौ॥ १२॥

कुम्भीपाको यथावह्निः प्रह्लादक्षेपणात्पुरा। यमस्तु कौतुकं दृष्ट्वा पप्रच्छानीय तं ततः

तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्राह सत्वरम्।

नारद उवाच

नैवाऽयं निरयान्भोक्तुमर्हो ह्यरुणनन्दन!॥ १४॥

यस्मादन्तेऽस्य सञ्जातंकर्मयन्निरयापहम्। यःपुण्यकर्मिणांकुर्याद्दर्शनस्पर्शभाषणम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः षडंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः। सख्यं तु तैस्तु संसर्गं कृतवान्वै धनेश्वरः
कार्त्तिकव्रतिभिर्मासं तेषां पुण्यांशभागयम् ॥ १७ ॥
तस्मादकामपुण्यो हि यक्षयोनिस्थितो ह्ययम् ।
विलोक्य निरयान्सर्वान्पापभोगप्रदर्शकान् ॥ १८ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

इत्युक्त्वा गतवति नारदे स सौरिस्तद्वाक्यश्रवणाविबुद्धतत्सुकर्मा ।
तं विप्रम्पुनरयत्स्वकिङ्करेण तान्सर्वान्निरयगणान्प्रदर्शयिष्यन् ॥ १९ ॥
ततोधनेश्वरंनीत्वानिरयान्प्रेतपोऽब्रवीत् । दर्शयिष्यंस्तुतान्सर्वान्यमानुज्ञाकरस्तदा

प्रेतप उवाच

पश्येमान्निरयान्घोरान्धनेश्वर! महाभयान् । एषु पापकरा नित्यं पच्यन्ते यमकिङ्करैः
अकामात्पातकं शुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतम् ।
आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान् ॥ २२ ॥
चतुराशीतिसंख्याकैःपृथग्भेदैरवस्थितान् । यत्प्रकीर्णमपाङ्क्तेयं मलिनीकरणं तथा
जातिभ्रंशकरं तद्वदुपपातक सञ्ज्ञकम् । अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम् ॥
एभिः सप्तसु पच्यन्ते निरयेषु यथाक्रमम् । कार्त्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गोह्यभवत्तव
तत्पुण्योपचयादेते निर्हृता निरयाः खलु ।

श्रीकृष्ण उवाच

दर्शयित्वेति निरयान्प्रेतपस्तमथाऽहरत् ॥ २६ ॥
धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाऽभूत्स तत्र हि । धनदस्याऽनुगःसोऽयं धनयक्षेतिविश्रुतः

सूत उवाच

इत्युक्त्वा वासुदेवोऽसौ सत्यभामामतिप्रियम् ।
सायं सन्ध्याविधिं कर्तुं जगाम जननीगृहम् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच

एवं प्रभावः खलु कार्त्तिकोऽयं मुक्तिप्रदो भुक्तिकरश्च यस्मात् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रयान्त्यनेकार्जितपातकानि व्रतस्य सन्दर्शनतोऽपि मुक्तिम् ॥ २९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकंमासोपवासव्रतविधिकथनम्

नारद उवाच

अद्भुतोऽयंत्वयाप्रोक्तोमहिमाकार्त्तिकस्यतु । स्वस्यकर्तुमसामर्थ्यंकथमेतत्कृतम्भवेत्

ब्रह्मोवाच

नास्ति कर्तुं स्वसामर्थ्यमुपायाप्प्राप्यते फलम् ।
द्रव्यं दत्त्वा ब्राह्मणाय गृह्णीयात्फलमुत्तमम् ॥ २ ॥
शिष्याद्वा भृत्यवर्गाद्वा स्त्रीभ्यो वाऽऽप्ताच्च कारयेत् ।
तस्मादपि फलं गृह्णन्फलभाग्जायते नरः ॥ ३ ॥

नारद उवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानिप्राप्यन्तेकेनचित्क्वचित् । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुंकौतुकंममवर्तते

ब्रह्मोवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानि लभन्ते पातकान्यपि । येनोपायेन तद्वच्मिश्रृणुष्वैकमनाद्विज!
सुकृतं वा दुष्कृतं वा कृतमेकेन यत्कृते । जायतेतस्य तद्राष्ट्रे त्रेतायां तु पुरो भवेत्
द्वापरे वंशमध्ये तु कलौ कर्तैवकेवलम् । अज्ञानाद्यत्कृतं कर्म बाल्येस्वप्नेतुतत्फलम्
अज्ञानाद्यच्चतारुण्येबाल्ये तस्य फलम्भवेत् । ज्ञानपूर्वंकृतं कर्म आजन्मान्तश्चतत्फलम्
षण्मासं पापिसङ्गेननरःपापीप्रजायते । पापिनां वा धर्मिणां वा संसर्गाद्दशमासिकम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भोजनादेकपङ्क्तौचविंशांशःपुण्यपापयोः । एकासने द्वयोर्वासात्सहस्रांशेन लिप्यते
यो वै यस्यान्नमश्नाति स भुङ्क्ते तस्य किल्बिषम् ।
जपादौ पापिसंसर्गात्षोडशांऽशो विनश्यति ॥ ११ ॥
परस्य स्तवनाद्यानादेकपात्रस्थभोजनात् । एकशय्याप्रावरणात्षष्ठांशःपुण्यपापयोः
पुरुषो हरते सर्वं भार्याया औरसस्य च । अर्द्धं शिष्याच्चतुर्थांशं पापम्पुण्यं तथैव च
भर्तुराज्ञाकरी नारी भर्तुरर्द्धं वृषं हरेत् । यद्धस्तपक्वं भुञ्जीयाद्दशांशं तदघं हरेत् ॥
वर्षाऽशनं तु यो दत्ते तदर्धावस्यभागयम् । वर्षाशनार्द्धपुण्यं तु भुङ्क्ते वर्षाशनीनरः
पुरोहितस्य षष्ठांशं पापं वा पुण्यमेव वा । यजमानो भुनक्त्येव तद्दशांशं पुरोहितः
उद्योगी चाऽनुमन्ता च यश्चोपकरणप्रदः । षष्ठांशं पुण्यपापानामुपद्रष्टा दशांशकम्
यद्धस्तात्कार्यते कर्म नान्नमस्मै प्रयच्छति ।
विना भृतकशिष्याभ्यां षष्ठांशम्पुण्यमाहरेत् ॥ १८ ॥
व्यवहारात्तथाप्रीत्यानित्यंसम्भाषणादिभिः । दशांशम्पुण्यपापानां लभतेनात्रसंशयः
संसर्गपुण्ययोगेन एकदन्तो द्विजाधमः । नरकान्विविधान्दृष्ट्वा स्वर्गम्प्रापतदैव हि

नारद उवाच

ईदृशं कार्त्तिकव्रतमल्पायासं महत्फलम् । न कुर्वन्तिजनाःकेचित्किमर्थम्वै पितामह!

ब्रह्मोवाच

स्वसृष्टिवृद्धये वेधाधर्माऽधर्मौससर्ज ह । धर्ममेवाऽनुतिष्ठन्तः प्राप्नुवन्तिशुभाङ्गतिम्
अधर्ममनुतिष्ठन्तो यान्ति तेऽधोगतिंनराः । पुण्यकर्मफलंनाको नरकस्तद्विपर्ययः ॥
तयोः पालनकर्तारौ द्वावेव विधिनाकृतौ । शतक्रतुयमौ तौ च पुण्यपापानुसारिणौ
गुरुतल्पादयःपुत्राः कामस्यप्रथिताभुवि । क्रोधस्यपितृभ्रातायालोभस्य तनयाञ्छृणु
ब्रह्मस्वहरणाद्याश्च एते नरकनायकाः । कृता यमेन तैर्व्याप्ता मनुजा नहि कुर्वते ॥२६॥
व्रतादिधर्मकृत्यं यैस्तैर्मुक्तास्ते हि कुर्वते ॥ २७ ॥
श्रद्धा मेधा विघातिन्यौ वर्तते भुवि सर्वदा ।
ताभ्यां व्याप्तस्तु मनुजः श्रीविष्णोः श्रवणादिकम् ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न करोति सुदुर्मेधा येनाऽन्धं याति वै तमः । कृष्णेन सत्यभामायैयदुक्तं तद्वदामि ते
अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपङ्क्त्यशनादपि । तुर्यांशं पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः
एकासनादेकयानान्निश्वासस्याङ्गसङ्गतः । षडंशं फलभागीस्यान्नियतम्पुण्यपापयोः
स्पर्शनाद्भाषणाद्वाऽपिपरस्यस्तवनादपि । दशांशम्पुण्यपापानांनित्यम्प्राप्नोतिमानवः
दर्शनश्रवणास्याञ्च मनोध्यानात्तथैव च । परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः
परस्य निन्दां पैशुन्यंधिक्कारञ्चकरोतियः । तत्कृतम्पातकम्प्राप्य स्वपुण्यंप्रददातिसः
कुर्वतःपुण्यकर्माणिसेवां यः कुरुते नरः । पत्नीभृतकशिष्येभ्योयदन्यःकोऽपिमानवः
तस्य सेवाऽनुरूपञ्च द्रव्यंकिञ्चिन्नदीयते । सोऽपि सेवानुरूपेणतत्पुण्यफलभाग्भवेत्
एकपङ्क्तिस्थितं यस्तु लङ्घयेत्परिवेषणम् । तत्पुण्यस्यषडंशञ्च लभेद्यस्तुविलङ्घितः

स्नानसन्ध्यादिकं कुर्वन्यः स्पृशेद्वाऽथभाषते ।
स कर्मपुण्यषष्ठांशं दद्यात्तस्मै विनिश्चितम् ॥ ३८ ॥

धर्मोद्देशेन यो द्रव्यमपरं याचते नरः । तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वाप्नुयत्फलम् ॥
अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः । कर्मकृत्पापभाक्तत्र धनिनस्तद्भवं फलम् ॥
नाऽपकृत्य ऋणं यस्तु परस्य म्रियते नरः । धनी तत्पुण्यमादत्ते तद्धनस्याऽनुरूपतः
बुद्धिदाताऽनुमन्ताच यश्चोपकरणप्रदः । बलकृच्चाऽपि षष्ठांशं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः

प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्ठांशमुद्धरेत् ।
शिष्याद्गुरुः स्त्रियोभर्ता पिता पुत्रात्तथैव च ॥ ४३ ॥

स्वपतेरपि पुण्यस्ययोषिदर्धमवाप्नुयात् । चित्तस्याऽनुव्रताशश्वद्वर्तते तुष्टिकारिणी
परहस्तेन दानादि कुर्वन्तः पुण्यकर्मणः । विना भृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्ठांशमुद्धरेत्
वृत्तिदोवृत्तिसम्भोक्तुः पुण्यंषष्ठांशमुद्धरेत् । आत्मनोवापरस्याऽपियदिसेवांनकारयेत्

इत्थं ह्यदत्तान्यपि पुण्यपापान्यायान्ति नित्यम्परसञ्चितानि ।
कलौ त्वयम्वै नियमो न कार्यः कर्तैव भोक्ता खलु पुण्यपापयोः ॥ ४७ ॥
कलौ ज्ञानं दृढं नाऽस्ति कलौ गर्वेण सत्क्रिया ।
कलौ दम्भाऽन्वितो योगो नश्यत्येव न संशयः ॥ ४८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तपोनिष्ठः पुरा दम्भी सतीशुद्धप्रभावतः । पित्रोः पूजादर्शनेन चोर्जसेवी परंगतः

नारद उवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिव्रतानामुत्तमंव्रतम् । विधिंमासोपवासस्यफलञ्चाऽस्य यथोचितम्

ब्रह्मोवाच

साधु नारद! सर्वं ते यत्पृष्टं प्रब्रुवेऽनघ । भक्त्या मतिमतांश्रेष्ठ ! शृणुष्व गदतो मम॥
सुराणां च यथा विष्णुस्तपताञ्चयथारविः । मेरुः शिखरिणांयद्वद्वैनतेयश्चपक्षिणाम्
श्रेष्ठं सर्वव्रतानांतुतद्वन्मासोपवासनम् । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि ॥
सर्वदानोद्भवं चैव यज्ञैश्च भूरिदक्षिणैः । न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात् ॥
गुरोराज्ञांततोलब्ध्वाकुर्यान्मासोपवासनम् । अतिकृच्छ्रञ्चपाराकंकृत्वाचान्द्रायणंततः
मासोपवासंकुर्वीत ज्ञात्वादेहबलाबलम् । वानप्रस्थोयतिर्वाऽपि नारीवाविधवामुने !
मासोपवासं कुर्वीतगुरोर्विप्राज्ञया ततः । आश्विनस्याऽमले पक्षं एकादश्यामुपोषितः
व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु । अच्युतस्याऽऽलयेभक्त्यात्रिकालंपूजयेद्धरिम्
नैवेद्यधूपदीपाद्यैः पुष्पैर्नानाविधैरपि । मनसा कर्मणावाचा पूजयेद् गरुडध्वजम् ॥
नरः स्वधर्मनिरतः सधवा च जितेन्द्रिया । नारी वाविधवासाध्वीवासुदेवंसमर्चयेत्
वस्त्वालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम् ।
अन्यस्य वर्जयेद् ग्रासं ग्रासानां सम्प्रमोक्षणम् ॥ ६१ ॥
गात्राभ्यङ्गंशिरोभ्यङ्गंताम्बूलंसविलोपनम् । व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वंयच्चाऽन्यच्चनिराकृतम्
नव्रतस्थःस्पृशेत्कञ्चिद्विकर्मस्थंनचालपेत् । देवतायतनेतिष्ठन्गृहस्थश्चाऽऽचरेद्व्रतम्
कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः । अन्यूनाधिकमेवं तुव्रतं त्रिंशद्दिनैरिति
ततोऽर्चयदेवपुण्यंद्वादश्यांगरुडध्वजम् । वस्त्रदानादिभिश्चैवभोजयित्वाद्विजोत्तमान्
दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
विप्रान्क्षमापयित्वा तु विसृज्याऽभ्यर्च्य पूज्य च ॥ ६६ ॥
एवं मासोपवासान्ते वृत्वा विप्रांस्त्रयोदश । कारयेद्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः ॥
ततोऽनुभोजयेद्विप्रान्नमसस्कारपुरःसरम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ताम्बूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाऽऽच्छादनानि च ॥ ६८ ॥
योगपट्टानि सूत्राणि शय्यां सोपस्करां तथा ।
दत्त्वा चैव द्विजाग्रेभ्यः पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥ ६९ ॥
विधिर्मासोपवासस्ययथावत्परिकीर्तितः । अतःपरंप्रवक्ष्यामिनवम्यादितिथौविधिम्
ऋषिभ्यो वालखिल्यैश्च प्रोक्तं तं शृणु नारद !॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकंमासोपवासव्रतविधिकथनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधिवर्णनम्

वालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिके शुक्लनवमी तत्राऽभूद्द्वापरं युगम् । पूर्वाऽपराह्णगाग्राह्याक्रमाद्दानोपवासयोः
अत्र कूष्माण्डको नाम हतो दैत्यस्तु विष्णुना ।
तद्रोमभिः समुद्भूता वल्ल्यः कूष्माण्डसम्भवाः ॥ २ ॥
तस्मात्कूष्माण्डदानेन फलमाप्नोति निश्चितम् ।
अस्यामेव नवम्यां तु कुर्यात्कृष्णोत्सवं नरः ॥ ३ ॥
स्वशाखोक्तेन विधिना तुलस्याः करपीडनम् । कन्यादानफलं तस्यजायतेनात्रसंशयः
कार्त्तिके शुक्लनवमीमवाप्य विजितेन्द्रियः । हरिं विधायसौवर्णं तुलस्यासहितंशुभम्
पूजयेद्विधिवद्भक्त्या व्रती तत्र दिनत्रयम् । एवंयथोक्तविधिना कुर्याद्वैवाहिकंविधिम्
ग्राह्यं त्रिरात्रमत्रैवनवम्याद्यनुरोधतः । मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या नवमी पूर्ववेधिता ॥
धात्र्यश्वत्थौ य एकत्र पालयित्वा समुद्वहेत् । ननश्यते तस्यपुण्यंकल्पकोटिशतैरपि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कनकस्यसुता पूर्वमेकादश्यां किशोरिका । चकारभक्तितःसायंतुलस्युद्वाहजंविधिम्
तेन वैधव्यदोषेण निर्मुक्ताऽऽसीत्सुलोचना ।
तस्मात्सायं प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजो विधिः ॥ १० ॥
अवश्यमेव कर्तव्यः प्रतिवर्षं तुवैष्णवैः । विधितस्यप्रवक्ष्यामियथासाङ्गक्रियाभवेत्
विष्णोस्तु प्रतिमां कुर्यात्पलस्य स्वर्णजां शुभाम् ।
तदर्द्धार्द्धं तदर्द्धार्द्धं यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥
प्राणप्रतिष्ठां कृत्वैव तुलसीविष्णुरूपयोः । ततउत्थापयेद्देवंपूर्वोक्तैश्च स्तवादिभिः
उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्पुरुषोक्तिभिः । देशकालौ ततःस्मृत्वागणेशं तत्र पूजयेत्
पुण्याहंवाचयित्वाऽथनान्दीश्राद्धंसमाचरेत् । वेदवाद्यादिनिर्घोषैर्विष्णुमूर्तिसमानयेत्
तुलसीनिकटे सा तु स्थाप्या चाऽन्तर्हिता पटैः ।
आगच्छ भगवन्देव! अर्चयिष्यामि केशव !॥ १६ ॥
तुभ्यं दास्यामि तुलसीं सर्वकामप्रदोभव । दद्यात्त्रिवारमर्घ्यञ्च पाद्यंविष्टरमेव च
तत आचमनीयञ्च त्रिरुक्त्वा च प्रदापयेत् । ततो दधिघृतं क्षीरंकांस्यपात्रपुटीकृतम्
मधुपर्कं गृहाणत्वं वासुदेव! नमोऽस्तुते । हरिद्रालेपनाभ्यङ्गकार्यं सर्वं विधाय च ॥
गोधूलिसमये पूज्यौ तुलसीकेशवौ पुनः । पृथक्पृथक्तथाकार्यौसम्मुखौमङ्गलंपठेत्
ईषद्दृश्ये भास्करे तु सङ्कल्पं तुसमुच्चरेत् । स्वगोत्रप्रवरानुक्त्वातथात्रिपुरुषादिकम्
अनादिमध्यनिधन! त्रैलोक्यप्रतिपालक !। इमां गृहाण तुलसीं विवाहविधिनेश्वर !
पार्वतीबीजसम्भूतां वृन्दाभस्मनि संस्थिताम् ।
अनादिमध्यनिधनां वल्लभां ते ददाम्यहम् ॥ २३ ॥
पयोघटैश्च सेवाभिःकन्यावद्वर्धितामया । त्वत्प्रियांतुलसींतुभ्यंददामित्वंगृहाणभोः
एवं दत्त्वा च तुलसीं पश्चात्तौ पूजयेत्ततः । रात्रौजागरणंकुर्याद्विवाहोत्सवपूर्वकम्
ततः प्रभातसमये तुलसीं विष्णुमर्चयेत् । वह्निसंस्थापनं कृत्वा द्वादशाक्षरविद्यया
पायसाऽऽज्यक्षौद्रतिलैर्जुहुयादष्टोत्तरंशतम् । ततःस्विष्टकृतंहुत्वाादद्यात्पूर्णाहुतिं ततः
आचार्यञ्च समभ्यर्च्य होमशेषं समापयेत् ॥ २७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुरो वार्षिकान्मासान्नियमो येन यः कृतः ।
कथयित्वा द्विजेभ्यस्तत्तथाऽन्यत्परिपूरयेत् ॥ २८ ॥
इदं व्रतं मया देव! कृतं प्रीत्यै तव प्रभो !। न्यूनं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दन
रेवतीतुर्यचरणे द्वादशीसंयुते नरः। नकुर्यात्पारणं कुर्वन्व्रतं निष्फलतां नयेत् ॥
ततो येषां पदार्थानांवर्जनं तु कृतं भवेत् । चातुर्मास्येऽथवाचोर्जेब्राह्मणेभ्यःसमर्पयेत्
ततः सर्वं समश्नीयाद्यद्यत्त्यक्तं व्रते स्थितम् ॥ ३१ ॥
दम्पतिभ्यां सहैवाऽत्र भोक्तव्यञ्च द्विजैः सह ॥ ३२ ॥
ततो भुक्त्युत्तरं यानि गलितानि दलानि च ।
तानि भुक्त्वा तुलस्याश्च स्वयं पापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥
इक्षुदण्डं तथा धात्रीफलं कोलिफलं तथा ।
भुक्त्वा तु भोजनस्याऽन्ते तस्योच्छिष्टं विनश्यति ॥ ३४ ॥
एषु त्रिषु न भुक्तं चेदेकैकमपियेन तु । ज्ञेय उच्छिष्टआवर्षं नरोऽसौ नाऽत्र संशयः
ततः सायं पुनः पूज्याविक्षुदण्डैश्च शोभितैः । तुलसीवासुदेवौ च कृतकृत्यो भवेत्ततः
ततोविसर्जनं कृत्वा दत्त्वा दायादिकं हरेः । वैकुण्ठं गच्छभगवँस्तुलसीसहितःप्रभो
मत्कृतं पूजनं गृह्य सन्तुष्टो भव सर्वदा ॥ ३७ ॥
गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर !। यत्र ब्रह्मादयोदेवास्तत्रगच्छ जनार्दन !॥
एवं विसृज्य देवेशमाचार्याय प्रदापयेत् । मूर्त्यादिकंसर्वमेवकृतकृत्यो भवेन्नरः ॥
प्रतिवर्षं तु यः कुर्यात्तुलसीकरपीडनम् । भक्तिमान्धनधान्यैःसयुक्तोभवतिनिश्चितम्
इहलोके परत्राऽपि विपुलञ्च यशोलभेत् ॥ ४० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधि
वर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वात्रिंशोऽध्यायः

कार्त्तिकेभीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनम्

वालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः ।
एकादश्यां तु गृह्णीयाद्व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ १ ॥
शरपञ्जरसुप्तेन भीष्मेण तु महात्मना । राजधर्मा मोक्षधर्मा दानधर्मास्ततः परम् ॥
कथिताः पाण्डुदायादैः कृष्णेनाऽपि श्रुतास्तदा ॥ २ ॥
ततः प्रीतेन मनसा वासुदेवेन भाषितम् ।
धन्यधन्योऽसि भीष्म त्वं धर्माः संश्राविताास्त्वया ॥ ३ ॥
एकादश्यां कार्त्तिकस्य याचितं च जलंत्वया । अर्जुनेनसमानीतंगाङ्गंबाणस्यवेगतः
तुष्टानितवगात्राणि तस्माद्यदिनावधि । पूर्णान्तंसर्वलोकास्त्वांतर्पयन्त्वर्घ्यदानतः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मम सन्तुष्टिकारकम् । एतद्व्रतं प्रकुर्वन्तुभीष्मपञ्चकसञ्ज्ञितम्
कार्त्तिकस्य व्रतं कृत्वा नकुर्याद्भीष्मपञ्चकम् । समग्रंकार्त्तिकव्रतंवृथातस्यभविष्यति
अशक्तश्चेन्नरो भूयादसमर्थश्च कार्त्तिके ।
भीष्मस्य पञ्चकं कृत्वा कार्त्तिकस्य फलं लभेत् ॥ ८ ॥
सत्यव्रताय शुचये गाङ्गेयाय महात्मने । भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे ॥९॥
सव्येनाऽनेन मन्त्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम् ॥ १० ॥
व्रताङ्गत्वात्पूर्णिमायां प्रदेयः पापपूरुषः । अपुत्रेण प्रकर्तव्यं सर्वथा भीष्मपञ्चकम् ॥
यः पुत्रार्थं व्रतं कुर्यात्सस्त्रीको भीष्मपञ्चकम् । प्रदत्वा पापपुरुषंवर्षमध्ये सुतं लभेत्
अवश्यमेवकर्तव्यंतस्माद्भीष्मस्यपञ्चकम् । विष्णुप्रीतिकरंप्रोक्तंमयाभीष्मस्यपञ्चकम्

सूत उवाच

शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे विशेषो भीष्मपञ्चके । कार्त्तिकेयायरुद्रेणपुराप्रोक्तःसविस्तरात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ईश्वर उवाच

प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवताम्वर !। भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम्
सकाशाद्वासुदेवस्यतेनोक्तंभीष्मपञ्चकम् । व्रतस्याऽस्यगुणान्वक्तुंकःशक्तःकेशवादृते
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु श्रृणुधर्मं पुरातनम् । वसिष्ठभृगुगर्गाद्यैश्चीर्णंकृतयुगादिषु ॥
अम्बरीषेण भोगाद्यैश्चीर्णं त्रेतायुगादिषु । ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥
क्षत्रियैश्च तथा वैश्यैः सत्यशौचपरायणैः । दुष्करंसत्यहीनानामशक्यंबालचेतसाम्
दुष्करं भीष्ममित्याहुर्नशक्यं प्राकृतैर्नरैः । यस्मात्करोतिविप्रेन्द्र! तेनसर्वंकृतं भवेत्
व्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् । अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम्
कार्त्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्विधानतः ।
एकादश्यां तु गृह्णीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ २२ ॥
प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्नेच तथा व्रती । नद्यांनिर्झरतोयेवासमालभ्यचगोमयम्
यवव्रीहितिलैःसम्यक्पितॄन्सन्तर्पयेत्क्रमात् । स्नात्वामौनंनरःकृत्वाधौतवासादृढव्रतः
भीष्मायोदकदानञ्च अर्घ्यश्चैवप्रयत्नतः । पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः
पञ्चरत्नं विशेषेण दत्वा विप्राययत्नतः । वासुदेवोऽपिसम्पूज्योलक्ष्मीयुक्तःसदाप्रभुः
पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्यति ॥ २७ ॥
यत्किञ्चिद्ददते मर्त्यः पञ्चधातुप्रकल्पितम् । सम्वत्सरव्रतानां स लभते सकलंफलम्
कृत्वातूदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्यचदापनम् । मन्त्रेणाऽनेन यःकुर्यान्मुक्तिभागीभवेन्नरः
वैयाघ्रपादगोत्राय साङ्कृत्यप्रवराय च । अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे ॥
वसूनामवताराय शन्तनोरात्मजाय च । अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे ॥

इत्यर्घ्यमन्त्रः

अनेन विधिना यस्तु पञ्चकं तु समापयेत् । अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः
पञ्चाऽहमपि कर्तव्यं नियमश्च प्रयत्नतः । नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णिना ॥
उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः । उत्तरायणहीनेऽपि शुद्धलग्नं सुतोषितः ॥
ततः सम्पूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् । अनन्तरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ३५

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्नापयेतजलैर्भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च । तथैव पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा ॥ ३६ ॥
चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाऽथ केशवम् । कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजम् ॥ ३७
अर्चयेद्रुचिरैः पुष्पैर्गन्धधूपसमन्वितैः । गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं ददेत्कृष्णाय भक्तिमान् ॥
दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पञ्चदिनानि तु । नैवे ं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत् ॥
एवमभ्यर्चयेद्देवं संस्मृत्य चप्रणम्य च । ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम्
जुहुयाच्चघृताऽभ्यक्तैस्तिलव्रीहियवादिभिः । षडक्षरेणमन्त्रेण स्वाहाकाराऽन्वितेनच
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम् ।
जपित्वा पूर्वबन्मत्रं क्षितिशायी भवेत्सदा ॥ ४२ ॥
सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु । विशेषोऽत्रव्रतेह्यस्मिन्यदन्यूनं शृणुष्वतत्
प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्व्रती । द्वितीये विल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥
ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः । कार्त्तिक्यांदेवदेवस्यभक्त्यातद्गतमानसः
अर्चित्वा तं हृषीकेशमेकादश्यां समासतः । निःप्राश्यगोमयंसम्यगेकादश्यामुपावसेत्
गोमूत्रं मन्त्रवद्भूमौ द्वादश्यां प्राशयेद्व्रती । क्षीरंचैवत्रयोदश्यांचतुर्दश्यांतथादधि
सम्प्राश्यकायशुद्ध्यर्थंलङ्घयित्वाचतुर्दिनम् । पञ्चमेदिवसेस्नात्वाविधिवत्पूज्यकेशवम्
भोजयेद् ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ४८ ॥
पापबुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता । मद्यं मांसं परित्याज्यं मैथुनं पापकारणम्
शाकाहारेण मुन्यन्नैः कृष्णार्चनपरो नरः । ततो नक्तं समश्नीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम्
एवं सम्यक्समाप्यं स्याद्यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥
मद्यपो यः पिबेन्मद्यं जन्मनो मरणाऽन्तिकम् ।
एतद्भीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमम्पदम् ॥ ५२ ॥
स्त्रीभिर्वाभर्तृवाक्येनकर्तव्यंधर्मवर्धनम । विधवाभिश्चकर्तव्यंमोक्षसौख्याऽतिवृद्धये
अयोध्यायाम्पुरा कश्चिदतिथिर्नाम वै नृपः । वसिष्ठवचनात्कृत्वा व्रतमेतत्सुदुर्लभम्
भुक्त्वेह निखिलान्भोगानन्ते विष्णुपुरं ययौ ॥ ५४ ॥
इत्थं कुर्याद्व्रतं नित्यं पञ्चकंभीष्मसञ्ज्ञितम् । नियमेनोपवासेन पञ्चगव्येन वा पुनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पयोमूलफलाऽऽहारैर्हविष्यैर्व्रततत्परः ॥ ५५ ॥

पौर्णमासीदिने प्राप्ते पूजां कृत्वा तु पूर्ववत् ।

ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या गाश्च दद्यात्सवत्सकाम् ॥ ५६ ॥

यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितम्पृथिव्यामेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिरुद्धम् ।

उक्तं न भोजनपरस्य तदा निषेधस्तस्मिन्व्रते शुभफलं प्रददाति विष्णुः ॥५७॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे-कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे भीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

प्रबोधिन्येकादश्यांसमुत्सवोद्वादशीतिथिकृत्यवर्णनञ्च

ईश्वर उवाच

प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं पापघ्नंपुण्यवर्धनम् । मुक्तिदंतत्त्ववुद्धीनां शृणुष्वसुरसत्तम

तावद्गर्जतिसेनानीर्गङ्गाभागीरथीक्षितौ । यावत्प्रयाति पापघ्नी कार्त्तिकेहरिवोधिनी

तावद्गर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि वै ।

यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्त्तिके ॥ ३ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्या यथाऽभवत् ॥

दुर्लभञ्चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सचराचरे । तदपि प्रार्थितंविप्र! ददाति प्रतिवोधिनी

ऐश्वर्यं सन्तति ज्ञानं राज्यञ्च सुखसम्पदः । ददात्युपोषिता विप्र हेलया हरिबोधिनी

मेरुमन्दरतुल्यानि पापान्युपार्जितानि च । एकेनैवोपवासेन दहते हरिबोधिनी ॥७॥

उपवासम्प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः ।

विधिना नरशार्दूल! यथोक्तं लभते फलम् ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूर्वजन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपार्जितम्। जागरेण प्रबोधिन्यां दह्यते तुलराशिवत् ॥
शृणु षण्मुख! वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम्। तस्य विज्ञानमात्रेणदुर्लभोनजनार्दनः
गीतम्वाद्यञ्च नृत्यञ्च पुराणपठनं तथा। धूपं दीपञ्च नैवेद्यं पुष्पगन्धाऽनुलेपनम् ॥

फलमर्घ्यं च श्रद्धा च दानमिन्द्रियसंयमम्।
सत्याऽन्वितं विनिन्दं च मुदायुक्तं क्रियन्वितम् ॥ १२ ॥

साश्चर्यञ्चैव प्रोत्साहमालस्यादिविवर्जितम्। प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम्
नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा। यामेयामे महाभाग! कुर्वन्नीराजनं हरेः ॥१४
एतैर्गुणैः समायुक्तं कुर्याज्जागरणम्विभोः। एकाग्रमनसायस्तु न पुनर्जायते भुवि ॥

य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः।
जागरस्वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ १६ ॥

पुरुषसूक्तेन यो नित्यंकार्त्तिकेऽथार्चयेद्धरिम्। वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेनकेशवः
यथोक्तेन विधानेन पञ्चरात्रोदितेन वै। कार्त्तिके त्वर्चयेन्नित्यं मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥
नमोनारायणायेति कार्त्तिकेयोऽर्चयेद्धरिम्। स मुक्तोनारकैर्दुःखैः पदंगच्छत्यनामयम्
हरेर्नामसहस्रञ्च गजराजस्य मोक्षणम्। कार्त्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विन्दति ॥
युगकोटिसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च। द्वादश्यांकार्त्तिकेमासि जागरी वसतेदिवि

कुले तस्य च ये जाताः शतशोऽथ सहस्रशः।
प्राप्नुवन्ति पदम्विष्णोस्तस्मात्कुर्वीत जागरम् ॥ २२ ॥

कार्त्तिके पश्चिमे यामे स्तवं गानंकरोति यः। श्वेतद्वीपे तु वसते पितृभिःसहसुव्रत
नैवेद्यदानं हरये कार्त्तिके दिनसङ्क्षये। युगानि वसते स्वर्गे तावन्ति मुनिसत्तमाः ॥
अक्षयं मुनिशार्दूल! मालतीकमलार्चनम्। अर्चयेद्देवदेवेशं स याति परमम्पदम् ॥२५॥
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु कृत्वाह्येकादशींनरः। प्रातर्दत्त्वाशुभान्कुम्भान्सयातिममन्दिरम्
अत्रैव तु प्रकर्तव्यः प्रबोधस्तु हरेः खग !। हतः शङ्खासुरो दैत्यो नभसः शुक्लपक्षके ॥

एकादश्यां ततो विष्णुश्चातुर्मास्ये प्रसुप्तवान्।
क्षीराम्भोधौ जागृतोऽसावेकादश्यां तु कार्त्तिके ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अतः प्रबोधनंकार्यमेकादश्यां तु वैष्णवैः । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द! उत्तिष्ठगरुडध्वज
उत्तिष्ठ कमलाकान्त! त्रैलोक्यं मङ्गलं कुरु ॥ २६ ॥
इत्युक्त्वा शङ्खभेर्यादि प्रातःकालेतुवादयेत् । वीणावेणुमृदङ्गादिनृत्यगीतादिकारयेत्
उत्थापयित्वा देवशं पूजांतस्यविधायच । सायंकालेप्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजोविधिः
सर्वदैकादशी पुण्या विशेषात्कार्त्तिकी स्मृता ।
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ३२ ॥
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे । स केवलमघंभुङ्क्तेयोभुङ्क्तेहरिवासरे
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्यादेकादशीव्रतम् । न कुर्याद्यदि मोहेन उपवासं नराधमः
नरके नियतं वासः पितृभिः सह तस्य वै । सूतके मृतकेवाऽपि नोपवासंत्यजेद्बुधः
दशमीवेधसंयुक्ता त्याज्या चैकादशीव्रते । गान्धार्याऽपिपुरातस्यामुपवासःकृतोगुह
तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां वेधजां त्यजेत् । एकादशीमुपवसेत्स्नानदानपुरःसरम्
रुक्माङ्गदोऽपि राजर्षिर्मोहिन्याःसङ्गमेनच । इहलोकेसुखंभुक्त्वाचाऽन्तेविष्णुपुरंययौ
द्वादशी पुण्यदा प्रोक्ता सर्वाऽघौघविनाशिनी ।
किं दानैः किं तपोभिश्च किमु पोष्यैर्व्रतैश्च किम् ॥३६ ॥
किमिष्टैश्चैव पुत्रैश्च द्वादशी येन सेविता । गङ्गायां चैव दुर्भिक्षे प्रत्यहंकोटिभोजनात्
यत्फलं तदवाप्नोति द्वादश्यामेकभोजनात् । यद्दत्तं चार्हते दानं द्वादश्यां तुसितेशुभे
सिक्थेसिक्थे च वैकस्य कतिब्राह्मणभोजनम् । तदहंनैवजानामिमहिमानं हिसुव्रत
शालग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशीदिने । सप्तद्वीपवतीं भूमिं गङ्गायाञ्च रविग्रहे
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं लभते नरः ।
पञ्चामृतैस्तुयोविष्णुंभक्त्यासंस्नापयेद्द्विज !। ससर्वकुलमुद्धृत्यविष्णुलोकेमहीयते
शुक्ले कार्त्तिकमासस्य द्वादश्यांपरमोत्सवे । प्रातरारभ्ययःकुर्यात्स्नानदानादिकंतथा
स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४१ ॥
द्वादश्यां कार्त्तिके मासि स्नानसन्ध्यादिकर्म च ।
कृत्वा दामोदरं पूज्य भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ ४६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यस्तस्यां सूपनैवेद्यं न ददाति नराधमः । नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम
तस्मात्सूपस्य नैवेद्यं द्वादश्यांकार्त्तिके शुभे । दद्याद्भक्तियुतोब्रह्मंश्चान्यथानरकं व्रजेत्
यस्तस्यां दम्पतीनां तु भोजनं कुरुते नरः । न तस्यफलविश्रान्तिर्मयावक्तुंतुशक्यते

धात्रीच्छायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिम् ।
तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां तु कारयेत् ॥ ५० ॥

स्वयश्च तत्र भुङ्क्ते यः सूपभक्ष्यादिकं तथा । न तस्य पुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि
एवं प्रातर्विधायाऽथ पूजां दामोदरस्य हि । रात्रौ पुनः प्रकर्तव्यं पूजाकर्म हरेर्द्विज

तुलसीसन्निधौ कृत्वा पताकाध्वजशोभितम् ।
पुष्पमालासमाकीर्णं नानारत्नोपशोभितम् ॥ ५३ ॥

मुक्तादामभिराच्छन्नं कृत्वा मण्डपमुत्तमम् । पूजयेद्विष्णुमव्यग्रस्तद्गतैकाग्रमानसः
पञ्चरात्रोक्तमार्गेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । नवनीतं दधिक्षीरं तथैव च घनं घृतम्
विविधैः खाद्यनैवेद्यैर्जलेन च सुगन्धिना । युक्तं निवेदयेद्विष्णोस्ताम्बूलंसलवङ्गकम्
पुष्पाणि चविचित्राणिसुगन्धीनिबहूनिच । प्रोक्षयित्वाचविधिपदर्पयित्वादलैःशुभैः
तुलस्याश्चापि धात्र्याश्चफलैश्चाऽपिप्रपूजयेत् । नीराजनंततःकृत्वामन्त्रपुष्पंसमर्पयेत्

अभिषेकं विना सर्वपूजां कृत्वा विधानतः ।
विष्णोः पूजां समाप्याऽथ ब्राह्मणानां प्रपूजनम् ॥ ५६ ॥
कुर्याद्भक्तियुतो विप्र! दद्याच्चैव फलादिकम् ।
ताम्बूलं च ततो दत्त्वा दक्षिणां शक्तितोऽर्पयेत् ॥ ६० ॥

ततो वृद्धान्पितॄन्मातॄःपूजयित्वाविधानतः । ततःस्वयंस्वभार्याभिर्नैवेद्यंभक्षयेत्सुधीः
इत्येवं तुविधानेनयःकुर्याद्द्वादशीव्रतम् । नतस्यलोकाः क्षीयन्ते कल्पकोटिशतैरपि
पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगान्मनोहरान् । भोगान्ते च व्रजेन्मोक्षमतीतकुलसप्तके

तस्मान्नारद! माहात्म्यं द्वादश्याः कार्त्तिकस्य च ।
न मया शक्यते वक्तुं किमन्यैर्मनुजैरपि ॥ ६४ ॥

द्वादश्या ह्युत्तमं पुण्यं माहात्म्यंयःपठेन्नरः । शृणुयाद्वामुनिश्रेष्ठ! सयातिपरमांगतिम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

राजर्षिरम्बरीषोऽपि चकारैतद्व्रतंशुभम् । यथाविधि तपोनिष्ठस्तेन मोक्षमवाप्तवान्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे प्रबोधनोत्सवद्वादशी-तिथिकृत्यवर्णनंनामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

व्रतोद्यापनविधिकथनम्

नारद उवाच

व्रतानामपि सर्वेषांब्रह्मन्नुद्यापनंश्रुतम् । अभावेतूद्यापनस्यफलंनैवऽऽप्नुयात्क्वचित्

कृतव्रतफलाप्त्यर्थं कुर्यादुद्यापनम्बुधः । अन्यथा निष्फलं याति कृतं व्रतमनुत्तमम्॥

कार्त्तिकेऽपि कृतंदेवव्रतानामुत्तमंव्रतम् । न तस्योद्यापनाऽभावेव्रतोक्तफलमाप्नुयात्

तस्मात्कार्त्तिकमासस्यचोद्यापनविधिं प्रभो !। वदमे शिष्यवर्याय प्रपन्नायाऽनुवर्तिने

ब्रह्मोवाच

अथोर्जोद्यापनं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् । तच्छृणुष्व महाभक्त्या सविधानं समासतः

ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती । व्रतसम्पूरणार्थाय विष्णुप्रीत्यर्थहेतवे ॥ ६

तुलस्या उपरिष्टात्तु कुर्यान्मण्डपिकां शुभाम् ।
कदलीस्तम्भसंयुक्तां नानाधातुविचित्रिताम् ॥ ७ ॥

दीपमाला चतुर्दिक्षु कार्या तत्र सुशोभना । सुतोरणाश्चतुर्द्वारः पुष्पचामरशोभिताः

द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेन्मृण्मयान्पृथक् । जयश्च विजयश्चैव चण्डश्चैव प्रचण्डकः

नन्दश्चैव सुनन्दश्च कुमुदः कुमुदाक्षकः । एतांश्चतुर्षु द्वारेषु पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ १०

तुलसीमूलदेशेतुसर्वतोभद्रसञ्ज्ञितम् । चतुर्भिर्वर्णकैःसम्यक्छोभाढ्यं समलङ्कृतम्

तस्योपरिष्टात्कलशं पूर्णरत्नसमन्वितम् । तत्रसम्पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १२

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कौशेयपीतवसनं लक्ष्म्या युक्तं प्रपूजयेत् । इन्द्रादिलोकपालांश्च मण्डपे पूजयेद्व्रती
तस्यामुपवसेद्भक्त्या शान्तः प्रणतमानसः । रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवाद्यादिमङ्गलैः
गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्याजागरेचक्रपाणिनः । जन्मान्तरशतोद्भूतैस्तेमुक्ताःपापसञ्चयैः

ततस्तु पूर्णिमायां तु सपत्नीकान्द्विजोत्तमान् ।
त्रिंशन्मितानथैकम्वा ब्राह्मणांश्च निमन्त्रयेत् ॥ १६ ॥

प्रातःस्नानं ततः कृत्वादेवपूजांतथैवच । स्थण्डिलश्चततःकृत्वासमाधायाऽग्निमत्रहि
अतो देवीति मन्त्रेण जुहुयात्तिलपायसम् । प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानाञ्च पृथक्पृथक्
होमशेषंसमाप्याऽथब्राह्मणान्पूज्यभक्तितः । ब्राह्मणेभ्योयथाशक्त्याप्रदद्याद्दक्षिणांनरः
ततो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्व्रती । सवत्सांगांतथादद्याद्विप्रायचकुटुम्बिने
गुरुं व्रतोपदेष्टारं वस्त्राऽलङ्कारभूषणैः । सपत्नीकं समभ्यर्च्यतांश्च विप्रान्क्षमापयेत्
युष्मत्प्रसादाद्देवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम । व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया

तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चाऽस्तु सन्ततिः ।
मनोरथास्तु सफलाः सन्तु भक्तिर्हरौ भवेत् ॥ २३ ॥

सतां समागमो भूयान्ममजन्मनिजन्मनि । इतिक्षमाप्यतान्विप्रान्प्रसाद्यचविसर्जयेत्
प्रतिमां तां गुरोर्दद्यात्सवस्त्रां मुनिपुङ्गव । ततःसुहृद्गुरुयुतःस्वयंभुञ्जीतभक्तिमान्

द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां युतः सुरैः ।
दृष्टोऽर्चितश्चतुर्दश्यां तस्मात्पूज्यस्तिथाविह ॥ २६ ॥

पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया । पराऽत्र पौर्णमास्यां तु यात्रा स्यात्पुष्करस्य तु
वरान्दत्त्वा यतो विष्णुर्मत्स्यरूपोऽभवत्ततः । तस्यां दत्तं हुतंजप्तंतदक्षय्यफलंभवेत्
कार्त्तिके मासि कर्तव्यो विधिरेषःहिनारद !। एवं यः कुरुतेसम्यक्कार्त्तिकस्यव्रतंनरः
यत्फलं तदवाप्नोति व्रतंकृत्वातुकार्त्तिके । तेधन्यास्तेसदापूज्यास्तेषांवैसफलोदयः

विष्णुभक्तिरता ये स्युः कार्त्तिके व्रतचारिणः ।
देहस्थितानि पापानि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ॥ ३१ ॥

क यामोऽद्य भवत्येष यदूर्जव्रतकृन्नरः । इतिसर्वाणि पापानि रटन्तीह पुनःपुनः ॥३२

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मात्कार्त्तिकमासस्य सदृशं नहि विद्यते । सर्वपापस्य दहने अग्नेः सदृशउच्यते
ऊर्जोद्यापनमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रद्धयाऽन्वितः ।
श्रावयेद्वा पुमान्यस्तु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

नारद उवाच

ऊर्जे व्रतोद्यापनादावशक्तः सिद्धिभाक्कथम् । कथंविमुच्यतेजन्तुर्दुःखसंसारसागरात्

ब्रह्मोवाच

शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् । उद्यापनफलम्प्राप्यविष्णुलोके?सेच्चसः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे व्रतोद्यापनविधिकथनंनाम
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णिमाविधानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यामाहात्म्यंतेवदाम्यहम् । वालखिल्यैपुराःप्रोक्तंसंक्षेपेणशृणुष्वतत्

वालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिकस्य सिते पक्षेचतुर्दश्यांसमागमत् । वैकुण्ठेशस्तु वैकुण्ठाद्वाराणस्यांकृतेयुगे
रात्र्यां तुर्यांशशेषायां स्नात्वाऽसौ मणिकर्णिके ।
गृहीत्वा हेमपद्मानां सहस्रम्वै ततोऽव्रजत् ॥ ३ ॥

अतिभक्त्या पूजयितुं शिवया सहितंशिवम् । विधाय पूजां वैश्वेशींततःपद्मैरपूजयत्
सहस्रसङ्ख्यां कृत्वादावेकनाम्ना ततः परम् । आरब्धं पूजनं तेन शिवस्तद्भक्तिमैक्षत्त

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकं पद्मं पद्ममध्यान्निलीयाऽऽत्तं हरेण तु । ततः पूजितवान्विष्णुरेकोनंकमलंत्वभूत्
इतस्ततस्तेन दृष्टं पद्मं तिष्ठति न क्वचित् । कमलेषुभ्रमो जातोऽथवा नामसु मे भ्रमः
क्षणं विचार्य स हरिर्नि मेनामभ्रमोऽभवत् । पद्मे चैव भ्रमो जातो विचार्यैवं पुनः पुनः
सहस्रपद्मसङ्कल्पः पूजार्थन्तु कृतो मया । अर्च्यः कथं महादेव एकोनकमलैर्मया ॥६॥
यद्यानेतुंगमिष्यामि भङ्गःस्यादासनस्य तु । अतःपरंकिंविधेयंचिन्तोद्विग्नोहरिस्तदा
एकः प्रकार उत्पन्नोहृदयेऽस्यमुनीश्वराः ॥ पुण्डरीकाक्षइत्येवं मां वदन्ति मुनीश्वराः
नेत्रं मे पद्मसदृशं पद्मार्थे त्वर्पयाम्यहम् । इति निश्चित्य मनसा दत्त्वा तर्जनिकां सतु
नेत्रमध्यात्तदुत्पाट्य महादेवस्तु पूजितः । ततो महेश्वरस्तुष्टो वाक्यमेतदुवाच ह ॥

महादेव उवाच

त्वत्समो नास्ति मद्भक्तस्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
राज्यं दत्तं त्रिलोक्यास्ते भव त्वं लोकपालकः ॥ १४ ॥

अन्यं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेप्सितम् । अवश्यमेव दास्यामिनात्रकार्या विचारणा

मद्भक्तिं तु समालम्ब्य ये द्विषन्ति जनार्दनम् ।
ते मद्द्वेष्या नरा विष्णो व्रजेयुर्नरकं ध्रुवम् ॥ १६ ॥

विष्णुरुवाच

त्रैलोक्यरक्षाकरणं ममादिष्टं महेश्वर । दुर्मदाश्च महासत्त्वा दैत्याः मार्याः कथं मया ॥

शिव उवाच

एतत्सुदर्शनं चक्रं महादैत्यनिकृन्तनम् । गृहाण भगवन्विष्णो मयातुभ्यं निवेदितम्
अनेन सर्वदैत्यानां भगवन्कदनं कुरु । एवं चक्रं हरेर्दत्त्वा ततो वचनमब्रवीत् ॥१६॥

शिव उवाच

वर्षे च हेमलम्बाख्ये मासे श्रीमति कार्त्तिके । शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरुणाभ्युदयम्प्रति
महादेवतिथौ ब्राह्मे मुहूर्ते मणिकर्णिके । स्नात्वा वैश्वेश्वरंलिङ्गं वैकुण्ठादेत्यपूजितम्
सहस्रकमलैस्तस्माद्भविष्यतिममप्रिया । विख्याता सर्वलोकेषुवैकुण्ठाख्याचतुर्दशी
अन्यं वरं प्रयच्छामि शृणुविष्णोवचोमम । पूर्वरात्रेषु ते पूजा कर्तव्यासर्वजातिभिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उपवासं दिवाकुर्यात्सायंकाले तवार्चनम् । पश्चान्ममार्चनंकार्यमन्यथानिष्फलम्भवेत्
ग्राह्या तु हरिपूजायां रात्रिव्याप्ता चतुर्दशी । अरुणोदयवेलायां शिवपूजां समाचरेत्
सहस्रकमलैर्विष्णुरादौ यैः पूजितोनरैः । पश्चाच्छिवः पूजितश्चेज्जीवन्मुक्तास्तएवहि
सायं स्नात्वा पञ्चनदे बिन्दुमाधवमर्चयेत ।
स्नात्वा यो विष्णुकाञ्च्याम्वाऽनन्तसेनं समर्चयेत् ॥ २७ ॥
रुद्रकाञ्च्यां ततः स्नात्वाप्रणवेशंसमर्चयेत् । आदौस्नात्वा वह्नितीर्थेयजेन्नारायणंततः
रेतोदके ततः स्नात्वा केदारेशंसमर्चयेत् । आदौ स्नात्वासूर्यपुत्र्यांवेणीमाधवमर्चयेत्
जाह्नव्याञ्च ततः स्नात्वा सङ्गमेशं प्रपूजयेत् ।
सर्वाः श्रियस्तस्य वश्याः सत्यम्विष्णो! मयोदितम् ॥ ३० ॥
एवं तस्मै वरान्दत्वा ह्यन्तर्धानं ययौ शिवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्यौहरिहरावुभौ
कलौदशसहस्राणि विष्णुस्त्यजतिमेदिनीम् । तदर्द्धं जाह्नवीतोयं तदर्द्धं ग्रामदेवताः
कार्त्तिक्यां पूर्णिमायांतुकुर्यात्त्रैपुरमुत्सवम् । दीपोदेयोऽवश्यमेवसायंकालेशिवालये
त्रिपुरोनामदैत्येन्द्रः प्रयागे तप आस्थितः । तपसा तस्य सन्तुष्टो ददौ ब्रह्मावरंपरम्
देवासुरमनुष्येभ्यो न ते मृत्युर्भविष्यति ।
इति लब्धवरो दैत्यो विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ ३५ ॥
त्रिपुराख्यं विमानं तमारुह्य भुवनत्रयम् । यदा वै पीडयामास तदा देवैः स्तुतो हरः
त्रिपुरं घातयामास बाणेनैकेन शत्रुहा । कार्त्तिक्यां पूर्णिमायां तु सर्वेदेवाःप्रतुष्टुवुः
तस्मिन्दिने सर्वदेवैर्दीपा दत्ता हराय च । सर्वथैव प्रदेयाश्च दीपास्तु हरतुष्टये ॥ ३८
विंशतिः सप्तशतकाः सहिता दीपवर्तयः । ददेद्दीपं पूर्णिमायां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
पौर्णमास्यां तु सन्ध्यायां कर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः । दद्यादनेनमन्त्रेणप्रदीपांश्चसुरालये
कीटाः पतङ्गा मशकाश्च वृक्षा जले स्थले ये विचरन्ति जीवाः ।
दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो भवन्तु नित्यं श्वपचा हि विप्राः ॥ ४१ ॥
कार्यस्तस्मात्पौर्णमास्यां त्रिपुराय महोत्सवः ।
कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात्स्वामिदर्शनम् ॥ ४२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तजन्म भवेद्विप्रोधनाढ्यो वेदपारगः । अत्र कृत्वा वृषोत्सर्गं नक्ताच्छैवपुरं व्रजेत्॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णिमाव्रतविधानकथनंनाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

पुष्करिणीसञ्ज्ञिकान्तिमतिथित्रयमाहात्म्यपूर्वकंपुराणश्रवणमहिमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

यास्तिस्रस्तिथयः पुण्या अन्तिके शुक्लपक्षके ।
कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र ! पूर्णिमान्ताः शुभावहाः ॥ १ ॥

अतिपुष्करिणीसञ्ज्ञासर्वपापक्षयावहा । कार्त्तिके मासि सम्पूर्णंयोवैस्नानं करोतिह
तिथिष्वेतासुसःस्नानात्पूर्णमेवफलं लभेत् । सर्वेवेदास्त्रयोदश्यांगत्वाजन्तून्पुनन्तिहि

चतुर्दश्यां सयज्ञाश्च देवा जन्तून्पुनन्ति हि ।
पूर्णिमायां सुतीर्थानि विष्णुना संस्थितानि हि ॥ ४ ॥

ब्रह्मघ्नान्वासुरापान्वासर्वाञ्जन्तून्पुनन्तिहि । उष्णोदकेनयःस्नायात्कार्त्तिक्यादिदिनत्रये
रौरवं नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । आमासनियमाशक्तः कुर्यादेतद्दिनत्रये ॥
तेन पूर्णफलं प्राप्यमोदते विष्णुमन्दिरे । यो वै देवान्पितॄन्विष्णुंगुरुमुद्दिश्यमानवः
न स्नानादि करोत्यद्धा स याति नरकं ध्रुवम् । कुटुम्बभोजनंयस्तुगृहस्थस्तुदिनत्रये
सर्वान्पितॄन्समुद्धृत्य स याति परमम्पदम् । गीतापाठं तु यः कुर्यादन्तिमेचदिनत्रये
दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः । सहस्रनामपठनं यः कुर्यात्तु दिनत्रये ॥ १०
न पापैर्लिप्यते क्वाऽपिपद्मपत्रमिवाऽम्भसा । देवत्वंमनुजैःकैश्चित्कैश्चित्सिद्धत्वमेवच
तस्यपुण्यफलं वक्तुं कः शक्तोदिविवाभुवि । योवैभागवतंशास्त्रंश्टणोतिचदिनत्रयम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कैश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात्। ब्रह्मज्ञानेन वा मुक्तिः प्रयागमरणेन वा
अथ वा कार्त्तिके मासि दिनत्रयनिषेवणात् । कार्त्तिके हरिपूजां तु यः करोति दिनत्रये
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि । कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र! सर्वमन्त्यदिनत्रये
पुण्यं तत्राऽपि वैशेष्यं राकायां वर्तते ऽनघ । प्रातःकाले समुत्थाय शौचं स्नानादिकं चरेत्

समाप्य सर्वकर्माणि विष्णुपूजां समाचरेत् ।
उद्याने वा गृहे वाऽपि कार्त्तिक्यां विष्णुतत्परः ॥ १७ ॥

मण्डपं तत्र कुर्वीत कदलीस्तम्भमण्डितम् । चूतपल्लवसम्वीतमिक्षुदण्डैः सुमण्डितम्
चित्रवस्त्रैः स्वलङ्कृत्य तत्र देवं प्रपूजयेत् । चूतपल्लवपुष्पाढ्यैः फलाद्यैः पूजयेद्धरिम्
शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् । सम्पूर्णमथवाऽध्यायमेकश्लोकमथाऽपि वा
मुहूर्तं वाऽपि शृणुयात्कथां पुण्यां दिने दिने । यदि प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तः स्यात्तु मानवः
पुण्यमासेऽथवा पुण्यतिथौ संशृणुयादपि । तेन पुण्यप्रभावेन पापान्मुक्तो भवेन्नरः ॥

पुराणज्ञः शुचिर्दक्षः शान्तो विगतमत्सरः ।
साधुः कारुणिको वाग्मी वदेत्पुण्यां कथां सुधीः ॥ २३ ॥
व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत् ।
आसमाप्तेः प्रसङ्गस्य नमस्कुर्यान्न कस्यचित् ॥ २४ ॥

न दुर्जनसमाकीर्णे न शूद्रश्वापदावृते । देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥ २५
श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नाऽन्यकार्येषु लालसाः। वाग्यताः शुचयो दक्षाः श्रोतारः पुण्यभागिनः

अभक्ता ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाऽधमाः ।
तेषां पुण्यफलं नाऽस्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥ २७ ॥

पौराणिकश्च मासान्ते पूजयेद्भक्तितत्परः । गन्धमाल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्कारैर्धनेन च ॥

शृण्वन्ति च कथां भक्त्या न दरिद्रा न पापिनः ॥ २६ ॥

कथायां कीर्त्यमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः । भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च सम्पदः
उच्चासनसमारूढो न नरः प्रणतो भवेत् । विषवृक्षस्तथा स्वापे वने चाऽजगरो भवेत्

कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति ये नराः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कोट्यब्दनरकान्भुक्त्वा भवन्ति ग्रामसूकराः ॥ ३२ ॥
ये श्रावयन्ति मनुजाःकथांपौराणिकींशुभाम् । कल्पकोटिशतंसाग्रं तिष्ठन्तिब्रह्मणःपदे
आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराणज्ञस्य ये नराः ।
कम्बलाजिनवासांसि मञ्चं फालकमेव वा ॥ ३४ ॥
परिधानीयवस्त्राणि प्रयच्छन्ति च ये नराः । भूषणादि प्रयच्छन्ति वसेयुर्ब्रह्मसद्मनि
वाचकेपरितुष्टे तु तुष्टाः स्युःसर्वदेवताः । अतःसन्तोषयेद्भक्त्याभक्तिश्रद्धान्वितःपुमान्
तस्य पुण्यफलं पूर्णं भवत्येव न संशयः ॥ ३६ ॥
यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् । सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विन्दते नरः ॥
कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते । नास्ति धर्मःपरः पुंसांनास्ति मुक्तिपथःपरः
पुराणश्रवणाद्विष्णोर्नास्ति सङ्कीर्तनात्परम् ॥ ३८ ॥
य एतदूर्जमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रावयेदपि । स तीर्थराजबदरीगमनस्य फलं लभेत् ॥
सर्वरोगापहं सर्वपापनाशकरं शुभम् ॥ ३९ ॥
श्रुत्वा चैकपदं यो वै अगम्यागमने रतः । कन्यास्वस्त्रोर्विक्रयिणमुभयंतुविमोचयेत्
माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम् ।
गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः ॥ ४१ ॥
धर्मशास्त्रं पुराणञ्च वेदविद्यादिकञ्च यत् । पुस्तकं वाचकायैव दातव्यंधर्ममिच्छता
पुराणविद्यादातारो ह्यनन्तफलभोगिनः ॥ ४३ ॥
इदंयःपठतेभक्त्याश्रुत्वाचैवाऽवधारयेत् । मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकं स गच्छति
न कस्याऽपीदमाख्येयं श्रद्धाहीनाय दुर्मतेः ॥ ४५ ॥
अपूजयित्वा गुरुमग्रबुद्ध्या धर्मप्रवक्तारमनन्यबुद्धिः ।
भुक्त्वा तु भोगान्नरकेषु चैव ततो हि जन्मान्तरदुःखभोगी ॥ ४६ ॥
तस्मात्सम्पूजयेद्भक्त्या गुरुं तत्त्वावबोधकम् ।
माहात्म्यस्य च लेशोऽयं तव चोक्तो मयाऽनघ !॥ ४७ ॥
न शक्यते हि सम्पूर्णं वक्तुं वर्षशतैरपि । पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यैप्रोक्तवाञ्छिवः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कार्त्तिकस्य तु माहात्म्यं यावद्वर्षशतं वदन्। तथापि नान्तमगमदशक्तो विरराम ह,
पुत्रार्थीचधनार्थीचराज्यार्थीस्वफलंलभेत्। किमत्रबहुनोक्तेनमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात्

सूत उवाच

इत्युक्तो ब्रह्मणाचैव नारदः प्रेमनिर्भरः। भूयोभूयो नमस्कृत्य ययौ यादृच्छिकोमुनिः
कथितं शङ्करेणाऽपि पुत्राय हितकाम्यया। पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्यषण्मुखोहर्षनिर्भरः
कृष्णेन सत्यभामायैकार्त्तिकस्यचवैभवः। कथितस्तेनसन्तुष्टासत्याव्रतमथाऽकरोत्

ऋषयो वालखिल्येभ्यः श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम्।
ऊर्जव्रतपरा जातास्तस्मादूर्जोऽतिवल्लभः॥ ५४॥

अधीत्यसर्वशास्त्राणिपयःसारमिवोद्धृतम्। नाऽनेनसदृशंशास्त्रं विष्णुप्रीतिकरंशुभम्

व्यास उवाच

इत्युक्त्वातानृषीन्सर्वान्सूतोवैधर्मवित्तमः। विररामततस्तेतुपूजाश्चचक्रुस्तदाऽस्यच
ते पुनः स्वाश्रमङ्गत्वा हृष्टास्ते परमर्षयः। यथा सूतेनोपदिष्टं तथा चक्रुर्व्रतं शुभम्॥
अनेनविधिनायेवैकुर्वन्तिकार्त्तिकव्रतम्। ते सर्वपापनिर्मुक्तागच्छन्तिविष्णुमन्दिरम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे पुष्करिणीसञ्ज्ञिकान्तिमतिथित्रय-
माहात्म्यकथनपूर्वकंपुराणश्रवणमहिवर्णनंनाम
षट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥

समाप्तमिदंश्रीकार्त्तिकमासमाहात्म्यम्॥

——:०:——

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

* श्रीगणेशायनमः *

अथमार्गशीर्षमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

गोपीकृतमार्गशीर्षस्नानकथनम्

सूत उवाच

देवकीनन्दनं कृष्णं जगदानन्दकारकम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं वन्दे माधवं भक्तवत्सलम् ॥
श्वेतद्वीपे सुखासीनं देवदेवं रमापतिम् । चतुर्वक्त्रो नमस्कृत्य पप्रच्छ पितरन्तदा ॥

ब्रह्मोवाच

हृषीकेश! जगद्धातः! पुण्यश्रवणकीर्तन !। पृष्टं यद्ब्रूहि देवेश! सर्वज्ञ सकलेश्वर! ॥३॥
मासानां मार्गशीर्षोऽहमित्युक्तं भवता पुरा ।
तस्य मासस्य माहात्म्यं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ४ ॥
को देवस्तस्यकिंदानंकथं स्नानं विधिश्च कः । पुरुषैस्तत्रकिंकार्यंभोक्तव्यंकिंरमापते!
वक्तव्यंकिंतथापूजाध्यानमन्त्रादिकश्चयत् । तत्र यत्क्रियते कर्म तत्सर्वम्ब्रूहिमेऽच्युत

श्रीभगवानुवाच

साधुपृष्टं त्वया ब्रह्मन्सर्वलोकोपकारिणा । यस्मिन्कृतेकृतं सर्वमिष्टापूर्तादिकम्भवेत्
सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नो मार्गशीर्षे कृते सुत !॥८
तुलापुरुषदानाद्यैर्यत्फलं लभते नरः । तत्फलम्प्राप्यते पुत्र! माहात्म्यश्रवणात्किल ॥
यज्ञाध्ययनदानाद्यैः सर्वतीर्थावगाहनैः । सन्न्यासेन च योगेननाऽहंवश्योऽभवंनृणाम्
स्नानेन दानेन च पूजनेन ध्यानेन मौनेन जपादिभिश्च ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वश्यो यथा मार्गशिरे च मासि तथा न चान्येषु च गुह्यमुक्तम् ॥ ११ ॥
अन्यैर्धर्मादिभिः कृत्वा गोपितं मार्गशीर्षकम् ।
मत्प्राप्तेः कारणं मत्वा देवैः स्वर्गनिवासिभिः ॥ १२ ॥

ये केचित्पुण्यकर्माणो मम भक्तिपरायणाः । तेषामवश्यं कर्तव्यो मार्गशीर्षोमदापनः
मार्गशीर्षं न कुर्वन्ति ये नराभारताऽजिरे । पापरूपाश्च ते ज्ञेयाःकलिकालविमोहिताः
अष्टस्वपि च मासेषु यत्फलं लभते नरः । तत्फलं प्राप्यते वत्स माघेमकरगे रवौ ॥
माघाच्छतगुणं पुण्यं वैशाखेमासिलभ्यते । तस्मात्सहस्रगुणितं तुलासंस्थेदिवाकरे

तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं वृश्चिकस्थे दिवाकरे ।
मार्गशीर्षोऽधिकस्तस्मात्सर्वदा च मम प्रियः ॥ १७ ॥
उषस्युत्थाय यो मर्त्यः स्नानं विधिवदाचरेत् ।
तुष्टोऽहं तस्य यच्छामि स्वात्मानमपि पुत्रक !॥ १८ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीदं शृणुपुत्र! कथानकम् । नन्दगोपोमहात्मावैख्यातोयोभूतलेऽभवत्
तस्य वै गोकुले रम्ये गोपकन्या सहस्रशः । तासांचित्तभ्रमद्रूपे लग्नमासीत्पुराऽनघ
तासां बुद्धिर्मयादत्ता मार्गशीर्षाऽवगाहने । ततस्ताभिःकृतंस्नानं प्रातःकालेयथाविधि

पूजा कृता हविष्यान्नं भुक्तं ताभिः कृता नतिः ।
एवं कृतेन विधिना प्रसन्नोऽहं ततोऽनघ !॥ २२ ॥

दत्तोमयाऽऽत्माहितासांतुष्टेनवैवरोकिल । तस्मान्नरैस्तुकर्तव्योमार्गशीर्षोयथाविधि

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे गोपीकृतमार्गशार्षस्नानफलकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वितीयोऽध्यायः

त्रिपुण्ड्रधारणविधिकथनम्

ब्रह्मोवाच

त्वयोक्तो विधिसंयुक्तोमार्गशीर्षोमदापनः । को विधिस्तस्य देवेश सर्वमेव्रूहिकेशव

श्रीभगवानुवाच

रात्रावन्तेसमुत्थायउपस्पृश्ययथाविधि । नमस्कृत्यगुरुं स्वीयंसंस्मरेन्मामतन्द्रितः
सहस्रनामभिर्भक्त्याकीर्तयेद्वाग्यतःशुचिः । बहिर्ग्रामात्समुत्सृज्यमलमूत्रं यथाविधि
शौचं कृत्वा यथान्यायमाचम्य प्रयतःशुचिः । दन्तधावनपूर्वञ्च स्नानंकृत्वायथाविधि
आदाय तुलसीमूलमृदं तत्पत्रसंयुताम् । मूलमन्त्रेणाऽभिमन्त्र्यगायत्र्या वा महामते
मन्त्रेणैवाऽनुलिप्ताङ्गः स्नायादप्स्ववमर्षणम् । अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वाजलैःस्नानंविधायते
तीर्थंप्रकल्पयेद्विद्वान्मन्त्रेणाऽनेन मन्त्रवित् । ॐ नमोनारायणायेतिमूलमन्त्रउदाहृतः
दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः पुरतः शुचिः । चतुर्हस्तसमायुक्तंचतुरस्रं समन्ततः

प्रकल्प्याऽऽवाहयेद्गङ्गामेभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ८ ॥
विष्णुपादप्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णुदेवता ।
त्राहि नस्त्वमघादस्मादाजन्ममरणान्तिकात् ॥ ९ ॥
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवि !॥ १० ॥

नन्दिनीत्येव ते नामदेवेषु नलिनीति च । दक्षपुत्री च विहगा विश्वगायोगिनां मता
विद्याधरी सुप्रसन्ना तथालोकप्रसादिनी । क्षेमा चजाह्नवीचैवशान्ताशान्तिप्रदायिनी
एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले सदापठेत् । सदा सन्निहितातत्र गङ्गात्रिपथगामिनी
सप्तवाराभिजप्तेन करसम्पुटयोजितम् । मूर्ध्नाकृताञ्जलिर्भूयस्त्रिचतुः पञ्च सप्त वा ॥

स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदामन्त्र्याऽनुविधानतः ॥ १४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । मृत्तिके! हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्
उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । नमस्ते सर्वभूतानां प्रभवाऽरणि! सुव्रते!॥
एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः । उत्थाय वाससी शुक्ले कूले वै परिधाय च
आचम्य तर्पयेद्देवान्पितृंश्चैव ऋषींस्तथा । निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य धौतवस्त्रेण वेष्टितः
विमलां मृत्तिकां रम्यामादाय द्विजसत्तम !।
मन्त्रेणैवाऽभिमन्त्र्याऽथ ललाटादिषु वैष्णवः ॥
धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि यथासङ्ख्यमतन्द्रितः ॥ १६ ॥
ब्रह्मन्द्वादशपुण्ड्राणि ब्राह्मणः सततं वहेत् । चत्वारि भूभृतां पुत्र! पुण्ड्राणि द्वे विशां स्मृते
एकं पुण्ड्रं च नारीणां शूद्राणां च विधीयते ॥ २० ॥
ललाट उदरे कैव वक्षो वै कण्ठकूबरे । कुक्ष्योर्बाह्वोः कर्णयोश्च पृष्ठे त्रिके च वै शिरः
तिलका द्वादश प्रोक्ता ब्राह्मणस्य सदाऽनघ !॥ २१ ॥
ललाटे हृदि बाह्वोश्च क्षात्रः पुण्ड्राणि धारयेत् । ललाटे हृदये वैश्यो भाले वै शूद्रयोषिताम्
ललाटे केशवं ध्यायेन्नारायणमथोदरे । वक्षःस्थले माधवञ्च गोविन्दं कण्ठकूबरे
विष्णुञ्च दक्षिणे कुक्षौ बाहौ च मधुसूदनम् । त्रिविक्रमं कर्णमूले वामनं वामपार्श्वके
श्रीधरं वामबाहौ च हृषीकेशञ्च कर्णके । पृष्ठे तु पद्मनाभः स्यात्त्रिके दामोदरं न्यसेत्
तत्प्रक्षालनतोयेन वासुदेवं तु मूर्द्धनि । एवं कार्यं ब्राह्मणस्य क्षत्त्रियस्योपधारयेत्
ललाटे केशवं ध्यायेद्धृदये माधवं तथा । बाह्वोश्च उभयोर्वत्स ! स्मरेद्वै मधुसूदनम्
क्षत्त्रियस्य विधिः प्रोक्तो वैश्यकृत्यं निशामय । ललाटे केशवं ध्यायेद्धृदये माधवं तथा
योषिच्छूद्रौ स्मरेताञ्च केशवं भालदेशके । अनेन विधिना कुर्यात्पुण्ड्राणि ममतुष्टये
श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं तथा । श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्षकरं शुभम्
एकान्तिनो महाभागाः सर्वलोकहिते रताः । साऽन्तरालं प्रकुर्वन्ति पुण्ड्रं हरिपदाकृतिम्
मध्ये छिद्रेण संयुक्तमेतद्धि हरिमन्दिरम् । ऊर्ध्वं सौम्यमृजुं सूक्ष्मं सुपार्श्वं सुमनोहरम्
निरन्तरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः ।
स हि तत्र स्थितं लक्ष्म्या सह माञ्च व्यपोहति ॥ ३३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अच्छिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रं तु ये कुर्वन्ति द्विजाधमाः । तैर्ललाटे शुनः पादं निक्षिप्तं वैन संशयः

तस्माच्छिद्रान्वितं पुण्ड्रं महच्छिद्रं शुभान्वितम् ।

धारयेद् ब्राह्मणो नित्यं हरिसालोक्यसिद्धये ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे त्रिपुण्ड्रधारणविधिकथनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

गोपीचन्दनादिशङ्खचक्राद्यायुधधारणतत्तन्मुद्राविधिधारणप्रकारकथनम्

ब्रह्मोवाच

पुण्ड्रं कतिविधं कार्यं प्रब्रूहि मम केशव !। पुण्ड्राणां श्रवणेऽतीव कौतुकंममजायते

श्रीभगवानुवाच

शृणु पुत्रप्रवक्ष्यामिपुण्ड्रञ्चत्रिविधंस्मृतम् । तुलसीमृत्स्नयासार्धंश्रीगोपीचन्दनेनच

हरिचन्दनतः कार्यं पुण्ड्रं तत्र विचक्षणैः । श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदमादाय भक्तिमान्

धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि हरिस्तत्र प्रसीदति ॥ ३ ॥

गोपीचन्दनमाहात्म्यं निबोध गदतो मम ॥ ४ ॥

यो मृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भवां करे समादाय ललाटपट्टके ।

करोति नित्यं नर ऊर्ध्वपुण्ड्रं क्रियाफलं कोटिगुणं तदा भवेत् ॥ ५ ॥

क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं श्रद्धाविहीनं यदि कालवर्जितम् ।

कृत्वा ललाटे यदि गोपिचन्दनं प्राप्नोति तत्कर्मफलं सदाऽव्ययम् ॥ ६ ॥

गोपीचन्दनसम्भवं सुरुचिरं पुण्ड्रं ललाटे द्विजो,

नित्यं धारयते यदि प्रतिदिनं रात्रौ दिवा सर्वदा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यत्पुण्यं कुरुजाङ्गले रविग्रहे माघे प्रयागे तथा,
तत्प्राप्नोति ततोऽधिकं मम गृहे सन्तिष्ठते देववत् ॥ ७ ॥
यस्मिन्गृहे तिष्ठति गोपिचन्दनं भक्त्या ललाटे मनुजो विभर्ति चेत् ।
तस्मिन्गृहेऽहं निवसामि सर्वदा श्रियान्वितः कंसनिहा चतुर्मुख !॥ ८ ॥
यो धारयेद्द्वारवतीसमुद्भवां मृत्स्नां पवित्रां कलिकल्मषापहाम् ।
नित्यं ललाटे मम मन्त्रसंयुतां यमं न पश्येदपि पापसंयुतः ॥ ६ ॥
यस्याऽन्तकाले सुत! गोपिचन्दनं बाह्वोर्ललाटे हृदि मस्तके च ।
प्रयाति लोके कमलापतेर्मम गोबालघाती यदि ब्रह्महा स्यात् ॥ १० ॥
ग्रहा न पीड्यन्ति न रक्षसां गणा यक्षःपिशाचोरगभूतनायकाः ।
ललाटपट्टे सुत! गोपिचन्दनं सन्तिष्ठते यस्य मम प्रभावात् ॥ ११ ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुं सौम्यंललाटेयस्यदृश्यते । सचण्डालोऽपिशुद्धात्मा पूज्यएवनसंशयः
अस्नातो यः क्रियाः कुर्यादशुचिः पापसंयुतः ।
गोपीचन्दनसम्पर्कात्पूतो भवति तत्क्षणात् ॥ १३ ॥
अशुचिर्वाप्यनाचारो महापापं समाचरेत् । शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्राऽङ्कितोनरः
मत्प्रियार्थं शुभार्थं वा रक्षार्थं चतुरानन !। मत्पूजाहोमके चैव सायं प्रातः समाहितः
मद्भक्तो धारयेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्रं भवापहम् ॥ १५ ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्याम्रियतेयदिकुत्रचित् । श्वपाकोऽपिविमानस्थोममलोकेमहीयते
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो यदायस्याऽन्नमश्नुते । तदाविंशत्कुलंतस्यनरकादुद्धराम्यहम्
वीक्ष्याऽऽदर्शे जले वाऽपि यो विदध्यात्प्रयत्नतः ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रं महाभाग! स याति परमां गतिम् ॥ १८ ॥
अनामिका शान्तिदोक्ता मध्यमाऽऽयुष्करी भवेत् ।
अङ्गुष्ठः पुष्टिदःप्रोक्तस्तर्जनी मोक्षदायनी ॥ १६ ॥
गोपीचन्दनखण्डं तु यो ददाति च वैष्णवे । कुलमष्टोत्तरं तेन तारितं वै भवेच्छतम्
यज्ञो दानंतपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् । व्यर्थंभवतितत्सर्वमूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यच्छरीरं मनुष्याणामूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम् । तन्मुखं नैव पश्यामिश्मशानसदृशंहितत्
ऊर्ध्वपुण्ड्रं प्रकुर्वीत मत्स्यकूर्मादिधारणम् ।
कुर्याद्विष्णुप्रसादार्थं महाविष्णोरतिप्रियम् ॥ २३ ॥
यत्पुनः कलिकाले तुमत्पुरीसम्भवांमृदम् । मत्स्यकूर्माऽङ्कितंचिह्नंगृहीत्वाकुरुतेनरः
देहे तस्य प्रविष्टंमांजानीहित्रिदशोत्तम !। तस्यमेनान्तरंकिञ्चित्कर्तव्यंश्रेयइच्छता
ममावतारचिह्नानि दृश्यन्ते यस्य विग्रहे । मर्त्यो मर्त्यो न विज्ञेयः सनूनंमामकीतनुः
पापं सुकृतरूपं तु जायते तस्य देहिनः । ममाऽऽयुधानिदृश्यन्तेलिखितानिकलौयुगे
उभाभ्यामपि चिह्नाभ्यां योऽङ्कितो मत्स्यमुद्रया ।
कूर्मया मामकं तेजो विक्षिप्तं तस्य विग्रहे ॥ २८ ॥
शङ्खश्च पद्मश्च गदां रथाङ्गं मत्स्यश्च कूर्मं रचितं स्वदेहे ।
करोति नित्यं सुकृतस्य वृद्धिं पापक्षयं जन्मशतार्जितस्य ॥ २६ ॥
नारायणायुधैर्नित्यं चिह्नितो यस्यविग्रहः । पापकोटिप्रयुक्तस्य किं तस्यकुरुते यमः
शङ्खोद्धारे च यत्प्रोक्तं वसता कोटिजन्मभिः । तत्फलं लभते शङ्खेप्रत्यहंदक्षिणेभुजे
यत्फलं पुष्करे प्रोक्तं पुण्डरीकाक्षदर्शनात् । शङ्खोपरि कृते पद्मेतत्फलंकोटिसम्मितम्
वामे भुजे गदा यस्य लिखिता दृश्यतेकलौ । गदाधरो गयापुण्यंप्रत्यहंतस्ययच्छति
यच्चानन्दपुरे प्रोक्तं चक्रस्वामिसमीपतः । गदाचक्रेच लिखितेतत्फलं लिङ्गदर्शने ॥
ममायुधाऽङ्कितं देहं गोपीचन्दनमृत्स्नया । प्रयागादिषुतीर्थेषु स गत्वाकिंकरिष्यति
यदा यदा प्रपश्येत देहं शङ्खादिचिह्नितम् । तदातदा प्रसन्नोऽहं पापं तस्य दहामि वै
तिष्ठते यस्य देहे तु अहोरात्रं दिने दिने । शङ्खचक्रगदापद्मलिखितं स मदात्मकः ॥
नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वाऽऽत्मानं कलौयुगे । यत्पुण्यं कर्म कुरुते मेरुतुल्यं न संशयः
शङ्खायुधाऽङ्कितो भक्त्या यः श्राद्धं कुरुते सुत !।
विधिहीनं तु सम्पूर्णं पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ ३६ ॥
यथाऽग्निर्दहते काष्ठं वायुना प्रेषितोभृशम् । तथादह्यन्तिपापानि दृष्ट्वा म आयुधानिवै
ममनामाङ्कितांमुद्रामष्टाक्षरसमन्विताम् । शङ्खादिस्वायुधैर्युक्तांस्वर्णरौप्यमयीमपि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धत्ते भगवतो यस्तु कलिकाले विशेषतः । प्रह्लादस्य समो ज्ञेयो नान्यंथामम वल्लभः
यस्य नारायणीमुद्रा देहं शङ्खादिचिह्नितम् । धात्रीफलैःकृतामालातुलसीकाष्ठसम्भवा
द्वादशाक्षरमन्त्रस्तु नियुक्तानि कलेवरे । आयुधानि च विप्रस्य मत्समःसचवैष्णवः
शङ्खाङ्कितंतनुर्विप्रो भुङ्क्ते वै यस्य वेश्मनि । तदन्नं स्वयमश्नामिपितृभिःसहपुत्रक

कृष्णायुधाऽङ्कितं दृष्ट्वा सन्मानं न करोति यः ।
द्वादशाब्दार्जितम्पुण्यं बाष्कलेयाय गच्छति ॥ ४६ ॥

कृष्णायुधाऽङ्कितोयस्तुश्मशानेम्रियतेयदि । प्रयागेयागतिःप्रोक्तासागतिस्तस्यमानद

ममाऽऽयुधैः कलौ नित्यं मण्डितो यस्य विग्रहः ।
तत्राऽऽश्रमं प्रकुर्वन्ति विबुधा वासवादयः ॥ ४८ ॥

यः करोति च मे पूजां मम शस्त्राङ्कितो नरः । अपराधसहस्राणिनित्यंतस्यहराम्यहम्
कृत्वाकाष्ठमयंबिम्बंममशस्त्रैः सुचिह्नितम् । योवाअङ्कयते देह तत्समोनास्तिवैष्णवः
अष्टाक्षराऽङ्किता मुद्रा यस्य धातुमयीकरे । शङ्खपद्मादिभिर्युक्तापूज्यतेऽसौसुरासुरैः
धृता नारायणी मुद्रा प्रह्लादेन पुरा करे । विभीषणेन बलिना ध्रुवेण च शुकेन च ॥

मान्धात्रा ह्यम्बरीषेण मार्कण्डेयमुखैर्द्विजैः ॥ ५२ ॥

शङ्खादिचिह्नितैः शस्त्रैर्देहं कृत्वा च मानद !। एवमाराध्य मां प्राप्तं समीहितफलंमहत्
गोपीचन्दनमृत्स्नयालिखितोयस्यविग्रहः । शङ्खचक्रादिपद्माऽङ्कोदेहे तस्यवसाम्यहम्
सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यमायसमेव च । चक्रं कृत्वा तु मेधावी धारयीतविचक्षणः

द्वादशारं तु षट्कोणं वलित्रयविभूषितम् ॥ ५५ ॥

एवं सुदर्शनं चक्रं कारयीत विचक्षणः । उपवीतादिवद्धार्याः शङ्खचक्रगदाः सदा ॥
ब्राह्मणैश्च विशेषेण वैष्णवैश्च विशेषतः । उपवीतं शिखा यद्वच्चक्रं लाञ्छनसंयुतम्
चक्रलाञ्छनहीनस्य विप्रस्यविफलम्भवेत् । मम चक्राऽङ्कितोदेहःपवित्र इतिवैश्रुतिः
चक्राऽङ्किताय दातव्यं हव्यंकव्यं विचक्षणैः । मम चक्राऽङ्ककवचमभेद्यं देवदानवैः

अजेयं सर्वभूतानां शत्रूणां रक्षसामपि ॥ ५६ ॥

मम चक्राऽङ्ककवचं शरीरे यस्य तिष्ठति । नाऽशुभं विद्यते तस्य गृहपुत्रादिकस्य हि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दक्षिणे च भुजे विप्रोविभृयाद्वैसुदर्शनम् । सव्ये च शङ्खम्बिभृयादिति वेदविदोविदुः
तत्तन्मन्त्रेण मन्त्रज्ञः प्रतिष्ठाप्य पृथक्पृथक् ॥ ६२ ॥
ललाटे च गदा धार्या मूर्ध्नि चापं शरस्तथा । नन्दकञ्चैव हृन्मध्ये शङ्खचक्रे भुजद्वये
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चक्रादीन्धारयेत्सदा । धारणानन्तरम्ब्रूयात्तत्र चैवं द्विजोत्तमः ॥
पुत्रमित्रकलत्रादिर्यः कश्चिन्मत्परिग्रहः । सह देहेनसर्वोऽसौ विष्णुप्रीत्यैमयाऽर्पितः
पश्चात्स्वधर्ममास्थाय तिष्ठेदाजीवनं मम ।
भक्त्या चाऽव्यभिचारिण्या सर्वदाऽऽप्तमनोरथः ॥ ६६ ॥
शङ्खचक्राङ्कितं दृष्ट्वा ये निन्दन्ति नराधमाः । अवलोक्य मुखन्तेषामादित्यमवलोकयेत्
श्रीकृष्णनाम चोच्चार्य शुद्धो भवति नान्यथा ॥ ६७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे गोपीचन्दनादिशङ्खचक्राद्यायुधधारण-तत्तन्मुद्राधारणप्रकारकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

शङ्खपूजाविधिकथनम्

ब्रह्मोवाच

तप्तचक्राङ्कितं कृत्वा ह्यात्मानमथ दीक्षितम् । पद्माक्षतुलसीमालं किं फलं ब्रूहिकेशव

श्रीभगवानुवाच

तुलसीकाष्ठसम्भूतांयोमालांवहतेद्विजः । अप्यऽशौचोऽप्यनाचारोमामेवैतिनसंशयः
धात्रीफलकृता माला तुलसीकाष्ठसम्भवा । दृश्यते यस्य देहे तु स वै भागवतो नरः
तुलसीदलजांमालांकण्ठस्थांवहतेतुयः । ममोत्तीर्णांविशेषेणसनमस्योदिवौकसाम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तुलसीदलजां मालां धात्रीफलकृतामपि । ददातिपापिनांमुक्तिंकिम्पुनर्मम सेविनाम्
तुलसीदलजां मालां ममोत्तीर्णां वहेत्तु यः । पत्रेपत्रेऽश्वमेधानां दशानांलभतेफलम्
तुलसीकाष्ठसम्भूतां यो मालां वहतेनरः । फलं यच्छाम्यहंवत्स प्रत्यहं द्वारकोद्भवम्

निवेद्य भक्तया मां मालां तुलसीकाष्ठसम्भवाम् ।
वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकम् ॥ ८ ॥

सदा प्रीतमनास्तस्य अहं प्राणवरोहि सः । तुलसीकाष्ठसम्भूतां यो मालांवहतेनरः

प्रायश्चित्तं न तस्याऽस्ति नाऽशौचं तस्य विग्रहे ॥ ९ ॥

तुलसीकाष्ठसम्भूतं शिरसः काष्ठभूषणम् । बाहौ करे च मर्त्यस्यदेहेयस्य समेप्रियः
तुलसीकाष्ठमालभिर्भूषितः पुण्यमाचरेत् । पितॄणां देवतानाञ्चपुण्यं कोटिगुणम्भवेत्
तुलसीकाष्ठमालां तु प्रेतराजस्य दूतकाः । दृष्ट्वा नश्यन्ति दूरेण वातोद्धूतंयथा दलम्

यद्ग गृहे तुलसीकाष्ठं पत्रं शुष्कमथाऽऽर्द्रकम् ।
भवन्ति तद्गृहे नैवं पापं सङ्क्रमते कलौ ॥ १३ ॥

तुलसीकाष्ठमालाभिर्भूषितो भ्रमतेभुवि । दुःस्वप्नंदुर्निमित्तञ्च न भयंशात्रवंक्वचित्
धारयन्ति न ये मालां हैतुकाः पापबुद्धयः । नरकान्न निवर्तन्ते दग्धाकोपाग्निनामम

तस्माद्धार्या प्रयत्नेन माला तुलसिसम्भवा ।
पद्माक्षनिर्मिता भक्त्या फलैर्धात्र्या सुपुण्यदा ॥ १६ ॥
तदूर्ध्वपुण्ड्रशङ्खाद्यैर्युक्तस्तुलसिमूलके ।
सन्ध्योपास्त्यादिकं कुर्यात्कुशपाणिर्हि मां स्मरन् ॥ १७ ॥

कृतसन्ध्यादिको भक्तस्ततः सम्पूजयेच्च माम् । गुरुश्चेत्तत्रवर्ततआदौगत्वानमेद्गुरुम्
किञ्चिद्दत्त्वोपायनं च दण्डवत्प्रणमेन्मुदा । आचम्यैकाग्रमनसा पूजामण्डपमाविशेत्
उपविश्याऽऽसने रम्येकृष्णाजिनकुशोत्तरे । सम्यक्पद्मासनासीनोभूतशुद्धिंसमाचरेत्
प्राणायामत्रयं कृत्वामन्त्रेण च जितेन्द्रियः । उदङ्मुखस्ततः कृत्वाहृत्पङ्कजमनुत्तमम्

विकासं तस्य कुर्वीत विज्ञानरविणा हृदि ॥ २१ ॥

कर्णिकायां न्यसेच्चाऽर्कं शशिनंचाग्निमेवच । त्रयं त्रयात्मकेतस्मिंश्चिन्तयेद्वैष्णवोनरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नानारत्नमयं पीठं तेषामुपरि विन्यसेत् ॥ २२ ॥
तस्मिन्मृदुश्लक्ष्णतरं बालार्कसदृशद्युति । अष्टैश्वर्यदलंपद्मं मन्त्राक्षरमयं न्यसेत् ॥
तस्मिन्देवं समासीनं कोटिशीतांशुसन्निभम् । चतुर्भुजंमहापद्मशङ्खचक्रगदाधरम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षंसर्वलक्षणलक्षितम् । श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कंपीतवस्त्रान्वितंचमाम्
विचित्राभरणैर्युक्तं दिव्यमण्डनमण्डितम् ।
दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पोपशोभितम् ॥ २६ ॥
तुलसीकोमलदलवनमालाविभूषितम् । कोटिबालार्कसदृशं कान्तंदिव्यश्रिया सह ॥
सर्वलक्षणलक्षिण्यासमाश्लिष्टतनुं शिवम् । एवंध्यात्वाजपेन्मन्त्रंसमाहितमनाःशुचिः
सहस्रं शतवारम्वा यथाशक्तिजपेन्मनुम् । मनसैवाऽर्चनं कृत्वा ततो विधिवदाचरेत्
सम्प्रदायाऽनुरोधेन शङ्खंस्थाप्य ममाऽग्रतः । दूर्वाङ्कुरैश्चपुष्पैश्चगन्धोदेनच पूरितम्
दक्षिणे गन्धपुष्पाणां पात्रं स्थाप्यं च देशिकैः ।
वामभागे न्यसेत्कुम्भं वस्त्रपूतं सुवासितम् ॥ ३१ ॥
पुरतो ममघण्टां च दिक्षुदीपान्नियोजयेत् । अन्यत्सर्वंसाधनंचयथास्थानेषुविन्यसेत्
अर्घ्यपाद्याऽऽचमनीयमधुपर्कस्यकारणात् । विन्यसेत्पुरतो मह्यं चत्वार्यमत्रकाणिवै
सिद्धार्थाऽक्षतपुष्पाणि कुशाग्रं तिलचन्दनम् ।
फलं यवाश्चतुर्वक्त्र ! अर्घ्यपात्रे विनिःक्षिपेत् ॥ ३४ ॥
दूर्वाविष्णुपदी श्यामा पद्मश्चैव चतुर्थकम् । पाद्यपात्रे न्यसेत्पुत्र! देशिको मम तुष्टये
कङ्कोलश्च लवङ्गश्च फलंमालतिसम्भवम् । कुर्याद्वै श्रद्धया पुत्र! पात्रआचमनीयके ॥
गव्यं पयो दधि मधु घृतं खण्डसमन्वितम् ।
मधुपर्कस्य पात्रे वै दद्याद्वै श्रद्धयाऽर्चकः ॥ ३७ ॥
उक्तानां द्रव्यजातीनामलाभे पत्रपुष्पयोः । तत्तद्भावनया कुर्यात्सर्वदा विधिकोविदः
करन्यासं ततः कुर्यादङ्गन्यासं तथैव च । पञ्चाङ्गं वा षडङ्गं वा विन्यसेत्सम्प्रदायतः
ममाऽनुस्मरणं कार्यमात्मानं मत्समं स्मरेत् । पूजारम्भे चतुर्वक्त्र! मङ्गलं तु पठेन्नरः
अथसम्पूजयेच्छङ्खं पाञ्चजन्यं ममप्रियम् । यस्य सम्पूजनाद्वत्स आनन्दःपरमोमम

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शङ्खस्य पूजने वत्स! मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥ ४१ ॥

त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुनाविधृतः करे। निर्मितःसर्वदेवैश्चपाञ्चजन्यनमोऽस्तुते

तवनादेन जीमूतावित्रसन्ति सुराऽसुराः। शशाङ्काऽयुतदीप्ताभ! पाञ्चजन्यनमोऽस्तुते

गर्भादेवारिनारीणां विलीयन्ते सहस्रधा। तव नादेन पातालेपाञ्चजन्य! नमोऽस्तुते

दर्शनेनैव शङ्खस्य किं पुनः स्पर्शने कृते। विलयं यान्ति पापानि हिमवद्भास्करोदये

नत्वा शङ्खं करे धृत्वा मन्त्रैरेभिस्तु वैष्णवः।

यः स्नापयति मां भक्त्या तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४६ ॥

सुवासितेन तैलेन कुर्यादभ्यञ्जनं ततः। कस्तूर्या चन्दनेनैव कुर्यादुद्वर्तनादिकम् ॥

सुगन्धवासितैस्तोयैः स्नाप्य मन्त्रयुतै शुभैः।

अर्घ्यं दत्त्वा ततो वत्स! पाद्यमाचमनीयकम् ॥

मधुपर्कं ततो दद्यादथ सर्वोपचारकान् ॥ ४८ ॥

वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैरलङ्कृत्य यथाविधि। पुष्पैः सम्पूजयेत्पीठं तत्र देवं निधाय च ॥

वस्त्राऽलङ्कारगन्धादीनर्पयेच्छ्रद्धया मम। नैवेद्यं विविधं दद्यात्पायसाऽपूपमिश्रितम्

सकर्पूरञ्च ताम्बूलं भक्त्या चैव निवेदयेत् ॥ ५० ॥

सुरभीणि चपुष्पाणिभक्त्यासम्यङ्निवेदयेत्। धूपं दशाङ्गमष्टाङ्गं दीपञ्चसुमनोहरम्

परिणीय प्रणम्याऽथ स्तुत्वा स्तुतिभिरादरात्।

शाययित्वा तु पर्यङ्के मङ्गलार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांद्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे शङ्खपूजाविधिकथनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चमोऽध्यायः

पञ्चामृतस्नानमाहात्म्यवर्णनपूर्वकंशङ्खपूजनफलकथनम्

ब्रह्मोवाच

पञ्चामृतस्य स्नपनाद्यत्फलं लभते हरेः । शङ्खोदकेन यत्किञ्चित्तन्मे ब्रूह्यजिताऽच्युत॥

श्रीभगवानुवाच

क्षीरस्नानम्प्रकुर्वन्ति ये नराममममूर्द्धनि । शताश्वमेधजम्पुण्यं विन्दुना विन्दुनास्मृतम्
क्षीराद्दशगुणं दध्ना घृतेनैव दशोत्तरम् । मधुनातद्दशगुणं सितया तु ततोऽधिकम्
गन्धपुष्पोदके मन्त्रं सर्वोत्कृष्टं प्रशस्यते ॥ ३ ॥

द्वादश्यां पञ्चदश्यां वा गव्येन पयसा मम । स्नापनं देवशार्दूल ! महापातकनाशनम्
दध्यादीनां विकाराणांक्षीरतः सम्भवो यथा । तथैव शेषकामानां क्षीरस्नपनतोमम
क्षीरस्नानेन सौभाग्यं दध्ना मिष्टान्नभोजनम् ।
घृतेन स्नापयेद्यो मां नरो मम पुरम्व्रजेत् ॥ ६ ॥

मधुना सितया यस्तु कारयेन्मार्गशीर्षके । स राजा जायतेलोके पुनः स्वर्गादिहागतः
गजाश्वरथसम्पूर्णं स राज्यं लभते भुवि । कारयेन्मार्गशीर्षे वै यः क्षीरस्नापनं मम
स्वर्गे लोके स जयति चन्द्रेन्द्ररुद्रमारुतान् । क्षीरस्नानं परं श्रेष्ठं मार्गशीर्षे च पुत्रक!
क्षीरस्नपनमाहात्म्यं वर्चस्कं पुष्टिवर्धनम् । दौर्भाग्यं विलयंयाति क्षीरस्नानेनमे सुत
स्नापयेन्मार्गशीर्षे मांयोवैपञ्चाऽमृतेन तु । स नशोच्यो भवेज्जन्तुर्वन्धुना भुविमानद!
कपिलाक्षीरमादाय यः स्नापयति मां सुत । कपिलाशतदानस्यफलम्प्राप्नोतिमानवः
शङ्खे तीर्थोदकं कृत्वा यः स्नापयति देशिकः ।
विन्दुनाऽपि सहोमासे स्वकुलं तारयेद्धि सः ॥ १२ ॥
कापिलं क्षीरमादाय शङ्खे कृत्वा च मानवः ।
यः स्नापयति मां भक्तया सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ १४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शङ्खे कृत्वा तु पानीयं साक्षतं कुशसंयुतम् ।
यः स्नापयेत्सहोमासे सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ १५ ॥
शङ्खाष्टकेन यः स्नानं कारयेन्मार्गशीर्षके । भक्त्या भगवतः श्रेष्ठो मम लोके महीयते ॥
शङ्खषोडशकेनाऽथ यः स्नापयति मे सुत !। स पापमुक्तः सुचिरं स्वर्गलोके महीयते
चतुर्विंशतिसङ्ख्याकैः शङ्खैर्यः स्नापयेच्च माम् ।
इन्द्रलोके चिरं स्थित्वा स राजा भुवि जायते ॥ १८ ॥
शङ्खाऽष्टोत्तरशतेनैव स्नापयेन्मार्गशीर्षके । शङ्खेशङ्खेसुवर्णस्यफलंप्राप्नोति मानवः
मार्गशीर्षे भक्तिमान्यः कृत्वा शङ्खध्वनिं हि माम् ।
स्नापयेत्पितरस्तस्य स्वर्गं तावत्प्रतिष्ठिताः ॥ २० ॥
अष्टोत्तरसहस्रन्तु शङ्खस्नानं तु यश्चरेत् । सगणोमुक्तिमाप्नोतियावदाभूतसम्प्लवम्
नित्यं संस्नापयेद्योमांशङ्खेनसुरसत्तम !। गङ्गास्नानफलम्प्राप्य नित्यं नन्दति देववत्
शङ्खे तोयं समादाययःस्नापयतिमांसुत । नमोनारायणेत्युक्त्वामुच्यतेसर्वकिल्विषैः
कृत्वा पादोदकं शङ्खे वैष्णवानां महात्मनाम् ।
यो ददाति तिलोन्मिश्रं चान्द्रायणफलं लभेत् ॥ २४ ॥
नाद्यं तडागजम्वाऽपि वापीकूपादिकञ्च यत् । गाङ्गेयं जायतेसर्वंजलंशङ्खकृतञ्चयत् ॥
गृहीत्वामम पादाम्बुशङ्खेकृत्वातुवैष्णवः । योवहेच्छिरसानित्यंसमुनिस्तपताम्वरः
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि मम चैवाऽऽज्ञया सुत !।
शङ्खे तानि वसन्तीह तस्माच्छङ्खो वरः स्मृतः ॥ २७ ॥
साम्बुं शङ्खेकरेधृत्वामन्त्रैरेतैस्तुवैष्णवः । यःस्नापयेन्मार्गशीर्षेतुष्टस्तस्यभवाम्यहम्
शङ्खादौ चन्द्रदैवत्यं कुक्षौ वरुण देवता । पृष्ठे प्रजापतिश्चैव अग्रे गङ्गा सरस्वती ॥
तेषामुच्चारपूर्वन्तु स्नापयेन्मामतन्द्रितः । तस्यपुण्यस्यसङ्ख्यांवैकर्तुं नैवसुराःक्षमाः
पुरतो ममदेवेश सपुष्पः सजलाक्षतः । शङ्खस्त्वभ्यर्चितस्तिष्ठेत्तस्यश्रीःसर्वतोमुखी
विलेपनेन सम्पूर्णं शङ्खं कृत्वा तु मां भजेत् । तदा मे परमा प्रीतिर्भवेद्वैशतवार्षिकी
शङ्खे कृत्वा तु पानीयं सपुष्पं सजलाक्षतम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अर्घ्यं ददाति यो मां वै तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ३३ ॥
अर्घ्यं कृत्वा स्वयं शङ्खे यः करोति प्रदक्षिणाम् ।
प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ३४ ॥

भ्रामयित्वा च मे मूर्ध्निमन्दिरंशङ्खवारिणा । प्रोक्षयेद्वैष्णवोयस्तुनाशुभंतद्गृहेभवेत्
नाऽऽध्रयो न क्रमस्तस्यनारकंनभयंकचित् । यस्यपादोदकं शङ्खेकृतं मूर्धानमालभेत्
ग्रहा रक्षांसिकूष्माण्डपिशाचोरगदानवाः । दृष्ट्वाशङ्खोदकं मूर्ध्नि विद्रवन्तिदिशोदश
वादित्रनिनदैरुच्चैर्गीतमङ्गलनिःस्वनैः । यःस्नापयतिमांभक्त्या जीवन्मुक्तोभवेद्विसः

इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशार्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे शङ्खपूजनफलकथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

भगवतेतुलसीकाष्ठचन्दनार्पणफलवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

घण्टानादस्य माहात्म्यं चन्दनस्य तथाऽच्युत ।
यत्फलं लभते स्वामिंस्तत्सर्वम्ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्नानार्चनक्रियाकाले घण्टानादं करोति यः । पुरतो मम देवेश तस्य पुण्यफलं शृणु
वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च । वसते मामके लोके अप्सरोगणसेवितः
सर्ववाद्यमयी घण्टा सर्वदेवमयी यतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन घण्टानादं तु कारयेत्
सर्ववाद्यमयी घण्टा सर्वदा मम वल्लभा । वादनाल्लभते पुण्यं यज्ञकोटिशतोद्भवम् ॥५
घण्टानादः सदा कार्यः पूजाकाले विशेषतः । मन्वन्तरसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रीतो भवामि सततं घण्टानादेन पुत्रक ! । भेरीशङ्खनिनादेन घण्टानादान्वितेन च
मृदङ्गशङ्खेन युतं प्रणवेन समन्वितम् । अर्चनं मम देवेश! सततं मोक्षदं नृणाम् ॥ ८
यत्र तिष्ठेत पुरतो घण्टानादान्विता मम । अर्चिता वैष्णवैर्यत्र तत्र मां विद्धि पुत्रक!
वैनतेयाऽङ्किता घण्टा सुदर्शनयुताऽथवा । ममाग्रे स्थापयेद्यस्तु तस्यपापं हराम्यहम्
मदीयार्चनवेलायां घण्टानादंकरोति यः । नश्यन्तितस्यपापानिशतजन्मार्जितान्यपि
स्वापकाले प्रकुर्वीतघण्टानादं स्वभक्तितः । ममैवाऽर्चनवेलायां फलंकोटिगुणाद्भवम्
ये मामर्चन्ति देवेशं सुपर्णोपरिसंस्थितम् । शङ्खपद्मगदायुक्तं सचक्रं च श्रियायुतम्
किं करिष्यन्ति ते तीर्थैर्देवतानां च दर्शनैः । किं यज्ञैर्व्रतैर्वापिकिंदानैःकिमुपोषणैः
मूर्तिर्नारायणी यैश्च मामकी गरुडोपरि । स्थापितातेकलौयान्तिकल्पकोटिपदंमम
ममाऽग्रे स्थापयेद्यस्तु प्रासादेऽथगृहेऽथवा । तीर्थकोटिसहस्राणितत्रतिष्ठन्तिदेवताः
यस्तु पूजयते धन्यो गरुडोपरि संस्थितम् । एकादश्यांतथारात्रौवासनासंयुतोमम

कृत्वा गीतञ्च नृत्यञ्च तारयेन्नरकात्पितॄन् ॥ १७ ॥

पुनश्च कथयिष्यामि शृणु घण्टामहं सुत !॥ १८ ॥

मम नामाङ्किता घण्टा पुरतो या च तिष्ठति । अर्चितावैष्णवीयत्रतत्रमांविद्धिपुत्रक
यस्तु वादयते घण्टां वैनतेयविचिह्निताम् । धूपे नीराजने स्नाने पूजाकाले विलेपने
ममाऽग्रे प्रत्यहं वत्स! प्रत्येकं लभतेफलम् । मखायुतंगोऽयुतं चचान्द्रायणशतोद्भवम्
विधिबाह्यकृता पूजा सफलाजायतेनृणाम् । घण्टानादेनतुष्टोऽहंप्रयच्छामिस्वकंपदम्
नागाऽरिचिह्निता घण्टा रथाङ्गेन समन्विता । वादनात्कुरुतेनाशंजन्मकोटिभयस्यवै
गरुडेनाऽङ्कितां घण्टांदृष्ट्वाऽहं प्रत्यहं मुदा । प्रीतिं करोमिदेवेशलक्ष्मींप्राप्ययथाऽधनः
घण्टादण्डस्यशिरसिसुचक्रं स्थापयेत्तु यः । मत्प्रियंवैनतेयस्त्वा स्थापितं भुवनत्रयम्

घण्टानादं स चक्रञ्च अन्तकाले शृणोति यः ।

पापकोटियुतस्याऽपि नश्यन्ति यमकिङ्कराः ॥ २६ ॥

सर्वदोषाःप्रणश्यन्तिघण्टानादेन वै सुत । देवतानां स रुद्राणां पितॄणामुत्सवोभवेत्
अभावे वैनतेयस्यचक्रस्याऽपि न संशयः । घण्टानादेन भक्तानां प्रसादं प्रकरोम्यहम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गृहे यस्मिन्भवेन्नित्यंघण्टानागारिसंयुता । सर्पाणां न भयं तत्रनाग्निविद्युत्समुद्भवम्
यस्य घण्टा गृहे नास्ति शङ्खो न पुरतो मम । कथं भागवतो ज्ञेयः कथंभवतिवल्लभः
चन्दनस्य प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तवपुत्रक !। यस्मिन्कृतेभवेत्प्रीतिर्ममात्यन्तंनसंशयः
सचन्दनं सकुसुमं कर्पूरागुरुमिश्रितम् । मृगनाभिसमायुक्तं जातीफलसमन्वितम् ॥
तुलसीचन्दनोपेतंममात्यन्तसुखावहम् । यो ददातिहिमांनित्यं तुलसीकाष्ठसम्भवम्
युगानि वसते स्वर्गे ह्यनन्तानि नरोत्तमः ।
महाविष्णोःकलौ भक्त्या दत्त्वा तुलसिचन्दनम् ॥ ३४ ॥
अर्चयेन्मालतीपुष्पैर्नभूयः स्तनपो भवेत् । तुलसी काष्ठसम्भूतं चन्दनं यच्छते मम
दहामि पातकं सर्वं पूर्वजन्मशतैः कृतम् । सर्वेषामेव देवानां तुलसीकाष्ठचन्दनम् ॥
पितृणाञ्च विशेषेण सदाऽभीष्टं यथा मम ॥ ३७ ॥
श्रीखण्डं चन्दनं तावच्छ्रेष्ठं कृष्णागुरुं तथा । यावन्नदीयते मह्यं तुलसीकाष्ठचन्दनम्
तावत्कस्तूरिकामोदः कर्पूरस्य सुगन्धिता । यावन्नदीयते मह्यं तुलसीकाष्ठचन्दनम्
कलौ यच्छन्ति ये मह्यं तुलसीकाष्ठचन्दनम् ।
मार्गशीर्षशुभे मासे ते कृतार्था न संशयः ॥ ४० ॥
यो हि भागवतो भूत्वाकलौतुलसिचन्दनम् । नार्पयेद्वैसहोमासे नाऽसौभागवतोनरः
कुङ्कुमागुरुश्रीखण्डकर्दमैर्मम विग्रहम् । आलिम्पेद्वैसहोमासे कल्पकोटिं वसेद्दिवि
कर्पूरागुरुमिश्रेण चन्दनेनाऽनुलिम्पयेत् । मृगदर्पं विशेषेण अभीष्टं च सदा मम ॥
विलेपयति यो मां वै शङ्खे कृत्वा तु चन्दनम् ।
मार्गशीर्षे तदा प्रीतिं करोमि शतवार्षिकीम् ॥ ४४ ॥
सेवते तुलसीपत्रैर्नित्यमामलकैश्च यः । मार्गशीर्षे सदाभक्त्या स लभेद्वाञ्छितंफलम्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे भगवते तुलसीकाष्ठचन्द-
नार्पणफलकथनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तमोऽध्यायः

जातीपुष्पश्रैष्ठ्यकथनपूर्वकं विष्णुकण्ठेतत्सहस्रपुष्पाङ्कितमाला-स्थापनफलवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

माहात्म्यं वद देवेश! पुष्पजातिसमुद्भवम् । येनयेन चपुष्पेण यत्फलं लभते नरः ॥१

श्रीभगवानुवाच

शृणुपुत्रप्रवक्ष्यामिमाहात्म्यंपुष्पसम्भवम् । येन पुष्पेण मे प्रीतिर्भवेत्सम्यङ्नसंशयः

मल्लिका मालतीचैव यूथिकाचातिमुक्तका । पाटलाकरवीरश्च जयन्ती विजयातथा ॥

कुब्जकस्तवकश्चैव कर्णिकारं कुरण्टकः । चम्पकश्चातकः कुन्दो वाणःकर्चूरमल्लिका

अशोकस्तिलकश्चैव तथैवाऽपरयूथिकः । अमी पुष्पप्रकारास्तु शस्ता मे पूजने सुत!

केतकीपत्रपुष्पश्च भृङ्गराजस्तथैव च । तुलसीपत्रपुष्पश्च सद्यः प्रीतिकरं मम ॥ ६ ॥

पद्मान्यम्बुसमुत्थानि रक्तनीलोत्पले तथा ।
सितोत्पलं सहोमासे ममाऽत्यन्तं हि वल्लभम् ॥ ७ ॥

तान्येवच प्रशस्तानि कुसुमानि च मे सुत !। यानिस्युर्वर्णयुक्तानि रसगन्धयुतानिच

निर्गन्धान्यपि शस्तानि कुसुमानि मतानि मे ।
सुरभीणि तथाऽन्यानिवर्जयित्वा तु केतकीम् ॥ ६ ॥

वाणश्च चम्पकाऽशोकं करवीरश्चयूथिका । पारिभद्रं पाटला च वकुलं गिरिशालिनी

विल्वपत्रं शमीपत्रं पत्रं भृङ्गिरजस्यच । तमालामलकीपत्रं शस्तं मे पूजने सुत !॥

पुष्पैररण्यसम्भूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भवैः । अपर्युषितनिश्छिद्रैःप्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः ॥

अथारामोद्भवैर्वापि पुष्पैः सम्पूजयेच्च माम् । पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यं विशेषतः

तपःशीलगुणोपेते पात्रे वेदस्य पारगे । दश दत्त्वा सुवर्णानि यत्फलं लभते नरः ॥

तत्फलं लभते मर्त्यः सहे कुसुमदानतः ॥ १४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्रोणपुष्पे तथैकस्मिन्मह्यं च विनिवेदिते । दश दत्त्वा सुवर्णानिफलं तदधिकं सुत!

पुष्पात्पुष्पान्तरे भेदो यथाऽऽसीत्तन्निबोध मे ॥ १६ ॥

द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यःखादिरन्तुविशिष्यते। खादिरात्पुष्पसाहस्राच्छमीपुष्पंविशिष्यते

शमीपुष्पसहस्रेभ्यो विल्वपुष्पंविशिष्यते । विल्वपुष्पसहस्रेभ्योबकपुष्पंविशिष्यते

बकपुष्पसहस्रेभ्यो नन्द्यावर्तम्विशिष्यते ।

नन्द्यावर्तसहस्राद्धि करवीरं विशिष्यते ॥ १६ ॥

करवीरसहस्रस्य कुसुमं श्वेतमुत्तमम् । करवीरश्वेतपुष्पात्पालाशं पुष्पमुत्तमम् ॥

पालाशपुष्पसाहस्रात्कुशपुष्पं विशिष्यते । कुशपुष्पसहस्राद्धि वनमाला विशिष्यते

वनमाला सहस्राद्धि चम्पकश्च विशिष्यते ।

चम्पकस्य पुष्पशतादशोकं पुष्पमुत्तमम् ॥ २२ ॥

अशोकपुष्पसाहस्रात्सेवन्ती पुष्पमुत्तमम् । सेवन्तीपुष्पसाहस्रात्कुजकंपुष्पमुत्तमम्

कुजपुष्पसहस्राद्धि मालतीपुष्पमुत्तमम् । मालतीपुष्पसाहस्रात्सन्ध्यापुष्पंविशिष्यते

सन्ध्यापुष्पसहस्राद्धि त्रिसन्ध्यापुष्पमुत्तमम् ॥ २५ ॥

त्रिसन्ध्यारक्तसाहस्रात्त्रिसन्ध्याश्वेतमुत्तमम् ।

त्रिसन्ध्याश्वेतसाहस्रात्कुन्दपुष्पं विशिष्यते ॥ २६ ॥

कुन्दपुष्पसहस्राद्धि जातीपुष्पं विशिष्यते ।

सर्वासां पुष्पजातीनां जातीपुष्पमिहोत्तमम् ॥ २७ ॥

जातीपुष्पसहस्रेण यच्छेन्मालां सुशोभनाम् ।

मह्यं यो विधिवद्दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २८ ॥

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानिच । मत्पुरे वसते नित्यं मम तुल्यपराक्रमः

येषां सन्ति चपुष्पाणिप्रशस्तानिममाऽर्चने । तेषांपत्राणिशस्तानितदभावेफलानिच

एतैः पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्चाऽपि तथा हि माम् ।

अर्चन् दशसुवर्णस्य प्रत्येकं फलमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥

एताभिःपुष्पजातीभिःसहोमासेऽर्चयन्तिये । भक्तिंददामि तेषाम्वै तुष्टःसन्नात्रसंशयः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धनम्पुत्रांस्तथादारान्यत्किञ्चिद्वाञ्छतेहि सः । तत्तद्ददामिदेवेश पुष्पैरेभिःप्रतोषितः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे जातीपुष्पश्रैष्ठ्यकथनपूर्वकं
विष्णुकण्ठे तत्सहस्रपुष्पाङ्कितमालास्थापनफलवर्णनं
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

तुलसीपत्रधूपदीपमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

श्रीमत्तुलसिमाहात्म्यंयथावद्वर्णयप्रभो !। यस्याःसन्निधिमात्रेणप्रीतिर्भवतितेऽधिका

श्रीभगवानुवाच

मणिकाञ्चनपुष्पाणि तथामुक्तामयानिच । तुलसीपत्रदानस्यकलांनार्हन्तिषोडशीम्

तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्वै मम पूजनम् । न स गर्भगृहं यायान्मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥

आरोप्य तुलसीं वत्स! पूजयेत्तद्दलैश्च माम् । दिवि सम्मोदमानः सश्वेतद्वीपेचमेगृहे

श्रीमत्तुलस्यार्चयते सकृद्धि मां पत्रैः सुगन्धैर्विमलैरखण्डितैः ।
यस्तस्य पापं पटसंस्थितं तदा निरीक्षयित्वा परिमार्जयेद्यमः ॥ ५ ॥
तुलसी न येषां मम पूजनार्थं सम्पादितैकादशिपुण्यवासरे ।
धिग्यौवनंजीवितमर्थसन्ततिस्तेषां सुखं नेह च दृश्यते परे ॥ ६ ॥

लिङ्गमभ्यर्चितं दृष्ट्वा सहोमासे च मामकम् । तुलसीपत्रनिकरैर्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥

नित्यमभ्यर्चयेद्यो वै तुलस्यामां रमेश्वरम् । महापापानिनश्यन्तिकिंपुनश्चोपपातकम्

वर्ज्यं पर्युषितं पुष्पं वर्ज्यं पर्युषितं जलम् । न वर्ज्यंतुलसीपत्रंनवर्ज्यजाह्नवीजलम्

तावद्गर्जन्ति पुष्पाणि मालत्यादीनिभोः सुत !। यावन्नप्राप्यतेपुण्यातुलसीममवल्लभा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सकृदभ्यर्चयेद्यो मां विल्वपत्रेण मानवः । मुक्तिभागी निरातङ्कोममपार्श्वगतोभवेत्
विल्वपत्राच्छमीपत्राज्जातीपत्रात्सरोरुहात् । वल्लभं तुलसीपत्रं कौस्तुभादधिकंमम
अभिन्नपत्रा तुलसी हृद्या मञ्जरिसंयुता । क्षीरोदार्णवसम्भूता पद्मेवेयं सदा मम ॥
अकृष्णाऽप्यथवाकृष्णातुलसीममवल्लभा । सितावाऽप्यसितावापिद्वादशीवल्लभायथा
गृहीत्वा तुलसीपत्रं भक्त्यायो मां समर्चयेत् । अर्चितं तेन सकलं सदेवासुरमानुषम्
तावद्गर्जन्ति रत्नानि कौस्तुभादीन्यनन्तशः । यावन्न प्राप्यते कृष्णतुलसीकृष्णमञ्जरी
कृष्णं कृष्णतुलस्या हियोभक्त्यापूजयेन्नरः । सयातिभुवनंशुभ्रंयत्रविष्णुः श्रिया सह

ममाऽर्चनार्थं भिक्षुणां यच्छन्ति तुलसीदलम् ।
अन्येषामपि भक्तानां यान्ति ते पदमव्ययम् ॥ १८ ॥
तुलसी कृष्णगौरा या तया यो मां समर्चयेत् ।
नरो याति तनुं त्यक्त्वा वैष्णवीं शाश्वतीं गतिम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच

धूपदानस्य माहात्म्यं दीपस्याऽपि च केशव । यत्फलंलभतेमर्त्यस्तन्मेब्रूहियथार्थतः

श्रीभगवानुवाच

श्रृणु पुत्र! प्रवक्ष्यामि धूपदानस्य यत्फलम् । दीपदास्य माहात्म्यं ममप्रीतिकरंपरम्
अगुरुञ्च सकर्पूरं दिव्यचन्दनसौरभम् । दत्त्वा मां वै सहोमासे कुलानांतारयेच्छतम्
कृष्णागुरुसमुत्थेन धूपेन च ममाऽलयम् । धूपयेद्वैष्णवो यस्तु समुक्तोनरकाऽर्णवात्
माहिषं गुग्गुलंयस्तुआज्ययुक्तंसशर्करम् । धूपं ददाति योवैमांतस्येच्छांप्रददाम्यहम्
गुग्गुलोहन्त्यशेषाणि अरिष्टानिचधूपितः । कामान् नानाविधांश्चैवअगुरुःसम्प्रयच्छति
देहं गेहं पुनात्येव धूपस्त्वगुरुसम्भवः । नाशयेद्यक्षरक्षांसि धूपः सर्जरसोद्भवः ॥ २६
जातिपुष्पमथैलाच गुग्गुलश्च हरीतकी । कूटः सर्जरसश्चैव गुडः सैलाच्छडस्तथा

नखयुक्तानि चैतानि दशाङ्गो धूप उच्यते ॥ २७ ॥
धूपं दशाङ्गं यदि चेत्करोति मासे सहे मे अतिवल्लभे च ।
ददामि कामानतिदुर्लभानपि बलञ्च पुष्टिं सुतदारभक्तिम् ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मुस्ताधूपे मानुषाणां प्रियत्वं माङ्गल्यकं वश्यकरं गुडस्य ।
कुर्यात्सहोमासि ममाऽग्रतो यो विहाय पापानि स मां समाप्नुयात् ॥
न भयं विद्यते तस्य दिव्यभौमान्तरिक्षजम् । ममधूपावशेषेणयस्याऽङ्गंपरिमार्जितम्
न चापद्विद्यते तस्य भवन्तिसम्पदोऽखिलाः । धूपेकृतेसहोमासेममाग्रेश्रद्धयाऽनिशम्
धूपः सुरूपतां धत्ते धूपः पावनमुत्तमम् । वनस्पतिरसो दिव्यः परमः पावनः शुचिः
अतः परं प्रवक्ष्यामि दीपमाहात्म्यमुत्तमम् । यस्मिन्कृते नरोयातिवैकुण्ठंनात्रसंशयः
बहुवर्तिसमायुक्तं घृतपूरसमन्वितम् । कुर्यादारार्तिकं यो वै कल्पकोटिं दिवं वसेत्
नीराजनं तु यः पश्येत्सहोमासे ममाऽग्रतः । सप्तजन्म भवेद्विप्रो ह्यन्ते च परमम्पदम्
कर्पूरेण तु यः कुर्याद्भक्त्या चैव ममाग्रतः । आरार्तिकंद्विजश्रेष्ठ! प्रविशेन्मामनन्तकम्
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं यत्कृतं पूजनं मम । सर्वं सम्पूर्णतामेति कृते नीराजने सुत !॥
यः करोति सहोमासे कर्पूरेण च दीपकम् । अश्वमेधमवाप्नोति कुलञ्चैव समुद्धरेत्
ममाऽग्रे वै द्विजानाञ्च दीपं दद्याच्चतुष्पथे । मेधावी ज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्माञ्जायते नरः
घृतेन वाऽथ तैलेन दीपं प्रज्वालयेन्नरः । सहोमासे ममाऽग्रे च तस्य पुण्यफलं शृणु
विहाय सकलं पापं सहस्रादित्यसन्निभः । ज्योतिष्मता विमानेन मम लोकेमहीयते
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दीपं दद्याद्विचक्षणः । तञ्च दत्त्वा विहिंसेद्यः स पतेन्नरके ध्रुवम्
दीपंयोवैहरेत्पापीलोभाद्द्वेषाद्द्विजोत्तम । तद्दीपहरणात्सोऽपिमूकोऽन्धश्चप्रजायते
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे दीपमाहात्म्यवर्णनं
नामऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नवमोऽध्यायः

नैवेद्यविधिकथनम्

ब्रह्मोवाच

नैवेद्यस्य विधिं ब्रूहि देव! मे तत्त्वतः प्रभो !। अन्नं कतिविधश्चेष्टंव्यञ्जनादीन्यशेषतः

श्रीभगवानुवाच

साधु पृष्टं त्वया वत्स! ममप्रीतिकरम्परम् । वक्ष्यामितेऽन्नपानादिव्यञ्जनादीन्यशेषतः

आदौ हिरणमयं पात्रंतदभावे च राजतम् । तदभावेच पालाशं विस्तीर्णम्बहुसुन्दरम्

कचोलाः शतशः कार्याः पात्रे वैपरितोऽनघ !। तन्मध्येव्यञ्जनादेयानानाफलमयाःशुभाः

पायसश्चन्द्रसङ्काशं पात्रे वैशर्करायुतम् । भक्तं कुमुदसङ्काशं मुद्गान्काचप्रभान् शुभान्

नानाव्यञ्जनसंरुद्धंत्रिभिः पङ्क्तिभिरेव च । निम्बूरसेन चन्द्रेण फलमूलयुतेन च ॥

वैकृताश्च तदा कार्याः शतशो भोजने मम ।

द्राक्षास्तु मिश्रिताश्चूतकरमर्दकृताः शुभाः ॥ ७ ॥

मरीचपिप्पलीसार्द्रकैलाचन्द्रकसंयुताः । क्वाथिताः कथिकाःकार्याःशतशोभोजनेमम

प्रलेहनास्तथा कार्याःकचोलशतसङ्कुलाः । नानाकुसुमसम्मोदयुक्ताः सहसि मे प्रिया

मण्डका वर्तुला रम्याः समाः सर्वत्रबिन्दुवत् । सितयासहितेनाऽथदुग्धेनक्वथितेनच

मधुवर्णेन गव्येन युक्तेतस्मिन्सुभोजने । कचोले सुप्रभे वत्स! स्थितंकाञ्चनसुप्रभम्

घृतं सुवासितं प्रीत्या देयंहि मम भोजने । तत्र गोधूमपात्रेणचन्द्रकेणहिचोज्ज्वलम्

सौवाह्लिकाः पूरिकास्तु शतच्छिद्राः सचेष्टिकाः ।

अपूपाश्च तथा क्षीरप्रकारांस्तु प्रकारयेत् ॥ १२ ॥

मणयः सूत्रसञ्ज्ञाश्च मालतीकुसुमादयः । पर्पटा वर्पटारम्या माषकूष्माण्डसम्भवाः

वटकान्नवधा रम्यान्कुर्यान्मासे सहेमम । द्विधा जातामरीसैश्च पूरिता द्रोणकेशुभाः

युक्तेन लवणेनाऽतिशुद्धतैलेन पूरिताः । कुङ्कुमाभाः स्नेहहीनाः सक्षता इव दुर्जनाः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दधिदुग्धयुताः केचिच्चिञ्चिणीचूतसम्भवाः। द्राक्षारसयुताः केचित्तथैवेक्षुरसैर्युताः
राजिका जलमध्यस्थास्तथाऽन्ये सितयासह। रसैश्चतुर्विधैश्चान्यैर्वटकानवधामताः
वज्रप्रभाऽनुकणिकाचारबीजसुखारिकैः। शकलैर्नारिकेलस्य लवङ्गशतसंयुताः ॥१६

घृतक्षीरसिताद्यास्ताः कटाहे सुप्रलोडिताः।
लब्धासितादिकेसररम्यास्निग्धाश्चफेणिकाः ॥ २० ॥

पराकिकासु वै पक्वाः कृताश्चन्द्रेणपोलिकाः। मोदकास्तत्रवैकार्याश्चारबीजभवाःपरे
सितयासहिताःकार्याअन्येदुग्धेननिर्मिताः। नारिकेलफलैश्चाऽन्येवृक्षनिर्यासनिर्मिताः
बदामैश्चशुभाश्चाऽन्येतिलैश्चकणबीजकैः। ईदृशान्मोदकांश्चान्यांस्तुष्ट्यर्थंममकारयेत्
अर्शोघ्नं मोचनीकन्दं तथाऽऽर्द्रंकरमर्दकम्। नारिङ्गं चिञ्चिणीकञ्चकङ्कोलफलमेवच
दशारं त्रिपुरीजातं शुभं निम्बफलं विसम्। तिन्दूफलं लवङ्गञ्च श्रीफलं तिलकंलुति
वल्कलं वंशकारीरं यथा कायफलं बलम्। द्राक्षाफलंचूतफलंरम्यंकण्टकिनीफलम्
धात्रीफलं शुक्तिभवं फलमम्बाभवं तथा। रम्भाफलं पिप्पली च मरीचाश्च मनोहराः
शुद्धसर्षपतैलेन लवणेन सुवेधितम्। तथा राजिकया विद्धं त्रिभिर्वर्षैर्घटे स्थितम्
एवम्विधानि जातानि व्यञ्जनानि च मानद !। कर्तव्यानिसहोमासेममप्रीतिकराणिवै
एतादृशे भोजने चेदसामर्थ्यं भवेद्यदि। एवं कार्यं तदा तेन सङ्क्षेपेण शृणुष्व मे

लड्डूकमेकं घृतपूरमेकं फेनद्वयं कोकरसत्रयञ्च।
घृतप्लुतं मण्डकषोडशानां वटाष्टदायी नरकं न पश्येत् ॥ ३१ ॥

अर्द्धाढकं सुचिरपर्युषितञ्च दुग्धं खण्डस्य षोडशपलानि शशिप्रभस्य।
सर्पिष्पलं मधुफलं मरिचं द्विकर्षं शुण्ठ्याःपलार्धमथवाऽर्धपलं चतुर्णाम् ॥ ३२ ॥
श्लक्ष्णे पटे ललनया मृदुपाणिगृष्टां कर्पूरधूलिधवलीकृतभाण्डसंस्थाम्।
एतां शुभां रसवतीं प्रकरोति यो वै कामान्ददामि सकलान्मनुजस्य तस्य

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे नैवेद्यविधिकथनंनाम
नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दशमोऽध्यायः

पूजाविधिसमापनंतदुद्यापनंतत्फलवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

नैवेद्यानन्तरं तात! किंकर्तव्यं नृभिः प्रभो !। यत्कर्तव्यं सहोमासेतत्सर्वं ब्रूहितत्त्वतः

श्रीभगवानुवाच

अथ भुक्तवते दत्त्वा जलैः कर्पूरवासितैः। आचमनञ्च ताम्बूलं चन्दनं करमार्जनम्
पुष्पाञ्जलिं ततः कुर्याद्भक्त्याऽऽदर्शं प्रदर्शयेत्। नीराजनंततः कार्यं कार्पूरंविभवे सति
समर्प्य मुकुटादीनि भूषणानि विचक्षणः। ततः पश्चान्महाभाग! प्रकल्प्यच्छत्रचामरे
प्रसादसुमुखं ध्यात्वा श्यामसुन्दरविग्रहम्। जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवीतस्तुतिभिःप्रभुम्
शङ्खरौप्यमयी माला काञ्चनी च विशेषतः। पद्माक्षैश्चैव सुभगैर्विद्रुमैर्मणिमौक्तिकैः
रचितेन्द्राक्षकैर्माला तथैवाङ्गुलिपर्वभिः। पुत्रजीवमयी माला शस्ता वै जपकर्मणि
न च क्रमन्न च हसन्न पार्श्वमवलोकयन्। न पदा पदमाक्राम्य करप्राप्तशिरास्तथा
नोत्तिष्ठन्मन्मनुं विद्वान्न जपेद्व्यग्रमानसः। जपकाले न भाषेत व्रतहोमार्चनादिषु
गृहेष्वेकगुणं जाप्यं गोष्ठे दशगुणं भवेत्। नदीतीरे शतंविद्यादग्न्यगारेदशाऽधिकम्
तीर्थादिषु सहस्रं स्यादनन्तं ममसन्निधौ। एवंकृत्वासहोमासेयःकुर्याच्चप्रदक्षिणाम्
सप्तद्वीपवतीपुण्यं लभते स पदेपदे। पठन्नामसहस्रं तु अथवा नाम केवलम् ॥ १२ ॥
एका प्रदक्षिणा भक्त्या दहेत्पापंसदाऽऽह्निकम्। प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपावसुन्धरा
दिनसप्तोद्भवं पापं मम तिस्रः प्रदक्षिणाः। तत्क्षणान्नाशयन्त्येव पापंदेहेदशाऽऽह्निकम्
कृताःप्रदक्षिणायेनएकविंशति भक्तितः। भ्रूणहत्यादिपापानिनाशमायान्तितत्क्षणात्
अष्टोत्तरशतं येन कृता भक्त्या प्रदक्षिणाः। तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः समाप्तवरदक्षिणैः
प्रदक्षिणीकृता तेन तावद्वारं वसुन्धरा। मातुः प्रदक्षिणास्तद्वद्भूतधात्रीप्रदक्षिणाः
शालग्रामशिलायाश्च सममेतत्त्रयं स्मृतम्। एको दण्डप्रपातश्च सहे सप्तप्रदक्षिणाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सममेतद्द्वयं नोवा दण्डपातो विशिष्यते । प्रदक्षिणे दण्डपातं यः करोति सदामम
सहोमासे विशेषेण आकल्पं स वसेद्दिवि । कल्पादनन्तरं तात चक्रवर्ती प्रजायते
चिरायुर्धनवान्भोगी दानवान्धर्मवत्सलः । सहस्रनामपठनात्पापं नश्येत्त्रिधा कृतम्
अथ किं बहुनोक्तेन शृणु गुह्यञ्च मे सुत !। दामोदरेति नाम्नावै भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला
गुणसम्बन्धि मन्नाम कृतंमात्रा यशोदया । यदाभेदधिभाण्डस्यस्फोटनंगोकुलेकृतम्
तदा यशोदया गाढम्बद्धो दाम्ना ह्युलूखले । ततः प्रभृति मे नाम ख्यातं दामोदरेतिच
नमो दामोदरायेति जपेद्यः सुसमाहितः । सूर्योदये शुचिर्भूत्वा त्रिसहस्रं दिनेदिने ॥
सार्द्धलक्षत्रयं यावत्तत उद्यापयेद्बुधः । तर्पणं हवनं चैव ब्रह्मभोज्यं दशांशतः ॥ २६

एवं यः कुरुते भक्त्या तस्य यच्छामि वाञ्छितम् ।
धनं धान्यं तथा दारान्पुत्रांश्चाऽन्यच्च वाञ्छितम् ॥ २७ ॥

त्रिसत्येन मया चोक्तं श्रद्धत्स्व त्वं महामते !। मन्त्रराजमिमम्पुत्रकृपयामेप्रकाशितम्
दामोदरायेति पठन्नित्यं कुर्यात्प्रदक्षिणम् । दण्डपातं तथा पुत्र! अष्टाङ्गेनसमन्वितम्

पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा तथा ।
मनसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥ ३० ॥

शिरोमत्पादयोःकृत्वाबाहुभ्याञ्चपरस्परम् । प्रपन्नं पाहिमामीशभीतंमृत्युग्रहाऽर्णवात्
पश्चाच्छेषां मया दत्तां शिरस्याधाय सादरम् । एवं ब्रूयात्ततो वत्स! ममपूजाप्रपूर्त्तये
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन !। यत्पूजितंमयादेव! परिपूर्णं तदस्तु मे॥३३
मृदङ्गवाद्येन समं प्रणवेन सुसंयुतम् । एवं कार्यं सहोमासे नृत्यं पुण्यप्रदं नृणाम् ॥
गीतं वाद्यञ्च नृत्यञ्च तथापुस्तकवाचनम् । पूजाकाले चतुर्वक्त्र! सर्वदा ममच प्रियम्
गीतवाद्याद्यभावे च ममनामसहस्रकम् । स्तवराजं तथा पुत्र! गजेन्द्रस्यच मोक्षणम्
अनुस्मृतिश्च गीता च स्तवनं पञ्चधा मतम् । पञ्चस्तवं महाभाग! ममप्रीतिकरंपरम्
पादोदकम्पिबेद्योवै शालग्रामसमुद्भवम् । पञ्चगव्यसहस्रैस्तुप्राशितैः किम्प्रयोजनम्
शालग्रामशिलातोयंयःपिबेद्बिन्दुनासमम् । मातुःस्तन्यंपुनर्नैवसपिबेन्मुक्तिभाङ्नरः
अशौचंनैव विद्येत सूतके मृतकेऽपि च । येषां पादोदकं मूर्ध्नि प्राशनं ये प्रकुर्वते ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अन्तकालेऽपि यस्येदं दीयते पादयोर्जलम् ।
सोऽपि सद्गतिमाप्नोति सदाचारबहिष्कृतः ॥ ४१ ॥

अपेयं पिबते यस्तु भुङ्क्ते यद्यप्यभोजनम् । अगम्यागमनो योवैपापाचारश्च यो नरः
सोऽपि पूतो भवत्याशु सद्यः पादाम्बुधारणात् ।
चान्द्रायणात्पादकृच्छ्रादधिकम्पादयोर्जलम् ॥ ४३ ॥

अगुरुं कुङ्कुमं वाऽपि कर्पूरञ्चाऽनुलेपनम् । ममपादाम्बुसंस्पृष्टं तद्वै पावनपावनम् ॥
दृष्टिपूतन्तु यत्तोयम्भवेद्वै विप्रसत्तम !। तद्वैपापहरं नृणां किम्पुनः पादयोर्जलम् ॥
प्रियस्त्वं मेऽग्रजः पुत्रोविशेषेण च मत्प्रियः । तदर्थंकथितंसर्वंरहस्यंयच्चमेस्थितम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे पूजाविधिसमापनन्तदुद्यापनन्तत्फल-कथनयोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

एकादशीमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

एकादश्याश्च माहात्म्यं मूर्तीनाञ्च विधानकम् । सर्वंब्रूहिममस्वामिन्कृपयाभूतभावन

श्रीभगवानुवाच

शृणुष्वद्विजशार्दूल! कथांपापप्रणाशिनीम् । यांश्रुत्वायातिविलयंपापंब्रह्मवधादिकम्
काम्पिल्ये नगरे राजा वीरबाहुरिति स्मृतः । सत्यवादी जितक्रोधोब्रह्मज्ञोममतत्परः
भाववान्स दयाशीलो रूपवान्वलवान्नरः । भक्तो भागवतानाञ्च सदा मम कथारुचिः
सदा मम कथाऽऽसक्तः सदा जागरणप्रियः ।
दाता विद्वान्क्षमाशीलो विक्रमी विजितेन्द्रियः ॥ ५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विजयी रणशीलश्च ऋद्ध्या च धनदोपमः। पुत्रवान्पशुमांश्चैव स्वदारनिरतस्तथा॥
तस्य भार्या कान्तिमतीरूपेणाऽप्रतिमाभुवि। पतिव्रतामहासाध्वीममभक्तिरतासदा
तया सह विशालाक्षो बुभुजे मेदिनींयुवा। मुक्त्वैकंमांमहाबाहो नान्यज्ज्ञानातिदैवतम्
एकस्मिन्दिवसे पुत्र! भारद्वाजो महामुनिः। समागतो गृहे तस्य वीरबाहोर्महात्मनः
दृष्ट्वा समागतं दूराद्भारद्वाजं महामुनिम्। स्वागतं कारयामास दत्त्वार्घ्यं विधिवत्तदा
आसनं कल्पयामास स्वयमेव महीपतिः। प्रणम्य परया भक्त्या तस्थौ मुनिवराग्रतः

राजोवाच

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं दिनम्। अद्यमे सफलं राज्यमद्य मे सफलं गृहम्
प्रसन्नोममविप्रर्षे परमात्मा जनार्दनः। यत्त्वं समागतो ह्यद्यगृहे योगिवरस्तथा
मुक्तोऽहं पापकोट्याऽद्य यत्त्वयाऽहं निरीक्षितः।
राज्यं लक्ष्मीर्गजाऽश्वाश्च मया तुभ्यं निवेदिताः॥ १४॥
वैष्णवोऽसि मुनिश्रेष्ठ! नास्त्यदेयं मया तव। मेरुतुल्यंभवेत्सर्वंवैष्णवस्यवराटिका
नाऽऽयाति हि गृहेयस्यवैष्णवो वैद्विजोत्तमः। तद्दिनंविफलं तस्यकथितंब्राह्मणैर्मम
विष्णुभक्ताश्च ये केचित्सर्वे वर्णाद्विजातयः। कथितं ममगार्ग्येणगौतमेनसुमन्तुना
ये त्वभक्ता हृषीकेशे पिशाचास्ते हि मानवाः। महापातकलिप्तास्तेयेभुञ्जन्तिहरेर्दिने
शिवव्रतसहस्रैस्तु सौरैर्ब्राह्मैश्च कोटिभिः। यत्फलं कविभिः प्रोक्तंवासरंकेनतद्धरेः
गर्वमुद्वहतेतावत्तिथिर्ब्राह्मीच शाङ्करी। यावन्नायाति विप्रेन्द्र द्वादशी च मम प्रिया
तावत्प्रभावस्ताराणां यावन्नोदयते शशी। तिथिस्तथाचविप्रेन्द्र यावन्नायातिद्वादशी
नारदेन पुराप्रोक्तं वसिष्ठेन ममाऽग्रतः। त्वं वेत्ता सर्वधर्माणां वैष्णवानांमहामुने!

भारद्वाज उवाच

साधुपृष्टं महाभाग! यत्त्वंभक्तोऽसि वैष्णवः। सासुप्रजामहीधन्यायत्त्वंरक्षसिभूमिप!
तस्मिन्राष्ट्रे न वस्तव्यं यत्र राजा न वैष्णवः। वरं वासो वनेतीर्थेनतुराष्ट्रे त्ववैष्णवे
यत्रभागवतोराजासम्प्रशास्तिचमेदिनीम्। वैकुण्ठमितिमन्तव्यंतद्राष्ट्रम्पापवर्जितम्
चक्षुर्हीनं यथा देहं पतिहीना यथा स्त्रियः। द्वादशी दशमीयुक्तातथा राष्ट्रमवैष्णवम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यथा पुत्रो महीपाल मातापित्रोरपोषकः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्

दानहीनो यथा राजा ब्राह्मणो रसविक्रयी ।
द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ २८ ॥

दन्तहीनो यथा हस्ती पक्षहीनो यथा खगः । द्वादशी दशमीयुक्तातथाराष्ट्रमवैष्णवम्
प्रतिग्रहार्थं वेदादि द्रव्यार्थं सुकृतं यथा । द्वादशी दशमी युक्तातथाराष्ट्रमवैष्णवम्

दर्भहीना यथा सन्ध्या यथा श्राद्धमदक्षिणम् ।
द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३१ ॥

सशिखश्च यथा शूद्रः कपिलाक्षीरपायकः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
शूद्रश्च ब्राह्मणीगामी हेमघ्नो धर्मदूषकः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
हरिसूर्यादि वृक्षाणां यथा छेदो नरोत्तम !। द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
यथाऽऽहुतिर्मन्त्रहीना मृतवत्सापयो यथा । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
सकेशा विधवा यद्वद्व्रतं स्नानविवर्जितम् । द्वादशीदशमीयुक्तातथा राष्ट्रमवैष्णवम्
स राजा प्रोच्यते सद्भिर्योभक्तोमधुसूदने । तद्राष्ट्रं वर्धते नित्यं सुखी भवति सप्रजः
दृष्टिर्मेसफलाराजन्यन्मयात्वं निरीक्षितः । अद्य मे सफला वाणी जल्पतेयात्वयासह
दूरमेव हि गन्तव्यं श्रूयते यत्र वैष्णवः । दर्शनात्तु भवेत्पुण्यं तीर्थस्नानसमुद्भवम् ॥

स त्वं राजन्मया दृष्टो विष्णुभक्तिरतः शुचिः ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव नराधिप ! ॥ ४० ॥

एतस्मिन्नन्तरे राज्ञ्या कान्तिमत्यानमस्कृतः । भारद्वाजोमुनिश्रेष्ठःप्रवरःसर्वयोगिनाम्
अवैधव्यं वरारोहे! भक्ताभव स्वभर्त्तरि । निश्चला केशवे भक्तिः सदा भवतु ते शुभे॥
एतस्मिन्नन्तरे राजा भरद्वाजं महामुनिम् । उवाच प्रीणयन्वाचा मेघनादगभीरया ॥

राजोवाच

विपुला मे कथं लक्ष्मीः किं कृतंपूर्वजन्मनि । सर्वम्ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ! कृपायदिममोपरि
एतन्मया कथं प्राप्तं राज्यं निहतकण्टकम् । पुत्रो वै गुणवाञ्छ्रेष्ठः प्रियाचसुमनोहरा

मच्चित्ता मद्गतप्राणा चिन्तयन्ती जनार्दनम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कोऽहं मुने ! कथश्चैषा कश्च धर्मो मया कृतः ॥ ४६ ॥
किञ्चाऽनयाऽपिचार्वङ्ग्यामपत्न्याकृतम्मुने । केनपुण्येन मेलक्ष्मीर्मृत्युलोकेसुदुर्लभा
अशेषा भूमिपालावै वर्तन्ते यस्य मे वशे । विक्रमश्चाऽप्रतिहतं शरीरारोग्यता तथा ॥
ममाऽपि विपुलंतेजो नकश्चित्सहतेमुने !। इच्छाम्यद्य प्रतिज्ञातुं यथा चेयमनिन्दिता
मयाऽपि सुकृतं विप्र! किं कृतं पूर्वजन्मनि ।
इति पृष्टो नरेन्द्रेण पूर्वजन्मविचेष्टितम् ॥ ५० ॥
स्वपत्न्याश्चेष्टितश्चैव सम्पदाश्चैवकारणम् । योगोत्थं सुचिरंकालं तथाविन्दतमानसे
विज्ञातमेतन्नृपते! पूर्वजन्मविचेष्टितम् । तव पत्न्याश्च राजर्षे ! शृणुष्व कथयाम्यहम्

भारद्वाज उवाच

शृणु भूपाल सकलंयस्येदं कर्मणःफलम् । त्वमासीः शूद्रजातीयोजीवहिंसापरायणः
नास्तिको दुष्टचारित्रः परदारप्रधर्षकः । कृतघ्नो दुर्विनीतश्च सुष्ठाचारविवर्जितः ॥
इयं वा भवतो भार्यापूर्वमप्यायतेक्षणा । कर्मणामनसा वाचानान्यदस्यास्त्वयाविना
पतिव्रता महाभागा भजमाना निरन्तरम् । भावं न कुरुते दुष्टं तवोपरि तथा सति !
सखिभिस्त्वं परित्यक्तो बन्धुभिः पापकर्मकृत् ।
क्षयं जगाम चाऽर्थो यः सञ्चितस्तव पूर्वजैः ॥ ५७ ॥
नष्टे द्रव्ये फलाऽऽकाङ्क्षी त्वमासीर्जगतीपते !।
पूर्वकर्मविपाकेन कृषिश्च विफला गता ॥ ५८ ॥
ततो वित्ते परिक्षीणे परित्यक्तश्च बान्धवैः ।
क्षीयमाणाऽपि साध्वीयमत्यजत्त्वां न भामिनी ॥ ५६ ॥
त्वं भगःसर्वकामेभ्योगतवान्निर्जनेवने । हत्वाजीवाननेकांश्च त्वकाराऽऽत्मविपोषणम्
एवं प्रवृत्तस्य तव सह पत्न्या तदा नृप । गतानि बहुवर्षाणि पापवृत्या महीतले ॥
अन्यस्मिन्वासरेराजन्मार्गभ्रष्टोमहामुनिः । न दिशंविदिशम्वेत्ति देवशर्माद्विजोत्तमः
क्षुत्तृषापीडितोऽत्यर्थं मध्याह्नगदिवाकरे । पतितो वनमध्ये तु मार्गभ्रष्टो महीपते !॥
दया जाता च ते भूप दृष्ट्वा दुःखेन पीडितम् । ब्राह्मणं वृद्धमज्ञातं गृहीत्वातु करेण वै

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उत्थाप्य पतितम्भूमौ त्वयोक्तंहितदानृप । प्रसादंकुरुविप्रर्षेआगच्छत्वंममाऽश्रऽमम्
जलपूर्णं तडागञ्च पद्मिनीखण्डमण्डितम् । वृक्षैर्मनोहरैर्युक्तं फलैः पुष्पैर्मनोरमैः ॥६६
स्नात्वा सुशीतलेतोयेकृत्वाकर्मचनैत्यकम् । कुरुविप्र फलाहारं पिबवारिसुशीतलम्
सुखेन कुरु विश्राममंमयासंरक्षितः स्वयम् । विप्रेन्द्र! तृप्तिपर्यन्तंवस त्वं च ममाश्रमे॥
उत्तिष्ठ त्वंद्विजश्रेष्ठप्रसादंकर्तुमर्हसि । लब्धसञ्ज्ञस्तदा विप्रः श्रुत्वाशूद्रस्यभाषितम्
करे जग्राह तं शूद्रं गतो यत्र जलाशयः । उपविष्टो महाबाहो छायामाश्रित्य तत्तटे ॥
स्नानञ्चकार विधिवत्पूजयामास केशवम् । तर्पयित्वापितृन्देवान्पपौनीरंसुशीतलम्
विश्रान्तो वृक्षमूलेऽभूद्देवशर्माद्विजोत्तमः । साष्टाङ्गं मुनये कृत्वा नमस्कारंसहस्त्रिया
शूद्रस्तु परयाभक्त्याप्रोवाचमुनिसन्निधौ । आवयोस्तरणार्थायअतिथिस्त्वंसमागतः
दर्शनात्तव विप्रर्षे! जातःपापस्यसंक्षयः । प्रिये फलानिस्वादूनिप्रयच्छाऽस्मैद्विजातये
मृदूनि रसयुक्तानि सुपक्वानि प्रियाणि च ॥ ७४ ॥

ब्राह्मण उवाच

त्वामहंनैवजानामि स्वज्ञातिंकथयस्वमे । नाज्ञातस्यहिभोक्तव्यं ब्राह्मणस्याऽपिपुत्रक

शूद्र उवाच

शूद्रोऽहंद्विजशार्दूल! नकार्यःसंशयस्त्वया । आत्मजैर्दुर्जनैर्विप्र! परित्यक्तःस्वबन्धुभिः
तयोः सम्वदतोरेवं शूद्रपत्न्या फलानि च । दत्तानितस्मैविप्राय तेन भुक्तानितानिवै
अभूत्प्रीतमना विप्रः पीत्वा नीरं सुशीतलम् ।
सुखं सम्प्राप्य स मुनिर्विश्रान्तस्तरुमूलके ॥ ७८ ॥
सचशूद्रःसपत्नीकोभुक्तवाचपुनरागतः । स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ! कुतस्त्वमिहचाऽऽगतः
शून्याटवीं द्विजश्रेष्ठ! दुष्टसत्त्वभयाकुलाम् ।
निर्मनुष्यां दुःखयुक्तां दिवारात्रम्भयानकाम् ॥ ८० ॥

ब्राह्मण उवाच

ब्राह्मणोऽहं महाभाग! प्रयागगमनम्प्रति । अहमज्ञायमार्गेण प्रविष्टो दारुणे वने ॥ ८१
मम पुण्यप्रभावेण जातोऽसित्वरवान्धवः । जीवितं मे त्वया दत्तं ब्रूहिकिंकरवाणिते

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भवानपि कुतः प्राप्तो निर्मनुष्येवनेखलु । कोभवान्कारणंकिंस्वित्कथयस्वममाऽग्रतः

शूद्र उवाच

विदर्भनगरी राज्ञा भीमसेनेन रक्षिता । वासो मम महाराष्द्रे शूद्रोऽहं पापलम्पटः
स्वकर्मविहितो धर्मो मया त्यक्तोद्विजोत्तम !। त्यक्तोऽहंबन्धुवर्गेणततोऽहंवनमागतः

कृत्वा जीववधं नित्यं जीवेऽहं भार्यया सह ।
साम्प्रतं पातकात्सम्यङ् निर्विण्णोऽस्मि महामुने ! ॥ ८६ ॥

कुरुष्वाऽनुग्रहं किञ्चित्पापयुक्तस्य मे प्रभो !। मम पुण्यप्रभावेणआगतस्त्वंद्विजोत्तम
न पश्यामि यथा सौरिं पत्न्या सह महामुने !। उपदेशप्रभावेण प्रसादं कर्तुमर्हसि
नन्यदिच्छम्यहं किञ्चिन्मुक्त्वा देवं जनार्दनम् । कुरुष्वाऽनुग्रहं मेऽद्यप्रसादमृषिसत्तम

भारद्वाज उवाच

इति तेन समापृष्टो देवशर्मा द्विजाग्रणीः । शूद्रेण परया भक्त्या प्रहसन्वाक्यमब्रवीत्

इहि श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वाद एकादश्याख्याने
राज्ञःपूर्वजन्मवृत्तकथनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

सराजपूर्वभववृत्तमखण्डैकादशीविधिवर्णनम्

देवशर्मोवाच

तवेदृशी मतिर्जाता सहसा केशवोपरि । एतस्मान्मे गतं पापं पूर्वजन्मशतोद्भवम्
विनाव्रतैर्विनातीर्थैर्मुक्तस्त्वंपापकोटिभिः । ममाऽऽतिथ्येनभक्त्या चजातंतवहरेःपदम्
तेन पुण्यप्रभावेण मतिर्जाता तवेदृशी । ध्यात्वा सञ्चिन्त्यमनसाज्ञातंपूर्वंविचेष्टितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूर्वजन्मनि विप्रस्त्वमवन्त्यां धर्मतत्परः । सदाऽध्यायनशीलश्चसुशीलश्च सदाव्रती
एका तु द्वादशी विष्णोः कृताच दशमीयुता । तत्पापस्यप्रभावेणसमस्तंसुकृतंगतम्
सर्वं तद्विफलं जतं तथा शूद्रापतिर्द्विजः । बहुवर्षसहस्राणि प्राप्ता नरकयातनाः ॥ ६॥
तस्मादेवं त्वयापूर्वं कृतं दुष्टं चिरं बहु । कृता तु दशमीमिश्रा तिथिर्विष्णोर्महात्मनः
तेन शूद्रो भवाञ्जातः पापे तव मतिस्तथा । धर्मे न रमते चित्तं दशमीवेधदूषितम्
विदर्भनगरे वत्स! अस्ति ते पुत्रिकासुतः । कृतं तेन विधानोक्तं हरेरेकादशीव्रतम्
प्रदत्तं तेन तत्पुण्यमखण्डैकादशीव्रतम् । धर्मोपरि मतिर्जाता जातः पापस्य सङ्क्षयः
तेन पुण्यप्रभावेण एकादश्या व्रतेन च । दशमीवेधजं पापं यमेन परिमार्जितम्
इह जन्मनि यत्पापं जन्मायुतकृतानि च । मार्जितानि यमेनैव पापानि तव साम्प्रतम्
तयोर्विवदतोरेवं विष्वक्सेनः समागतः । वर्णावर स्वागतं ते तुष्टस्तेऽहं जनार्दनः
विप्रस्याऽऽतिथ्यहेतुत्वाज्जातः पापस्यसङ्क्षयः । परदत्तेन पुण्येन एकादश्या व्रतेनच
दशमीवेधजं पापं तव शूद्र लयं गतम् । व्रतं कृत्वा ददौ पुण्यं दौहित्रस्तेनतारितः
पत्न्या सह महाभाग! वैनतेयं समारुह । इत्युक्त्वा देवदेवेन विमाने स्थापितस्तदा
स्वर्गं ततः सपत्नीकः शूद्रत्वेन नृपोत्तम !। देवशर्मा तु विप्रो वै तीर्थराजं ययौपुनः

एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्त्वया परिपृच्छितम् ।
अखण्डैकादशीपुण्यात्प्राप्तस्याऽऽतिथ्यकारणात् ॥
विष्णुभक्तिमती भार्या राज्यं निहतकण्टकम् ॥ १८ ॥

राज़ोवाच

ब्रह्मन्नखण्डैकादश्या विधिंसम्यक्समादिश । विष्णोःसम्प्रीणनार्थायप्रसादंकर्तुमर्हसि

ऋषिरुवाच

शृणुष्वनृपशार्दूलएकादश्याविधिंशुभम् । पुराऽऽसीद्भगवान्विष्णुर्नारदाययदुक्तवान्
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि उद्यापनविधिं शुभम् । मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशीषु नरोत्तम
व्रतं शुभमिदं कार्यमखण्डैकादशीव्रतम् । दशम्याञ्चैव नक्तञ्च एकादश्यामुपोषणम्
द्वादश्यामेकभुक्तञ्च अखण्डा इति कथ्यते ! दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तद्धि नक्तं विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ।
कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोद्रवांस्तथा ॥ २४ ॥
शाकं मधु परान्नञ्च पुनर्भोजनमैथुने । विष्णुभक्तो नरो वाऽपि दशम्यां दशवर्जयेत्
दशम्या विधिरुक्तोऽयमेकादश्यास्तथाशृणु । असकृज्जलपानञ्च हिंसा शौचमसत्यता
ताम्बूलं दन्तकाष्ठञ्च दिवा शयनमैथुने । द्यूतं क्रीडा निशि स्वापःपतितैःसहभाषणम्
एकादश्यां दशैतानि विष्णुभक्तस्तु वर्जयेत् ॥ २७ ॥
अद्यमेस्त्रीसुखंनास्तिभोजनंनास्तिकेशव । प्रीत्यर्थं तव देवेश नियमस्तु दिवानिशि
सुप्तेन्द्रियैस्तु वैक्लव्यं भोजनं यच्च मैथुनम् । दन्तान्तरविलग्नान्नं क्षमस्वपुरुषोत्तम
उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह । उपवासःसविज्ञेयोनशरीरस्यशोषणम्
पूर्वोक्तानि दशैतानि परान्नं चतथामधु । द्वादश्यांविष्णुभक्तोवैवर्जयेन्मर्दनादिकम्
अद्य मे द्वादशी पुण्या पवित्रा पापनाशिनी । पारणञ्च करिष्यामि प्रसीदगरुडध्वज
विष्णोः सन्तोषणार्थाय यो मया नियमः कृतः ।
अद्याऽहं भोजयिष्यामि त्वत्प्रसादाद् द्विजोत्तमम् ॥ ३२ ॥
अनेन विधिना कुर्याद्यावद्वर्षं समाप्यते । सम्पूर्णे तु ततो वर्षे कुर्यादुद्यापनं बुधः
आदौ मध्येतथाचान्तेव्रतस्योद्यापनंस्मृतम् । उद्यापनंनकुर्याद्यःकुष्ठीचान्धश्चजायते
तस्मादुद्यापनं कुर्याद्यथाविभवसारतः । क्रियते शुक्लपक्षे च मासे मार्गशिरे शुभे
आमन्त्र्य द्वादशमितान्ब्राह्मणान्विधिकोविदान् ।
त्रयोदशं सपत्नीकमाचार्यं विधिकोविदम् ॥ ३७ ॥
यजमानः शुचिः स्नात्वा श्रद्धायुक्तो जितेन्द्रियः ।
पादशौचार्घवस्त्राद्यैराचार्यादींस्ततोऽर्चयेत् ॥ ३८ ॥
आचार्यस्तु ततः कृत्वा मण्डलम्वर्णकैःशुभैः । चक्राब्जंसर्वतोभद्रंश्वेतवस्त्रेणवेष्टितम्
जलपूर्णंच कुम्भं तु पञ्चरत्नसमन्वितम् । पञ्चपल्लवसंयुक्तं कर्पूरागुरुवासितम् ॥ ४०
वेष्टितं रक्तवस्त्रेण ताम्रपात्रेण संयुतम् । वेष्टितं पुष्पमालाभिर्मण्डलोपरि विन्यसेत्
तस्योपरि न्यसेद्देवं लक्ष्मानारायणं नृप !। सौवर्णी प्रतिमाकार्या एककर्षप्रमाणतः॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वाहनाऽऽयुधसंयुक्ताप्रमाणश्चतुरङ्गुलम् । किम्वाशक्त्याप्रकुर्वीतवित्तशाठ्यम्विवर्जयेत्
ततः संस्थापयेन्मूर्ति मण्डले द्वादशैव हि । मासानामधिपः पूज्यश्चाखण्डव्रतहेतवे ॥

मण्डलात्पूर्वदिग्भागे शङ्खं संस्थापयेच्छुभम् ।
त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे ॥
निर्मितः सर्वदेवैस्त्वं पाञ्चजन्य! नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥

ततस्तुस्थण्डिलंकार्यं मण्डलादुत्तरां दिशम् । सङ्कल्प्यहवनंकार्यंमन्त्रैर्वेदोक्तवैष्णवैः
स्वस्थानेस्थापयेद्विष्णुंस्थापयेच्चहरिंप्रति । पूजयेत्पुरुषसूक्तेनमन्त्रैःपौराणिकैःशुभैः
नैवेद्यार्थश्च वै कार्या मोदका बहवोऽपि च । धूपदीपोपहाराणि कृत्वा नीराजनं ततः
यक्षकर्दमेन सम्मृज्य ततः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् । स्वस्तिवाचनकैर्विप्रैर्नमस्कारं ततोनृप
ततस्तु ब्राह्मणैः कार्यआचार्यक्रमशो जपः । जपश्च पावमानीयो मण्डलब्राह्मणं मधु
तेजोऽसि शुक्रजं वाचंब्रह्मसामादनन्तरम् । पवित्रवन्तंसूर्यस्यविष्णोर्महसिसंहिताम्
जपान्ते कलशे विष्णुं सोपाङ्गमुपरि न्यसेत् । दिवसस्योदये चैवहोमंकुर्यादनुक्रमम्
संस्थाप्य प्रथमं पात्रम्पूजयित्वा विधानतः । स्तवनश्च ततो होमः कर्तव्यश्चरुपूर्वकः
स्वगृह्योक्तविधानेन यजनाग्निक्रियापरः । चरुद्वयञ्च कुर्वीत पायसं वैष्णवं चरुम् ॥
जुहुयात्पुरुषसूक्तेन चरोः षोडश चाऽऽहुतीः । तथा चतुर्गृहीतेन घृतयुक्तांवराहुतिम्
प्रादेशमात्राः पालाशसमिधश्चघृतप्लुताः । इदं विष्णिवतिमन्त्रेणहोतव्याःकर्मसिद्धये
शतमेकं तु जुहुयाद्द्विगुणाश्च तिलाऽऽहुतीः । कृते च वैष्णवे होमेग्रहयज्ञंसमारभेत्

समिद्भिश्चरुहोमश्च तिलहोमं क्रमेण तु ।
उभयोः स्वस्तिकं वाच्यं ततः पूजां समाचरेत् ॥ ५८ ॥

ऋत्विजां चततोदद्याद्धेन्वादिग्रहदक्षिणाः । देवस्यतृप्त्यैदद्याच्चब्राह्मणाययथाविधि
गां वै पयस्विनीं दद्याद्वृषभञ्च सुशोभनम् । ब्राह्मणानां ततोदद्यात्त्रयोदशपदानिच
आचार्यं तु सपत्नीकं वस्त्रैश्च परितोषयेत् । तोषयित्वा महादानैस्तं सार्थञ्चसमर्पयेत्
पञ्चविंशतिकुम्भांश्च सोदकान्वस्त्रवेष्टितान् । ब्राह्मणांश्चततो दद्यात्कृतेपारणके निशि
भूरिदानञ्चदातव्यं बन्धूनामिष्टभोजनम् । पूर्णपात्रं ततो दद्यादाचार्याय सदक्षिणम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूर्णपात्रप्रदानेन कार्यं सम्पूरितं भवेत् । उपवासव्रतञ्चैव स्नानं तीर्थफलं भवेत् ॥६४
विप्रैःसम्भाषितं तस्यसम्पूर्णंतद्भवेत्फलम् । वित्तशक्तिर्गृहेनास्तिकृतश्चैकादशीव्रतम्
स्वशक्त्या चैव कर्तव्यं तथा चोद्यापनादिकम् ।
एतत्ते सर्वमाख्यातमखण्डैकादशीव्रतम् ॥ ६६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादेऽखण्डैकादशीव्रतकथनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

सषड्विंशतिगुणयुक्तजागरणवर्णनमेकादशीमाहात्म्यम्

श्रीभगवानुवाच

श्रृणुपुत्र! प्रवक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम् । येनविज्ञातमात्रेणसुलभोऽहंसदा कलौ
गीतं वाद्यञ्च नृत्यञ्च पुराणपठनं तथा । धूपं दीपञ्च नैवेद्यं पुष्पं गन्धानुलेपनम् ॥२॥
फलार्पणञ्च श्रद्धां चदानमिन्द्रियसंयमम् । सत्यान्वितंविनिद्रञ्चमुदामद्यजनान्वितम्
साश्चर्यं चैवसोत्साहं पापालस्यादिवर्जनम् । प्रदक्षिणासमायुक्तं नमस्कारपुरःसरम्
नीराजनसमायुक्तमतिहृष्टेन चेतसा । यामेयामे महाभाग ! कुर्यादारार्तिकं मम ॥ ५
षड्विंशद्गुणसंयुक्तमेकादश्यां च जागरम् । यः करोति नरोभक्त्यानपुनर्जायते भुवि
य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः । जागरं परया भक्त्यासलीनोजायते मयि
दष्टाः कलिभुजङ्गेन स्वपन्तेये दिने मम । कुर्वन्ति जागरं नैव मायापाशविमोहिताः
प्राप्याप्येकादशीयेषां कलौ जागरणं विना । ते विनष्टानसन्देहोयस्माज्जीवितमध्रुवम्
उद्धृतं नेत्रयुग्मञ्च दत्त्वा वै हृदये पदम् । कृतं ये नैव पश्यन्ति पापिनो ममजागरम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अभावे वाचकस्याऽथ गीतं नृत्यञ्च कारयेत् । वाचके सति देवेश पुराणंप्रथमं पठेत्
अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेय शतस्य च । पुण्यं कोटिगुणं पुत्र मम जागरणे कृते ॥
पितृपक्षे मातृपक्षे भार्यापक्षे च मानद !। कुलान्युद्धरते चैतन्मम जागरणे कृते ॥१३॥

उपोषणदिने विघ्ने प्रारब्धे जागरे सति ।
विहाय स्थानं तत्राऽहं शापं दत्त्वा व्रजाम्यहम् ॥ १४ ॥

अविद्धवासरे ये मे प्रकुर्वन्ति हि जागरम् । तेषां मध्येप्रहृष्टः सन्नृत्यंवैप्रकरोम्यहम्
यावद्दिनानि कुरुते जागरं मम सन्निधौ । युगाऽयुतानि तावन्ति वसते ममवेश्मनि
न गयापिण्डदानेन न तीर्थर्बहुभिर्मखैः । पूर्वजा मुक्तिमायान्ति विनैकादशिजागरात्
यः कुर्याज्जागरे पूजां कुसुमैर्मम वासरे । पुष्पेपुष्पेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः
यः कुर्याद्दीपदानञ्च रात्रौ जागरणे मम । निमिषे निमिषे पुत्र! लभते गोऽयुतं फलम्
यो दद्याज्जागरे पुत्र! हविष्यान्नसमुद्भवम् । नैवेद्यं लभते पुण्यं शालिशैलसमुद्भवम् ॥
पक्वान्नानि च यो दद्यात्फलानि विविधानि च । जागरेमेचतुर्वक्त्रलभतेगोशतंफलम्
कर्पूरेण च ताम्बूलं ददाति मम जागरे । मद्भक्तो मत्प्रसादेन सप्तद्वीपाऽधिपो भवेत्
जागरे मम देवेश यः कुर्यात्पुष्पमण्डपम् । स पुष्पकविमानेन क्रीडते मम सद्मनि ॥

जागरे मे तु यो धूपं सकर्पूरं सगुग्गुलम् ।
ददाति दहते पापं जन्मलक्षसमुद्भवम् ॥ २४ ॥

स्नापयेज्जागरे यो मां दधिक्षीरघृताम्बुभिः । भोगानिह लभेद्वैस ह्यन्तेच परमांगतिम्

दिव्याऽम्बराणि यो दद्यात्फलानि विविधानि च ।
स चिरम्वसते स्वर्गे तन्तुसंख्यासमानि वै ॥ २६ ॥

दद्यादाभरणं यो मे हेमजं रत्नसम्भवम् । सप्तकल्पान्निवसते मदुत्सङ्गे प्रियो मम
घृतेन दीपकं यो मे गव्येन च विशेषतः । ज्वालयेज्जागरेरात्रौ निमिषे गोयुतम्फलम्
जागरे मे चतुर्वक्त्र! कर्पूरेण च दीपकम् । योज्वालयेतनीराजंकपिलादानजम्फलम्
यः पुनः कुरुते दीपं गीतं नृत्यञ्च पूजनम् । शतक्रतुसमं पुण्यं व्रतैर्दानशतैरपि ॥३०॥
स्वयं यः कुरुते गीतं विलज्जोनृत्यतेयदि । स लभेन्निमिषार्धेन कोटियज्ञकृतम्फलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निवारयति यो गीतं नृत्यं जागरणे मम। षष्टियुगसहस्राणि पच्यते रौरवादिषु॥
नृत्यमानस्य मर्त्यस्य ये केचिन्निकटेगताः। विमुक्ताधर्मराजेन मुक्तायान्तिचमत्पदम्
नृत्यमानस्य मर्त्यस्य उपहासं करोति यः। जागरे याति निरयं यावदिन्द्राश्चतुर्दश
जागरेममयःकुर्याद्भक्त्यापुस्तकवाचनम्। श्लोकसंख्यायुगान्येव स वसेन्ममसन्निधौ
प्रदक्षिणाप्रदानेन यत्फलं कथितम्बुधैः। न तत्कोटिमखैः पुण्यं युगसङ्ख्यैरवाप्यते
दीपमालां ममाग्रे वै यः कुर्याज्जागरे सुत!। विमानकोटिसंयुक्त आकल्पम्वसतेदिवि
मम बालचरित्राणि जागरे पठते हि यः। युगकोटिसहस्राणि श्वेतद्वीपे वसेन्नरः॥
तस्माज्जागरणं कार्यं पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः॥ ३६॥
योगीताम्पठतेरात्रौ ममनामसहस्रकम्। वेदोक्तानांपुराणानां जागरात्पुण्यमाप्नुयात्
धेनुदानं तु यः कुर्याज्जागरे मम पुत्रक!। लभते नात्र सन्देहः सप्तद्वीपवतीफलम्॥
सर्वेषामेव पुण्यानां महत्पुण्यं महीतले। द्वादशीजागरम्पुत्र प्रसिद्धं भुवनत्रये॥४२॥
जागरं ये च कुर्वन्ति कर्मणा मनसा गिरा। न तेषां पुनरावृत्तिर्मम लोकात्कथञ्चन
प्रोत्साहयित्वा लोकान्यः कुरुते जागरं निशि।
प्राप्नोति चक्रवर्तित्वं सत्यं मे व्याहृतं सुत!॥ ४४॥
संमानिताःककुत्स्थेन रात्रौजागरकारिणः। स्वशक्त्या चैवदानेन प्राप्तंराज्यं सुदुर्लभम्
ये केचिद्गायका विप्रा वादका नर्तकाश्च ये। नर्तकीसहिता यान्ति ममलोके सनातने
दुर्योनिषु गतैः सर्वैः कृत्वा जागरणं मम। सम्प्राप्तं पृथिवीशत्वं कामुकैर्मुनिसत्तम!
निष्कामा मुक्तिमापन्नाः श्वपचाद्याश्च जागरात्।
विवेको नास्ति वर्णानां मम जागरकारिणाम्॥ ४८॥
न कलौ पावनं ध्यानं न कलौ जाह्नवीजलम्।
न कलौ पावनं जाप्यं मुक्त्वैकं जागरं मम॥ ४६॥
द्वादशीदिवसेप्राप्ते ये कुर्वन्तिहिजागरम्। ते धन्यास्ते कृतार्था वैकलिकालेनसंशयः
न भूयान्मानुषे लोके द्वादशी विमुखोनरः। अतीतानागतान्वाऽपि पातयेन्नरके हि सः
वरमेको गुणैर्युक्तः किं जातैर्बहुभिः सुतैः। द्वादशीजागरात्सर्वांस्तारयेद्योहिपूर्वजान्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

माहात्म्यंपठतेभक्तवामयोक्तंजागरोद्भवम् । द्वादशीसम्भवःपुत्रःकुलानांतारयेच्छतम्
अगम्यागमने पापमभक्ष्यस्यापि भक्षणे । पापम्विलयमायाति कृते जागरणे सुत !॥
अज्ञानाद्यत्कृतम्पापं ज्ञात्वायत्पातकंकृतम् । पूर्वजन्मार्जितं पापमिह जन्मनि यत्कृतम्

सिद्ध्यन्ति सर्वकार्याणि मनसाचिन्तितान्यपि ।
द्वादश्यां वै चतुर्वक्त्र रात्रौ जागरणे कृते ॥ ५६ ॥
द्वादशीजागरेणैव मुक्तिं गच्छन्ति मानवाः ॥ ५७ ॥

न तत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे प्रयागे वसतांकलौ । माहात्म्यं वसतां पुंसां यत्फलंद्वादशीषुच
नाऽश्वमेधसहस्रैस्तु तीर्थकोट्यवगाहनात् । तत्फलं प्राप्यते पुत्र द्वादशीजागरे कृते

पठेद्वा श्रृणुयाद्वाऽपि माहात्म्यं द्वादशीभवम् ।
सर्वपापविशुद्धात्मा स लभेच्छाश्वतीं गतिम् ॥ ६० ॥
सर्वे दुष्टाः समस्ताश्च सौम्यास्तस्य सदा ग्रहाः ।
सन्ततेर्न वियोगस्तु द्वादशी यस्य कारणम् ॥ ६१ ॥

मम कीर्तिरुचिर्नित्यं न विपद्येत कर्हिचित् । रणेराजकुले चैव सर्वदा विजयी भवेत्
धर्मोपरि मतिर्नित्यं भक्तिर्मयि सुनिर्मला । पातकं नैव लिप्येतद्वादशीभक्तितोनरम्
प्रेतत्वं नैव तस्याऽस्ति कृते जागरणे मम । एकादश्या विहीनस्य परलोकगतिर्नहि

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कलौ कार्यं हि तद्दिनम् ॥ ६४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वाद एकादशीव्रतजागरणफलकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्दशोऽध्यायः

मत्स्योत्सवमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच

ततः प्रभाते द्वादश्यांकार्योमत्स्योत्सवोबुधैः । मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे यथाविध्युपचारतः
अथ मार्गशिरे मासेदशम्यांनियतात्मवान् । कृत्वादेवार्चनं धीमानग्निकार्यंयथाविधि
शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यमन्नं सुसंस्कृतम् ।
पक्त्वा पञ्चपदे गत्वा पुनः शौचन्तु पादयोः ॥ ३ ॥
कृत्वाऽष्टाङ्गुलमानं तु क्षीरवृक्षसमुद्भवम् । भक्षयेद्दन्तकाष्ठं तु ततश्चाचम्य यत्नतः
दृष्ट्वाऽऽकाशानि सर्वाणि ध्यत्वा वै मां गदाधरम् ।
शङ्खचक्रगदापाणि किरीटं पीतवाससम् ॥ ५ ॥
प्रसन्नवदनाऽम्भोजं सर्वलक्षणलक्षितम् । ध्यात्वापुनर्जलं हस्तेगृहीत्वा भानुमध्यगम्
ध्यात्वाऽर्घ्यं दापयेत्तत्र करतोयेन मानवः । एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन्काले चतुर्मुख !॥
एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहनि परे ह्यहम् ।
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष! शरणं मे भवाऽच्युत !॥ ८ ॥
एवमुक्त्वा ततो रात्रौ मम मूर्तेश्चसन्निधौ । जपेन्नारायणायेति स्वयं तत्र विधानतः
ततः प्रभाते विमलां नदींगत्वासमुद्रगाम् । इतराम्वातडागम्वा गृहेवानियतात्मवान्
आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणाऽनेनमानवः । वन्दयेद्देवदेवेशं तदा शुद्धो भवेन्नरः ॥
धारणं पोषणं त्वत्तो भूतानां देवि! सर्वदा । तेन सत्येन मे पापं यावन्मोचय सुव्रते!
ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि दैवतैः ।
तेनेमां मृत्तिकां स्पृष्टामाऽऽलभामि त्वयोद्धृताम् ॥ १३ ॥
त्वयि नित्यं रसाः सर्वे स्थिता वरुण ! सर्वदा ।
तेनेमां मृत्तिकां प्लाव्य पूतां कुरुष्व मा चिरम् ॥ १४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं मृदं तथा तोयं प्रसाद्याऽऽत्मानमालभेत् ।
त्रिःकृत्वाऽशेषमृदया पिण्डमालिप्य वै जले ॥ १५ ॥

तस्मिन्नरः सदासम्यङ्नक्रकच्छपदूरतः । स्नात्वाचावश्यकं कृत्वा पुनर्मम गृहम्व्रजेत्
तत्राऽऽराध्य महायोगिनन्देवं नारायणंहरिम् । केशवायनमःपादौकटिं दामोदराय च
जानुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे । कण्ठेकौस्तुभनाभाय वक्षः श्रीपतये तथा
त्रैलोक्यविजयायेति वाहुं सर्वात्मने शिरः । रथाङ्गधारिणेवक्त्रं श्रीकरायेतिवारिजम्
गम्भीरायेति च गदामम्भोजं शान्तमूर्तये । एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणम्प्रभुम् ॥

पुनस्तस्याऽग्रतः कुम्भांश्चतुरः स्थापयेद् वुधः ।
जलपूर्णान्समाल्यांश्च सितचन्दनलेपितान् ॥ २१ ॥

चूतपल्लवसंयुक्तान्सितवस्त्रावगुण्ठितान् । छादितांस्ताम्रपात्रैश्च तिलपूर्णैश्च काञ्चनैः
चत्वारस्तु समुद्राश्चकलशाःसम्प्रकीर्तिताः । तेषांमध्येशुभम्पीठंस्थापयेद्वस्त्रगर्भितम्
तस्मिन्सुवर्णं रौप्यं वा ताम्रंवा दारवंतथा । अलाभेसर्वपात्राणांपालाशंपात्रमिष्यते

तोयपूर्णञ्च तत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत् ।
सौवर्णं मत्स्यरूपञ्च कृत्वा देवं जनार्दनम् ॥ २५ ॥

देवदेवाङ्गसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषितम् । तत्राऽनेकविधैर्भक्ष्यैःफलैःपुष्पैश्चशोभितम्
गन्धैर्धूपैश्च वस्त्रैश्च अर्चयित्वा यथाविधि । रसातलगता वेदायथादेव त्वयोद्धृताः
मत्स्यरूपेण तद्वन्मां भवादुद्धर केशव !। एवमुच्चार्य तस्याऽग्रे जागरं तत्र कारयेत्
यथाविभवसारेण प्रभाते विमले तथा । चतुर्णां ब्राह्मणानाञ्च चतुरो दापयेद्घटान् ॥
पूर्वञ्च बह्वृचे दद्याच्छान्दोग्ये दक्षिणं तथा । यजुःशाखान्वितेदद्यात्पश्चिमंघटमुत्तमम्
उत्तरं कामतो दद्यादेष एव विधिः स्मृतः । ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वे सामवेदस्तु दक्षिणे
यजुर्वेदः पश्चिमतो ह्यथर्वश्चोत्तरेण तु । अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत् ॥३२
मत्स्यरूपं तुसौवर्णमाचार्यायनिवेदयेत् । गन्धधूपादिवस्त्रैस्तुसम्पूज्यविधिवत्क्रमात्
यस्त्विमं सरहस्यञ्चमन्त्रेणैवोपपादयेत् । विधानंविधिवद्दत्त्वादाताकोटिगुणोत्तरम्
प्रतिपाद्यगुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते । स जन्मकोटिंनरके पच्यते पुरुषाधमः ॥ ३५

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विधानस्य प्रदाता यो गुरुरित्युच्यते बुधैः । एवंदत्वाविधानेनद्वादश्यांमांसमर्चयेत्
विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ।
भूरिणा परमान्नेन ततः पश्चात्स्वयं नरः ॥ ३७ ॥
भुञ्जीतसहितो विप्रैर्वाग्यतःसंयतेन्द्रियः । अनेनविधिनायस्तुकुर्यान्मत्स्योत्सवंनरः
तस्यपुण्यफलंचाऽग्रेश्रृणुसत्यवताम्वर । यदि वक्त्रसहस्राणां सहस्राणिभवन्ति हि
आयुश्च ब्रह्मणा तुल्यं लभेद्यदि महाव्रत !। तदा वै ह्यस्य धर्मस्य फलं कथयितुंभवेत्
य इमं श्रावयेद्भक्त्या द्वादशीकल्पमुत्तमम् । श्रृणोति वा स पापैस्तुसर्वैरेव विमुच्यते
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांद्वितीये वैष्णवखण्डे-
मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे मत्स्योत्सवकथनंनाम
चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीविष्णुप्रीत्यर्थंदानभोजनादिमहत्त्ववर्णनपुरःसरंश्रीनाममाहात्म्यम्

श्रीभगवानुवाच

ये त्वया वै कृताःप्रश्नाःपूर्वंप्रश्नविदांवर । तान्वर्णयिष्येक्रमशोनिशामयसुनिश्चितम्
सहोमासे च देवो वै कीर्तियुक्तो हि केशवः । तस्य पूजाप्रकर्तव्यायथापूर्वंप्रभाषितम्
ब्राह्मणं केशवं स्मृत्वा तत्पत्नींकीर्तिमेवच । दम्पतीविधिवत्पूज्यौवस्त्राभरणधेनुभिः
दम्पती पूजितौ वत्स पूजितोऽहंनसंशयः । तस्मादवश्यंसम्पूज्यौदम्पतीममतुष्टिदौ
दानञ्चविविधं कार्यंमम तुष्टिकरं परम् । गोदानं भूमिदानञ्च स्वर्णदानं विशेषतः ॥
वस्त्रदानं तथा शय्या तथाऽलङ्करणानि च । सन्नदानं प्रकर्तव्यं मम सन्तोषकारकम्
सर्वेषामेवदानानां विशेषश्च त्रिकं स्मृतम् । वसुन्धरा तथा धेनुर्विद्यादानं तथैव च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दत्ते दानत्रिके वत्स भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला । तस्मान्नरैस्तुकर्तव्यंसहोमासेत्रिकंशुभम्
स्नानस्य च विधिः सम्यक्पुरैवोक्तोमयाऽनघ । पूजास्नानश्चदानश्चविधिरेषनसंशयः

मार्गशीर्षं समग्रं तु एकभक्तेन यः क्षिपेत् ।
भोजयेद्यो द्विजान्भक्त्या स मुच्येद्व्याधिकिल्बिषैः ॥ १० ॥

कृषिभागी बहुधनो बहुधान्यश्च जायते । किमत्र बहुनोक्तेन शृणु गुह्यं परं मम ॥११
हुतभुग्ब्राह्मणश्चैव वदनं मम मानद । ब्राह्मणाख्यं मुखं श्रेष्ठं न तथा हव्यवाहनः ॥१२

ब्राह्मणाख्ये मुखे पुत्र! हुतं कोटिगुणं भवेत् ।
अग्न्याख्यं ब्राह्मणाधीनं स्वतन्त्रा ब्राह्मणाः किल ॥ १३ ॥

सशर्करं घृतयुतं पायसं शशिसन्निभम् । होतव्यं ब्राह्मणमुखे मम तुष्टिकरं सुत ॥१४

शुमण्डलमोदककोकरसं सुत! फेनिकया घृतपूरयुतम् ।
यज विप्रमुखे मम तुष्टिकरं यदि चेच्छसि दारसुतादिसुखम् ॥ १५ ॥
कुमुदेन समप्रभसौरभदं शुभभक्तयुतं त्वथ मुद्गयुतम् ।
सुरभीकृतपुष्कलसर्पिसमं कुरु विप्रमुखे हवनं हि सहे ॥ १६ ॥
पयसा सह सर्पिषि च क्वथितं बहुखारिकचारफलैः सितया ।
सह कर्पूरनारिफलेन समं युतसीकरकं सुत! शुभ्रकरम् ॥ १७ ॥

व्यञ्जनानि च शुभ्राणि मनोज्ञानिप्रियाणिच । कर्त्तव्यानिसहोमासेब्राह्मणार्थेचतुर्मुख!
प्रियाशिखरिणीकार्या चान्यत्तेषां प्रियश्चयत् । कृत्वैवंभोजयेद्विप्राञ्छ्रद्धयापरयासुत
रसास्वादनपूर्वं हि भुञ्जते वै यथायथा । तथातथा मम प्रीतिर्जायते भुवि दुर्लभा
तस्मात्तत्तथा कार्यं यथातुष्यन्तिब्राह्मणाः । तुष्टैस्तैश्चाऽप्यहंतुष्टोभवामीहनसंशयः

श्रद्धत्स्व त्वं चतुर्वक्त्र! न ते मिथ्या ब्रवीम्यहम् ।
एतद्गुह्यं मया प्रोक्तं श्रेयोऽर्थं तव मानद !॥ २२ ॥

आक्रोशयन्ति यदि ते अथवा प्रहरन्ति चेत् । तथापि तेनमस्यावैममप्रीत्याहिमानद
एवं कार्यं सदा पुत्र मार्गशीर्षे विशेषतः । यदुक्तं भवता ब्रह्मन्भोक्तव्यं किंशृणुष्वतत्
भोक्तव्यं मम मम चोच्छिष्टंममभक्तिपरायणैः । पवित्रकरणंपुत्रपापिनामपिमुक्तिदम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ममाशनस्य शेषञ्च योभुनक्तिदिनेदिने । सिक्थेसिक्थेभवेत्पुण्यंचान्द्रायणशतोद्भवम्
अवशिष्टं ततोच्छिष्टं भक्तानां भोजनद्वयम् ।
नाऽन्यद्धै भोजनं तेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २७ ॥
अनर्पयित्वा यो भुङ्क्ते अन्नपाकञ्च यत् । श्वानविष्ठासमं चान्नं पानञ्च मदिरासमम्
तस्मान्मामर्पयेत्पुत्र अन्नपानादि चौषधम् । भक्षयेत्परयाभक्त्याअशुचेःशुचिकारकम्
तीर्थयज्ञादिकफलं कलिदोषविनाशनम् । ममोच्छिष्टं सुगतिदमपि दुष्कृतकर्मणाम्
अन्येषां दैवतानाञ्च न गृह्णीयाच्च भक्षितम् । अभक्तानाञ्च पक्वान्नं भुक्त्वाचनरकंव्रजेत्
वक्तव्यमेव यत्प्रोक्तं तच्छृणुष्व समाहितः । कथयिष्ये तव प्रीत्या अपि गुह्यतरंमम
मम नाम प्रवक्तव्यं सहे चैव विशेषतः । कृष्णकृष्णेति वक्तव्यं मम प्रीतिकरं परम्
प्रतिज्ञैषा च मे पुत्र न जानन्ति सुरासुराः । मनसा कर्मणा वाचा यो मे शरणमागतः
स हि सर्वमवाप्नोतिकामनामिहलौकिकीम् । सर्वोत्कृष्टञ्चवैकुण्ठंमत्प्रियांकमलामपि
कृष्णकृष्णेति कृष्णेति यो मां स्मरति नित्यशः ।
जलं भित्त्वा यथा पद्मं नरकादुद्धराम्यहम् ॥ ३६ ॥
विनोदेनाऽपि दम्भेन मौढ्याल्लोभाच्छलादपि ।
यो मां भजत्यसौ वत्स! मद्भक्तोनाऽवसीदति ॥ ३७
ये वै पठन्ति कृष्णेति मरणे पर्युपस्थिते । यदि पापयुताः पुत्रनपश्यन्तियमंक्वचित्
पूर्वे वयसिपापानिकृतान्यपिचकृत्स्नशः । अन्तकालेचकृष्णेतिस्मृत्वामामेत्यसंशयम्
नमः कृष्णाय महते विवशोऽपि वदेद्यति । ध्रुवं पदमवाप्नोति मरणे पर्युपस्थिते
श्रीकृष्णेति कृतोच्चारैः प्राणैर्यदि वियुज्यते । दूरस्थः पश्यति चतंस्वर्गतंप्रेतनायकः
श्मशाने यदि रथ्यायां कृष्णकृष्णेति जल्पति । म्रियतेयदिचेत्पुत्रमामेवैतिनसंशयः
दर्शनान्मम भक्तानां मृत्युमाप्नोतियःक्वचित् । विनामत्स्मरणात्पुत्रमुक्तिमेतिसमानवः
पापानलस्य दीप्तस्य भयंमा कुरुपुत्रक । श्रीकृष्णनाममेघोत्थैःसिच्यतेनीरविन्दुभिः
कलिकालभुजङ्गस्य तीक्ष्णदंष्ट्रस्य किं भयम् ।
श्रीकृष्णनामदारूत्थवह्निदग्धः स नश्यति ॥ ४१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पापपावकदग्धानां कर्मचेष्टावियोगिनाम् । भेषजंनास्तिमर्त्यानांश्रीकृष्णस्मरणंविना
प्रयागे वै यथा गङ्गा शुक्रतीर्थे च नर्मदा । सरस्वती कुरुक्षेत्रे तद्वच्छ्रीकृष्णकीर्तनम्
भवाम्भोधिनिमग्नानांमहापापोर्मिपातिनाम् । नगतिर्मानवानाञ्चश्रीकृष्णस्मरणंविना

मृत्युकालेऽपि मर्त्यानां पापिनां तदनिच्छताम् ।
गच्छतां नाऽस्ति पाथेयं श्रीकृष्णस्मरणं विना ॥ ४६ ॥

तत्र पुत्र! गया काशी पुष्करंकुरुजाङ्गलम् । प्रत्यहंमन्दिरेयस्यकृष्णकृष्णेतिकीर्तनम्
जीवितं जन्मसाफल्यंमुखं तस्यैव सार्थकम् । सततंरसनायस्यकृष्णकृष्णेतिजल्पति
सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥ ५२
नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः पापनिर्दहने मम । तावत्कर्तुं न शक्नोतिपातकंपातकीजनः
नाऽपविद्धं भवेत्तस्य शरीरं नैव मानसम् । न पापंनचवैक्लव्यंकृष्णकृष्णेतिकीर्तनात्
श्रीकृष्णेति वचः पथ्यं न त्यजेद्यःकलौ नरः । पापामयोवैन भवेत्कलौतस्यैवमानसे
श्रीकृष्णेति प्रजल्पन्तंदक्षिणाशापतिर्नरम् । श्रुत्वामार्जयतेपापंतस्यजन्मशतार्जितम्
चान्द्रायणशतैः पापंपराकाणांसहस्रकैः । यन्नापयातितद्यातिकृष्णकृष्णेतिकीर्तनात्

नान्याभिर्नामकोटीभिस्तोषो मम भवेत् क्वचित् ।
श्रीकृष्णेति कृतोच्चारे प्रीतिरेवाऽधिकाधिका ॥ ५८ ॥

चन्द्रसूर्योपरागैस्तु कोटीभिर्यत्फलं स्मृतम् ।
तत्फलं समवाप्नोति कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ॥ ५६ ॥

गुरुदाराभिगमनं हेमस्तेयादिपातकम् । श्रीकृष्णकीर्तनाद्याति घर्मतप्तं हिमंयथा

युक्तो यदि महापापैरगम्यागमनादिभिः ।
मुच्यते चान्तकालेऽपि सकृच्छ्रीकृष्णकीर्तनात् ॥ ६१ ॥
अविशुद्धमना यस्तु विनाप्याचारवर्तनात् ।
प्रेतत्वं सोऽपि नाप्नोति अन्ते श्रीकृष्णकीर्तनात् ॥ ६२ ॥

मुखे भवतु माजिह्वाऽसतीयातुरसातलम् । नसाचेत्कलिकालेयाश्रीकृष्णगुणवादिनी
स्ववक्त्रे परवक्त्रे च वन्द्या जिह्वाप्रयत्नतः । कुरुतेयाकलौपुत्र श्रीकृष्णगुणकीर्तनम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पापवल्लीमुखेतस्य जिह्वारूपेण कीर्त्यते । या नवक्तिदिवारात्रौश्रीकृष्णगुणकीर्तनम्

पततां शतखण्डा तु सा जिह्वा रोगरूपिणी ।

श्रीकृष्णकृष्णकृष्णेति श्रीकृष्णेति न जल्पति ॥ ६६ ॥

श्रीकृष्णनाममाहात्म्यं प्रातरुत्थाययः पठेत् । तस्याऽहंश्रेयसांदाताभवाम्येवनसंशयः

श्रीकृष्णनाममाहात्म्यं त्रिसन्ध्यं हि पठेत्तु यः ।

सर्वान्कामानवाप्नोति स मृतः परमां गतिम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे श्रीकृष्णनाममाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

भगवद्ध्यानपुरस्सरंभागवतश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच

शृणु ध्यानं चतुर्वक्त्र! वक्ष्यामि प्रीतिमानसः । श्रुतेनैवचसौभाग्यंलभतेमानवोभुवि

अथ श्रीमदुद्यानसम्वीतहैमस्थलोद्भासिरत्नस्फुरन्मण्डपान्तः ।

लसत्कल्पवृक्षोदितोद्दीप्तरत्नस्थलाधिष्ठिताम्भोजपीठाऽधिरूढम् ॥ २ ॥

महानीलनीलाभमत्यन्तबालं गुडस्निग्धवक्त्रान्तविस्रस्तकेशम् ।

अलिव्रातपर्याकुलोत्फुल्लपद्मप्रमुग्धाननं श्रीमदिन्दीवराक्षम् ॥ ३ ॥

चलत्कुण्डलोल्लासितोत्फुल्लगल्लं सुघोणं सुशोणाधरं सुस्मितास्यम् ।

अनेकोल्लसत्कण्ठभूषालसन्तं वहन्तं नखं पौण्डरीकं सुनेत्रम् ॥ ४ ॥

समुद्धूसरोरःस्थलं धेनुधूल्या सुपुष्टाङ्गमष्टापदाकल्पदीप्तम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कटीरस्थले चारुजङ्घोरुयुग्मे पिनद्धं क्वणत्किङ्कणीजालदाम्ना ॥ ५ ॥
हसन्तं लसद्बन्धुजीवप्रसूनप्रभापाणिपादाम्बुजोदारकान्त्या ।
करे दक्षिणे पायसं वामहस्ते दधानं नवं शुद्धहैयङ्गवीनम् ॥ ६ ॥
महीभारभूताऽमरारातियूथाऽनलं पूतनादीन्निहन्तुं प्रवृत्तम् ।
प्रभुं गोपिकागोपवृन्देन वीतं सुरेन्द्रादिभिर्वन्दितं देवदेवम् ॥ ७ ॥
प्रगे पूजयित्वा त्वनुस्मृत्य कृष्णं भुजङ्गेन्द्रवज्रादिभिर्भक्तिनम्रः ।
सिताम्भोजहैयङ्गवीनैश्च दध्ना विमिश्रेण दुग्धेन सम्प्रीणयेत्तम् ॥ ८ ॥
इति प्रातरेवाऽर्चयेदच्युतं यो नरः प्रत्यहं शश्वदास्तिक्ययुक्तः ।
लभेत्सोऽचिरेणैव लक्ष्मीं समग्रामिह प्रेत्य शुद्धं परं धाम भूयात् ॥ ९ ॥

मन्त्रश्चोक्तःपुरापुत्रआदौलोकमनोहरः । श्रीमद्दामोदराख्योहि शृणुतस्याधिकारिणः
अयोग्याय न दातव्यो मन्त्रराजस्त्वयासुत !। यत्नेनगोपनीयश्चरहस्यंशीघ्रसिद्धिदम्
अलसंमलिनंक्लिष्टंदम्भमोहसमन्वितम् । दरिद्रं रोगिणं क्रुद्धं रागिणम्भोगलालसम्
असूयामत्सरग्रस्तं शठं परुषवादिनम् । अन्यायेनाऽर्जितधनं परदाररतं सदा ॥ १३ ॥
विदुषां वैरिणं नित्यमज्ञं पण्डितमानिनम् । भ्रष्टव्रतं क्लिष्टवृत्तिं पिशुनं दुष्टमानसम्
बह्वाशिनं क्रूरचेष्टमग्रगण्यं दुरात्मनाम् । कृपणं पापिनं रौद्रमाश्रितानां भयङ्करम् ॥
एवमादिगुणैर्युक्तं शिष्यं नैव परिग्रहेत् । गृह्णीयाद्यदि तद्दोषः प्रायो गुरुमुपस्पृशेत्
अमात्यदोषो राजानंजायादोषःपतिंयथा । तथा शिष्यकृतोदोषोगुरुं प्राप्नोत्यसंशयम्
तस्माच्छिष्यं गुरुर्नित्यं परीक्ष्यैव परिग्रहेत् । कायेन मनसा वाचा गुरुशुश्रूषणेरतम्
अस्तेयवृत्तिमास्तिक्ययुक्तं मोक्षकृतोद्यमम् । ब्रह्मचर्यरतं नित्यं दृढव्रतमकल्मषम् ॥
प्रसन्नहृदयं शुद्धमशठं विमलाशयम् । परोपकारनिरतं स्वार्थे च विगतस्पृहम् ॥२०॥
स्वचित्तवित्तदेहैस्तु परितोषकरं गुरोः । आश्रितानांतथा पुत्र! परितोषकरंशुचिम्

ईदृग्विधाय शिष्याय मन्त्रं दद्यात्तु नाऽन्यथा ।
यद्यन्यथा वदेत्तस्मिन्देवताशाप आपतेत् ॥ २२ ॥

शृणु पुत्र! प्रवक्ष्यामिगुरोरपि च लक्षणम् । एभिस्तु लक्षणैर्युक्तोगुरुरेवभवेन्नृणाम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

समचेताः प्रशान्तात्मा विमन्युश्च सुहृन्नृणाम् ।
साधुर्महान्समो लोके स गुरुः परिकीर्तितः ॥ २४ ॥

मम व्रतधरो नित्यं वैष्णवानां सुसम्मतः । मदाश्रयकथासक्तो ममोत्सवरतःसदा ॥

कृपासिन्धुः सुपूर्णार्थः सर्वसत्त्वोपकारकः ।
निःस्पृहः सर्वतः सिद्धःसर्वविद्याविशारदः ॥ २६ ॥

सर्वसंशयसंछेत्ताऽनलसो गुरुराद्दृतः । ब्राह्मणः सर्वकालज्ञः कुर्यात्सर्वेष्वनुग्रहम् ॥
पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्तः शिष्यईद्दृग्विधाद्गुरोः । गृह्णीयात्पुत्र! तन्मन्त्रं मार्गशीर्षे मदायने
वैष्णवानाम्व्रतानाञ्चकुर्यात्स्वीकरणम्बुधः । मत्प्रियंश्रृणुयाच्छश्वच्छ्रीमद्भागवतंपरम्
श्रीमद्भागवतंनाम पुराणंलोकविश्रुतम् । श्रृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो मम सन्तोषकारणम्
नित्यं भागवतं यस्तु पुराणम्पठते नरः । प्रत्यक्षरम्भवेत्तस्य कपिलादानजम्फलम् ॥
श्लोकार्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् । पठते श्रृणुयाद्यस्तुगोसहस्रफलंलभेत्
यः पठेत्प्रयतो नित्यं श्लोकं भागवतं सुत !। अष्टादशपुराणानां फलमाप्नोति मानवः
नित्यं मम कथा यत्र तत्र तिष्ठन्तिवैष्णवाः । कलिवाह्यानरास्ते वैयेऽर्चयन्तिसदामम
वैष्णवानां तु शास्त्राणियेऽर्चयन्तिगृहेनराः । सर्वपापविनिर्मुक्ताभवन्ति सुरवन्दिताः

येऽर्चयन्ति गृहे नित्यं शास्त्रं भागवतं कलौ ।
आस्फोटयन्ति वल्गन्ति तेषाम्प्रीतो भवाम्यहम् ॥ ३६ ॥

यावद्दिनानि हे पुत्र ! शास्त्रं भागवतं गृहे । तावत्पिबन्तिपितरःक्षीरंसर्पिर्मधुदकम् ॥

यच्छन्ति वैष्णवे भक्त्या शास्त्रं भागवतं हि ये ।
कल्पकोटिसहस्राणि मम लोके वसन्ति ते ॥ ३८ ॥

येऽर्चयन्ति सदा गेहेशास्त्रंभागवतं नराः । प्रीणितास्तैश्चविवुधायावदाऽऽभूतम्प्लवम्
श्लोकार्धंश्लोकपादम्वा वरं भागवतं गृहे । शतशोऽथसहस्रैश्चकिमन्यैःशास्त्रसङ्ग्रहैः
न यस्य तिष्ठते शास्त्रं गृहे भागवतं कलौ । न तस्य पुनरावृत्तिर्याम्यपाशात्कदाचन
कथं स वैष्णवो ज्ञेयः शास्त्रं भागवतं कलौ । गृहेनतिष्ठतेयस्यश्वपचादधिकोहिसः
सर्वस्वेनाऽपि लोकेश! कर्तव्यःशास्त्रसंग्रहः । वैष्णवस्तुसदाभक्त्यातुष्ट्यर्थंममपुत्रक

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यत्रयत्र भवेत्पुण्यं शास्त्रं भागवतं कलौ । तत्रतत्रसदैवाऽहं भवामि त्रिदशैः सह
तत्र सर्वाणि तीर्थानि नदीनदसरांसि च ।
यज्ञाः सप्तपुरी नित्यं पुण्याः सर्वे शिलोच्चयाः ॥ ४५ ॥
श्रोतव्यं मम शास्त्रं हि यशोधर्मजयार्थिना । पापक्षयार्थं लोकेश!मोक्षार्थं धर्मबुद्धिना
श्रीमद्भागवतं पुण्यमायुरारोग्यपुष्टिदम् । पठनाच्छ्रवणाद्वाऽपिसर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
न श्रृण्वन्ति न हृष्यन्ति श्रीमद्भागवतं परम् ।
सत्यं सत्यं हि लोकेश तेषां स्वामी सदा यमः ॥ ४८ ॥
न गच्छति यदा मर्त्यःश्रोतुंभागवतंसुत !। एकादश्यांविशेषेणनाऽस्तिपापरतस्ततः
श्लोकंभागवतञ्चाऽपिश्लोकार्धंपादमेववा । लिखितन्तिष्ठतेयस्यगृहेतस्यवसाम्यहम्
सर्वाऽऽश्रमाऽभिगमनं सर्वतीर्थाऽवगाहनम् । नतथा पावनं नृणां श्रीमद्भागवतं यथा
यत्रयत्र चतुर्वक्त्र!श्रीमद्भागवतं भवेत् । गच्छामि तत्रतत्राऽहं गौर्यथा सुतवत्सला॥
मत्कथावाचकं नित्यं मत्कथाश्रवणे रतम् । मत्कथाप्रीतमनसंनाऽहंत्यक्ष्यामितंनरम्
श्रीमद्भागवतं पुण्यं दृष्ट्वा नोत्तिष्ठते हि यः । साम्वत्सरंतस्यपुण्यं विलयंयातिपुत्रक
श्रीमद्भागवतंदृष्ट्वा प्रत्युत्थानाभिवादनैः । सम्मानयेत तं दृष्ट्वा भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला ॥
दृष्ट्वाभागवतं दूरात्प्रक्रमेत्सम्मुखं हि यः । पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
उत्थायप्रणमेद्यो वै श्रीमद्भागवतं नरः । धनं पुत्रांस्तथा दारान्भक्तिञ्च प्रददाम्यहम् ॥
महाराजोपचारैस्तु श्रीमद्भागवतंसुत !। श्रृण्वन्ति ये नराभक्त्यातेषांवश्योभवाम्यहम्
ममोत्सवेषु सर्वेषु श्रीमद्भागवतम्परम् । श्रृण्वन्ति ये नरा भक्त्या मम प्रीत्यैचसुव्रत
वस्त्रालङ्करणैः पुष्पैर्धूपदीपोपहारकैः । वशीकृतोह्यहं तैश्च सत्स्त्रिया सत्पतिर्यथा ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे भागवतश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनंनाम
षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तदशोऽध्यायः

मथुरामाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

कस्मिन्क्षेत्रे हिदेवेशमार्गशीर्षोऽधिकःस्मृतः। किं फलञ्चभवेत्तस्मिन्नेतत्सर्वंवदप्रभो

श्रीभगवानुवाच

मथुरेतिसुविख्यातमस्ति क्षेत्रम्परं मम। सुरम्याच प्रशस्ता चजन्मभूमिः प्रियाम
पदेपदे तीर्थफलं मथुरायाश्चतुर्मुख!। यत्रयत्र नरः स्नातो मुच्यते घोरकिल्बिषात् ॥३
सर्वधर्मविहीनानां पुरुषाणां दुरात्मनाम्। नरकार्तिहरा पुत्र! मथुरा पापनाशिनी ॥४
कृतघ्नश्च सुरापश्च चौरोभग्नव्रतस्तथा। मथुरां प्राप्य मनुजोमुच्यते घोरपातकात् ॥
सूर्योदये तमो नश्येद्यथा वज्रभयान्नगाः। तार्क्ष्यंदृष्ट्वा यथा सर्पा मेघा वातहता यथा
तत्त्वज्ञानाद्यथा दुःखं हरिं दृष्ट्वा यथा गजाः। तथा पापानिन श्यन्तिमथुरादर्शनात्सुत
श्रद्धया भक्तियुक्तस्तु दृष्ट्वा मधुपुरीं नरः। ब्रह्महाऽपि विशुध्येतकिंपुनस्त्वन्यपातकी
मथुरांस्नातुकामस्य गच्छतस्तु पदेपदे। निराशानि व्रजन्त्येव पापानि च शरीरतः ॥
अनुषङ्गेण गच्छन्ति वाणिज्येनाऽपिसेवया। मथुरास्नानमात्रेणदिवंयान्तिगतांहसः
नामाऽपि गृह्णतामस्याः सदा मुक्तिर्न संशयः। सदाकृतयुगं तत्र सदाचैवोत्तरायणम्

यः शृणोति चतुर्वक्त्र! माथुरं मम मन्दिरम्।
अन्येनोच्चारिते सद्यः सोऽपि पापात्प्रमुच्यते ॥ १२ ॥

त्रिरात्रमपि ये तत्र वसन्ति मनुजाः सुत!। तेषां पुनन्तिसंदृष्टाः स्पृष्टाश्चरणरेणवः
यथा तृणसमूहं तु ज्वलयन्ति स्फुलिङ्गकाः। तथामहान्ति पापानिदहते मथुरा पुरी
स्नानेन सर्वतीर्थानां यः स्यात्सुकृतसञ्चये। ततोऽधिकतरं प्रोक्तामथुरासर्वमण्डले
चतुर्णामपि वेदानां पुण्यमध्ययनाच्चयत्। तत्पुण्यं जायतेतत्रमथुरांस्मरतां नृणाम्
अन्यत्र हि कृतं पापं तीर्थमासाद्य नश्यति। तीर्थेषु यत्कृतंपापं वज्रलेपो भविष्यति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मथुरायां कृतं पापं मथुरायां प्रणश्यति । धर्मार्थकाममोक्षाख्यंस्थित्वा तत्र लभेन्नरः
अन्यत्र दशभिर्वर्षैः प्रारब्धं भुज्यते हि यत् । किल्बिषं चचतुर्वक्त्रमाथुरेदशभिर्दिनैः
दिविनैव न पाताले नान्तरिक्षे न मानुषे । समं तु मथुरायां हि प्रियं मम सदैव हि
सर्वेषामेव तीर्थानां माथुरं परमं महत् । बालक्रीडनरूपाणि कृतानि सह गोपकैः ॥
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च । यत्फलं भारतेवर्षे तत्फलं मथुरां स्मरन् ॥
सन्निहत्यां तु यत्पुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे । ततोऽधिकंलभेत्पुत्र! मथुरायांदिनेदिने
पूर्णेवर्षसहस्रे तु तीर्थराजे तु यत्फलम् । तत्फलं लभते पुत्र सहोमासे मधोः पुरे ॥
पूर्णेवर्षसहस्रे तु वाराणस्याञ्च यत्फलम् । तत्फलं लभते पुत्र मथुरायां सहोदिने

गोदावरीद्वारकयोर्नरो यः क्षेत्रे कुरूणां क्षितिदायको यः ।
षण्मासकात्साधयते गयायां समं भवेन्नो दिनमेकमाथुरम् ॥ २६ ॥
न द्वारका काशिकाञ्ची न माया गदाधरो यस्य समं न तीर्थम् ।
सन्तर्पिता यद्यमुनाजलेन वाञ्छन्ति नो वै पितरः पिण्डदानम् ॥ २७ ॥

मथुरायां प्रकुर्वन्तिपुरीसाधारणीदृशम् । येनरास्तेऽपिविज्ञेयाःपापराशिभिरन्विताः
न दृष्टा मथुरा येन दिदृक्षा यस्य जायते । यत्र तत्र मृतस्याऽपि माथुरेजन्म जायते

भूमे रजांसि गणयेत्कालेनाऽपि चतुर्मुख !।
माथुरे यानि तीर्थानि तेषां सङ्ख्या न विद्यते ॥ ३०

कुरु भोः कुरु भो वासंमथुराख्यांपुरींप्रति । वसामिसततंतस्यांगोपकन्याभिरावृतः
रेरेसंसारमग्नाश्च शिष्यामे शृणुताऽपरे । यदीच्छथसुखंसान्द्रं वासं कुरुत मत्पुरीम्
अहोलोको महानन्धो नेत्रयुक्तो न पश्यति । माथुरेविद्यमानेऽपिसंसृतिं भजते सदा
मानुषीं योनिमतुलां लब्ध्वा भाग्यस्य योगतः । वृथैवायुर्गतंतेषांन दृष्टा मथुरापुरी
अहो मतेः सुदौर्बल्यमहोभाग्यस्य दुर्विधिः । अहोमोहस्य महिमा मथुरानैवसेव्यते
मथुरां तु परित्यज्य योऽन्यत्र कुरुतेमतिम् । मूढोभ्रमतिसंसारेमोहितोममायया

मथुरामपि सम्प्राप्य योऽन्यत्र कुरुते स्पृहाम् ।
दुर्बुद्धिस्तस्यकिंज्ञानंसोऽज्ञानेन विजृम्भितः ॥ ३७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तदशोऽध्यायः

मथुरामाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

कस्मिन्क्षेत्रे हिदेवेशमार्गशीर्षोऽधिकःस्मृतः। किं फलञ्चभवेत्तस्मिन्नेतत्सर्वंवदप्रभो

श्रीभगवानुवाच

मथुरेतिसुविख्यातमस्ति क्षेत्रम्परं मम। सुरम्याच प्रशस्ता चजन्मभूमिः प्रियामम
पदेपदे तीर्थफलं मथुरायाश्चतुर्मुख !। यत्रयत्र नरः स्नातो मुच्यते घोरकिल्बिषात् ॥३
सर्वधर्मविहीनानां पुरुषाणां दुरात्मनाम्। नरकार्तिहरा पुत्र! मथुरा पापनाशिनी ॥४
कृतघ्नश्च सुरापश्च चौरोभग्नव्रतस्तथा। मथुरां प्राप्य मनुजोमुच्यते घोरपातकात् ॥
सूर्योदये तमो नश्येद्यथा वज्रभयान्नगाः। ताक्ष्र्यंदृष्ट्वा यथा सर्पा मेघा वातहता यथा
तत्त्वज्ञानाद्यथा दुःखं हरिं दृष्ट्वा यथा गजाः। तथा पापानिन श्यन्तिमथुरादर्शनात्सुत
श्रद्धया भक्तियुक्तस्तु दृष्ट्वा मधुपुरीं नरः। ब्रह्महाऽपि विशुध्येतकिंपुनस्त्वन्यपातकी
मथुरांस्नातुकामस्य गच्छतस्तु पदेपदे। निराशानि व्रजन्त्येव पापानि च शरीरतः॥
अनुषङ्गेण गच्छन्ति वाणिज्येनाऽपिसेवया। मथुरास्नानमात्रेणदिवंयान्तिगतांहसः
नामाऽपि गृह्णतामस्याः सदा मुक्तिर्न संशयः। सदाकृतयुगं तत्र सदाचैवोत्तरायणम्

यः शृणोति चतुर्वक्त्र! माथुरं मम मन्दिरम्।
अन्येनोच्चारिते सद्यः सोऽपि पापात्प्रमुच्यते ॥ १२ ॥

त्रिरात्रमपि ये तत्र वसन्ति मनुजाः सुत !। तेषां पुनन्तिसंदृष्टाः स्पृष्टाश्चरणरेणवः
यथा तृणसमूहं तु ज्वलयन्ति स्फुलिङ्गकाः। तथामहान्ति पापानिदहते मथुरा पुरी
स्नानेन सर्वतीर्थानां यः स्यात्सुकृतसञ्चये। ततोऽधिकतरं प्रोक्तामथुरासर्वमण्डले
चतुर्णामपि वेदानां पुण्यमध्ययनाच्चयत्। तत्पुण्यं जायतेतत्रमथुरांस्मरतां नृणाम्
अन्यत्र हि कृतं पापं तीर्थमासाद्य नश्यति। तीर्थेषु यत्कृतंपापं वज्रलेपो भविष्यति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मथुरायां कृतं पापं मथुरायां प्रणश्यति । धर्मार्थकाममोक्षाख्यंस्थित्वा तत्र लभेन्नरः
अन्यत्र दशभिर्वर्षैः प्रारब्धं भुज्यते हि यत् । किल्विषं चचतुर्वक्त्रमाथुरेदशभिर्दिनैः
दिविनैव न पाताले नान्तरिक्षे न मानुषे । समं तु मथुरायां हि प्रियं मम सदैव हि
सर्वेषामेव तीर्थानां माथुरं परमं महत् । बालक्रीडनरूपाणि कृतानि सह गोपकैः ॥
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च । यत्फलं भारतेवर्षे तत्फलं मथुरां स्मरन् ॥
सन्निहत्यां तु यत्पुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे । ततोऽधिकंलभेत्पुत्र! मथुरायांदिनेदिने
पूर्णेवर्षसहस्रे तु तीर्थराजे तु यत्फलम् । तत्फलं लभते पुत्र सहोमासे मधोः पुरे ॥
पूर्णेवर्षसहस्रे तु वाराणस्याञ्च यत्फलम् । तत्फलं लभते पुत्र मथुरायां सहोदिने

गोदावरीद्वारकयोर्नरो यः क्षेत्रे कुरूणां क्षितिदायको यः ।
षण्मासकात्साधयते गयायां समं भवेन्नो दिनमेकमाथुरम् ॥ २६ ॥
न द्वारका काशिकाञ्ची न माया गदाधरो यस्य समं न तीर्थम् ।
सन्तर्पिता यद्यमुनाजलेन वाञ्छन्ति नो वै पितरः पिण्डदानम् ॥ २७ ॥

मथुरायां प्रकुर्वन्तिपुरीसाधारणीदृशम् । येनरास्तेऽपिविज्ञेयाःपापराशिभिरन्विताः
न दृष्टा मथुरा येन दिदृक्षा यस्य जायते । यत्र तत्र मृतस्याऽपि माथुरेजन्म जायते

भूमे रजांसि गणयेत्कालेनाऽपि चतुर्मुख !।
माथुरे यानि तीर्थानि तेषां सङ्ख्या न विद्यते ॥ ३०

कुरु भोः कुरु भो वासंमथुराख्यांपुरींप्रति । वसामिसततंतस्यांगोपकन्याभिरावृतः
रेरेसंसारमग्नाश्च शिष्यामे शृणुताऽपरे । यदीच्छथसुखंसान्द्रं वासं कुरुत मत्पुरीम्
अहोलोको महानन्धो नेत्रयुक्तो न पश्यति । माथुरेविद्यमानेऽपिसंसृतिं भजते सदा
मानुषीं योनिमतुलां लब्ध्वा भाग्यस्य योगतः । वृथैवायुर्गतंतेषांन दृष्टा मथुरापुरी
अहो मतेः सुदौर्बल्यमहोभाग्यस्य दुर्विधिः । अहोमोहस्य महिमा मथुरानैवसेव्यते
मथुरां तु परित्यज्य योऽन्यत्र कुरुतेमतिम् । मूढोभ्रमतिसंसारेमोहितोममामायया

मथुरामपि सम्प्राप्य योऽन्यत्र कुरुते स्पृहाम् ।
दुर्बुद्धिस्तस्यकिंज्ञानंसोऽज्ञानेन विजृम्भितः ॥ ३७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मात्रा पित्रा परित्यक्ता ये त्यक्ता निजबन्धुभिः ।
येषां क्वाऽपि गतिर्नास्ति तेषां मम पुरी गतिः ॥ ३८ ॥
पापराशिभिराक्रान्ता ये दारिद्र्यपराजिताः ।
येषां क्वाऽपि गतिर्नास्ति तेषां मम पुरी गतिः ॥ ३९ ॥
सारात्सारतरं स्थानं गुह्याद्गुह्यतरम्परम् । गतिमन्वेषमाणानां मथुरा परमा गतिः
न तत्पुण्यैर्नतद्दानैर्नतपोभिर्न तु स्तवैः । न लभ्यं विविधैर्योगैर्लभ्यं मदनुभावतः ॥
मयि येषां स्थिराभक्तिर्भूयसी येषुमत्कृपा । तेषामेव हि धन्यानांमथुरायांभवेद्गतिः
या गतिर्योगयुक्तस्य ब्रह्मज्ञस्य मनीषिणः । सागतिस्त्यजतःप्राणान्मथुरायांनरस्यच
काश्यादिपुर्यो यदि सन्ति लोके तासां तु मध्ये मथुरैव धन्या ।
या जन्ममौञ्जीव्रतमुक्तिदानैर्नृणां चतुर्धा विदधाति मुक्तिम् ॥ ४४ ॥
न योगैर्या गतिर्लभ्या मन्वन्तरशतैरपि । अन्यत्र हेलया साऽत्र लभ्यतेमत्प्रसादतः
न पापेभ्यो भयं यत्र न भयं यत्र वै यमात् । न गर्भवासभीर्यत्र तत्क्षेत्रंकोनसंश्रयेत्
मथुरायाञ्च यत्पुण्यं तत्पुण्यस्य फलं शृणु । मथुरायां समासाद्य मथुरायांमृताहिये
अपि कीटपतङ्गाद्या जायन्ते ते चतुर्भुजाः ।
कूलात्पतन्ति येवृक्षास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ४८ ॥
मूका जडान्धबधिरास्तपोनियमवर्जिताः । कालेनैव मृता ये च ममलोकंव्रजन्तिते
सर्पदष्टाः पशुहताः पावकाम्बुविनाशिताः । लब्धाऽपमृत्यवोये च माथुरेममलोकगाः
सत्यं सत्यं मुनिश्रेष्ठ! ब्रुवे शपथपूर्वकम् । सर्वाभीष्टप्रदं नान्यन्मथुरायाः समंक्वचित्
त्रिवर्गदा कामिनां या मुमुक्षूणां च मुक्तिदा ।
भक्तीच्छोर्भक्तिदा कस्तां मथुरां नाऽऽश्रयेद् बुधः ॥ ५२ ॥
एतादृशी मधुपुरी कर्त्तव्या मार्गशीर्षके । तदभावे पुष्करं हि कर्तव्यं विधिपूर्वकम्
ज्येष्ठं हि ब्रह्मणः कुण्डं मध्यं कुण्डञ्च वैष्णवम् ।
कनिष्ठं रुद्रदैवत्यमिति जानीहि बुद्धिमन् !॥ ५३ ॥
एषु स्नानञ्च दानञ्च श्राद्धञ्च विधिपूर्वकम् । पूजा च महती कार्याममप्रीतिकरासुत !

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूर्णा या तु भवेत्पुत्र सहोमासे मम प्रिया । तस्यांयत्क्रियतेपुण्यंममप्रीतिकरंभवेत्
गोदानमन्नदानञ्च हेमदानञ्च पुत्रक! । धरादानञ्च कर्तव्यं पूर्णायां विधिपूर्वकम् ॥५७
सहोमासे हि पूर्णायां सन्नदानञ्चकारयेत् । यत्किञ्चित्क्रियतेपूर्णंतदक्षय्यफलंभवेत्
ब्रह्मभोज्यं हि कर्तव्यं यथाविभवसारतः । पूर्णायामेव कर्तव्य उत्सवो व्रतपूर्त्तये ॥
यादृशी मथुरापुत्र! सहोमासे ममप्रिया । न तथा तीर्थराजाद्यास्तदभावे च पुष्करम्
पुष्करे मथुरायां वै पूर्णा कार्याविचक्षणैः । यत्रकुत्रापिवाकार्याविधियुक्ताचपूर्णिमा
स्नानं दानं तथा पूजां पूर्णायां न करोति यः । षष्ठिवर्षसहस्राणि पच्यतेरौरवादिषु
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मान्या पूर्णा विचक्षणैः । मार्गशीर्षेणसंयुक्ताअनन्तफलदायिनी

यथा मे कथितं वत्स! मार्गशीर्षं मम प्रियम् ।
करोति यो नरोभक्तया तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६४ ॥

तीर्थायुतेषुयत्पुण्यंयत्पुण्यंव्रतकोटिभिः । सर्वयज्ञेषुयत्पुण्यं तत्पुण्यं समवाप्नुयात्
अपुत्रो लभतेपुत्रं निर्धनो धनमेव च । विद्यार्थी च तथा विद्यांरूपार्थीरूपमाप्नुयात्

ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्त्रियो विजयी भवेत् ।
वैश्यो निधिपतित्वञ्च शूद्रः शुद्ध्येत पातकात् ॥ ६७ ॥

यद्दुर्लभञ्च दुष्प्राप्यं त्रिषुलोकेषु मानद !। तत्सर्वंप्राप्नुयान्मर्त्यः सहोमासेनसंशयः
यद्यप्येतेषु कामेषु सक्ता ये मानवाः सुत !। तुष्टाह्यन्ते चतुर्वक्त्र! नकामार्हा महाभुज
सुदुर्लभा हिसद्भक्तिर्मम वश्यकरीशुभा । सा वै सम्प्राप्यते पुत्र सहोमासे श्रुते तथा
ममप्रीतिकरं मासं सर्वदामम वल्लभम् । सर्वं सम्प्राप्यतेऽमुष्मान्मत्प्रसादाच्चतुर्मुख!

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे मथुरामाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

समाप्तमिदंमार्गशीर्षमासमाहात्म्यम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

अथभागवतमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

शाण्डिल्योपदिष्टव्रजभूमिमाहात्म्यवर्णनम्

व्यास उवाच

श्रीसच्चिदानन्दघनस्वरूपिणे कृष्णाय चानन्तसुखाभिवर्षिणे ।
विश्वोद्भवस्थाननिरोधहेतवे नुमो वयं भक्तिरसाप्तयेऽनिशम् ॥ १ ॥

नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशला ऋषयोऽब्रुवन् ॥

ऋषय ऊचुः

वज्रं श्रीमाथुरे देशे स्वपौत्रंहस्तिनापुरे । अभिषिच्यगतेराज्ञि तौ कथं किञ्चचक्रतुः

सूत उवाच

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥
महापथं गते राज्ञि परीक्षित्पृथिवीपतिः । जगाम मथुरां विप्रा वज्रनाभदिदृक्षया
पितृव्यमागतं ज्ञात्वा वज्रः प्रेमपरिप्लुतः । अभिगम्याभिवाद्याथनिनायनिजमन्दिरम्
परिष्वज्य स तं वीरः कृष्णैकगतमानसः । रोहिण्याद्या हरेः पत्नीर्ववन्दायतनागतः

ताभिः सम्मानितोऽत्यर्थं परीक्षित्पृथिवीपतिः ।
विश्रान्तः सुखमासीनो वज्रनाभमुवाच ह ॥ ८ ॥

श्रीपरीक्षिदुवाच

तात! त्वत्पितृभिर्नूनमस्मत्पितृपितामहः । उद्धृता भूरिदुःखौघादहञ्च परिरक्षितः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न पारयाम्यहं तात साधु कृत्वोपकारतः । त्वामतः प्रार्थयाम्यङ्गसुखंराज्येऽनुज्यताम्

कोशसैन्यादिजा चिन्ता तथारिदमनादिजा ।

मनागपि न कार्या ते सुसेव्याः किन्तु मातरः ॥ ११ ॥

निवेद्य मयि कर्तव्यं सर्वाधिपरिवर्ज्जनम् । श्रुत्वैतत्परमप्रीतो वज्रस्तं प्रत्युवाच ह

श्रीवज्रनाभ उवाच

राजन्नुचितमेतत्ते यदस्मासु प्रभाषते । त्वत्पित्रोपकृतश्चाहं धनुर्विद्याप्रदानतः ॥१३॥

तस्मान्नाल्पाऽपि मे चिन्ता क्षात्रं दृढमुपेयुषः ।

किन्त्वेका परमा चिन्ता तत्र किञ्चिद्विचार्यताम् ॥ १४ ॥

माथुरेत्वभिषिक्तोऽपिस्थितोऽहंनिर्ज्जनेवने । क्वगतावैप्रजाऽत्रत्यायत्रराज्यम्प्ररोचते

इत्युक्तोविष्णुरातस्तुनन्दादीनांपुरोहितम् । शाण्डिल्यमाजुहावाशु वज्रसन्देहनुत्तये

अथोटजंविहायाऽऽशुशाण्डिल्यःसमुपागतः । पूजितोवज्रनाभेननिषसादाऽऽसनोत्तमे

उपोद्घातं विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ । उवाचपरमप्रीतस्तावुभौ परिसान्त्वयन्

श्रीशाण्डिल्य उवाच

शृणुतं दत्तचित्तौ मेरहस्यंव्रजभूमिजम् । व्रजनंव्याप्तिरित्युक्तयाव्यापनाद्व्रजउच्यते

गुणातीतं परब्रह्म व्यापकं व्रज उच्यते । सदानन्दम्परं ज्योतिर्मुक्तानां पदमव्ययम्

तस्मिन्नन्दात्मजः कृष्णः सदानन्दाङ्गविग्रहः ।

आत्मारामश्चाऽऽप्तकामः प्रेमाक्तैरनुभूयते ॥ २१ ॥

आत्मा तु राधिकातस्यतयैवरमणादसौ । आत्मारामतयाप्राज्ञैः प्रोच्यते गूढवेदिभिः

कामास्तु वाञ्छितास्तस्य गावो गोपाश्च गोपिकाः ।

नित्याः सर्वे विहाराद्या आप्तकामस्ततस्त्वयम् ॥ २३ ॥

रहस्यं त्विदमेतस्य प्रकृतेः परमुच्यते । प्रकृत्या खेलतस्तस्य लीलाऽन्यैरनुभूयते

सर्गस्थित्यप्ययायत्ररजःसत्त्वतमोगुणैः । लीलैवंद्विविधातस्यवास्तवीव्यावहारिकी

वास्तवी तत्स्वसम्वेद्या जीवानां व्यावहारिकी ।

आद्यां विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा क्वचित् ॥ २६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आवयोर्गोचरेयन्तु तल्लीला व्यावहारिकी । यत्र भूरादयोलोकाभुवि माथुरमण्डलम्
अत्रैव व्रजभूमिः सा यत्र तत्त्वं सुगोपितम् । भासते प्रेमपूर्णानांकदाचिदपिसर्वतः
कदाजिद्द्वापरस्याऽन्तेरहोलीलाधिकारिणः । समवेतायदाऽत्रस्युर्यथेदानींतदाहरिः
स्वैःसहावतरेत्स्वेषुसमावेशार्थमीप्सिताः । तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्तिसमन्ततः

सर्वेषां वाञ्छितं कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् ।
तेनाऽत्र त्रिविधा लोकाः स्थिताः पूर्वं न संशयः ॥ ३१ ॥

नित्यास्तल्लिप्सवश्चैवदेवाद्याश्चेतिभेदतः । देवाद्यास्तेषुकृष्णेन द्वारिकाम्प्रापिताःपुरा
पुनर्मौलशमार्गेण स्वाधिकारेषु चापिताः । तल्लिप्सूंश्च सदाकृष्णप्रेमानन्दैकरूपिणः
विधायस्वीयनित्येषुसमावेशितवांस्तदा । नित्याःसर्वेऽप्ययोग्येषुदर्शनाभावताङ्गताः

व्यावहारिकलीलास्थास्तत्र यन्नाधिकारिणः ।
पश्यन्त्यत्रागतास्तस्मान्निर्ज्जनत्वं समन्ततः ॥ ३५ ॥

तस्माच्चिन्तानतेकार्यावज्रनाभ!मदाज्ञया । वासयात्रबहून्ग्रामान्संसिद्धिस्तेभविष्यति
कृष्णलीलानुसारेणकृत्वानामानिसर्वतः । त्वया वासयताग्रामान्संसेव्याभूरियम्परा
गोवर्द्धने दीर्घपुरे मथुरायां महावने । नन्दिग्रामे बृहत्सानौकार्या राजस्थितिस्त्वया

नद्यद्रिद्रोणकुण्डादिकुञ्जान्संसेवतस्तव ।
राज्ये प्रजाः सुसम्पन्नास्त्वञ्च प्रीतो भविष्यसि ॥ ३६ ॥

सच्चिदानन्दभूरेषा त्वया सेव्या प्रयत्नतः । तवकृष्णस्थलान्यत्र स्फुरन्तुमदनुग्रहात्

वज्र! संसेवनादस्या उद्धवस्त्वां मिलिष्यति ।
ततो रहस्यमेतस्मात्प्राप्स्यसि त्वं समातृकः ॥ ४१ ॥
एवमुक्त्वा तु शाण्डिल्यो गतः कृष्णमनुस्मरन् ।
विष्णुरातोऽथ वज्रश्च परां प्रीतिमवापतुः ॥ ४२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये शाण्डिल्योपदिष्टव्रजभूमिमाहात्म्यवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वितीयोऽध्यायः

गोवर्द्धनसमीपेपरीक्षिदादीनामुद्धवदर्शनवर्णनम्

श्रीऋषय ऊचुः

शाण्डिल्ये तौ समादिश्य परावृत्ते स्वमाश्रमम् ।
किं कथं चक्रतुस्तौ तु राजानौ सूत तद्वद ॥ १ ॥

श्रीसूत उवाच

ततस्तुविष्णुरातेनश्रेणीमुख्याःसहस्रशः । इन्द्रप्रस्थात्समानाय्यमथुरास्थानमापिताः
माथुरान्ब्राह्मणांस्तत्रवानरांश्चपुरातनान् । विज्ञायमाननीयत्वंतेषुस्थापितवान्स्वराट्

वज्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याऽप्यनुग्रहात् ।
गोविन्दगोपगोपीनां लीलास्थानान्यनुक्रमात् ॥ ४ ॥
विज्ञायाऽभिधयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावासयद्बहून् ।
कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्थापनेन च ॥ ५ ॥

गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपाऽऽरोपणेन च । कृष्णैकभक्तिंस्वे राज्ये ततान च मुमोदह
प्रजास्तुमुदितास्तस्य कृष्णकीर्तनतत्पराः । परमानन्दसम्पन्नाराज्यं तस्यैव तुष्टुवुः
एकदाकृष्णपत्न्यस्तुश्रीकृष्णविरहातुराः । कालिन्दींमुदितांवीक्ष्यपप्रच्छुर्गतमत्सराः

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः

यथा वयं कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने । वयंविरहदुःखार्तास्त्वंनकालिन्दितद्वद

तच्छ्रुत्वा स्मयमाना सा कालिन्दी वाक्यमब्रवीत् ।
सापत्न्यं वीक्ष्य तत्तासां करुणापरमानसा ॥ १० ॥

श्रीकालिन्द्युवाच

आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्माऽस्ति राधिका ।
तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान्न संस्पृशेत् ॥ ११ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्या एवांऽशविस्ताराः सर्वाः श्रीकृष्णनायिका ।
नित्यसम्भोग एवास्ति तस्याः साम्मुख्ययोगतः ॥ १२ ॥
सएवसाससैवास्तिवंशीतत्प्रेमरूपिका। श्रीकृष्णनखचन्द्रालिसङ्गाच्चन्द्रावलीस्मृता
रूपान्तरंचगृह्णानांतयोःसेवातिलालसा। रुक्मिण्यादिसमावेशोमयाऽत्रैवविलोकितः
युष्माकमपिकृष्णेनविरहोनैवसर्वतः। किन्तुएवं न जानीथ तस्माद्व्याकुलतामिताः
एवमेवात्र गोपीनामक्रूरावसरे पुरा। विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहितः॥ १६ ॥
तेनैव भवतीनां चेद्धवेदत्र समागमः। तर्हि नित्यं स्वकान्तेन विहारमपिलप्स्यथ॥

श्रीसूत उवाच

एवमुक्तास्तु ताः पत्न्यः प्रसन्नां पुनरब्रुवन्। उद्धवालोकनेनात्मप्रेष्ठसङ्गमलालसाः॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः

धन्याऽसि सखि! कान्तेन यस्या नैवाऽस्ति विच्युतिः।
यतस्ते स्वार्थसंसिद्धिस्तस्या दास्यो बभूविम ॥ १६ ॥
परन्तूद्धवलाभे स्यादस्मत्सर्वार्थसाधनम् ।
तथा वदस्व कालिन्दि! तल्लाभोऽपि यथा भवेत् ॥ २० ॥

श्रीसूत उवाच

एवमुक्तातुकालिन्दीप्रत्युवाचाथतास्तथा। स्मरन्तीकृष्णचन्द्रस्यकलापोडशरूपिणी
साधनभूमिर्वदरी व्रजता कृष्णेन मन्त्रिणे प्रोक्ता।
तत्रास्ते स तु साक्षात्तद्वयुनं ग्राहयंल्लोकान् ॥ २२ ॥
फलभूमिर्व्रजभूमिर्दत्ता तस्मै पुरैव सरहस्यम् ।
फलमिह तिरोहितं सत्तदिहेदानीं स उद्धवोऽलक्ष्यः॥ २३ ॥
गोवर्द्धनगिरिनिकटे सखीस्थले तद्रजःकामः ।
तत्रत्याङ्कुरवल्लीरूपेणाऽऽस्ते स उद्धवो नूनम् ॥ २४ ॥
आत्मोत्सवरूपत्वं हरिणा तस्मै समर्पितं नियतम् ।
तस्मात्तत्र स्थित्वा कुसुमसरःपरिसरे सव्रजाभिः ॥ २५ ॥